

Slovenski slavistični kongres
Maribor, 2023

NASLAVLJANJE RAZNOLIKOSTI V JEZIKU IN KNJIŽEVNOSTI

Uredile Jožica Jožef Beg, Mia Hočevar in Neža Kočnik
Izdala Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

Slovenski slavistični kongres
Maribor 2023

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 33

NASLAVLJANJE RAZNOLIKOSTI
V JEZIKU IN KNJIŽEVNOSTI

Uredile

Jožica Jožef Beg, Mia Hočevar, Neža Kočnik

Zveza društev Slavistično društvo Slovenije

Ljubljana 2023

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 33
Slovenski slavistični kongres, Maribor,
28.–30. september 2023

NASLAVLJANJE RAZNOLIKOSTI V JEZIKU IN KNJIŽEVNOSTI

Urednice: Jožica JOŽEF BEG, Mia HOČEVAR, Neža KOČNIK

Recenzentke in recenzenti: Silvija BOROVIK, Blanka BOŠNJAK, Jožica ČEH STEGER, Lidija DIMKOVSKA, Dragica HARAMIJA, Jožica JOŽEF BEG, Marino KAČIČ, Marko KALAN, Aksinja KERMAUNER, Boris KERN, Tatjana KNAPP, Mihaela KOLETNIK, Sanja KOSTANJŠEK, Mira KRAJNC IVIČ, Karmen MEDICA, Milena MILEVA BLAŽIČ, Darja PAVLIČ, Mateja PEZDIRC BARTOL, Krištof SAVSKI, Irena STRAMLIJČ BREZNIK, Natalija ULČNIK, Alenka VALH LOPERT, Branislava VIČAR, Nika VIZJAK PUŠKAR, Marijanca Ajša VIŽINTIN, Tina VRŠNIK PERŠE, Melita ZEMLJAK JONTES, Andreja ŽELE

Tehnična urednica: Neža KOČNIK

Avtorica naslovnice: Ines RAKAR

Slikovni material, uporabljen pri izdelavi naslovnice, je ponujen pod licenco:

Creative Commons mednarodna licenca 4.0: priznanje avtorstva, deljenje pod enakimi pogoji

Izdala in založila Zveza društev Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani septembra 2023.
Prva e-izdaja.

Zbornik je objavljen na naslovu: <https://zdsds.si/tiski/zborniki-slavisticnega-drustva-slovenije/>

To delo je ponujeno pod licenco:

Creative Commons mednarodna licenca 4.0: priznanje avtorstva, deljenje pod enakimi pogoji

Deli besedil so bili pripravljene z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 168459779

ISBN 978-961-6715-47-8 (PDF)

KAZALO

Jožica JOŽEF BEG	
Za uvod	11
Raznolikost v književnosti	
Alojzija ZUPAN SOSIČ	
Raznolikost, pozdravljena!	17
Silvija BOROVIK	
Večkulturnost in medkulturnost v proznih delih izbranih sodobnih slovenskih pisateljic ...	25
Žensko avtorstvo v slovenski literarni zgodovini	
Alenka JENSTERLE DOLEŽAL	
Problem oblikovanja pisateljske identitete pri slovenskih pesnicah v obdobju moderne.....	45
Jožica ČEH STEGER	
Poezija Kristine Šuler v kontekstu slovenske moderne	55
Janja VOLLMAIER LUBEJ	
Esejistično delo sodobnih slovenskih literarnih ustvarjalk	65
Blanka BOŠNJAK	
Izbrana kratka pripoved Mojce Kumerdej	71
Katja MIHURKO PONIŽ	
Ada Kristan – pozabljeno ime slovenske moderne.....	81
Izseljenska in priseljenska književnost	
Milena MILEVA BLAŽIČ	
Motiv priseljencev v slovenski mladinski književnosti	97
Lidija DIMKOVSKA	
Biće bolje – Bo že bolje?	111
Joseph VALENČIČ	
Sodobni slovensko-ameriški pesniki in pesnice: Raznoliki glasovi literarnega duha	121
Marijanca Ajša VIŽINTIN	
Književna besedila ljudi z izkušnjo preseljevanja: pomemben del slovenske književnosti....	131
Raznolikost v jeziku	
Marjetka KULOVEC	
Slovenski znakovni jezik	143
Vojko GORJANC	
Jezik, identiteta in ideologija: korpusna analiza diskurza o slovenskem knjižnem jeziku...	153

Leksikološki pogled na feminine slovenskega jezika

Erika KRŽIŠNIK, Nataša JAKOP

Ženskospolska določenost v frazeologiji 173

Tjaša MARKEŽIČ

Ženska v luči slovenskih frazemov 187

Boris KERN

Feminativi v izsamostalniških besedotvornih nizih 197

Irena STRAMLJIČ BREZNIK

O feminativih v teoriji, slovaropisju in šolski praksi 207

Variantnost v jeziku

Duša DIVJAK RACE

Teoretična izhodišča za kvalificiranje v eSSKJ 219

Jasna BAUMAN, Andreja ŽELE

S čim se lahko meri razvoj slovenskega znakovnega jezika? 231

Ana Elizabeta KERMAN DE LUISA

Tvorjenost med besedo in kretnjo 241

Sonja STARC

Primer obravnave večkodnih besedil v šoli s pomočjo vizualne slovnice 255

Jezik in identitete

Matejka GRGIČ

Meja in jezik: Sporazumevalne prakse, identitetne opcije in jezikovni separatizem med Slovenkami in Slovenci v Italiji 271

Branislava VIČAR, Katja PLEMENITAŠ

»Mi smo vsi tujci.« Identitetni imaginarij priseljence: študija primera 281

Lahko branje

Dragica HARAMIJA, Tina VRŠNIK PERŠE

Inkluzija in lahko branje 299

Tatjana KNAPP

Pravica in potreba: Vključevalna dimenzija lahkega branja, lažjega jezika 311

Nika VIZJAK PUŠKAR

Proces prirejanja Levstikovega *Martina Krpana z Vrha* v lahko branje 319

Andrej TOMAŽIN, Veronika ROT

Lahki jezik in novinarstvo 327

Dostopnost pouka slovanskih jezikov za osebe z okvaro vida in težavami pri branju in pisanju

Evgen BAVČAR

Prepovedani diskurz drugačnosti 339

Nina ZAVAŠNIK

Dostopen in enakopraven pouk slovanskih jezikov za osebe z okvaro vida na srednješolski in visokošolski ravni..... 347

Tanja ČERNE

Disleksija, disortografija in disgrafija – prepoznavanje in strategije pomoči v šolskem okolju 357

Slovenščina na splošni maturi 2024

Bernarda LENARŠIČ, David PUC, Igor SAKSIDA, Irena VELIKONJA KOLAR

Novosti v Predmetnem izpitnem katalogu za splošno maturo – slovenščina 371

Breda MARUŠIČ

Iz Goge vodi cesta na plano 383

Marko TROBEVŠEK

Pekel obstajanja 391

Tomaž TOPORIŠIČ

Politično v absurdnem in grotesknem: Jančar in njegov *Veliki briljantni valček* 401

Mateja PEZDIRC BARTOL

Med ujetostjo vsakdanjika in svobodo v prihodnosti 409

Vključevanje otrok priseljenc in priseljencev pri pouku slovenščine

Simona PULKO, Melita ZEMLJAK JONTES

Didaktični namigi pri poučevanju slovenščine kot SDTJ..... 421

Katja HERCOG

Vključevanje otrok priseljencev pri pouku slovenščine 427

Mojca MEŽIK

Dialoška srečanja kot način učenja jezika okolja 433

Gradiva za poučevanje (slovanskih) jezikov

Špela SEVŠEK ŠRAMEL, Namita SUBIOTTO, Hana PODJED

Branje sodobne poezije v okviru slovanske bralne značke: ilustrativni primer..... 443

Luka REPANŠEK

Zvočna knjižnica Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani..... 449

Natalija ULČNIK

Pouk s spletnim okoljem *Slovenščina na dlani* 455

Kako od nasilnega in sovražnega govora do zrelega in učinkovitega sporazumevanja?

Mira KRAJNC IVIČ

Nenasilje kot stanje duha in posledično (jezikovno) delovanje..... 461

Vesna MIKOLIČ

Nasilni govor, razmerja moči in učenje nenasilne komunikacije 463

Barbara RAJGELJ

Izzivi kazenskopravnega pregona sovražnega govora..... 467

Hotimir TIVADAR

Žaljivo, vulgarno, provokativno, sovražno oz. kaj je neprimerno in kaj nedovoljeno v javnem govoru..... 475

Boris VEZJAK

Konceptualne težave s sovražnim govorom in kako jih rešiti 481

Prispevki doktorskih raziskav študentk in študentov Filozofske fakultete Univerze v Mariboru

Aleš ČEH

Primerjava pripovednih prvin v romanu *Alamut* in videoigri *Assassin's Creed*..... 487

Karin POŽIN

Kratek pregled tiskanih hagiografij na slovenskem Štajerskem v 19. stoletju 501

Ana PEROVIČ

Meščanska oblačila v kontekstu družbenih sprememb na primeru Mencingerjeve *Moje hoje na Triglav*..... 513

Nina ZVER

Jezik svetniških pridig Jožefa Horvata 523

Sprehod po mariborskih dvoriščih in obisk Pavlove hiše

Jerneja FERLEŽ

Odgovornost v znanstvenem in literarnem pisanju o preteklosti..... 539

Susanne WEITLANER

Slovenske kulturne dejavnosti na avstrijskem Štajerskem 547

Franci JUST

Knjižna zbirka Med Rabo in Muro 551

Utemeljitvi priznanj Zveze društev Slavistično društvo Slovenije

Tatjana VUČAJNK

Dr. Herta Maurer-Lausegger..... 561

Simona PULKO

Mag. Gordana Rodinger..... 563

In memoriam

Vida MEDVED UDOVIČ

Profesorju Silvu Faturju v spomin (1935–2023) 569

Boža KRAKAR VOGEL

Mojca Poznanovič Jezeršek (1951–2023) 575

Vesna MIKOLIČ

Marjan Tomšič, čuteča duša pradavnih kaštelirjev:

V spomin Marjanu Tomšiču (1939–2023)..... 579

Za uvod

Pred nami je zbornik znanstvenih in strokovnih prispevkov, predstavljenih na slovenskem slavističnem kongresu v Mariboru. Za krovno temo letošnjega slovenskega kongresa smo izbrali raznolikost, pojem, ki je močno povezan tako z jezikom kot literaturo. Alojzija Zupan Sosič v uvodnem prispevku nazorno pojasni, zakaj je smiselno in potrebno razpravljati o raznolikosti in ne o drugačnosti ali drugosti. Medtem ko drugačnost običajno razumemo v nasprotju z neko javno ali tiho priznano družbeno normo, z raznolikostjo povezujemo vključevanje, spoštovanje in strpnost do različnih članov neke skupnosti. Ko govorimo o vključevanju raznolikosti na literarnovednem področju, mislimo na raznovrstne teme, ki odražajo kompleksnost sodobnega časa, pa tudi na tiste avtorje in avtorice, ki so bili (in ostajajo) odrinjeni na robu zanimanja literarnovednih raziskovalcev zaradi spola, socialnega statusa, verske ali nacionalne pripadnosti, političnega prepričanja, starosti, spolne usmerjenosti itn.

Letos v uvodnih predavanjih s področja književnosti opozarjamo na avtorice. Kljub temu da danes spremljamo izredno produktivnost literarnih ustvarjalk in da so mnoge enake najuspešnejšim avtorjem v slovenskem prostoru, le izjemoma postanejo prejemnice prestižnih literarnih nagrad, težko pa se prebijejo tudi v berila in antologije, ki predstavljajo nekako sito za najboljše med najboljšimi in tudi enega od pogojev za kanonizacijo avtorja oz. avtorice. Še manj možnosti za kanonizacijo v slovenskem prostoru ima književnost avtoric, ki so iz različnih razlogov izstopile iz svojega prvotnega prostora bivanja in ustvarjajo bodisi dvojezično bodisi v slovenskem jeziku. Obema skupinama avtoric sta posvečeni uvodni predavanji na letošnjem kongresu, ki uvajata sklopa o ženskem avtorstvu v slovenski književnosti in izseljenski ter priseljenski književnosti, pa tudi literarni pogovor, ki bo potekal v okviru ekskurzije.

Tudi raznolikosti na jezikovnem področju se posvečamo z dvema uvodnima predavanjema. Prispevek o vprašanih jezikovne identitete in ideologije, umeščene v okvir standardnojezikovne kulture, služi kot uvod v sklop prispevkov o variantnosti v jeziku in sklop, posvečen identitetam, povezanim z jezikovnimi izbirami. Na predavanje o pomenu in rabi znakovnega jezika kot prvega, naravnega jezika skupnosti gluhih in nekaterih vprašanih, ki se pojavljajo v zvezi z uresničevanjem njihove ustavne pravice, se neposredno navezuje sklop prispevkov o dostopnosti pouka slovanskih jezikov za osebe z okvaro vida in osebe s specifičnimi težavami pri branju in pisanju. To so teme, o katerih se je doslej na slavističnih kongresih bolj malo govorilo, čeprav zaradi koncepta inkluzivnosti, ki se je zadnja desetletja uveljavil v vzgoji in izobraževanju, močno vplivajo tudi na pouk slovenščine po celotni vertikali. Seveda pa informiranje ne zadošča; nova znanja je treba prenesti v prakso, zato se zelo strinjam s tem, da o inkluzivnosti ni dovolj govoriti, ampak jo je treba udejanjati. To je možno le v družbi,

ki je zmožna vključevanja tudi tistega, kar odstopa od pričakovanega, pa naj bodo to osebe s posebnimi potrebami, priseljenci, govorniki z različnimi jezikovnimi identitetami, avtorice in avtorji, ki pripadajo različnim skupnostim.

Vez med literarno in jezikoslovno vedo ter učečo se populacijo predstavlja didaktika; pomembno je, da znanstvena spoznanja najdejo pot tudi v šole. Zavedanje o tem je prisotno v prispevkih večine avtorjev in avtoric, dodatno pa se tej temi posvečajo prispevki o metodi lahkega branja kot ene od možnosti za boljšo vključenost in bralno pismenost posameznikov, ki potrebujejo pri branju in sporazumevanju prilagoditve. Učiteljem so namenjene smernice za poučevanje otrok priseljencev, prispevki o maturitetnem sklopu za esej 2024, predlogi za posodobitev pouka slovenščine s pomočjo tehnologije.

Vsakoletni kongres Slavističnega društva Slovenije pa ni le priložnost za predstavitev novih spoznanj z literarnovednega, jezikoslovnega in didaktičnega področja, ampak tudi za informiranje in izmenjavo mnenj o tem, v katero smer gre pouk slovenščine po celotni vertikali. Letos je temu namenjena okrogla miza o spremembah kataloga za slovenščino na splošni maturi, ki je v zadnjem letu precej vznemirila javnost. Želimo si konstruktivne razprave, na koncu katere učitelji in učiteljice ne bi imeli občutka, da so šla njihova razmišljanja v prazno.

Vsebina zbornika po raznolikosti ustreza krovnemu naslovu in napoveduje tudi nekaj iztočnic naslednjemu kongresu, med drugim tudi z žal vse bolj aktualno okroglo mizo o sovražnem govoru, s katero bomo zaključili drugi delovni dan Slovenskega slavističnega kongresa 2023, prav gotovo pa bo treba v prihodnje o tej temi še govoriti.

Organizacija tridnevnega kongresa in priprava zajetnega zbornika terja veliko dela in sodelovanja, v časih, ko ne moremo računati na večjo finančno podporo sponzorjev in donatorjev, pa je delo toliko zahtevnejše, saj v glavnem poteka »na etični pogon«. Zato velja posebna zahvala vsem, ki so s svojimi prispevki dali letošnjemu kongresu in zborniku vsebino; še posebej pa hvala Slavističnemu društvu Maribor za odlično soorganizacijo kongresa in za pripravo spremljevalnega programa.

*Jožica Jožef Beg,
predsednica Zveze društev Slavistično društvo Slovenije*

Raznolikost v književnosti

Alojzija Zupan Sosič

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko

Alojzija.ZupanSosic@ff.uni-lj.si

Raznolikost, pozdravljena!¹

Meta Krese, *Smo res odšli?* Turčija, Avstrija, 2008, 2009

Književnost nam pomaga razvijati zmožnosti sprejemanja drugega in s tem raznolikosti, saj je prav soočanje s tujim preko D drugega/drugosti bistveno poslanstvo literature. Pri sprejemanju raznolikosti v književnosti in življenju predlagam krepiti literarno branje ter upoštevati afektivno hermenevtiko oziroma kogmotivni pristop pri poučevanju in dopolnjevanju kanona s prezrto književnostjo, tj. z besedili žensk, malih (neevropskih) narodov oziroma vseh rasnih, spolnih, razrednih in drugih manjšin.

Literarna bralka, poimenujmo jo kar Ema K., se je odpravila na sprehod. Sicer se je sprehajala že celo dopoldne, po fiksijskih svetovih Danice Ručigaj in Ivanke Hergold, a zdaj se ji je zahotelo dreves, vode in zraka. Res je, drevesa, vodo in zrak je dihala že iz poezije prve makedonske pesnice in pripovedi zamolčane slovenske in evropske – in ne samo tržaške in ne samo koroške in ne samo ženske – pisateljice, pesnice in dramatičarke Ivanke Hergold. V obeh literarnih svetovih presežne kvalitete je preizkušala svojo literarno empatijo, se spraševala o kanonu in zakaj je ta obe avtorici zamolčal, kako nepredušne so njegove meje in zakaj jih je treba rahljati, kako vstaviti v svetovno, bodimo pošteni, izključno evropsko in še to evropsko samo večjih narodov, tudi

¹ Študija za to predavanje je nastala v sklopu raziskovalnega programa št. P6-0265, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

književnost malih narodov, vsaj tistih, s katerimi smo nekoč živeli skupaj v Jugoslaviji, v našem primeru Danice Ručigaj, makedonske pesnice slovenskih korenin. In ker je Ema K. učiteljica, je na poti do parka razmišljala tudi o tem, zakaj slovenske srednješolke in srednješolci nimajo tako radi slovenščine, kako izpeljati reformo šolstva, da se izboljša njen položaj in status učiteljevanja na splošno. Tik ob vstopu v drevored se je vanjo skoraj zaletel neznanec in ne – ni je prosil za denar – ampak, ker je opazil njeno čuječnost, samo povedal svojo žalostno begunsko zgodbo. Ko jo je poslušala, se je večkrat zalotila, da se obnaša kot njeni dijaki, pozornost ji peša, misli uhajajo. Kam? K zelo podobni zgodbi ženske, ki jo je spoznala v nekem drugem slovenskem mestu, neke ženske, ki je bila izbrisana zaradi dveh razlogov: nacionalnih in spolnih.

Ključne besede moje zgodbe so literarna bralka, literarna empatija, poučevanje književnosti, rahljanje in širjenje kanona s prezrtimi opusi, nacionalna, rasna in spolna raznolikost in o vseh bi rada razmišljala skupaj z vami. Ker segajo na različna področja, jih bo najbolj sistematično uvedla refleksija letošnjega naslova našega kongresa. Naslovna tema *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti* se mi zdi nujna za Slovenski slavistični kongres. Svet se je v našem stoletju še zmanjšal, ljudje, pojavi in stanja še bolj prepleteni, pojavlja se kar veliko problemov, povezanih z zgornjo temo, ki jih je treba nasloviti. In o njih razpravljati. Seveda se nam lahko hitro zastavi vprašanje, zakaj raznolikost in ne drugost oziroma drugačnost. Če bi se na podobno naslovno temo srečali pred dvajsetimi leti, bi jo verjetno še poimenovali drugačnost, danes pa ta izraz ne deluje več nevtrarno. Zakaj ne? Drugačnost, kot jo uporabljamo v nerefektirani praksi pa tudi v analizah otroške in mladinske književnosti, se načeloma gradi v bolj ali manj izrecni opoziciji z »nedrugračnim«, torej z nečim, kar imamo za normo, in čeprav ostaja povečini neizrečena, gre pri tem velikokrat za razporeditev moči in vrednostno sodbo. V tem smislu se je na znanstvenem področju, predvsem pa v okviru LGBTQ+, že začela debata o nadomestitvi tega spornega termina z bolj nevtralnimi, takšen je raznolikost oziroma raznoterost.

Raznolikost² označuje vključujočnost oziroma vključevalnost, ki temelji na enakih možnostih, vzajemnem spoštovanju ter sprejemanju in vključevanju raznolikih članov v neko skupnost. Raznolikost ni samo utopična ali (preveč) idealistična vizija pravičnejše družbe, saj predstavlja v družbi, z doslednim dokazovanjem načel enakosti in vključenosti vseh članov, že od nekdaj vir napredka in razvoja. Le tako je zagotovljena trajnost za celotno družbo, kar velja tudi za manjše skupine in organizacije. Upoštevanje raznolikosti je v naprednih organizacijah standard, nagrajen z boljšo klimo in

2 Obstaja tudi listina raznolikosti kot ena izmed aktualnih prostovoljnih evropskih iniciativ raznolikosti, s ciljem spodbuditi organizacije (zasebne, javne) k implementaciji in razvoju politike raznolikosti znotraj organizacij. Listina raznolikosti je kratek dokument, ki sestoji iz načel, ki jim organizacija v svojem delovanju sledi pri promociji raznolikosti, nediskriminacije in enakih možnosti na delovnem mestu. Vesela sem, da je Maribor v kratkem času že drugič prostor razprave o raznolikosti: 26.–27. 2022 se je v tem mestu odvila mednarodna konferenca programske skupine Mednarodne literarnovedne študije, z naslovom Onkraj drugosti: življenje in učenje v harmonijah raznolikosti.

tudi boljšimi poslovnimi rezultati. Listina EU o temeljnih pravicah iz leta 2010 navaja v 21. členu sicer določitev delovnega okolja raznolikosti, ki ga lahko prenesemo tudi na vsa ostala okolja: stremimo k oblikovanju delovnega okolja, v katerem se zrcali raznolikost družbe, in aktivno vključujemo zaposlene, pri čemer se izogibamo vsakršni diskriminaciji (neposredni ali posredni) na podlagi spola, rase, barve kože, etničnega ali socialnega porekla, genetskih značilnosti, jezika, vere ali prepričanja, političnega ali drugega mnenja, pripadnosti narodnosti manjšini, premoženja, rojstva, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti.

Če primerjamo rabo pojma drugačnost z ostalimi, ugotovimo, da se pri nas v podobnih okoljih velikokrat uporablja termin drugost, posebej če je ta razumljen v širšem in splošnejšem pomenu. Drugost (angl. *otherness*) kot karakteristika drugačnega, različnega ali raznolikega, je termin, uporaben na področju sociologije (kulture), antropologije, filozofije in drugih znanosti, ki se ukvarjajo s kulturnimi razlikami kot temelji identifikacijskih procesov. Koncept drugosti se pojavlja v delih številnih filozofov, Hegla, de Beauvoir, Lacana, Levinasa, Derridaja,³ Saida, Fabiana, Spivak; pomemben pa je tudi za literarno vedo, predvsem pri razumevanju branja oziroma samega bistva književnosti. Prav soočanje s tujim prek Drugega/drugega je bistveno poslanstvo literature (Zupan Sosič 2022: 148). Literarni⁴ bralci in bralke se dobro zavedamo, da je sprejemanje neznanega ali neobičajnega za mnoge težak proces, kar pa še ne pomeni, da se je treba odločati samo za znano in običajno. Književnost je tista, ki nam pomaga z različnimi procesi razvijati zmožnost sprejemanja drugega⁵ in s tem raznolikosti, saj različne vrste nelagodja, ki jih pri branju lahko začutimo, ne pomenijo nepremagljivih ovir v bralnem in interpretativnem procesu – lahko so celo sprožitvene prvine ustvarjalnosti in novega znanja.

Stičnost z drugim prek književnosti omogoča izvir neke zmožnosti, ki jo današnja otopenela in posurovela družba, v kateri vstopajo učenci v razrede z orožjem, nujno potrebuje:

3 Pri branju različnih besedil je še posebej pomemben odnos do pojma Drugega. Drugost je po Derridaju (Burzyńska, Markowski 2009: 397) vgrajena v strukturo identitete kot osnovni pogoj njegove možnosti (če se ne morem razlikovati od drugih, potem to nisem jaz), istočasno je to tudi pogoj njegove nemožnosti (ker s tem, ko pozivam druge, da govorijo o sebi, sam izgubljam avtonomijo). Pogoj možnosti Drugega (to, da je vgrajen v moj horizont) je istočasno tudi pogoj njegove nemožnosti (ker na ta način ne more biti Drugi). Zato Derrida neprestano poudarja, da Drugi, absolutno individualno dogajanje Drugosti, ne spada pod kakšen pojem, ne more se niti vgraditi v horizont pričakovanja, zato se izmika celo filozofiji.

4 Literarni bralec se razlikuje od neliterarnega bralca, saj bere predano, poznavalsko, poglobljeno, ustvarjalno, interpretativno-analitično, intenzivno (Zupan Sosič 2017: 340–341). Pri branju reflektira tudi nelagodje in se izogiba afektivni zmoti (vrednotenju le glede na vsečnost besedila – več o tem v moji knjigi *Teorija pripovedi*).

5 Oblikovno-vsebinsko zlitost ali formalnosemantično pretočnost, ki poskuša zaobjeti drugost (srečevanje z drug(a)čn)ostjo je namreč bistveno poslanstvo celotne književnosti, je Machado (Paz 2002: 106) imenoval »bistvena heterogenost biti«. Poezija in religija sta po njegovem razodetje, toda pesniška beseda shaja brez božanske avtoritete, saj je podoba utemeljena v sami sebi, ne da bi se morala zateči k razumskemu dokazovanju ali instanci nadnaravne moči: podoba je človekovo razodetje samega sebe samemu sebi. Paz (2002: 120) jo prav zaradi t. i. pesniškega razodetja imenuje vrelec ritma-podobe, ki preprosto izraža, kar smo; poezija ni ne presoja ne interpretacija človekovega bivanja. Je razodetje našega izvornega stanja, ne glede na neposredni in konkretni pomen pesmi.

empatijo. Empatija kot zmožnost zaznati in razumeti afekte, občutja in čustva drugega deluje na podoben način v vseh treh literarnih zvrsteh, saj je literatura kot prostor drugega, drugosti in raznolikosti primerna opazovalnica (Zupan Sosič 2017: 304), tudi gojišče različnih perspektiv, prepričanj in čustev. Tako ni čudno, da je prav empatija eno izmed najsodobnejših področij raziskovanja v teoriji pripovedi, ki trenutno uživa največji ugled v celotni literarni vedi. Tovrstni znanstveni obrat zanimanja k empatiji, v širšem pomenu pa k čustvom, se je lahko zgodil zaradi drugih premikov, naj jih na kratko imenujem kar pripovedni, interpretativni in etični obrat. Najbolj sistematično se je čustvom posvetila postklasična teorija pripovedi, ki je že med prvimi sprejela nov termin, nastal v devetdesetih letih prejšnjega stoletja: čustvena inteligenca. Ta pomeni sposobnost zavedanja svojih čustev in ustrezno ravnanje z njimi v smislu spodbujanja emocionalne in intelektualne rasti.

Patrick Colm Hogan v svoji knjigi *Affective narratology: The emotional structure of stories* (Čustvena naratologija: emocionalna struktura zgodb) piše, da so čustva tesno povezana s pripovedovanjem zgodb, tem univerzalnim načinom razumevanja in reflektiranja našega sveta in življenja. Podobno razmišlja tudi znana filozofinja Marta Nussbaum:⁶ pripovedna umetnost lahko preoblikuje našo psihoemocionalno konstitucijo, saj nam čustvena inteligenca pomaga krmariti med čermi različnih čustev, predvsem pa oblikuje empatijo. V svoji knjigi *Upheavals of thought, the intelligence of emotions* (Preobrat mišljenja, čustvena inteligenca) trdi ravno nasprotno od klasične filozofije, ki je čustva razlagala zgolj kot primarne impulze, in zagovarja idejo, da so čustva središče⁷ filozofije etike, zato mora vsaka teorija etike vsebovati sodobno razumevanje čustev. Kako nam lahko odkritje čustvene inteligence, ki bi se moralo zgoditi že stoletja prej, pomaga pri doživljanju in razumevanju književnosti, predvsem pa pri poučevanju književnosti? Literarna bralka iz moje zgodbe je svoje ime dobila zaradi pomembnosti emocionalne kognicije (Ema K.), ki sem jo v svojih najnovejših prispevkih imenovala kognicija (po prevodu angleške zloženke kogmotion).

Ema Kognicija iz uvodne zgodbe se dobro zaveda, da je za odlično literarno interpretacijo pri pouku slovenščine treba paziti, da ta ni suhoparna, zato je treba upoštevati čustva. To seveda ne pomeni, da bodo učeči samo »nakladali o svojih vtisih«, česar so se bali učitelji in učiteljice že takrat, ko sem sodelovala v srednješolskem šolstvu kot učiteljica, nato kot sestavljalka beril in esejev pri maturitetni komisiji. Danes je nujnost upoštevanja čustvenega odziva ali širše empatije v nekaterih državah že vključena v učne programe, na primer v Franciji. Tudi pri nas predlagam upoštevati afektivno

6 Nussbaum (1997: 90) meni takole: »da nas naša emocionalna vpletenost v romane Henryja Jamesa ali Charlesa Dickensa zaplete v procese empatije in razmišljanja, kar nas naredi boljše državljane v resničnem svetu. Zanimanje za literarne like, njihove okoliščine in potrebe prebudi v nas moralne in politične interese, kar nas bo vodilo do pravih odločitev v prid neznanim drugim.«

7 Podoben obrat zagovarja tudi Levinas, ki je celo obrnil znano opredelitev filozofije kot ljubezni do modrosti (filozofija = ljubezen do modrosti) v formulo: filozofija = modrost o ljubezni.

hermenevtiko (več o njej v moji knjigi *Nekaj v megli nad reko ali literarna interpretacija (maturitetnih) besedil*), ki se bo izognila trem razlogom za sovražni odnos do književnosti v današnjem času. Jérôme David (Vernay 2016: viii) jih našteje: prvi razlog je togi formalizem, drugi je izoliranost književnosti, tretji pa pasivno branje. Togi formalizem je od učencev pričakoval, da bodo »tehnični bralci«, ne pa strastni interpretatorji fikcije. Drugi razlog – izolacija – pomeni v poučevanju književnosti obravnavanje literature kot nekaj, kar je nastalo v izolaciji od ostalega diskurza. Pasivno branje je tretji razlog, ki ga je na področju teorije bralčevega odziva potrdil Yves Citton: prisiljenost v položaj pasivnega branja namesto opogumljenosti k radovednosti o tekstih.

Afektivna hermenevtika uporablja v poučevanju t. i. kognitivni pristop, ki v literarni interpretaciji poveže čustveno in razumsko področje, kar konkretno pomeni, da se bolj poglobljeno posveča njeni prvi in zadnji fazi, tj. doživljanju in vrednotenju (več o procesih literarne interpretacije v knjigi *Nekaj v megli nad reko ali literarna interpretacija (maturitetnih) besedil*). Težko je napovedati, kateri pristopi in metode bodo poleg kognitivnega pristopa v metodološkem pluralizmu prihodnosti za kvalitetno poučevanje in uveljavljanje raznolikosti še nujni, vsekakor pa bo nanje vplival tretji val feminizma, tj. postfeminizem s teorijo spolne identitete, kvir⁸ teorijo in teorijo postkolonializma. Čeprav naša bralka Ema ne pozna vseh najnovejših teorij, se zelo dobro zaveda, in tega jo je sram, da v učnih programih po celotni vertikali še vedno prevladuje kratica DWEM (dead white european males: mrtvi evropski beli moški). Ker v Sloveniji že nekaj časa kvalitativno (ponekod pa tudi kvantitativno) prevladujejo ženske avtorice, se sprašuje, kako da te še vedno predstavljajo neznamenit delež beril in antologij. Celotne avtorice, ki so umrle in se je do njihovega opusa že vzpostavila zgodovinska distanca, še vedno niso priznane in kanonizirane.

Tako si lahko zastavimo veliko vprašanj in nalog, začenjam kar z opusom Ivanke Hergold (1943–2013). Kako je mogoče, da tako kvaliteten in celo v evropskem smislu inovativen opus še ni kanoniziran? Poleg uvrstitve njene kratke zgodbe predlagam za slovenska berila tudi predstavnike t. i. književnosti malih narodov, na primer Danico Ručigaj, prvo makedonsko pesnico slovenskih korenin, ki jo je brala Ema iz uvodne zgodbe. Prav tako vsaj kakšnega predstavnika izven belega evropskega okvira, tako kot je v berilu *Branje 4* že vključena kubanska pisateljica Karla Suarez. Rahljanje in širjenje kanona slovenske in svetovne književnosti s prezrtimi avtorji poleg nacionalnih in rasnih kriterijev upošteva tudi spolne: ne samo ženske, tudi spolne manjšine so pri nas še vedno prezrte.

8 Dva tuja termina, *gender* in *queer*, sta postala ob koncu stoletja in na začetku 21. stoletja tako popularna kot prej dekonstrukcija in postmodernizem. Obe področji, ki si nista tako podobni, kot delujeta na prvi pogled, in ju lahko uvrstimo v postfeminizem, se dotikata nove občutljivosti, ki jo je Burzyńska (Burzyńska, Markowski 2009: 483) razložila kot nova senzibilnost, občutljivost za drugost. V prvem primeru (*gender*) je to občutljivost za spolne razlike in njihove vloge v družbi, v drugem (*queer*) pa je bolj povezana s seksualnostjo, torej s seksualno razliko.

Suzana Tratnik je z romanom *Ime mi je Damjan* že zasedla pomembno mesto, vsaj v projektu Rastem s knjigo in v nekaterih berilih, obstaja pa še veliko imen s kvalitetnimi in preverjenimi opusi, naj jih naštejemo samo nekaj: Brane Mozetič, Nataša Velikonja, Kristina Hočevar, Anja Golob, Urška Sterle, Nina Dragičević, Vesna Lemaic, Jedrt Maležič, Uroš Prah ... Tem opusom bi se najlažje približali s primerjalno metodo, torej s primerjavo pesmi ali odlomkov, lahko pa tudi celotnih kvalitetnih knjig LGBT+ svetovne književnosti, med katerimi na tem mestu izpostavljam še vedno neznano ali celo tabuizirano področje transspolnosti.⁹ Najbrž je zdaj že pravi čas, da se problematika spolne identitete, ki ni več značilna le za post/feministično gibanje, pač pa tudi za filozofski, sociološki, antropološki, kulturološki in psihološki diskurz, pojavi tudi na maturi.

Želja po spremembi literarnega kanona ni nova, jo je pa treba vedno znova ubesediti in udejaniti, zlasti ob razmišljanju o aktualnih preizpraševanjih uveljavljenih meja, povezanih z idejo drugosti oziroma raznolikosti, ki se običajno stika s področji marginalnosti, hibridnosti in avtohtonosti. Na tem mestu se strinjam s tezo Jacquesa Rancièra (Šumič-Riha 2005: 34), da politika emancipacije ni drugo kakor kontinuirana, nenehna demonstracija »napake« v štetju. Politika emancipacije je zato v prvi vrsti praksa, ki razkrije dvojnost pripadnosti/nepripadnosti: pripadnost identiteti, ki jim jo je dodelilo »policijsko« štetje, in hkrati neki zunaj, ki ga to štetje konstitutivno ne more zajeti. Toda ni dovolj – in to je ključno –, da je napaka v štetju, če naj se pokaže, zmerom »utelešena«, »poosebljena«: mora se izreči. Napaka v štetju ima vedno obliko deklaracije oziroma afirmacije obstoja: Mi brezdomci ... Mi proletarci ... Me ženske ... Mi izbrisani ... itn. Šele tako govorno dejanje naredi dano skupnost nekonsistentno, ne-vso. Zato danes in jutri na našem kongresu, skozi usta raznolikosti, z različnimi prispevki naslavljamo tudi vse napake v štetju in teh je kar veliko.

V duhu napake štetja predlagam za konec še nekaj prezrtih tem, ki bodo nedvomno obogatile naše branje ali poučevanje književnosti in ga tudi odmaknile od suhoparnosti ter s tem priljubile slovenščino večini učenk in učencev: brezdomci, brezposelni, reveži, bolniki, priseljenci, begunci, otroci – morilci, mit¹⁰ matere in očeta, samomor,

9 Navajam le nekaj odličnih primerov transspolnosti: *Orlando* (Virginia Woolf), *Middlesex* (Jeffrey Eugenides), *Myra Breckinridge* (Gore Vidal), *Zadeva Twyborn* (Patrick White), *Poljub ženske pajka* (Manuel Puig), *Trobenta* (Jackie Kay), *Nedotakljive* (Leslie Feinberg), *Damski almanah* (Djuna Barnes), *Eva Luna* (Isabel Allende), *Jamski najstniki* (Emmanuele Pagano), *Inkognito* (Tibor Noé Kiss). Iz zadnjega (Kiss 2019: 94) še odlomek: »Ne preštevam, ne iščem simetrije predmetov, ne odvrčam pogleda, če me kdo pogleda, živim. Ne slišim svojega utripa, ne čutim trepetanja, ne dreveni mi roka, ne potim se, ne sopem, živim. Ne čutim teže svojega telesa, lahko sem moški, lahko sem ženska, ni pomembno, živim. Ne vem, kdo sem, a končno sem ta, ki hočem biti. Živim.«

10 V svojih delih Maruša Krese odlično razgrajuje mit matere, tule navajam njeno nenaslavljenno pesem iz zbirke *Danes* (Krese 1989: 32): »Kako naj napišem odgovor, / ne samo tebi, ampak tudi tebi in tebi. / Vsem vam, ki ste iz ženske zmožni / narediti Ksantipo. / Vsi vi, ki plešete naokrog kot mali / angelski jelenčki, / ki postavljate ženske na oltarje / in iz njih naredite neresnične podobe. / Obrnite se do mater svojih in se z njimi / pogovorite. / Jaz nimam nič pri tem, / da je tvoja pela / in te tvoja ni dojila. / Ti si se utapljal v mleku / in ti hlastal za zrakom. / Jaz vam nisem privzgojila astme / in oblačila v dolge gate. / Jaz nisem nosila latinskih zvezkov za teboj / in nisem ob klavirju stala / in se ti smehljala. / Kako naj napišem ta odgovor? / Tudi mene je rodila mati / in tudi jaz sem mati. Kako naj napišem ta odgovor, / ko še vedno vsi klečite pred materami / v zadregi. /<

umetna inteligenca ... Reforma šolstva naj bi omogočila prav to: več pogovorov v okviru poučevanja književnosti, navezanih na izbrano temo in prebrano knjigo, več izmenjav mnenj o doživljanju izbranih besedil, možnosti za primerjavo, analizo, sintezo. Vsi ti procesi pri opomenjanju branja in književnosti – s tem pa tudi življenja – bi se ob vrednotenju približali sodobnim (etičnim) standardom in s tem seveda mladim v vzgoji in izobraževanju; pri več predmetih je treba govoriti o učnih in identitetnih problemih, pri slovenščini pa tudi, če in zakaj imajo učenke in učenci radi ta predmet. Na tak način bomo celo ekološki, saj bomo prispevali k ohranitvi ogrožene človeške vrste, tj. literarne bralke/bralca. Ta namreč izumira pred našimi očmi in samo mi ji/mu lahko pomagamo s tem, ko razvijamo literarno branje in interpretacijo.

Bošković (2015: 149–156) svetuje, naj še vedno, utopično in razsvetljsko, govorimo o književnosti kot o zatočišču celovitosti človeka, čeprav danes izgleda, da je mesto pisca zasedel nekdo drug, lahko celo hologram – pri privilegiranju umetnosti poudarja njeno simboličnost in poetskost. O tesni povezavi umetnosti in znanosti, v našem primeru odvisnosti od sodobnih pripomočkov, je razmišljal že Sabato (2011: 12), ki je ironiziral slovito Marxovo misel v naslednjo izjavo: »Televizija je opij za ljudstvo.« Njegovo vizijo lahko projiciramo tudi na druge zaslone: po njegovem je prepričanje, da nas zaslon povezuje z vsem svetom, protislovno, saj nam v resnici jemlje možnost, da bi človeka vredno bivali, poleg tega pa še zbuja v nas apatijo. Zakaj je sodobni človek tako pasiven, letargičen, celo tesnoben? Zaslon mu namreč jemlje voljo, da bi se lotil rokodelstva, prebral knjigo, postoril kaj doma, medtem ko bi poslušal glasbo, pil čaj ali klepetal s prijatelji ... Naj za zaključek dodam še našo kongresno misel: ... in se ukvarjal z raznolikostmi, ki jih književnost približa na poseben način. Lahko nam namreč celo naklonjenost Mariboru prikaže skozi posebno ljubezensko izjavo »čefurke«: »Ljubim Maribor. Brez strasti. Za vedno. [...] Prijazen je do svojih ljudi. Prijazen do ljudi. Tudi do nas, čefurjev« (Kuči 2022: 25).

Meta Krese, Rosa in Meisy, Casa de Luz, Tijuana, 2022.

VIRI IN LITERATURA

- BOŠKOVIĆ, Dragan, 2015: *Zablude čitanja*. Beograd: Službeni glasnik.
- BUŽINSKA, Ana, MARKOVSKI, Mihael Pavel [Anna Burzyńska in Michał Paweł Markowski], 2009: *Književne teorije XX. veka*. Beograd: Službeni glasnik.
- KISS, Tibor Noé, 2019: *Inkognito*. Prev. G. Gaál. (Lambda.) Ljubljana: ŠKUC.
- KRESE, Maruša, 1989: *Danes*. Celovec: Drava.
- KRESE, Meta, 2023: Smo res odšli? Turčija, Avstrija, 2008, 2009. Sarival Sosič (ur.): *Ste prišli, da boste ostali?* (katalog fotografske razstave) Ljubljana: Mestna galerija Ljubljana. 91.
- KRESE, Meta, 2023: Rosa in Meisy, Casa de Luz, Tijuana, 2022. Sarival Sosič (ur.): *Ste prišli, da boste ostali?* (katalog fotografske razstave) Ljubljana: Mestna galerija Ljubljana. 77.
- KUČI, Adriana, 2022: *Ime mi je Sarajevo*. Maribor: Litera.
- NUSSBAUM, Martha, 1997: *Cultivating humanity*. Cambridge: Harvard UP.
- PAZ, Octavio, 2002: *Branje in zrenje*. (Knjižna zbirka Beletrina.) Ljubljana: Študentska založba.
- ŠUMIČ-RIHA, Jelica, 2005: Drugost v politiki, drugost v psihoanalizi: isto v drugosti. *Filozofski vestnik* 26/3. 23–38.
- SÁBATO, Ernesto, 2011: *Upor*. Ljubljana: KUD Prešeren.
- VERNAY, Jean-Francois, 2016: *The seduction of fiction: a plea for putting emotions back into literary interpretation*. Cham: Palgrave Macmillan.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2022: *Nekaj v megli nad reko ali literarna interpretacija (maturitetnih) besedil*. Maribor: Litera.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi*. Maribor: Litera.

Silvija Borovnik

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
silvija.borovnik@um.si

Večkulturnost in medkulturnost v proznih delih izbranih sodobnih slovenskih pisateljic¹

Besedilo se ukvarja s tematiko večkulturnosti in medkulturnosti v izbranih proznih delih sodobnih slovenskih pisateljic, širše pa z mestom, vlogo in s podobo slovenske književnosti v medkulturnem kontekstu. Upošteva težnjo, ki je v literarnovednih raziskavah zadnjih let zelo poudarjena, namreč da je pri analizah literarnih del treba upoštevati koncept večkulturnosti in medkulturnosti. Različni raziskovalci in raziskovalke menijo, da je treba negovati odprtost in radovednost za spoznavanje vsega, kar je bilo v slovenski literarni zgodovini snovno in tematsko, pa tudi jezikovno drugačno, a obenem povezujoče (Juvan 2002, Škulj 2002, Žitnik Serafin 2008, Mikolič 2010, Hladnik 2016, Kozak 2016, Borovnik 2012, 2017, 2022, Jensterle Doležal 2017). Referat izhaja iz prepričanja, da se identitete slovenskih literarnih besedil v medkulturnem kontekstu drugače razlagajo in da izražajo medbesedilni dialog s številnimi drugimi kulturami. Pričujoče besedilo pomeni v tem smislu nadaljevanje in razširjanje določenih tem, ki sem jih načelnjala že v svojih znanstvenih monografijah Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti (2017) in Ugledati se v drugem. Slovenska književnost v medkulturnem kontekstu (2022).

1

Tokrat se bom posvetila ženskemu avtorstvu v sodobnejši slovenski prozi, zlasti romanu, in tematikama večkulturnosti in medkulturnosti v njem. Pisateljice pišejo bodisi v svojih materinščinah, t. j. v za Slovence tujih jezikih, bodisi pa se odločajo za jezikovni prestop v slovenščino. Literarna dela izbranih pisateljic izražajo zanimive probleme večkulturnosti in medkulturnosti, odnos med tujim in domačim ter hibridnost njihovih identitet. Vse to je razvidno v njihovem avtobiografskem diskurzu ter v zgodovinskem spominu, ki ponujata podlago tudi za fiktivne zgodbe.

V paradigmi medkulturne eksistence literature je postal aktualen pojem literarnega oz. kulturnega transferja, piše Jola Škulj v svoji študiji Kritična paradigma medkulturne eksistence literature, objavljeni v monografiji *Svetovne književnosti in obrobja* Marka Juvana (2012: 87). Naslanja se na Even Zoharjevo polisistemsko teorijo, na Lotmanovo semiotiko in Bhabova pojmovanja hibridnosti. Poudarja, da predstavlja literatura

¹ Prispavek je nastal v okviru Raziskovalnega programa P6-0156: *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna.

kateregakoli jezikovnega teritorija v Evropi odprto, nedovršeno entiteto, njena dediščina pa je sestavljena iz zapletene mreže nenehno preoblikujočih se stikov v medkulturnih realnostih. Zato je pri opazovanju literarnih pojavov potrebna moderna, kozmopolitska perspektiva. Kulturne identitete posameznih avtorjev in avtoric je po njenem treba razumeti v luči dialogizma s številnimi drugimi kulturami.

V kontekstu tega besedila nas bodo zanimale sodobne slovenske pisateljice, ki so bodisi iz osebnih bodisi političnih razlogov spremenile »os« svojega bivanja. Iz svojih domovin so se namreč izselile ter si dom ustvarile na tujem. Ker pa je bila ta odločitev povezana ne le z njihovim novim geografskim, temveč tudi z jezikovnim in kulturnim okoljem, nas zanima, kako se vse to odraža v njihovi literaturi. Večkulturnost in medkulturnost sta namreč postali njihova življenjska in pisateljska realnost. V drugem delu svojega zapisa pa se posvečam pisateljicam, ki so se v Slovenijo priselile iz osebnih ali političnih razlogov. Zanima me njihova posebna perspektiva tujstva, pa tudi problematika jezikovnega prestopa v slovenščino.

2

Ivanka Hergold (1943–2013) je bila rojena v Gradišču pri Slovenj Gradcu, po študiju slovenščine in angleščine na Filozofski fakulteti v Ljubljani pa se je 1971. leta preselila v Trst, kjer se je poročila s pesnikom Markom Kravosom. Pesmi je objavljala v *Tribuni* in *Zalivu*, prozo in dramatiko pa v *Odsevanjih*, *Sodobnosti* in *Dialogih*. Njeno pisateljsko mojstrstvo se je izkazovalo predvsem v kratki prozi, katere vrhunec predstavlja zbirka *Pojoci oreh* (1983), svoj prvi in najboljši roman *Nož in jabolko* pa je objavila l. 1980 (ponatisnjen pri Slovenski matici, 2019). Za roman so različni recenzenti zapisali, da je nastal iz globoke osebne ranjenosti pisateljice same. Roman v obliki fragmentarnih dnevniških zapisov beleži en sam dan iz življenja profesorice Herte Jamnik, tematizira pa ujetost ženske v družbene norme in vsakdanje službene obveznosti. Pisateljica v njem izkazuje svoj temeljit premislek o literarnem izrazu, ki je prepleten z liričnimi vložki. S tokom zavesti in zapisovanjem sanj, s katerima prikazuje osamljenost protagonistke v zrelih letih, njeno izgubljenost in občutek bivanjske praznine, pa se pisateljica odloča za modernistični način pripovedi. Le-ta prinaša tudi razmišljanja o mladosti, partnerstvu in staranju.

Zgodba se odvija v predmestju Trsta, roman pa ima kar 24 poglavij. Jabolko iz naslova simbolizira zunanje protagonistkino življenje, nož pa orodje, s katerim pripovedovalka načinja svoj notranji svet. Boris Paternu je roman označil kot »ne samo tržaški in ne samo slovenski roman«, v katerem je navzoča »Joyceovska časovna stisnjenost«, obenem pa je to roman s »silovito vsebino« (Delo, Književni listi, 26. 9. 2013). Nadalje je o pisateljicini prozi zapisal: »Njena proza sedemdesetih in osemdesetih let, z romanom *Nož in jabolko* (1980) v opaznem središču, je prinesla tematske in slogovne novosti,

ki pomenijo očiten izstop iz duhovne in jezikovne orbite Pahor-Rebula, če sodobno tržaško klasiko zaznamujemo z njenima najbolj vidnima imenoma« (Paternu 2013). Paternu je opozoril na prepričljive ženske like v romanu, v katerih življenju je vse vnaprej določeno, pogreznjeno v banalnost in vulgarnost. Paternu svojo analizo tega romana nadaljuje:

Roman *Nož in jabolko* si lahko ogledamo tudi kot miniaturni literarni zemljevid, ki daje orientacijo v vse predele raznovrstnih pripovedi Ivanke Hergold: v poezijo, osamosvojenjeno v zbirki *Ponikalnice* (2008); v dramatiko z opaznejšim delom *Paracels* (2008) in v kratko prozo, ki je sploh temeljno območje njenega opusa, z vrhom v zbirki novel *Pojoči oreh* (1983). (Paternu 2013.)

Pisateljca Ace Mermolja in Marko Sosič sta o Ivanki Hergold pisala kot o zamolčani pisateljici (Mermolja in Sosič v Primorskem dnevniku, 20. 11. 2019). Anonimni recenzent njenega romana *Nož in jabolko* je ob ponatisu romana zapisal, da je bila Ivanka Hergold »še ena tistih pisateljic z geografskega roba slovenske zavesti, ki jih ne bi smeli pozabiti, če hočemo spisati kolikor toliko objektivno zgodovino povojne slovenske književnosti«.

Maruša Krese (1947–2013) je bila pisateljica in pesnica, ki se je dolgo izmikala slovenski literarnozgodovinski pozornosti, ker je po študiju primerjalne književnosti in umetnostne zgodovine v Ljubljani odpotovala iz Slovenije, najprej v ZDA, nato pa je živela in delala še v Angliji, Nemčiji in Avstriji. Tam je tudi objavljala svojo prozo, eseje, publicistiko in poezijo. Šele v zadnjem obdobju svojega življenja, ko je pisala roman *Da me je strah?* (2012), se je vrnila v Slovenijo, kjer je tudi umrla. V šestdesetih letih je bila pripadnica uporniške, hipijevske generacije mladih, ki so želeli »ven« iz tedanje socialistične Jugoslavije, predvsem na Zahod, da bi tam našli sproščeno in intelektualno svobodnejše življenje. Objavila je več pesniških zbirk (*Danes*, 1989, *Postaje*, 1992, *Včeraj, danes, jutri*, 1992, *Beseda*, 1994, *Pesmi iz Sarajeva*, 1994, *Še testament se je izgubil*, 2001, *Yorkshirska torba*, 2003, *Danes ne*, 2009; *Pesmi; izbor*, 2019), nekaj radijskih iger, njeni esejistični in publicistični prispevki pa so izhajali v uglednih nemških časopisih in revijah (*Die Zeit*, *Berliner Zeitung*, *TAZ*, *Lettre International*, *Manuskripte* idr.). Zelo opaženo je bilo tudi njeno humanitarno in kulturnoposredniško delo v različnih delih sveta, kjer so se razplamtela vojna žarišča in kamor je M. Krese potovala, da bi tam nesebično pomagala (Bosna, Kambodža, Mozambik, Ruanda, Izrael, Irak, Palestina), predvsem pa osveščala mednarodno javnost v zvezi z zločini na teh področjih. Za humanitarno in kulturno posredništvo med Bosno in Nemčijo si je prislužila odlikovanje nemškega predsednika. S posebno pozornostjo in človeško senzibilnostjo pa so jo vselej prizadele usode žensk in otrok, za katere se je po najboljših močeh angažirala, nastopala na mednarodnih konferencah in forumih, pisala eseje in predavala. V avstrijskem Gradcu je imela poseben status umetnice-pisateljice, bila je njihova »Stadtschreiberin«/»mestna kronistka«. In čeprav je bila v evropskem prostoru

že dolgo uveljavljena avtorica, saj so skoraj vsa njena besedila domala sočasno s slovenskimi izhajala tudi v nemščini, je ostajala v domači Sloveniji dolgo skoraj neznana.

Leta 2006 je izšla zbirka njene kratke proze *Alle meine Weihnachten/Vsi moji božiči*. Za tem naslovom se skriva njena tragična, a samoironična literarna avtobiografija. Trideset kratkih zgodb, napisanih v dosledni tradiciji minimalizma, je nanizanih brez posebnega kronološkega reda skozi perspektivo prvoosebne pripovedovalke, vse od mladega dekleta, upornice in hipijevke, pa do poročene in pozneje ločene žene, matere treh otrok, pesnice in pisateljice ter zrele, v različnih težkih izkušnjah utrjene ženske. Ironične, satirične in tudi s posebno žalostjo napolnjene »božične zgodbe« Maruše Krese detronizirajo kičasto praznovanje božiča. Božič v njenih zgodbah je podoba osamljenosti, večkrat revščine, iskanja identitete, hrepenenja po ljubezni, družinske praznine, natrganih vezi s preteklostjo in sedanostjo, eksistencialne razsutosti in nenehnih potovanj, ki izražajo tudi pripovedovalkin beg pred samo seboj. V t. i. veliki svet in na Zahod jo je odnesla želja po doživetjih drugačnega, predvsem pa iskanja neideološke širine. Kmalu pa so jo preplavila spoznanja zgroženosti spričo realnega sveta »zunaj«. Geografska dogajališča se nadalje menjajo, Ameriki sledi Evropa, Londonu nato Berlin, a razočaranja se vrstijo in osamljenost se ponavlja. »Božične zgodbe« Maruše Krese so miniaturne umetnine, ki tematizirajo predvsem življenje ženske, upornice in umetnice, pesnice in pisateljice v sodobnem svetu.

V teh kratkih zgodbah pa je opaziti še eno obliko odtujenosti, namreč v razmerju do nove, v devetdesetih letih prejšnjega stoletja osamosvojene Slovenije. Dogajalni čas njenih zgodb je namreč čas, v katerem je začela razpadati njena nekdanja domovina Jugoslavija. Toda M. Krese vsaj na začetku ni navdušena nad slovensko osamosvojitvijo, saj se boji, da bo Slovenija postala »majhna in tesna«, boji pa se tudi tega, da bo na ozemlju bivše skupne države izbruhnila vojna. Njeni strahovi so se žal potrdili. Pisateljica pa je kritično razmišljala tudi o vlogi žensk v »svoji« novi državi Sloveniji. Zapisala je, da se ji zdi, kakor da si bodo morale Slovenke na novo izboriti vse tiste pravice, ki so se zdele generaciji njene mame, bivše aktivne partizanke, samoumevne. Namreč da si bodo morale zaradi novih oblik konservativizma znova prizadevati za enakopravno vlogo žensk v osebni in javni, pa tudi v političnem življenju. Na umetniškem področju pa je M. Krese opazila, da pisateljice iz Slovenije, ki so se že dolgo čutile Evropejke, nekateri na Zahodu spet potiskajo v nekakšno »jugovzhodno Evropo«, čeprav je imela njihova literatura že od nekdaj več skupnega z zahodno, zlasti pa s srednjeevropsko umetnostjo in literaturo (Krese 2006b: 18–23). Pisateljica je vsa svoja literarna dela, kljub temu da je živela v tujini, napisala v slovenskem jeziku, nato pa so bila prevedena. V tujih jezikih je objavljala le publicistiko.

Miriam Drev (1957) je pesnica, pisateljica, literarna kritičarka in prevajalka. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je diplomirala iz primerjalne književnosti in angleščine. Sedem let je preživela na Dunaju, kot odsev te izseljeniške izkušnje pa je leta 2012 izšel

njen roman *V pozlačenem mestu*. Leta 2014 je objavila svoj drugi roman *Nemir*. Uveljavljala pa se je tudi kot pesnica z zbirkami *Časovni kvadrat* (2002), *Rojstva* (2007), *Vodna črta* (2008), *Sredi kuhinje bi rasla češnja* (2012) in kot prevajalka literarnih del Margaret Atwood, Ralpa Walda Emersona, Rabindranatha Tagoreja idr. Leta 2021 je objavila roman v pismih *Od dneva so in od noči*.

Roman *V pozlačenem mestu* (2012) je razdeljen na tri dele: Okraj Hietzing, Sennengasse in Alte Donau, oblikovan pa je kot prvoosebna ženska izpoved. Ta tematizira slovensko izseljensko izkušnjo. Ljubljanka Ivana in Luka z nekajmesečno hčerko se odločita, da se bosta zaradi Lukove poklicne priložnosti in možnosti boljšega zaslužka, on je namreč odličen restavrador, odselila na avstrijski Dunaj ter si skušala ustvariti novo življenje. Tam naletita na organizatorja restavratorskih del, ki vodi lastno podjetje, Poljaka Kolczynskega. Ta Luko zaposli, medtem ko ostaja Ivana doma kot mati in gospodinja. Njihov poslovni odnos je vsaj na začetku korekten, pozneje pa se izkaže, da je Poljak polaščevalen, da izkorišča Lukovo delo ter da želi imeti nadzor tudi nad njegovim osebnim življenjem. Oba Slovenca pa njun prijatelj Tibor že na začetku opozori, da dunajska družba prišlekov zlepa ne sprejme medse, v nasprotju na primer s Prago ali Parizom. Tujce integrirajo, pravi, a jih nikdar ne »posvojijo«. Toda Ivana temu ne verjame, češ da prihajata z Luko iz Ljubljane, ki je bila v preteklosti del monarhije in ki kulturno ni nič drugačna od Dunaja. A Tiborjevo svarilo se nanaša tudi na nadarjene ženske-umetnice, ki da jih Dunaj »razcefra«.

Vzdušje v novem okolju je hladno in odtujeno. Vse bivanje slovenskega para je podrejeno celodnevnu delu in služenju denarja, kot priseljenca pa naletita tudi na nešteto birokratskih težav. Luka in Ivana imata status svobodnih kulturnih ustvarjalcev. A Lukova odlična izobrazba tukaj ne šteje. Podobno je tudi z drugimi priseljenci, na primer s Poljaki in Poljakinjami. Ivana se tako spoprijatelji z Danuto iz Varšave, ki ji poroča o gospodarski krizi na Poljskem. Obe, Ivana in Danuta, prihajata iz takrat še socialističnih držav, naveličani sta življenja v zelo skromnih razmerah in želita si zahodnih dobrin. Čas, v katerem se roman odvija, je čas velikih političnih sprememb v Evropi, ko se je že pripravljala slovenska osamosvojitve od Jugoslavije in se je tudi na Poljskem socializem že poslavljal. Toda Dunaj jima ne prinaša nobene nove perspektive, doživljata ga kot prestolnico praznega blišča, ki je polna samovšečne hladnosti. V romanu je nazorno prikazano emigrantsko vzdušje na Dunaju s podobami raznih prišlekov z vzhoda in juga, kamor so sodili tudi Slovenci iz tedanje Jugoslavije. Zavedajo se, da so v Avstriji drugorazredni prebivalci in na to vlogo tudi pristajajo.

Roman *V pozlačenem mestu* prinaša zanimiv vpogled v izseljensko izkušnjo, ki je tudi podoba večkulturne in medkulturne mentalitete v avstrijski metropoli konec osemdesetih in na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja, uzrta skozi oči mlade ženske. Pisateljica Miriam Drev z občutljivostjo prikazuje stiske emigrantov, npr. soočanje z novim prostorom ter s podnebno in kulturno drugačnostjo. Piše tudi o zagatah pri

učenju novega jezika, nemščine, pa tudi o izkušnjah na uradih za tujce, ki zahtevajo od priseljencev premagovanje nešteti birokratskih ovir. Podoba Evrope v romanih Miriam Drev je podoba številnih drugačnosti, sredi katerih potekajo ne le geografska, temveč predvsem psihološka zapuščanja doma in prilagajanja zahtevam novega okolja. Tu so tudi motivi dvojnega tujstva in nastajajočih dvojnih identitet.

Alenka Jensterle Doležal (1959) je bila rojena na Jesenicah, po študiju slovenskega jezika, primerjalne književnosti in filozofije pa je postala lektorica za slovenski jezik na univerzah v Pragi, Krakovu in Nottinghamu. Pozneje se je ustalila v Pragi, kjer danes živi in dela kot profesorica za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Karlove univerze. Je pesnica, prozaistka, esejistka in literarnovedna znanstvenica. Leta 2014 je prejela priznanje Veleposlaništva Slovenije v Češki republiki za podpiranje in razvijanje slovensko-čeških stikov in za širjenje slovenske kulture in književnosti na Češkem. Leta 2017 pa ji je bila podeljena nagrada Mira za dosežke v znanosti in književnosti ter za utrjevanje slovensko-čeških vezi. Že površen pregled njene poklicne poti nam pokaže, da gre za ustvarjalko, ki ji gibanje po večkulturnem in medkulturnem prostoru pomeni izziv in zadoščenje. Kot pesnica je organizirala številna literarna srečanja in festivale, sodelovala pri izdajanju najrazličnejših publikacij, kot znanstvenica pa je prirejala različne mednarodne konference in simpozije na praški univerzi. Ti simpoziji so bili tematsko povezani z literarnimi ustvarjalci in ustvarjalkami slovenske moderne (Ivan Cankar, Zofka Kveder), s slovensko-češkimi odnosi, s posebno pozornostjo pa se je posvečala zlasti literarnim opusom posameznih slovenskih pesnic, za katere je očitno menila, da so bile dolgo po krivici prezrte ali odrinjene na rob literarnozgodovinske pozornosti oz. literarnega kanona (Vida Jeraj, Lili Novy). Posebna občutljivost do takih literarnih osebnosti pa je gotovo povezana tudi z njeno osebno zgodbo, zaznamovano s kulturnim nomadstvom ter očaranostjo z večjezičnostjo in večkulturnostjo sodobnega sveta. V intervjuju za časopis *Delo* (19. 12. 2017) je povedala, da se je za bivanje v Pragi odločila prostovoljno, da v tem mestu rada živi, a da je njena domovina slovenski jezik. V tem jeziku namreč piše svojo literaturo in čeprav se označuje za bitje z več identitetami, ne sodi med tiste ustvarjalke, ki so po dolgih letih življenja v tujejezičnem okolju zamenjale jezik svojega literarnega ustvarjanja. Ostaja zvesta materinščini, a dvojnost svoje identitete vseeno občuti npr. v prepoznavnosti svojega dela. Povedala je, da se mora v češkem okolju kot tujka veliko bolj truditi, da njeno delo opazijo in ga priznajo, v Sloveniji pa ostaja zaradi življenja v tujini manj prepoznavna. Nagrada Mira slovenske ženske sekcije PEN pa se ji zdi pomembna, ker poudarja delo slovenskih literarnih ustvarjalk, t. i. »ženska peresa«, tudi tista iz mednarodnega prostora.

Kot pesnica je izdala več pesniških zbirk (*Juditin most*, 1990, *Pokrajine začetka*, 1994, *Zapiski za S. G.*, 2006, *Pesmi v snegu*, 2012), kot prozaistka pa dva romana, *Temno mesto* (1993) in *Pomen hiše* (2015). V prvem romanu je pisateljica tematizirala svet še socialistične Prage, kjer je bila vsaka internacionalnost sumljiva, podpiranje

večkulturnosti in medkulturnosti pa le politična parola. V drugem romanu pa je oblikovala zgodbo dekleta in mlade ženske, ki se ji uspe izmakniti utesnjenosti domačega podeželja ter oditi v svet z veliko željo po znanju, pa tudi po drugačni življenjski poti. Prva nova postaja na tej poti je študentska Ljubljana konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja, pozneje pa različna mesta, tudi New York. Roman izraža protagonistkino očaranost z večjezičnostjo in večkulturnostjo, spričo katere se spreminja tudi sama. V položaju »druge« postaja bolj samozavestna, obenem pa občutljiva za različne odrinjene družbene sloje in teme: »Všeč mi je večjezičnost, večkulturnost, sprejemam druge kulture, drug način izražanja, drug način razmišljanja, jaz sem samo drugi, jaz sem samo druga [...]« (Jensterle Doležal 2015: 19). Kot fiktivna novinarka piše v romanu o odrinjenih temah:

Sem na strani socialnih odrinjencev, emigrantov, kulturnih, narodnostnih, spolno drugačnih manjšin, tistih, ki imajo drugačno barvo kože, drugačen način mišljenja, drugo spolno usmerjenost, ali pa teh, ki prihajajo iz mojega odrinjenega, nikoli pozabljenega sveta bivšega socializma [...]. (Jensterle Doležal 2015: 20.)

Podobe iz sveta, kamor je odšla, se v romanu prepletajo z nekdanjimi podobami življenja na vasi, kjer jo je omejevala patriarhalna vzgoja s številnimi stereotipnimi vlogami, ki so bile namenjene zlasti ženskam. Kot deklica je iskala zavetje v knjigah z zavedanjem, da bi rada potovala in spoznavala druge kulture in jezike. V poznih šestdesetih letih dvajsetega stoletja je pripadala uporniški generaciji, ki je segala tudi v osemdeseta. Na drugi strani pa je njeno generacijo oklepala »lažni državni optimizem v času socializma« (Jensterle Doležal 2015: 132). Toda iz tega omejujočega sveta je odšla ter si izborila lastno, nekonvencionalno pot.

V tretjem romanu Alenke Jensterle Doležal, ki bo v kratkem izšel v Mariboru in nosi naslov *O ljubezni, vojni, izgubi in pozabi*, pa se prepletajo različne ženske zgodbe, ki so umeščene v čas pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej kot tudi v sodobnost. V njih spoznamo tri monumentalne ženske like, to je toplino polno lepotico in marljivo mambo Veroniko, njeno predano hčerko Julči in najmlajšo, slikarko, Veronikino vnučkinjo Ano. O času vojne in hudih travmah, ki so ostale povezane z njo, pripovedujeta Julči in njena hčerka Ana, ki sta ostali, vsaka na svoj način, zaznamovani z nasilno smrtjo njune mame oz. babice Veronike takoj po končani drugi svetovni vojni. Z obtožbo, da je Veronikina družina med vojno nudila zavetje domobranskim sorodnikom, so namreč Veroniko skupaj s hčerko Julči zajeli pripadniki OZNE, obe pretepli, nakar so mladoletno Julči izpustili, njeno mambo Veroniko pa ubili. Ta grozljiva smrt, povezana z medvojnimi trpljenjem, pa je za vse življenje prizadela Julči, ki svoje mame ni mogla odžalovati. Julči se je zato pogreznila vase, kot mama hčerke Ane pa je ostala hladna in nedostopna. Tako se je trpljenje zaradi vojne prenašalo dalje in se ni nikoli končalo.

Ta roman pa je poseben predvsem zaradi izražanja ženske vojne in povojne zgodbe. Le-ti ostajata navadno prezrti, v romanu Alenke Jensterle Doležal pa sta v ospredju. Na

slovenskem vojnem področju se je menjavalo nasilje Italijanov, Nemcev, partizanov, belogardistov in domobrancev, sredi tega dogajanja pa so bile ženske odrinjene na obrobje. Mama Veronika in njena hči Julči sta doraščali v podeželskem okolju, v katerem ni bilo prostora za nobeno žensko individualnost. Šele Julčini hčerki Ani se je iz tega uspelo izviti. Poiskala si je pot do izobrazbe in lastne umetniške poti v mednarodnem okolju. Njeni predhodnici, babica in mama, pa te možnosti nista imeli. Tako nam ta roman pripoveduje tudi zgodbo o ženskih usodah sredi prejšnjega stoletja.

Marjanca Mihelič (1959), rojena v Radovljici, je študirala slovenščino in filozofijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. V letih 1986–1992 je delala kot lektorica za slovenski jezik na univerzi v Budimpešti. »To so bili še časi železne zaves, pred mejo na madžarski strani so bile ob poteh med slovenskimi vasmi v Porabju postavljene stražarnice in rampe, vojaki so ustavljali popotnike in jih legitimirali,« je povedala v nekem intervjuju. Madžarska kultura in literatura pa sta bili za Slovence v glavnem neznan. Pred odhodom na Madžarsko se je Marjanca Mihelič učila madžarsko na tečaju v Debrecenu, nadaljevala pa je v času službovanja v Budimpešti. O svojih jezikovnih pripetljajih in zdrsih je med drugim pisala tudi v svojem romanu *Budimpeštatrans* (Mihelič 2015: 68–69). V Budimpešti je najprej spoznala Madžare, ki so se učili slovensko, nato Slovence, živeče v tem mestu, pri poznejših pogovorih z Madžari pa je ugotovila, da se njihovi pogledi na določene zgodovinske teme precej razlikujejo od slovenskih. Na pragu 90. let so na površje prihajale do tedaj zamolčane teme, npr. o poboju vodij madžarske vstaje 1956, ogledati si je bilo mogoče dokumentarne filme o delovnih taboriščih, izhajati so pričenjale knjige znanih oporečnikov, prebujala se je civilna družba in železna zavesa se je polagoma pričenjala trgati. To je bil prelomen in vznemirljiv zgodovinski čas ne le na Madžarskem, temveč tudi v Sloveniji, in takrat je pisateljica potovala med Budimpešto in Ljubljano ter začejala prevajati literarna dela Gyorgyja Konrada, Laszla Krasnahorkaija, Petra Esterhazyja, Petra Nadasa idr. Pisala pa je tudi spremne besede in strokovne članke o madžarski literaturi. Leta 2012 je prejela viteški red Republike Madžarske za prevajalsko delo in za posredovanje med madžarsko in slovensko kulturo. Leta 2021 pa je postala Sovretova nagrajenka za literarno prevajanje, in sicer za *Svet gre naprej* Laszla Krasnahorkaija.

Njen roman *Budimpeštatrans* (2015) je začel nastajati v obliki zapiskov in posameznih zgodb v času, ko je delala kot lektorica za slovenščino v Budimpešti, v njem pa je avtorica skozi doživetja osrednjega ženskega lika Haline želela izraziti svoj pogled na prebujeno Madžarsko. Roman se odvija v Ljubljani, Budimpešti in Porabju. Njegovo središčno os tvori nenavadna ljubezenska zveza med Halino, slovensko dopisnico iz Budimpešte, in slikarjem Jeromom. V ozadju pa je zarisana politično razburkana Madžarska, zlasti v devetdesetih letih. Roman tematizira tudi razkol med Vzhodom in Zahodom, nacionalno in migrantsko problematiko, vprašanja pollaščevalnih ideologij in življenje slovenske manjšine v Porabju. Osrednji lik je mlada Halina, ki dela kot

novinarka v socialistični Budimpešti. Piše o tedanjih družbenih anomalijah in o svojem osebnem doživljanju protestov, vohunjenja za državljani, občutljivo pa zarisuje tudi zgodovino in sodobnost njej dotlej neznane Madžarske. Zanimajo jo tabu teme, kot sta nacionalizem in antisemitizem, njena osebna doživetja pa nakazujejo težave porajajoče se demokracije sredi gospodarske krize. Njena pripoved izraža nenehno razpetost med tujim in domačim z željo po vrnitvi domov. V romanu zaživi zanimiva podoba večkulture in medkulture Budimpešte iz časa socializma. S prijateljskima Mihalyjem in Rebeko odkriva Halina še neznan Madžarsko in njeno burno, z nasiljem prepredeno zgodovino. Zlasti jo pretresejo dogodki iz leta 1956, ko so se Madžari hoteli rešiti ruskega jarma in so se voditelji madžarske vstaje zatekli v poslopje jugoslovanskega veleposlaništva. Stavba pa je zanje kmalu postala past, iz katere se niso več mogli rešiti. Madžarska vstaja je bila namreč ostro in nadvse krvavo zatrta (Mihelič 2015: 79–80). Roman *Budimpeštatrans* se razplete v Ljubljani, kamor odide Halina na dopust in kjer ponovno sreča Jeroma. Toda ljubezenska zveza z njim ni več mogoča, saj Halini ne prinaša miru in zavetja, kakršnega si želi.

Brina Svit (1954) je svojo pisateljsko pot pričela v Parizu, kamor se je na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja preselila iz Ljubljane. Njena literatura je nastajala najprej v slovenščini. Toda že njen prvi roman *April* (1984) je ubran na temo iskanja ženskega obraza in identitete, širše pa tudi na problematiko tujstva v večjezičnem okolju. Dogajalni prostor je večkulturni in medkulturni Pariz. V tem mestu prebiva prvoosebna pripovedovalka, pisateljica s svojo drobno, nenavadno slovenščino. Stik med slovenščino in francoščino je opazen, a francoščina še ne izpodriva pripovedovalkinega maternega jezika. Temu prvencu sledi roman *Navadna razmerja* (1988) v soavtorstvu z dolgoletnim prijateljem, pesnikom Petrom Kolškom. Besedilo sloni na dopisovanju med njo, ki živi v Parizu, snema filme, potuje in piše, in med njim, ki je novinar v Ljubljani. To je čas nemira in negotovosti, v katerem si prijatelja pripovedujeta zgodbi svojega življenja.

Brina Svit pa premišlja tudi o dvodomnih eksistencah, o literarnem prestopanju iz maternega jezika v tuji jezik. Piše, da je slovenščina njen občutek doma in da je to edini jezik, v katerem se lahko radosti in ljubi (Svit 1988: 114). Toda čeprav piše, da Francija ni njena dežela, ji ta država vendarle ostri vid in ji tudi z geografsko distanco omogoča, da lahko vidi sebe in Slovenijo v drugačni luči. Njena razmišljanja o jezikih in njihovih različnih karakterjih zavzemajo v tem pisemskem romanu vidno mesto. Njeno zanimanje za tuje jezike, piše, ji je vedno razširjalo obzorje, ji omogočalo vpogled v tuje svetove. Obenem pa si ni nikoli predstavljala, da bo pisala literaturo v katerem drugem jeziku. Pisateljica B. Svit še vztraja pri svoji slovenščini, čeprav že sluti, da se ji slovenščina zaradi življenja v Franciji včasih izmika. V teku let pa pisateljica s fiktivno identiteto v svojih literarnih delih dobiva tudi drugačen jaz. In tej drugačni identiteti se polagoma pridruži še raba drugega jezika, francoščine. Tema tujstva, izločenosti iz kolektiva in iskanja lastne identitete pa postaja ena osrednjih v njenih delih.

V romanu *Con brio* (1988) je osrednji literarni lik moški, pisatelj, ki se odloči za nenavadno zakonsko zvezo z mlado žensko, skrivnostno Grušenjko/Kati, Katarino. Roman je pisateljica še napisala v slovenščini. Prizorišče dogajanja je multikulturni Pariz in tudi v tem romanu je vidna avtoričina fascinacija s tem mestom. Roman je nadalje prepleten še s številnimi intertekstualnimi plastmi, ki kažejo na povezave tako z literarnimi deli (Balzaca, Dostojevskega) kot z glasbo in barvitostjo tujih jezikov (španščine, portugalsščine, slovenščine). Tema tujstva je v njem poudarjena, prav tako pa tudi tema posameznikove identitete, ki se ohranja in odraža z maternim jezikom (Mlačnik 2020: 207–223).

Moreno (2003) je nato prvo literarno delo, ki ga je B. Svit napisala v francoščini. A to je tudi njena knjiga dvomov. V tem romanu se je odločila za jezikovni prestop, pri čemer se je zavedala tveganosti, ki jo tak prestop prinaša. Ta pot v neznanu je bila povezana s številnimi vprašanji o tem, kaj sploh zmore in kaj se bo zgodilo z njeno materinščino. Bo postajala revnejša, se bo pričejala izgubljeni? Predvsem ugotavlja, da sredi t. i. idealnih razmer ne more pisati, namesto da bi pisala o ljubezni, pa se sama nepričakovano zaljubi. Razmišlja pa tudi o številnih tujcih, ki jih spoznava na posestvu in v okolici Firenc, o priseljencih, ki opravljajo slabo plačana vzdrževalna in druga dela. Spoznava, da so bolj podobni njej sami, tujki in izločenki.

V romanu *Coco Dias ali Zlata vrata* (2008) preigrava pisateljica vse doslej omenjene teme. Roman je napisala najprej v francoščini, sledila pa je izdaja v slovenščini. V njem dobi fiktivna pisateljica Valerie Nolo, ki je navdušena plesalka tanga, nenavadno ponudbo. Če bo napisala biografijo svojega plesnega učitelja, argentinskega plesalca tanga Coca Diasa, jo bo ta v zameno za roman naučil plesati. V ospredju sta torej dva literarna lika, Parižanka in Argentinec, ki na videz nimata nič skupnega, združuje ju le ljubezen do plesa. Tango je zanj v mladosti, zaznamovani z revščino v buenosairskem predmestju, pomenil rešitev in priložnost za zaslužek, nato pa potovanje v Pariz in ločitev od obremenjujoče družine. Njej pa ta ples pomeni izpolnjevanje praznine zaradi neskladja v zakonski zvezi, pa tudi beg od depresivnih misli zaradi lastnega staranja. Toda tango prinaša pisateljici tudi možnost prestopa v drugačen kulturni prostor, ponuja ji možnost za preobrazbo v drugega. Motiv tujstva, ki ga srečujemo v domala vseh romanih Brine Svit, je prisoten tudi tu s podobami likov, ki prihajajo iz različnih dežel, celin ali kulturnih okolij (iz Argentine, Italije, Libanona, Francije, Slovenije itd.). V vseh romanih Brine Svit tako srečujemo like, ki živijo v velemestu, navadno v Parizu, ki je zanje pribežališče in zatočišče, in prihajajo »od drugod«, govorijo različne jezike in nosijo s seboj bremena svojih drugačnosti, vse od nacionalnih do jezikovnih. Niso navezani na »domovine« in iščejo svoje mesto v svetu. So hibridne identitete.

Jezik literarnega ustvarjanja Brine Svit pa ostaja francoski. Toda tudi v *Hvalnici ločitvi* (2011), v eseju, ki obravnava različne oblike razhajanj v njenem življenju, se avtorica sprašuje o tem, ali mora imeti slabo vest, ker piše v drugem jeziku, ker »zapušča svoj

rodni jezik«, in ali to pomeni, da bo »ostala brez jezika« (Svit 2011: 78–79). Ugotavlja, da njena slovenščina ni več gibka, saj se jezik razvija in tudi zakrni, če ga človek ne uporablja. Slovensko-francoska pisateljica Brina Svit pa ostaja zagovornica multikulturalizma. Njena literarna dela pripovedujejo o tem, da homogene nacionalne kulture, ki bi jih strogo varovali nacionalni jeziki kot varuhi nacionalne ideologije, ne obstajajo. Opozarja, da je sodobna Evropa tudi Evropa migrantov, priseljencev in azilantov ter da ni razlogov, da bi se države zapirale pred prišleki, ki lahko njihove nacionalne kulture z raznolikostjo svojih le še obogatijo.

Sonja Porle (1960) je bila rojena v Preboldu, pisateljsko in novinarsko raziskovalno pa je potovala v Afriko, ko to na Slovenskem za ženske še ni bilo običajno in pogosto. Prvič je Afriko obiskala leta 1983, nato pa je tam nekaj časa živela. Pozneje se je naselila v angleškem Oxfordu. V času svojih potovanj po Afriki je v Sobotni prilogi *Dela* in drugih slovenskih časopisih objavljala svoje popotne zapise, ki so prinašali tudi razmišljanja o afriški glasbi, in različne intervjuje. Njeno delo *Črni angel, varuh moj* (1997) je posvečeno podsaharski Afriki, Burkini Faso, nekdanji Gornji Volti. Avtorica v njem potrjuje svoj izjemen občutek za oblikovanje osebne zgodbe na ozadju raznih zgodovinskih in sodobnih dogodkov. Sonja Porle je hotela sama videti svet in najti smisel povsod tam, kjer ga ni še nihče. Njena odločitev za potovanje je bila predvsem odločitev za svobodo – v nasprotju z vzgojo in s kulturo afriške, včasih pa tudi evropske ženske. Popotnica svoje delo oblikuje kot literarni potopis, ki združuje njen izkušnjski in fiktivni svet.

Potopisni roman Sonje Porle vsebuje tako reportažne kot esejistične elemente, pri čemer opažamo, da je čistih reportažnih prvin v romanu malo. Za pisateljico je potopis predvsem literarni žanr, njena pot pa je simbolna – kot odkrivanje novega in neznanega, pa tudi lastne osebnosti same. Kot tak predstavlja potopisni roman Sonje Porle vrhunsko delo v svojem žanru, saj je nabit z izvirnimi razmišljanji in bogato jezikovno-slogovno govorico. Sonja Porle oblikuje v svojem delu zanimiva spoznanja o drugačnosti, prepletena z mislimi o človeški minljivosti in nebogljenosti v primerjavi s širino sveta in z bogastvom različnih kultur v njem.

S podobno, vendar nekoliko manj literarno in bolj reportažno zasnovano pisavo pa je Sonja Porle nadaljevala v romanu *Barva sladke čokolade* (1998). Tudi to njeno delo je potopisne narave, sestavljeno pa je iz člankov, ki pripovedujejo o različnih delih Afrike (o Maliju, Gani, Sudanu, Nigeriji). Delo Sonje Porle tako odpira zanimivo vprašanje o razmerju med fikcijo in realnostjo v potopisnem žanru. Kasneje pa v besedilu prevladajo kulturno-politični zapisi, v katerih pripovedovalka in popotnica ruši napačne in zakoreninjene slike, ki jih različni ljudje gojijo o Afriki. Njena pripoved razbija evropocentričnost in si prizadeva za razširjanje miselnih obzorij. Tudi za to obliko potopisa pa je pomembno, da ga je napisala ženska, saj predstavljajo v njem razmišljanja o mestu in vlogi ženske v afriškem življenju pomemben del (Borovnik 2012: 60–62).

3

Stanislava Chrobakova Repar (1960) sodi k tistim pisateljicam, ki so se v Slovenijo priselile. V njenem primeru se to ni zgodilo zaradi vojne, temveč je prišla iz Slovaške v Slovenijo zaradi ljubezni. Spoznala je namreč Primoža Reparja, slovenskega pesnika in urednika, ter se z njim poročila. Danes jo prištevamo med dvodomne avtorice, saj je tako slovaška kot slovenska pesnica, avtorica proznih del, esejev, dela pa tudi kot prevajalka in literarna znanstvenica. Magistrirala je iz filozofije in estetike na Univerzi v Bratislavi, doktorirala pa iz literarnih ved na Slovaški akademiji znanosti. Znanstveno se ukvarja s filozofijo jezika, pesniško hermenevtiko, semiologijo, feministično literarno teorijo in literarno komparativistiko. V Slovenijo je prišla leta 2001, delala je za založbo Apokalipsa in predavala literarno vedo na Univerzi v Novi Gorici. V letih 2006–2008 je bila kot raziskovalka zaposlena na Mirovnem inštitutu v Ljubljani, sodelovala pa je tudi na številnih simpozijih in mednarodnih literarnih festivalih. Deluje kot posrednica medkulturnih stikov med Slovenijo, Slovaško in Češko, piše pa tako v slovaščini kot v slovenščini.

Pisateljico in znanstvenico lahko označimo kot kulturno nomadko. Na Slovaškem se je uveljavljala že v času socializma, ko je oblast strogo nadzorovala tudi vsebino literature in je bilo treba kritične besede skriti v poezijo. V tem času je s težavo objavljala, po letu 1989 pa so nastopile spremembe tako v političnem kot literarnem prostoru, tako da so založbe pričenjale izdajati tudi besedila, ki prej niso smela iziti. Po tistem, ko se je naselila v Sloveniji, pa je Chrobakova Repar doživela izkušnjo emigrantke. V svojem delu *Slovenka na kvadrat* (2009) je pisala o številnih težavah in birokratskih ovirah, na katere je naletela v Sloveniji, ubesedila pa je tudi svojo posebno, žensko izkušnjo. Med drugim je trajalo kar devet let, da je dobila slovensko državljanstvo. V tem delu je zanimiva njena perspektiva Drugega, namreč njen pogled na Slovenijo in Slovence, tudi v primerjavi s Slovaško, pa tudi njeno učenje in raziskovanje novega jezika, slovenščine. Jezika svojega novega okolja se je naučila tako dobro, da zdaj v njem tudi literarno ustvarja. *Slovenka na kvadrat* (2009) je žanrsko mešano delo, ki poleg literarnih zapisov vsebuje še avtoričino korespondenco s prijatelji, dnevniške beležke, avtobiografsko pripoved o lastni ljubezenski zgodbi, predvsem pa njena doživetja priseljenke v okolje, ki je le štiristo kilometrov oddaljeno od njene rodne Bratislave. Svoje posamezne zapise v tej knjigi imenuje »razglednice iz Slovenije«, v njih pa razkriva državo, ki tujcem na poti v njihovo samostojno, novo življenje postavlja številne nesmiselne ovire. Tujce pušča »v stanju breztežnosti«, piše in nadaljuje: »Tujec namreč v zakonodaji in uradnih postopkih Republike Slovenije a priori velja za parazita in sovražnika.« (Chrobakova Repar 2009: 39) Slovenija se pisateljici razodeva kot restriktivna država z arogantno politiko, ki zaradi številnih birokratskih postopkov njo, poročeno žensko z odlično izobrazbo in z lastnim poklicem, spravlja v finančno odvisnost od moža le zato, ker je tujka. Urad za tujce, kamor mora nešteto krat z raznimi potrdili in

dokazili, imenuje »zver«, ki jo je treba nenehno nakrmiti. Nadvse zanimivi pa so tudi pisateljicini zapisi o razgibanem literarnem življenju v Sloveniji, katerega del sta tako ona kot njen mož. Po knjigi *Slovenka na kvadrat* je nastala še gledališka igra, »resničnostni kabaret«, s kritičnimi sporočili državnemu aparatu in njegovim inštitucijam, ki priseljencem otežujejo vsakdanje življenje. Posebno zanimanje pisateljice Crobakove Repar pa je vselej veljalo tudi znanstvenemu ukvarjanju s feministično teorijo, v okviru katere je razmišljala o pesnicah v zgodovini, predvsem pa o izbrisu njihovega pesništva iz kanoniziranih literarnih pregledov pa tudi iz zgodovinskega in kulturnega spomina.

Pisateljica in pesnica **Lidija Dimkovska** (1971) pa je Makedonka, ki se je priselila v Slovenijo. Rojena je v Skopju, kjer je končala študij primerjalne književnosti. V Bukarešti je doktorirala iz romunske književnosti, tam pa je pozneje delala kot lektorica za makedonski jezik. Kot štipendistka Ad future je bila med letoma 2005/2006 zunanja sodelavka Inštituta za slovensko izseljenstvo na SAZU, kot docentka pa je honorarno predavala svetovno književnost na Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Je prevajalka slovenske in romunske književnosti v makedonski jezik. Napisala je več pesniških zbirk in romanov: *Rezervno življenje* (2012), *Skrita kamera* (2004) in *Non-Oui* (2019). Dimkovska pa je sodelovala tudi pri znanstveni monografiji Janje Žitnik Serafin *Večkulturna Slovenija* (2008), za katero je napisala poglavje »Položaj literarnega dela priseljencev v Sloveniji«. V svojih literarnih delih tematizira tujstvo v sodobnem svetu, izgubljanje identitet in pridobivanje novih, ki nastajajo tudi zaradi vojnih razmer, npr. zaradi razpada bivše Jugoslavije. Ta tematika se odraža v njenem romanu *Rezervno življenje*, ki je bil nagrajen z evropsko nagrado za literaturo 2013. A teme življenja med različnimi kulturami, državami in jeziki ostajajo stalnica v pisateljicinih delih. Le-ta odsevajo njeno kozmopolitsko osebnost, ki pa kljub življenju v Sloveniji ostaja zvesta pisanju v maternem jeziku, makedonščini. V različnih javnih nastopih je pisateljica izrazila svojo najglobljo povezanost s tem jezikom. Obenem pa je razmišljala tudi o lastnem položaju »tuje avtorice« v Sloveniji, kar jo je vzpodbudilo k raziskovalnemu delu na tem področju. Spremlja jo občutek, da je v Sloveniji tako »tvoja pisateljica« kot tudi slovenska. Zelo je povezana tako z literarnim življenjem v Sloveniji kot Makedoniji in v širšem mednarodnem prostoru. Osebno meni, da je pojem nacionalne literature zastarel in da je bolj primeren izraz transnacionalna literatura.

V romanu *Non-Oui* (2019) je tematizacija tujstva, ki ostaja nepreseženo, večno, najbolj izrazita. Zgodbo o njem pripoveduje vnukinja babice/none Nedjeljke, Hrvatice, ki se je po drugi svetovni vojni iz Splita zaradi ljubezni do Italijana preselila na Sicilijo in tam ostala. Naučila se je italijanščine, se prilagodila tamkajšnjemu življenju, a je vseeno ostala »kot duh«, tujka, in to ne le za druge, temveč tudi za lastno družino.

Ivana Djilas (1976) je gledališka režiserka, pisateljica in publicistka. Je priseljenka iz Srbije, ki od leta 1999 živi v Sloveniji. Napisala je roman *Hiša* (2016) in zbirko avtobiografskih, esejističnih zgodb z naslovom *A si lahko vsaj enkrat tiho* (2022). Kot kolumnistka v različnih časopisih in revijah piše o enakih možnostih in sprejemanju drugačnosti.

Roman *Hiša* (2016) je duhovita, samoironična pripoved mlade ženske, umetnice v svobodnem poklicu, ki z možem, prav tako umetnikom, glasbenikom, in z majhnim sinom živi v lepo urejeni podeželski hiši. Toda mlada družina si hiše zaradi prekarnega dela in zato nestalnih dohodkov ter previsokih življenjskih stroškov ne more več privoščiti. Hišo sklenejo prodati in si poiskati stanovanje v mestu. Njihov načrt, ki se zdi enostaven, pa se zaradi naraščajoče gospodarske krize začanja zapletati. Roman *Hiša* prinaša tako številne *črnohumorne* zgodbe o ponesrečenih obiskih nepremičninskih agentov in njihovih zelo različnih strank, obenem pa pripoveduje o mrzličnem iskanju novega doma sredi naraščajoče finančne stiske. Roman pa v širšem kontekstu ponuja prizore iz t. i. slovenske tranzicije in priča o življenjskih zgodbah mladih. Roman prinaša podobe iz življenja v majhni srednjeevropski državi Sloveniji, ki je bila nekoč socialistična, zdaj pa je izpostavljena različnim neoliberalnim praksam. Sredi vsega tega se v družbi krepijo nacionalizmi, prihaja do prvih večjih valov migrantov in oglašajo se svareči glasovi zaradi zaskrbljujočih podnebnih sprememb. Zbirka pripovedi *A si lahko vsaj enkrat tiho* (2022) pa je svojevrstna esejistična avtobiografija. Pisateljica v njej resnične, izkustvene zgodbe izkoristi za razmislek o sodobnih družbenih fenomenih.

Pisateljica, ki je še kot študentka v Slovenijo emigrirala iz Beograda, v svojih pripovedih tematizira leta svojega odrasčanja v Beogradu, pa tudi podobo Srbije pod embargom, različne demonstracije in položaj mladih v tej državi, tudi v času Natovega bombardiranja. Pripoveduje o mladih, ki z Miloševićevimi zablodami niso imeli nič skupnega, a so morali prenašati posledice njegove pogubne politike. Številni so se, tako kot Ivana Djilas, zato iz Srbije izselili ter v tujih državah začeli novo življenjsko pot. Pisateljica se v Sloveniji začanja učiti slovensko in pričinja tudi pisati v tem jeziku. Zelo si prizadeva, da bi bila sprejeta in da bi lahko delala v svojem poklicu. Ker pa je pisateljica sama preživela izkušnjo begunstva in mnogo težav, ki so povezane z njo, je ostala občutljiva za marginalne skupine. Kot lucidna, kritična intelektualka pa biča tudi anomalije v sodobni Sloveniji.

Dijana Matković (1980) je pisateljica, literarna kritičarka in prevajalka. Študirala je primerjalno književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani in v času študija sourejala časopis *Izmus*, pozneje pa spletni portal Airbeletrina. Piše za različne slovenske časopise in revije, za slovenske založbe pa prevaja leposlovje iz jezikov nekdanje skupne države Jugoslavije. Njeni so nekateri prevodi pisateljev in pisateljic, kot so Andrej Nikolaidis, Dubravka Ugrešić, Marko Pogačar, Vedrana Rudan, Ahmed Burić, Faruk Šehić, Dragan Velikić, Danilo Kiš idr. Uredila je tudi zbirko esejev domačih in tujih

avtorjev in avtoric o strahovih in fobijah *Antologija tesnobe* (2016). Vodi in organizira različne simpozije in okrogle mize o medijih, družbi in kulturi. Od leta 2020 ureja spletni portal Disenz. Na začetku leta so organizatorji mednarodnega filmskega festivala v Berlinu – Berlinale Co-Produktion Market – njen roman *Zakaj ne pišem* (2021) uvrstili med enajst izbranih literarnih predlog, ki so bile predstavljene v Berlinu v okviru prireditve Books at Berlinale in v sodelovanju s frankfurtskih knjižnim sejmom. Po njihovem mnenju ima namreč ta roman velik potencial za možnost adaptacije v film ali TV-nadaljevanko. V literarni svet je vstopila najprej z zbirko kratke proze *V imenu očeta* (2013). Dogajanje je postavljeno najprej v leto 1992, ko majhna deklica prisluškuje odnosu med staršema in se pričinja zavedati, da je v njem nekaj hudo narobe. Njen oče – »moj čale, moj foter« – nato tudi zapusti družino, kar je ena od osrednjih tem tudi v nadaljevanju zgodb. Le-te tematizirajo otrokovo osamljenost v svetu odraslih. Pisateljčine zgodbe so zato tudi po obliki fragmentarne, tako kot je iz mnogih razbitih delcev sestavljeno njeno življenje. Omeniti velja še to, da je zbirka napisana v slovenščini, a da nekateri protagonisti v njej, npr. oče in mama, govorijo srbsko. Zadnja črtica v zbirki z naslovom *K čaletu* po nasvet je tudi v celoti napisana v srbsščini. Pisateljica na tak način izraža dvojezičnost in dvokulturnost svojega porekla, zarisano tudi ob prizorih nacionalizma in diskriminacije v vsakdanjem življenju, npr. v črtici *Zapuščanja*.

Roman *Zakaj ne pišem* (2021) je njeno drugo literarno delo. Recenzenti so ga imenovali avtofikijski, esejistični roman. To delo je napisano na avtobiografski osnovi, žanrsko hibridno pa pripoveduje o problemih priseljenstva, odraščanja v revščini in zaznamovanosti z njo, o oklepajoči patriarhalni vzgoji in deprivilegiranosti žensk v družbi, o razpadanju družine in težavnem odraščanju, o odtujenih odnosih s starši, zlasti z materjo, pa tudi o veliki ljubezni do knjig in branja, ki so prvoosebni pripovedovalki nudile zatočišče in pribežališče. S posebno občutljivostjo pa piše avtorica o problemih tujstva. Njena starša sta se namreč v osemdesetih letih priselila iz Bosne v Slovenijo, da bi bolje zaslužila in si ustvarila nov dom, a je njun zakon razpadel, tako da je pripovedovalkina mama ostala sama z dvema hčerkama. Prvoosebna pripovedovalka različnih fragmentarnih zgodb v tem romanu pa je, čeprav rojena v Sloveniji, kot doraščajoča in pozneje odrasla oseba večkrat slišala izključujoč stavek: »Nisi priseljenka, ampak tudi Slovenka nisi.« V pisateljčinem prvencu zaživi ozko podeželsko okolje, polno predsodkov do priseljencev z juga, še zlasti pa tistih, ki v obdobju gospodarske krize postanejo »tehnološki višek« ali so »na čakanju«, kakor se je to zgodilo pisateljčinim staršem. Okolje, v katerem živijo, je nabito s ksenofobnimi in nacionalističnimi predsodki, ki jih drugi, dominantni in privilegirani, ignorirajo ali pa jih imajo za samoumevne.

Avtobiografski roman se pričinja odvijati v sedemdesetih letih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko so se v Slovenijo množično priseljevali delavci iz drugih republik SFRJ, ker so si obetali boljše življenje. Nadaljuje pa se v času, ko je Jugoslavija »izginjala v krvi, Slovenija pa je šla po poti nove Švice« (Matković 2021: 25). Roman

pripoveduje o fizičnih delavcih, ki so zaradi propada številnih podjetij izgubljali delo, nadaljuje pa se z izkušnjo avtoričine generacije, ki je obsojena na začasno, prekarno delo in draga najemna stanovanja. Roman *Zakaj ne pišem* je roman o izločenosti in samoti. V njem avtorica na esejističen način premišlja še o mnogih drugih pojavih sodobnega časa in se medbesedilno navezuje tako na številna filozofska kot literarna dela. Jasno je njeno sporočilo, da je »revščina tisto nasilje, ki producira novo nasilje« (trvslo.si/stevilke/dijana-matkovic). Esejistični roman Dijane Matković je pretresljiva podoba odraščanja in življenja v deprivilegiranim svetu, ki nastavlja ogledalo tako posameznikom kot tudi sodobni Sloveniji v celoti.

4 Sklep

Pričujoči izbor avtoric in njihovih proznih del, zlasti romanov, je le eden od možnih in predstavlja eksemplarični del vsega, kar je mogoče raziskovati v sodobnem slovenskem ženskem avtorstvu. To besedilo naj pomeni vzpodbudo tudi drugim raziskovalcem in raziskovalkam za nadaljnje delo.

VIRI IN LITERATURA

- BAHOVEC, Eva, 2007: *Freud, ženska in popotnikova senca. Feminizem, psihoanaliza, filozofija*. Ljubljana: Društvo za kulturološke raziskave.
- BOROVNIK, Silvija, 2012: *Književne študije. O vlogi ženske v slovenski književnosti, o sodobni prozi in o slovenski književnosti v Avstriji*. (Zora 85.) Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- BOROVNIK, Silvija, 2017: *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. (Zora 123.) Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
- BOROVNIK, Silvija, 2022: *Ugledati se v drugem. Slovenska književnost v medkulturnem kontekstu*. (Zora 147.) Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
- CHROBAKOVA REPAR, Stanislava, 2009: *Slovenka na kvadrat: razglednice iz Slovenije*. Ljubljana: KUD Apokalipsa, 2009.
- CHROBAKOVA REPAR, Stanislava, 2015: Literarni razgledi. Intervju z Jernejo Jezernik. <<http://cba.fro.at/series/1313>>.
- CULLER, Jonathan, 2008: *Literarna teorija. Zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.
- DIMKOVSKA, Lidija, 2014: *Rezervno življenje*. Ljubljana: Modrijan.
- DIMKOVSKA, Lidija, 2019: *Non-Oui*. Ljubljana: Modrijan.
- DJILAS, Ivana, 2016: *Hiša*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- DJILAS, Ivana, 2022: *A si lahko vsaj enkrat tiho*. Novo mesto: Goga.
- DREV, Miriam, 2012: *V pozlačenem mestu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- DREV, Miriam, 2014: *Nemir*. Ljubljana: Modrijan.
- HERGOLD, Ivanka, 1983: *Pojoci oreh*. Trst: ZTT.
- HERGOLD, Ivanka, 2019: *Nož in jabolko*. Ljubljana: Slovenska matica (ponatis; 1. izdaja 1980).

- JENSTERLE DOLEŽAL, Alenka, 1994: *Temno mesto*. Radovljica: Didakta.
- JENSTERLE DOLEŽAL, Alenka, 2015: *Pomen hiše*. Ljubljana: Zveza Modra ptica.
- JUVAN, Marko, 2012: *Svetovne književnosti in obrobja*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- KOZAK, Krištof Jacek, 2008: Kultura in umetnost v okviru medkulturnega dialoga. Vesna Mikolič, Krištof Jacek Kozak (ur.): *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU*. Koper: Založba Annales. 19–24.
- KRANER, Tina, 2022: *Značilnosti romanov slovenskih pisateljic na prelomu iz 20. v 21. stoletje*. Doktorska disertacija. Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- KRESE, Maruša, 2006a: *Vsi moji božiči*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KRESE, Maruša, 2006b: Schreibende Frauen in Südosteuropa. Dragana Tomašević idr. (ur.): *Frauen schreiben. Positionen aus Südosteuropa*. Graz: Leykam Verlag. 18–23.
- KRESE, Maruša, 2012: *Da me je strah?* Novo mesto: Goga.
- LAH, Andrijan, 1983/84: Slovenski potopis. *Jezik in slovstvo* XXXIX/5. 163.
- LAH, Andrijan, 1983/84: *Vse strani sveta: Slovensko potopisje od Knobleharja do naših dni*. Ljubljana: Rokus.
- MATKOVIČ, Dijana, 2013: *V imenu očeta*. Novo mesto: Goga.
- MATKOVIČ, Dijana, 2021: *Zakaj ne pišem*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- MERMOLJA, Ace, SOSIČ, Marko, 2019: *Ovrednotimo Ivanko Hergold*. Primorski dnevnik, 20. 11. 2019.
- MIHELICH, Marjanca, 2015: *Budimpeštatrans*. Smlednik: Mirabel.
- MIKOLIČ, Vesna, KOZAK, Krištof Jacek (ur.), 2008: *Medkulturni dialog kot temeljna vrednota EU*. Koper: Založba Annales.
- MLAČNIK, Primož, 2020: Minor Literature in the Case of Brina Svit – Literatura mniejsza na przykładzie Briny Svit. *Przekłady Literatur Slowianskich* 10/1. 207–223.
- PATERNU, Boris, 2013: Iz vulgarne resničnosti v pokončnost: roman Nož in jabolko Ivanke Hergold. Delo, Književni listi, 26. 9. 2013.
- PORLE, Sonja, 1997: *Črni angel, varuh moj*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PORLE, Sonja, 1998: *Barva sladke čokolade*. Ljubljana: Študentska založba.
- POTISK, Martina, 2022: *Medkulturnost in sodobni slovenski roman*. Maribor: Kulturni center.
- SVIT, Brina, 2003: *Moreno*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SVIT, Brina, 2008: *Coco Dias ali Zlata vrata*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SVIT, Brina, 2011: *Hvalnica ločitvi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SVIT, Brina, 2013: *Noč v Reykjavíku*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SVIT, Brina, 2014: *Slovenski obraz*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ŠKULI, Jola, 2012: Kritična paradigma medkulturne eksistence literature. Marko Juvan (ur.): *Svetovne književnosti in obrobja*. Ljubljana: založba ZRC SAZU. 87–109.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja, 2008: *Večkulturna Slovenija. Položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*. Ljubljana: ZRC SAZU.

**Žensko avtorstvo v slovenski literarni
zgodovini**

Alenka Jensterle Doležal

Karlova univerza, Filozofska fakulteta, Katedra za južnoslovanske in balkanske študije
alenka.dolezalova@ff.cuni.cz

Problem oblikovanja pisateljske identitete pri slovenskih pesnicah v obdobju moderne¹

V prispevku raziskujemo oblikovanje pisateljske samozavesti pri slovenskih pesnicah, ki so se izoblikovale v krogu časopisa Slovenka v Trstu (1897–1902). Prodor avtoric je bil v takratni strogo klerikalni in patriarhalni slovenski družbi na obrobju avstro-ogrske monarhije zelo težak tudi zaradi tega, ker niso imele predhodnic in ker so se morale uveljavljati v patriarhalnem okolju. Njihova pisateljska identiteta je bila zelo krhka: samo dvema avtoricama je uspelo izdati pesmi v knjižni obliki: Vidi Jeraj (1908) in Ljudmili Poljanec (1906): kljub izvirnim pesmim so na njihove knjige mizogini kritiki pisali uničujoče ocene, kar je zaustavilo njihovo pisanje.

V postpostmoderni dobi pod vplivom feministične literarne vede in feministične kritike spreminjamo tudi poglede na slovensko »moderno«. V slovenski literarni zgodovini so se v procesu kanonizacije omenjali le moški pisci; v tem je tičala past spominjanja in pozabe za drugi spol. Slovenska uradna literarna zgodovina 20. stoletja je poudarjala delo štirih glavnih avtorjev slovenske moderne: Ivana Cankarja, Otona Župančiča, Josipa Murna - Aleksandrova in Dragotina Ketteja (Zadravec 1974, 1999; Mahnič 1964). Modeli slovenske literarne zgodovine so bili izrazito moški in nujno patriarhalni: vizualizirali so se kot menjava generacij očetov in sinov. Naše razumevanje moderne se je temeljito spremenilo prav v smislu samega fenomena: kaj pa matere in hčerke? Prav v obdobju moderne so se pojavile prve slovenske lirične pesnice, med njimi je prednjačila Vida Jeraj. V postmoderni dobi se tako v raziskavah namenoma ne osredotočamo samo na vidne moške figure slovenske »moderne«, ampak tudi poizkušamo osvetliti pomen in kontekst ustvarjanja »vzporednih« slovenskih pesnic iz moderne, ki so bile kljub avtentični pesniški poetiki neupravičeno zapostavljene in katerih besedila so bila pozabljena in po krivici izpuščena iz kanona slovenske književnosti 20. stoletja ter so tudi za bralce predstavljale obrobni pojav. Eno prvih vprašanj te študije je kontekstualizacija položaja slovenskih pisateljic v slovenski moderni. V analizi se osredotočimo na prodor slovenskih pesnic, ki so se izoblikovale na prelomu 19. in 20. stoletja – v obdobju moderne okrog revije *Slovenka*, v slovenski prostor in problem oblikovanja njihove pisateljske identitete.

¹ Študija je nastala v okviru programa osnovne institucionalne podpore znanosti in vede na Karlovi univerzi v Češki republiki, znanstveno področje Literatura/Medievistika.

1 Slovenska moderna

Slovenska moderna (od 1889 do 1918) pomeni bistven premik k moderni literaturi. Začela se je v znamenju poezije: leta 1899, ko sta izšli dve antologiji (*Čaša opojnosti* Otona Župančiča in *Erotika* Ivana Cankarja), in končala s smrtjo najvidnejšega predstavnika Ivana Cankarja l. 1918. Gibanje se je pojavilo kasneje kot v drugih srednjeevropskih gibanjih, a je imelo velik vpliv na razvoj slovenske književnosti. V skladu z drugimi evropskimi literaturami tistega časa so se razvile vse literarne zvrsti – lirika, epika in dramatika. Bogat in pester je ne le tematski razpon literature v tem obdobju, temveč tudi njene formalne inovacije. Nova generacija se je odvrnila od prevladujočega naturalizma in realizma tistega časa in eksperimentirala z različnimi vidiki modernizma, vključno s simbolizmom, impresionizmom in dekadenco. Neformalna, heterogena literarna skupina slovenske moderne je delovala v Ljubljani in na Dunaju ter drugod po monarhiji. Slovenska kultura (in literatura) je vedno obstajala v medprostoru med različnimi kulturami. V obdobju moderne je bila zaradi političnih razmer pod močnim vplivom nemškega (avstrijskega) sveta.

Franc Zdravec delo štirih predstavnikov: Ivana Cankarja (1876–1918), Otona Župančiča (1876–1946), Dragotina Ketteja (1879–1899) in Josipa Murna - Aleksandrova (1879–1901) označuje s pojmom »subjektivizem«, s katerim skuša poudariti spremembo avtorjevega pogleda od realističnih opisov zunanje resničnosti k notranjemu svetu (Zdravec 1999: 15). Spremenjeno percepcijo subjekta in pogleda na svet lahko najdemo tudi pri avtoricah.

V svojem razmišljanju o dunajski kulturi na prelomu stoletja je zgodovinar Carl Schorske o gibanju dunajske moderne zapisal, da so »izpodbijali moralistično držo literature devetnajstega stoletja v prid sociološki resnici in psihološki – zlasti spolni – odprtosti« (Schorske 1981: 212) in to bi lahko veljalo tudi za slovenske pisce. Posebej pomembne za raziskovanje diskurza »moderne« – tudi za pisateljice – so bile teme intime, ki so prevladovale v tem obdobju in se prepletale z ideali, vrednotami in filozofskimi idejami.

Slovenska književnost se je prvič intenzivno odprla evropskim vplivom in se povežala z drugimi »modernami« v tem delu Evrope. V njihovih literarnih delih je mogoče odkriti številne oblike vpliva in odmev drugih evropskih sodobnikov. Slovenski modernisti so bili povezani predvsem z avstrijsko, češko in hrvaško moderno (v skupnem prostoru Avstro-Ogrske), kar je bilo posledica dejstva, da so bili nomadske osebnosti, saj niso bili vezani le na Ljubljano kot središče slovenske kulture (Jensterle Doležal 2014: 43–67). Pri tem so imela posebno vlogo monarhična mesta; Dunaj kot glavno mesto, pa tudi Trst, Praga, Budimpešta in Zagreb (Vajda 1994). Slovenska moderna ni ustvarjala v geografsko in ideološko izoliranem prostoru, bila je del habsburškega mita in je pripadala Srednji Evropi, to pa velja tudi za gibanje slovenskih avtoric (Jensterle

Doležal 2014: 381). Vezi med avtorji srednjeevropskih »modern« so razkrivale mere solidarnosti in sodelovanja ter širjenje filozofskih idej in umetniških teženj, ki so se na splošno pretakale v tem prostoru in dajale srednjeevropski literaturi prepoznaven pečat. Povezava z dunajsko moderno (Junge-Wien) je bila zelo pomembna, saj je Dunaj slovenskim avtorjem ponujal kulturni in duhovni prostor, a tudi prostor svobode, možnost pobega iz omejenih, katoliških slovenskih razmer. Štirje pripadniki slovenske moderne – med njimi dve avtorici – so v začetku 20. stoletja nekaj let živeli na Dunaju: Ivan Cankar, Oton Župančič, Josip Murn - Aleksandrov, Vida Jeraj in Ljudmila Poljanec. Večina slovenskih pesnikov je bila na prelomu stoletja še dvojezična: izobraževali so se večinoma v nemščini in kot zavedni Slovenci so se odločili pisati v slovenščini. Slovenski pisatelji so bili v obdobju moderne zelo mobilni in svetovljanski: bili so potencialni »emigranti«. Csáky je poudarjal hibridno identiteto pisateljev v obdobju moderne v vseh delih monarhije, saj so prebivalci in posamezniki monarhije živeli v »polifonem, hibridnem okolju« (Csáky 2019: 78).

Na prelomu stoletja so se problematizirale tudi spolne vloge. Avtorji so v močno patriarhalnem in katoliškem okolju slovenskega prostora spolnost doživljali travmatično. To je bil tudi čas, ko so transformacije spolnih vlog vplivale tudi na literarne reprezentacije spolno opredeljenega subjekta in družbe. Slovenska družba je bila v tem času patriarhalna, omejena, pod vplivom strogih katoliških vrednot. Avtorice so se zelo težko uveljavile v javnem prostoru.

2 Prodor slovenskih avtoric v javnost na koncu 19. stoletja

Elaine Showalter je leta 1977 v knjigi *The Literature of their Own* izpostavila misel o pomenu predhodnic v pojavu pisateljic v narodnem literarnem okolju. Po njenem mnenju obstaja »ženska literarna tradicija«, ki sledi vzorcu razvoja katere koli literarne subkulture; tridelna pot, ki se začne s posnemanjem, se pomika h kritiki in končno doseže fazo samoprepoznavanja (Showalter, 1977/1982: 11–13). Leta 1979 sta Sandra M. Gilbert in Susan Guber v anglo-ameriškem prostoru predstavili paleto pozabljenih in zapostavljenih britanskih pisateljic 19. stoletja (Gilbert, Guber 2000/orig. 1979). Pisali sta o »izrazito ženski tradiciji«, ki so jo cenile številne bralke in pisateljice, a je nihče še ni opredelil v celoti. V angleški literaturi se je ženski diskurz v literarnih in neliterarnih besedilih pojavil že v 18. stoletju (ne v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja kot v slovenski kulturi). V nasprotju z angleškimi pisateljicami je bilo v majhnem slovenskem narodu s šibko tradicijo slovenskih pisateljic zelo malo predhodnic slovenske »moderne«: v obdobju med letoma 1848 in 1890 sta se s prepoznavnim ustvarjalnim nabojem zares uveljavili le dve ženski pisateljici: Luiza Pesjak (1828–1898) in Pavlina Pajk (1854–1901).² Luiza Pesjak je pisala prozo in poezijo: njeni pesniški izrazi so bili

2 Prva slovenska pesnica Fanny Haussman (1818–1853) je svojo prvo pesem »Vojakov izhod« objavila oktobra 1848.

na začetku pogosto prepleteni z domoljubnimi čustvi, kljub temu pa v njeni poeziji najdemo tudi intimne teme in sodobne opise narave, pokrajine, spreminjanja časovnih obdobij. Prve slovenske avtorice, tudi pesnice, so – podobno kot pri drugih slovanskih narodih v 19. stoletju – na začetku svoje pisanje povezale s slovenskim narodnim gibanjem in so v besedilih poudarjale narodno idejo. Šele pri pesnicah *Slovenke* lahko zaznamo premik od domoljubnih k intimnim temam.

V slovenski kulturi so se ženske v javnem življenju začele pojavljati šele v 19. stoletju (Vodopivec 1994: 30–40). Po letu 1848 se je močno povečalo število žensk, ki so sodelovale v javnem življenju, na primer v bralnih društvih in čitalnicah. Po Marti Verginelli in Ireni Selišnik je vstop Slovenk v javno sfero v času habsburške monarhije potekal (značilno za takratne procese po vsej Evropi) hkrati z razvojem narodnih gibanj in revolucij leta 1848 (Selišnik, Verginella 2018: 106). Fran Erjavec in Pavel Fleré sta v prvi študiji o slovenskih pisateljicah poudarila, da je v tem času slovenska ženska prvič stopila tudi iz doma in cerkve ter se pojavila na družabnih prireditvah, zabavah in v javnosti kot pisateljica, slikarka, igralka, pevka ... (Erjavec, Flere 1926: XIII).³ Občasno so začele pisateljice objavljati po revijah *Ljubljanski zvon* in *Kres*, l. 1890 je časopis *Slovanski svet* uvedel žensko rubriko. Leta 1901 je bilo v Ljubljani ustanovljeno Splošno žensko društvo: feministična problematika se je uveljavljala na sestankih, predavanjih, tečajih, člankih in v časopisih. Proces uveljavljanja avtoric je potekal v kontekstu ključnih družbenih, nacionalnih in kulturnih sprememb v obdobju moderne, ki je prinesla tudi vse več avtorjev in bralcev (Budna Kodrič 2003: 268–277). Premik v novo dobo se je za slovenske pisateljice zgodil na prelomu 19. in 20. stoletja s periodičnim tiskom.

Začetek feminističnih literarnih študij na Slovenskem na področju avtorstva je pomenila znanstvena monografija o slovenskem ženskem avtorstvu *Pišejo ženske drugače?* Silvije Borovnik (1995), v kateri piše o znanih pisateljicah in tudi o podobah žensk v literaturi ter se ukvarja tudi s tipičnimi temami ženskega pisanja. Katja Mihurko Poniž (2014) je v poglobljeni študiji o slovenskih pisateljicah od leta 1848 do 1948 raziskovala slovenske pisateljice v 19. stoletju in »moderno«. Osredotočala se je predvsem na pisateljice, ki so pisale prozo (Josipina Turnograjska, Luiza Pesjak, Pavlina Pajk, Mariica Nadlišek Bartol, Zofka Kveder, Marija Kmet, Ljudmila Poljanec, Vida Jeraj). Ugotovila je, da so »sopotnice« slovenskih realistov in modernistov samozavestno vstopale v literarni prostor, vzrok za njihovo drugačnost je bil specifičen položaj žensk tistega časa in posebna ženska izkušnja, kljub temu pa je njihova literarna besedila zaključila z zanimivimi temami, liki, pripovednimi strategijami in drugimi formalno-slogovnimi posebnostmi, ki jih je bilo vredno razkriti sodobnemu bralcu.

3 Vstop slovenskih intelektualk v javno življenje so podpirali tudi članki o ženski, ki so se pojavljali v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* po letu 1848 (Flere, Erjavec 1926: XIV–VV).

Agatha Schwartz (2009: 2) je v svoji knjigi o avstro-ogrskih monarhičnih pisateljicah poudarila, da sta bila konec 19. in začetek 20. stoletja nedvomno eno najbolj fasciniranih kulturnih in literarnih obdobjev v zgodovini Srednje Evrope. Trije glavni vidiki modernosti fin-de-siècle so bili: prisotnost močnih in organiziranih ženskih gibanj, vzpon feminizma in nove generacije pisateljic,⁴ in to je veljalo tudi za slovensko kulturo. Prvi slovenski časopis za ženske z naslovom *Slovenka* je začel izhajati leta 1897 v Trstu, pomembnem monarhičnem mestu, kjer se je razvijala tudi slovenska kultura. *Slovenka* je imela pomembno vlogo pri razvoju slovenske ženske književnosti in emancipacije slovenskih žensk (Budna Kodrič 2003: 268).⁵ Oblikovanje slovenskih ženskih glasov je bilo povezano s feminističnim gibanjem in z novimi idejami o položaju slovenskih žensk v družbi in umetnosti v krogu slovenskih pisateljic okrog *Slovenke*. Slovenske pisateljice so v obdobju fin-de-siècle ustvarjale tako novo literaturo kot novo kulturo obnašanja slovenske intelektualke.⁶

Okrog *Slovenke* se je izoblikovala močna skupina avtoric. Med njimi so bile posebno močne lirične pesnice, kar je sovpadalo z dejstvom, da se je tudi slovenska moderna leta 1899 začela v znamenju poezije. Med njimi so bile Kristina Šuler (1866–1959), Franja Trojanšek Dekleva (1867–1935), Marica Strnad (1872–1953), Ljudmila Poljanec (1874–1948), Vida Jeraj (1875–1932), Ljudmila Prunk (1878–1947) in v manjši meri Mira Mokriška (187–1922) ter edina predstavnica starejše generacije Matilda Tomšič Sebenikar (1847–1933). Nekatere pesnice (Vida Jeraj, Ljudmila Poljanec in Kristina Šuler) so postale osrednje pesniške predstavnice svoje dobe. Prvi urednici Marici Nadlišek Bartol (1867–1940) sta pri urejanju in izboru poezije pomagala slovenska pesnika Simon Gregorčič (1864–1906) in Anton Medved (1869–1910). Časopis jim je omogočal redno in številčno objavljanje poezije in jim tako predstavljal dragocen javni prostor za njihovo pisanje, takrat za družbo še ne povsem samoumevno.⁷ Vstop pesnic v literarno polje in s tem povezan diskurz o ženskosti je izjemno pomemben za razumevanje transformacij intime v poeziji v literarnem diskurzu. Revija jih je hkrati povezala generacijsko, prijateljsko in intelektualno. S tem je pojav *Slovenke* vplival na oblikovanje njihovih avtorskih identitet.

Premik iz zasebne sfere v javno in tudi odločitev pesnic, da postanejo avtorice in se poskusijo uveljaviti v slovenskem periodičnem tisku, je bil težak proces v omejeni,

4 Izvorni citat: »One major aspect of fin-de siècle modernity in both constitutional parts of the monarchy was the presence of a strong and organised women's movement as well as of a whole new generation of Women Writers [...]« (Schwartz 2008: 3).

5 Izhajal je od 1. januarja 1897 v Trstu, najprej kot štirinajstdnevna priloga tržaškega političnega časopisa *Edinost*, od leta 1900 pa kot samostojni mesečnik. Do leta 1899 je bila urednica Marica Nadlišek Bartol (1867–1940), po tem letu pa Ivanka Anžič Klemenčič (1876–1960). Po šestih letih je konec leta 1902 prenehala izhajati. Glej tudi Boršnik 1962, Verginella 2017.

6 Glej tudi njihovo korespondenco: Elektronska zbirka Pisma: <<https://pisma-rch.ung.si/?fbclid=IwAR2F170-0Z4a-AIL4luaxUkRWbnhpcrYAJNg3EBNufjyno85fB62VXkbQrGM>> (dostop 3. 4. 2023).

7 Pesnice so se kasneje suvereno uveljavljale tudi po drugih časopisih: *Ljubljanskem zvonu*, *Slovanu*, *Domu in svetu* idr.

majhni patriarhalni družbi, v tistem času z naraščajočim vplivom konservativne katoliške cerkve. Moški kolegi so pisateljicam ovirali in onemogočali uveljavljanje strokovnega razvoja in javnega nastopanja v družbi. Kristina Šuler je leta 1945 v javnomnenjski raziskavi »Anketa za ženske ob prvih volitvah v ustavodajno skupščino« opisala prodor pisateljic v slovensko javno življenje ob koncu 19. stoletja kot bojno polje. Njeni spomini so obudili »ženski in sestrski duh«, ki se je oblikoval v prvih letih izdajanja časopisa *Slovenka*, pa tudi strogo delovanje katoliške cerkve proti njej in sovražne reakcije nekaterih moških kolegov – piscev:

Za časa Slovenke smo si žene utirale pot za kulturno polje s tem, da pokažemo ženi, kako je zatirana in zapostavljena v javnem življenju in da dvignemo v ženi zavest, da ima pravico poseči v življenje tudi izven doma. Toda bile smo osamljene in izpostavljene besnim napadom takratnega mračnjaštva. Hotele smo v ženah zbuditi narodno zavest in zanimanje za čtivo. Prvenstveno smo se udejele na literarnem polju, toda to v hudi borbi z oficialnimi priznanimi literati, od katerih je večina smatrala vse, kar je napisala žena, za manjvredno. Izjeme so bile: Cankar, Aškerc, Medved, Finžgar in mlajši literati, Kette, Murn. (Ms 1432.)

Uvedba pisateljic v slovensko kulturo: nastop avtoric v javnem prostoru je povzročil »izbruh bojov med spoloma«. Tu lahko uporabimo formulacijo Shari Benstock, ki je označevala proces uveljavljanja ameriških avtoric v Parizu na začetku 20. stoletja kot bitko med spoloma:⁸

Izgledalo je, da so bile ženske znanilke tujega sveta, ki je evociral jezo in odpor, medtem ko so ženske doživljale moške v teh letih kot agresivne branilce nenapisanega reda. Zato so tako pisatelji kot pisateljice množično doživljali žensko brezkompromisno invazijo javnega prostora kot bitko med spoloma, bitko za ozemlje, ki se lahko označi kot nikogaršnje področje. (Benstock 1988: 4.)

Avtorice so se tako pri oblikovanju pisateljske identitete in pri uveljavljanju v javnem prostoru soočale z različnimi tipi cenzur: ne samo političnimi, tudi spolnimi. Na delu je bila tudi avtocenzura.

3 »Tesnoba vplivanja«⁹ pri slovenskih avtoricah

Po besedah Irene Novak Popov je zgodovina slovenskih pesnic »[...] zgodba o vzpostavljanju ženske identitete in iskanju njenega ustreznega pesniškega jezika, zgodba o ženskem načinu zaznavanja, opazovanja, doživljanja in razmišljanja o sebi in svetu« (Novak Popov 2004: 186). A za pesnice in pisateljice je to pomenilo tudi proces

8 »[...] Women seemed to be agents of an alien world that evoked anger and anguish, while to women in those years men appeared as aggrieved defenders of an indefensible order. Thus both male and female writers increasingly represented women's unprecedented invasion of the public sphere as a battle of the sexes, a battle over a zone that could only be defined as a no man's land.« (Benstock 1988: 4.)

9 Sandra M. Gilbert in Suzan Gubar sta uporabili termin »tesnoba vplivanja«, ki ga je uvedel angleški literarni kritik Harold Bloom v okviru feministične literarne teorije za vse avtorje, na katere naj bi usodno vplivali predhodniki. Po njenem mnenju naj bi zaradi pomanjkanja predhodnikov same avtorice doživljale proces pisanja kot problematičen (Gilbert, Gubar 2000).

uveljavljanja v družbi: šlo je za pridobivanje samozavesti avtorice v majhni, izrazito patriarhalni literarni družbi.

Analize njihovega literarnega ustvarjanja kažejo na medsebojno soodvisnost pisateljic. Občudujemo njihov revolucionarni generacijski preboj, ki se je zgodil v znaku duhovne bližine, solidarnosti in odprtosti, pa tudi njihovo izjemno odprtost v »skupen evropski duhovni prostor«. Predvsem pa lahko v njihovih pesmih občudujemo inovativnost njihovega domišljjskega sveta in nove pesniške strategije v njihovih poetikah (Žerjal-Pavlin 2017: 53–65). Lirične izpovedi so razkrivale prostor svobode ne samo na področju jezika.

Slovenske pesnice tistega časa kljub izvornim poetikam niso bile dovolj samozavestne, da bi javno prepoznale svojo identiteto, in so zato v časopisju uporabljale samo ženska imena. Želele so biti anonimne, skrite, neizpostavljene javnosti. Kot lirične pesnice so tudi želele vzpostaviti intimen odnos z bralci: njihova poezija je bila intimna in na ta način so stilizirale vezi z občinstvom. Vida Jeraj (s pravim imenom Franica (Frančiška) Vovk), najbolj prepoznavna pesnica med njimi, je svoja besedila sprva začela objavljati pod različnimi psevdonimi: *Radica Bleška*, *Viola*, *Zora* in *Vida*, kasneje se je podpisovala samo z imenom Vida, pozneje tudi s svojim zakonskim priimkom: Vida Jeraj. Ljudmila Poljanec je avtorizirala svojo poezijo večinoma s psevdonimom *Nataša*, uporabljala pa je tudi sinonime *Zagorska*, *Bogomila*, *XY*, *Mirka*. Čeprav je slovenska pesnica Kristina Šuler (Schuler) veljala za eno najboljših pesnic v moderni – poleg Vide Jeraj –, je svoje pesmi podpisovala le s *Kristina* (tudi *Gorska*), saj ni bila dovolj samozavestna, da bi se dala prepoznati javnosti.

Med tolikimi pesnicami *Slovenke* je na začetku 20. stoletja uspelo samo dvema izdati pesniško zbirko:¹⁰ Ljudmila Poljanec je izdala *Poezije* leta 1906 (založnik Schwentner) in Vida Jeraj *Pesmi* tudi pri Schwentnerju leta 1908.¹¹ Obe izdaji sta doživeli mizogine kritike¹² in to je tudi bil eden od razlogov, zakaj je kasneje njun glas utihnil in sta pisali samo za otroke.

Pesnice tistega časa so kritike njihovih pesmi uničevale, za časa življenja jih v slovenskem javnem prostoru niso dovolj prepoznali, bolj tragično pa je bilo dejstvo, da je njihovo literarno delo po njihovi smrti v slovenski literarni zgodovini šlo v pozabo. V 20. stoletju v slovenski literarni zgodovini niso bile omenjene ali pa so njihovo poezijo samo označili z nekaj stavki in šele na pragu 21. stoletja se raziskovalci začenjajo poglobljeno posvečati tudi njihovi lirični tvorbi.

10 Tudi Kristina Šuler je skoraj uspela z izdajo pesmi, vendar se zaradi spleta okoliščin to ni zgodilo. Njene izbrane pesmi izidejo šele leta 2008 z naslovom *Češnja pod mojim oknom*.

11 Pesmi Vide Jeraj je izdala tri leta po njeni smrti slovenska literarna zgodovinarica Marja Boršnik (*Izbrano delo Vide Jerajeve*. Ljubljana: Ženska založba Belo-modre knjižnice, 1935).

12 Mizogina kritika pesmi Vide Jeraj – gl. Jensterle Doležal 2017: 70–74.

VIRI IN LITERATURA

- BENSTOCK, Shari, 1986: *Women of the Left Bank: Paris, 1900–1940*. Austin: University of Texas Press.
- BOROVNIK, Silvija, 1995: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.
- BORŠNIK, Marja, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.
- BUDNA KODRIČ, Nataša, 2003: Žensko časopisje in novinarstvo. Nataša Budna Kodrič, Aleksandra Serše (ur.): *Splošno žensko društvo 1901–1945*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije. 268–277.
- CSÁKY, Moritz, 2019: *Das Gedächtnis Zentraleuropas. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region. Kulturelle und literarische Projektionen auf eine Region*. Wien, Köln, Wimar: Böhlau Verlag.
- ERJAVEC, Fran, FLERE, Pavel, 1926: Uvod. Fran Erjavec in Pavel Flere (ur.): *Starejše slovenske pesnice in pisateljice*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna v Ljubljani. VII–XXIII.
- GILBERT, Sandra M., GUBAR, Susan, 2000/ orig. 1979: *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven and London: Yale university Press.
- JENSTERLE DOLEŽAL, Alenka, 2014: *Avtor, tekst, kontekst, komunikacija. Poglavlja iz slovenske moderne*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 103.) Maribor Bialsko-Biala, Budapest, Kansas, Praha: Mednarodna založba Zora Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, Univerze v Mariboru.
- JENSTERLE DOLEŽAL, Alenka, 2017: *Ključni od labirinta. O slovenski poeziji*. Maribor, Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Praha: Mednarodna knjižna zbirka Zora, založba Univerze v Mariboru (št. 122).
- JERAJ, Vida, 1908: *Pesmi*. Ljubljana: Schwentner.
- MAHNIČ, Joža, 1964: Zgodovina slovenskega slovstva. Lino Legiša (ur.): *Moderna*. Ljubljana: Slovenska matica. 18–60.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2014: *Zapisano z njenim peresom: Prelomi zgodnjih slovenskih književnic s paradigmo nacionalne književnosti*. Nova Gorica: Založba Univerze Nova Gorica.
- POLJANEC, Ljudmila, 1906: *Poezije*. Ljubljana: Schwentner.
- SCHORSKE, Carl E., 1981: *Fin-De-Siècle Vienna: Politics and Culture*. New York: Random House.
- SCHWARTZ, Agatha, 2008: *Shifting Voices. Feminist Thought and Women's Writing in Fin-de-Siècle Austria and Hungary*. Montreal: McGill-Queen's UP.
- SELIŠNIK, Irena, VERGINELLA, Marta, 2018: Vidnost in nevidnost žensk zgodovina žensk in študije spolov v Sloveniji. *Javnost* 25. 1–17. <<https://javnost-thepublic.org/article/2018/5/1/>>
- SHOWALTER, Elaine, 2009: *A Literature of their Own. British Women Writers from Charlotte Bronte to Doris Lessing*. London: Virago Press.
- M. VAJDA, Georg, 1994: *Wien und die Literatur in der Donaumonarchie zur Kulturgeschichte Mitteleuropas 1740–1918*. Böhlau Verlag, no.12.
- VERGINELLA, Marta (ur.), 2017: *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete v Ljubljani.
- VODOPIVEC, Peter, 1994: Kako so ženske na Slovenskem v 19. stoletju stopale v javno življenje. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino* 1/2. 30–44.

- ZADRAVEC, Franc, 1974: *Slovenska besedna umetnost v prvi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ZADRAVEC, Franc, 1999: *Slovenska književnost II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ŠULER, Kristina, Zapuščina Erna Muser, Mapa Kristine in Kriste Šuler, 108, Ms 1432. Rokopisni Oddelek NUK-a v Ljubljani
- ŽERJAL-PAVLIN, Vita, 2017: Slovenkine pesnice. Marta Verginella (ur.): *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 53–65.

Jožica Čeh Steger

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
jozica.ceh@um.si

Poezija Kristine Šuler v kontekstu slovenske moderne

V pričujočem prispevku je predstavljena v današnjem času precej pozabljena pesnica Kristina Šuler, ki je na prelomu iz 19. v 20. stoletje pomembno sooblikovala poezijo slovenske moderne. Pesmi je več kot pol stoletja objavljala v različnih časopisih in revijah, mnoge so ostale v rokopisu. Prispevek je osredinjen na njene ljubezenske pesmi, objavljene v Slovenki (1897–1902), v katerih je tako s konkretnimi opisi kakor tudi z metaforiko ognja, toplote in svetlobe pogumno izpovedala žensko erotično strast v času, ko je bila erotična poezija na Slovenskem deležna še ostrega moralnega obsojanja.

Uvod¹

Kristina Šuler (Schuller)² je bila rojena v premožni fužinarski družini v Kropi, vendar je ta že v času njene mladosti doživela gospodarski zlom. Njeni predniki so prišli iz Saške. Po končani osnovni šoli je obiskovala nemško samostansko šolo v Škofji Loki in učiteljsiše v Ljubljani, kjer je bila slovenščini namenjena le ena ura na teden. V uršulinskem zavodu je začela pri štirinajstih letih pesniti v nemščini, a se kmalu preusmerila v slovenščino (Muser 2013; Flerè 1954: 10). Doma so bili slovensko usmerjeni, tudi sama je postala zgodaj narodno zavedna, veliko je brala in se z lastno prizadevnostjo sama naučila knjižne slovenščine.³ Njen šolski nadzornik Fran Levec je pozneje menil, da je ob Vidi Jeraj govorila najbolj pravilno slovenščino (Muser 2013). Prvo učiteljsko mesto je nastopila v Bohinjski Bistrici (1899–1899), nato je bila premeščena v Šmartno pod Šmarno goro (1899–1901). Leta 1901 je rodila nezakonsko hčerko in zaradi ozkosrčnih ljudi izgubila učiteljsko službo. V najtežjih trenutkih sta ji pomagala Fran Levec in Fran S. Finžgar. Jeseni istega leta se je s trimesečnim otrokom umaknila na Staro Goro v Slovenske gorice, kjer je prebivala skoraj tri desetletja in poučevala vse do upokojitve leta 1924. Leta 1929 se je preselila v Ljubljano, med 2. svetovno vojno

1 Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Transformacije intimnosti v literarnem diskurzu slovenske moderne (J6-3134) in raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine), ki ju je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Cesar (2008: 94) navaja, da je bila v samostansko šolo vpisana pod imenom Šuler Christine von Kropp in da so njen priimek, ki ga je pozneje poslovenila, ponemčili na učiteljsiše, kjer je leta 1897 maturirala. Istega leta je bil njen priimek zapisan z nemškim črkopisom tudi ob pesmi Na Kredarici, objavljeni v *Planinskem vestniku*.

3 K njeni odločitvi za literarno ustvarjane v slovenščini je po mnenju Erne Muser prispevalo branje Prešernovih *Poezij* (Muser 1960).

aktivno sodelovala v OF in s pesmijo V pričakovanju⁴ v družbi Otona Župančiča in drugih pozdravila prihod osvoboditeljev v Ljubljano. Po vojni jo je oblast – hčerka je bila obtožena informbirojevstva in zaprta na Golem otoku – pahnila v nečloveško bedo, umrla je leta 1959 (Muser 2013; Cesar 2008).

Pesništvo Kristine Šuler

Pesniška žilica Kristine Šuler je utripala več kot pol stoletja, najizraziteje na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Ob službi, skrbi za otroka in življenju daleč stran od kulturnih središč je nekoliko usihala in se ponovno okrepila med 2. svetovno vojno. Pesnica se je oglasila z angažirano pesmijo, ki so jo narekovale zgodovinske okoliščine. Po 2. svetovni vojni je veljala za najstarejšo še živečo slovensko pesnico, pesnila je vse do smrti leta 1959. Pesniško se je oblikovala na prelomu iz 19. v 20. stoletje, bila je sodobnica Ivana Cankarja, Otona Župančiča, Zofke Kveder, Vide Jeraj, Ljudmile Poljanec idr. Z mnogimi si je tudi dopisovala in/ali navezala prijateljske stike, npr. s Franom S. Finžgarjem, z Antonom Medvedom, Antonom Aškercem, Marico Nadlišek Bartol, Ivanom Cankarjem,⁵ Alojzom Kraigherjem, Vido Jeraj⁶ in Ljudmilo Poljanec. V zgodnjih pesmih je pisala o svoji ljubezenski strasti, mladosti, naravi, otožnosti, z veliko empatijo tudi o usodah in trpljenju tujih ljudi, zlasti deklet in žena. Pesmi je podpisovala s psevdonimom Gorska, največkrat le z imenom Kristina. Z njimi je sodelovala v številnih časopisih in revijah, v *Ljubljanskem zvonu*, *Slovenki*, *Domu in svetu*, *Planinskem vestniku*, *Slovincu*, *Slovenskem gospodarju*, *Slovenski gospodinji*, *Slovenskem narodu*, pozneje tudi v *Slovanu*, *Domačem prijatelju*, *Ženskem svetu* idr.⁷ (Muser 2013; Puhar 2007: 83–87). Na začetku 2. svetovne vojne je bila Kristina Šuler stara 75 let in je pesniško znova povsem oživela. V pesmih iz tega časa je izpovedala trpljenje posameznika in naroda v vojni, vero v zmago in osvoboditev, z borbeno pesmijo je bodrila in opogumljala vojake, pisala o hčerki partizanki, izgnanki in politični zapornici, a tudi o spominih na mladost, minevanju in iztekanju življenja. Pesnila je vse do smrti leta 1959.

4 Pesem je bila objavljena v slavnostni številki *Slovenskega poročevalca* dne 9. maja 1945 s podpisom Kristina Šuler (Cesar 2008: 104).

5 Ivan Cankar jo je leta 1911, ko je bival pri Alojzu Kraigherju, obiskal na Stari Gori. V pismu z dne 13. 4. 1911 ga je povabila na obisk in prosila za Župančičeve *Pisanice*, ki jih je obljubil za Kristo.

6 V Bohinjski Bistrici in tudi pozneje jo je z Vido Jeraj družilo pristno prijateljstvo. V posvetilni pesmi z naslovom Vidi, objavljeni v *Slovenki* leta 1898, jo je upesnila kot neučakano in čutno radoživo dekle, ki se veseli pomladi: »Pa kaj vzdihuješ po cveticah / Po solnčeci – zakaj tako – / Saj rože ti cveto na lici / In srcece ti je gorko.«

7 Bibliografijo objavljenih pesmi Kristine Šuler do leta 1938 je pripravila Erna Muser in šteje 169 enot. Pesmi iz časa 2. svetovne vojne in po njej so večinoma ostale v rokopisu, Erna Muser jih je za zbirko odbrala 37. (Mapa 105 Kristine Šuler v fondu Erne Muser Ms 1432, NUK Ljubljana, Rokopisni oddelek.)

Kristina Šuler je še ena v vrsti precej pozabljenih in prezrtih slovenskih pesnic.⁸

V primerjavi s sodobnicama Vido Jeraj in Ljudmilo Poljanec ni imela te sreče, da bi izdala pesmi v knjižni obliki. Razlogov za to je bilo zagotovo več: pesničina mladostna plahost,⁹ da morda pesmi niso dovolj dobre, česar se je otesla šele v zrelih letih, učiteljska služba, skrb za hčerko, skoraj tridesetletno bivanje v samotni provinci, daleč stran od kulturnih središč, na Stari Gori, v osrčju Slovenskih goric, tudi nesrečna naključja. Med prvo svetovno vojno je izbor svojih pesmi zaupala pisatelju in prepovedcu Ivanu Lahu, a je avstrijska oblast pri preiskavi njegovega stanovanja zaplenila tudi njene pesmi. Po 2. svetovni vojni se je izbora njenih pesmi lotila Marja Boršnik, vendar je uresničitev tega načrta prekrizala pesničina smrt. Leta 1973 je zbirko njenih pesmi uredila Erna Muser, vendar do natisa tudi tedaj ni prišlo.¹⁰ Vanjo je uvrstila 104 pesmi in jih kronološko razporedila v pet razdelkov, največ iz obdobja pred prvo svetovno vojno, ko je bila pesniška ustvarjalnost Kristine Šuler tudi najbolj plodovita.¹¹ Šele leta 2008 je izšel doslej edini knjižni izbor njenih pesmi z naslovom *Češnja pod mojim oknom*. Pesmi je izbral, uredil in spremno besedo napisal Emil Cesar.

Navdušena planinka in pesnica slovenskih gora

Konec 19. stoletja, ko so se zaostreni nacionalni boji širili tudi v slovenske gore, je zaživela slovenska turistika, nastajale pa so tudi slavilne pesmi o slovenskih gorah. Kristina Šuler je v korespondenci navdušeno poročala o svojih gorskih turah med bivanjem v Bohinjski Bistrici. Prvič se je povzpela na Triglav že leta 1890 (Cesar 2008: 94). Prav tako je znano, da se je poleti 1897. leta v družbi bohinjskih planincev udeležila slovesnosti ob blagoslovu triglavske kapele na Kredarici in tam v družbi Finžgarja in Medveda prebrala svojo pesem z naslovom Na Kredarici (Rožman 1897), v kateri je izpovedala religiozno in narodno čustvo. V pesmi z naslovom Koči na Kredarici (*Planinski vestnik*, 1897) lirski subjekt komaj čaka na ponovne vzpone, v pesmi Na gore pa navdušeno slavi gore kot prostor slovenstva, lepote in zdravega življenja. Opevanje lepotnih občutij v naravi je postala stalnica njene poezije.

8 V publikaciji *Starejše pesnice in pisateljice* je omenjena kot ena od glavnih sotrudnic *Slovenke* (Erjavec, Flerè 1926: CXXCV), v Zadravčevi *Slovenski književnosti II* (1999) je ne najdemo, s petimi pesmimi (Sirota, Kosec, Pismo, Pesem, Majska noč) iz *Ljubljanskega zvona* in kratkim življenjepisom je uvrščena šele v *Antologijo slovenskih pesnic, I* (Novak Popov 2004: 48–52). Spomin nanjo je ohranjen v lokalnem okolju, od leta 1961 ima spominsko ploščo na rojstni hiši v Kropi, ob stoletnici rojstva, leta 1966, so se ji poklonili tudi krajani Stare Gore in na šoli odkrili spominsko ploščo (na današnjem etnološkem muzeju kmečkega in obrtniškega orodja).

9 Marici Nadlišek Bartol je 27. 11. 1897 pisala o strahospoštovanju pred Aškerčevim prihodom na Bled, ki je veljal tedaj za nesporno pesniško avtoriteto: »Komaj si bodem upala dihati v njegovi bližini – zrla bodem tiha v njegov obraz – morebiti zaveje vendar kaka sapica njegovega duha v moje srce.«

10 Tiskopis zbirke hrani Rokopisni oddelek NUK-a, nahaja se v literarni zapuščini Erne Muser pod signaturo Ms 1432.

11 Tiskopis zbirke ima naslov *Pesmi*, posamezni razdelki so označeni z rimskimi številkami: »I (pred prvo vojsko), II (med prvo vojsko), III (med obema vojskama), IV (med drugo vojsko), V (po drugi vojski)«. Število pesmi v posameznih razdelkih je naslednje: 45 (I), 11 (II), 10 (III), 17 (IV) in 21 (V).

Vodilna pesnica *Slovenke*

Prvo službeno mesto v Bohinjski Bistrici je bilo ključnega pomena za njeno pesniško prepoznavnost. Prišla je v stik s Franom S. Finžgarjem in se vključila v tamkajšnji kulturni krog (Finžgar 1957: 76). Prav Finžgar je mlado pesnico spodbudil, da je poslala nekaj pesmi v *Ljubljanski zvon*. Anton Aškerc ji je nato leta 1897 v tej vodilni literarni reviji objavil pesem z naslovom Bohinjski Savi, podpisano s psevdonimom Gorska, v kateri po Gregorčičevem zgledu opeva lepoto reke in jo vzporeja z dekliško lepoto. S pesmimi o naravi se je pojavila že leto poprej tudi v *Domu in svetu*. Po Finžgarjevem odhodu iz Bohinjske Bistrice je njeno pesnjenje usmerjal pesnik in kaplan Anton Medved. Sklicujoč se na Gottschalovo *Poetiko* je zagovarjal strogo metrično pravilnost pesmi, postal *Slovenkin* ocenjevalec pesmi in se v njej pojavljal tudi s svojimi pesmimi. Kristina Šuler je bila zelo prizadevna sodelavka *Slovenke* in v prvih treh letnikih njena vodilna pesnica. Do leta 1901 je v prvem ženskem časopisu objavila okrog sto pesmi in prispevala nekaj poskusov v prozi. V ta prostor poezije je stopila z željo po ustvarjanju in se pustila voditi formalističnemu pesniku Antonu Medvedu. Leta 1897 mu je v *Slovenki* posvetila pesem z naslovom Svojemu učeniku (A. M.) in ga imenovala za svojega pesniškega vodnika: »Zato pa, blagi moj vodnik, na strani / v svetišče poezije mi ostani, / ob tvoji roki bom tajstvo nje umela / in zanjo hvalnice ji pela« (Šuler 2008: 29). Medved pa ji je napovedal smelo pesniško prihodnost in v pismu Marici Nadlišek Bartol (12. 9. 1898) zapisal: »Res prav vesel sem vrlega napredka Kristininega na pesniškem polju. Ona ima že sedaj svoje stalno ime v slovstvu, a utegne biti največja slovenska pesnikinja.« A življenje je pesnici izpisalo drugačno zgodbo.

Ljubezenska poezija Kristine Šuler v *Slovenki*

Kristina Šuler je zvesto sledila Medvedovim formalističnim nasvetom in pesmi praviloma zapisovala v štirivrstičnicah s stalnim verzom. Ob prepoznavnih usedlinah ljudske pesmi, realistične pesniške tradicije Simona Jenka in Antona Aškerca ter Medvedovega formalizma se je njeno zgodnje pesništvo odpiralo tudi v obzorje modernega, impresionističnega občutenja sveta. Racionalne pesniške podobe se prepletajo z estetskimi impresijami, erotičnim senzualizmom, razpoloženji in s spremenljivimi občutki ženskega lirskega subjekta. Pesnica je zaznavala svet okrog sebe z vsemi čutili, zmeraj znova je bila očarana nad razkošno lepoto svetlobnih pojavov v naravi, sonce, žarke, zvezde in druge pojave je pogosto odevala v zlato¹² barvo in v svoj pesniški slog vnašala tudi dekorativne prvine secesijske estetizacije narave.

12 Prim.: »sončece zlato« (Otožnost), »zlate zvezde« (V noči), »Bledelo je zvezdic zlato« (V noči), »nebeške zlate luči« (Toži meni se ...), »Oblački po nebu pljujo / žarijo kot čisto zlato« (O večeru), »Ugasnil kras je zlati, solnčni« (K slovesu), »Tisoč zlatih zvezd gorelo« (Slovo).

Kristina Šuler je v *Slovenki* (1897–1902) objavila čez 100 pesmi,¹³ večino predstavljajo ljubezenske izpovedi v prvi osebi, deloma v prvi osebi dvojine, nekaj pesmi je tretjeosebnih. Pesmi so polne strasti, različnih razpoloženj, vročih čustev, telesnih dotikov, spominov na ljubezenska srečanja in želja po ponovnem snidenju, a tudi igrivih, radoživih ljubezenskih tonov. Ljubezen je tematizirana kot čutni doživljaj v naravi. Ženska v ljubezenskih pesmih Kristine Šuler je aktivna, nemirna, njena strast neukrotljiva (Na plesu, Strast), večkrat pobudnica ljubezenskih srečanj (Smehljaj se mi!). Izživeti hoče sleherni ljubezenski trenutek (Ta zadnji hip), polna je življenja, igriva in nagajiva (Kako bi ne pela!). Ljubezen doživlja kot čutni opoj, je ne idealizira in v njej ne išče trajne harmonije: »Sladko sta se ljubila / kot ptička drobna dva. / In kupo sta ljubezni / izpraznila do dna« (Pesem). Zaveda se minljivosti mladosti (Vela roža), prav tako si ne dela nobenih iluzij o zvestobi in stanovitnosti srčnega izvoljenca (Taki so ...), še več, moško nezvestobo ubesedi na hudomušen, igriv način: »Le glej v očesci njeni sinji. / Naslajaj v njih se žive dni. / A tega mi nikdar ne trdi, / Da le za me srce plamti.« (Ne trdi ...). Ljubezen rada primerja s pomladanskim prebujanjem narave, veseli se življenja, hoče izživeti mladostno strast in pesniti: »Ko v duši vre čustvo mi vroče – / Kako bi ne pela glasno, / Ko v prsih mi nekaj šepče – / kako je na sveti lep« (Kako bi ne pela!).

V ljubezenskih pesmih Kristine Šuler zavzema pomembno mesto narava v različnih letnih časih (Zima in pomlad, Pomladna, Jesen). Lirske podobe oblakov, zvezd, sonca, rož, snega, ivja, vetra, večera, noči, gozda, jezera idr. umeščajo ljubezenska doživetja v konkreten prostor, pogosto so razpoloženske, večkrat zapisane tudi v kontrastu z občutjem lirskega subjekta. Pesnica je očarana nad lepotnimi vtisi iz narave, po vzoru ljudske pesmi jo nagovarja. Z antropomorfiziranimi pojavi v naravi, pogosto z zvezdami, ki so priče ljubezenskih dogodkov, poljubov, dotikov, objemov, občutij in razpoloženj lirskega subjekta, stopa tudi v dialoško razmerje. Vendar narava v skladu z realistično poetiko, podobno kot v Jenkovih Obrazih, ni več zmeraj njena zaveznica, živi svoje življenje in se ne zmeni za njena čustva, zvezde se smeji in ne razumejo njene srčne bolečine (Toži meni se ...), tudi »mesec kavalir« se ne zmeni več za njeno žalost (Spomini, 8).

Metaforizacija erotike in ženske

Metafore ljubezni v pesmih Kristine Šuler temeljijo na strukturalnih metaforah LJUBEZEN JE SVETLOBA, LJUBEZEN JE TOPLOTA, LJUBEZEN JE OGENJ, LJUBEZEN JE VIHAR, LJUBEZEN JE SILA, LJUBEZEN JE HRANA in LJUBEZEN JE TEKOČINA, ki jih kot temeljne prepoznavamo tudi v vitalistično erotični poeziji Otona Župančiča, vendar Kristina Šuler z njimi ponazarja predvsem žensko erotično strast, s čimer je Župančičevemu moškemu erotizmu dodala

13 Število naslovov pesmi in ciklov v posameznih letnikih *Slovenke* je naslednje: 1897 (33), 1898 (28), 1899 (23), 1900 (8) in 1901 (2). Sem niso vštete posamezne pesmi znotraj ciklično oblikovanih pesmi.

žensko varianto. V primerjavi z Župančičevo metaforizacijo ženske (Čeh Steger 2022: 134) je za žensko redkeje uporabila cvetlično metaforiko (Pesem). V obilni meri pa je posegala po metaforah svetlobnih teles (zvezd, žarkov, lune), toplote, ognja, viharjev in z njimi ubesedila čutno erotiko, ki jo je sama v primerjavi z varuhi morale razumela kot čisto razmerje. Ženski lirski subjekt v pesmih Kristine Šuler verjame v moč ljubezni, ljubezen doživlja kot elementarno moč in jo želi izživeti kljub obsodbam in zgražanju varuhov morale: »A nama – kaj ljudje so mar, / jezikov zlobni ta vihar« (Obsodba). Ljubezen je v metafori svetel plamen in žareč ogenj, ženski lirski subjekt v ljubezni gori, njuni poljubi so vroči, gorki, ljubimec na vasi je opisan kot požigalec ženskih src (Požigalec), njegova ljubezen je meteor (Spomini, 10) itd. Pesnica je zapisovala številne metaforične glagole in pridevke s pomeni toplotnih in svetlobnih odtenkov, npr. žareti, goreti, paliti, vzplamteti, užigati se; vroč, žareč, plameneč, ognjen, gorak.¹⁴ Čutno erotiko njenih pesmi dodatno podčrtuje pogosta raba pridevka sladek.¹⁵

Kristini Šuler so bili zelo ljubi razpoloženski opisi večerne narave in zvezde kot vir metafor in svetlobnih impresij.¹⁶ Metaforične preslikave zvezd in oči potekajo v njenih pesmih v obe smeri, zvezde so »očesca« na nebu in zvezde so človeške oči. Ognjene oči srčnega izvoljenca, ki so obenem svetle, »nebeške plamenice« (Da lep si ...), prezrcalijo čutno erotiko v čisto razmerje; ljubezen je vroč opoj in svetel plamen hkrati.

Obsodba ljubezenske poezije

Ljubezenska poezija je bila konec 19. stoletja, če pomislimo samo na usodo Cankarjeve *Erotike* (1899), v slovenski književnosti še zelo nadzorovana tema, predmet javnega zgražanja in se je le s težavo osvobajala izpod nadzora cerkvenih in posvetnih varuhov morale. Svoj delež k osvobajanju ljubezenske poezije je v prvem ženskem časopisu prispevala tudi Kristina Šuler. Njene pesmi govorijo o strastni ljubezni mlade ženske, ki jo želi izživeti kljub očitajočim glasovom, zgražanju in obsojanju. Še preden je sama občutila trpko usodo nezakonske matere, je v pesmih izpovedala globoko sočutje do zapuščenih deklet, mater samohranilk, prav tako do ostarelih žensk, ki so bile prisiljene beračiti (Zapuščena, Beda, Sirota).

Ljubezenske pesmi Kristine Šuler, objavljene v *Slovenki*, niso ostale neopažene varuhom morale. Kot učiteljica in pesnica je doživele napad s cerkvenega vrha v katoliškem

14 Prim.: »Ko v duši vre čustvo mi vroče« (Kako bi ne pela!), »In da oči ognjene so« (Da lep si ...), »Toži meni po njegovi / se ljubezni bajni – vroči« (Toži meni se ...), »Ko v poljubu dolgem, vročem / nama ustna so gorela« (Nekdaj), »Midva si z gorkimi poljubi / obupno tešiva srce« (K slovesu), »V plamenih teh – žarečih zvezdah / Srce mi zagori« (Očesi tvoji), »divnejši ogenj zrem v tvojih očeh« (Pozna je ura), »Cvet rudeč je – ljubav vroča« (Zima in pomlad), »A bolje da mi nikdar več / ta ogenj ne zaplapolaa« (Spomini, 7), »Ljubezen tvoja – meteor / na nebu mojega srca« (Spomini, 10), »Užiga se tvoje srce. // A mene to prav nič ne gane–/ da ljubiš njo – goriš za njo« (Ne trdi ...).

15 Prim.: »sladko sva se ljubila« (Pesem), »maščevanje, trup tvoj sladki« (Strast), »speg sladek zveni« (Kako bi ne pela), »Sladko sva počivala« (Na polju), »Ti dam poljuba slaj« (Smehljaj se mi!).

16 »Nbroj očesc žarkih / Na zemljo zre z neba, / In z zlatimi prameni / V noč bajno se smehlja« (Očesca).

Domoljubu (5. 10. 1898), in sicer v članku z naslovom Slovenski učitelji, odločite se, ki je obsodil napredne učitelje in pozival starše, naj preprečijo, da bi ti učitelji vzgajali njihove otroke in jih odvrčali od vere, ob tem pa neposredno napadel tudi *Slovenko* in pesnico Kristino Šuler zaradi ljubezenskih pesmi: »V listu 'Slovenka', ki jo urejuje učiteljica Nadlišek v Trstu, opeva n. pr. neka učiteljica Kristina svoje ponočno ljubkovanje.«

Sklep

V današnjem času precej pozabljena pesnica Kristina Šuler je bila na prelomu iz 19. v 20. stoletje pomembna ustvarjalka poezije slovenske moderne. S pesmimi, ki jih je pisala vse do smrti, se je pojavljala v različnih revijah in časopisih, mnoge so ostale v rokopisu. Bila je vodilna pesnica *Slovenke*, kjer je pod imenom Kristina objavila številne, pretežno ljubezenske pesmi in v njih pogumno izpovedala erotično strast ženskega lirskega subjekta. Njene pesmi govorijo o strastnih večernih in ponočnih srečanjih z ljubimcem v naravi, spremenljivih razpoloženjih, obujanju spominov na minulo ljubezen in obsojanju erotike v družbi. Pozornost prebudijo tudi pesmi, v katerih ženski subjekt hudomušno in nagajivo upesni podobo nezvestega ljubimca, in pesmi o sočutju do zapuščenih deklet, nezakonskih mater ter ostarelih sirot.

Zgodnje pesmi Kristine Šuler so nastale sočasno s Cankarjevo *Erotiko* (1899) in Župančičevo *Čašo opojnosti* (1899). Ob njuni tematizaciji erotike na ozadju literarnih smeri dekadence in nove romantike ter številnih diskurzov, ki so ženski odrekli erotično strast ali jo demonizirali, je Kristina Šuler ubesedila realnejšo sliko ženske erotike. Njene podobe ženske v ljubezenskih pesmih niso idealizirane, mitizirane in demonizirane niti reducirane na infantilne, sladke ali kupljive ljubice (Catani 2005). V zgodnji poeziji Kristine Šuler, prežeti z ženskim erotičnim vitalizmom in impresionističnim senzualizmom, izstopajo podobe ognja, viharjev in svetlobe za ponazoritev ženske erotike. S tega vidika pomenijo te pesmi svojevrstno dopolnitev moškega erotizma v Župančičevi zbirki *Čez plan* (1904). V zgodnji liriki Kristine Šuler zbudijo posebno pozornost še razigrane ljubezenske pesmi, polne smeha in nagajivosti, pesmi o naravi, trpljenju žensk in socialni problematiki. Slednje so prišle še bolj do izraza v času 1. svetovne vojne in po njej. Med 2. svetovno vojno je pesmim o trpljenju posameznika in naroda dodala tudi borbene pesmi, s katerimi je vlivala pogum in vero v osvoboditev.

VIRI IN LITERATURA

- CATANI, Stephani, 2005: *Das fiktive Geschlecht. Weiblichkeit in anthropologischen Entwürfen und literarischen Texten zwischen 1885 und 1925*. Würzburg: Verlag Königshausen & Neumann GmbH.
- CESAR, Emil, 2008: O pesnici Kristini Šuler. Kristina Šuler: *Češnja pod mojim oknom. Izbrane pesmi*. Ljubljana: Amalietti & Amalietti. 93–111.
- ČEH STEGER, Jožica, 2022: Metaforični koncepti ljubezni in ženske v pesniških prvencih slovenske moderne. *Slavia Centralis* 15/2. 129–142.
- ERJAVEC, Fran, FLERÈ, Pavle (ur.), 1926: *Starejše pesnice in pisateljice*. V Ljubljani.
- FINŽGAR, Fran S., 1957: *Leta mojega popotovanja*. Celje: Mohorjeva družba.
- Kristina, 1897: Svojemu učeniku. (A. M.). *Slovenka* 1/4. 1.
- Kristina, 1897: V noči. *Slovenka* 1/5. 8.
- Kristina, 1897: Sirota. *Slovenka* 1/7. 5.
- Kristina, 1897: Vela roža. *Slovenka* 1/9. 1.
- Kristina, 1897: Kako bi ne pela! *Slovenka* 1/10. 1.
- Kristina, 1897: Očesi tvoji. *Slovenka* 1/11. 9.
- Kristina, 1897: Ne trdi ... *Slovenka* 1/13. 3.
- Kristina, 1897: Na gore. *Slovenka* 1/15. 3.
- Kristina, 1897: Beda. *Slovenka* 1/18. 4.
- Kristina, 1897: Otožnost. *Slovenka* 1/18. 8.
- Kristina, 1897: Zapuščena. *Slovenka* 1/19. 4.
- Kristina, 1897: O večeru. *Slovenka* 1/20. 4.
- Kristina, 1897: Taki so ... *Slovenka* 1/22. 1.
- Kristina, 1897: Ta zadnji hip. *Slovenka* 1/22. 7.
- Kristina, 1897: Smehljaj se mi! *Slovenka* 1/23. 7.
- Kristina, 1897: Očesca. *Slovenka* 1/25. 7.
- Kristina, 1897: Zima in pomlad. *Slovenka* 1/26. 1
- Kristina, 1898: Obsodba. *Slovenka* 2/4. 77.
- Kristina, 1898: Požigalec. *Slovenka* 2/4. 73.
- Kristina, 1898: Na plesu. *Slovenka* 2/5. 109.
- Kristina, 1898: Vidi. *Slovenka* 2/7. 145.
- Kristina, 1898: K slovesu. *Slovenka* 2/10. 232.
- Kristina, 1898: Obup. *Slovenka* 2/11. 241.
- Kristina, 1898: Pesem. *Slovenka* 2/18. 407.
- Kristina, 1898: Nekdaj. *Slovenska* 2/20. 458.
- Kristina, 1898: Toži meni se ... *Slovenka* 2/25. 575.
- Kristina, 1898: Da lep si ... *Slovenka* 2/26. 616.
- Kristina, 1899: Pesem. *Slovenka* 3/5. 99.
- Kristina, 1899: Spomini. *Slovenka* 3/19. 427.
- Kristina, 1899: Spomini. *Slovenka* 3/20. 462.

- Kristina, 1899: Spomini. *Slovenka* 3/24. 553.
- Kristina, 1899: Spomini. *Slovenka* 3/25. 581.
- Mapa Kristine Šuler, Fond Erne Muser Ms 1432. NUK, Rokopisni oddelek.
- MUSER, Erna, 1960: Kristina Šuler. *Delo* (13. 1.).
- MUSER, Erna, 2013: Šuler, Kristina (1866–1959). *Slovenska biografija*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU. <<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi676502/>>.
- NOVAK POPOV, Irena (ur.), 2004: *Antologija slovenskih pesnic, I*. Ljubljana: Založba Tuma.
- Pismo Antona Medveda Marici Nadlišek Bartol (12. 9. 1898). Elektronska zbirka *Pisma*. <<https://pisma-rch.ung.si/>>.
- Pismo Kristine Šuler Marici Nadlišek Bartol (2. 8. 1897). Elektronska zbirka *Pisma*. <<https://pisma-rch.ung.si/>>.
- Pismo Kristine Šuler Marici Nadlišek Bartol (27. 11. 1897). Elektronska zbirka *Pisma*. <<https://pisma-rch.ung.si/>>.
- Pismo Kristine Šuler Ivanu Cankarju (13. 4. 1911). Elektronska zbirka *Pisma*. <<https://pisma-rch.ung.si/>>.
- Pismo Kristine Šuler Franu Zbašniku (18. 11. 1903). Elektronska zbirka *Pisma*. <<https://pisma-rch.ung.si/>>.
- PUHAR, Alenka, 2007: Kristina Šuler (1866–1959). Pesnica in učiteljica, ki je dvignila status samohranilke. Alenka Šelih idr. (ur.): *Pozabljena polovica. Portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Tuma, SAZU. 83–87.
- ROŽMAN, France, 1897: Blagoslov Triglavske kapelice na Kredarici. *Planinski vestnik*.
- Slovenski učitelji, odločite se! *Domoljub* (5. 10. 1899). 289–292.
- SCHULLER, Kristina, 1897: Na Kredarici. *Planinski vestnik* 3/10. 162.
- SCHULLER, Kristina, 1897: Koči na Kredarici. (V pozimskem času). *Planinski vestnik* 3/12. 184.
- ŠULER, Kristina, 2008: *Češnja pod mojim oknom. Izbrane pesmi*. Zbral in uredil Emil Cesar. Ljubljana: Amalietti & Amalietti.
- ZADRAVEC, Franc, 1999: *Slovenska književnost, II*. Ljubljana: DZS.

Janja Vollmaier Lubej

Srednja lesarska in gozdarska šola Maribor

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti

janjav@lsmb.si

janja.vollmaier@guest.um.si

Esejistično delo sodobnih slovenskih literarnih ustvarjalk

Prispevek obravnava esejistično delo izbranih sodobnih slovenskih literarnih ustvarjalk, in sicer se posveča esejistični misli treh literarnih ustvarjalk, Silvije Borovnik, Renate Salecl in Katje Perat. Na primerih izbranih esejističnih zbirk, Slovenija, moja Afrika (1993), Tek na mestu (2017) ter Naredite Ameriko spet obvladljivo (2018), omenjenih avtoric prispevek obravnava njihove tematske in slogovne značilnosti.

1 Uvod

Od osemdesetih let dvajsetega stoletja, ko se izraziteje pojavi esejistika sodobnih slovenskih ustvarjalk (Borovnik 1995a: 29), do danes se je na Slovenskem uveljavilo veliko esejistk, ki v svoji esejistični misli poudarjajo raznolikost obravnavanih tem in sloga. Esejistična besedila je pisala že Zofka Kveder, v katerih je poudarjala medkulturnost in umetnost ter izpostavljala literarne stike (Mihurko Poniž 2021: 50). Takšna avtorica je tudi Alma Maksimiljana Karlin, ki je v svojih literarnih besedilih, npr. v delu *Samotno potovanje v daljne dežele*, pisala o ženskah in njihovih življenjih (Borovnik 2017: 119). Tudi sodobne slovenske esejistke pišejo o sorodnih temah.

O esejistiki sodobnih slovenskih esejistk ni bilo veliko razprav. O njih je pisala Silvija Borovnik (1995a, 1995b), in sicer o esejih Spomenke Hribar, Alenke Puhar ter drugih. Izpostavi politični esej (Borovnik 1995a: 31) Spomenke Hribar in esejistično delo Alenke Puhar kot »enega najodličnejših slovenskih esejističnih dosežkov« (Borovnik 1995a: 31). Eseji slednje so znanstveni, takšne pa pišeta tudi Silvija Borovnik in Renata Salecl, ki ju obravnava pričujoči prispevek. Alenka Puhar se v svojih esejih loteva zgodovinskih tem, npr. zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju (Borovnik 1995b: 216). Zgodovinske teme, v katerih je v ospredju ženska, obravnava tudi Mateja Ratej v svojih knjigah. V knjigi *Vojna po vojni: Štajerske kmečke družine v dvajsetih letih 20. stoletja* (2016) piše na primer o osebnih zgodbah umorjenih žensk z začetka dvajsetega stoletja, ki so žrtve družinskega oziroma partnerskega nasilja.

Silvija Borovnik v svojih razpravah piše o pomembnih esejistkah v 80. in 90. letih dvajsetega stoletja in poleg omenjenih izpostavi še avtorice literarnih in literarno-kritičnih esejev, na primer Teo Štoka, Ignacijo Fridl, Manco Košir in Silvijo Borovnik (1995b: 214).

Nadalje je o sodobnih slovenskih esejistkah pisala še Katja Bergles v doktorski disertaciji (2012), v kateri je mdr. raziskovala esejistiko Ifigenije Simonović in Marije Švajncer. Sodobne slovenske esejistke so bile skratka z izjemo poglobljenih razprav Silvije Borovnik in prispevka Katje Bergles potisnjene na obrobje preučevanja sodobne slovenske književnosti. Prav tako so bile slovenske esejistke domala izvzete iz Rožančeve nagrade, kajti nagrado sta doslej prejeli dve avtorici, to sta Ifigenija Simonović (2009) in Meta Kušar (2012). Leta 2022 je Manca Košir v okviru Kulturnega društva Marjan Rožanc prejela častno nagrado za knjige pisemskih esejev, v katerih združuje esejistično misel z dopisovanji različnih ljudi. V izbor antologije *The Slovenian Essay of the Nineties* (2000) Matevža Kosa ni uvrščena nobena slovenska esejistka.

Poudariti pa je treba, da so se od Alenke Puhar, Spomenke Hribar, Mance Košir in Silvije Borovnik uveljavile številne esejistke, ki s svojo tematsko in slogovno raznolikostjo, z družbenokritičnostjo, obravnavo najsodobnejših in najaktualnejših tem, različnimi načini esejiziranja, vrstami esejev (meditativnimi, literarnimi, literarno-kritičnimi, družbenokritičnimi, znanstvenimi) sooblikujejo slovensko esejistiko. Nekatere med njimi so uveljavljene tudi na drugih področjih svojega delovanja, na primer na znanstvenoraziskovalnem (Silvija Borovnik, Vesna V. Godina, Renata Salecl), prevajalskem (Silvija Borovnik, Urša Zabukovec), publicističnem (Irena Štaudohar, Mojca Pišek) in umetniškem (Silvija Borovnik, Katja Perat, Karmina Šilec, Erica Johnson Debeljak).

Ne moremo pa opazovati le esejističnih zbirk, marveč tudi tiste eseje, objavljene v literarnih revijah, npr. v *Sodobnosti* in *Literaturi*, ali na spletnih straneh, kakršna je AirBeletrina, ki združuje literarno ustvarjanje, literarno kritiko in kolumne ter esejistična besedila. Nekatere avtorice, ki objavljajo na omenjeni spletni strani, so uveljavljene literarne ustvarjalke, kakršni sta na primer Gabriela Babnik in Mojca Pišek.

Drugi poudarek pri raziskovanju sodobnih slovenskih esejistk so esejizmi. Ti so pomembni kot reflektivne vezi besedila, za roman pa predstavljajo globlji smisel, refleksijo in premislek o določenih temah, npr. o položaju ženske, o drugih kulturah, o naravi in povezanosti človeka z njo. Tako pripovedovalka v romanu Nataše Kramberger *Primerljivi hektarji: pripoved o setvenem koledarju* (2017) svoje izkušnje s kmetovanjem prepleta s premišljanjem o naravi. Tematizacija narave pa je pogosta tudi pri sodobnih slovenskih esejistkah, na primer pri esejistiki Urše Zabukovec, ki poudarja sožitje človeka z naravo ter izpostavlja kritiko odnosa velikih korporacij do okolja in posameznika.

2 Začetek slovenskega eseja

Začetek slovenskega eseja po Denisu Ponižu lahko umestimo v leto 1900 (Poniž 1989: 62). Četudi se esejske prvine kažejo že pri avtorjih razsvetljenstva in kasneje romantike,

se posamezne esejske sestavine »združijo v samostojno formo šele na koncu devetnajstega ter v začetku dvajsetega stoletja« (Štuhec 2003: 14). V 20. stoletju postane esej »ena najbolj razširjenih polliterarnih zvrsti« (Poniž 1989: 28). Eseg se odmika primarni, tj. montaignovski obliki (Poniž 1989: 28), in zaradi mešanja z drugimi vrstami, na primer z literarnimi pismi, literarnimi študijami, dnevniškimi zapisi, nastane nečisti esej (Poniž 1989: 28). Takšni so skorajda vsi najsodobnejši eseji, ki poleg omenjenega lahko vsebujejo tudi sociolekte, citate, narečne besede itd. Odmik od čistega eseja se torej kaže tako na jezikovni kot tudi vsebinski ravni.

3 Izbrani eseji slovenskih literarnih ustvarjalk

Prispevek obravnava tri esejistične zbirke vidnejših slovenskih esejistk. *Slovenija, moja Afrika* (1993)¹ je esejistična zbirka Silvije Borovnik in je sestavljena iz dveh delov. V prvem delu z naslovom *Slovenija, moja Afrika*, esejistka tematizira sodobno slovensko prozo, postmodernizem, literarno ustvarjalko, večkulturnost, in sicer s prodorno, ironično, samosvojo pisavo s številnimi teoretskimi naslonitvami in premišljevanji. Prav tako piše tudi o temah, kakršne so prevajanje in koroška literatura, še zlasti književnost Florjana Lipuša. Te teme, ki so tudi osrednja znanstvenoraziskovalna področja Silvije Borovnik, so aktualne tudi danes. Prevajanje je na primer tema v esejistiki Jolke Milič in Urše Zabukovec, književnost in branje v esejistiki Mance Košir, večkulturnost pa v esejistiki Katje Perat in Renate Salecl, če izpostavimo zgolj nekatere tematske sorodnosti.

Drugi del esejistične zbirke Silvije Borovnik razširja podobo tujega glede na nemško-slovenske literarne stike, avtoričini eseji pa se ukvarjajo tudi s tujimi izkušnjami, bivanjem na Poljskem, z begunstvom, s temami, ki avtorje in avtorice sodobnega slovenskega eseja nagovarjajo tudi danes. Večkulturnost esejistka Borovnik tudi živi in o njej ne le piše. Njeni eseji z natančnostjo, različnimi teoretskimi izhodišči in s prodornostjo sodijo v znanstveno esejistiko, kakršna je tudi esejistika Alenke Puhar. Silvija Borovnik raznolike teme obravnava zanimivo in jasno, zato niso namenjene le ožjemu bralstvu. Pomembno je izpostaviti avtoričino ukvarjanje s pozabljenimi in prezrtimi temami. Pomembnejši sta zagotovo literarna ustvarjalka ter večkulturnost v kulturi in književnosti. S svojim esejističnim delom je ena prvih slovenskih avtoric, ki je poglobljeno pisala o teh temah.

Z drugačnimi, a prav tako pomembnimi temami se ukvarja Renata Salecl, avtorica številnih esejističnih zbirk, med katerimi je ena bolj znanih *Izbira* (2011), v kateri esejistka izpostavlja tesnobo, ki jo posameznik doživlja ob mnogih izbirah. Salecl se v

¹ Rožančevo nagrado, ki jo prispevek omenja in je nagrada za najboljšo esejistično zbirko, podeljujejo od leta 1993, zato *Slovenija, moja Afrika* Silvije Borovnik ni mogla biti niti nominirana niti nagrajena. Prvo Rožančevo nagrado je leta 1993 prejel Drago Jančar za esejistično zbirko *Razbiti vrč*, ki je izšla leta 1992.

svojih esejih posveča vplivu neoliberalizma na posameznika in družbo, pri tem pa upošteva različne teorije, npr. psihoanalitično, filozofsko, sociološko in psihološko. Piše o refleksiji sodobnosti, ki jo živi posameznik, piše o skrajno individualizirani družbi ter o neoliberalni ideologiji uspeha.

Esejistična zbirka *Tek na mestu* (2017) je bila nominirana za Rožančevo nagrado, v njej pa se avtorica posveča različnim temam, kot so osamljenost, revščina, potrošniška in individualizirana družba. Vsebuje enajst osrednjih tem z medsebojno prepletenimi esejji. V njih se Renata Salecl pogloblja v posameznikovo doživljanje neokapitalistične in neoliberalne stvarnosti. Ta mu sporoča, da lahko vsak nekaj naredi iz svojega življenja. Obenem Renata Salecl poudarja, da postindustrijski kapitalizem močno vpliva na oblikovanje osebnosti, na spoštovanje družbenih norm, zanimiva so njena premišljevanja o zanikanju in lažeh, saj posameznik želi videti svet takega, kot ga želi videti. Avtorica teoretska izhodišča povezuje s primeri iz sodobne ameriške, angleške, slovenske in druge kulture.

Tudi Renata Salecl piše znanstveni esej, ki je kljub nizanju različnih teoretskih izhodišč in strokovne terminologije pregleden, jasen in nazoren.

Katja Perat je avtorica esejistične zbirke *Naredite Ameriko spet obvladljivo* (2017), v kateri piše o obdobju pred ameriškimi volitvami in po njih. Vseh triindvajset esejev vključuje uvodni citat, ki se povezuje z vsebino posameznega eseja. V esejih tematizira resnično in surovo Ameriko z vidika tujke v deželi, ki je bila zaradi študija njena prostovoljna izbira. Ko opazuje ameriško družbo, razmišlja o domovini, nacionalizmu, negostoljubju, ekonomskih migrantih in kapitalizmu, vsa ta izhodišča pa odslikavajo tudi slovensko družbo. Piše o tem, da Amerika mnogokrat ni svobodna izbira ekonomskih, političnih migrantov, zato sta zanjo solidarnosti in strpnost ključ do boljše, pravičnejše družbe. Izpostaviti je treba njen esej Lastna soba, v katerem se naslanja na zapis Virginie Woolf o tem, kdaj je ženska svobodna, pri tem pa svobodnost ženske kontekstualizira v luči ameriških študentk, ki morajo odplačevati kredit za študij, in pisateljice Glorie Anzaldue, ki poudarja, da če želi ženska svobodo, mora pisati. Esejistka Perat je kritična do kapitalizma in poudarja večjezičnost in večkulturnost, kar kot pomembni temi opazimo že v esejistiki Silvije Borovnik.

Piše o lažnih novicah, o geografskih mejah in sovraštvu do tujcev. Zanj je spoštovanje večkulturnosti in večjezičnosti pot v solidarnjšo prihodnost. Eseji Katje Perat, za katere sta značilni nazornost in jasnost, so družbenokritični in tudi literarni.

3 Zaključek

Sodobne slovenske esejistke se izraziteje pojavijo v osemdesetih letih dvajsetega stoletja (Borovnik 1995a: 29). Do danes se je uveljavilo več esejistk, od Alenke Puhar

do Mojce Pišek, a se je z njihovim esejističnim delom ukvarjala le Silvija Borovnik v poglobljenih razpravah (1995a, 1995b), prav tako pa so bile avtorice za svoje delo redko nagrajene.

Prispevek obravnava tri vidnejše avtorice sodobnega slovenskega eseja, ki pišejo tematsko in slogovno raznoliko esejistiko, uveljavljene pa niso le kot esejistke, marveč kot znanstvenice (Silvija Borovnik, Renata Salecl), prevajalke (Silvija Borovnik) ter literarne ustvarjalke – prozaistke in pesnice (Silvija Borovnik, Katja Perat). Esejistke pišejo o prezrtih temah kot tudi o aktualnih in najsodobnejših, npr. o vplivu neoliberalizma na posameznika in družbo. Izbrane avtorice pišejo znanstveni (Borovnik, Salecl), literarni (Borovnik, Perat) ter družbenokritični esej (Borovnik, Salecl, Perat).

VIRI IN LITERATURA

- BERGLES, Katja, 2012: Slovenska esejistika med letoma 1995 in 2010: problemski krogi, postopki notranjega sloga in njihova funkcionalna zveza. Doktorska disertacija. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- BOROVNIK, Silvija, 1993: *Slovenija, moja Afrika: eseji in zapisi*. Ravne na Koroškem: ČZP VORANC.
- , 1995a: Sodobna slovenska esejistka: Alenka Puhar. *Odsevanja* 25, 29–32.
- , 1995b: *Pišejo ženske drugače?: o Slovenkah kot pisateljicah in literarnih likih*. Ljubljana: Mihelač.
- , 1995b: Sodobna slovenska esejistka: Alenka Puhar. Silvija Borovnik: *Pišejo ženske drugače?: o Slovenkah kot pisateljicah in literarnih likih*. Ljubljana: Mihelač. 212–222.
- , 2017: Alma Karlin, svojevrstna pisateljska osebnost. *Večkulturnost in medkulturnost v slovenski književnosti*. Silvija Borovnik. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 115–123.
- KRAMBERGER, Nataša, 2017: *Primerljivi hektarji: pripoved v setvenem koledarju*. Ljubljana: LUD Literatura.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2021: Zofka Kveder kot kulturna posrednica. Alenka Žbogar (ur.): *Ustvarjalke v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (Zbornik 57. SSJLK.) Ljubljana: Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta. 44–52.
- MILIČ, Jolka, 2018: *O prevajanju in poeziji in še o marsičem (kramljanja)*. Trst: ZTT-EST.
- PERAT, Katja, 2018: *Naredite Ameriko spet obvladljivo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2018.
- PIŠEK, Mojca, 2019: *Knjiga, ki smo jo vendar vsi prebrali*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- PONIŽ, Denis, 1989: *Esej*. (Literarni leksikon, zv. 33.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SALECL, Renata, 2010: *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- , 2017: *Tek na mestu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- , 2020: *Strast do nevednosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SIMONVIČ, Ifigenija, 2009: *Konci in kraji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ŠTUHEC, Miran, 2004: *Slovenska esejistika v drugi polovici dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.

VOLLMAIER LUBEJ, Janja, 2023: Značilnosti eseja nekaterih sodobnih slovenskih esejistk. *Slavia Centralis* (V tisku).

ZABUKOVEC, Urša, 2017: *Vseživo: eseji*. (Knjižna zbirka Collectanea.) Ljubljana: KUD Logos.

Blanka Bošnjak

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
blanka.bosnjak@um.si

Izbrana kratka pripoved Mojce Kumerdej

V prispevku bom obravnavala zbirko kratkih zgodb Mojce Kumerdej Gluha soba, ki je izšla leta 2022, letos pa je bila nagrajena s Cankarjevo nagrado. V njej avtorica upoveduje sodobne vidike življenja kot tudi distopično prihodnost človeštva, predvsem pa izstopa tematizacija raznovrstnih oblik nasilja na individualnem in sistemskem nivoju, ki so posledica patriarhalnih odnosov, homofobije, seksizma, specizma, mizoginije, maligne agresije in še mnogo drugega, kar vse podaja z izjemno kritičnostjo, ironičnimi poudarki in slogovno dovršeno.

1 Ustvarjanje Mojce Kumerdej – izhodiščne informacije¹

Ustvarjanje Mojce Kumerdej, slovenske pisateljice in samostojne publicistke, sega na mnoga področja, kot sama izjavlja, v njih predeluje »različne ustvarjalne procese in diskurze, v katere se iz literature zelo rada prestavim, saj z njimi dobim distanco do svoje literature ter se hkrati srečujem z zanimivimi metodami in vsebinami« (Gombač 2018). Ustvarja torej na področjih različnih diskurzov, od literature do raznih žanrov publicistike (kolumne, članke, intervjuje, eseje), v katerih pronicljivo obravnava aktualne in pereče tematike z vidika različnih umetnosti (uprizoritvene, intermedijske), znanosti in kulture, največkrat kot stalna sodelavka sobotne priloge *Dela*. Kot dramaturginja občansko sodeluje v gledaliških in predstavah sodobnega plesa, mdr. z režiserjem Draganom Živadinovom, npr. kot dramaturginja uprizoritve *Projektator*, za katero je bila podeljena Borštnikova nagrada 2016 za najboljšo dramaturško obdelavo tekstovne predloge.² Kot avtorica intervjujev je v dvojezični slovensko-angleški monografiji *New extractivism = Novi ekstraktivizem* (2022) pri Zavodu za sodobne umetnosti Aksioma izdala štiri zelo aktualne in poglobljene intervjuje z umetniki in umetnico,³ ki se ukvarjajo z najsodobnejšo digitalno in intermedijsko umetnostjo: Mali paraziti v naših napravah (z Joano Moll), Vsako naše dejanje, reakcija in emocija (z Vladanom Jolerjem), Zahodni način življenja bi veljalo izumiti na novo (z Disnovation.org), Kaj od nas hočejo algoritmi? (z Benom Grosserjem) (Kumerdej idr. 2022b: 8–12).

1 Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa P6-0156: *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna.

2 Uprizoritev *Projektator* v izvedbi Zavoda Delak, soavtorja besedila sta režiser Dragan Živadinov in igralec Lotos Vincenc Šparovec (Sluga, Meterc 2018: 58).

3 Vsi štiri intervjuji so bili prvotno l. 2022 objavljeni za Sobotno prilogo, tedensko prilogo slovenskega časnika *Delo* (Kumerdej idr. 2022b: 12).

Večkrat nagrajena pisateljica Mojca Kumerdej je za prvenec objavila krajši roman *Krst nad Triglavom* (2001), sledili sta zbirki kratkih zgodb *Fragma* (2003)⁴ – zgodba iz te zbirke Pod gladino je bila nagrajena s priznanjem kristal Vilenica leta 2006, ki se podeljuje v sklopu Mednarodnega literarnega festivala Vilenica – ter *Temna snov* (2011),⁵ ki je 2015 izšla pri srbski založbi Geopoetika v prevodu Ane Ristović v srbsščino (*Tamna materija*) in zanjo leto kasneje prejela nagrado za pomembne dosežke v sodobni književnosti, srbsko in bosansko-hercegovsko nagrado Kočičevo pero. Sledil je roman *Kronosova žetev* (2016),⁶ ki je bil ob izidu deležen številnih pozitivnih kritik, zanj je avtorica leta 2017 prejela nagradi Prešernovega sklada in kritiškega sita Društva slovenskih literarnih kritikov, isto leto pa je bil nominiran tudi za nagrado kresnik. Leta 2022 Mojca Kumerdej izda zbirko zgodb *Gluha soba*, ki je v letu 2023 nominirana za Cankarjevo nagrado in jo zanjo tudi prejme.⁷ Njena dela so bila prevedena v več kot deset jezikov in objavljena v različnih domačih in tujih literarnih revijah ter antologijah, npr. *O čem govorimo: slovenska kratka proza: 1990–2004* (izbral Mitja Čander) (2004); *Klič me po imenu: izbor iz krajše proze slovenskih avtoric* (izbrala, uredila in spremno študijo napisala Silvija Borovnik) (2013), v različnih korporativnih zbirkah, npr. *Dan zmage* (2012), *Moč lažnega* (2015), pri Zavodu za sodobne umetnosti Aksioma pa je v sodelovanju z intermedijsko umetnico Majo Smrekar izdala kratko zgodbo v angleščini *Woman with the wolf* (2016) (Bošnjak 2018: 66; Gombač 2018; Sluga, Meterc 2018: [57]–60).

2 »Poetika« nasilja kot literarni impulz

Delovanje subjektov poteka v smislu določenih redov, kar pomeni, da se človekovo nasilje najprej pojavi v okviru specifičnih diskurzov. Foucault v delu *Die Ordnung des Diskurses* (2003) zapiše, da moramo diskurz razumeti kot nasilje, ki ga počnemo nad drugimi, v vsakem primeru pa kot prakso, ki jim jo vsiljujemo (2003: 36). V zvezi s tem je treba izpostaviti subjektivno nasilje, saj je najvidnejši vrh trikotnika, v katerega je vključeno simbolno nasilje z uporabo jezika (pomeni nasilje, utelešeno v jeziku, in po Heideggerju tvori našo »hišo biti«) in sistemsko nasilje, ki pogosto prinaša

4 Zbirka *Fragma* je 2018 izšla pri ameriški založbi Dalkey Archive Press v prevodu Rawleyja Graua, in sicer v sklopu Mednarodnega literarnega festivala Vilenica istega leta, ko je bila Mojca Kumerdej nanj povabljen kot osrednja slovenska avtorica (Gombač 2018), v madžarščino l. 2008 (prev. Orsolya Gállos) (Sluga, Meterc 2018: 59) idr.

5 Zbirka *Temna snov*, ki je bila 2012 nominirana za nagrado kritiško sito Društva slovenskih literarnih kritikov, je prevedena v številne jezike, npr. 2017 v bolgarščino (prev. Gančo Savov) in makedonščino (prev. Ivanka Apostolova Baskar), 2012 v španščino (prev. Maria Florencia Ferre) idr. (Sluga, Meterc 2018: 59).

6 Roman je 2017 v angleščino prevedel Rawley Grau: *The Harvest of Chronos*, Istros Books (Sluga, Meterc 2018: 59); 2019 v nemščino prev. Erwin Köstler: *Chronos ernetet: roman*, Göttingen: Wallstein. Splet.

7 Cankarjevo nagrado, ki so jo četrtič podelili 7. maja 2023 v Cankarjevem domu na Vrhniki, podeljujejo od leta 2020, ko so jo na pobudo Slovenskega centra PEN soustanovili Slovenska akademija znanosti in umetnosti (SAZU), Univerza v Ljubljani in Znanstvenoraziskovalni center SAZU ter v sodelovanju z občino Vrhnika (prim. Golja 2023).

katastrofalne posledice »gladkega« delovanja naših ekonomskih in političnih sistemov (Žižek 2007: 7). Po Waldenfelsu je človekov um sam po sebi proti vsakemu nasilju, vendar sega po njem v primeru ogroženosti. Če nasilja ne more opravičiti, ga vendarle skuša opravičevati glede na nekaj, torej s sklicevanjem na že obstoječe nasilje, tako se nasilje opravičuje z drugim nasiljem, kar je poznano iz ideoloških spopadov preteklih stoletij. Waldenfels tudi meni, da čiste nenasilne forme diskurza ni, saj njegovo legitimiranje zadeva ob neke meje ter izpostavlja, da se nobenega reda ne da popolnoma opravičiti, v vsakem je nekaj nasilnega, pri čemer se pojavlja še vprašanje kolektivnega nasilja nad posameznikom (Waldenfels 1998: 106–114). V totalitarni družbi zmeraj obstaja nekaj, v imenu česar se nasilje more legitimirati – kot nasilje osnovanja oblasti ali njenega legitimiranja. V totalitarizmu gre tudi za izpostavitev točke reference v prihodnosti, ki se pojavlja kot ideal. Nasprotno pa se v demokraciji prav v imenu prihodnosti, ko bo morda družba še bolj demokratična, omejuje sedanje nasilje. Podobno nasproten je v demokraciji in totalitarizmu odnos oblasti do ljudstva, čeprav se v obeh oblikah oblasti trdi, da vladata v imenu ljudstva. V totalitarizmu izginja razlika med družbo in državo, saj se oblast deklarira kot družbena oblast, zato lahko zaradi te neposredne enotnosti oblasti in ljudstva oblast legitimira vsakršno nasilje. Tudi demokratična oblast se sklicuje na ljudstvo, vendar se znotraj nje ljudstvo ne dojema kot organska enotnost, kot eno, ampak kot univerzalna nesnovna entiteta. Ta antagonizem je bistven za demokracijo in ji onemogoča, da bi zaprla krog legitimacije nasilja. Toda neko nasilje lahko omejimo šele po tem, ko je bilo zanj spoznano in v tem je ponovna razlika med totalitarizmom in demokracijo, ki prepozna nasilje tam, kjer ga totalitarizem ne (Salecl 1993: 28–31). Širše razumevanje nasilja pomeni profan, onečaščen, umazan odnos ali kazanje nespoštovanja (delati silo komu) nečemu cenjenemu, častnemu, posvečenemu. Fizično nasilje je z etično-filozofskega vidika vsakršna uporaba sile, ki povzroča fizično škodo, smrt ali uničenje. Usmerjeno je proti osebam, živalim oz. živim bitjem ali posesti/lastnini: v prvih dveh primerih so poškodba, bolečina, trpljenje in smrt vidni; v tretjem je nasilje ilegalno ali nezakonito (npr. nasilna destrukcija lastnine). Psihično/psihološko nasilje je vsakršno povzročanje resnih duševnih ali emocionalnih poškodb s poniževanjem, prikrajšanjem ali političnimi pritiski, v primeru uporabe sile ali brez nje, kamor sodi tudi verbalno nasilje. Psihično nasilje je lahko usmerjeno na osebe, vendar ga razumemo kot prekršek proti vsem bitjem, vrednih spoštovanja, kar velja tudi za živali (npr. kot uničevanje mentalnih procesov v določenih eksperimentih, izolacija, prikrajšanje). Izpostaviti je treba tudi nasilje proti okolju v smislu uničevanja in nespoštovanja narave ter njenih danosti. Obstaja nevarnost opravičljivosti nasilja, zlasti v primeru uvajanja kolektivne prakse fizičnega in psihološkega nasilja (npr. v vojni, totalitarni družbi), kar gradi institucionalizirano sistemsko nasilje, ki se ga na specifičen način opravičuje (Audi 2006: 959; Bošnjak 2015: 81–82). Rasizem, seksizem, homofobija, specizem, mizoginija in druge oblike se prav tako lahko razumejo kot institucionalno nasilje v družbenih sistemih, saj je naštetu povezano tako z

individualnim nasiljem (fizičnim, psihičnim in verbalnim) kot sistemskim kolektivnim nasiljem. Lorenz pa v delu *On Aggression* (2002) poudari dejstvo, da je za militantne ideologije značilno razumevanje subjektov »nasprotnih strani« kot neenakovrednih, vendar je podobno v mirnih okoliščinah, ko se izraža javna distanca ali pravo sovraštvo z marginaliziranjem določenih skupin glede na nacionalno, spolno, versko, kulturno, politično idr. pripadnost, kar se lahko spremeni samo z osebnim soočenjem ter sprejemanjem (Lorenz 2002: 273–275).

Sodobni ekonomski neoliberalizem je postal instrument novejšje, prav tako nasilne družbene kontrole, kar lahko postavimo v kontekst discipline ter nadzorovanja. Oboje lahko razumemo v povezavi s pojmom »konstitutivnega subjekta« po Foucaultu, ki deluje v skladu z zahtevami kapitalizma in na njem temelji družba nadzorovanja ter kaznovanja (Foucault 2008: 118). Temu ustreza poslovni model t. i. kapitalizma nadzora s strani korporacij, kot sta na primer Google in Facebook (Kumerdej idr. 2022b: 46). V zadnjem času sta se znotraj politične neoliberalne oz. postneoliberalne ekonomije neokolonialnega systemskega izkoriščanja pojavila sinonimna pojma, ki izhajata iz prvotnega modela »ekstraktivizma« v smislu pridobivanja naravnih virov (mineralov, kovin, fosilnih goriv, kmetijskih zemljišč idr.), in sicer »(neo)ekstraktivizem« (Burchardt, Dietz 2014: 468) in »novi ekstraktivizem«,⁸ ki pojasnjujeta, kako se je ekstraktivna industrija razvila v posebno obliko izkoriščanja, »v kateri razporejanje resursov in njihovih iztržkov poteka na planetarni ravni, države, kjer se odvija ekstrakcija, pa prejemajo prazne obljube rasti in blaginje« (Kumerdej idr. 2022b: 8). V tem kontekstu je treba (ponovno) preučiti ekonomske modele, ki temeljijo na izkoriščanju naravnih virov, npr. v Latinski Ameriki razmisliti o ekoloških in socialnih posledicah, saj svetovna potreba po surovinah pospešuje ekstraktivizem, njihovo pridobivanje in potrošnja pa imata daljnosežne posledice, kot so globalne podnebne spremembe, izpiranje tal, upadanje biotske raznovrstnosti, onesnaževanje sladke vode idr.; mnogi preučevalci teh razmer so prišli do spoznanja o t. i. »prekletstvu virov«. Dostop do surovin in zemljišč v izkoriščanih državah je relativno odprt, saj je odobritev najemanja zemljišč predvsem politično vprašanje, kar pomeni, da država, v kateri ta proces poteka, določa parametre kapitalističnega kopičenja dobička, zato imajo politične elite za takšno najemanje velik interes. Za ohranitev politične dominacije tovrstne elite posegajo po korupciji, avtoritativnosti in represivnosti vladanja (Burchardt, Dietz 2014: 470, 473–474, 476–477). Z modelom politične ekologije pa se, nasprotno, ozaveščajo socio-ekološke posledice za socialno in razvojno politiko določene države, kjer potekajo procesi ekstraktivizma, politična ekologija se tako ukvarja predvsem z dejavniki, kot so akter, moč, dostop, nadzor (nad viri), prostor, identiteta, distribucija, socialne prakse in znanje. Njihovo poznavanje je osnova za analizo socialnih sprememb, ki jih

8 Henry Veltmeyer, James Petras, 2014: *The New Extractivism: A Post-Neoliberal Development Model or Imperialism of the Twenty-First Century?* Zed Books (nav. po Kumerdej idr. 2022b: 8).

povzročata dostop in nadzor nad naravnimi viri, pri čemer je treba upoštevati, da imajo skupnost državljanov ali avtohtone skupnosti pravico do teritorialnega samoodločanja. (Neo)ekstraktivizem je treba razumeti ne le kot nacionalni razvojni projekt, ampak tudi kot proces prostorskega preoblikovanja – povezanega predvsem s politično močjo (Burchardt, Dietz 2014: 478–479).

3 Prevladujoča tematizacija nasilja v zbirki kratkih zgodb *Gluha soba*

Kratke zgodbe v zadnji zbirki Mojce Kumerdej večinoma ohranjajo simetrično strukturo s čvrsto zgodbo, prevladuje prvoosebni pripovedovalec ali pripovedovalka, ki se v prvi zgodbi zbirke *Mexico ... Oooooo, Mexico ...* pojavlja kot bankovec, prisotna je tudi avktorialna pripoved (v zgodbah *Oreh*, *Noč je ...* skoraj nič in *Mrtvi kot*). Kratki stiki v vseobsegajoči komunikaciji večglasja različnih literarnih likov, ki privzemajo poleg človeške podobe tudi oblike drugih živih bitij (solate, dreves v zgodbi *Noč je ...* skoraj nič) in predmetov (poleg bankovca v prvi zgodbi tudi avta v zadnji zgodbi *Živeti z Erikom*), povzročajo najrazličnejše frustracije. Navedeno vpliva na tematizacijo oblik individualnega nasilja, od psihičnega, fizičnega in verbalnega, ki v zgodbah izbruhne v različnih kontekstih: zaradi nakopičenega sovraštva in samoljubja (v zgodbi *Uroboros*) kot posledica patriarhalnih odnosov in družinskega nasilja, mizoginije ter homofobije (v zgodbi *Oreh*), skrajnega psihopatskega sadističnega morilskega uma oz. človeške maligne agresije (v zgodbah *Zaradi nekakšne moje poteze in Mexico ... Oooooo, Mexico ...*) ter dodatno ojačane s teorijami zarote (v zgodbah *Obramba Hiperboreje in Mrtvi kot*). Pojav specizma avtorica morda prevprašuje v zgodbi *Noč je ...* skoraj nič, v kateri se človekovo nasilje nad rastlinami, ki dobijo svoj glas, kaže kot reverzibilen pojav. Umetniški kolektiv *Disnovation.org* ugotavlja, da s tem, ko žive entitete transformiramo za trg, s čimer so mišljene živali in rastline kot potrošniški subjekti, s katerimi naj ljudje ne bi imeli enosmernega odnosa, saj smo vsi med seboj povezani, prav tega vzpostavljamo. Ohranjanje dvosmernega odnosa med različnimi entitetami je nujno, »kajti predstave o človeški prihodnosti morajo vključevati tudi druge žive entitete, z drugačnim pogledom nanje pa bi spremenili politiko lokalnega in globalnega razvoja na našem planetu« (Kumerdej itd. 2022b: 66), kar zapiše Mojca Kumerdej v intervjuju z umetniškim kolektivom *Disnovation.org*, ki si z umetniškim in raziskovalnim projektom *Post-rast* »prizadeva razbiti kapitalistični mit o stalni rasti in predlagati praktične strategije za življenje na Zemlji v scenariju postrasti in postekstraktivizma« (Kumerdej itd. 2022b: 12). Primeri najrazličnejših tematizacij oblik nasilja v zgodbah Mojce Kumerdej so prav tako lahko posledica kolektivne prakse, ki jo gradi institucionalizirano sistemsko nasilje neoliberalne ekonomije, kar je najbolj razvidno v besedilih *Mexico ... Oooooo, Mexico ...*, *Mrtvi kot* in *Živeti z Erikom*. V vseh navedenih zgodbah v zbirki *Gluha soba* pa se tako številne oblike tematiziranega nasilja prepletajo kot prikrita praksa ali odkrito pulziranje njegove razplatenosti v večglasju pripovednih likov, ali kot je zapisala literarna

kritičarka Gabriela Babnik, »pisateljica v sidrišče postavlja notranji svet junakov, pri čemer pa s svojimi brezkompromisnimi uvidi razkriva grozljivo v človeku« (Babnik 2022: 13).

Avtorčina fabulativna spretnost se svobodno razrašča, vendar uokvirja in tematizira nadvse aktualne teme nasilja v vseh pojavnih oblikah različnih družbenih okolij, ki jih tudi kritično problematizira, npr. v prvi zgodbi *Mexico ... Oooooo, Mexico ...* je dogajalni prostor Latinska Amerika, natančneje Mehika, kjer pojav systemskega nasilja dobi vzročno-posledične razsežnosti tudi zaradi političnega sistema v državi. Bankovec, ki fokalizira nepredstavljivo nasilno dogajanje večinoma mehiškega podzemlja, je v vrednosti 500 pesov,⁹ sodeč po njegovem opisu: »Usoda nas, ki imamo na eni strani vtisnjeno podobo lepe Fride in na drugi njenega Diega, je tako ali tako zapečaten in ne bomo več dolgo. Poleg digitalnežev in kriptežev nas namreč petstotake izpodriva nova različica bankovca, na katerem je namesto Fride narisan narodni heroj Benito Juarez [...]« (Kumerdej 2022a: 29). Poosebitev bankovca in njegova prvoosebna pripoved v zgodbi predstavlja nadvse učinkovit način upovedovanja individualnih in sistemskih kolektivnih oblik nasilja skozi oči neživega predmeta, ki na videz neprizadeto spremlja dogajanje, vendar ga filozofsko in predvsem kritično do človeške narave, z veliko mero ironije, na več mestih v zgodbi problematizira, npr.:

Čprav me včasih menjajo z japonci, ne pristajam na poenostavitve, da je živo vse, kar je. Ker se mi takšne razlage zdijo banalne. Ker me včasih po rokah mečkajo živi mrtveci in jim samo jaz dajem občutek. Da so, in bi brez mene obstajali bistveno manj kot z domnevno dušo (2022a: 7). [...] Ne prenašam več človeških prstov, človeškega znoja in izločkov, ne prenašam več vseh teh človeških sledi, navad, običajev, pa požrešnosti, pohlepa in podkupljivosti, ne prenašam več zavisti, maščevalnosti, hudobije in nasilja [...] (Kumerdej 2022a: 29.)

Grozljivim primerom nasilnih smrti zaradi droge, predvsem v svetu kriminala, posilstev, ki jih spremlja bankovec v vlogi fokalizatorja, se pridružujejo spolne zlorabe v cerkvi in sirot v katoliških internatih, kar pelje njihove žrtve na družbeno dno. V zgodbi so prikazane tudi želje literarnih likov po spremembi spola (iz moškega v ženski), transspolnost in preko tega posredna kritika skorumpiranosti zdravstvenega sistema ter črnega trga nekompetentnih zdravniških storitev. Ta zgodba prerašča literarne okvire upovedovanja vsesplošnega nasilja v Mehiki, saj odraža prav tako razsežnosti političnih odločitev v Latinski Ameriki, kjer neoliberalna ekonomska politika ni uspela v strukturnih prilagoditvah na novo gospodarstvo t. i. (neo)ekstraktivizma. Odpiranje proizvodnje tovrstnega gospodarstva po državah ni povečalo njihove gospodarske rasti

9 Mehiška centralna banka je leta 2010 izdala nove bankovce za 500 pesov, na katerih sta podobi svetovno znanih mehiških slikarjev Fride Kahlo (1907–1954) in Diega Riverre (1886–1957). Bankovec, ki je vreden okrog 30 EUR, je zadnji v nizu bankovcev, ki jih je izdala centralna banka ob 200. obletnici neodvisnosti in stoti obletnici mehiške revolucije (Dnevnik 2010).

in konkurenčnosti, ampak še večjo revščino in socialno neenakost, kar ne vključuje le dohodkovne neenakosti, ampak tudi neenak dostop do javnih dobrin, kot so izobraževanje, socialna varnost, dostop do zdravstva, vode idr. Neenakost je prisotna prav tako pri političnih odločitvah, ki temeljijo na etnični pripadnosti, starosti, spolu in razredu. Obravnavana zgodba odpira torej številna vprašanja, ki presegajo njeno fabulativno zasnovu, npr. kakšna je vloga politične ekologije držav, ki dajejo svoja zemljišča in geografske prostore v najem, pri čemer bi morale opredeliti tržno vrednost naravnih elementov, zatem legitimne pravice do njihovega dostopa in izkoriščanja – od lastninskih pravic, koncesij do pravic začasne uporabe oz. najemnin, pri čemer gre prav tako za vprašanja ekološkega uničenja, ki ga ti procesi (obsežno rudarjenje, agro-industrijski nasadi, črpanje nafte idr.) sprožajo v naravi. Vse to vodi v nove oblike socialne izključenosti in povečevanje nasilja v družbi (Burchardt, Dietz 2014: 473–474).

Primer za obravnavo kompleksnega individualnega nasilja, tudi v smislu mizoginije, saj so žrtve morilca izključno ženske, je zgodba Zaradi nekakšne moje poteze, v kateri je prvoosebna ženska pripovedovalka srednjih let žrtev ugrabitve patološkega sadističnega morilca sredi popoldneva v času pripravljajoče se nevihte na poti iz službe do doma, pri čemer je v nadaljevanju dogajanja posredna priča najhujšim oblikam individualnega nasilja (razkosavanju žrtve pri živem telesu). Ob tem lahko ženska zvezana in omamljena v temi zaznava le neznosen smrad, lastne izločke, mraz ter občasno strahovito kričanje druge ženske žrtve v sosednjem prostoru skladišča, kjer je ujeta. Rešitev zanjo nastopi sicer kot »deus ex machina«, saj v zapuščenem poplavljenem, razpadajočem skladišču situacijo nenadoma razreši kriminalistka, ki vdre v ta apokaliptični prostor in v navidezni samoobrambi namenoma ubije (brez prič) presenečenega storilca med njegovim skrajno sadističnim »malignim« opravilom s skalpelom v rokah, stoječega v »gumijastih škornjih« ob kovinski mizi in »na njej razmesarjeno žensko telo, ob katerem se premikata podgani« (Kumerdej 2022a: 51). Kriminalistka nikakor ne želi (s čimer je posredno izražena ostra kritika medijske kolektivne krivde s podrobnim objavljanjem nasilnih vsebin), da medije preplavijo podobe morilca, sodni proces, njegovo sporočilo: »Jaz sem svoboda, ki ste se ji vi odrekli. Radi imate žrtve, tako enostavno se je identificirati z žrtvami, a še raje od žrtev imate krvnike, ki v vas sprožamo grozo, tesnobo in strah, in nekaterim, priznajte si, tudi tiho občudovanje« (2022a: 51). Opisi moškega storilca, ki sicer še nima policijske kartoteke, so zelo skopi, informacije o njem postopoma podaja kriminalistka žrtvi na občasnih srečanjih, saj ženska po tako travmatičnem dogodku zapade v socialno osamitev in ne zapušča več svojega stanovanja, kriminalistka pa jo s pogovori skuša ponovno spraviti v življenje. Med njima se postopoma vzpostavi neke vrste zavezništvo, ob koncu zgodbe je pomenljivo podano, da ju družijo podobni v podzavest potisnjeni spomini na travmatična doživetja, morda zlorabe iz zgodnjega otroštva v nekih daljnih zatohlih kletnih prostorih, torej gre pri obeh po vsej verjetnosti za neke vrste ponovitev. V tej zgodbi prevladuje tematizacija simptomatike maligne agresije oziroma destruktivnosti in okrutnosti ali sadizma, ki

je specifičen pojav samo pri človeku in ni programiran filogenetsko, torej ne poteka iz živalskega nagona, zato je z biološkega vidika škodljiv. Glavne manifestacije maligne agresije (različne okrutnosti in ubijanje) ustvarjajo storilcem užitek. Čeprav maligna agresija ni povezana z instinktom po preživetju, je ukoreninjena v človeški psihi. Fromm loči še drugo veliko skupino agresivnih stanj, benigno agresijo, ki pa je biološko adaptivna, saj je odgovor na ogroženost vitalnih interesov in je filogenetsko programirana, skupna je živalim in ljudem. Ta vrsta agresije je reaktivna in defenzivna ter služi preprečevanju ogroženosti pred destrukcijo (Fromm 1980: 13–31).

V zgodbi *Obramba Hiperboreje* pa avtorica med drugim prevprašuje pojem »resnice«, ki je po Foucaultu vezana na politično ekonomijo, saj je podvržena ekonomski in politični manipulaciji, kar pomeni povpraševanje po resnici za potrebe ekonomske produkcije in politične oblasti. Resnica je tudi predmet potrošnje, ki kroži skozi izobraževalne, informacijske, medijske in spletne platforme. In ne nazadnje se resnica proizvaja in posreduje pod kontrolo velikih političnih ter ekonomskih oziroma globalnih akterjev. Resnica je torej predmet politične razprave in družbenih konfrontacij v obliki ideoloških bojev (Foucault 2003: 132), v sodobnosti pa je z vodenimi algoritmi družbenih omrežij vedno bolj podvržena nepregledni množici teorij zarote.

V vsebinskem smislu tvorijo zgodbe zbirke Mojce Kumerdej *Gluha soba* preiščeno linijo stopnjevanega prikaza diskurza institucionaliziranega systemskega nasilja v sodobni družbi od začetnih zgodb s stališča življenja v geografsko sicer nedoločenih, z izjemo prve zgodbe (*Mexico ... Oooooo, Mexico ...*), bolj ali manj urbanih okoljih z vizionarsko projekcijo distopične prihodnosti človeštva v zadnjih dveh zgodbah, ki pa se začneta že v sedanosti s pandemično razsežnostjo dogajanja v postkovidnem času z zgodbo *Mrtvi kot*. Nadaljuje se s prikazom razvoja humanoidnih robotov, ki niso samo orodje človeka z neznansko hitrim povezovanjem množine implantiranih informacij, saj morda tudi čutijo in se etično opredeljujejo, kot je predstavljeno z likom avta po imenu Erik v zadnji zgodbi zbirke *Živeti z Erikom*. Upovedano v teh dveh zadnjih distopičnih pripovedih¹⁰ se veže na teorijo novega ekstraktivizma v kontekstu sodobnega tehno kapitalizma, ki ga raziskuje umetnik in raziskovalec Vladan Joler, izhajajoč iz spletnega zbiranja različnih bioloških podatkov z vseh področij človekovega vedenja, čutenja in delovanja, kar vse pomeni dragocene surovine nešteti podatkovnih baz za strojno učenje ter usposabljanje hitro razvijajoče se umetne inteligence (Kumerdej itd. 2022b: 10).

10 Zaradi navidezne nemožnosti utopije je nastala njena nasprotna oblika: distopija ali antiutopija, ki upoveduje temno vizijo pogube, ki čaka človeštvo (Cuddon 1999: 959).

4 Sklep

S Cankarjevo nagrado ovenčano zbirko kratkih zgodb *Gluha soba* (2022) je pisateljica in publicistka Mojca Kumerdej z visoko artikulirano literarno in kritično pisavo izpisala ter vsebinsko nadvse smiselno nanizala osem kratkih zgodb: Mexico ... Oooooo, Mexico ..., Zaradi nekakšne moje poteze, Oreh, Noč je ... skoraj nič, Uroboros, Obramba Hiperboreje, Mrtvi kot in Živeti z Erikom. Vsaka izmed njih prevprašuje določene pereče nevrvalglične točke različnih odnosov na intimnem, partnerskem ali družinskem zarisu kot tudi v različnih časovnih in prostorskih koordinatah, ki prav tako posredno problematizirajo družbene vrednote posameznih okolij (bolj ali manj urbanih) ter izražajo pasti politične in ekonomske neoliberalne logike predvsem sodobnega družbenega dogajanja. Čeprav se v zgodbah Mrtvi kot in Živeti z Erikom kažejo značilnosti distopije oz. antiutopije, ti zadnji zgodbi v zbirki zaradi hitro razvijajoče se informacijsko-komunikacijske tehnologije z vizijo vseprisotnega digitalnega, informacijskega systemskega in političnega nadzora posameznikov delujeta zelo sodobno kot tudi grozeče v prihodnje.

V obravnavani zbirki izstopa tematizacija vseprisotnega posredno ali neposredno izraženega nasilja, dodatno porojenega in okrepljenega iz najrazličnejših frustracij bližnjega pandemičnega kovidnega časa, zlasti z upovedovanjem posledic razširjenih teorij zarote v zgodbi Obramba Hiperboreje ter vsesplošne ujetosti posameznikov v pasti popolne družbene kontrole v zgodbi Mrtvi kot. Avtorica Mojca Kumerdej s temi zgodbami jasno pokaže razplatenost najrazličnejših oblik nasilja – predvsem individualnega (psihičnega, fizičnega in verbalnega) na intimnem področju ter kolektivnega systemskega nasilja na družbenem nivoju z vsebinsko-tematsko preiščljeno, kar vse postavlja ogledalo človeku v t. i. postkovidni družbi, upodobljeni tudi z nadvse povedno metaforo v naslovu obravnavane zbirke – »gluha soba«.

VIRI IN LITERATURA

- AUDI, Robert (ur.), 2006: *The Cambridge Dictionary of Philosophy*. (2. izd.). Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press. 959. (Geslo Violence.)
- BABNIK, Gabriela, 2022: Samota se pretvarja v pošastno osamljenost: Gluha soba. *Delo* (Književni listi) 64/112. 17. maj 2023. 13.
- BOŠNJAK, Blanka, 2018: Subverzija, aktualnost in kritična uzaveščenost literature Mojce Kumerdej = Subversion, topicality, and critical consciousness in the writings of Mojca Kumerdej. Kristina Sluga, Petra Meterc (ur.): *Pisati in preživeti = Writing and surviving. Vilenica (festival) (33; 2018; Slovenija)*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev = Slovene Writers' Association. 66–83.
- BOŠNJAK, Blanka, 2015: *Med sodobnostjo in tradicijo*. Maribor: Založba Pivec.

- BURCHARDT, Hans-Jürgen, DIETZ, Kristina, 2014: (Neo-)extractivism – a new challenge for development theory from Latin America. *Third World Quarterly* 35/3. 468–486.
- Dnevnik, 2010: *Dnevnik* 1. 9. 2010. <<https://www.dnevnik.si/1042384518>>.
- CUDDON, John Anthony, 1999: *The Penguin dictionary of literary terms and literary theory*. (4. izd.). London: Penguin Books.
- FOUCAULT, Michel, 2008: *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krtina.
- FOUCAULT, Michel, 2003: *Die Ordnung des Diskurses*. (9. izd.). Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag (Fischer Wissenschaft).
- FROMM, Erich, 1980: *Anatomija ljudske destruktivnosti. Druga knjiga*. Zagreb: Naprijed.
- GOLJA, Marko, 2023: Cankarjeva nagrada. *SlovLit* 6. 5. 2023. <slovlit@ijs.si>.
- GOMBAČ, Andraž, 2018: »V pisanje me je gnalo nekaj onstran mojih želja, strahov in dvomov«. *Primorske novice* 30. 5. 2018. <“V pisanje me je gnalo nekaj onstran mojih želja, strahov in dvomov”- Primorske novice>.
- KUMERDEJ, Mojca, 2022a: *Gluha soba*. Novo mesto: Goga.
- KUMERDEJ, Mojca idr., 2022b: *New extractivism = Novi ekstraktivizem*. Janez Fakin Janša (ur.). Ljubljana: Aksioma – Zavod za sodobne umetnosti = Aksioma – Institute for Contemporary Art.
- KUMERDEJ, Mojca, 2020: V razpokah med enim in drugim glasom. *Literatura* 350/1–2. 72–93.
- LORENZ, Konrad, 2002: *On Aggression*. (2. izd.). (Routledge Classics.) London and New York: Routledge.
- SALECL, Renata, 1993: *Zakaj ubogamo oblast?: nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SLUGA, Kristina, METERC; Petra Meterc, 2018: Slovenska avtorica v središču 2018. Slovenian Author in Focus 2018. Kristina Sluga, Petra Meterc (ur.): *Pisati in preživeti = Writing and surviving. Vilenica (festival) (33; 2018; Slovenija)*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev = Slovene Writers' Association. 55–65.
- WALDENFELS, Bernhard, 1991: *Der Stachel des Fremden* (2. izd.). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- WALDENFELS, Bernhard, 1998: *Želo tujega*. Prev. Samo Krušič. (Zbirka Phainomena.) Ljubljana: Nova Revija.
- ŽIŽEK, Slavoj, 2007: *Nasilje*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Analecta).

Katja Mihurko Poniž

Univerza v Novi Gorici, Raziskovalni center za humanistiko, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za narodopisje

katja.mihurko.poniz@ung.si; katja.mihurko-poniz@zrc-sazu.si

Ada Kristan – pozabljeno ime slovenske moderne¹

Prispevek je prva raziskava, ki je v celoti posvečena Adi Kristan (1876–1925). V njem predstavljamo njeno življenje in literarno ter publicistično delo, leposlovna besedila in članke, ki so povezani z njenim delovanjem v Jugoslovanski demokratični stranki ter njeno dopisovanje z Ivanom Cankarjem.

V slovenski književnosti oziroma literarni vedi je slovenski pisatelj, kot je zapisal Marijan Dovič (2007: 9), velikokrat dojet kot vzvišena figura. A tako ni le pri nas, saj zaradi narodno konstitutivne vloge književnosti v številnih narodih v 19. stoletju določene avtorje razumejo kot kulturne svetnike (prim. Dovič 2016). V nekaterih narodih – med njimi je tudi slovenski – pa se tako razmerje ohranja tudi po tej dobi. Poveličevanje literarne ustvarjalnosti kot enega izmed kazalnikov razvoja človeškega duha ni problematično, če literarna veda hkrati ne ignorira vsega, kar predstavlja drugačnost in odmik od avtorja, ki postane osrednje polje njenega zanimanja. Slovenska literarna veda je na ta način dolgo »pozabljala« na ustvarjalnost avtoric. Po pionirskih raziskavah Marje Boršnik in prvem preglednem delu o slovenskih literarnih avtoricah *Pišejo ženske drugace?*, ki ga je leta 1995 objavila Silvija Borovnik, je nastalo veliko študij, ki razkrivajo ustvarjalni potencial ženskega avtorstva. Raziskovalni interes je bil najprej usmerjen v tiste avtorice, ki so svoja dela objavljale v knjižni obliki in se je nanje literarna kritika odzivala v času njihovega ustvarjanja, zato so bile avtorice, ki niso bile tako uspešne, še vedno na obrobju raziskovalnega interesa.

Ena izmed takih je Ada Kristan, saj je njenih (znanih) objavljenih del le za peščico. Vendar Ada Kristan ni bila le pisateljica. Bila je ena tistih izobraženek 19. in zgodnje- ga 20. stoletja, ki so zavzeto opazovale dogajanje okrog sebe in želele vplivati na tok zgodovine, zato so se pridružile različnim političnim gibanjem. Ada Kristan je izbrala socialno demokracijo. Bila je tudi žena vodilnega socialnega demokrata Etbina Kristana in skupaj sta se v obdobju, ko sta živela v Ljubljani, gibala v krogih slovenskih intelektualcev in intelektualk. Med njimi je bil tudi Ivan Cankar, ki je spomladi leta 1907 kot kandidat socialno demokratične stranke večinoma bival pri zakoncih Kristan.

¹ Članek je rezultat dela na raziskovalnem projektu Transformacije intimnosti v literarnem diskurzu slovenske moderne (J6-3134 in programski skupini) in v programski skupini Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347), ki ju financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost in inovacije Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Med Ivanom in Ado se je razvilo zanimivo dopisovanje, ki osvetljuje razmerje med intelektualko in intelektualcem zgodnjega 20. stoletja in razkriva njuno čustveno obzorje.

V prispevku bom predstavila življenjsko pot Ade Kristan, njeno udejstvovanje na področju socialne demokracije, njena literarna besedila in korespondenco z Ivanom Cankarjem. To je prva raziskava o Adi Kristan, saj je doslej bila predstavljena z dvema stavkoma v *Dolenjskem biografskem leksikonu* kot »žena pisatelja Etbina Kristana in prijateljica Ivana Cankarja«² in v treh stavkih v *Zbranem delu Ivana Cankarja*. O njenem socialno demokratskem delovanju so na kratko pisali Janko Liška, Erna Muser in Irena Selišnik, o njenem članku Prostitucija pa avtorica tega prispevka.

1 Življenjska pot

Rojena je bila 23. septembra 1873 v Novem mestu kot Adelheid Leopoldina Eleonora Czernich, njen oče Alois (rojen leta 1834 v Dravogradu) je bil trgovec, dekliški priimek matere Franziske (rojene 1841 v Ljubljani) je bil Verhovec.³ Družina je bila številna, saj je bilo v njej rojenih devet otrok. Alois Czernich je imel v t. i. Bergmannovi hiši v Novem mestu v sedemdesetih letih 19. stoletja trgovino.⁴ Že leta 1866 je bankrotiral (Anon 1866: 5), najbrž je s poslom nadaljevala žena, a je tudi ona leta 1883 razglasila bankrot (Anon 1883: 955). V začetku novembra 1886 so se preselili v Ljubljano, kjer so živeli na Rimski cesti 21.⁵ Ali je za Ado to pomenilo, da je lahko šolanje nadaljevala na kakšni od dekliških šol v Ljubljani, ni jasno,⁶ je pa obiskovala učiteljišče, kjer je leta 1891 najprej opravila izpit za vzgojiteljico v vrtcih, viri jo sicer navajajo kot gojenko iz Novega mesta (Anon. 1891: 3). Leta 1895 je opravila maturo na učiteljišču (Gajšek et. al 1998: 120) in se prijavila kot absolventka učiteljišča in kandidatka za učiteljski stan na mesto podučiteljice v St. Marein (Šmarje) pri Wolfsbergu (Volšperk), kjer je v začetku šolskega leta 1895/96 začela s poučevanjem (Anon 1895: 4). Leta 1897 je opravila izpit za poučevanje v občin ljudskih šolah z nemškim jezikom (Anon 1897: 394). Maja 1898 je bila prestavljena v St. Michael (Anon. 1898: 2), konec leta pa 1899 v St. Leonhard (Anon 1899: 3).

Na Koroškem, kjer je imel strankarske nastope, je spoznala Etbina Kristana (U. M. 1925: 2), s katerim se je v Trstu poročila civilno leta 1900, v začetku leta 1901 so jo

2 V tem zapisu tudi manjkata dan in mesec njene smrti.

3 Podatki so povzeti po domovinski poli Aloisa Czernicha v Ljubljani (ZAL_LJU/500, Domovinske pole, MF 399). Letnic smrti Aloisa in Franziske Czernich nismo uspeli najti.

4 V času rojstva Ade Kristan je družina živela na naslovu Novo mesto 45, to je današnji Glavni trg številka 2. Za te podatke se zahvaljujem gospe Marjeti Bregar iz Dolenjskega muzeja v Novem mestu.

5 Gl. opombo 3.

6 Morda je bila učenka uršulinske šole, zavod Lichtenturn, ki je imel dekliško šolo, je imel do leta 1893 le trirazrednico. Zahvaljujem se sestri Marti Triler za iskanje po arhivu uršulink in podatek, da v njem ime Ade Czernich ni zabeleženo, tako da najbrž uršulinske šole ni obiskovala.

razrešili kot učiteljico (Anon 1901: 362). V Trstu, na ulici Valdirivo 12, sta zakonca Kristan živela verjetno do leta 1905, ko sta se preselila v Ljubljano, kjer sta do novembra 1909 stanovala na Cesti na južno železnico 26, nato pa na različnih drugih naslovih.⁷ 30. marca 1907 je prispel v Ljubljano Ivan Cankar, ki je bil v tem letu kandidat socialnih demokratov na volitvah. Večino časa je bil nastanjen pri zakoncih Kristan. Po vrnitvi na Dunaj sta si z Ado Kristan izmenjevala pisma, iz katerih lahko vsaj do neke mere sklepamo, kako je potekalo njeno življenje v tem obdobju. Zakonca Kristan sta Cankarja gostila tudi od maja do novembra 1908. Iz strokovne literature pa lahko razberemo, da je Ada Kristan pred prvo svetovno vojno dejavno sodelovala pri prireditvah v Vzajemnosti, ženski podružnici socialnodemokratske stranke. Janko Liška jo imenuje poleg Lojzke Štebi kot najbolj razgledano aktivistko in spomni na njene nastope leta 1912 v Postojni in Pulju (Liška 1973: 107). Še posebno odmeven je bil njen nastop v Narodnem domu 8. marca 1913.

Leto 1914 je bilo v življenju Ade Kristan prelomno ne le zaradi začetka prve svetovne vojne, temveč tudi zato, ker se je takrat za daljše obdobje v Združene države Amerike odpravil njen mož Etbin Kristan, ki je sicer že leta 1912 odšel tja predavat. Od njega se je na tržaškem pomolu poslovil tudi njegov strankarski »sodrug« Ivan Regent, ki se je v spominih spraševal, kaj je bil razlog za odhod v Novi svet:

Ali vedno bolna in zahtevna žena, ki jo je zapustil v Ljubljani? Ali večne denarne stiske zaradi česar je moral pisati podnevi in ponoči? Morebiti večno trkanje upnikov na vrata? Morebiti se je hotel izogniti govoricam ljubljanskega purgarskega okolja o njegovih intimnih odnosih s pokojno Alojzijo Štebi? O vsem tem ga nisem vprašal in tudi drugi sodrugi ga niso vprašali, a sam nam tega ni pojasnil. Tisti večer pa ni bil niti vesel niti žalosten. Kristan je namreč imel avstrijsko vojaško vzgojo, znal je biti miren v najtežjih trenutkih in je znal marsikaj zapreti vase. (Regent 1965: 3.)

Morda se v Regentovem zadnjem stavku skrivajo tudi razlogi za odtujitev med zakoncema, ki je botrovala njuni ločitvi. Kot je mogoče sklepati iz nekrologa, v katerem je zapisano, da je Ada Kristan dolgo živela na (avstrijskem) Štajerskem (Anon. 1925: 12), je verjetno tudi ona kmalu zapustila Ljubljano. O njenem medvojnem delovanju ni bilo mogoče najti podatkov, gotovo pa je vsaj še v začetku leta 1919 živela v avstrijskem Gradcu, saj v poročilu s socialnodemokratskega shoda v Wiesu na avstrijskem Štajerskem beremo, da je Ada Kristan iz Gradca govorila izčrpno, poučno, z lahko razumljivimi besedami in pokazala, kaj je smisel in korist ženske organizacije in si s tem prislužila bučen aplavz (Anon. 1919: 7). Tedaj je sodelovala kot kandidatka socialno demokratske stranke na volitvah v narodni svet vzhodne Štajerske (Anon 1919: 3). 30.

⁷ Te podatke lahko razberemo iz domovinske pole Etbina Kristina (fond SI_ZAL_LJU/504, MF 587). Tam je navedenih še sedem bivališč. Prve hiše, v kateri sta živela in kjer je bival pri njiju Cankar, danes ni več; stala je približno na mestu, kjer je danes Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport. Za te podatke se zahvaljujem gospe Barbari Žabota iz Zgodovinskega arhiva Ljubljana. Prav tako se za vso prijazno pomoč pri zbiranju gradiva v tej ustanovi zahvaljujem gospe Fitore Bitiči.

junija 1919 se je vrnila v Ljubljano, saj po novi ureditvi Avstrija v formalnem smislu ni bila več njena domovina.⁸ Kljub bolezni je predavala in pisala v strankarske časopise (Anon. 1925: 12). Reminiscenco na njeno življenje v tem obdobju zasledimo v pismu Zofke Kveder (8. oktober 1924), kjer sporoča Ivanki Anžič, da ji je Ada Kristan pisala, da je bila težko operirana. Ta operacija ji ni prinesla zdravja, saj je pred veliko nočjo leta 1925 odšla še na en poseg v sanatorij Gallspach v Avstriji, vendar ji tudi ta ni prinesel ozdravitve, saj je tam 1. junija 1925 umrla. V nekrologu v *Socialistu* je njena prijateljica, ki se je skrila za inicialke U. M., zapisala:

Iskreno mi je stisnila roko in rekla: 'Ko se vrnem zdrava, tedaj se bom znova lotila dela, opirajoč se na vas, mlajše in močnejše članice našega gibanja. Začrtati moramo ženskemu gibanju tako smer, da bo temeljilo v pravem življenju in borbi.' Še enkrat je zamahnila z roko v pozdrav in zaklicala: 'Na svidenje!' 'Na svidenje' sem ji odvrnila tudi jaz, pa so mi šle besede težko iz ust, ker sem slutila, da se ne vrne več.

Tudi v avstrijskem časopisu *Arbeiterwille* so se je spominjali kot zveste in predane sodelavke ter soborke (Anon 1925: 12).⁹

2 Literarno delo

Prvo objavljeno delo Ade Kristan je kratka pripovedna proza *Ti!*, ki je izšla v *Ljubljanskem zvonu* leta 1904. Prvoosebna pripovedovalka nagovarja nekdanjega ljubimca. Čeprav je poročena z moškim, ki ga ljubi »globoko in resnično«, se v spominih še vedno vrača v trenutke, ko si je želela ljubezni z nagovorjenim, a je bil do njen hladan. Pripovedovalka obnavlja svoje občutke ponižanja pred moškim, ki ga je ljubila, a jo je on zavrnil iz strahu pred ogovarjanjem in morda tudi njeno veliko strastjo:

Kako majhen si tedaj stal pred menoj — in kako sem bila velika jaz v svoji vsemogočni, čisti, plamteči ljubezni ...! Zame ni bilo vseh tistih — tistih ljudi; zate pač! In tega nisi vedel že prej — davno prej? Kakor pomilovanja vredna spaka si stal pred menoj.

Ali takrat sem vse to komaj opazila. Čutila sem edino strahovitost: moja ljubezen oskrunjena — poteptana od umazanih škornjev surovih ljudi — —! In da se ne bi nikdar več vzdignila, si stopil tudi ti nanjo — — — (Kristan 1904: 528–529.)

Besedilo Ade Kristan je v obdobju, ko je izšlo, eno izmed redkih besedil, ki izražajo dvojno moralo meščanske družbe v prvoosebni pripovedi z ženske perspektive. Razkrija tudi razpetost moderne ženske, ki zaradi nenapisanih pravil o spolnih vlogah ni mogla realizirati svoje spolne želje in ta izkušnja zaznamuje tudi njeno zakonsko življenje do te mere, da moškemu, ki ji je to povzročil, želi, da bi tudi on trpel, četudi mu hkrati sporoča, da je njena sreča »neskaljena«. Besedilo je izpoved strastne in globoko čuteče

8 Ta podatek razberemo iz domovinske pole Ade Kristan.

9 Kratke nekrologe so objavili tudi nekateri drugi časopisi (*Jutro*, 5. junij, *Edinost*, 6. junija; *Delavec*, 10. junija, *Naprej*, 13. junija, *Proletarec* 2. julija).

ženske, ki prezira meščansko svetohlinstvo; temu je ob novem partnerju lahko obrnila hrbet, a jo ranjeni ponos vendarle občasno vrača v bolečo preteklost.

Naslednje besedilo je kratka pripoved Roža (1905), v kateri že odmeva avtoričin socialno demokratični svetovni nazor. V ospredju je deček, ki ga prvoosebna pripovedovalka sreča na ulici. Njeno pozornost vzbudi s šopkom, v katerem so šmarnice, nageljni in prelepa vrtnica. Najprej mu želi šopek odkupiti, a pomisli, da je deček nanj ponosen in da bi ga prizadela, zato ga samo pohvali in mu podari pomarančo. Ko mu sledi po ulici, je priča prizoru, ko mu bogata dama šopek vzame in mu v zameno da »bel cekin«. Pripovedovalka vidi, kako je dečku težko, zato mu sledi v predmestje in očetu pove, da šopka ni dal prostovoljno. Delavec ji izrazi svojo prizadetost nad tem, da bogataši v njih ne vidijo ljudi, ki jih prav tako lahko razveseljujejo razkošne cvetlice. A na koncu dečku obljubi nov šopek naslednji dan, ko je prvi maj. Četudi je v ozadju zgodbe socialnodemokratska ideja o nujnosti družbenih sprememb, jo je avtorica spretno preoblikovala v besedilo, v katerem so v ospredju delavski otrok, njegova čustva in doživljanje, kar je na začetku 20. stoletja v slovenski književnosti redkost. Ada Kristan delavca ne naslika le kot izkoriščenega predstavnika družbe, temveč kot posameznika, ki se zaveda svojih pravic, zato je besedilo večglasno.

Ob teh dveh besedilih sem našla še dve, objavljeni v nemščini v časopisu *Arbeiter-Zeitung*. V prvem, naslovljenem *Die Mutter* (Mati, 1907), avtorica tenkočutno in poglobljeno prikaže stisko Thee, mlade matere, ki je rodila hromelega otroka. V notranjem monologu spremljamo materine dvome in spraševanja o otrokovem prihodnjem življenju in njeno obupano odločitev, da sama naredi konec njegovemu življenju s tem, da ga vrže v reko. V drugem delu zgodbe izvemo, da so vsi prepričani, da je otrokova smrt posledica nesreče, a Thea se zaupa sodniku, ki je družinski prijatelj, in možu, saj noče živeti z lažjo. Oba menita, da naj ostane »pri nesreči«. Ob moževem odzivu spozna, da njenega dejanja ne razume, da mu mnenje drugih ljudi pomeni več kot ona in da je njuno skupno življenje z otrokovo smrtjo postalo prazno in nesmiselno, zato ga zapusti. Avtorica je izbrala zahtevno tematiko in psihološko prepričljivo izpeljala dogajalni lok do najbolj verjetnega konca, ki je dobro motiviran s pogovorom med zakoncema in karakterizacijo protagonistke. Zgodba »Mati« je gotovo tudi pomemben prispevek k reprezentacijam materinstva v obdobju moderne.

Leto kasneje je objavila lahkotnejše avtobiografsko besedilo *Die Großen* (Odrasli, 1908), v katerem je v ospredju deklica, ki si želi svobodnega odkrivanja sveta, vendar ji odrasli, predvsem mati, tega ne dovolijo. Tudi to zgodbo lahko umestimo v tradicijo del avtoric moderne, ki problematizirajo meščanske spolne vloge, s katerimi ženske oziroma deklice močno omejujejo, kar je pogosta snov njihovih besedil. Deklica kot fokalizator se v moderni pojavlja redko, zato je besedilo dragocen prispevek k prikazovanju otroškega doživljanja sveta v tej dobi.

Zadnje literarno besedilo Ade Kristan je bilo objavljeno leta 1913 v reviji *Domači prijatelj*. Tudi ta zgodba je avtobiografska; možno je, da je nastala na pobudo urednice

revije Zofke Kveder, saj sta se z Ado Kristan poznali. V njej se na pokopališču mlado dekle spominja svoje v cvetu deklišтва umrle sestre¹⁰ in vzpostavi stik s starejšo gospo pri bližnji grobnici, ki je generalova vdova. Stara gospa ji pove, da je bila njena sreča kratkotrajna in ko jo je zapustila, je padla v najgloblje brezno. A hkrati pove, da mladenka njenega nasveta, naj sreče raje sploh ne išče, ne bo upoštevala. Tudi ta zgodba, čeprav zasnovana preprosteje, razkriva tematsko polje avtoric moderne – refleksijo o kratkotrajnosti sreče, ki jo ženske gradijo na ljubezenskem razmerju, in povezanost med ženskami, izhajajoče iz skupne izkušnje.

Četudi Ada Kristan ni napisala veliko literarnih besedil, v njej lahko prepoznamo avtorico srednjeevropske moderne, ki se posveča prvenstveno temam, povezanih z ženskim meščanskim življenjem, saj v vseh besedilih nastopa meščanka. Zdi se, da je za socialnodemokratske ideje kot najbolj primeren prostor za izražanje razumela časopisne članke in ne književnost, ali pa je morda pogrešala (četudi je bil njen mož tudi literat) več spodbude, mentorstva in kritičnega branja. Za nasvete je prosila tudi Cankarja, saj se je nanj obrnila s prošnjo, da prebere njeno leposlovno besedilo. Cankar ji je namreč napisal: »Ako mi ti pošlješ svojo reč, Ti še isti dan pošljem žalostni začetek svoje nove stvari« (Cankar 1975: 156). Žal ni ohranjeno nobeno pismo, iz katerega bi lahko sklepali, da je oziroma kako je njeno delo komentiral.

3 Dopisovanje z Ivanom Cankarjem

S Cankarjem se je Ada Kristan morda seznanila že leta 1903, saj je iz tega časa ohranjen prvi dopis, tj. razglednica, ki ji jo on piše iz Ljubljane na Dunaj. Njeno prvo daljše pismo pa je odgovor na njegovo zahvalo za trimesečno gostoljubje. To pismo, napisano 25. julija 1907, je v slovenščini, za katero piše, da sicer ni njen materni jezik, a jo je vzljubila. V pismu opisuje prijeten dan, ki sta ga z možem preživela v družbi Izidorja Cankarja in na Bledu. Njeno pripovedovanje je živo in duhovito. Iz pisma izvemo tudi, da so jo klicali Miška in Fakinka. Naslednje pismo je bolj intimno, saj mu piše, da ga pogreša, da rada govori z njim in naj ne pozabi nanjo, saj ve, kako lahko postane sentimentalna. Pismo je pravzaprav intimna izpoved naklonjenosti, saj zapiše, da bi si želela imeti fini obrazek Ane Kessler in žive oči njene sestre Mici, v katero je bil Cankar tedaj zaljubljen. Še bolj intimno je pismo, ki ga je poslala v začetku avgusta, a se ni ohranilo. V naslednjem pismu se je, kot piše Jože Munda, »dotaknila intimnih, bolj ali manj umišljenih vezi med njima«. Navajamo odlomek iz pisma, saj razkriva odziv ženske, ki je pokazala svojo naklonjenost in bila zavrnjena, takih izpovedi pa v obdobju moderne ni veliko:

10 Sestra Roza je umrla kmalu po prihodu družine v Ljubljano (Anon 1886: 2076).

Dragi prijatelj!

Da si ne delaš nepotrebnih misli, Ti poročim, da mi je veliko boljše in da mirnejše gledam v bodočnost. A vedela bi rada, kako se počutiš in kaj počneš, da ne pišeš.

Obadva nisva računala z mojim naturelom — to je vse. Elementarno je prišlo čezme ... Zdaj sem najhujše že prestala in upam, da se mi s časom posreči, spraviti moj čut v mirnejši tir. Morebiti Te bom rada imela, kakor mati sina: vse dobro mu hoče — a nič ne zahteva — — — (Kristan 1907a.)

Cankar se na to pismo in razglednice s pozdravi, ki jih je pošiljala, očitno ni odzval, saj je septembra pisal njenemu možu, da je njegova gospa »gotovo in po pravici razžaljena«, da toliko časa ni odgovoril na njeno pismo (Cankar 1973: 34). V svoje opravičilo je zapisal, da je imel veliko skrbi. Konec oktobra ji je odgovoril in tako je dopisovanje spet steklo. Te epizode med njo in Cankarjem se je dotaknil tudi Anton Slodnjak v romanu *Tujec* (1976), kjer je Ada Kristan označena kot histerična ženska. Fokalizator v tem poglavju romana je Etbin Kristan, ki se spominja: »Med njima je bila sicer neprijetna senca bolj ali manj histerične zaljubljenosti vanj, vendar sta prijateljsko, čeprav poslovno ugotavljala sadove in posledice Cankarjeve kandidature« (Slodnjak 1976: 241). Dokončno se je Cankarjevo bivanje pri Kristanovih končalo novembra 1908. V pismu Stefki Löffler 4. decembra 1908 je zapisal, da se je preselil v hotel, ker je Ada Kristan prava pošast in da je edina stvar, ki ga veseli, da ona po tihem ve, zakaj se je pravzaprav odselil. Kristana imenuje dober, ubogi fant, ki vse prenese in se potoži samo njemu. Doda še, da je opazil, da so vsaj tri četrtine njene bolezni zlonamerni afekt (Cankar 1973: 97). Zaročenka ga je v pismu povprašala, kaj je pravzaprav gospa Kristan groznega naredila in da ve, da je ona lahko vsiljiva, on pa tega ne prenese (Cankar 1975: 353). Ko se je Cankar januarja vrnil na Dunaj, mu je Kristan sporočil, da je njegova žena ozdravela, ona pa je pripisala, da se zahvaljuje za njegovo pismo. Iz Kristanovih pisem Cankarju je razvidno, da so se v Ljubljani še srečali, vendar se je prijateljstvo spremenilo v znanstvo (Cankar 1973: 279, 38–39). O njunem odnosu in korespondenci je Jože Munda zapisal:

Kristanova mu je bila v pomoč pri vsakdanjih tegobah in zaupnica osebnih doživetij. Takrat so bila Cankarjeva čustva vezana na Mici Kesslerjevo, obljube Štefki Löffler pa so ga vklepale na Dunaj. V tej negotovosti in stiski mu je bila Ada dobrodošla poslušalka in tolažnica. Zdi se, da se je po stalni vrnitvi v domovino (jeseni 1909) Adi Kristanovi polagoma odmikal in da so njuni stiki sčasoma prenehali. (Munda v Cankar 1975: 383.)

4 Delovanje na socialno demokratskem polju

Po dosedanjih raziskavah prva objava Ade Kristan datira v obdobje pred poroko in se nanaša na področje pravic učiteljic in že nakazuje njeno socialno demokratsko stališče.

Leta 1899 je namreč objavila članek *Zur diesjährigen Hauptversammlung des Kärnter Lehrerverbundes* (K letošnjemu zborovanju koroške učiteljske zveze), v katerem je opozorila na položaj učiteljic. V članku ugotavlja, da je treba enakopravnost učiteljic posebej utemeljevati. Nekateri namreč še vedno menijo, da beseda človek ne označuje tudi žensk in da so ženske polživali ali del hišnega inventarja, ki nima sposobnosti mišljenja. Prav tako pravi, da je sicer vsakemu intelektualcu jasno, da ženske ne opravljajo učiteljskega poklica zaradi želje po konkurenci moškim, temveč zaradi družbene situacije, ki jih v to sili. A vendar se še slišijo glasovi, piše avtorica, ki menijo, da sodi ženska samo v dom. Vendar se ne želi poglobiti v splošno žensko vprašanje, temveč se odzvati na prakso, ki učiteljice nastavlja na oddaljene gorske enorazredne šole, kjer jim je življenje neznosno in če v razredu nimajo težav, jim jih delajo vaščani. Učiteljice na to pristajajo, ker nimajo izbire, njihovi kolegi pa se počutijo kot zmagovalci. Učiteljice tudi nimajo nobene perspektive, da se bo kaj spremenilo, saj ne morejo postati ravnateljice šol. Glas je povzdignila tudi proti neenakemu plačilu, saj so bile za enako delo v isti šoli ženske plačane 20 % manj. Na njen zapis se je ostro odzval anonimnež, ki se je podpisal kot učitelj-družinski oče in višje plače učiteljev opravičeval s tem, da imajo družino, ki jo morajo preskrbeti, za neporočene učitelje pa je le napisal, da so izjeme vsepovsod. Na njegov zapis se ni odzvala, a svojih prepričanj ni opustila, saj jo novembra 1901 časnik *Arbeiterinnen-Zeitung* že omenja kot eno izmed devetih udeleženk sestanka socialnih demokratov (skupno je bilo udeleženk in udeležencev 160) (Anon. 1901a: 7). V tem obdobju je tudi že govorila na socialno demokratskih shodih (Anon 1913: 22).

Po poroki s Kristanom je v *Rdečem praporju*, ki je bil glasilo socialnodemokratske stranke, objavila članek o prostituciji. Svoj prispevek je začela s trditvijo, da se zakoni sklepajo iz koristi. Zato je za avtorico »tudi ona žena prostituirana, ki se združi z možem ne vsled ljubezni, temveč iz drugih kakršnihkoli vzrokov in ravno tako tudi mož, ki se za njeno doto »proda« - in če tudi da sveta cerkev temu vse svoje blagoslove« (Kristan 1901: 1). Med tistimi, ki zahajajo v javne hiše, so tudi oženjeni, zato »sedanja oblika zakona prostitucijo ne le ne omejuje, temveč celo pospešuje« (Kristan 1901: 2). Ada Kristan se tudi odzove na trditev, ki jo je v enem izmed člankov v *Slovenki* zapisala njena urednica Ivanka Anžič, da moški egoizem ženske ovira na poti do samostojne eksistence. Ada Kristan jo zavrne z argumentom, da je to povezano s kapitalizmom, katerega temeljna značilnost je konkurenčni boj. Tudi ona vidi sramoto družbe v tem, da reglementira¹¹ in trpi bordele in da so »še vedno neizogibno potrebni«. Ko bo odpravljena revščina, tudi prostitucije ne bo več: »Kajti, kadar ne bo žensk, ki so pripravljene 'moški pohotnosti' ustreči, bodo pohotni možje prisiljeni ozreti se o pravem času po tovarišici za življenje« (Kristan 1901: 2). Na koncu svojega članka je še zapisala, da je, ko je bil članek že končan, dobila v roko sedmo številko *Slovenke*, v kateri je »toliko

11 Leta 1873 je avstrijska oblast sprejela zakon o reglementaciji prostitucije, kar je pomenilo, da so se morale prostitutke registrirati. Policijski zdravnik je imel pravico pregledati vsako žensko, za katero bi lahko policija sumila, da je prostitutka.

nesmiselnih predpostavk in nelogičnih trditvev«, da se mora ozreti nanje, vendar zaradi pomanjkanja prostora ob drugi priložnosti.

A še preden je to storila, se je na njen članek odzvala Ivanka Anžič in zapisala, da je Ada Kristan »izvrstno dresirana soc. demokratka in družega nič« (Anžič 1901: 229). Ada Kristan je zavrnila to oznako s trditvijo, da je sama natančno preštudirala socialni problem in da je njeno mišljenje njeno lastno prepričanje. Zato se za *Slovenko* ne bo več zanimala. Njeno geslo je namreč: »Ne polemiziraj z jezuitičnimi ljudmi!« (Kristan 1901a: 3).

V Ljubljani se je Ada Kristan proslavila tudi kot govornica. Nastopila je na t. i. »ženskem shodu« 8. marca 1913 v Narodnem domu, kjer se je zbralo okrog trideset oseb (Selišnik 2009: 244). V govoru je opozorila tudi na pomen 8. marca kot praznika žensk: »Ženski dan! — naš dan! — kako lepa je bila ideja, določiti en dan na leto, da povemo na ves glas, da se ne damo več zapostavljati, ter že s svojim sestankom dokažemo, da smo zrele za velika vprašanja časa.« (Kristan 1913: 1) Svoj govor je zaključila udarno in z neposrednim nagovorom: »Zato zakličem le še prav iz srca in pač vam vsem iz dna duše: Naprej! V boj za žensko enakopravnost! Vedno naprej, in zmaga bo naša!« Ada Kristan je v govoru opozorila tudi na pomen volilne pravice in se odzvala na tradicionalen očitek, da ženske volijo konservativne stranke in dejala, da tega nikjer ni (Anon. 1913: 40). Janko Liška je njen govor umestil v širši kontekst:

S tolikšno zavestjo, da pripada svet proletarcem, in tako hrabro je takrat na Slovenskem nastopalo le nekaj ljudi — npr. Ivan Cankar mesec dni kasneje s prevratnim odnosom do Avstrije v predavanju Slovenci in Jugoslovani. [...] O tematiki, ki se je ta dan obravnavala na Slovenskem, pred vojno nihče ni spregovoril globlje in spodbudneje od Ade Kristanove. S posmehom je zavrnila malomeščanske predsodke in »moške« razloge zoper politične pravice žensk, češ da bodo ženske z javnim delom zgubile svoje čare, da sicer lahko volijo, ne gre pa, da bi jih volili. Opozorila je na pomen ženske za počlovečenje politike, saj je »kakor ustvarjena za globoko čustvo človekoljubja in pravičnosti; politika brez pravičnosti in človekoljubja pa je paša za brezvestne sebičneže! zločin nad delavskimi sloji! zločin nad človeštvom!« — trditev, ki so jo tako kruto potrdile vse vojne, od takratne balkanske in svetovne vojne dalje (Liška 1973: 111–112).

V časopisnem poročilu s shoda tudi beremo, da so ji burno pritrjevali, še bolj osebno doživljanje pa posreduje avtorica nekrologa v *Socialistu*.

Mlada deklica sem bila, ko sem jo prvič videla in čula govoriti na ženskem shodu v areni Narodnega doma v Ljubljani. Vso ljubezen do zatiranih je želela združiti v svojem lepo in miselno zasnovanem govoru. Povedati nam je hotela vse, kar je težilo delavsko ženo in njenega otroka. Z enim samim mogočnim zamahom, ki bi naj bil podprt od nas vseh, bi rada strla suženjske spone, ki tlačijo ženo k tlom. Nam so šle njene besede do srca. Saj je govorila iskreno, naravno in z nekim posebnim ognjevitim prepričanjem, ki je mogoč samo pri res zavedni ženi (U. M. 1925: 2).

O ženskem gibanju je pisala tudi v *Naših zapiskih*, kjer je na sedmih straneh poglobljeno in argumentirano pokazala na odnos do ženskega gibanja, utemeljila potrebo po družbeni spremembi in pogumno zaključila:

Žensko vprašanje, ki je, kakor že uvodoma rečeno, prepleteno s celo vrsto drugih vprašanj, se torej ne da rešiti drugače, kakor v zvezi s socialnim vprašanjem sploh, ki pa ima le eno rešitev: Socializem. Žensko volilno pravico potrebujemo kot nepodcenljivo orožje v boju za končni cilj. Vsak poraz nasprotnikov ženskega gibanja pa je obenem poraz nazadnjaškega, socializmu sovražnega elementa (Kristan 1913: 162).

Tudi po vrnitvi v Ljubljano, takrat v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, je Ada Kristan ostala dejavna socialna demokratka. V spominih Rudolfa Golouha beremo, da je govorila na pomembnem kongresu JSD 1. in 2. novembra 1919 (Golouh 1966: 1972, gl. tudi Selišnik 2008: 112). Golouh jo omenja skupaj s še sedmimi (moškimi) govorniki.

Ada Kristan je bila zanimiva osebnost obdobja slovenske moderne, saj je bila ena izmed prvih slovenskih intelektualk, ki so nastopale kot govornice na političnih shodih in pisale tako leposlovje kot prispevke o ženski podrejenosti. Njeno literarno delo je po obsegu skromno, a dopolnjuje podobo slovenske moderne kot obdobja, v katerem se je začela vzpostavljati vloga pisateljice kot družbenokritične osebnosti, ki je v svojih delih izražala jasna in drzna stališča o ženskah in ženskosti.

VIRI IN LITERATURA¹²

- ANON., 1886.. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung* 43/28. 197.
- ANON., 1883. Konkurs-Eröffnung. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung* 53/110. 955.
- ANON., 1891: Gewerbebewegung in Laibach. *Laibacher Zeitung* 110/76. 622.
- ANON., 1891a: Otroške vrtnarice. *Slovenec* 29/160. 3.
- ANON., 1895: Lehrer-Ernennungen in Kärnten. *Grazer Tagblatt* 5/291. 4.
- ANON., 1897: Izpit učne usposobljenosti. *Učiteljski tovariš* 27/23. 394.
- ANON., 1898: Der k.k.kärntn. Landesschulrath. *Klagenfurter Zeitung* 5/132. 2.
- ANON., 1899: Der k.k. Landesschulrath. *Freie Stimmen* 19/103. 3.
- ANON., 1899a: Eingesendet. *Freie Stimmen* 19/29. 4.
- ANON., 1901: Der k.k. Landesschulrath in Klagenfurt. *Klagenfurter Zeitung* 8/42. 362.
- ANON., 1901a: Vermischtes. Zum Parteitag. *Arbeiterinnen-Zeitung* 1901. 10/23. 7.
- ANON., 1913: Iz Idrije. *Ženski list* 1/3. 22.
- ANON. 1919: Berichte. Wies. *Arbeiterinnen-Zeitung* 28/9. 7.
- ANON. 1919a: Wählerversammlungen finden statt. *Arbeiterwille* 30/196. 3.

¹² Bibliografija objav slovenskih leposlovnih besedil je povzeta po knjigi Gregorja Kocijana *Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918. Bibliografija*. Navedbo, da je bilo besedilo Roža objavljeno tudi v *Proletarcu*, sem našla v diplomski nalogi Maje Pruščević *Leposlovje v časopisu Proletarec med letoma 1911 in 1913*.

- ANON., 1925: Frauenbewegung. Genossin Ada Kristan gestorben. *Arbeiterwille* 36/217. 12.
- ANON., 1925a: Genossin Ada Kristan gestorben. *Die Frau* 34/10. 8.
- ANŽIČ, Ivanka, 1901: Beležke. *Slovenka* /59. 229–230.
- BOVHA, Boris idr., 1998: *Učiteljišče – Gimnazija Ledina: 130 let*. Ljubljana: Gimnazija Ledina.
- CANKAR, Ivan, 1973: *Zbrano delo. Pisma III*. Ljubljana: DZS.
- CANKAR, Ivan, 1975: *Zbrano delo. Pisma IV*. Ljubljana: DZS.
- DOMOVINSKA pola Aloisa Czernicha. Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fond SI_ZAL_LJU/500, Domovinske pole, MF 399.
- DOMOVINSKA pola Etbina Kristina, Zgodovinski arhiv Ljubljana.fond SI_ZAL_LJU/504, Domovinske pole, MF 587.
- DOMOVINSKA pola Adele Kristan, Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond SI_ZAL_LJU/504-241.
- DOVIČ, Marijan, 2007: *Slovenski pisatelj. Razvoj literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. (Studia Litteraria 8). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DOVIČ, Marijan (ur.), 2016: *Kulturni svetniki in kanonizacija*. (Studia Litteraria 22.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- GOLOUH, Rudolf, 1966: *Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojev slovenskega naroda*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.
- KRISTAN, Ada, 1899: Zur diesjährigen Hauptversammlung des Kärntner Lehrerverbundes. *Freie Stimmen* 19/27. 4–5.
- KRISTAN, Ada, 1901: Uredništvo »Slovenke«. *Rdeči prapor* 4/27. 3.
- KRISTAN, Ada, 1901a: O prostituciji. *Rdeči prapor* 4/33. 1–2.
- KRISTAN, Ada, 1904: Ti! *Ljubljanski zvon* 24/9. 528–530.
- KRISTAN, Ada, 1905: Roža. *Rdeči prapor* 8/. (Objavljeno tudi v *Zarji*, 14. 4. 1913, in *Proletarcu* 2. 6. 1914).
- KRISTAN, Ada, 1907: Die Mutter. *Arbeiter-Zeitung* 19/302. 1–4.
- KRISTAN, Ada, 1907a: Pismo Ivanu Cankarju. 23. 8. 1907. Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana. Ms 819. Objavljeno tudi na spletišču Pisma. <<https://pisma-rch.ung.si/pismo/1364>>.
- KRISTAN, Ada, 1908: Die Großen. *Arbeiter-Zeitung* 20/266. 2–4.
- KRISTAN, Ada, 1910: Generalica. *Domači prijatelj* 6/4. 78–81. (Objavljeno tudi v *Rdečem praporju* 10. in 13. maja 1911).
- KRISTAN, Ada, 1913: Za žensko politično enakopravnost. (Poročilo sodr. Ade Kristanove na ženskem shodu 8. t. m. v Ljubljani.) *Zarja* 3/530, 1; 531/1.
- KRISTAN, Ada, 1913: O ženskem gibanju. *Naši zapiski* 10/3-4. 101–109.
- LIŠKA, Janko, 1973: »Vzajemnost« in »Svoboda« ter gibanje za žensko enakopravnost. (Poglavje iz monografije *Vzajemnost in Svoboda 1909—1914*). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 15/1–2. 103–116.
- Matične knjige (1870-1890). *Krstna knjiga*. Nadškofijski arhiv Ljubljana. Novo mesto – Kapitelj. <<https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/ljubljana/novo-mesto-kapitelj/04089/?pg=19>>.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2009: *Evine hčere. Konstruiranje ženskosti v slovenskem javnem diskurzu 1848–1902*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.

- MUNDA, Jože, 1975: Opombe k pismom. Ivan Cankar: *Zbrano delo. Pisma IV*. Ljubljana: DZS. 299–531.
- MUSER, Erna, 1967: Socialisti in komunisti in boj Slovenk za enakopravnost. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 10/1-2. 191–211.
- REGENT, Ivan 1965. Kratki spomini na Etbina Kristana. *Primorski dnevnik* 21/ 286. 3.
- SELIŠNIK, Irena, 2008: *Prihod žensk na oder slovenske politike*. Ljubljana: Sophia, 2008.
- SELIŠNIK, Irena, 2009: Med kritiko in proslavo: zgodovinsko spreminjanje praznovanja žensk. *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo* 61/657/661. 236–251.
- SLODNJAK, Anton, 1976: *Tujec*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- U. M., 1925: Ada Kristanova. *Socialist* 3/26. 2.

Izseljenska in priseljenska književnost

Milena Mileva Blažič

Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta

milena.blazic@pef.uni-lj.si

Motiv priseljencev v slovenski mladinski književnosti

Prispevek obravnava izbrana besedila s stališča etične literarne vede (T. Virk) prek motiva otroka v mladinski književnosti. Motiv otroka priseljenca je v slovenski (mladinski) književnosti prisoten od 1848–1918 (I. Tavčar: Tržačan, 1888 ipd.), od 1918–1941 predvsem v pripovedi F. Bevka: Lukec in njegov škorec (1931). Omenjeni bosta tudi podoba otroka v času druge svetovne vojne 1941–1945 (Anica Kovačič in »Evridika iz pekla«) in podoba otroka od 1945–1991 (npr. A. Ingolič: Deček z dvema imenoma, 1955 ipd.). Posebna pozornost bo posvečena motivu priseljencev v slovenski mladinski književnosti v času, ko je Slovenija postala samostojna, posebej pa ko je postala članica EU (2004–). Nekatera izbrana literarna besedila vsebujejo humanistične vrednote in izražajo empatijo do priseljencev, posebej do otrok (npr. B. A. Novak: Kralj svobode, 2021 [balada o kurdski deklici], A. Mustar: Rekviem za Alana Kurdija, 2021 ter akvareli Uršule Podobnik idr.). Članek kritizira besedila, ki vsebujejo ambivalentno (npr. Tu blizu živi deklica, Živa meja), linearno (npr. Požar idr.) ali negativno perspektivo do priseljencev (npr. Deček Anže brani vas Svetje idr.).

1 Etična literarna veda

Tomo Virk v monografiji *Etična literarna veda* razmišlja o t. i. kopernikanskem obratu v literarni vedi k etiki. Ravno ta značilnost literature je še bolj pomembna za mladinsko književnost, saj je neposredno povezana z didaktiko mladinske književnosti. V monografiji, posebej v članku, Virk razmišlja o značilnostih etične literarne vede, ki jih lahko »cum grano salis« apliciramo tudi na mladinsko literarno vedo. Literatura, posebej mladinska, lahko obravnava: 1) moralne zglede, 2) posamične singularne moralne situacije, like, odločitve, ki krepijo etične razsežnosti oz. zmožnosti, in 3) je vaja v moralni imaginaciji in refleksiji (Virk 2017: 18).

Virk navaja vidike etične literarne vede (Virk 2017: 17): 1) vrednote in zgodovinsko ozadje, 2) vrednote v literarnem delu, 3) učinki dela na bralce, družbo in moralna drža avtorjev in del, 4) domet avtorjev in del in vpliv na druge avtorje in dela in 5) splošna moralna vprašanja in razmerja med literaturo, etiko in družbo. Pri avtorjih in delih gre za t. i. singularnost oz. singularno etično dejanje in etično izbiro. Omenja bistveno značilnost, imenovano strukturna analogija med literaturo in etiko, ki spodbuja raziskovanje razmerja.

Motiv priseljencev oz. izseljencev¹ v širšem pomenu je v (mladinski) književnosti prisoten v času Avstro-Ogrske 1848–1918 (I. Tavčar: *Tržačan*, 1888 ipd.), v času med dvema svetovnjima vojnama oz. Kraljevine SHS (F. Bevk: *Lukec in njegov škorec* (1931)), v času 2. sv. vojne (*Dnevnik Slavka Preložnika, Pesmarica Justine Marolt*,² *Spominska knjiga Pepce Medved*). ZRC SAZU je objavil štiri pomembna besedila v okviru Inštituta za kulturne spominske študije, v katerih se osredotočajo predvsem na podobo Judov. To so monografije *General z zlatimi gumb*, 2015, *Joškovi otroci*, 2018, *Sonjin dnevnik*, 2020, *Leov zapisi*, 2022.

2 Otroški križarski pohodi

V literarni zgodovini sta J. in W. Grimm zapisala sago o »otroški križarski vojni«, *Nemške sage*, 1816, ki se nanašajo na dogodek iz leta 1284. H. J. Uther jo je v mednarodnem tipnem indeksu pravljic, v katerem je dokumentiral številne variante tega pravljničnega tipa, klasificiral kot ATU 570* kot Lovec na podgane (angl. Rat-Catcher) (angl. Pied Piper) [Piskač]. V 800-letni zgodovini tega motiva se pojavljajo številne variante tega motiva – otroške križarske vojne, ki je v jeziku pravljic postala pravljica z naslovom Piskač iz Hamelina. V literarni zgodovini ima dolgo tradicijo, npr. J. W. Goethe (nem. *Der Rattenfänger*) v *Faustu*, 1808. Najbolj znane so variante R. Browning, A. Lang, J. Jacobs, M. Cvetajev, B. Brecht idr.

Najbolj avtentični so dnevniki otrok, ki so shranjeni v muzejih in se še vedno odkrivajo ter imajo etične vrednote. Med njimi so dnevnik 12-letnega Slavka Preložnika oz. enega izmed 600 ukradenih otrok iz Celja in okolice, ki ga hrani Muzej novejšje zgodovine v Celju; spominska knjiga deklice Pepce Medved v istem muzeju in pesmarica Justine Marolt v NUK-u. To so živi dokumenti, ki pričajo o velikem trpljenju otrok med drugo svetovno vojno; imajo zgodovinsko ozadje, saj obravnavajo moralna vprašanja, etiko in družbo. Tudi B. Brecht je napisal pesem o otrocih z naslovom Otroški križarski pohod, 1939, kjer je združil dva velika motiva z zgodovinskim ozadjem: Otroci iz Hamelina, 1816, pravljico J. in W. Grimma o t. i. »otroški križarski vojni« leta 1284 in holokavst, 1939–1945, v katerem so otroci bili velike žrtve. V pesmi vidimo moralni zgled enajstletne deklice, ki pomaga štiriletnemu otroku. Slikoviti verzi predstavljajo posamezne moralne like in situacije ter krepijo etične razsežnosti.

1 Koprivec, Daša (2002). O razstavi Izseljenec – Življenjske zgodbe Slovencev po svetu. *Etnolog. Nova vrsta (Ljubljana)* 12(1). 337–343. URN:NBN:SI:DOC-NW52MSQB. <<http://www.dlib.si>>

Koprivec, Daša (2003). O prvem obdobju delovanja Kustodiata za slovenske izseljence, zamejce, pripadnike narodnih manjšin in drugih etnij. *Etnolog. Nova vrsta (Ljubljana)* 13(1). 195–207. URN:NBN:SI:DOC-5UAW-VH6U.< <http://www.dlib.si>>.

2 Marolt, Justina (1941–1945). Pesmarica slovenskih pesmi. URN:NBN:SI:IMG-5GG3EGDQ. <<http://www.dlib.si>>.

2.1 J. in W. Grimm: *Otroci iz Hamelina*, 1816

V znanstveni literaturi se pojavljajo različne razlage pravljice *Otroci iz Hamelina*, ali je šlo za motiv ugrabitve otrok (Zipes 2004: 115), otroško križarsko vojno (Dickson 2008: 4) ali zlorabo otrok (Manchester 2009: 41). Ne glede na odprta mnenja se motiv otroških križarskih vojn oz. otrok pojavlja vse do danes.³

V letu 1284 po Kristusovem rojstvu
je v Hamelinu nek piskač odpeljal
sto trideset otrok, rojenih tam,
ki so se izgubili pod Köppnom.⁴
(Grimm, 1816: 330.)⁵

2.2 Bertold Brecht: *Otroški križarski pohod*, 1939

Med avtorji, ki so napisali svojo varianto ob prelomnem zgodovinskem dogajanju, je tudi B. Brecht, saj je tema otroških križarskih vojn vplivala tudi na njegovo »etično izbiro«, ki poudarja strukturno analogijo med srednjim vekom, holokavstom.

[...] Enajstletna punčka je
vlekla otroka štirih let,
bila je kot prava mati,
zavita v raztrgan pled. [...]
(Brecht, 1991: 50.)

2.3 Anica Kovačič: *Slovenska prijateljica Ane Frank*, 1945; 1965, 2018

Dnevnik Anne Frank, ki je, žal, izločen iz učnih načrtov za slovenščino,⁶ četudi je na Unescovem seznamu svetovne kulturne dediščine, je kulturna literarna dediščina, ki bi morala biti v vseh učnih načrtih, saj preko avtentične podobe otroka v sinhronem času predstavlja podobo otroka, družine, družbe in vojne. Anne Frank je bila sočasno v Bergen-Belsen kot Boris Pahor in drugi taboriščniki. Verjetno se je na tem tragičnem mestu srečavala tudi s slovenskimi ujetniki. V hrvaškem časopisu *Vijesnik* je bila leta 1965 objavljena novica, da je Anica Kovačič (roj. Mislej, 1923), v taborišču Bergen Belsen spoznala Anno Frank (1929–1945), s katero sta se družili od januarja do marca 1945. Presenetljivo je, da v slovenski javnosti novica o »slovenski prijateljici Anni

3 Kovačič, Jani: Piskač iz Hamelina, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=6BvogaUK0o8&ab_channel=JaniKova%C4%8Di%C4%8D>.

4 Po nekaterih teorijah je Köppen ime hriba blizu Hamelina, po drugih naj bi šlo za kalvarijo oz. kraj usmrtnice.

5 <<https://www.sagen.at/texte/sagen/grimm/diekinderzuhameln.html>>.

6 <<https://www.teof.uni-lj.si/uploads/File/Edinost/77/01/Blazic.pdf>>.

Frank« in Anici Kovačič (1923–2019) ni zbudila zanimanja, kar pa ne velja za hrvaško Istro oz. hrvaški projekt Stoletje evropskega antifašizma.⁷

A. Kovačič je v taborišču od januarja do marca 1945 srečevala Anno Frank in sta se veliko pogovarjali. Ani(ca), ki je takrat imela okrog 22 let, je tolažila 16-letno Anno Frank. V hrvaškem časopisu *Vijesnik*, 1965, in v videointervjuju 2018, je povedala, da sta se poznali, družili in pogovarjali v različnih jezikih. Za Anno je dejala, da je bila žalostna, menila je, da ji je umrla družina, saj je bila cela družina v taborišču. Znanstvena obravnava slovenske prijateljice Anne Frank je delo istrskih zgodovinarjev dr. Igorja Jovanovića⁸ in dr. Igorja Šaponja iz Pulja.

2.4 Evridika iz pekla, 2024

Poleg pisanja otrok v času 2. sv. vojne je relevantno pisanje žensk v taboriščih, na kar se osredotoča projekt, ki je v nastajanju in je metaforično poimenovan – *Evridika iz pekla* ter korespondira s projektom *Orfej iz pekla*,⁹ 2020. Projekt je motiviral članek I. Novak Popov: *Taboriščna poezija*.¹⁰ Pesmi, napisane v taborišču, izseljenstvu imajo etično in zgodovinsko vrednost. V nastajajoči zbirki je okrog 70 pesmi oz. besedil, posebna pozornost je namenjena zbirki *Ravenbriške pesmi*, ki sta jo ustvarili Vera Albreht in Katja Špur. Pesem Anni Kness¹¹ je za potrebe članka prevedla Kasilda Bedenk.¹²

2.5 Anni Kness: Ravensbruck, 1945

Zaprte za visokimi zidovi in zamreženimi okni,
ropane svobode - oj, srca, polna bridkosti.
V bedo pahnjene, v krpe zavite,
to življenje naše je trpeče.
Od lakote upognjene, otopele in zlovoljne,
življenje smo sklenile, v srcu skrušene.
Hrepenenje le rahlo dviga naše grudi,
kje še najdemo moč za življenje, da se trudi. [...]
(Kness, 1945.)

Primeri taboriščne poezije imajo etične in spoznavne vrednote. Pesmi izražajo visoko zavest med osebnim in družbeno-kritičnim zgodovinskim ozadjem.

7 <<https://stoljeceevropskogantifasizma.ipd-ssi.hr/svjedocanstva/zatocenistvo-u-koncentracijskom-logoru-bergen-belsen-i-prijateljstvo-s-anne-frank/>>.

8 <<https://www.istra24.hr/kultura/potresno-svjedocenje-anice-kovacic-o-njenom-druzenju-sa-anne-frank-u-konc-logoru-bergen-belsen>>. Avtorica članka se je udeležila predavanja dr. Igorja Jovanovića v Štinjanu, Pulj, 20. 5. 2023.

9 <<https://zrcalnik.zrc-sazu.si/orfej-iz-pekla/>>.

10 NOVAK-POPOV, Irena. Slovenska taboriščna poezija. *Jezik in slovstvo* 31 (6). 198 204. <<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-VY4SRXWZ>>.

11 <https://www.doew.at/cms/download/850nl/kness_anni_gedicht_2090.pdf>.

12 Bedenk, Kasilda: Zapisano v Ravensbrücku, v maju 1945. Osebna korespondenca.

3 Strukturna analogija

V času pandemije covid-19, 2020–2023, so se stvari na področju izseljenstva le še poslabšale. V prispevku so izbrana le nekatera izbrana besedila, ki so estetska, etična (vsebujejo humanistične vrednote, empatijo do priseljencev) in kognitivna (seznanjanje s tragično podobo otrok in z različnimi družbenimi konteksti). Izbrani besedili vsebujeta tudi t. i. kritiko družbe in nečloveških razmer.

Prva je pesem pesnika Aleša Mustarja: *Rekviem za Ajlana Kurdija*, objavljena 2021, druga je pesem Borisa A. Novaka: *Kralj svobode*, 2022 [balada o utopljeni kurdski dekllici]. V pesmi je izrazita etika drugosti, ki je kritična do »modne« – linearne obravnave beguncev.

3.1 Aleš Mustar: *Rekviem za Ajlana Kurdija*, 2021

Z možgani, prenatrpanimi
s šolsko snovjo
namesto etike,
je v mojem varnem naročju
Ema še za eno noč zatisnila oči.
Tudi ti, dragi Ajlan, si jih zatisnil,
ti za vekomaj,
v objemu hladne vode.
Sam samcat si za vedno zaspal
na obali Egejskega morja,
v katerem se vsako leto okopa
preveč evropskih turistov,
ki ob vrnitvi domov
pred vsiljivci
za seboj vsakič dvakrat zaklenejo vrata.
Naj ti bo lahek pesek, Ajlan,
zdaj lahko mirno gradiš gradove v oblakih.
Naj te varujejo Bog, Alah,
Krišna, Višnu, Šiva.
Vest o tvoji smrti je preplavila svet,
družbena omrežja,
rumene, rdeče in črne časopise.
Milijon ljudi je na Facebooku
všečkalo tvojo smrt.
Ajlan, varuhi meja ne prebirajo
ne svetih knjig ne leposlovja
ne Ezopovih basni
in ne Andersenovih pravljic,

samo zakone, hladnejše od vode,
ki te je naplavila.
Zato naj te angel varuh pospremi v večnost.
Počivaj v miru.
Tvoja smrt
pa naj suši roke tistim,
ki nad tvojimi vrstniki uporabljajo solzivec,
naj se zatika v grlih politikov med delovnimi večerjami
in trka na vest togih birokratov!

Ne le da je branje pesmi odgovornost, ampak je pri Mustarju tudi pisanje odgovorno, saj je lirski subjekt kritičen do družbenih razmer, pesnik eksplicitno »trka na vest« družbe in birokratov.

3.2 Boris A. Novak: Kralj svobode, 2022

(balada o desetletni gluhonemi, invalidni kurdski deklici Rahimi, ki je na begu iz Turčije izgubila življenje na dnu slovensko-hrvaške mejne reke Dragonje v noči med 9. in 10. decembrom 2021)

Le zakaj so šli od doma?
Bolje bi bilo ostati.
Le kako naj hčerka hroma
trka po zaprtih vratih,
prečka meje pred soldati,
ki jih je ne razume, gluha?
Hočejo le košček kruha
onstran te ledene vode,
kjer jih čaka Kralj Svobode ...

In močnejši so od dvoma,
z vedrim vetrom v podplatih,
stran od revščine, ječ, zloma ...
A zakaj je bleda mati
morala vodiču dati
šop denarja? Topla juha
se na zvezdni peči kuha,
tam nad snom ledene vode,
kjer jih čaka Kralj Svobode ...

Na meji piše: STOP! NIKAMOR!
Reko brede trudna mati,
nese hčerko štuporamo.
Varna bo med tremi brati,

vsa družina pa bo hkrati
našla pot, prihodnost, skupaj!
Tihotapijo dlan upa
tam po spolzkih skalah vode,
kjer jih čaka Kralj Svobode ...
Na poti v Slovenijo
Smrt ugrabi deklico.
Na rečnem dnu jo najdejo.
To se ne bi pripetilo
prosilcem milostnih azilov,
ker bi jih mejni policaj
Hrvatom brž poslal nazaj,
daleč stran od mrzle vode,
koder vlada Kralj Svobode ...

Zato Slovenija ni kriva,
da begunka ni več živa,
saj Slovenija ne krati
mladoletnim tujkam spati
v ledeni krsti vode,
koder vlada Kralj Svobode ...

Obe pesmi sta »pesemski vaji v moralni imaginaciji in refleksiji« (Virk 2017: 18), saj prek zgodovinskega ozadja predstavljata »singularne moralne situacije in like«, postavljata moralna vprašanja družbi preko etičnih vrednot v pesmi.

3.3 Uršula Podobnik: Alan Kurdi, 2016

Tretji primer s področja likovne umetnosti je slikanica brez besedila ali slike brez slikanice. Akvareli U. Podobnik na temo Alana Kurdija iz leta 2016 so napoved dogajanja. Avtorica prispevka je poimenovala akvarele U. Podobnik – slike brez slikanice oz. slikanica brez besedila, ki se nanaša na H. C. Andersena in njegovo pravljico s 33 enotami, z naslovom *Slikanica brez slik* (1844). Akvareli Alan Kurdi¹³ prikazujejo nepravichen svet, bili so bili razstavljeni 2016–2017 v Galeriji Pedagoške fakultete.¹⁴

13 Akvarel Uršule Podobnik z naslovom Alan Kurdi, 2016.

14 <http://pefprints.pef.uni-lj.si/4280/2/Razstava_besedila1.pdf>.

4 Pravljična pravičnost

V literarni teoriji pravljic M. Luthi razmišlja o t. i. pravljicni pravičnosti, ki je »edina možnost, da se je nemoralnost resničnosti končala« (Luthi 2011: 107–108). V tem smislu sta tudi napisani naslednji dve besedili, ki literarizirano in pravljичno obravnavata resnične dogodke.

4.1 Nataša Konc Lorenzutti: *Beseda, ki je nimam*, 2021

V mladinski pripovedi je avtorica predstavila retrospektivno pripoved srednješolke Sonje, ki po sledih družinske zgodovine išče »ukradene otroke«. Motiv ukradenih otrok iz Starega Piskra pri Celju je dokumentarno pretresljivo predstavil Stane Terčak v knjigi *Ukradeni otroci* (1962, 1973). Knjiga Nataše Konc Lorenzutti je vredna pozornosti, ker obravnava problemsko tematiko vojne podobe otroka (1941–1945), vendar je linearno literarizirana, podobno kot knjiga A. Ingoliča: *Deček z dvema imenoma*, 1955.

4.2 Andrej Predin: *Arlan pod preprogo*, 2022

Če primerjamo omenjena besedila z besedilom *Arlan pod preprogo*, ta metaforično obravnava realni tragični lik dečka Arlana, ki ga prestavi v fikcijski čas in prostor (pod preprogo), je Alan postal literarni lik Arlan. Avtor postavi lik na raven fantastične pripovedi, kjer so stranski liki (poosebljene živali, ki »živijo pod preprogo«). Zanimivo »contraditio in adjecto«, je avtor izrazil, da je o tragični temi pisal v obliki poosebljenih živali in metaforično. Zastavi se vprašanje v obeh knjigah, N. Konc Lorenzutti in Predina, kjer oba avtorja preko posameznih singularnih situacij, sodobnim bralcem in odraslim, preko moralne imaginacije in refleksije morebiti spodbujata zmožnost za

empatijo in spoznavanje ter priznavanje drugega (Virk 2017: 18). Obe besedili nimata t. i. »pravljичne pravičnosti« (Luthi 2011: 107–108), ostali sta linearni, brez prepotrebne etike drugosti in sta lahko ali obliki samocenzure ali polje svobode, kar bo predmet nadaljnega raziskovanja. Luthi meni, da »čudežnost v pravljici ni nič drugega kot edina možna gotovost, da se je nemoralnost resničnosti končala« (Luthi, 2011: 107–108). Ravno to – nemoralnost resničnosti, ki se ni končala, reprezentirata oba avtorja.

5 (S)poznavanje in priznavanje drugega ali drugosti

Virk v *Etični literarni vedi* (Virk 2017: 16) navaja še klasifikacijo iz leta 1999, in sicer: tradicionalni pristopi – moralne teme in vrednote literarnih del in njihovih implicitnih avtorjev; pristopi, ki uporabljajo literaturo za namene etične filozofije; dekonstrukcijski pristopi – etika branja; povečana pozornost do subjekta; spoznavni skepticizem in povečana osveščenost glede poklicne etike (Virk 2017: 16).

Potem razmišlja tudi o »petih vidikih« in razlikovanjem med etiko in moralo, ob tem pa upošteva, da ima literatura estetske, spoznavne in tudi etične vrednote, npr. moralne vrednote pisateljev in pisateljic, izraženih v delih; moralni pojavi, izraženi v literarnem delu; moralni učinki avtorja in dela na bralce; moralni domet avtorjev in del ter vpliv na sodobne avtorje in dela ter vprašanja glede razmerja med literaturo, etiko in družbo (ib. 17).

Če primerjamo z likom izseljenca in dečka Lukca (*Lukec in njegov škorec*, 1931): »Pred parnikom ni bilo več izseljencev« (Bevk 1931: 48). »Nekateri potniki so zapustili parnik« (ib. 54). »Kaj mi daš, če jo [mati] ozdravim?! / Lukec ni pomišljal. Obljubil je, kar je imel najdražjega. / »Škorca« (ib. 77). Zanimivo je, da se lik škorca intertekstualno povezuje z Boccacciovo *Novelo o sokolu* (1348–1353). Bevk izraža empatijo do Lukca: »Ubogi fant! Ubogi fant!« (ib. 83). Bevk tudi liku škorca pripiše čustva: »Škorec ga je gledal pametno, sočutno!« (ib. 84). »On ni vedel, kako težko je za dečka [Lukca] biti mož« (ib. 90). Na osnovi imanentnega pomena je Bevk posvetil povečano pozornost do subjekta in tako izraža tudi moralne vrednote.

5.1 Neli Kodrič Filipič: *Požar*, 2016

Če primerjamo slikanici s podobno tematiko A. Greder: *The Island*, 2004, in N. Kodrič Filipič: *Požar*, 2016, je treba vedeti, da obe slikanici obravnavata tematiko beguncev. Slikanica [nem. *Die Insel*, 2002, angl. *The Island*, 2007] poglobljeno obravnava tematiko begunca »v čolnu«. Le-ta je predstavljen problemsko, ljudje, ki ga ne/sprejemajo tudi. Ravno zato tudi slikanica omogoča »vajo v moralni imaginaciji in refleksiji«, ker spodbuja k razmišljanju in etiki drugosti, saj vsebuje etično globino. V slikanici *Požar* je v paratekstu, promocijskem besedilu na zadnji platnici, napisano linearno besedilo

»Hej, kdo živi tu?« / »Samo ljudje, ki radi živimo skupaj,« so zaslišali odgovor (Kodrič Filipič 2016: 22). Iz parateksta številnih slikanic je razvidno, da gre za t. i. "nasilje interpretacije" (Žižek 1997: 110), ko pisci pretiravajo v poudarjanju intencionalnega namena, ki ni v skladu z imanentnim pomenom. To posebej velja za slikanico *Požar*, v kateri, če apliciramo Žižka "[V]sako sklicevanje na "zunanjo" realnost [je] neustrezno« (ib. 110).

5.2 Vit Vrhovec: *Deček Anže brani vas Svetje*, 2018

Ravno pri slikanici *Deček Anže brani vas Svetje* so eksplicitne linearne negativne oznake za begunce. Arhetipsko željo po boljšem življenju – kriminalizira. V tem eksplicitnem primeru je mladinska književnost uporabljena za namene ideologije. Virk meni, da »mora biti vsakdo, ki se ukvarja z etičnim kritištvo, odporen na jezik moči« (Virk 2017: 27). V konkretni slikanici, domnevno za otroke, je glavni literarni lik dečka inštrumentaliziran, verbalno in vizualno je pripisano »pridobivanje moči in oblasti nad drugimi« (Virk, 2017: 27). V besedilu se pojavljajo tudi izjave, npr. »[K]er želi slabo nam, Slovencem« (Vrhovec 2018: 8, 10). Naslovnik lik, ki je le intencionalen in inštrumentaliziran preko imanentnega pomena in perspektive odraslega, ne omogoča etike drugosti, npr. »Pogumen fant si, Anže. Vsem si pokazal, kako se branijo družine in slovenska zemlja« (Vrhovec 2018: 15). Besedilo je napisano s stališča odraslega naslovnika, ne zagovarja otrokove perspektive, vprašati se je treba o poklicni etiki in razmerjem med literaturo, etiko in družbo.

5.3 Ida Črnič Mlakar: *Tu blizu živi deklica*, 2019

Slikanica *Tu blizu živi deklica* se intertekstualno povezuje z delom T. Jansson: *The Invisible Child*, 1962, [Nevidni otrok], vendar je ekspliciten primer konflikta med intencionalnim namenom in imanentnim pomenom. Glavni literarni lik – nevidna deklica – je narativno diskriminiran (ni bogata, ni lepa, nima imena, nima svetlih kodrov, ne živi v hiši). Na koncu besedila pripoved poskuša spremeniti perspektivo do »nevidne deklice«, ki se intertekstualno nanaša na T. Jansson slikovito besedilo »nevidni otrok«, vendar je imanentni pomen nad intencionalnim namenom.

5.4 Gaja Kos: *Živa meja*, 2020

Tudi kratka sodobna pravljica z naslovom *Živa meja* vsebuje neoliberalne vrednote, saj je dogajanje postavljeno v moralno situacijo. Glavni lik – poosebljena »Živa meja« – »straži / do krvi opraska / »špika vsiljivce« / natika na koničaste zobe in ob tem se reži« (Kos, 2020) / odganja z vodnim topom / »so preganjalci vsiljivcev«. Poosebljeni literarni lik mravljinčarja se hvali: »daleč najboljši preganjalec vsiljivih mravelj! In

teh je na stotine, ne, na tisoče, da veste!« Postavi se vprašanje »povečane osveščenosti poklicne etike« (Virk 2017: 16), avtorja, recenzentov, urednika, ker je »strukturalna analogija« eksplicitna in pripelje do »dvoumnih rezultatov« (Virk 2017: 23). To je razvidno v besedilih, ki vsebujejo ambivalentno (npr. *Deček Anže brani vas Svetje, Tu blizu živi deklica, Živa meja* idr.), linearno (npr. *Požar* idr.) in negativno perspektivo do priseljencev (npr. *Deček Anže brani vas Svetje* idr.). Če apliciramo Žižkovo misel: »[N]aš dostop do "realnosti" [je] vedno "posredovan" s simbolnim procesom« (Žižek 1997: 111).

6 Etika drugosti

Virk omenja tudi etiko drugega oziroma etiko drugosti, ki se ukvarja z odgovornostjo bralca ali s problemom literarnosti po zgledu modela drugosti (Virk 2017, 23). Izbrani avtorji (B. A. Novak, A. Mustar in U. Podobniki) predstavljajo tematiko kakovostno, saj emocionalno in socialno opismenjujejo bralce. Kot pravi M. Nikolajeva, gre za »ustvarjalno branje čustev« [angl. creative mind-reading] (Nikolajeva 2014: 101) in ozaveščanje moralne in etične dimenzije (angl. reader's emotional and ethical investment] (ib. 222). Motiv priseljenstva oz. problemske tematike je na osnovi spoznanj literarne vede, smo evlucijsko usmerjeni k pripovedovanju – »homo narrans« (Uther 2004: 9)¹⁵ – oz. narativni osmislitvi sveta, zato je eden izmed trendov v sodobni književnosti pripovedovanje identitetnih zgodb.

7 Zaključek – Vaja v moralni imaginaciji in refleksiji

V članku je predstavljena podoba otroka v priseljenki in/ali izseljenki mladinski književnosti z različnih perspektiv. V monografiji in članku o etični literarni vedi Virk razmišlja o odgovornem branju (Virk 2017: 29). V primeru mladinske književnosti je smiselno razmišljati tudi o odgovornem pisanju, kljub spoštovanju singularnosti avtorja/besedila, saj konkretne slikanice omogočajo etično raziskovanje za odrasle, zastavi se vprašanje o etiki zgodbe, ali gre za estetsko avtonomijo avtorja/bralca/dela. »Ali delo, ki je z moralnega oziroma etičnega gledališča sporno, sploh lahko obvelja za umetniško?« (Virk 2017: 23), posebej ko gre za otroke oz. mlade. Ali mladinska književnost lahko izobražuje in vzgaja otroke ali mlade v moralna bitja? Virk pravi, da lahko – in da lahko tudi ne (Virk 2017: 20). Slikanice so lahko »vaja v moralni imaginaciji in refleksija«, lahko pa tudi ne (Virk 2017: 18, 20).

Na koncu se postavi vprašanje mladinske književnosti, ki je nadpomenka za otroško in mladinsko književnost. Književna besedila naj bi bila najprej kakovostna. Zaželeno

15 Uther, H-J. (2004). *The Types of international folktales: a classification and bibliography, based on the system of Antti Aarne and Stith Thomspon*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia/Academica Scientiarum Fennica.

je, ni pa nujno, da sta intencionalni namen in imanentni pomen mladinske književnosti zožena le na moralne zglede, pozitivne literarne like in pravljice s »srečnim koncem«. Sam Max Luthi uvaja pojem antipravljica, ki ga lahko tudi apliciramo na mladinsko književnost oz. besedila, ki nimajo »srečnega konca«. Za mladinska besedila je pomembno, da so kakovostna, da problemsko, ne pa problematično obravnavajo temo, to pomeni, da zagovarjajo perspektivo otroka. Vse teme se lahko obravnavajo, če avtor oz. pripovedovalec zagovarja perspektivo otroka oz. etično literarno vedo. Večina besedil je napisanih s stališča »posamične singularne moralne situacije, lika, odločitve, ki krepijo etične razsežnosti oz. zmožnosti«, tudi če kritično obravnavamo književna besedila in se ob »odličnih slabih zgledih« vsi lahko česa naučimo (npr. *Deček Anže brani vas Svetje*). Z metodo primerjalne mladinske književnosti lahko primerjamo podobnosti in razlike likov in/ali situacij, npr. *Lukec in njegov škorec*, 1931, in *Deček Anže brani vas Svetje*, 2018, in besedila obravnavamo kot »vaje v moralni imaginaciji in refleksiji« (Virki 2017: 18).

Zaradi strukturne analogije med 2. sv. vojno, vojnami v nekdanji SFRJ (1991–1993) ter vojnami na bližnjem Vzhodu in na mejah EU so vidni tektonski družbeni premiki in spremembe, valovi beguncev, izseljencev, priseljencev. Močna generacija oseb, ki so preživele 2. sv. vojno, so živi pričevalci vojnih grozot, ki se, žal, ponavljajo. Otroci so velike žrtve, zato v kriznih časih pišejo identitetne dnevnike, pesmi, spomine ali sočasno (npr. Anne Frank) ali kasneje (npr. Anica Kovačič) ali jih sodobna generacija literarizira (*Arlan, pod preprogo; Beseda, ki je nimam*) ali se kritično odzivajo na družbene spremembe (B. A. Novak, A. Mustar) ali se z (likovno) umetnostjo odzivajo na banalnost zla (H. Arendt) »banalnosti Zla« (Žižek 1997: 62).

VIRI IN LITERATURA

- BEVK, France, 2022: *Lukec in njegov škorec/Pestrna*. Ilustrirala Ančka Gošnik-Godec. <<http://www.dlib.si>>
- BLAŽIČ, Milena Mileva, KOVAČIČ, Jani, 2023: Orpheus from hell - a selection of songs from the concentration camps performed by Aleksander Kulisiewicz. *Angloamericanae journal* 8/1. 49. <<https://aaj.ielas.org/index.php/Angloamericanae/article/view/57>>.
- BLAŽIČ, Milena Mileva, 2020: *Holokavst v izobraževanju in izločitve Dnevnika Ane Frank iz učnega načrta za slovenščino (2019)*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta.
- BRECHT, Bertold, 1991: *Pesmi*. Prevedel Ervin Fritz. Celovec: Drava, Ljubljana: Ljudska pravica.
- DICKSON, Gary, 2008: *The Children's Crusade: Medieval History, Modern Myth History*. Palgrave Macmillian.
- GERDER, Armin, 2002: *Die Insel*. Aarau; Frankfurt am Main: Sauerländer. [*The Island*, 2007].
- JOVANOVIĆ, Igor, 2023: *Poznavala sam Annu Frank*. Predavanje: 20. 05. 2023, Štinjan, Pula.
- KOS, Gaja, 2020: Živa meja. Ilustrirala Eva Mlinar. *Ciciban* 75/10. 19–21.

- KOZINC, Darinka, 2008: *Pravili so jim Aleksandrinke*. ilustracije Anna Törrönen Nova Gorica: Educa, Melior.
- KULISIEWICZ, Aleksander, KOVAČIČ, Jani (ur.), 2020: *Orfej iz pekla: lagerske pesmi Aleksandra Kulisiewicza*. 1. natis z dodanim CD-jem. Prevedla J. Kovačič in S. Klemenčič. Ljubljana: Radio Slovenije, Prvi program: ZKP RTV Slovenija: ZRC SAZU.
- LUTHI, Max, 2011: *Evropska pravljica: forma in oblika*. Ljubljana: Založba Sophia.
- MANCHESTER, William, 2009: *A World Lit Only by Fire: The Medieval Mind and the Renaissance: Portrait of an Age*. Little, Brown and Companu; Hackette Book Group.
- MUSTAR, Aleš, 2022: Rekviem za Aljlana Kurdija. *Literatura*. <<https://www.poesis.si/ales-mustar-rekviem-za-ajlana-kurdija/>>.
- NIKOLAJEVA, Maria, 2014: *Reading for Learning: Cognitive approaches to children's literature*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam / Philadelphia.
- NOVAK POPOV, Irena, 1985/86. Slovenska taboriščna poezija. *Jezik in slovstvo* 31/6. 198–204. <<http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-VY4SRXWZ>>.
- NOVAK, Boris A, 2022: *Svoboda je glagol*. Novo mesto: Goga, 2022.
- PODOBNIK, Uršula, 2016: *Alan Kurdi*. V: BRATUŠA, Mirko (umetnik), BRUMEN-ČOP, Andrej (umetnik), FRELIH, Črtomir (umetnik), GORJUP, Tomaž (umetnik), JERČIČ JAKOB, Anja (umetnik), MAKŠE, Roman (umetnik), PODOBNIK, Uršula (umetnik), SELAN, Jurij (umetnik), STANČIČ, Zora (umetnik), TOMŠIČ-ČERKEZ, Beatriz (umetnik). Razstava likovnih del profesorjev Oddelka za likovno pedagogiko: ob tednu Univerze: Galerija Pef, Ljubljana, 7. 12. 2016–13. 1. 2017.
- UTHER; Hans-Jörg, 2004: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*. Parts I–III. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia (Academia Scientiarum Fennica).
- VIRK, Tomo, 2017: Etična literarna veda med kakofonijo in pluralnostjo. *Primerjalna književnost* 40/2. 13–31. <<http://www.dlib.si>>.
- VRHOVEC, Vit, 2018: *Deček Anže brani vas Svetje*. Ilustrirala Danijela Deletić. Ljubljana: Nova obzorja.
- ZIPES, Jack, 2004: *Speaking Out: Storytelling and Creative Drama for Children*. Routledge: New York: London.
- ŽIŽEK, Slavoj, 1997: *Kuga fantazem*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Lidija Dimkovska

*Pisateljica, pesnica, urednica, raziskovalka – samozaposlena v kulturi
lidija.dimkovska@guest.arnes.si*

Biće bolje – Bo že bolje?

*Prispevek obravnava položaj transnacionalne književnosti, ki jo pišejo avtorji/avtorice druge, postjugoslovanske generacije priseljencev v Sloveniji. Predstavlja značilnosti literarnih del, objavljenih v zborniku *Biće bolje – Bo že* (Dimkovska 2019). Zbornik je izdal Srbski kulturni center Danilo Kiš in je rezultat literarnih delavnic, posvečenih ustvarjanju v maternem jeziku.*

1 Uvod

Pojem in pomen transnacionalne književnosti in transnacionalne teorije, ki »raziskuje pojav kulturne hibridnosti in z njim povezano hibridno identiteto, ki jo določajo več kulturnih porekel in povezav, ki tudi stopajo med seboj v interakcijo in proces pogajanja« (Krasovec, 2020), sta se že dobro usidrala v diskurzu teorije književnosti. Predstavljata sodobno paradigmo razumevanja koda literature, ki se vedno nekje in od nekoga ustvari v določenem jeziku. Toda pojem nacionalne književnosti ostaja dominanten v širši družbeni sferi, v izobraževalnem sistemu, v založniških programih, pri izboru literarnih besedil za različne antologije, festivale, učne načrte, predstavitve itd. Kot ugotavlja Marko Juvan, je transnacionalna književnost »nadgradnja Goethejeve kozmopolitske ideje o svetovni književnosti kot prostoru menjav, tekmovanja, medsebojnih stikov, spoznavanja in medkulturnega oplajanja« (Juvan, 2009), toda še vedno živimo v dobi miselnosti nacionalne književnosti, čeprav smo obdani z nenehnimi vibracijami transnacionalne književnosti v vseh njenih tonih. Ob besedi *slovenska književnost* avtomatično pomislimo na literaturo, napisano v slovenskem jeziku, torej v uradnem državnem jeziku in v jeziku večine, z njim definiramo tudi pojem slovenski pisatelj oz. pisateljica. Tako je skoraj v vsaki nacionalni književnosti, razen če obstajajo mehanizmi vključevanja, podpore in sprejemanja tujejezičnih, manjšinskih, imigrantskih in pisateljev z drugim statusom, kot je nacionalni oz. pišočič v nacionalnem jeziku države.

V času nomadizma, preseljevanja, begunstva in množičnih migracij raziskovalci in avtorji vse glasneje opozarjajo, da je resničnost literature veliko bolj pluralna in da moramo upoštevati dela vseh avtorjev in avtoric, ki so se znašli v nekem praznem prostoru, v katerem ohranjajo in živijo svojo izvirno kulturno identiteto, prevzemajo pa tudi marsikatero prvino iz okolja. Vsi, ki ustvarjajo ob istem času in na istem mestu, so ustvarjalci iste pluralne kulture, toda centri moči to redko prepoznajo in podpirajo. Vključevati in ne izključevati bi moralo biti načelo literature, a tega načela običajno

ni ali je marginalizirano, npr. v učbenikih določene literature ali v šolskih berilih. Du-bravka Ugrešič, preminula predstavljica transnacionalne literature, je govorila, da ko jo Nizozemci označijo za hrvaško pisateljico, to kaže na odsotnost volje, da bi skozi svojo literarno-etnično garnituro spustili nekoga, ki ni „etnični Nizozemec“. Na Nizo-zemskem je živel celih 22 let.

2 Priseljsljenski pisatelji in književna produkcija v maternem jeziku

Za priseljsljenske avtorje prve generacije je značilno, da niso literarno dvojezični, zato je njihovo mesto v novem literarnem okolju odvisno predvsem od prevodov njihovih del v jezik države, torej od prehoda iz jezika v jezik. Nekateri priseljsljenski pisatelji so prisotni le v književnosti, iz katere so prišli, tisti pa, ki so začeli pisati šele po preselitvi in se pri tem odločili za svoj materni jezik, zelo težko ustvarijo svoje mesto v nacionalni književnosti, v kateri fizično ne živijo. Ne samo da se morajo vključiti v novo kulturo, ampak se morajo vključiti tudi v staro. Včasih nekateri pod takšnim pritiskom začenjajo pisati v jeziku nove domovine, ne da bi imeli organsko potrebo po takšnem ustvarjalnem koraku, za razliko od drugih, ki čutijo potrebo po spreminjanju jezika literarnega izražanja. Transnacionalni pristop v tem smislu ponuja nove teoretske in metodološke perspektive. Ali morda prihaja čas, ko bomo namesto o slovenski literaturi oziroma literaturi, napisani v slovenskem jeziku, govorili o literaturi iz Slovenije, če je takšna definicija bolj vključujoča? Literarni sistemi so še najbolj izključujoči umetniški sistemi: likovni, glasbeni, filmski in ostali, ki ne temeljijo striktno na besedi in jeziku, so bolj odprti in lažje absorbirajo neavtohtone, priseljsljenske in manjšinske umetnike, kot to počne književnost. V mnogih kulturah in literarnih kanonih imajo avtorji, ki pišejo zunaj meja lastnega naroda, jezika ali države, hibridno ali sestavljeno identiteto (Vižintin 2015), dvojno identiteto, a jih okolica pogosto dojema in označuje le z njihovo primarno identiteto.

Poetološko avtorji in avtorice, ki še naprej pišejo le v maternem jeziku, pa tudi dvojezični avtorji, v svoja dela največkrat vpletajo tisto, kar je njihova preteklost, izvor, spomin. Vzpostavljajo dialog z drugo, tujo kulturo, v kateri prebivajo ali živijo, zato v svojih zgodbah združujejo preteklost, sedanost in prihodnost, ne pa le-tega. O tem govori tudi zbornik *Biće bolje – Bo že* (Dimkowska, 2019). Nastal je na podlagi desetih literarnih delavnic, ki sem jih vodila kot mentorica projekta »Kulturna produkcija ranljivih skupin – književna produkcija v maternem jeziku: izzivi, možnosti, težave, dobre prakse«. Projekt je potekal na sedežu Srbskega kulturnega centra Danilo Kiš v Ljubljani (od tu naprej SKC Danilo Kiš). Delavnice, zamišljene kot dvoje v enem, tečaj kreativnega pisanja in debatni krožek, je obiskovalo osem udeležencev, ki pišejo bodisi tudi bodisi pa samo v svojih maternih jezikih, z območja nekdanje Jugoslavije. Dve pišeta v slovenskem jeziku, ena je začela pisati tudi v srbskem jeziku; ena piše v

bosanskem jeziku; dve pišeta v hrvaškem jeziku; trije pišejo le v srbskem jeziku. Literatura v zborniku *Biće bolje – bo že* (Dimkovska 2019) je medkulturna, večkulturna ali še bolje, transkulturna. Gre za sistem besedil, ki so jih napisali avtorice in avtor z dvema ali več domovinami, jeziki, identitetami. Skoraj vsi so predstavniki prve generacije priseljencev, kategorija, ki običajno ni dvojezična, vsaj v literaturi ne, četudi so izjeme, zato je njihovo mesto v slovenski literarni zavesti odvisno predvsem od prevodov njihovih del v slovenščino, od prehoda iz jezika v jezik. Zaradi literarnih in še posebej zunajliterarnih dejavnikov književnost priseljencev pripada posebnemu tipu ranljive strukture v Sloveniji, ki potrebuje podporo in pomoč različnih institucij v Sloveniji. V našem primeru jo je dobilo od Evropske unije, Ministrstva za kulturo in SKD Danilo Kiš. Slednje je kot redkokatero kulturno društvo etnične narave v Sloveniji preseglo meje etničnosti in postalo nadetnično združenje mladih intelektualcev, ozaveščenih svetovljanov ter borcev za človekove pravice za kulture in medkulturnost, literaturo, integracijo, dvo- ali večdomnosti, sodobno državljanstvo in identitete kot zbir več dejavnikov, ne le etničnih in jezikovnih. Od tod tudi optimistični odgovor »biće bolje – bo že«, ki premaguje preteklost, obsega sedanjost in pogumno zre v prihodnost.

3 Zbornik *Biće bolje – bo že*

Dejstvo je, da je danes po vsem svetu, ne le v Sloveniji, vse več avtorjev, ki se selijo, spreminjajo okolje, dom, nekateri tudi jezik, nomadstvo je med umetniki postalo že naravni pojav, migracija pa neločljiv del življenja. Avtorice Tanja Božić, Natalija Milovanović, Alena Begić, Biljana Žikić, Vesna Hrdlička Bergelj, Snježana Vračar Mihelač in Tamara Kovačević ter avtor Dragan Mitić so predstavniki novega svetovnega vala pisateljev in umetnikov, ki imajo za svojo domovino jezik, za svoj dom pa svet.

Pri Nataliji Milovanović se je med delavnicami zgodil zanimiv jezikovni preskok: če je na začetku pisala le v slovenskem jeziku, je vmes začela pisati tudi v srbskem. Tudi sama je prevajala svoja dela; po skupnem pesniškem dvojezičnem performansu Udomačevanje domačih živali s Tanjo Božić in po nagrajenem pesniškem prvencu *Samoumevno* na Slovenskem knjižnem sejmu leta 2021 trenutno pripravlja pesniško zbirko, napisano v srbsčini. Karmen Petrić o zbirki *Samoumevno* zapiše:

Natalija Milovanović, rojena leta 1995 na jugu, v Nišu, v Srbiji, je zgodaj izkusila večkulturnost. Odraščala je v Bosni in Hercegovini ter Sloveniji. Zdaj živi na severu, v Gradcu, v Avstriji. V svoji poeziji osvetljuje in raziskuje pripadnost, identiteto, jezik ter hkrati opozarja na politično in ekološko problematiko. Namišljena mejna črta, ki poteka po kopnem, morju, rekah, jezerih in deli območje med državami, tudi v njeni večinoma narativni poeziji, ni zgolj geografskega pomena. Je ločnica kultur, jezika, tujosti in tudi vojnih travm (Petrić 2022).

Samoumevno, piše Diana Pungeršič, »prevprašuje osnovne samoumevnosti našega bivanja – jezik, spomin, dom/domovino in vojno oziroma človeški obstoj. A avtorica

tega klopčiča ne odvijte do konca, temveč pletež le toliko razrahlja, da se lahko sleherna samoumevnost razblini – (materni) jezik, dvojina, (mati) domovina, očetnjava, mir, meja, simbol, valuta, zemlja, migracija, preživetje, navsezadnje sama po sebi umevna nista niti kisik ali voda.« (Pungeršič 2022.)

Meja, pesem Natalije Milovanović v zborniku, je izjemna kontemplacija o identiteti, meji v psihičnem in fizičnem pomenu besede, o domovini, o pripadnosti oziroma nepripadnosti. V tem kontekstu je pomembno razmišljanje Natalije Milovanović, v katerem pravi:

Zaradi orodja dela – besed – se moramo pisci in piske, četudi ne racionalno, odločiti za jezik svojega ustvarjanja, ki se ga zunajliterarno enači s prirojenim ali izbranim nacionalnim in družbenokulturnim okoljem. Oznaka tipa: [*:vstavi nacionalnost: + ska*] *pesnica* je v slednjem pomembna, kajti odpira priložnosti za podpore, ki jih nudi literarni sistem. Privilegije, torej. V nasprotju z umetnostmi, ki so od jezika neodvisne, kot sta ples ali vizualna umetnost, kadar ne vsebuje besed, se pisateljem in pisateljicam tudi mednarodno okolje odpira šele skozi prevode, ti pa so pogosto tesno povezani z vzvodi financiranja, ki zahtevajo nacionalno opredelitev. Vendar: literatura tovrstne okvire gladko presega, tukaj gre za politiko. (Milovanović 2022.)

Tanja Božić, izbrana za Mlado pero časnika Delo, je v pisavi ostala zvesta slovenščini, preprosto zato, ker je ta njen notranji jezik, četudi rada eksperimentira s podedovanim srbskim jezikom. Tako v pesmih kot v zgodbah vedno vzame droben, toda pomemben trenutek iz življenja, ki ga na navzven enostaven način, z enostavnimi stavki, metaforami in simboli predela v že zaokroženo literarno besedilo. Antološka je njena pesem *Ob oknu*, cikel v štirih delih. V pesmi na preprost način obravnava izjemno zapleteno človeško identiteto med dvema domovinama, med dvema jezikoma, med dvema potema, vedno na poti, vedno v premikanju, pri tem pa postavlja težka, prej našteta eksistencialna vprašanja: kdo sem, kje sem doma, kje nisem.

Alena Begić je po koncu delavnic prejela več regijskih nagrad in nato pripravila zbirko kratkih zgodb *Dan za ispravljanje* (2022), ki je izšla pri založbi Durieux v Zagrebu. O zbirki je odmevno recenzijo napisal Vladimir Arsenić, ki poudarja: »Njene zgodbe, četudi so v bistvu tragične, imajo v sebi dovolj humorja, da popolnoma pozabimo na nemoč likov. Alena Begić je nedvomno pokazala zavidljivo raven zavedanja narativnih strategij in tematsko odlično ujela 'duh časa'« (Arsenić 2023).

Še ena avtorica je debitirala po končanju delavnic, in sicer Snježana Vračar Mihelač. Že pred delavnicami je pisala izjemno narativno, angažirano, urbano poezijo. Po delavnicah je prejela več nagrad za poezijo, med njimi tudi nagrado za neobjavljen pesniški prvenec *Kad zatvorim oči vidim modro* (2022), o katerem je žirija Presingovega natečaja za leto 2022 zapisala:

Pesnica nas popelje skozi svoj osebni in družinski album, iz svojega doživljanja izlušči tiste univerzalne trenutke, v katerih se lahko prepoznajo bralci, ne vsiljuje vnaprej

izbrane lekcije ali poante, ne objokuje stvari, ki so minile (ker so minile), ampak iz morja spominov izloči dragocene koščke mozaika, ki skupaj s sadjem in zelišči, pticami in žuželkami sestavljajo čudovito pisan svet. (Purić Jovanović, Crnković, Milojević 2022.)

Njena zgodba v zborniku *Biće bolje – Bo že* (Dimkovska 2019) z naslovom Urobor, ki pritegne bralca s svojo notranjostjo in poglobljenostjo tako v psihične kot tudi v fizične koordinate poti, potovanja, migracije, vračanja, domovine, rodbine, preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, korespondira oziroma komunicira s kratko zgodbo Dragana Mitića Knjige z orehi.

Dragan Mitić je na delavnice prišel predvsem kot pesnik nesrečne ljubezni, izgube, ranjenosti, moško-ženskih odnosov in pričakovanj. Na koncu delavnice lahko rečemo, da je postal izčiščen pesnik in odličen prozaist, ki ni zgubil svoje poezije, ampak jo je spremenil in osvobodil prevelike čustvenosti, jo odprl za slike, podobe in metafore in metonimije tudi iz ostalih, ne le ljubezenskih govoric, paralelno pa je začel pisati odlične zgodbe s pridihom memorialistike, spomina, otroštva, odraščanja itn. Da bi ustvaril kratko in zgoščeno zgodbo *Obup pri lesu*, je poosebil les, v omenjeni zgodbi *Knjige z orehi* pa je napisal osebno in družinsko pripoved o razpadu Jugoslavije, o bratstvu, prijateljstvu, medčloveških odnosih, o bližini, ki je premagala vojno, o človeškem bitju, polnem empatije, sočustvovanja in ljubezni.

Tamara Kovačević se izjemno uspešno ukvarja z detajli, ki dajejo njenim neverjetno zanimivim idejam pristnost, prepričljivost in resnost, tudi v kratki zgodbi *Z mačetom me boš*, z mačetom te bom, ki je prejela tretjo nagrado na regionalnem razpisu Biber. Njena antologijska pesem *Pozimi me vleče domov* je ostra kritika domovine, korenin, nostalgije in porekla subjekta, ki se nima za človeka iz diaspore, ampak za državljana sveta. Paradoksalno se konča z verzom »Pozimi me ne vleče domov«.

Vesna Hrdlička Bergelj je na delavnicah napisala lucidno in jezikovno hibridno pesem *Ni žoga ampak balun*, ki na koncu postane žoga – z rahlo baladnim tonom o identiteti, preselitvi, otroštvu, mladosti, integraciji in novi domovini.

Naslov zbornika *Biće bolje – Bo že* smo si izposodili od Biljane Žikić: tako se namreč imenuje njena pesem z istoimenskim naslovom, pesem – summa summarum o pesničinem odnosu z očetom, portret njegovega dela in življenja, lekcija o bivanju na tem svetu. Izjemno družbeno ozaveščena in angažirana Biljana Žikić je napisala pesmi in kratke zgodbe, ki kažejo kritično držo do dogodkov okrog nas in v našem času. Z lucidnostjo, ironijo in iskrenostjo piše o zelo pomembnih temah, kot so identiteta, tudi spolna, migracije, zlorabe, mobing, nasilje, ženske pisave, o socialnih težavah, usodah z obrobja. O položaju priseljenskih pisateljic sama pravi:

Zdi se mi, da je za avtorje/ice na začetku poti že samo po sebi zelo težko. Če pa avtor živi v enem jeziku in ustvarja v drugem, je to še težje. Če pa začenja pisati v poznih

letih, je to še veliko težje. In če je ženska v poznih letih, je to spet še veliko težje. Olajševalna okoliščina za priseljske avtorice je internet – družabna omrežja – povezovanja, ki ne zahteva fizične prisotnosti in ukinja jezikovne in fizične meje. (Biljana Žikić.)

4 Nova literarna diaspora

Med besedili, objavljenimi v zborniku *Biće bolje – Bo že* (Dimkowska 2019), ni motivov domotožja, hrepenenja po rodni grudi, negativizacije življenja v tujem okolju, idealizacije domovine in s tem povezane bolečine, niti drugih tem, značilnih za diasporo. Estetsko funkcijo svoje pisave so udeleženci vedno povezali z eksistencialno, posledično tudi z etično funkcijo. Filozofsko vprašanje »Kdo sem?«, ki je nasploh značilno za ustvarjalce, je v imagologiji mlajših avtorjev dopolnjeno še z enim avtoreferenčnim vprašanjem: »Kje sem (doma)?«, toda odgovori niso travmatični ali sentimentalni, ampak lucidni, avtoreferencialni, ironični. V 21. stoletju mlajši priseljski avtorji na literarno sceno vstopajo suvereno in odprto, brez predsodkov, stereotipov in idealizacije literarnega sveta.

Zbornik *Biće bolje – bo že* (Dimkowska 2019), objavljen v Ljubljani v maternih jezikih in v slovenskem prevodu udeležencev, četudi je imel nekaj javnih predstavitev, ni naletel na recenzije v slovenskih medijih. O zborniku je v *Peščaniku* pisala Svetlana Slapšak, avtorica, ki živi v Sloveniji in ustvarja v srbskem jeziku:

Tukaj je mnogo ironije in samoironije. To sta že dve skupni pesniški prvini, ki postavljata mlado literarno diasporo v povsem drug svet kot diaspora-izmišljotina. Skratka dovolj, da vidimo, kako se je oblikovala – ime ohranjamo zaradi operativnosti – nova diaspora nezaželenega izvora, negotove sedanjosti in, vsaj v literaturi, predvidljivo pomembne prihodnosti. Čas je, da pojasnim: absolutno ne sprejemam trenutne terminologije z eks, bivša, post, in drugimi besedami, ki se uporabljajo za opis jugoslovanškega. Odtis, nasprotno, pomeni nekaj, česar ni, a je pustilo prepoznavnost, intimnost, znanje. Če je v kamnu (mitološki), v pesku (filozofski), v blatu (zgodovinski), na vodi (pesniški), odtis je neizčrpen, [...] brez kritične podpore, socialnega statusa, medijske podpore, intelektualne solidarnosti 'staroselcev', in institucionalne tolerance sploh ni lahko preživeti. (Slapšak 2020.)

Tamara Kovačević in Snježana Vračar Mihelač sta po udeležbi na festivalu *Sosed tvojega brega* (2019), ki ga organizira JSKD, svoja razmišljala strnili takole:

Manjšinski avtor, ki piše v maternem jeziku, začetnik, ima nešteto vprašanj. Prvo vprašanje je, komu naj postavlja ta vprašanja? Je sploh zanimanje za tovrstno literaturo? Koga nagovarjate, bralce dežele, iz katere ste odšli, ali bralce dežele, v katero ste prispeli, kjer živite in ustvarjate, spet v maternem jeziku, s pogojem, da vas razumejo? Kdo objavlja manjšinsko literaturo? Ali država podpira in spodbuja manjšinsko književnost kot naložbo v raznolikost in multikulturalnost? Si sploh želite, da bi bilo to, kar pišete, označeno kot manjšinsko? Ali je treba literaturo takoj prevesti v jezik večine, da bo dostopna širši publiki? Ali je sploh smiselno pisati kot pripadnik manjšine ali ni

lažje preprosto začeti pisati v jeziku države, v kateri živiš in s tem narediti konec pripadnosti in integraciji? (Kovačević, Vračar, Mihelač, 2019.)

Ta vprašanja, ki si jih postavljata avtorici, živeči v Sloveniji in pišoči v srbskem oz. hrvaškem jeziku, v ozračju transkulturalnosti ne bi zvenela nerešljivo, v paradigmi nacionalne književnosti pa postanejo eksistenčna. Toda ali res morajo biti meje slovenskega jezika tudi meje slovenske književnosti? To vprašanje si postavlja veliko teoretikov književnosti in še več pisateljev in pisateljic, ki živijo in ustvarjajo v mejah jezika, države, nacije, vedno znova postavljeni pred vprašanje o identiteti, osebni, kolektivni in arhetipski. »Identitete so zamenljive, kot potni listi. Integriteta ne,« pravi Dubravka Ugrešić, ki je pisala v hrvaščini in živel na Nizozemskem (Ugrešić 2004).

Avtorice in avtor, objavljeni v zborniku *Biče bolje – bo že* (Dimkovska 2019), ki v svojih besedilih pišejo tudi o identiteti, so predstavniki novega vala avtorjev, ki razumejo svet širše od meja, ki ga parcelirajo, jezik, ki so ga izbrali, je integriteta osebnosti, ki se bo, upam, izborila za objave, prevode, bralce, priznanja v kulturi, v kateri živijo, torej v slovenski kulturi. Toda zadnji razpis Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti je zavrnil projekt »Ustvarjalnost za enakopravnost« SKC Danila Kiša, ki se je nanašal na problem marginalizacije, stereotipizacije in diskriminacije ranljivih skupin žensk v družbi, dejavnosti pa bi vključevale delavnice kreativnega pisanja v maternem jeziku, skozi katere se bodo opolnomočile ranljive skupine žensk, z naslednjo razlago: »Dejavnosti so usmerjene v kreativno pisanje izključno v maternem jeziku, kar pa ne prispeva k učenju slovenskega jezika, ki je eden od ključnih dejavnikov za socialno vključenost žensk iz ranljivih skupin« (Sklep o izboru 2023).

Ironija, ki jo vsebuje zavrnitev projekta, je lahko inspirativna za pisatelje in pisateljice, ki pišejo v svojih maternih jezikih, je pa tudi dokaz nerazumevanja problematike pisanja v drugem jeziku: država, nacija, nacionalna književnost še vedno pričakuje asimilacijo posameznika, da bi se integriral v družbi, kulturi, književnosti. Postavlja se tudi vprašanje, kako bi nekdo, ki se šele uči jezika, lahko pisal v tem jeziku? Po vsem, kar je naredila teorija transnacionalne književnosti, se vedno znova vračamo v dvajseto stoletje, pa tudi prej, v paradigmo monokulturalnosti in se znova učimo osnovnih dejavnikov nacionalne književnosti, ki omejujejo, izključujejo in ne izboljšujejo položaja priseljskih in manjšinskih avtorjev in avtoric. Za nekatere inštitucije so meje slovenskega jezika tudi meje ne le slovenske književnosti, ampak tudi kulture, integracije, bivanja in življenja. »Mogoče je 21. stoletje čas, ko bomo sposobni preseči začetke analize sodobne književnosti iz 19. stoletja in ko se bomo namesto marginalizacije izseljske/priseljske literarne produkcije v tujih jezikih zmožni odločiti za vključevanje?« se sprašuje Marijanca Ajša Vižintin (2014: 503). Globoko si želim, da bi vsi, tako posamezniki kot inštitucije, bili zmožni vključevati priseljske avtorje in pisave v kanon slovenske književnosti, jih videti kot obogatitev skupnega kulturnega prostora, ne pa kot problem.

Zaključek

Nacionalna književnost je še vedno privilegiran prostor, zato te, če v njem ne govoriš, ne sliši nihče. Jezik, v katerem nastajajo literarna dela, je še vedno kriterij pripadnosti oz. nepripadnosti določeni književnosti in kulturi. Druga generacija postjugoslovan-skih priseljenskih pisateljic in pisatelja, katerih literarna besedila tvorijo korpus zbornika *Biće bolje – Bo že* (Dimkowska 2019), je nova literarna diaspora, ki se je v novem, globaliziranem svetu oddaljila od imagologije idealizacije domovine ali domovin, nacionalnih simbolov, sentimentalnih spominov. Na literarno sceno vstopa s svojimi jeziki, maternimi ali posvojenimi, z enako suvereno vsebino in obliko kot avtorji, ki pišejo v slovenskem jeziku in se imajo a priori za slovenske pisatelje. Problem je recepcija literarnih del priseljenskih pisateljev, ki je komaj opazna in obstoječa in ni v koraku z razvojem metodologije in prakse transnacionalne in transkulturne književnosti. Namesto, da bi se pozornost usmerila na literarna dela kot takšna, ne glede na jezike, v katerih so napisana, se inštitucije, teoretiki in malo manj bralci še vedno sprašujejo, ali določeno literarno delo priseljenskih pisateljev lahko pripada slovenski književnosti in potemtakem tudi slovenski kulturi. Odvisnost od odgovora je velikokrat ključna za njegovo recepcijo. Priseljenski pisatelji optimistično verjamejo, da bo bolje, da bo že bolje. Menim, da bo za vse dejansko bolje, ko bomo meje nacionalne književnosti vsaj razširili, če jih še vedno ne moremo odpreti v področje transnacionalne književnosti, kjer bomo priseljenske pisateljice in pisatelji brali in obravnavali na podlagi napisane-ga, ne na podlagi jezika, v katerem pišejo.

VIRI IN LITERATURA

- ARSENIĆ, Vladimir, 2023: *'Dan za ispravljanje': Pogoden duh vremena*. Booksa, Zagreb: Booksa. <<https://booksa.hr/kritike/dan-za-ispravljanje-pogoden-duh-vremena>>.
- BEGIĆ, Alena, 2022: *Dan za ispravljanje*. Zagreb: Durieux.
- DIMKOVSKA, Lidija (ur.), 2019: *Biće bolje – Bo že*. Zbornik literarnih besedil z delavnic Kulturna produkcija ranljivih skupin – književna produkcija v maternem jeziku v okviru projekta MANJŠINENAMREŽI. Ljubljana: Srbski kulturni center Danilo Kiš.
- JUVAN, Marko, 2009: *Svetovni literarni sistem*. Ljubljana: Primerjalna književnost 32/2. 181–212.
- KOVAČEVIĆ, Tamara, VRAČAR MIHELAČ, Snježana, 2019: *Susedi ili međaši? Manjšine na mreži* <<https://namrezi.si/sl/objave/prispevek/susedi-ili-medasi>>.
- KRASOVEC, Aleksandra, 2020: Priseljenski medsvetovi v proznih delih G. Vojnovića, Z. Kneževića, D. Matković in F. Plohla. *Jezik in slovstvo* 65/2. 33–45.
- MIHELAČ, Vračar Snježana, 2022: *Kad zatvorim oči vidim modro*. Beograd: Pressing.
- MILOVANOVIĆ, Natalija, 2022: Modalni glagoli literarnega ustroja. *Literatura*. 372–373.
- PETRIČ, Karmen, 2022: *Navigacija v pravo smer*. Mlada kritika – festival Pranger. <<http://pranger.si/mlada-kritika/>>.

- PUNGERŠIČ, Dijana, 2022: Vedno drugje, vendar trdno na pravem mestu. *Večer* (2. 7. 2022), Maribor: Večer mediji, 8.
- PURIĆ JOVANOVIĆ, Nadežda, CRNKOVIĆ MILOJEVIĆ, Predrag, 2022: *Snježana Vračar Mihelač pobeđnica VIII Presingovog konkursa*. 15. 9. 2022. <<https://konkursiregiona.net/snjezana-vracar-mihelac-pobednica-viii-presingovog-konkursa/>>.
- Sklep o izboru, 2023: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. <JR-NV02023-Sklep_o_izboru-v_podpis-koncni_P.pdf>.
- SLAPŠAK, Svetlana, 2020: Književna dijaspora, kraj izmišljotine. *Peščanik*. <<https://pescanik.net/knjizevna-dijaspora-kraj-izmišljotine/>>.
- UGREŠIĆ, Dubravka, 2004: *Nikog nema doma*. Zagreb: Devedeset stupnjeva.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2014: Kdo vse piše in (so)ustvarja slovensko književnost? Alenka Žbogar (ur.): *Obdobja 33: Recepcija slovenske književnosti*. 503–512.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2015. Prepoznavanje kulturne mešanosti in sestavljene identitete znotraj državnih meja. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 25/1. 211–222. <<http://zdjp.si/wp-content/uploads/2015/07/Annales-SHS-25-2015-1.pdf>>.
- ŽIKIĆ, Biljana, 2023: *Osebna korespondenca po elektronski pošti*, 20. 4. 2023.

Joseph Valenčič

Svet Urada Vlade Republike Slovenije za Slovence po svetu, svetovalec za Slovence v Severni Ameriki; Slovenian Union of America

javalencic@yahoo.com

Sodobni slovensko-ameriški pesniki in pesnice: Raznoliki glasovi literarnega duha

Slovensko-ameriški pesniki in pesnice so v Severni Ameriki v drugi polovici 20. stoletja za svojo poezijo prejeli številna priznanja in nagrade. Njihove pesmi razkrivajo raznolikost in izkušnje prve, druge in tretje generacije potomcev in potomk slovenskih priseljencev in priseljenk. Anita Endrezze, Rudy Kikel, Ray McNiece, Rose Mary Prosen, Natasha Sajé, Francine Sterle, Russell Vidrick, Bruce Weigl, Frank Winters in drugi tvorijo s svojo poezijo edinstvene glasove iz družin s skupno priseljsko izkušnjo in s skupnim poreklom iz Slovenije.

1 Uvod

Slovenci in Slovenke v Združenih državah Amerike ohranjajo tradicijo pesništva že več kot 150 let. Od prvih misijonarjev in naseljencev sredi 19. stoletja do današnjih univerzitetnih študentov so si številni slovenski literarni ustvarjalci za svoje izražanje izbrali poezijo. Več ameriških pesnikov in pesnic s slovenskimi koreninami je na literarni sceni te države uveljavljenih in visoko cenjenih, njihove zbirke pa nagrajene. Mnogi so se v svojih delih dotaknili svojega slovenskega porekla (Gobet, Donchenko 1977; Valenčič 2002).

Poezija je bila vedno del slovensko-ameriške književnosti, še posebej v letih med prvo in drugo svetovno vojno. Do leta 1920 so se živahne in povezane slovenske skupnosti razvile v industrijskih mestih, v tovarniških in rudarskih mestecih, nekaj tudi v kmetijskih skupnostih. Te skupnosti so zgradile in vzdrževale slovensko kulturno infrastrukturo z rimokatoliškimi župnijami, narodnimi domovi ter z bratskimi društvi in organizacijami, ki so sponzorirale in spodbujale različne dejavnosti. Ta slovenska kulturna renesansa je razvila generacijo pisateljev in pesnikov, ki so sodelovali z desetimi časopisov, revij in almanahov. Ti so izhajali za slovenske bralce in bralke ter odražali njihova raznolika prepričanja in zanimanja.

Slovenci in Slovenke so svoj jezik uživali v vseh pisnih oblikah, a za mnoge je v tem obdobju poezija veljala za najvišjo literarno obliko v slovenskem jeziku. Pesmi so se pogosto pojavljale v slovensko-ameriških publikacijah in so bile predmet pouka slovensčine. Med najbolj cenjenimi in objavljanimi pesniki od dvajsetih do štiridesetih let

prejšnjega stoletja so bili Ivan Zorman, Etbjn Kristan, Katka Zupančič, Janko N. Rogelj in Ana Praček Krasna. Pesniki in pesnice tega časa so bili večinoma rojeni v Sloveniji, poznali so slovenske avtorje in avtorice, pisali so v slovenščini. Teme so vključevale vidike ljubezni, človeško stanje, nostalgijo po domovini, imigrantske izkušnje, življenje delavskega razreda in odzive na aktualne dogodke. Krasna in Zupančič sta pisala tudi za otroke. Eden prvih v Ameriki rojenih pesnikov slovenskega porekla, ki je dosegel sloves, je bil Joseph Kalar, pogost sodelavec naprednih ameriških publikacij. Njegova pesem iz leta 1931 Papermill, ostra pripoved o zaprtju papirnice v Minnesoti, je bila večkrat ponatisnjena.

Po 2. svetovni vojni je v Severno Ameriko prispel manjši val političnih in gospodarskih priseljencev iz slovenskih deŹel, ki so se naselili večinoma v Clevelandu, Chicagu, Torontu in drugih mestih Velikega jezera. Nekateri so bili že prekaljeni pisatelji in pesniki in so svojo obrt nadaljevali, objavljali so se v slovensko-ameriški periodiki in v samozaloŹbi (Źitnik, Glušič 1999). S povečano kulturno izmenjavo med ZDA in Jugoslavijo od petdesetih let 20. stoletja dalje je poezija slovensko govorečih pisateljev dobila zasluŹeno pozornost v Sloveniji. Ana Praček Krasna (1978, 1980, 1986), Janko N. Rogelj (1962, 1967, 1973), Jack Tomšič (1968a, 1968b, 1989) in drugi so izdali zbirke v Sloveniji oz. takratni Jugoslaviji. Ta prispevek pa se osredotoča na naslednjo generacijo, večinoma rojeno v ZdruŹenih drŹavah Amerike.

2 Nova generacija slovensko-ameriških pesnikov in pesnic v 70. letih 20. stoletja

Generacija slovensko-ameriških pesnikov in pesnic, ki je odraščala v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, se je v marsičem oddaljila od svojih starejših predhodnikov in predhodnic. Kot otroci staršev, rojenih v Ameriki, doma niso več govorili slovensko, velikokrat mati ali oče nista bila slovenskega porekla, le še stari starši. Pisatelji, rojeni med povojnim »babyboomom«, so odraščali ob televiziji, radiu ter napredku v zaloŹništvu in komunikacijah, imeli so večji dostop do poezije v vseh oblikah. Pogosto so bili vzgojeni v domovih delavskega razreda in mnogi so bili prvi v svojih druŹinah, ki so obiskovali visoke šole in univerze, na katerih so lahko študirali poezijo in se je naučili pesniti. Samoizražanje se je spodbujalo v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, prav tako eksperimentiranje v umetnosti, vključno z literaturo. Takratna druŹbena gibanja so slavila etnično poreklo, zato je lahko obstajala pozitivna zavest o njihovih slovenskih koreninah, včasih omenjena v njihovih delih.

Več slovensko-ameriških pesnikov in pesnic je za svoje delo prejelo priznanje in odlikovanja, njihove pesmi so bile objavljene v različnih pesniških revijah in zbirkah. Njihove pesmi razkrivajo različna ozadja in izkušnje prve, druge in tretje generacije potomcev slovenskih priseljencev in priseljenk ter odsevajo teme in trende v ameriški poeziji zadnjih petdesetih let. Tvorijo edinstven sklop glasov iz druŹin s skupno

priseljensko izkušnjo in skupnim poreklom iz Slovenije. V njihovih delih je slovenski literarni duh v ZDA še vedno živ.

3 Pesniški glasovi iz družin s priseljensko izkušnjo in poreklom iz Slovenije

Anita Endrezze, Rudy Kikel, Ray McNiece, Rose Mary Prosen, Natasha Sajé, Francine Sterle, Russell Vidrick, Bruce Weigl, Frank Winters so predstavniki in predstavnice poezije slovensko-ameriške poezije iz druge polovice 20. stoletja, ki sem jih izbral za ta prispevek. V nadaljevanju jih na kratko predstavljam z njihovim delom, knjižnimi izdajami in literarnimi nagradami.

Večina teh pesnikov se osebno ne pozna in se ne zaveda svoje slovenske povezanosti. Vsak priznava svoje slovenske korenine, le redki pa so obiskali Slovenijo. Čeprav vsi pesniki v svojih delih morda ne izkazujejo prirojene »slovenskosti«, se zdi, da imajo pogosto skupen smisel za hudomušen humor. Poglobljajo se tudi v vprašanja osebne identitete in sprave s preteklostjo.

Sedem od teh devetih pesnikov piše o svojih slovenskih koreninah, običajno o izkušnjah in čustvih staršev ali starih staršev. Vseh devet je odraščalo ob meglenih zgodbah o daljni domovini. Slovenija je zanje lahko kraj lepote ali tragedije, topline ali zavrnitve, vesele nedolžnosti ali krvavih bitk – morda vse hkrati. Vsekakor je bila Slovenija kraj, ki ga je bilo treba zapustiti. Ti pesniki očitno cenijo spomine družinskih pripovedovalcev iz druge ali tretje roke, ki jih ne morejo nikoli pozabiti.

3.1 Anita Endrezze

Anita Endrezze (1952) je priznana kot ena vodilnih ameriških staroselk (Yaqui) v poeziji. Njeno delo se pogosto ukvarja z občutljivim ravnovesjem med človeškim življenjem in naravnim svetom skozi metafore in osupljive podobe. Piše tudi o močnih ženskah iz preteklosti svoje družine, vključno s slovensko babico, mamo in teto. Izdala je šest knjig, njena dela pa so prevedena v več jezikov, tudi v slovenščino. Magistrirala je na univerzi Eastern Washington. Njena knjiga *At the Helm of Twilight (Ob krmilu somraka)* je leta 1997 prejela dve literarni nagradi.

Zakaj kamen ne poje sam od sebe

Na njem so zgrajene vse druge pesmi.

Če primakneš ušesu modri kamen,
slišiš prastaro reko,
nekoč je bil njeno srce,
slišiš vroči veter, njeno govorico,
in zemljo, ki mu obljubila je ognjena usta.

Lisasti kamen prihaja iz sanj
dirjajočega konja vinskih barv.
Obredne pesmi trav poje čreda
in sanjski kamni izpod njenih kopit
letijo v pisano nebo.

Črni kamen je v zadnjem spanju ujel
dušo medveda.
Njena pesem
ga obkroža z iluzijo
krzna.

Vsi rumeni kamni varujejo skrivnosti sov.
Zeleni dihanje rastlin,
ki srečne pojejo čez noč.

Rdeč, za pest velik kamen je ljubezen
med možem in ženo, skladnost njunih teles
v travi.

Narava sivega kamna je v žalost odeta.
Beseda govorice mrtvih.
Obdrži ga. Nekega dne ga boš razumel.

(Endrezze, 2000.)

3.2 Rudy Kikel

Rudy Kikel (1942–2017) je začel kot eden prvih kritikov novo nastajajočega žanra gejevske poezije v sedemdesetih letih, preden je izdal tri zbirke lastnih samorazkrivajočih se pesmi o odnosih, ki so vplivali na njegovo življenje. Njegove pesmi so avtobiografske in močno osebne, saj se ukvarjajo z vidiki identitete, zlasti z »drugačnostjo«, bodisi kot gej, pisatelj ali sin priseljencev. Njegov ciklus pesmi, *Gottscheers*, dokumentira izseljevanje njegove nemško govoreče družine iz Kočevja (Gottschee) in njihove izkušnje v Brooklynu v New Yorku. Doktoriral je v angleščini na univerzi Harvard leta 1975. Bil je urednik več antologij gejevske poezije. Leta 1997 je prejel Grolierjevo nagrado za poezijo.

3.3 Ray McNiece

Ray McNiece (1960) si je prislužil nacionalni sloves kot pesnik in performer. Že dvajset let potuje po ZDA s svojimi govornimi predstavami, z monodramami, glasbenimi predstavami in delavnicami. Vodil je dve ekipi za državno tekmovanje v slampoeziji. McNiece je avtor osmih pesniških zbirk in zbirk haikujev, v katerih slavi svojo

dediščino delavskega razreda rjavega pasa Amerike. Svoje družinske korenine, brezpravne ljudi in zapletenost svojega mesta slavi s konciznimi podobami in hudomušnim smislom za humor. Pogosto omenja svoje slovensko in irsko poreklo. Leta 2021 je prejel umetniško nagrado Clevelanda (Ohio) za življenjsko delo, nedavno pa mu je podelila štipendijo Akademija ameriških pesnikov. Z Jevgenijem Jevtušenkom je gostoval po Rusiji, z Lawrencom Ferlinghettijem po Italiji, po Sloveniji s skupino džezistov. Organizira delavnico skupnega pisanja, da bi združil pesnike različnih starosti in izkušenj za antologijo in podcast. Izjavil je: »V mojem telesu se borita slovenski pastir in irski menih.« (Intervju, 2023).

Old Woman in a Slovenian Church in Cleveland

Her husband gone years ago yet her requiem
burns through diffuse light conducive to mourning.
Her tongue flickers like a red-cupped candle.

She keeps arthritic hands warm with the flow
of solid beads, the seeds of the departed
she plants over and over, rising as black wheat.

She tells her decades every evening during novenas,
Creaking Hail Marys in an accent that trickles
down the gutters of a village in Slovenia.

Her devotions hover and ascend as she ceases,
roosting in darkness as deep as her upturned eyes.

(McNiece 1997: 57.)

3.4 Rose Mary Prosen

Rose Mary Prosen (1931–2008) je bila pesnica iz Clevelanda, katere dela obravnavajo osebne spomine in izkušnje, aktualne dogodke, mestno življenje in človeško stanje. Večkrat piše o soočanju s preteklostjo in različnih vidikih ljubezni, kot so romantika, zgrešene povezave in dvoličnost. Dotakne se tudi svojih slovenskih korenin in imigrantske izkušnje v Ameriki. Izdala je štiri pesniške zbirke. Bila je profesorica angleščine na Cuyahoga Community College.

3.5 Natasha Sajé

Natasha Sajé (1955) je objavila štiri pesniške zbirke in številne eseje o romanih 18. in 19. stoletja, poetiki, o svojem življenju kot učiteljica in pisateljica. Veliko njenih del je provokativnih in duhovitih komentarjev o identiteti, veri in spolu. Rodila se je v

Münchnu v Nemčiji begunskima staršema, očetu Slovencu in materi iz Šlezije, s katerima je nato emigrirala v New York City. Nedavno se je upokojila na kolidžu Westminster v Utahu. Njena prva zbirka pesmi *Red Under the Skin* (*Rdeči pod kožo*, 1994) je prejela nagrado Agnes Lynch Starrett, njena druga zbirka *Bend* (*Zavoj*, 2004) pa je prejela nagrado Utah Book Award za poezijo. Prejela je dve nagradi Poetry Society of America. Leta 2005 je dobila Fulbrightovo štipendijo in poučevala v Ljubljani.

3.6 Bruce Weigl

Bruce Weigl (1949) s pesmimi v prostem verzu deli svoje izkušnje v ameriški vojski in Vietnamu. V *The Circle of Hanh* (*Hanhov krog*, 2000) Weigl piše: »Vojna mi je vzela življenje in mi v zameno dala poezijo [...] usoda, ki mi jo je namenil svet, je, da se trudim pisati dovolj močno, da bi druge pritegnil v grozo.« V več pesmih je omenil svoje slovenske korenine. Weiglova prva nagrada je bila nagrada Ameriške akademije pesnikov leta 1979. Prejel je dve nagradi Pushcart, Pattersonovo nagrado za poezijo, štipendijo Nacionalne ustanove za umetnost ter štipendije fundaciji Yaddo in Bread Loaf. Leta 1998 je bil nominiran za Pulitzerjevo nagrado za *Song of Napalm* (*Napalmova pesem*). Je gostujoči profesor na Lorain County Community College v Lorainu, Ohio.

Elegy

Into sunlight they marched,
into dog day, into no saints day,
and were cut down.
They marched without knowing
how the air would be sucked from their lungs,
how their lungs would collapse,
how the world would twist itself, would
bend into the cruel angles.

Into the black understanding they marched
until the angels came
calling their names,
until they rose, one by one from the blood.
The light blasted down on them.
The bullets sliced through the razor grass
so there was not even time to speak.
The words would not let themselves be spoken.
Some of them died.
Some of them were not allowed to.

(Weigl 1988)

3.7 Francine Sterle

Francine Sterle (1952) se odziva na naravo okoli svojega doma sredi gozdov in jezer Železnega gorja države Minnesote. Njene koncizne podobe prikazujejo zunanji svet pa tudi njene notranje zaznave, včasih meditativne in čutne, drugič presenetljive in strastne. Njena dela so bila veliko objavljena v antologijah in literarnih revijah, kot je *The North American Review*. Velja za eno vodilnih pesnic Minnesote, saj je prejela nacionalne in državne nagrade in štipendije ter deset nominacij za nagrado Pushcart.

3.8 Russell Vidrick

Russell Vidrick (1963) je že desetletja steber pesniške scene v Clevelandu v Ohio, saj je od leta 1990 gostil številna branja. Njegova dela so bila objavljena v večjih underground antologijah v ZDA. Izdal je več zbirk in knjig. Njegova dela tkejo bogate, alegorične podobe, ki opisujejo občutke ljubezni, izgube in osamljenosti.

3.9 Frank Winters

Frank Winters (1944–2017) je bil ustanovitelj Denver Street Poets Union (Združenje uličnih pesnikov) v Denverju v Koloradu in barvita osebnost na literarni sceni tega mesta. Njegova zbirka iz leta 1982 *Northeast of Globeville (Severovzhodno od Globeville)* je večinoma avtobiografska. Vključuje številna sklicevanja na njegovo slovensko družino in njihove boje v grobi industrijski soseski Denverja. V zbirki so tudi akrostične pesmi; po vzoru Prešerna preigrava slovensko besedo, ki se nato v verzih razširi. Njegova dela se pojavljajo v več antologijah. Nastopil je na Soho Jazz Festivalu in Royal Albert Hallu v Londonu ter na konferenci Zveze slovenskih pisateljev tik pred osamosvojitvijo Slovenije, kjer se je srečal s Tomažem Šalamunom in drugimi slovenskimi pesniki. Beat pesnik Jack Micheline profilira Wintersa v svoji pesmi »Kid Fantasy (Froc fantazije)«.

Brezvestnez

Bluster of the **desperado** was the poetry in his soul
 Reeking from the heavy sweat of travel he told his stories
 Enlivened by wine he viewed the women in the streets
 Zero in his pocket and a mind filled with words he heard
 Visions of the outlaw and the tender God he saw everywhere
 Eternity in a whisper or a shout was what God was about
 Silently he'd draw his sculptures trying to find a route to the Lord
 Trying to incorporate his vision of time and space together
 Nihilist of black leather he was the American measure of Buddha
 Enlightenment was in the thorny crown of being renowned
 Zest of life was part of the madman's constant strife

(Winters 1982: 81.)

4 Zaključek

Izbrani pesniki in pesnice iz Severne Amerike predstavljajo generacijo, ki je še vedno povezana s Slovenijo, bodisi zaradi (starih) staršev, rojenih v Sloveniji, bodisi zaradi družinskega izročila. Z vsako naslednjo generacijo se slovenske povezave zmanjšujejo, pozabljajo ali težje izsledijo. Od osemdesetih let prejšnjega stoletja naprej lahko priseljene iz Slovenije v ZDA vsako leto štejemo v stotinah namesto v tisočih. Mnogi izmed novejših ameriških Slovencev in Slovenk so izobraženi strokovnjaki in strokovnjakinje. Verjetno bodo nekateri postali prepoznavni po svoji poeziji. Iščem te nove glasove.

V ZDA so vsi priznani kot ameriški pesniki in pesnice. Če bi jih vprašali, ali se opredeljujejo za Slovence, bi se večina strinjala, v celoti ali do neke mere. Prosen in Winters sta se seznanjala s slovensko literaturo in poezijo. Winters je v Sloveniji bil v stiku s pisatelji in se zgledoval po Francetu Prešernu. Izjema bi bil Rudy Kikel, ki se je identificiral kot Kočevar, potomec nemško govoreče manjšine v Sloveniji. Nihče ne piše in ne govori slovensko, razen morda kakšne besede ali besedne zveze.

Skoraj vsi ti slovensko-ameriški pesniki in pesnice so v Sloveniji neznani. Njihova dela niso bila nikoli prevedena v slovenščino. Rose Mary Prosen je edina, ki je bila omenjena v študijah slovenskih pisateljev v Severni Ameriki. Ena sama pesem Anite Endrezze je bila slučajno prevedena v slovenščino za antologijo poezije ameriških domorodcev. Nekaj jih je obiskalo Slovenijo. Natasha Sajé je prejela Fulbrightovo štipendijo za poučevanje v Ljubljani. Ray McNiece je nekoč v Ljubljani prebral nekaj svojih del. Sajé, McNiece, Winters in Prosen so bili predstavljeni znanim slovenskim literatom v ZDA ali v Sloveniji.

Izbrane pesnike in pesnice lahko razumemo kot podaljšek literarne tradicije na Slovenskem. Večina je v svojih delih pisala o Sloveniji in slovensko-ameriških izkušnjah, zato menim, da bi jih bilo treba uvrstiti v slovenske antologije, v učne načrte in književna berila (Žitnik 2007, 2008; Vižintin 2016, 2022). V slovenščino bi bilo treba prevesti antologijo sodobne slovensko-ameriške književnosti (Gobetz, Donchenko, 1977), predlagam tudi nastope na festivalih, ki bi bralcem in bralkam v Sloveniji predstavili te fascinante, dovršene avtorje in avtorice.

VIRI IN LITERATURA

- ENDREZZE, Anita 2000: *Throwing Fire at the Sun, Water at the Moon*. Tucson, Arizona, USA: University of Arizona Press.
- ENDREZZE, Anita 2000: »Zakaj kamen ne poje sam od sebe«. Käthe Recheis, Georg Bydlinski (ur.): *Tudi trava ima svojo pesem: besede Indijancev in naš čas*. Radovljica: Didakta. Poslovenila Jelka in Ivan Sernek.
- GOBETZ, Giles Edward, DONCHENKO, Adele 1977: *Anthology of Slovenian American Literature*. Willoughby Hills, Ohio: Slovenian Research Center of America.

- KALAR, Joseph 2006: *Papermill: Poems, 1927-1935*. Ted Genoways (ur.). Champaign, Illinois, USA: University of Illinois Press.
- KIKEL, Rudy 1997: *Gottscheers: Poems*. Port Orchard, Washington, USA: Pride & Imprints
- KIKEL, Rudy 1993: *Long Division: Poems*. North August, South Carolina, USA: The Writers Block Publishing Company.
- MCNIECE, Ray 1997: *The Bone Orchard Conga: Performance Poems*. Asheville, North Carolina, USA: Alive! Publications.
- MCNIECE, Ray 2008: *Raymond McNiece: Greatest Hits, 1987-2007*. Columbus, Ohio, USA: Pudding House Publications.
- PRAČEK KRASNA, Ana, 1987: *Med dvema domovinama: črtice in članki*. Koper: Lipa.
- PRAČEK KRASNA, Ana, 1980: *Moja ameriška leta*. Koper: Lipa.
- PRAČEK KRASNA, Ana, 1986: *Pesmi izseljenke = Poems by immigrant woman*. [S. l.]: Slovenska izseljenska matica ob sodelovanju avtorice.
- PROSEN, Rose Mary 1980: *Apples: Poems*. Cleveland, Ohio, USA: Samozaložba.
- PROSEN, Rose Mary 1980: *Thank You Michelangelo: Love Poems to a Married Man*. Cleveland, Ohio, USA: Samozaložba.
- ROGELJ, Janko N., 1962: *Kruh in srce*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ROGELJ, Janko N., 1967: *Skrivnostni klic*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ROGELJ, Janko N., 1973: *Svoji k svojim*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SAJÉ, Natasha 2004: *Bend*. Dorset, Vermont, USA: Tupelo Press.
- SAJÉ, Natasha 1994: *Red under the Skin*. Pittsburgh, Pennsylvania, USA: University of Pittsburgh Press.
- STERLE, Francine 2001: *Every Bird Is One Bird*. Dorset, Vermont, USA: Tupelo Press.
- STERLE, Francine 2006: *Nude in Winter*. Dorset, Vermont, USA: Tupelo Press.
- TOMŠIČ, Jack, 1968a: *Pognale so na tujem*. Ljubljana: [samozal.].
- TOMŠIČ, Jack, 1968b: *Pognale so na tujih tleh*. Ljubljana: samozal. ob sodelovanju Slovenske izseljenske matice.
- TOMŠIČ, Jack, 1989: *Človeku pojem*. Ljubljana: [samozal.].
- VALENČIČ, Joseph 2002: Z delom uma in srca: ustvarjalnost med Slovenci v Severni Ameriki. Boža Krakar Vogel (ur.): *Zbornik 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2016: (Im)migrant and ethnic minority literature in education curricula in Slovenia. *CLCWeb* 18/1. <<http://docs.lib.purdue.edu/clcweb/vol18/iss1/7/>>.
- VIŽINTIN, Marijanca Ajša, 2022: *The Role of Teachers in the Successful Integration and Intercultural Education of Migrant Children*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars.
- VIDRICK, Russell 2017: *Drag the Sun across the Sky*. Morrisville, North Carolina, USA: Lulu Press, Inc.
- VIDRICK, Russell 1999: *Speak to Me Softly*. Adam Brodsky (ur.): *Whiskey Island Magazine*, Winter/Spring: Cleveland, Ohio, USA: Cleveland State University.
- WEIGL, Bruce 2000: *The Circle of Hanh: A Memoir*. New York, New York, USA: Grove Press.
- WEIGL, Bruce 1988: *Song of Napalm: Poems*. New York, New York, USA: The Atlantic Monthly Press.

WEIGL, Bruce 1996: *Sweet Lorain*. Evanston, Illinois, USA: TriQuarterly Books.

WINTERS, Frank 1982: *Northeast of Globeville: In Seasons Once Removed*. Englewood, Colorado, USA: Howling Dog Press.

ŽITNIK, Janja 2007: Slovene Émigré Literature: Ignored, Forgotten and Rediscovered. *Historical and Cultural Perspectives on Slovenian Migration*. Ljubljana: Založba ZRC.

ŽITNIK, Janja 2008: Slovene Émigré Literature as Part of Slovene National Literature. *Slovene Studies: Journal of the Society of Slovene Studies* 30/1. 3–24.

ŽITNIK, Janja, GLUŠIČ, Helga (ur.), 1999: *Slovenska izseljenska književnost 2, Severna Amerika*. Ljubljana: ZRC, Rokus.

INTERVJUJI

ENDREZZE, Anita: 23. maj. 2011. Intervju po telefonu.

KIKEL, Rudy: 10. junij. 2007. Boston, Massachusetts, USA.

MCNIECE, Ray: 20. april. 2023. Cleveland, Ohio, USA.

PROSEN, Rose Mary: 20. junij. 2006. Cleveland, Ohio, USA.

SAJÉ, Natasha: 8. junij. 2005. Ljubljana.

STERLE, Francine: 19. marec. 2006. Intervju po telefonu.

VIDRICK, Russell: 16. april. 2023. Cleveland, Ohio, USA.

WEIGL, Bruce: 14. september. 2021. Cleveland, Ohio, USA.

WINTERS, Frank: 1. marec. 2006. Intervju po telefonu.

Intervjuje je opravil Joseph Valenčič in so shranjeni v njegovem osebnem arhivu.

Marjanca Ajša Vižintin

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije;

Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko

marijanca-ajsa.vizintin@zrc-sazu.si

Književna besedila ljudi z izkušnjo preseljevanja: pomemben del slovenske književnosti¹

*V prispevku so izpostavljena književna besedila Lidije Dimkovske, Zorana Kneževića, Simone Lečnik, Selme Skenderović, Dijane Matković, Adriane Kuči in Ivane Djilas ter zbornika priseljske in manjšinske književnosti *Iz jezika v jezik ter Biče bolje – Bo že, ki ju je uredila Lidija Dimkovska (2014, 2019a). V slovenskem prostoru so postali vidni in prepoznani literarni glasovi, ki skupaj z drugimi (priseljenimi, izseljenimi, tu rojenimi in vse življenje živečimi v Sloveniji) soustvarjajo slovensko sodobno književnost.**

1 Uvod

Izseljeni in priseljeni. Pogosto pozabljamo na to dvojno izseljensko-priseljsko izkušnjo. Najprej se od nekod izseliš, da se nekam priseliš. Mogoče tam tudi literarno ustvarjaš in postaneš pisateljica, pisatelj ali pesnica, pesnik ali dramatik, dramatičarka z izkušnjo preseljevanja. Za najbolj popoln pregled slovenske izseljenske književnosti do zdaj sta poskrbeli Janja Žitnik in Helga Glušič v trilogiji *Slovenska izseljenska književnost* (1999); treba bi ga bilo nadgraditi in posodobiti. Najbolj celovit pregled slovenske priseljske in manjšinske književnosti v Sloveniji do zdaj je uredila Lidija Dimkovska v zborniku *Iz jezika v jezik: Antologija sodobne manjšinske in priseljske književnosti v Sloveniji* (2014). Da, tudi književnost izseljenih iz Slovenije in priseljenih v Slovenijo ter književnost pripadnic, pripadnikov manjšin v Sloveniji sestavljata slovensko književnost (Vižintin 2016) poleg književnih besedil tistih, ki so se rodili v Sloveniji in vse življenje preživeli v njej. O vseh bi se morali učiti pri pouku slovenskega jezika in književnosti, njihova kvalitetna književna besedila bi morala biti uvrščena v antologije in učna gradiva, biti del učnih načrtov tako v osnovni kot srednji šoli in na fakulteti. Pedagoškim delavkam, delavcem bi prisotnost v učnih gradivih omogočila obravnavo v učnem procesu, da tega ne bi počeli samo tisti z razvito medkulturno zmožnostjo (Vižintin 2018) ali z izkušnjo preseljevanja. Tudi to bi pomenilo priznavanje večjezične in večkulturne Slovenije (Žitnik Serafin 2008) in pripomoglo k temu, da bi nevidni postali vidni in enakopraven del slovenske raznolike družbe.

¹ Članek je nastal v okviru projektov Made in YU: Kako so neljudje gor spravili Jugoslavijo (N5-0134), Potomci slovenskih izseljencev ter ohranjanje slovenskega jezika v Bosni in Hercegovini (BI-BA/21-23-018) ter programske skupine Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij (P5-0070), financirani s strani ARRS.

Ta prispevek izpostavlja literarne glasove priseljenk, priseljencev iz nekdanje skupne države Jugoslavije oz. iz njenih držav naslednic, od koder tudi danes prihaja delat, živet in soustvarjat našo raznoliko družbo največ ljudi (Razpotnik 2022, Vižintin 2022: 146–152).² Pomembno je, da se tudi v leposlovju presegajo podobe priseljenih »v TV serijah, kjer so nastopali kot tepčki v vlogi vratarjev in čistilk v zabavo Slovincem« ali v časopisih »skoraj izključno v črni kroniki«, kot navaja Dijana Matković (2022: 109) in izpostavlja:

Ni čudno, da sem se nad Vojnovičevim romanom [Čefurji *raus!* 2008] navdušila. Prvič je v slovenski literaturi otrok priseljencev spregovoril na način, ki je dejansko posnemal naš način izražanja, naše starše, našo priseljsko kulturo, zmešano s slovensko, prvič je bil ubeseden gnev nekoga, ki ni ne od tu ne od tam in se ga kot takega tudi obravnava. Navkljub prejšnjim poskusom, denimo Skubičev *Fužinski bluz* (2001), so šele z Vojnovičem čefurji dobili svoj glas, ne zgolj posrednega poročanja. (Matković 2022: 109.)

V leposlovnih delih, ki so jih napisale priseljenke, priseljenci sami, se lahko osredotočimo na različne teme, ki jih ubesedujejo, npr. na vprašanje etnične identitete, pripadnosti v delih Dušana Kneževiča in Simone Lečnik ali na vlogo slovenščine kot drugega in tujega jezika v delih Erice Johnson Debeljak, Simone Lečnik in Josipa Ostija (Vižintin 2017: 141–153; Borovnik 2022), vendar so njihova književna besedila veliko več kot to. Relevanten strokoven kriterij poleg priseljske izkušnje ali manjšinske pripadnosti bi moral biti »le literarna kakovost besedil« (Dimkowska 2014: 4), kar je značilno za zbornika, ki ju je uredila Lidija Dimkowska (2014, 2019a).

Medijske glasove, da se jih sliši, jim daje Saša Banjanac Lubej (2021), tudi sama priseljena iz Srbije, urednica oddaje *NaGlas!* na RTV Slovenija, ki prinaša predvsem prispevke o živečih in delujočih, tudi pišočih v Sloveniji, priseljenih iz nekdanje skupne države Jugoslavije oz. iz njenih držav naslednic. Podobno programsko osredotočenost ima radijska oddaja *Sami naši* na radiu Prvi, ki jo vodi Ivana Stipič Lah (2022). Bistveno pa je, da niso predstavljeni samo v radijskih ali televizijskih oddajah, ki predstavljajo priseljene, ampak tudi v literarnih oddajah, književnih predstavitev in kritikah, ki so namenjene vsem, ki jih zanima književnost, npr. v časopisih *Delo*, *Dnevnik*, *Večer*, na Radiu Ars v oddaji *Izšlo je* (Golja 2023), na spletnem portalu Vrabec Anarhist: *Portal za književnost in mišljenje* (Vilhelm 2021), v reviji *Bukla* (Rugelj 2022) itd.

2 Proza priseljenih

Dušan Knežević, priseljen iz Vojvodine (takratne Jugoslavije, današnje Srbije) leta 1995, je za svojo prvo zbirko izjemnih kratkih zgodb *Dvoživke umirajo dvakrat* (2014) prejel nagrado za najboljši prvenec na Slovenskem knjižnem sejmu leta 2014. Njegova

2 V Slovenijo se priseljujejo ljudje tudi z drugih delov sveta, med njimi so tudi pišoči: Erica Johnson Debeljak in Noah Charney iz ZDA, Carlos Pascual iz Mehike, Mathias Rambaud iz Francije idr.

kratka zgodba *Miki ali šepavec na kolinah* (Knežević 2014: 33–53) ubeseduje vprašanja o (ne)pripadnosti, večnem vprašanju, kdo smo, kam spadamo, kje smo doma, kdo so naši – vprašanja, ki si jih postavljamo vsi, a se s preselitvijo potencirajo. »In jaz včasih rečem, da to ni tako, da povsod živijo dobri in slabi ljudje,« odgovarja Miki, ki se ne počuti doma niti pri starših. V Sloveniji in Vojvodini se počuti kot dvoživka, ki dvakrat umira. Dvakrat kritičen, dvakrat izločen, dvakrat tuj:

Prvič umiram v Sloveniji, ko vidim, da objavljajo o Srbih same slabe novice [...]. Umiram tudi, ko vidim mulce, ki se vozijo v avtu z odprtimi okni in navijajo turbo folk; umiram, ko vidim nekega starega v trgovini, ki se, kljub temu da je v Sloveniji že petdeset let, s prodajalko še vedno pogovarja v srbsčini [...]. Drugič umiram v Vojvodini, ko pridem in me vprašajo, kako Janezi, pa povedo kakšen neumen vic o Slovencih, v katerem so vsi moški pedri, in kako so Slovenci izdajalci, ki so razbili staro Jugo. (Knežević 2014: 45–46.)

Simona Lečnik opisuje svojo begunsko izkušnjo in izkušnjo vključevanja v slovensko družbo, ko je leta 1992 pribežala v Slovenijo k sorodnicam, sorodnikom pred uničujočo vojno v Bosni in Hercegovini, v avtobiografskem romanu *Slovenština in jaz* (Lečnik 2013). Krute življenjske izkušnje, primeri diskriminacije tako v šolskem kot v širšem lokalnem okolju se odvijajo med vrsticami sočasno s primeri podpore. Ta je avtorici – poleg visoke osebne motivacije in izjemne podpore ljubeče družine, ki se je priselila v Slovenijo naknadno – dajala moč, da je vztrajala in nadaljevala z učenjem njej ljube »slovenštine« in z izobraževanjem. Čeprav bi bilo besedilo lahko literarno bolj izpiljeno, predstavlja s svojo vsebino pomemben primer moči in vpliva pedagoških delavk, delavcev, od podpore knjižničarke in upokojenega učitelja do neprofesionalnega in diskriminatornega ravnanja slovenistke:

Poklicala sem knjižničarko, ki mi je dve leti vedno svetovala, katere knjige bi bile primerne zame, in mi stala ob strani, me spodbujala [...]. Tik pred maturo smo imeli pogovore z razredničarko [...]. Andreja po njenem mnenju ni bila sposobna za študij ekonomije, jaz pa ne za pedagoški študij, saj se tam med drugim zahteva popolno znanje slovenštine. Še več, rekla je, da dvomi, da bom sploh pozitivno opravila maturo iz slovenštine. (Lečnik 2013: 121–122.)

Simona Lečnik je uspešno maturirala, diplomirala (in magistrirala) in je doma marsikje, pomirjena s svojo sestavljeno identiteto: »Vedno se bom vračala domov. V sivi Kakanj, sončni Maribor, na zelene Ravne na Koroškem. [...] In kdo ve, morda bom šla iz Maribora domov še kam« (Lečnik 2013: 138).

3 Antologiji priseljenih s priseljeno urednico in pisateljico

Lidija Dimkovska, pisateljica, pesnica, prevajalka in prejemnica številnih mednarodnih nagrad – tudi ene slovenske, tj. velenjice – čaše nesmrtnosti 2020 –, je bila rojena v Makedoniji (takratni Jugoslaviji, današnji Severni Makedoniji), v Slovenijo pa se je

priselila iz Romunije leta 2001. Uredila je prvo slovensko antologijo sodobne manjšinske in priseljske književnosti z naslovom *Iz jezika v jezik* (Dimkowska 2014), zbornik z izbranimi besedili v maternem jeziku in s prevodi v slovenščino; podobno zgradbo ima njen drugi zbornik *Biće bolje – Bo že* (Dimkowska 2019a).

Non-Oui je roman Lidije Dimkovske (2019b), ki tematizira preseljevanje, občutke tujstva, izzive vključevanja in uničujoče posledice izključevanja tako na osebni kot na družbeni ravni, predsodke, predvojne, vojne in povojne čase, ljubezen kot vzrok za preseljevanje, učenje in pozabljanje jezikov pa tudi dejstvo, da osebna izkušnja preseljevanja še ne pomeni, da bomo odprtih rok sprejeli nove priseljence: »Po pravici ti povem, da sem tudi sama v nekem trenutku pomislila: Ali ne more najti Italijanke, da se ženi z Romunko?« (Dimkowska 2019b: 170). Nedjeljka pred smrtjo govori samo še hrvaščino, svoj materni jezik, italijanščina izgine, s tem pa tudi stik z otroki. Ta je bil poslej mogoč samo preko vnukinje Nede, ki se je edina naučila babičinega jezika. »Morda je bila nona kriva, ker svojih otrok ni naučila hrvaško, a ko so odrasli, bi lahko sami izrazili željo in voljo po učenju jezika,« prerazporeja odgovornost Neda (Dimkowska 2019b: 192). Veliko tujosti je v romanu *Non-Oui*, veliko teže tujstva pa tudi preizpraševanja nesmiselnosti vedno znova ponavljajočega se sovraštva. V vojnih (predvojnih in povojnih) časih ni pomembno, kakšen človek si, ampak v katero etnično ali versko skupino si bil rojen, zaradi česar postaneš avtomatsko kriv, slab, nezaželen, sovražnik ali sovražnica:

Nona, še dobro, da z nonom nista več živa. V Evropo se vrača fašizem. Morda zares nikoli ni izginil. [...] Žena tvojega brata je to izkusila na lastni koži, čeprav samo odstotek tega, kar bi se ji lahko zgodilo. Srbkinja v Splitu. Ko je začelo pokati v Vukovarju, naenkrat ni bila več dobra sosedka, ne dobra prodajalka v trgovini Jugotekstila, ne mama in snaha. Vsi so jo gledali postrani, kot bi sama koga ubila. (Dimkowska 2019b: 204, 205.)

Vse do današnjih dni se to ni spremenilo. Medtem so se začele nove vojne, če omenim samo nedavno v Siriji, še vedno trajajočo v Ukrajini in na novo porajajočo se v Sudanu. Te poleg zaželenih in potrebnih ekonomskih migrantk in migrantov (Kajzer idr. 2019: 15–19) za seboj potegnejo priseljevanje begunk in beguncev, ki pribežijo, da bi rešili svoje golo življenje. O njihovih stiskah, brezizhodnem položaju, birokratskih in zakonodajnih nesmislih, ki producirajo nelegalnost njihovih čezmejnih prehodov, o brezbriznosti živečih v miru, diskriminaciji in (ne)vključevanju pričajo tudi mnoge pesmi Lidije Dimkovske. V slovenščino so bile do leta 2023 prevedene njene štiri pesniške zbirke. V njih ostaja zvesta svoji materinščini, piše in pesni v makedonščini, ker je to preprosto jezik njenega bistva, tako kot pri večini priseljenih prve generacije in pri manjšinskih avtoricah, avtorjih (Dimkowska 2014: 11).

4 Razprodano in ponatisnjeno (2021–2023)

Zakaj molčiš, Hava? (2021, 2022) Selme Skenderović; *Zakaj ne pišem* (2021, 2022, 2023) Dijane Matković; *Ime mi je Sarajevo* (2022, 2023) Adriane Kuči; *A si lahko vsaj enkrat tiho* (2022, 2023) Ivane Djilas so prozna besedila, ki so izšla v letih 2021 ali 2022.³ Avtorice imajo izkušnjo preseljevanja; tri so priseljene same, pri Dijani Matković pa so se priselili njeni starši. Knjige so zbudile veliko zanimanja v medijih, strokovni javnosti in med bralkami in bralci. V letih 2022 ali 2023 so bile razprodane in ponatisnjene.⁴ Roman *Zakaj ne pišem* (2021) Dijane Matković je bil leta 2023 uvrščen med pet finalistov za nagrado kresnik (Gostiša 2023).

Za vsa štiri prozna besedila je značilno: družbena kritičnost (tako do svoje izvorne države kot do države, v katero so se priselili, torej do Slovenije); soočanje glavnih književnih oseb s prikrito in odkrito diskriminacijo na podlagi jezika, vere ali etničnosti; samospraševanje o identiteti in (ne)prilagoditvi, kdo si in kam (ne) spadaš; občutek nepripadanja in tujosti tako znotraj družine kot znotraj družbe, tako v sprejemni kot izvorni državi; prenašanje nasilja iz generacije v generacijo, fizičnega in psihičnega; elementi avtobiografskosti oz. avtofiktivnosti. Izpostavljam še opisovanje spodbudne ali diskriminatorne vloge pedagoških delavk in delavcev v vzgojno-izobraževalnem procesu; dileme o ohranjanju maternega jezika in vprašanj, s kom in kje ga govoriti; izkušnje ob učenju jezika sprejemne države in (ne) vključevanju vanjo itd. A ni tako enostavno, nikakor ne moremo postaviti enačaja med njimi in nikakor jih ne moremo poenostaviti samo na te vsebine. Gre za individualne sloge štirih različnih avtoric, ubesedene v kratki prozi, romanu ali dokumentarni literaturi.

Selma Skenderović je pesnica, pisateljica, študentka slovenistike in primerjalne književnosti, »Koprčanka, hči Bošnjakov iz Črne gore, rojena na Kosovu« (Banjanac Lubej 2021), rojena leta 2001 in v Slovenijo priseljena, ko je imela devet let. Nagrajenka Festivala mlade literature Urška 2020 je v svojem prvencu *Zakaj molčiš, Hava?* (Skenderović 2021) osrednji prostor namenila književni osebi Havi. Je priseljenka, a ne samo to: je tudi prijateljica, sošolka, hčerka, prostovoljka, je v podporo osamljeni starejši gospe, ki je njeni otroci ne poznajo. In ja, je priseljenka iz Bosne in Hercegovine. Vprašnji, kdo je in kam spada, preizprašuje s svojimi vrstnicami, vrstniki in s svojo družino, predvsem pa sama s seboj. Diskriminacijo do priseljenih otrok v šoli Hava večkrat izpostavlja, podobna tematika se pojavlja tudi v romanu Simone Lečnik (2013) in Dijane Matković (2021). Hava (Skenderović 2021) v času šolanja o diskriminaciji ni upala govoriti na glas, mogoče je niti ni znala ubesediti ali si ni upala, jo pa (s tedanjo učiteljico) razčiščuje v knjigi: »Gospa S. S., žal mi je, da sem se Vam takrat zlagala.

3 Priselili so se tudi starši pisatelja Gorana Vojnovića, pesnika Esada Babačića, avtorice grafičnih romanov in številnih naslovnih Samire Kentrić itd.

4 V nadaljevanju navajam samo letnice knjig, iz katerih sem citirala.

Če se ne bi, bi mogoče Vi poskrbeli, da bi se kdo izmed učencev Neslovencev počutil manj neslovensko. [...] Po katerem ključu ste se v zbornici zmenili, da boste večini Neslovencev svetovali, naj se vpišejo na srednjo trgovsko? Bedno« (Skenderović 2021: 16, 20).

Dijana Matković, hči v Slovenijo priseljenih staršev iz Bosne in Hercegovine, v romanu *Zakaj ne pišem* (2021) preizprašuje revščino, družbeno razslojenost in predeterminiranost najšibkejših in najrevnejših, skoraj nemogočega prehajanja iz enega družbenega razreda v drugega, kajti »vsaka elita bo do zadnjega varovala to, kar misli, da upravičeno pripada zgolj njej« (Matković 2021: 103), pa naj gre za ekonomsko, intelektualno, jezikovno, etnično ali katerokoli drugo skupino. Njena književna oseba bide osebne bitke ne le kot otrok priseljencev, ampak tudi kot otrok ekonomskega pomanjkanja in nefunkcionalne družine. Kot iskalka zaposlitve je obsojena na prekarnost in na večno plačevanje najemnin v prestolnici. Dokler te ne postanejo previsoke in je ne potisnejo nazaj v rodni kraj, od koder je vse otroštvo želela zbežati, revščini pa se pridruži še bolezen. Potem se (spet) pobere in se vrne. Glavna književna oseba se ves čas secira, poskuša razumeti svojo revščino in iz nje izhajajoče omejitve. Svoje odločitve in izbire utemeljuje z raziskavami, ki jih vpleta v književno-esejistično besedilo.

Adriana Kuči, priseljena v Slovenijo iz Sirije, rojena v Bosni in Hercegovini, se v romanu *Ime mi je Sarajevo* (2022) osredotoča na uničujoče posledice vojne v Sarajevu. Te rušijo ne le mesta in države, v katerih divja nasilje vseh vrst, ampak puščajo posttravmatske posledice v zasebnem življenju ljudi, ki so preživeli, ali v Sarajevu ali nekje drugje leta kasneje, že v miru, v tem romanu v Sloveniji. Izpostavlja družinsko nasilje med partnerjema, psihično in fizično nasilje moža nad ženo, kako je glavna književna oseba vendarle zbrala pogum in nasilneža zapustila, kako žrtve nasilja spregovorijo: Ajna, otrok vojnega posilstva, na konferenci, Lana, glavna književna oseba, v zapisanem: »Boli, razlike ni, ampak če se soočiš, če poveš na glas, nenavadna alkimija ljubezni in življenja, ko pomagaš drugim v podobnem ali enakem položaju, pomaga tudi tebi, da preboliš« (Kuči 2022: 151). Poleg nasilja v na videz urejenem zakonu preizprašuje vojno in načine, kako živeti naprej po njej:

Bil je edini človek iz Beograda, ki mi je jasno in glasno, gledajoč me v oči, rekel, da občasno čuti sram zaradi vsega, kar je njegova država naredila moji. / Na to mu nisem znala odgovoriti. / Vem, da mi srbski zdravnik mojih let ni vzel maternice, ubil mojega očeta in preostalih enajst tisoč petsto Sarajevčanov, ki niso dočakali konca vojne. Vem, da on nima nič s tem, kar se je dogajalo v Srebrenici ali drugod po Bosni. / Tako kot jaz nimam nič z zločini, ki jih je zagrešila armada Bosne in Hercegovine. / Vem tudi, da to, da je bilo teh zločinov manj kot srbskih, na nikakršen način ne zmanjša njihove teže. / Vem, da zdravnik, ne jaz, ne morje nas, ki nas je vihar vojne nosil po svetu, kakor je hotel, nismo odgovorni. [...] 'Tudi meni je žal,' sem naposled rekla, 'da smo vse to doživeli. Da smo vse to privoščili drug drugemu'. (Kuči 2022: 186, 187.)

Ivana Djilas, gledališka režiserka in pisateljica, prejemnica številnih nagrad, se je v Slovenijo preselila iz Srbije leta 1999. Njena dokumentarna zbirka kratke proze *A si lahko vsaj enkrat tiho* (2023) kriči od družbene kritike in krute realnosti do sebe in ljudi, sveta okoli sebe. »Vse to sem: čefurka, migrantka, črna, mama, socialistka, lezbijka, ateistka, umetnica, feministka, prekarna delavka, liberalka« (Djilas 2023: 19). V kratki zgodbi z naslovom *Kako postaneš emigrant* razloži, kako in zakaj je sama postala izseljenka iz Srbije in priseljenka v Sloveniji, kajti »leta 1993 je bilo skoraj povsod bolje kot v Srbiji, in zato pravzaprav ni bilo pomembno, kam se seliš, ampak samo, da lahko pobegneš« (Djilas 2023: 21), kar je tako zelo značilno za vsako vojno stanje, četudi si državljanica, državljan agresorja, s katerim se ne strinjaš. Priseljenka v Sloveniji je šla na neuporaben tečaj slovenščine, takega, ki jo je pripravil na izpit, je morala plačati dodatno (Djilas 2023: 76). Razgalila je svoje številne osebne, politične in družbene boje, vključno z občutki krivde, ker se je izselila iz Srbije. Pred bralkami in bralci je Ivana Djilas predstavila »zgodbo o norem, lepem, napornem in nič kaj dosti drugačnem življenju, kot ga živijo druge družine« (Djilas 2023: 251) tudi na fotografijah. »Po 23 letih, 1 mesecu in 3 dneh življenja v Sloveniji« jo še zmeraj »skrajno nedolžno pošiljajo nazaj« (Djilas 2023: 79).

5 Zaključek

Glasovi priseljenih književnic in književnikov so v slovenskem prostoru v 21. stoletju vedno močnejši in pogostejši, v prispevku pa so posebej izpostavljena književna besedila Lidije Dimkovske, Zorana Kneževića, Simone Lečnik, Selme Skenderović, Dijane Matković, Adriane Kuči in Ivane Djilas ter zbornika priseljenke in manjšinske književnosti *Iz jezika v jezik* ter *Biće bolje – Bo že*, ki ju je uredila Lidija Dimkovska (2014, 2019a). Njihova razprodana in ponatisnjena književna besedila so bila večinoma izdana v letih 2013–2022. Medijska prisotnost v književnih oddajah in rubrikah, namenjenih vsem, ki jih zanima književnost, ne le priseljenim, pričajo o vse večji prepoznavnosti in kvaliteti literarnih besedil, predvsem pa o raznoliki slovenski (literarni) družbi. Čas bi že bil, da to postane vidno tudi v učnih načrtih in gradivih po vsej vzgojno-izobraževalni vertikali, od predšolske vzgoje do univerz.

VIRI IN LITERATURA

- BANJANAC LUBEJ, Saša (20. 3. 2021): „Ime mi je Selma, vendar nisem iz Bosne“. Pogovor z zmagovalko Festivala mlade literature Urška 2020, pisateljico, pesnico in študentko slovenistike in primerjalne književnosti v Ljubljani Selmo Skenderović. *NaGlas! : Kultura*. <<https://www.rtvsl.si/kultura/ime-mi-je-selma-vendar-nisem-iz-bosne/573448>>.
- BOROVNIK, Silvija, 2022: Slovenščina kot drugi in tuji jezik v izbranih literarnih delih nekatere priseljencev in priseljenk v Slovenijo. Simona Pulko, Melita Zemljak Jontes (ur.):

- Slovenščina kot drugi in tuji jezik v izobraŹevanju*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna zaloŹba. 52–41.
- DIMKOVSKA, Lidija (ur.), 2014: *Iz jezika v jezik: Antologija sodobne manjšinske in priseljsljenske knjiŹevnosti na Slovenskem*. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev.
- DIMKOVSKA, Lidija (ur.), 2019a: *Biće bolje – Bo Źe*. Ljubljana: Srbski kulturni center Danilo Kiš.
- DIMKOVSKA, Lidija, 2019b: *Non-Oui*. Ljubljana: Modrijan.
- DJILAS, Ivana, 2022: *A si lahko vsaj enkrat tiho*. Novo mesto: Goga.
- GOLJA, Marko, 19. 1. 2023: Ivana Djilas: A si lahko vsaj enkrat tiho. *Izšlo je*, RTV SLO, Radio Ars. <<https://ars.rtv slo.si/podcast/izslo-je/64838637/174929889>>.
- GOSTIŠA, Nina, 15. 6. 2023: Dijana Matkovič: Ko pišem, sem vedno v prekršku. *Delo*. <<https://www.delo.si/kresnik/dijana-matkovic-ko-pisem-sem-vedno-v-prekrsku/>>.
- KAJZER, Alenka, PERKO, Mitja, SODJA, Urška, ČELEBIČ, Tanja, PETAN, Petra, KUŠTRIN, Andrej, ROGAN, Denis, 2019: *Soočanje s pomanjkanjem delovne sile – analiza. Ekonomski izzivi 2019*. Ljubljana: Urad RS za makroekonomske analize in razvoj.
- KNEŹEVIČ, Zoran, 2014: *DvoŹivke umirajo dvakrat*. Ljubljana: Cankarjeva zaloŹba.
- KUČI, Adriana, 2022: *Ime mi je Sarajevo*. Maribor: Litera.
- LEČNIK, Simona, 2013: *Slovenština in jaz*. Maribor: Litera.
- MATKOVIČ, Dijana, 2021: *Zakaj ne pišem?* Ljubljana: Cankarjeva zaloŹba.
- RAZPOTNIK, Barica, 2022: *Selitveno gibanje 2021: Selitveni prirast tujih drŹavljanzov najniŹji po 2011*. SURS. <<https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/10415>>.
- RUGELJ, Samo, 25. 5. 2022: Adriana Kuči: »Sarajevo je simbolno središče vsega, kar pravzaprav sem.« *Intervjuji Bukla plus*, <<https://www.bukla.si/revija-bukla/intervju-adriana-ku-ci.html>>.
- SKENDEROVIČ, Selma, 2021: *Zakaj molčiš, Hava?* Ljubljana: Javni sklad RS za kulturne dejavnosti.
- SKUBIC, Andrej, 2001: *FuŹinski bluz*. Ljubljana: Študentska zaloŹba.
- STIPIČ LAH, Ivana, 21. 9. 2022: Samira Kentrić in zgodbe z naslovnice. *Sami naši*. <<https://365.rtv slo.si/arhiv/sami-nasi/174900646>>.
- VILHELM, Nataša, 1. 12. 2021: Zakaj molčiš, Hava?, Selma Skenderović. *Vrabec Anarhist: Portal za knjiŹevnost in mišljenje*. <<http://vrabecanarhist.eu/selma-skenderovic-neza-vilhelm-intervju/>>.
- VIŹINTIN, Marijanca Ajša, 2016: (Im)migrant and Ethnic Minority Literature in Education Curricula in Slovenia. *CLCWeb* 18/1. <<https://doi.org/10.7771/1481-4374.2763>>.
- VIŹINTIN, Marijanca Ajša, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraŹevanje: Vključanje otrok priseljencev*. Ljubljana: ZaloŹba ZRC SAZU.
- VIŹINTIN, Marijanca Ajša, 2018: Developing Intercultural Education. *Dve domovini / Two Homelands* 47. 89–106. <<https://ojs.zrc-sazu.si/twohomelands/article/view/10604/9744>>. DOI: 10.3986/dd.2018.1.06.
- VIŹINTIN, Marijanca Ajša, 2022: *The Role of Teachers in the Successful Integration and Intercultural Education of Migrant Children*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- VOJNOVIČ, Goran, 2008: *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska zaloŹba.
- ŹITNIK SERAFIN, Janja, 2008: *Večkulturna Slovenija*. Ljubljana: ZaloŹba ZRC, ZRC SAZU.
- ŹITNIK, Janja, GLUŠIČ, Helga (ur.), 1999: *Slovenska izselsljenska knjiŹevnost*. Ljubljana: ZRC, Rokus.

Raznolikost v jeziku

Marjetka Kulovec

Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana

marjetka.kulovec@guest.arnes.si

Slovenski znakovni jezik

Prispevek opiše pomen in rabo znakovnega jezika kot prvega, naravnega jezika skupnosti gluhih. Obenem želimo opozoriti na pravico do jezika gluhih kot temeljno človekovo pravico na področju izobraževanja ne glede na obliko šolanja,¹ s katero naj bi se gluhi oziroma naglušni popolnoma opolnomočili za uspešno funkcioniranje oziroma udejstvovanje v javni in zasebni sferi. Ker poglobljenih raziskav o slovenskem znakovnem jeziku in tudi tolmačenju v slovenski znakovni jezik pri nas ni veliko, se odpirajo pomembna vprašanja glede rabe slovenskega znakovnega jezika in tolmačenja na področju izobraževanja in v vsakdanjem življenju gluhe in naglušne populacije. Menimo, da o slovenskem znakovnem jeziku, njegovem pomenu za skupnost gluhih in tolmačenju slovenska javnost še vedno ni dovolj osveščena.

1 Uvod

Raba znakovnega jezika se je verjetno pričela v skupnosti gluhih, odkar obstaja. Starih zapisov o rabi in razvoju znakovnega jezika (ZJ) ni veliko, domnevamo pa, da so ZJ uporabljali tudi slišiči ljudje, kot so menili v nekaterih samostanih, ameriški Indijanci z različnimi govornimi jeziki² (Kuhar 1993: 19), ljudje s težavami pri govorjenju in povsod, kjer ni mogoča oziroma je prepovedana govorna komunikacija. Znakovni jezik je služil tudi kot sporazumevalno sredstvo pri alternativni ali dopolnilni komunikaciji v govornem jeziku.

V današnjem času lahko opazimo uporabo znakovnega jezika, tako imenovani »Baby Signs«, to so otroške kretnje (znakovni jezik za dojenčke), s katerimi lahko majhen otrok izrazi svoje potrebe, želje in občutke, preden spregovori. Otroške kretnje so naravne in enostavne, starši jih hitro usvojijo in uporabljajo pri komunikaciji s svojim otrokom v najzgodnejšem obdobju njegovega življenja.

Zgodovina rabe in razvoja ZJ v šolskem okolju nam razkrije, da je francoski duhovnik Charles Michael de l'Épée razvil svoj sistem metodičnih znakov, tako da je obstoječe kretnje, ki jih je pridobil od svojih učencev, dopolnjeval z novimi. Vse te kretnje,

¹ Zavod oziroma center za gluhe/naglušne in večinska šola, ki jo obiskuje gluha oziroma naglušna oseba v kraju, kjer živi.

² Ameriški Indijanci so namreč imeli različne jezike, tako da so se lahko sporazumevali samo s pomočjo skupnega znakovnega jezika, ki so ga skupaj ustvarili.

obstoječe in nove, je kombiniral še z Bonetovo ročno abecedo.³ S pomočjo tovrstne kombinacije so se gluhi učenci naučili pisati in brati v francoskem knjižnem jeziku s poudarkom na razumevanju, in to uspešno, saj je menil, da je »kretalni govor« materni jezik gluhih (Podboršek, Krajnc 2006: 15 po Kulovec 2018: 12).

Znakovni jezik je bil sicer več kot 100 let dobro vpet v izobraževalni sistem gluhih v Épéejevi šoli in se je razširil na šole za gluhe v Evropi z njenimi kolonijami in tudi v ZDA, dokler ga leta 1880 niso izrinili zagovorniki oralne metode⁴ na kongresu za učitelje gluhih v Milanu, kjer so soglasno sklenili, da se prepove uporaba ZJ v vseh evropskih javnih sektorjih.⁵ Menili so, da gluhi živijo v večinski družbi slišičih ljudi in ne morejo funkcionirati v večinski družbi brez govora, zato se morajo prilagoditi govornemu načinu komuniciranja s slišičimi osebami. Razvila se je teorija glede rabe ZJ, češ da zavira razvoj govora pri učenju in rabi govora gluhega otroka.⁶ Znakovni jezik so smatrali kot »nepravi« jezik gluhih v primerjavi z govornim jezikom, zaradi česar je celotna populacija gluhih postala stigmatizirana. S sprejetim sklepom, utemeljenim s tovrstnimi argumenti, so oškodovali gluhe osebe pri izobraževanju, tako da je njihova izobrazbena raven močno nazadovala v primerjavi s pridobljeno izobrazbo gluhih učencev v drugi polovici 18. stoletja. Ta sklep je gluhim onemogočil izobraževanje v njihovem prvem, naravnem jeziku in zato so utrpeli daljnosežne posledice, saj se kot posamezniki niso mogli uveljaviti kot samostojni in neodvisni ljudje v družbi nasploh. Te posledice je še danes moč čutiti tudi v skupnosti gluhih na Slovenskem.

2 Skupnost gluhih

Skupnost gluhih je kulturno-jezikovna skupina gluhih uporabnikov znakovnega jezika s svojo zgodovino in identiteto, ki temelji na potrebi po povezovanju gluhih oseb z namenom uveljavljanja svojih pravic, zadovoljevanja osnovnih življenjskih potreb in zaščite pred diskriminacijo v družbi. V njej gluhi posamezniki komunicirajo v znakovnem jeziku kot prvem, naravnem jeziku ter izmenjujejo in prenašajo ponotranjene oblike, kot so izkušnje, tradicije, norme vedenja, vrednote, prepričanja in stališča, pogosto tudi prek endogamije,⁷ na naslednje generacije (Kulovec 2018: 10). Mednje spadajo tudi naglušni uporabniki ZJ, ki potrebujejo tolmača ZJ kot dopolnilo h komunikaciji.

3 Ročna abeceda po španskem duhovniku Juanu Pablu Bonetu, ki jo je prvi opisal v svoji knjigi *Reduccion* in je učil gluhe tovrstno abecedo preko vida, tako da so ti najprej zapisovali črke, jih pokazali s različnimi položaji prstov in izgovarjali, na koncu še brali (Jakopič 1998: 13–14).

4 Učenje govornega jezika gluhih otrok brez rabe znakovnega jezika. Cilj je razvijanje in pridobivanje govora s poslušanjem brez rabe znakovnega jezika.

5 Šole za gluhe, upravno-pravne institucije in drugi javni prostori.

6 Opomba: Po osebnih izkušnjah avtorice, ki je uporabnica slovenskega znakovnega jezika.

7 Poroka med sebi enakimi v etnični skupini – v našem primeru gre za poroko med člani skupnosti gluhih.

Člani skupnosti gluhih so doživeli hud pretres po sprejetju milanskega sklepa o prepovedi uporabe znakovnega jezika leta 1880, vendar so ZJ uporabljali še naprej, a le v vsakdanjem življenju, kulturi in umetnosti. Da bi združili skupno moč za zaščito pravice gluhih do znakovnega jezika pri izobraževanju, so v ta namen ustanovili nacionalne zveze gluhih po svetu, saj so uvideli, da večina popolnoma gluhih otrok ne bo mogla pridobiti govornega jezika le po oralni metodi (Podboršek, Krajnc 2006: 16).

Tudi gluhi Slovenci so na začetku 20. stoletja želeli osnovati svoje društvo, toda takrat med gluhih ni bilo mogoče najti ljudi z ustreznimi kompetencami za delo v društvu, zato je ideja o ustanovitvi propadla. Kljub temu so se gluhi bolj ali manj srečevali v kavarnah in gostilnah v večjih mestih. Vendar je nekaj gluhih posameznikov opozarjalo na socialne probleme in slabe delovne razmere gluhih v družbi tako, da so navezali stike z gluhih v tujini, kjer so se seznanili s tamkajšnjo problematiko gluhih in dobili vpogled v njihovo organizirano delo v društvu (Jakopič, Redžepovič 2006: 37–39).

Deset let pred izbruhom druge svetovne vojne so gluhi s podporniki ustanovili Društvo gluhih Dravske banovine z namenom članom nuditi pravno zaščito, jih podpirati v primeru nezgode ali bolezni oziroma biti podpora revnejšim in onemoglim ter organizirati predavanja in razprave (Redžepovič in Juhart 2011: 50). Po drugi svetovni vojni so nastajala nova društva gluhih in naglušnih po Sloveniji, ki so se kasneje združila v krovno organizacijo Zvezo društev gluhih in naglušnih Slovenije (ZDGNS) s prvotnim namenom ustanovitve gospodarskih organizacij in zagotovitve novih poklicnih možnosti za gluhe. Kasneje je Zveza razširila druge dejavnosti, in sicer informativno dejavnost s prilagojenimi pristopi,⁸ športni in kulturni program, pravno-socialni program za zaščito pravice do kulturno-jezikovne identitete gluhih in znakovnega jezika (Kulovec 2018: 11), ki jih izvaja še danes.

3 Znakovni jezik in uporabniki znakovnega jezika

Gluhi in naglušni⁹ vsakodnevno izražamo svoje misli, občutenja, potrebe, želje, svoja stališča, prepričanja in vrednote z znakovnim jezikom, ki odraža sporočanje vrednost informacij, namenjenih ljudem v okolju, v katerem živimo. To, kar so za govorni jezik besede, so za znakovni jezik znaki, ki jih oblikujemo z različnimi položaji prstov in dlani, obrazno mimiko, držo telesa in položajem glave kot nosilci pomena (Pavlič 2016: 28) v vizualno-prostorski razsežnosti. Z rabo znakovnega jezika si gradimo jezikovno-kulturno identiteto v skupnosti gluhih znotraj večinske slišče družbene skupnosti.

8 Revija Iz sveta tišine (<https://zveza-gns.si/iz-sveta-tisine/>), oddaja Prislunhimo tišini (<https://365.rtvsllo.si/raziskuj?q=prislunhimo%20ti%C5%A1ini>), Spletna televizija (<https://spletnatv.si/>), različni seminarji, učenje znakovnega jezika in podobno.

9 Naglušna oseba z večjo izgubo sluha, nekje med 61 in 90 decibelov, je smatrana kot uporabnik ZJ in uporablja ZJ skupaj s slušnim pripomočkom v komunikaciji (Kulovec 2018: 9).

Jezikoslovec Pavlič (2016: 28–30) opredeljuje znakovne jezike kot enakopravne, človeške jezike, ki se oblikujejo v jezikovnih skupnostih gluhih po naravni poti. Opozarja na mite o ZJ, ki so razširjeni v javnosti, češ da so v primerjavi z govornimi jeziki poenostavljene, neizoblikovane, nepopolne, manjvredni jeziki. Dodati velja, da univerzalni znakovni jezik, ki bi ga uporabljali vsi gluhi s celega sveta, ne obstaja, temveč skupnost gluhih razvija znakovni jezik in ga poimenuje po državi, v kateri živi, npr. slovenski znakovni jezik (SZJ), avstrijski znakovni jezik (ÖGS – Österreichische Gebärdensprache), hrvaški znakovni jezik (HZJ – hrvatski znakovni jezik), ameriški znakovni jezik (ASL – American Sign Language) itd. Znakovni jezik se od govornega jezika v državi razlikuje v svojih samostojnih slovničnih značilnostih in je živ jezik tako, da se pri govornem jeziku spreminjajo in pojavljajo nove besede, pri znakovnem jeziku pa nastajajo nove kretnje ali pa se dopolnjujejo stare kretnje (Podboršek, Krajnc 2006: 12).

Glede na to Pavlič predstavi še dve stvari, in sicer da je jezik kot nosilec neke narodne identitete več kot le sredstvo sporazumevanja in to, da bi se univerzalni jezik hitro začel cepiti na narečja. Torej so narečja kot pri govornih jezikih prisotna tudi v znakovnih jezikih.

4 Slovenski znakovni jezik in tolmačenje v slovenski znakovni jezik

Slovenski znakovni jezik je jezik jezikovne skupnosti uporabnikov znakovnega jezika na območju Slovenije in je prepoznan kot uradni jezik skupnosti gluhih (Pavlič 2016: 31). Je kompleksen in živ jezik z visoko razvitim manualno-vizualnim načinom izražanja in pripada velikemu številu znakovnih jezikov /.../ (Bauman idr. 2009: 5, Vrtačič 2014: 12), s katerim se na vizualni način sporazumevajo gluhi uporabniki znotraj skupnosti. Slovenski znakovni jezik je samostojen jezik in enakovreden vsem drugim jezikom po svetu. Od slovenščine se razlikuje v vseh temeljnih jezikovnih prvinah: v besedišču, slovnicu in pomenskosti (Globačnik 2000: 98), zato se ne uporablja hkrati z govorno slovenščino. Slovenski znakovni jezik v glavnem uporabljajo odrasli gluhi, sliščeči otroci gluhih staršev in gluhi otroci (Podboršek, Krajnc 2006).

Sistematični razvoj slovenskega znakovnega jezika se je začel v sedemdesetih letih 20. stoletja, ko je bila Slovenija še del Jugoslavije in so se prvič pojavili tečajji in seminarji pod okriljem Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije, na katerih so poučevali slovenski znakovni jezik. Javna zavest o znakovnem jeziku kot jeziku gluhih se je pričela krepiti po letu 1980, ko se je na TV Koper pojavila prva oddaja za gluhe. Nekaj let zatem je tudi RTV Slovenija začela opremljati posamezne oddaje s tolmačenjem v slovenski znakovni jezik ali v slovenščino v kretnjah (Vintar idr. 2012: 203).

Pot osnovanja zakona o rabi znakovnega jezika je bila dolga in počasna. Leta 1987 so se pod okriljem ZDGNŠ po društvih gluhih in naglušnih v Sloveniji oblikovale sekcije tolmačev za slovenski znakovni jezik z namenom učenja in izpopolnjevanja večščin

tolmačenja. Delo tolmačev se je odvijalo predvsem v javnem sektorju, npr. kot individualna pomoč gluhi osebi v pravnih, upravnih, zdravstvenih, socialnih, izobraževalnih in drugih javnih okoljih. Sčasoma so se pojavila številna vprašanja glede statusa in kompetenc tolmača, kvalitete tolmačenja in plačila tolmaških storitev. Potreba uporabnikov po tolmačenju v slovenski znakovni jezik v vsakdanjem življenju in število tolmačev za slovenski znakovni jezik sta skokovito naraščala, tako da sta terjala sistemske ureditve, tj. oblikovanje zakona (Kulovec 2018: 39–40).

Leta 2002 so poslanci v Državnem zboru Republike Slovenije soglasno potrdili *Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika*, ki ureja rabo slovenskega znakovnega jezika in zagotavlja pravico do uporabe tega jezika in s tem do tolmača za slovenski znakovni jezik v vseh postopkih v javnem in zasebnem sektorju. Slovenski znakovni jezik je postal uradno priznan kot samostojni jezik gluhih, vendar brez ustavnopravnega statusa (Gorjanc 2010: 142).

5 Jezikovna pravica gluhih in naglušnih na področju izobraževanja in tolmačenje v izobraževalnem procesu

Jezikovna pravica v okviru temeljnih človekovih pravic je zelo pomembna v vsakdanjem življenju slehernega uporabnika ZJ, zlasti na vzgojno-izobraževalnem področju. V nasprotnem primeru predstavlja hudo kratenje pravic oziroma v našem primeru diskriminacijo.¹⁰ Vse to, kar smo omenili, bistveno vpliva na uspešno razumevanje učne snovi prek tolmačenja v slovenski znakovni jezik v vzgojno-izobraževalnem procesu ne glede na obliko šolanja.¹¹ Tovrstno pravico opredeljujeta mednarodna dokumenta: *Konvencija o pravicah invalidov*¹² in *Salamanška izjava*,¹³ ki govorita o opolnomočenju uporabnikov slovenskega znakovnega jezika pri vključevanju v samostojno in neodvisno življenje ne glede na obliko šolanja.

Konvencija nalaga državam pogodbenicam, naj priznavajo gluhih pravico do izobraževanja brez diskriminacije in na podlagi enakih možnosti vključevanja v izobraževalni sistem na vseh ravneh (Kulovec 2019: 32). Salamanška izjava pa poudarja pomen znakovnega jezika kot sredstva komunikacije v skupnosti gluhih, ki določa, da naj se upoštevajo individualne razlike in življenjske okoliščine otrok, na podlagi katerih se določi oblika šolanja gluhih, in sicer šolanje v šoli za gluhe oziroma v večinskih šolah (Kulovec 2019: 33).

10 Opomba avtorice, ki je uporabnica slovenskega znakovnega jezika.

11 Šolanje v šoli za gluhe oziroma večinski šoli v inkluzivnem smislu.

12 Konvencija o pravicah invalidov je ratificirana leta 2008 v Državnem zboru Republike Slovenije.

13 European Union of the Deaf (Evropska zveza gluhih), dostopno na: <https://www.european-agency.org/sites/default/files/salamanca-statement-and-framework.pdf>. Sprejeta je na svetovni konferenci o posebnih potrebah otrok na področju izobraževanja leta 1994.

Gluhi in naglušni imajo pravico do enakega kakovostnega izobraževanja kot slišiči vrstniki, se pravi, da dostopajo do polnih učnih programov in lahko sodelujejo v kontekstu učenja kot celote. Tuje študije številnih avtorjev (povzeto po: Kulovec 2018) kažejo, da gluhi/naglušni otroci lahko dosežejo akademsko izobrazbo, če so izpostavljeni učenju znakovnega jezika v zgodnjih letih. Podobno je dokazala avtorica Pfifer (2016), ki ugotavlja: »Čim zgodnejši dostop do znakovnega jezika omogoča razvoj jezikovne kompetentnosti gluhih otrok v povezavi z zgodnjo učinkovito komunikacijo, ki je ključna za kognitivni, socialni in čustveni razvoj gluhega otroka.«

Dodati velja, da se tolmačenje v slovenski znakovni jezik na izobraževalnem področju precej razlikuje od tolmačenja v skupnosti gluhih. Namen te oblike tolmačenja je omogočiti uporabnikom slovenskega znakovnega jezika izobraževanje v njihovem prvem, (maternem) jeziku na različnih stopnjah šolanja, da bi si tako pridobili enake možnosti, enake dostope in bi bili v demokratični družbi pravično ter enakovredno obravnavani. Cilj t. i. šolskega tolmačenja naj bi bil sporazumevanje in produktivno sodelovanje med slišičim učiteljem in uporabniki slovenskega znakovnega jezika v učnem procesu. Slednji naj bi enakovredno usvojili učno snov v primerjavi s slišičimi vrstniki, povečevali znanje in s tem izboljšali funkcionalno pismenost. Obenem naj bi spodbujali razvoj jezikovne kompetence in kulturne identitete pri uporabnikih slovenskega znakovnega jezika v gluhi skupnosti. Tako naj bi dojemali slovenski znakovni jezik in slovenski jezik kot samostojna in enakovredna jezika v izobraževalnem procesu.

Pravico do tolmača v slovenskem vzgojno-izobraževalnem sistemu urejata *Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami*¹⁴ in *Pravilnik o dodatni strokovni in fizični pomoči za otroke s posebnimi potrebami*.¹⁵ Zakon uporabnikom slovenskega znakovnega jezika sicer prizna pravico do tolmača v vseh vzgojno-izobraževalnih programih, Pravilnik o dodatni strokovni in fizični pomoči pa opredeli število ur tolmačenja glede na potrebe gluhega/naglušnega učenca in dijaka v okviru individualiziranega programa, ki ga pripravi strokovna skupina šole, v katero hodi gluhi ali naglušni otrok (Kulovec 2020: 4).

V praksi je učenje v znakovnem oziroma slovenskem jeziku pri uporabnikih slovenskega znakovnega jezika zelo različno in težavno, večina od njih ima velike težave pri razumevanju in izražanju vsebine besedila, tako da se zaradi pomanjkljivega znanja jezika ne opolnomočijo dovolj za udejstvovanje v javnem in zasebnem sektorju družbe.

Uporabniki ZJ, ki so gluhi od rojstva, nimajo povsem enakih osnovnih pogojev za učenje govornega jezika po naravni poti in ga običajno nikoli ne usvojijo do tolikšne mere, da bi bili popolnoma suvereni oziroma bi dosegali visoko stopnjo funkcionalne

14 Uradni list RS, št. 58/11, 40/12 – ZUJF, 90/12, 41/17 – ZOPOPP in 200/20 – ZOOMTVI.

15 Uradni list RS, št. 88/13, 108/21 in 46/23.

pismenosti (razen izjem).¹⁶ Razloga za to sta pozno učenje prvega jezika in zmanjšana količina informacij, ki jih lahko prejemajo (Kuplenik 2007: 11). Njihovo jezikovno znanje ne zadostuje za nemoteno funkcioniranje v kakršni koli življenjski situaciji. Sliščeči otrok si namreč samoumevno izgradi svoj jezik po naravni poti in se vsak dan »kopa« v obilici jezikovnih struktur. Gluhi otrok pa se uči govornega jezika le toliko, kolikor mu je dano glede na slušni primanjkljaj. S tako skromno zgrajenim jezikovnim znanjem se izgublja celotno bogastvo jezikovne zgradbe in besedišča, posledično pa še obilica informacij o svetu, ki nas obkroža (prav tam). Tuje raziskave kažejo, da se okrog 90 % gluhih otrok rodi v sliščih družinah, v katerih se otroci ZJ ne morejo naučiti od staršev in je njihov jezikovni razvoj zakasnen (prim. Vaccari in Marschark 1997). Čas učenja znakovnega jezika uporabnikov ZJ je zelo različen glede na družinske in šolske okoliščine, iz katerih izhajajo. V okolju, v katerem prevladuje govorni jezik, se obeh jezikov učijo bolj ali manj uspešno, odvisno od modelov, ki so na voljo tako v družini kot v vrtcu in šoli, vse to pa močno vpliva na njihov jezikovni razvoj in s tem posledično na njihov kognitivno-čustveno-socialni razvoj nasploh. Nekateri se sicer učijo znakovnega jezika, vendar je (bilo) teh zelo malo zaradi stigmatizacije znakovnih jezikov v preteklosti, pa tudi njihova zmožnost je veliko nižja, če se šele kasneje začnejo učiti jezika. Bistveni vzrok za skromne jezikovne kompetence¹⁷ pri uporabnikih ZJ je šibka jezikovna podlaga, ki je osnova za uspešen jezikovni razvoj (Kulovec 2020: 1).

6 Zaključek

Učenje znakovnega jezika v zgodnjem otroštvu je ključen pogoj za uspešen jezikovni razvoj slehernega gluhega/naglušnega otroka ne glede na čas pridobitve kakršnega koli slušnega pripomočka v rehabilitacijskem postopku, saj je učenje jezika po oralni metodi brez rabe ZJ za marsikatero gluho osebo (pre)težko in dolgotrajno ne glede na čas začetka rabe slušnih pripomočkov. Če se gluhi/naglušni otrok izpostavi učenju znakovnega jezika čim bolj zgodaj, ima večjo možnost, da se bo z uporabo tega jezika opolnomočil za nemoteno funkcioniranje v družbi. Obstoječa zakonodaja v šolstvu namreč določa slovenski jezik kot prvi učni jezik, kar pomeni, da se gluhi in naglušni izobražujejo v slovenskem jeziku ne glede na to, ali so uporabniki slovenskega znakovnega jezika ali ne. V navedenem primeru lahko razumemo rabo slovenskega znakovnega jezika pri učenju v slovenskem jeziku kot sporazumevalno sredstvo, ne pa kot jezik. Tak način učenja predstavlja za uporabnike slovenskega znakovnega jezika veliko težavo pri pridobitvi zadostnih znanj in veščin, pomembnih za samostojno in neodvisno življenje v družbi ter napredovanje po vertikali izobraževalnega sistema (od vrtca do fakultete), saj s takšnim načinom učenja ne dobijo osnovne jezikovne podlage za

16 Zlasti gluhi uporabniki ZJ z akademsko izobrazbo.

17 Jezikovne zmožnosti in sposobnosti za učenje kakršnega koli jezika.

gradnjo jezika, kar dokazujejo tuje in tudi domače raziskave (Kulovec, Pavlič, Pfifer). Tako pridobljena jezikovna podlaga je osnova za nadaljnji razvoj jezikovnih zmožnosti in sposobnosti, ki omogočajo, da uporabnik slovenskega znakovnega jezika lahko karsneje koristi storitve tolmača v vseh sporazumevalnih okoliščinah (Kulovec 2020: 9).

Omenimo še en pomemben pravni dokument za slovensko gluho skupnost, in sicer novo določilo *Ustave RS*¹⁸ glede rabe in razvoja znakovnega jezika na državni ravni, ki so ga poslanci državnega zbora soglasno potrdili leta 2021. S tem se uporabnikom slovenskega znakovnega jezika na državni ravni ureja oziroma zagotovi pravico do lastnega jezika, se pravi, da jim država omogoči tudi razvoj tega jezika, njegovo uveljavljanje in enakopravnost v večinski družbi.

Slovenski znakovni jezik je na državni ravni sicer prepoznan kot jezik skupnosti gluhih, toda opazamo, da danes še vedno ni večjega premika v institucijah, ki se ukvarjajo z njegovo jezikovno politiko, kar poveča njegovo ranljivost, kot so okrnjena prepoznavnost slovenskega znakovnega jezika v javnosti, nepoznavanje dejanskega jezikovnega razvoja gluhih, nepovezanost ustanov med seboj, nesistematično obravnavanje in izobraževanje v Sloveniji (Pavlič 2016: 33).

S prispevkom želimo izraziti veliko potrebo po nadaljnjih raziskavah, s katerimi bi osvetlili natančnejši in bolj poglobljen vpogled v slovenski znakovni jezik v povezavi s tolmačenjem na različnih stopnjah izobraževanja. S tem tudi utrjujemo splošno priznavanje slovenskega znakovnega jezika kot glavnega dela kulture in identitete skupnosti gluhih pri nas.

VIRI IN LITERATURA

- BAUMAN, Jasna, CIGLAR Veronika, HOLEC Darja, JUHART Matjaž, SEKULIČ KOGOVŠEK Damjana, KOŠIR Stane, KULOVEC Marjetka, OZBIČ Martina, REZAR Petra, ŽELE Andreja, 2009: Stanje slovenskega znakovnega jezika. Jasna Bauman (ur.): *Ekspertiza*. Ljubljana. Združenje tolmačev za slovenski znakovni jezik.
- GLOBAČNIK, Bojana, 2000: Slovenski jezik in slovenski znakovni jezik. *Cogito 6*, strokovno-informativni bilten. Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana. 96–104.
- GORJANC, Vojko, 2010: Prevajanje in tolmačenje kot človekova pravica ter slovenska jezikovna situacija. Vojko GORJANC in Andreja ŽELE (ur.): Izzivi sodobnega jezikoslovja. Znanstvena založba Filozofske fakultete. Univerza v Ljubljani. 137–148.
- JAKOPIČ, Bogo, 1998: *Oris zgodovine vzgoje in izobraževanja gluhih v svetu*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.
- JAKOPIČ, Bogo, REDŽEPOVIČ, Aljoša (ur.), 2006: *75 let organiziranega delovanja odraslih gluhih in naglušnih na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.
- KUHAR, Dušan, 1993: *Pogovori s starši gluhih in naglušnih otrok*. Ljubljana: PZI – DAN, p. o.

18 Člen 62.a Ustave RS: Znakovni jezik in jezik gluhoslepih, sprejet 4. junija 2021 na Državnem zboru RS. Dostopno na: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=USTA1> (20. 5. 2023).

- KUPLENIK, Nicole, 2007: Prilagoditve na maturi. Slovenščina. Alenka Levec (ur.): *Vpliv gluhotе in naglušnosti na izobraževanje*. (Strokovno-informativni bilten Cogito 11) Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana. 11–13.
- KULOVEC, Marjetka, 2018: *Analiza strategij tolmačenja znakovnega jezika v Sloveniji in njihovega vpliva na razumevanje*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- KULOVEC, Marjetka, 2019: Slovenski znakovni jezik je jezik. Matjaž Juhart (ur.): *Znakovni jezik za vse*. (Zbornik posveta Državnega sveta in Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije) Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije. 30–39.
- KULOVEC, Marjetka, 2020: *Prvo mnenje Strokovne skupine za vpis znakovnega jezika*. Rokopis. Ljubljana: Strokovna skupina za vpis znakovnega jezika v Ustavo RS, Ustavna komisija Državnega zbora Republike Slovenije. 1–13.
- PAVLIČ, Matic, 2016: *Kako otrok z okvaro sluha usvoji jezik?* Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.
- PFIFER, Ajda, 2016: *Zgodnji dostop do znakovnega jezika in jezikovna kompetentnost gluhih otrok*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- PODBORŠEK, Ljubica, KRAJNC, Katja, 2006: *Naučimo se slovenskega znakovnega jezika 1*. Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.
- REDŽEPOVIČ, Aljoša, JUHART, Matjaž (ur.), 2011: *80 let organiziranega delovanja odraslih gluhih in naglušnih na Slovenskem*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.
- VACCARI, Cristina, MARSCHARK, Marc, 1997: Communication between Parents and Deaf Children: Implications for Social-emotional Development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 38/7. 793–801.
- VINTAR, Špela, JERKO, Boštjan, KULOVEC, Marjetka, 2012: Korpus slovenskega znakovnega jezika. Tomaž Erjavec in Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osmе konference Jezikovne tehnologije*, 8. do 12. oktober 2012. Ljubljana. 203–206.
- VRTAČIČ, Vlasta, 2014: *Vloga tolmača za slovenski znakovni jezik v procesu visokošolskega izobraževanja*

- Pravilnik o dodatni strokovni in fizični pomoči za otroke s posebnimi potrebami. *Uradni list RS*, št. 88/13, 108/21 in 46/23.
- Ustavni zakon o dopolnitvi II. poglavja Ustave Republike Slovenije (UZ62a). *Uradni list RS*, št. 92/2021.
- Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika. *Uradni list RS*, št. 96/02.
- Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami. *Uradni list RS*, št. 58/11, 40/12 – ZUJF, 90/12, 41/17 – ZOPOPP in 200/20 – ZOOMTVI.

Vojko Gorjanc

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

vojko.gorjanc@ff.uni-lj.si

Jezik, identiteta in ideologija: korpusna analiza diskurza o slovenskem knjižnem jeziku

Prispevek¹ prinaša razmislek o vprašanih jezikovne identitete in ideologije, predvsem v okviru koncepta standardnojezikovne ideologije. Ta je umeščena v okvir standardnojezikovne kulture, ki jo živimo tudi v slovenskem prostoru. V empiričnem delu predstavimo rezultate korpusne analize dveh korpusov, ELEXIS Slovenian Web 2020 in JANES Tviti, v katerih smo analizirali diskurz o slovenskem (knjižnem) jeziku. Analiza je bila kvalitativna, saj smo želeli ugotoviti, s katerimi elementi standardnojezikovne ideologije in z njo povezanimi identitetnimi vprašanji se ukvarjamo v slovenskem prostoru, ko diskurz vključuje slovenski (knjižni) jezik, njegove govorce in govorce.

1 Uvod

Prispevek je osredinjen na vprašanje jezika, jezikovne identitete in ideologije, še posebej standardnojezikovne ideologije, ideološkega koncepta, ki izrazito zaznamuje slovenski jezikovno-kulturni prostor. V uvodu predstavljena izhodiščna razmišljanja o jezikovni identiteti in jezikovni ideologiji v nadaljevanju nadgradimo z natančnejšo predstavitevijo standardnojezikovne ideologije in izpostavimo njena ključna torišča. Ta so nam izhodišče za opazovanje diskurza o slovenskem (knjižnem) jeziku v slovenskih jezikovnih korpusih.

1.1 Jezikovna identiteta

O jezikovnih identitetah lahko razmišljamo tako na kolektivni kot individualni ravni, saj je vsaka oseba po eni strani del skupnosti, ki govori določen jezik ali jezikovno varianto, hkrati pa vsak govorec na ravni svojih lastnih jezikovnih izbir oblikuje svojo specifično jezikovno identiteto (Bugarski 2010: 13). Pri tem je pomembno, da se zavedamo nenehnega medsebojnega prepletanja različnih slojev (jezikovne) identitete, prav tako pa tudi tega, da gre za zelo dinamične, kompleksne procese, saj človeške identitete »niso kot čevlji, ki jih lahko nosimo le po en par naenkrat« (Hobsbawm 1996: 1067), ampak smo vsi večplastna bitja, tudi glede naših lastnih jezikovnih identitet.

¹ Delo je nastalo v okviru raziskovalnega programa »Digitalna humanistika: viri, orodja in metode« (P6-0436), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Ljudje se med seboj sporazumevamo v jeziku skupine, ki ga govori, ta pa je lahko velikosti para ali celotnega naroda, kjer vsi razumejo ne le jezik, ampak tudi vse namige v njem, npr. na zgodovino, literaturo v tem jeziku, dogodke itd. Posamezniki pa, kot smo že omenili, pripadamo številnim skupinam in govorimo jezikovne različice različnih skupin. Velikokrat se pripadnosti isti jezikovni skupini zavemo šele, ko kdo uporabi jezik na način, ki zanj ni značilen, ali ne prepozna namigov, ki se pojavljajo v določeni jezikovni skupnosti (Byron 2006: 6–7). Jeziki in jezikovne različice (drobne različice ali večje razlike v izgovarjavi, uporabi leksike ali slovnice) so načini izražanja in prepoznavanja številnih družbenih identitet ljudi, ne le jezikovnih (Byron 2006: 6).

1.2 Jezikovna ideologija

Ko govorimo o jezikovni ideologiji, gre pri tem za sistem predstav o jeziku, tudi v razmerju do drugih jezikov v določenem okolju, v katerem se sočasno prepletajo različne ideološke predstave o jeziku (Stabej 2012: 11). V razmišljanju o lastnem jeziku velikokrat zanemarimo dejstvo, da »nič ni bolj redko kot države, v katerih živijo izključno ljudje z enim samim enotnim jezikom in kulturo« (Hobsbawm 1996: 1068), hkrati pa v sodobnem medsebojno povezanem svetu vsakodnevno sobivamo z vrsto jezikov, tako da so naše lastne jezikovne ideologije ves čas oblikovane tako glede na predstavo o svojem kot o drugih jezikih, predvsem pa tudi v razmerju našega lastnega jezika do drugih. Ob tem so naše predstave o jeziku in jezikih v veliki meri povezane s prevladujočimi jezikovnimi izbirami, kot so se skozi čas oblikovale v specifičnem jezikovno-kulturnem okolju.

Za slovenski jezikovni in kulturni prostor lahko rečemo, da je močno zaznamovan z odnosom do jezikovnega standarda, torej do oblike jezika, ki je družbeno regulirana, značilna pa predvsem za izobraževalne institucije in javno življenje. V družbah, kjer prevladuje standardni jezik oz. je ta ključna identifikacijska točka skupnosti, je pogosto močna povezanost med jezikovno standardizacijo, socializacijo govorcev in njihovimi predstavami o jeziku (Milroy 2001: 530). Govorci v takih okoljih živimo v standardno-jezikovnem kulturnem okolju, v katerem so ideološke pozicije, povezane z normo standardnega jezika, jasno oblikovane in družbeno pomembne, predstave in razmišljanja o jeziku pa se oblikujejo v razmerju do jezikovnega standarda, kar se sprejema kot nekaj samo po sebi umevnega in zdravorazumskega (Milroy 2001: 535–536).

V slovenskem prostoru za obliko jezika, ki je družbeno regulirana, uporabljamo termin knjižni jezik, zato bi bilo posledično primerno uporabiti termina knjižnojezikovna ideologija in knjižnojezikovna kultura, vendar sami v skladu z uveljavljeno tujejezično terminologijo uporabljamo izraza standardnojezikovna ideologija in standardnojezikovna kultura. Treba pa se je zavedati, da gre za koncepte, ki so v slovenskem prostoru povezani z uveljavljenim izrazom *knjižni jezik*. Koncept knjižnega jezika namreč pri

nas oblikuje tipične elemente standardnojezikovnega kulturnega kroga in razmišljanja o jeziku (Gorjanc 2019: 237).

2 Standardnojezikovna ideologija in identitetna razmerja

V nadaljevanju predstavimo standardnojezikovno ideologijo in izpostavimo njena ključna vprašanja, pri čemer skušamo ves čas opozarjati tudi na to, kako vplivajo na identiteto govork in govorcev.

2.1 Standardi jezik in družbene elite

V jedru oblikovanja jezikovnega standarda je logika družbenih elit, ki izberejo jezikovno varianto, jo opišejo kot standardno in jo v nadaljevanju promovirajo, s čimer promovirajo svoj jezikoslovni model, s katerim se vzpostavlja razlikovanje med elito in vsemi ostalimi, pri čemer so bile zgodovinsko gledano družbene elite tipično povezane s pisnim jezikom kot prestižno obliko komunikacije (Cooper 1989: 135, 137). Pisnost je bila torej v veliki meri tista, ki je bila medij in merilo družbene elite, kar pa se je z razvojem družb bistveno spremenilo. Vsak jezik, ki iz zgolj govornega preide v področje branja in pisanja, še zlasti ko postane sredstvo za šolski pouk ali uradno rabo, spremeni svoj značaj (Hobsbawm 1996: 1072), sprememba značaja pa je izrazito ideološka, saj je izbor pisnega standarda opravljen za celotno skupnost, pri čemer so odločitve glede izbora tako v zgodovini kot danes precej podobne, knjižna/standardna varianta je utemeljena »s kultiviranostjo javnega govorca, [ki] zahteva jezikoslovca, ki dobro pozna po eni strani delovanje jezika, njegovo strukturo na vseh treh omenjenih ravneh, po drugi pa aktualno, se pravi živo javno govorico v najširšem smislu [...]. Naloga jezikoslovca je sprejemati v knjižni jezik vse, kar ima določeno vlogo – poimenovalno, stilistično (preimenovalno), pragmatično, in ustrezno temu v jeziku seveda tudi opuščati« (Vidovič Muha 2013: 7). Družbene elite z dostopom do izobraževanja in pisanja postanejo tako imenovani kultivirani govorniki, njihov jezik pa z jezikoslovno intervencijo standard za vse.

Če je pred dobrim stoletjem pisala in javno komunicirala le peščica družbeno privilegiranih posameznikov, je danes situacija popolnoma drugačna, pisno in javno komuniciramo praktično vsi pripadniki sodobnih družb, še posebej od pojava družbenih medijev. Njihova uporaba je letos že krepko preseгла polovico svetovnega prebivalstva (Chaffey 2023), v Sloveniji pa je število uporabnikov presešlo milijon, kar pomeni, da družbene medije uporablja že 72 % prebivalstva (Statista). Tako vsi veliko bolj prispevamo k oblikovanju jezika, ga torej soustvarjamo in bi posledično pričakovali, da bodo naše izbire upoštevane pri jezikovnem opisovanju (Gorjanc et al. 2015: 34). A procesi standardizacije in jezikovnih opisov kot dela tega procesa potekajo še vedno v sorazmerno zaprtih skupinah, ki so se vzpostavile kot jezikovna družbena elita. Te pa do sedaj še

niso uspele jasno pojasniti, zakaj naj bi bil na primer pisni jezik kot izhodišče standardizacije boljši od govornega, kdo so t. i. »kultivirani« govorniki in zakaj naj bi bil njihov jezik boljši od tistih manj »kultiviranih«, zakaj naj bi bila njihova izgovorjava ustrežnejša, njihova skladnja boljša itd. (Lippi Green 2012: 58).

Standardnojezikovni model pri vprašanih jezikovne identitete zahteva nenehno prilagajanje govorcev idealom zgoraj omenjenih družbenih elit, pri čemer tem ni potrebno pojasnjevati svojih lastnih odločitev, od govorcev pa pričakujejo brezpogojne prilagoditve, če hočejo postati del standardnojezikovne skupnosti. Tak model brez težav izloča npr. govorce, ki nimajo možnosti, da bi standardni jezik usvojile, ali ga aktivno zavračajo kot obliko svoje jezikovne identifikacije. Tak jezikovni model je v neposrednem nasprotju s sodobnimi demokratičnimi družbami, kjer je nesprejemljiva diskriminacija glede na spol, socialno, nacionalno pripadnost, osebne okoliščine itd., saj ohranjajo sprejemljivost jezikovne diskriminacije prav z vidika jezikovnega standarda (Milroy in Milroy 1999: 2–3), posledično v resnici tudi glede na regionalno, socialno, nacionalno itd. pripadnost govork in govorcev.

2.2 Standardni jezik in preskriptivni model

V jezikovnih okoljih, kjer je za identifikacijo ključen standardni jezik, se zelo jasno definira standardnojezikovni kulturni krog, ki temelji predvsem na preskriptivnih normativnih modelih, na jasnem ločevanju med pravilnim in napačnim, četudi na videz v okviru jezikovnofunkcijskega, besedilnotipološkega ali žanrskega opisnega pristopa, preprosto zato, ker je v ozadju vzpostavljen niz prepričanj, da je pri jezikovnih vprašanih treba upoštevati popolno skladnost z normo, to je jezikovno pravilnost (Milroy in Milroy 1999: 1). V takem kontekstu razmerje med opisovanjem v jeziku in jezikovnim predpisovanjem še zdaleč ni enoznačno, še posebej ker so vsaj zgodovinskorazvojno preskriptivna razpravljanja v jezikovni skupnosti in o jezikovni skupnosti pomembno sooblikovala odnos do jezika in v nekem trenutku tudi pozitivno vplivala na kohezivnost in identiteto jezikovne skupnosti (Davis 1997: 4; Milroy in Milroy 1999: 3–4; Gorjanc et al. 2015: 35). Četudi je bil tak model nekoč pomemben za kohezivnost skupnosti, pa je danes namenjen predvsem dokazovanju pripadnosti standardnojezikovnemu kulturnemu krogu, torej vzpostavljanju identitete z uporabo standardnega jezika, oziroma izključevanju iz standardnojezikovnega kulturnega kroga.

2.3 Pozicije moči in jezikovne avtoritete

Standardnojezikovna kultura legitimira tako posameznike kot institucije, da določen jezikovni model promovirajo in s tem omogočajo vzdrževanje privilegiranih pozicij tistih, ki v določenem kontekstu odločajo o tem, kaj je jezikovni standard, in ga ves čas

tudi nadzirajo. V jezikovni skupnosti je vzpostavljeno pričakovanje po »vodenju s strani privilegiranih inštitucij« (Milroy 2001: 536), hkrati pa je institucijam v interesu, da se tak model ohranja pri življenju, kar pomeni, da nasprotujejo kakršnimkoli spremembam (Cooper 1989: 134, 135; Milroy in Milroy 1999: 4). To je logično, saj so si izborile pozicijo moči, ta jim ves čas omogoča nadzor nad standardom, pravzaprav pa nenehno odločanje tudi, kdo sodi v standardnojezikovno kulturo, kar posledično pomeni, da ves čas oblikujejo in vzdržujejo diskriminacijski model na podlagi standardnojezikovne ideologije. Pri tovrstnem modelu delovanja je v odnosu do jezika izrazito opazna tendenca k preferiranju starejših jezikovnih oblik in pomenov ter želja po ohranjanju ali vzpostavljanju razlike med enim in drugim jezikovnim fenomenom, predvsem s stališča njegove standardnosti oz. nestandardnosti (Greenbaum 1988).

2.3 Jezikovna modernizacija

Za vsak standardni jezik je v njegovem razvoju ključna modernizacija, nenehna zmožnost prilagajanja novim komunikacijskim izzivom; ta pa je lahko izpeljana na različne načine, skladno s celotno idejo posameznega kulturnega prostora in postopki jezikovne standardizacije v njem, skozi model kultiviranja, ki vključuje tudi jezikovno intervenco in velja za elitističnega (Haugen 1983), ali z bolj demokratičnim pristopom, kjer se modernizacija razume kot amalgam novega in starega, glede na potrebe sociokulturnega prostora, pri čemer je jasno, da si ideje modernizacije v različnih kulturnih prostorih med posamezniki in skupinami nasprotujejo, nenehno pa tudi v tem okviru seveda delujejo centri moči, ki imajo v modernizacijskem procesu lahko bistveno lažjo nalogo vplivati na odločitve, kot to lahko počnejo posamezniki (Fishman 1989: 379–380). Poleg prave modernizacije je spreminjanje standarda povezano tudi z drugimi jezikovnimi intervencijami, npr. ideologijo politične korektnosti (Goddard in Patterson 2000: 73) ali ideologijo purizma (Thomas 1991); v teh primerih seveda ne gre za modernizacijo v pravem pomenu, saj se v jeziku ne pojavijo nove komunikacijske funkcije, gre le za spremembe oblike v okviru istih jezikovnih funkcij in konceptov (Cooper 1989: 154).

Po drugi strani imamo – kar je značilno tudi za slovenski prostor, ko gre za vse temeljne jezikovne opise – v prostoru prisotne take, ki v resnici ne odražajo sodobnega jezikovnega standarda, a jih govorci v okolju standardnojezikovne kulture percipirajo kot absolutno avtoriteto. Značilnost standardnojezikovne kulture ja namreč prav nespraševanje o ustreznosti jezikovnih opisov, ampak popolno zaupanje v avtoriteto, s čimer se v primeru jezikovnih opisov, pri katerih ne gre za sodobni standard, lahko hote ali nehotе promovira tradicija in konzervativne družbene vrednote (Gorjanc 2017: 39).

2.4 Jezikovna mistifikacija

V standardnojezikovni kulturi je ustvarjeno družbeno vzdušje, v katerem vlada prepričanje, da je standardni jezik tako kompleksen in težak, da ga je nemogoče usvojiti brez pomoči jezikoslovcev in njihovega nenehnega usmerjanja. Gre torej za mistifikacijo jezikovnega standarda, kar je idealno za delovanje institucij, ki promovirajo standardnojezikovno ideologijo, znotraj nje pa sebe kot tiste, ki imajo posebno znanje o standardu in s tem avtoriteto za razsojanje o njem (Lippi-Green 1997: 68). Te institucije so tako standardizacijske, npr. akademije, univerze, inštituti, kot tiste, ki njihovo delovanje promovirajo, npr. šola in mediji (Lippi-Green 1994: 167).

Institucije, ki se ukvarjajo s standardizacijo, imajo torej glede jezikovnega standarda izjemno družbeno moč, prav tako pa tudi njihovi izdelki, npr. pravopisi, slovarji, slovnice ... Če se morajo govorci nekega jezika ves čas posvetovati z jezikovnimi priročniki, ti pa jim ne dajejo ustreznih odgovorov, je na mestu vprašanje, ali tovrstne institucije zavestno oblikujejo take priročnike, ki krepijo občutek govork in govorcev, da je jezik tako kompleksen, da ga nikoli ne bodo mogli dovolj dobro obvladati, saj ga niti najbolj referenčne institucije ne morejo dovolj dobro opisati. S tem se krepí tudi občutek potrebe po nenehni interpretaciji ustrezne rabe jezikovnih fenomenov, s čimer se potrjuje in utrjuje potrebnost obstoja teh istih institucij, ki so edine zmožne ustrezne interpretacije svojih lastnih standardizacijskih priročnikov (Gorjanc 2017: 38–39).

Med nestandardizacijskimi institucijami ima posebno družbeno moč pri mistifikaciji jezikovnega standarda kot nikoli dosegljivega ideala predvsem šola. V slovenskem prostoru je razmišljanje o uspešnosti in učinkovitosti komunikacije v šoli povezano prav z dosledno uporabo jezikovnega standarda (Petek 2014: 126). Zaradi konfliktna dihotomije knjižni – neknjižni jezik se tako npr. narečja ne more izkoriščati v didaktične namene (Požgaj Hadži et al. 2005: 411, 414), z doslednim sledenjem ideji po nujnosti uporabe jezikovnega standarda v šolski praksi se razvrednoti nestandardne različice, s tem pa se ne priznava jezikovnih spretnosti v nestandardnih različicah in ne razvija občutljivosti za izražanje prefinjenih različic družbenih pomenov z uporabo nestandardnih variant (Snell 2013).

2.5 V sodobnosti

Za konec razmišljanja v tem poglavju želimo opozoriti na to, da je v današnjem svetu ideja o nekem skupnem nadzorovanem nacionalnem jeziku na način, kot je to veljalo še nekako do konca 20. stoletja, pravzaprav iluzija.

Prvič, ne živimo več v kulturi branja in pisanja (Hobsbawm 1996: 1073), ampak v kulturi hibridnih oblik komunikacije, kar pomeni, da nadzora, kot je bil vzpostavljen v preteklosti, ko je bil tako pisni kot govornjeni jezik v javnosti bistveno bolj omejen, ni mogoče več vzpostaviti.

Drugič, ne živimo več v svetu, v katerem je zamisel o enotnem in univerzalnem nacionalnem jeziku na splošno izvedljiva, živimo v večjezičnem svetu (Hobsbawm 1996: 1073), vsakodnevno se tako v zasebnem kot poklicnem življenju soočamo z več jeziki. Čeprav večinoma še vedno komuniciramo prevladujoče z enim, pa je naš jezikovni svet vsakodnevno vse bolj pisan, kar vpliva na medsebojno soodvisnost jezikovnih rab in s tem na kompleksnost večplastnih jezikovnih identitet.

Tretjič, vstopamo v dobo umetne inteligence. Čeprav se zavedamo, da so razmerja med jezikovno rabo in njenim družbenim uravnavanjem kompleksna in so bile v različnih časovnih obdobjih dinamike uravnavanja zelo različne, se zdi, da jih sodobni čas bistveno spreminja, veliko hitreje kot kadarkoli prej in mnogo bolj kot v nekaj stoletjih prej. V kolikšni meri in na kakšen način bo čas umetne inteligence prevzemal vzorce obstoječega delovanja in jezikovnega nadzora, neodvisno od trenutnih centrov moči, pa je danes težko napovedati, čeprav se v tem okviru veliko opozarja na to, da »inteligentne tehnologije delujejo diskriminatorno do določenih deprivilegiranih skupin ter da utrjujejo stereotype in stigmatizacijo« (Vintar 2023: 26), tudi ko gre za vprašanje jezika in jezikovnih izbir, saj tehnologije temeljijo na učnih podatkih, ki izhajajo iz obstoječega, kar pomeni, da bi potencialno umetno-inteligenčni sistemi pri komunikaciji v slovenščini podedovali tudi standardno-ideološke izbire.

A ko gre za jezikovno komunikacijo z umetno inteligenco, se glede jezika pri njenem uravnavanju opozarja na vrsto zahtev, ki bodo morale biti izpolnjene za res uspešno komunikacijo med človekom in pogovornim botom; gre za skladdensjska, semantična in pragmatična merila uravnavanja (Kasirzadeh, Gabriel 2023: 3). Medtem ko so skladdensjske, leksikalne in semantične norme sorazmerno dobro raziskane, sta bila narava in pomen pragmatičnih norm za uspešen diskurz med ljudmi in pogovornimi boti manj v ospredju, a te naj bi v prihodnje bile ključne za uspešne jezikovne komunikacije pri velikih jezikovnih modelih. Gre za teoretsko sicer dovolj dobro predstavljena vprašanja o načinu komunikacije glede na situacijo, potrebe, pričakovanja, vloge vseh, ki sodelujejo v komunikaciji, ki pa niso dovolj dobro opisane kot skupek norm na podoben način, kot so npr. skladdensjske ali leksikalne. Gre za norme, ki se v okviru razmišljanj o jezikovnih modelih in komunikaciji imenujejo diskurzivni ideali in prispevajo k uspešnosti pogovora glede na komunikacijsko situacijo (Kasirzadeh, Gabriel 2023: 3–4). Če raziskovalci celo za angleščino ugotavljajo, da je tovrstnih modelov absolutno premalo, to še toliko bolj velja za druge jezike, kar posledično pomeni, da v pomanjkanju tovrstnih informacij veliki jezikovni modeli delujejo medjezikovno in povzemajo diskurzne ideale jezikov, za katere so ti oblikovani. Skratka, nadzor nad jezikovno rabo bo v prihodnje praktično nemogoč.

Ker je velik del evropskega jezikoslovja utemeljen na strukturalistični tradiciji, v jezikoslovno raziskovanje pa niso bili sistematično vključeni poststrukturalni pristopi, evropska jezikoslovna misel zaostaja za sodobnim humanističnim in družboslovnim

raziskovanjem (Motschenbacher 2010: 5). To vsekakor velja tudi za slovenistično jezikoslovje, strukturalistični pristop je še posebej izrazito prisoten v okviru standardnojezikovnega kulturnega kroga, v okviru katerega nastajajo temeljni jezikovni opisi, zato smo se znašli v situaciji, ko podatkov za uravnavanje velikih jezikovnih modelov za učinkovito komunikacijo med ljudmi in pogovornimi boti za slovenščino preprosto nimamo. Veliki jezikovni modeli se bodo tako uravnavali mimo nas, standardnojezikovni model, kot se upravlja v centrih moči standardnojezikovnega kulturnega kroga, pa bo bolj ali manj ostal namenjen zgolj samemu sebi.

3 Analiza

Za opazovanje, kako se v pisnem slovenskem diskurzu oblikujejo mnenja in stališča o slovenskem jeziku, smo se odločili za korpusno analizo.

3.1 Gradivo in metoda dela

Pri analizi smo uporabili dva korpusa, da bi ugotovili, v katerih kontekstih se glede na zgoraj predstavljena izhodišča uporablja pojem *slovenski (knjižni) jezik*, in sicer najobsežnejši in najsodobnejši korpus slovenščine, ki jo najdemo na spletu, korpus *ELEXIS Slovenian Web 2020* (Jakubiček idr. 2022), ter korpus uporabniško generirane komunikacije *JANES* (Fišer idr. 2018), pri katerem smo analizirali le tisti del, ki zajema tvite. Z analizo dveh različnih korpusov smo želeli ugotoviti razlike med najširšo rabo, ki jo lahko zasledujemo s pomočjo korpusov slovenskega jezika, in specifično rabo v slovenski tvitosferi.

	ELEXIS Slovenian Web 2020	JANES Tviti
Velikost (pojavnice)	1.218.262.261	151.457.091
Časovni obseg	–2020 (zajem besedil julij–december 2020)	2013–2017

Preglednica 1: Osnovni podatki o uporabljenih korpusih

Analiza je bila predvsem kvalitativna, zaradi različne velikosti korpusa pa pri obeh korpusih različna. Za korpus *ELEXIS Slovenian Web 2020* smo uporabili Orodje Sketch Engine in z njegovo pomočjo izdelali besedne skice (Krek in Kilgariff 2006), ki omogočajo, da pri veliki količini podatkov dobimo osnovno informacijo o okolici iskane leme. Pri korpusu *JANES Tviti* pa smo ročno pregledali vse konkordance. Zavedamo se metodološke nekonsistentnosti, a smo se za to zavestno odločili, saj smo z ročno analizo korpusnih podatkov lahko pridobili dragocene podatke za kvalitativno analizo.

3.2 Rezultati

3.2.1 Korpus ELEXIS Slovenian Web 2020

Iz besednih skic za lemi *slovenski* in *jezik* predstavljamo segmente, ki pri kontekstualizaciji izražajo predstave govorcev o jeziku ali odnos do njega, predvsem se osredotočamo na lastnostne pridevnike in glagole.

Ko iz besedne skice pri pridevniki izluščimo lastnostne, velika večina jih je namreč vrstnih, ostanejo *lep*, *prelep*, *čist* in *živ*, pri čemer kontekstualizacija razkriva, da gre velikokrat za medsebojno prepletanje s pridevnikom *pravilen*.

Na nek način sta lastnostna pridevnika *le lep* in *prelep*, preostala dva sta kontekstualizirana tako v smislu lastnosti kot vrstnosti.

<i>lep</i>	<i>prelep</i>
mrcvarimo svoj sicer lep in edinstven slovenski jezik	besed, ki nam jih Gospod podarja v prelepem domačem slovenskem jeziku
uspeva kljub naši majhnosti ohranjati naš lep in edinstven slovenski jezik	Živimo v samostojni Sloveniji in govorimo naš prelep slovenski jezik
Knjižica je napisana v lepem, klenem slovenskem jeziku	na slovenskem lahko uradno in svobodno govorimo prelep slovenski jezik
Dajte zadeve že enkrat prevest v lep slovenski jezik	Govorim, mislim, čutim in ljubim v prelepem slovenskem jeziku

Kontekstualizacije s pridevnikom *lep* kažejo na to, da se njegov pomen približuje pomenu 'ki je skladen z normo knjižnega jezika', še posebej, ko se ta pojavi skupaj s pridevnikom *pravilen*: *Predstavitev je pripravljena v slovnično pravilnem in lepem slovenskem jeziku; je tudi šale treba (na)pisati v lepem in pravilnem slovenskem jeziku.*

Lep slovenski jezik se povezuje tudi z njegovo čistostjo, pri čemer večinoma iz konteksta tudi tu, tako kot pri opredelitvi z *lep*, ni zares jasno, za kakšen jezik gre, pri zapisu pa gre za nenehno nihanje med obliko za lastnostni in vrstni pridevnik, s čimer se tudi tu približujemo pomenu 'ki je skladen z normo knjižnega jezika'.

<i>čist</i>
Prisegam na dober in čist slovenski jezik
lepega nagovora s strani župnika, in poudariti je potrebno, da v zelo lepem in čistem slovenskem jeziku
S prirejanjem družabnih srečanj so ob slovenskih pesmih in gledaliških predstavah postopno privzgjajali čisti slovenski jezik
delo naj bo napisano v čistem in pravilnem slovenskem knjižnem jeziku

Vse kontekstualizacije so zagovor čistega jezika, le ena koncept vrednoti negativno, tudi z eksplicitno uporabo oblike za vrstni pridevnik: *posledica „pretirane skrbi“ za čisti slovenski jezik, s katerim žal uspešno uničujejo krajevna imena in s tem tudi delček naše kulturne dediščine.*

Kontekstualizacija slovenskega jezika s sopojavitvami pridevnika *čist* kaže na to, da je čist tako tisti, ki je brez tujejezičnih prvin, kot tudi brez narečnih, s čimer se nakazuje, da se slovenski jezik enači z normirano obliko jezika: *Zagovarjal je uporabo čistega slovenskega jezika, v katerega bi se vrivalo čim manj narečnih besed; ljudi navajali čistega slovenskega jezika brez nemških popačenk.* Tako pri sopojavitvah s pridevnikom *čist* kot *živ* je tako izraz kot pomen lahko lastnostni ali vrstni, pri čemer je pomen vrstnosti pri *živ* v opoziciji s pomenom *čist*: *je s hitrim in sočnim izrazoslovjem, polnim tujk in angleških tehničnih izrazov poleg izčrpnih odgovorov ponudil tudi dober primer tega, kako zveni to, čemur pravimo živi slovenski jezik.* Kontekstualizacija s sopojavitvami pridevnika *čist* kaže na prisotnost ideologije purizma, ki ima v svojem bistvu ksenofobno in nacionalistično podstat.

Prvih deset tipičnih glagolov v besedni skici *obvladati, prevesti, poučevati, sporazumevati, prevajati, tolmačiti, lektorirati, pridigati, diplomirati, poslovati* tudi po pregledu konkordančnih nizov ne prinaša informacij, ki bi pri kontekstualizacij govornikov predstavah govork in govorcev o slovenskem jeziku, se pa v seznamu pojavijo med drugim glagoli *ohranjati, zavzemati (se), prizadevati (si), negovati, bogatiti, gojiti, obogatiti, skrbeti (za)*, pa tudi *promovirati*, a je število kontekstualizacij pri slednjem sorazmerno majhno, v veliki večini primerov povezano z znakovnim jezikom: *Obenem pa bodo promovirali slovenski znakovni jezik s pomočjo tolmačev SZJ.*

Celoten sklop glagolov kaže na kontekstualizacije aktivnega dela oziroma aktivno držo govork in govorcev jezika, pri čemer so tovrstne kontekstualizacije velikokrat

povezane s slovenskimi skupnostmi v tujini in zamejskimi jezikovnimi situacijami ali pa gre za besedila, ki govorijo o zgodovini slovenskega jezika: *pogovorili z našimi rojaki o njihovem delovanju, kulturnemu utripu, druženju in skrbi za slovenski jezik, ki ga skušajo ohranjati s slovensko šolo in družabnimi prireditvami; Kot poslanec, se je zavzemal za slovenski jezik in ustanovitev Slovenske matice*. Posebej je prisoten sklop glagolov s pomenom 'načrtnega ukvarjanja', ki vsebuje tudi kontekst 'kultiviranja', kar kaže na izrazito prisotnost elementov kultiviranja jezika ne le v strokovnem, ampak tudi splošnem diskurzu o jeziku: *je pomembno, da negujemo slovenski jezik, da smo ponosni, da smo Slovenci in da prenašamo slovensko kulturno dediščino; Mi bi morali gojiti slovenski jezik in prejšnji jugoslovanski trg bi morali navaditi, da je slovenščina popolnoma enakovreden in lep jezik*.

Ko gre za besedne skice za lemi *knjižen in jezik*, prevladujejo glagoli, tipični za procese standardizacije, normiranja in opisovanja jezika ter zagotavljanja skladnosti s tem: *normirati, izgovarjati, obvladati, prevesti, utemeljiti, predpisovati, opisovati, uveljaviti, spoznavati, označevati*.

Pri kontekstualizaciji lahko opazujemo razumevanje knjižnega jezika kot jezika družbene elite *Širiti se mora elita, ki bo obvladala knjižni jezik, ki bo poznala sodobno slovensko kulturo*; opozarjanje na javno komunikacijo, kjer knjižni jezik ni skladen z normo *Slovenščino spet --- in še bolj --- zanemarjamo (slabo obvladamo normo knjižnega jezika, v javnih besedilih mešamo narečje, pogovorni in knjižni jezik idr.)*; prav tako pa tudi zelo specifično ekološko jezikoslovno razmišljanje o jeziku, kjer se jezikovna »ekologija« *naveže na poznavanje jezikovne norme: K varstvu „eko“ sistema v lastni domovini spada tudi negovanje matrnega jezika. Vprašam vas ali morda ne obvladate več knjižnega jezika*.

3.2.2 Korpus JANES Tviti

Zaradi narave komunikacije je v tvitih veliko več neposrednih predstav govorcev o jeziku in izražanja odnosa do jezika, saj je, kot lahko preberemo v enem od tvitov, *Prvo pravilo slovenskega jezika: vedno govori o slovenskem jeziku*. Rezultate analize slovenske tvitosfere o slovenskem jeziku, kot jo lahko zasledimo v korpusu, navajamo po vsebinskih sklopih glede na izhodiščno predstavljena razmišljanja o jezikovni identiteti in standardnojezikovni ideologiji.

Slovenska tvitosfera je močno zaznamovana z odnosom do jezikovnega standarda in njegovim opazovanjem v javnem življenju. Slovenski jezik se velikokrat enači z družbeno regulirano in normirano obliko jezika, tega pa se sopostavlja narečju, kar potrjuje ugotovitve o slovenskem prostoru kot tistem, ki ga zaznamuje razmišljanje v dihotomiji med knjižnim jezikom in narečjem (Gorjanc 2019):

Seveda v Celju ne slišiš slovenskega jezika. Vsi neko štajerščino tolčejo.

Lublanšna je pa res slovenski jezik, hmmm

Narečja in raba slovenskega jezika [@per] [URL]

O narečjih in pravilni rabi slovenskega jezika v Svetovalnem servisu ob 8.05 na [@per]: [URL]

V okviru standardnojezikovnega kulturnega kroga tudi tvtosfera opozarja na potrebo po kultiviranju jezika:

Razumevanje ni dovolj, slovenski jezik moramo negovati 😊

Še bolj pa je v tem kontekstu izpostavljen diskurz, ki se naslanja na preskriptivni standardnojezikovni model, pri čemer je ta povezan tako z diskurzom o leksikalni in slovnični normi kot kodifikaciji pisnega jezika:

In ne reče se japanke. Vsaj ne v slovenskem jeziku.

V slovenskem jeziku pravimo, da gre za razpad države in ne demontažo. ;)

V slovenskem jeziku se srbizmu gužva reče gneča, preljubi moji [per]! [URL]

Greve, bove... Midve, jasno. Večjega vulgarizma slovenskega jezika skoraj ni.

v slovenščini imamo roditelj: "ne obvlada slovensKEGA jezikA " ... a je tako težko?
4. razred OŠ :(

na FDV še vedno skrbi za slovenski jezik tako, da niti sama ne zna uporabljati roditelja.

[@per] [per] [per]. V slovenskem jeziku osebna imena sklanjamo. #kupitesilektorja

In pišejo z veliko Slovenščina, Slovenski jezik ... #poznavanjeslovnicematerinščinesux

Ko pišete slovenski z veliko začetnico v sredini stavka, v bistvu sporočate, da ne spoštujete pravil slovenskega jezika.

Da pa vam vejice v slovenskem jeziku niso glih domače, ste pa tudi že dokazali :).

Predvsem pri leksikalni normi je izrazito prisotna ideologija purizma:

Kako grd je izraz kolumna. Mi v Sloveniji imamo zanj lepši izraz podlistek. Ne vem kako lahko uničujete slovenski jezik.

Ampak še zdaj ne vem, kaj so čufte. Kuharica je rekla, da jih dela za zajtrk. Torej vsiljevanje balkanskih izrazov v slovenski jezik.

Tako kot je puristična ideologija velikokrat usmerjena v leksikalne elemente, ki naj bi bili značilni za jezikovni prostor nekdanjega skupnega srbohrvaškega jezikovnega standarda, slovenska tvtosfera razkriva izrazito negativen odnos do jezikov nekdanje skupne države, govork in govorcev teh jezikov, na kar opozarjajo tudi nekatere študije

o odnosu do jezika pri nas (Balažič Bulc 2009):

Srbizacija slovenskega jezika v velikem planu. Srbski LJ in NJ se vrivata povsod kjer se da.

gdjo. [per],se javno izživlja z maličenjem slovenskega jezika ob uporabi njene jugo-slovenščine.

Tale photoshop je poln pravopisnih napak. Zločin nad slovenskim jezikom. Gotovo pisal kak 'čapac'. Celo dvojno zanikanje.

Zelo opazen del tvitov je povezan z diskurzom o slovenščini v javnem življenju, pri čemer je daleč največ povezanih s političnim življenjem, temu sledijo mediji, predvsem radio in televizija, nekaj pa jih je povezanih tudi z gospodarskimi subjekti in njihovo rabo jezika:

Dejmo sprejet da morajo poslanci znat slovensko, ker tole gre pa že res za žalitev Slovenskega jezika #sejaDZ

znanje slovenskega jezika bi od parlamentarcev načelo lahko pričakovali?! Halo?!

Nacionalni simboli so sila pomembna reč. Poslanci bi lahko začeli s pravilno rabo slovenskega jezika ... [URL]

Pjeb se mi kar smili. Narod pa še bolj. ZA uvedbo minimalnega standarda slovenskega jezika v parlament! (?) :-) [URL]

si zaslužimo tudi poslance, ki govorijo tekoče slovenski jezik in ne nekih popačenih čefurizmov.

Imaš prav, toda politična "elita" naj bo elita tudi v pravilni uporabi slovenskega jezika v javnosti, doma naj jodlajo! ;)

Mene pa moti nepravilna raba slovenskega jezika, sploh v medijih. Slovenština sucks!

Jebe se rtv za slovenski jezik ali sta oba uradna jezika kakor včasih

Skrb RTV za slovenski jezik gledalec/poslušalec občuti predvsem po vse pogostejši rabi srbizmov.

Vsi vemo, da sta letošnja prava zmagovalca #SLOtalent voditelja. Njun talent je masakriranje slovenskega jezika.

V #masterchefslo slovenski jezik zelo trpi.

Takole pa Bauhaus spoštuje slovenski jezik. Pa prijeten praznik! [URL]

@ Takole pa #petroldd spoštuje Slovenski jezik !! Ko Pizza postane po balkansko pica in sveža fresh čudno da ni freš [URL]

@ A je dvojezična?? Grem raje v SPAR oni spoštujejo slovenski jezik !!

Diskurz o slovenskem jeziku v slovenski tvitosferi je ogledalo slovenske standardno-jezikovne ideologije in razmišljanja o jeziku, kot se oblikuje v standardnojezikovni kulturi. Glede na naravo komunikacije na družbenih omrežjih, značilnosti jezika in diskurza uporabniško generiranih vsebin (Fišer 2018) je pri omembi slovenskega jezika zelo malo inovativne jezikovne rabe, pozitivnega in sproščenega diskurza o jeziku, kaj šele subverzivne jezikovne rabe:

Slovenski jezik je totalno seksi.

Slovenski jezik je topšit. Tudi zajtrk. Četudi je na urniku predura. [@per] z [per] [per]... [URL]

Najboljši na svetu, v slovenskem jeziku ;-)

ona je tako simpatična, da je vredno spremeniti pravila slovenskega jezika :)))

#nočnastraža z Bogom in lahko noč! Naj živi slovenski jezik in dober seks! | Pri farni cerkvi: [URL] via

4 Sklep in nadaljnje delo

V članku smo razmišljali o razmerjih med jezikom, jezikovnimi identitetami in ideologijami, pri čemer smo posebej predstavili koncept standardnojezikovne ideologije, ideološki koncept, ki izrazito zaznamuje slovenski jezikovno-kulturni prostor. Analiza diskurza o slovenskem jeziku v dveh korpusih je, čeprav smo zaradi obsega in narave jezikovnih podatkov metodološko pri vsakem korpusi pristopili nekoliko drugače, pokazala, da diskurz o slovenskem (knjižnem) jeziku, kot ga lahko opazujemo v obeh korpusih, potrjuje predpostavko o tem, da živimo v prostoru standardnojezikovne kulture, razmišljanja in predstave o slovenskem jeziku pa se oblikujejo v razmerju do jezikovnega standarda, ki je tako tudi ključna jezikovnoidentifikacijska konstanta. Analiza obeh korpusov je pokazala, da govorke in govorci slovenščine pri razmišljanju o jeziku izhajamo iz ideološke pozicije, ki je izrazito povezana z normo standardnega jezika, celo tako, da celoten slovenski jezik velikokrat razumemo kot družbeno reguliran in normiran. Še posebej v korpusu tvitov pri tvitanju o slovenskem jeziku pa preseneča odsotnost inovativnosti jezikovne rabe in njene subverzivnosti.

Ker slovenski prostor močno zaznamuje standardnojezikovna ideologija, bi bilo v prihodnje v tem okviru smiselno opraviti še vrsto raziskav, npr. z opazovanjem diskurzov, v katerih se pojavljajo iste jezikovne prvine, kot so značilne za kontekstualizacijo besedne zveze *slovenski (knjižni) jezik*, npr. diskurze o *čistosti* ali *(iz)maličenju*, s čimer bi dobili širšo sliko o ideološki naravi tovrstnih diskurzov. Prav tako je še veliko prostora za analize standardnojezikovne ideologije z uporabo različnih metodoloških pristopov. Korpusno analizo z izdelavo specializiranega korpusa bi lahko uporabili za raziskave ključnih področij jezikovne rabe, ki v družbi utrjujejo standardnojezikovni ideološki

koncept, med njimi je vsekakor šola, kjer bi poskušali ugotoviti, kateri so mehanizmi, ki utrjujejo in reproducirajo standardnojezikovno ideologijo z analizo učnih načrtov, učbenikov in drugih učnih gradiv, gradiv za nacionalno preverjanje znanja itd. Nekatere tovrstne raziskave v tujini v okoljih s prestižno standardno obliko jezika kažejo, kako prav šola igra ključno vlogo pri utrjevanju standardnojezikovne ideologije, ne zgolj glede razmišljanja o pravilnem in napačnem načinu jezikovne rabe, ampak tudi o izjemno pomembni vlogi standardnojezikovne ideologije pri oblikovanju ene jezikovne identitete in zatiranju množstva drugih (Cushing 2023).

VIRI IN LITERATURA

- BALAŽIČ BULC, Tatjana, 2009: Odnos do tujih jezikov in njihova prepoznavnost v slovenski družbi. Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažič Bulc, Vojko Gorjanc (ur.): *Med politiko in stvarnostjo: jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 181–194, 269–270.
- BUGARSKI, Ranko, 2010: *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- BYRAM, Michael, 2006: *Languages and Identities*. Strasbourg: Council of Europe. Na spletu.
- CHAFFEY, Dave, 2023: Global social media statistics research summary 2023. *Smart Insights*. Na spletu.
- COOPER, Robert L., 1989: *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CUSHING, Ian, 2021: Policy Mechanisms of the Standard Language Ideology in England's Education System. *Journal of Language, Identity & Education* 22/3. 279–293.
- DAVIES, Alan, 1997. Real Language Norms: Description, Prescription and Their Critics. A Case for Applied Linguistics. *VIEWS: Vienna English Working Papers*.
- FIŠER, Darja (ur), 2018: *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ljubljana: Založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- FIŠER, Darja, LJUBEŠIČ, Nikola, ERJAVEC, Tomaž, 2018: The Janes Project: Language Resources and Tools for Slovene User Generated Content. *Language Resources & Evaluation* 54. 223–246.
- FISHMAN, Joshua A., 1989: *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters Ltd.
- GODDARD, Angela, PATTERSON, Lindsey Meân, 2000: *Language and Gender*. London/New York: Routledge.
- GORJANC, Vojko, 2017. *Nije rečnik za seljaka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- GORJANC, Vojko, 2019: Jezik(osl)ovna ideologija in jezikovna diskriminacija. Vesna Požgaj Hadži, Marko Ljubešič, Jerica Ziherl (ur.): *Ususret dialogu*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 236–251.
- GORJANC, Vojko, KREK, Simon, POPIČ, Damjan, 2015: Med ideologijama knjižnega in standardnega jezika. Vojko Gorjanc idr. (ur.), *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 32–48.

- HAUGEN, Einar, 1983. The Implementation of Corpus Planning: Theory and Practice. Juan Cobarubias, Joshua A. Fishman (ur.): *Progress in Language Planning: International Perspectives*. Berlin: Mouton. 269–289.
- HOBBSAWM, Eric, 1996: Language, culture, and national identity. *Social Research* 63/4. 1065–1080.
- GREENBAUM, Sidney, 1988: *Good English and the Grammarian*. London/New York: Longman.
- JAKUBIČEK, Miloš, SUCHOMEL, Vít, MARTELLI, Federico, NAVIGLI, Roberto, 2022: *Semantically annotated corpora. ELEXIS European Lexicographic Infrastructure Deliverable Number D4.6*. Na spletu.
- KASIRZADEH, Atoosa, GABRIEL, Iason, 2023: In Conversation with Artificial Intelligence: Aligning language Models with Human Values. *Philosophy & Technology* 36, 27. 1–24.
- Korpus ELEXIS Slovenian Web 2020: <https://app.sketchengine.eu/#dashboard?corpname=preloaded%2Felexis_slnten20_tt2>
- Korpus JANES Tviti: <https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=janes_tweet&struct_attr_stats=1>
- KREK, Simon, KILGARRIFF, Adam, 2006: Slovene Word Sketches. Tomaž Erjavec in Jerneja Žganeč Gros (ur.): *Zbornik 5. slovenske in 1. mednarodne konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana. 62–67. Na spletu.
- LIPPI GREEN, Rosina, 1994: Accent, Standard Language Ideology, and Discriminatory Pretext in the Courts. *Language in Society* 2/23. 163–198.
- LIPPI GREEN, Rosina, 1997. *English with an Accent. Language, Ideology, and Discrimination in the United States*. London/New York: Routledge.
- LIPPI GREEN, Rosina, 2012. *English with an Accent. Language, Ideology, and Discrimination in the United States*. London/New York: Routledge.
- MILROY, James, MILROY, Lesley, 1999: *Authority in Language: Investigating Standard English*. London/New York: Routledge.
- MILROY, James, 2001: Language Ideologies and the Consequences of Standardization. *Journal of Sociolinguistics* 4/5. 530–555.
- MOTSCHENBACHER, Heiko, 2010: *Language, Gender and Sexual Identity: Poststructuralist Perspectives*. John Benjamins.
- PETEK, Tomaž, 2014: The Teacher as a Public Speaker in the Classroom. *Studies in Literature and Language* 9/1. 136–145.
- PIRIH SVETINA, Nataša, FERBEŽAR, Ina, 2005: Slovenščine tujejezičnih govorcev. *Jezik in slovstvo* 50/6. 3–15.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, BENJAK, Mirjana, DOBLANOVIĆ, Mirjana, 2005: Standard i dijalekt u kontaktu. Diana Stolac idr. (ur.): *Jezik u društvenoj interakciji: zbornik radova sa savjetovanja održanog 16. i 17. svibnja 2003. u Opatiji*. Zagreb/Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 409–424.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, FERBEŽAR, Ina, 2012: Tudi to je slovenščina. Vesna Požgaj Hadži: *Izzivi kontrastivne lingvistike*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 139–149.
- SNELL, Julia, 2013: Dialect, interaction and class positioning at school: From deficit to difference repertoire. *Language and Education* 27/2. 110–128.

- STABEJ, Marko, 2012: Jezik, nazori in nadzor. Aleš Bjelčevič (ur.): *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Zbornik 48. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 11–20.
- STATISTA, 2023. *Statista.com. Empowering people with data*. Na spletu.
- THOMAS, George, 1991. *Linguistic Purism*. London/New York: Longman.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.
- VINTAR, Špela, 2023: Jezik in umetna inteligenca: kam nas vodijo veliki jezikovni modeli. Jerca Vogel (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in digitalni svet(ovi)*. 59. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 21–28.

**Leksikološki pogled na feminine
slovenskega jezika**

Erika Kržišnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
erika.krzisnik@ff.uni-lj.si

Nataša Jakop

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
natasa.jakop@zrc-sazu.si

Ženskospolska določenost v frazeologiji

Prispevek¹ obravnava vprašanje spolske določenosti samostalniških frazemov s pomensko sestavino 'človeško', saj slovnčni in referenčni spol pri njih nista vedno prekrivna. V korpusnem gradivu smo analizirali rabo frazemov z živalskimi, mitološkimi, somatskimi in nekaterimi drugimi sestavinami. Raziskava je potrdila, da slovnčni spol frazemov praviloma ne določa njihovega referenčnega spola, pri večini frazemov v besedilni rabi namreč ne moremo potrditi omejenosti frazeološkega pomena zgolj na referenta ženskega spola. Njihova raba je zato prevladujoče spolsko nedoločena. Spolsko določeni so le nekateri tipi frazemov.

1 Uvod

Od druge polovice 20. stoletja dalje² je pod vplivom idej in zagovornikov teorije spola (npr. Johna Moneyja, Simone de Beauvoir, Michela Foucaulta) v družboslovnih in humanističnih raziskavah postal pomemben tudi družbeni vidik spolne problematike.³ Zato se v nekaterih jezikih zaradi pojmovne jasnosti že na izrazni ravni ločuje med biološkim in družbenim spolom, npr. v angleščini *sex* in *gender*,⁴ v ruščini *пол* in *гендер*, hrvaščini *spol* in *rod* (Hrnjak 2017: 39–42). V slovenščini nimamo dveh izrazov za označevanje različnih vidikov spola, zato se jezikoslovni in družbeni vidik spola pogosto prepletata in mešata.

1 Raziskava je nastala v okviru projekta *Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo* (ARRS: J6-2579) in raziskovalnega programa *Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju* (ARRS: P6-0038).

2 Čeprav so se prve zahteve po ženski volilni pravici pojavile že v 18. stoletju (po francoski revoluciji), je bila v Evropi splošna volilna pravica, ki je vključevala ženske, prvič uzakonjena šele leta 1906 (Gaber, Antić 2006). Večina evropskih držav je splošno volilno pravico uvedla v 20. stoletju, nekatere države resda šele po drugi svetovni vojni.

3 Biološke in družbene kategorije spola v okviru teorije spola so pregledno predstavljene pri Heffer (2007). O spreminjanju položaja žensk v Evropi gl. Markežič, Stramljič Breznik (2021: 11–16).

4 Izraz *gender* je bil v angleščini sprva jezikoslovni termin, ki je označeval slovnčno kategorijo spola, a se je od 60. let 20. stoletja začel uporabljati in se je zdaj že uveljavil kot termin v družboslovnih znanostih, npr. v sociologiji, socialni filozofiji itd. (Hrnjak 2017: 40–41). Pojem spola v družbenem pomenu je z izrazom *gender* vpeljal seksolog John Money v sredini 60. let (Goldie 2014).

1.1 Spol in spolskost

Izražanje spola je jezikovno določeno in se lahko med jeziki močno razlikuje.⁵ Spol je v slovenščini slovnična kategorija, ki je izražena z oblikami za ženski, moški in srednji spol. Ko v slovenščini govorimo o spolu, se torej lahko navežemo na več ravni, ki so seveda lahko medsebojno prepletene: kategorialno jezikoslovna (slovnični in referenčni spol), biološka (biološki spol) in družbena (družbeni spol). Vsi ti vidiki so aktualni tudi v frazeologiji, kjer nas lahko zanimajo razmerja med slovničnim in referenčnim spolom frazema, raba in slovarski opis frazemov s prvinami spola, konceptualizacija spolnih kategorij v frazemih, družbeno in kulturološko spreminjanje spolnih stereotipov ipd.

V tej raziskavi smo se omejili na jezikoslovni vidik spola pri samostalniških frazemih, in sicer na vprašanje, ali ženskospolska določenost samostalniških frazemov s pomensko sestavino 'človeško' vpliva na njihov referenčni spol oz. kakšna je »spolska korelacija pri izražanju referenčnega spola pri osebah (človeško+)« (Uhlik 2019). Pri tem je pomembno opozoriti na razmerje med izrazoma spol in spolskost, pri čemer slednji pojmuje abstraktno kategorialno nadpomenko slovničnega spola (Vidovič Muha 2019: 129), ki se v primerih spolsko določenih oz. nedoločenih frazemov izraža tudi skladenjsko.

1.2 Na spol vezani frazemi: spolsko določeni oz. nedoločeni frazemi

Raziskav, ki se ukvarjajo s problematiko spola pri frazemih, za slovenščino ni veliko, predvsem pa te niso celovito obravnavale raznovrstnega gradiva frazemov, vezanih na spol. Na spol vezane frazeme⁶ definirajo oblikovne (sestavinske), pomenske (frazeološki pomen) in/ali pragmatične lastnosti (omejitve v rabi), povezane s spolno vsebino v najširšem smislu. Prvine izražanja spola so lahko vsebovane in izražene v frazemskih sestavinah in/ali v frazeološkem pomenu, ki je popolnoma ali vsaj delno omejen na referenta ženskega ali moškega spola (Hrnjak 2017: 71–74). Tako se oblikujejo tri skupine na spol vezanih frazemov, ki so lahko ali spolsko določene ali nedoločene.⁷

V prvo skupino spadajo frazemi s sestavino, ki eksplicitno ali implicitno izraža spol osebe, medtem ko frazeološki pomen in raba frazema spolsko nista omejena, npr.

5 Glede primerjave slovenščine z angleščino gl. Šabec (2019), z ruščino gl. Uhlik (2019).

6 V tem prispevku uporabljamo izraz *na spol vezani frazemi* kot ustreznik poimenovanju v nem. *Geschlechtsspezifische Phraseologismen*, v angl. *gender-marked phraseology units, gender specific idioms* (Dobrovol'skij, Piirainen 2010: 87 id.), v hrv. *rodno obilježeni frazemi* (Hrnjak 2017: 71 id.; Kovačević 2019, 2020).

7 Dobrovol'skij in Piirainen (2010: 88–89) sta v raziskavi, v kateri sta iz korpusnega gradiva skušala identificirati na spol vezane frazeme, tako da sta ročno označila kontekste, v katerih je analizirani frazem (i) označeval moško osebo, (ii) žensko osebo, oziroma kontekste, (iii) v katerih je bila referenca spolsko nedoločena, ugotovila, da tretja skupina, torej spolska nedoločenost frazemov, predstavlja večino besedilnih rab.

neverni Tomaž,⁸ ki se kljub lastnoimenski sestavini (ki ima samo identifikacijsko funkcijo!) lahko nanaša ali na moško ali žensko osebo⁹ in je torej spolsko nedoločen, kar je izraženo tudi v njegovem frazeološkem pomenu z zaimensko sestavino *kdor*: 'kdor (česa) ne verjame' (SSKJ 2).

V drugi skupini so frazemi, kjer je spolskost izražena v frazeološkem pomenu, medtem ko so same frazeološke sestavine brez spolno izraženih prvin. Hrnjak (2017: 50) je to skupino ponazorila s hrvaškim frazemom *glava obitelji* in ruskim frazemom *глава семьи*, ki se oba primarno nanašata na moškega. Slovenski frazeološki ustreznik *glava družine* v sodobnem jezikovnem gradivu že kaže tendenco pomenske razširitve v smeri spolske nedoločenosti (več v 3.1.4). Primer za spolsko določeni frazem iz te skupine bi bil npr. *nežni spol* 'ekspr. ženske' (SSKJ 2).

Tretjo skupino sestavljajo frazemi, katerih sestavine izražajo spol, spolskost pa je izražena tudi v frazeološkem pomenu, npr. *mamin sinček* 'iron. razvujen, nesamostojen, zelo zahteven otrok, fant' (SSKJ 2, SSF), *fatalna ženska* 'ekspr. ženska, ki zaradi svoje lepote in nenavadnosti odločujoče, navadno negativno vpliva na moškega' (SSKJ 2). Oba navedena primera sta spolsko določena.

Na spol vezani frazemi vsebujejo pomensko sestavino 'človeško', sestavljajo pa jih različne sestavine, ki so lahko ali človeško+, npr. *fant od fare* 'v vseh pogledih dober človek; postaven, lep moški' (SSKJ 2), ali človeško–, npr. *koza kozasta* 'slabš. neumna, domišljava ženska' (SSKJ 2), *seks bomba* 'pog. spolno zelo privlačna ženska' (SSKJ 2).

Spolska določenost oz. nedoločenost se lahko – časovno gledano – pod vplivom sprememb v družbi tudi spremeni, prim. razlago frazema *boljša polovica* v 3.1.1.

Če strnemo, slovnični spol samostalniških frazemov ni nujno in vedno prekriven z referenčnim spolom (biološkim spolom referenta)¹⁰ (Jakop 2019), npr. frazem *knjižni molj* je slovnično moškega spola, frazem *deklica za vse* ženskega spola, referent pa je v obeh primerih lahko oseba kateregakoli spola. Tak tip frazemov je zato spolsko nedoločen, spol referenta je v besedilu razviden ali iz glagolskih oblik, pridevniških oblik ali iz konteksta. Na drugi strani je frazem *dekle na poziv* slovnično srednjega ali ženskega spola, frazem *Adamovo rebro* srednjega spola, oba frazema pa se nanašata le

8 V slovenskih slovarjih niti ni opredeljen kot frazem: SSF ga ne navaja, SSKJ 2 zvez *neverni Tomaž* (pod iztočnico *Tomaž*) in *nejeverni Tomaž* (pod iztočnico *nejeveren*) ni obravnaval v frazeološkem gnezdu. V sodobnem korpusnem gradivu je frazem s sestavino *nejeverni* približno 15-krat pogostejši.

9 Tako ni le v slovenščini, temveč tudi v hrvaščini in ruščini (Hrnjak 2017: 50).

10 Ob tem se zavedamo družbene problematike spolnih identitet (v angl. *gender identity*), ki ne sovpadajo nujno z bioloških spolom (moški, ženska, aspolna oseba, nebinarna oseba), a tega vidika v naši razpravi nismo podrobneje razčlenjevali in analizirali, seveda pa bi bila raziskava rabe frazemov glede na različne spolne identitete zanimiva in potrebna. Pri tem bi bilo treba analizirati celotna besedila (ne le njihove odseke v korpusu), saj je za tako sociolingvistično raziskavo frazeologije potrebno opazovati širši kontekst, ki nima fokusa omejenega le na skladenjsko ujemanje, temveč analizira širšo besedilno-pragmatično nanašalnost.

na osebe ženskega spola. Frazemi tega tipa so spolsko določeni, čeprav spol referenta skladijsko ni razviden, npr. *Adamovo rebro je za trenutek dvignilo pogled z ljubke knjige avtogramov (v njej so bili listi izmenično vijoličaste in nebesno modre barve) in zagledalo vrsto, ki se je raztezala v času in prostoru. Bistra ženska je tedaj spoznala, da je slednji neskončen in da se prvega meri celo v večnosti.* (Mladina, 1999)

2 Opis gradiva in metoda raziskave

V raziskavi smo se omejili na frazeme s strukturo samostalniške besedne zveze,¹¹ saj je spol imanentna (definijska) kategorialna lastnost samostalniške besede (Toporišič 1981, Vidovič Muha 2019: 130) in je bil tudi izhodišče naše raziskave. Omejitev zgolj na samostalniške frazeme ženskega spola bi bila preozka, saj, kot smo videli, ti lahko referirajo tudi na osebe moškega spola (*glava družine*) oz. se na osebe ženskega spola lahko nanašajo samostalniški frazemi vseh treh (slovničnih) spolov (*dekle na poziv* 'prostitutka, ki pride k moškemu na telefonski poziv' (SSKJ 2), *grešni kozel* 'oseba, stvar, ki jo neupravičeno, po krivici obdolžijo česa' (SSF)). Iz tega izhodišča smo izhajali pri zbiranju gradiva, ki smo ga pridobili iz slovarskih virov (SSF, SSKJ 2 in eSSKJ) ter z izpisom frazeološkega gradiva iz člankov, ki obravnavajo problematiko spola (gl. Viri in literatura). Gradivo smo razdelili na tri skupine, upoštevajoč strukturno-pomenski vidik spola (slovnični in referenčni spol):

- a) frazemi s strukturo samostalniške besedne zveze, ki so ženskega spola v slovničnem smislu, npr. *baba zmešana, bela vrana, boljša polovica, črna ovca, deklica za vse, dobra duša, dobra vila, Evina hči, fatalna ženska* ipd.;
- b) frazemi s strukturo samostalniške besedne zveze, ki so ženskega, moškega ali srednjega slovničnega spola in referirajo (tudi) na osebe ženskega spola, npr. *Adamovo rebro, dekle na poziv, knjižni molj, mož beseda, nežnejši spol, lepši spol, žrtveno jagnje* ipd.;
- c) frazemi s strukturo samostalniške besedne zveze, ki so moškega spola in katerih sestavine imajo besedotvorne možnosti za tvorbo feminativov oz. ženskih oblik (*princ – princesa na belem konju, kralj – kraljica na Betajnovi, izbranec – izbranka čigavega srca, potnik – slepa potnica, volk – volkulja v ovčji podobi* ipd.).

V našem korpusu je bilo več kot 80 frazemov (testno smo preverili tudi rabo nekaterih frazemov, ki se – vsaj slovarsko – nanašajo le na osebo oz. osebe moškega spola, npr. *fant od fare*). Iz vseh treh skupin smo korpusno preverili rabo izbranih frazemov glede

11 Eno je poimenovalna moč jezikovne enote (v tem primeru frazema), v kateri je referenčni spol lahko prisoten ali ne (lahko samo delno ali pa v prehodu itd. – ker je pač to vedno povezano tudi z zunajjezikovnostjo), kar se najbolje pokaže ravno v samostalniških zvezah (oz. s samostalniki). Drugo pa so dejanja in lastnosti, ki so v določeni družbi (v določenem času in prostoru) pretežno/bolj pripisovani določenemu spolu kot referenčni kategoriji. To se kaže z glagolskimi, pridevniškimi, prislovnimi poimenovalnimi enotami (med njimi tudi s frazemi).

na spol referenta, da bi ugotovili, ali obstajajo kakšne omejitve v rabi z vidika spola oz. ali je mogoče predvideti in napovedati razmerja med slovničnim in referenčnim spolom glede na tip frazema. Korpusno preverbo smo opravili primarno v dedupliciranem korpusu *Gigafida 2.0* (GF), in sekundarno (iz frekvenčnih in časovnih razlogov) tudi v korpusih *metaFida* (mF), *slWaC* in *Janes*. Vse relevantne konkordance smo ročno pregledali, pri čemer smo bili pozorni na skladenjsko rabo frazema v osebku in povedkovem določilu, spol kolokacijskih pridevnikov v vlogi prilastka samostalniških frazemov, spol glagolskih oblik ter druge kontekstualne parametre (npr. spol osebnih imen).

3 Rezultati in interpretacija

Frazemi¹² izkazujejo več tipov spolskosti:

A: Spolsko nedoločeni samostalniški frazemi:

1. s sestavino, ki je poimenovanje za človeka: *dobra duša*, *živa duša*, *prodana duša* (po SSKJ *duša* 3. 'človek, zlasti z vidika njegovih značajskih, čustvenih značilnosti'), *mila jera* (izlastnoimenska sestavina); *boljša polovica* (prim. SSKJ *par* 1. 'skupina dveh oseb', torej člov+), *mož beseda*;
2. z živalskimi sestavinami (ne glede na slovnični in referenčni spol): *črna ovca*, *grešni kozel*, *žrtveno jagnje*, *knjižni molj*, *bela vrana*, *stara kura*, *kura brez glave* 'zelo zmeden, paničen človek', *slepa kura*, *putka tutka* 'nezgovoren in bojzljiv človek', *siva miš/miška* 'neopazen, neizstopajoč človek', *petelin na gnoju* 'bahač', *star maček* 'izkušen, spreten človek';
3. z ženskimi mitološkimi bitji: *dobra vila*;
4. s somatizmi: *glava družine*, *Adamovo rebro*, *globoko grlo* 'skriti vir informacij, anonimni informator novinarja'¹³ – izjema oz. posebnost *ženska roka* – *moška roka*.

B: Spolsko določeni samostalniški frazemi so:

1. frazemi, katerih frazeološki pomen se nanaša na žensko kot biološko bitje: *Evina hči*, *Adamovo rebro*, *lepši spol*, *nežni/nežnejši spol*, *šibek/šibkejši spol*, *hudič babji* 'zoprna, sitna ženska';

¹² Skupina pragmatičnih frazemov spolskosti načeloma ne izraža, npr. *ljuba duša*, *majka mila*, *mati božja*, saj zaradi svoje medmetne skladenjske vloge in pragmatičnega pomena ne referirajo na osebo, temveč na govorno dejanje (Vidovič Muha 2013; Jakop 2006). Vendar smo v gradivu našli na primere pragmatičnih frazemov, ki so tudi spolsko omejeni, npr. *Baba zmešana!* 'slabšalno izraža jezo, nejevoljo nad žensko, navadno v afektu' (eSSKJ). Spolskost je v tem primeru pogojena z zunajjezikovnimi dejavniki – pragmatičnimi kategorijami, saj je naslovnik psovke, zmerljivke, nagovora obenem tudi referent. V primeru pragmatičnega frazema *baba zmešana* gre načeloma za skupino B3, saj vsebuje sestavino, ki je poimenovanje za žensko – to se kaže kot res močan identifikator ženskospolske določenosti. Potrebna pa bo obširnejša raziskava, ki bo vključevala tudi preverbo medmetov tipa *trapa*, *mevža*.

¹³ Homonimni frazem *globoko grlo* s pomenom 'oralni seks', npr. *Če upoštevate nekaj preprostih nasvetov, lahko tudi vi postanete mojstrica globokega grla*, v to obravnavo ne sodi.

2. s feminativno sestavino / »morfemsko izražanje referenčnega spola« (Uhlik 2019): *slepa potnica*, *življenjska sopotnica*, *princeska na zrnu graha* 'preobčutljiva ženska', *kraljica na Betajnovi* 'samopašna, oblastna ženska', *volkulja v ovčji preobleki/koži/podobi*;
3. s sestavino, ki je poimenovanje za žensko / »leksemsko izražanje referenčnega spola« (Uhlik 2019): *prva dama*, *železna dama* 'zelo odločna, oblastna ženska, zlasti v politiki', *teta iz Amerike*; posebnost je *deklica za vse* (gl. 3.2.3).

V skupini A so frazemi, ki spolsko niso omejeni, v skupini B spolsko določeni oz. omejeni. Vsaka skupina je notranje členjena glede na pomen frazema ali sestavine, ki tako ali drugače vstopa v njegov pomen. Znotraj so frazemi razporejeni od bolj do manj tipičnega predstavnika podskupine, pomeni pa so navedeni samo pri tistih, ki še niso uslovarjeni. Mnogi izmed navedenih frazemov v besedilih referirajo tudi na člov– in celo živo–, vendar lahko rečemo, da – razen v primeru, ki ga bomo omenili v 3.1.2 – gre zgolj za sobesedilno in stilno zaznamovano rabo (personifikacija), prim. npr. *Srečno preživelo slepo potnico, ki so jo po eni od njenih rešiteljic poimenovali koala Kelli, so potem ko si je opomogla od šoka, že izpustili nazaj v divjino*. Te vrste sobesedilni prenosi so najpogostejši v okviru podskupine A2, torej pri frazemih z živalsko sestavino, npr. *Pesem Evrovizije je kura brez glave oz. orkestra pod odrom ali da bi bila Slovenija žrtveno jagnje, ki ga bodo kupili toliko, kot ga bodo potrebovali*.

3.1 Spolsko nedoločeni so frazemi, ki se nanašajo na osebo, ne glede na spol.

3.1.1 V podskupini A1 predstavljamo frazema *boljša polovica* in *mož beseda*, ki oba potrebujeta dodatno razlago.

Od frazemov s sestavino, ki poimenuje človeka, je zaradi svoje tradicionalne prisotnosti v slovenščini zanimiva *boljša polovica*, ki ji je tako v SSKJ kot v SSF še pripisan samo pomen 'žena' oz. 'žena, soproga', torej v vsakem primeru ženska. Ustaljenost tega pomena v slovenskem jeziku v preteklosti dokazuje nastanek frazema *slabša polovica* s pomenom 'mož, soprog', ki je prvič zabeležen v 3. knjigi SSKJ (1979), pred tem pa je zveza znana kot prenovitev frazema *boljša polovica* v Tavčarjevi zbirki slik *Med gorami*, ki so izhajale v 80. letih 19. stol. (o tem v Kržišnik 1994: 64). Ta časovno dokumentirani potek je vreden omembe, ker s pomočjo prenovitvene faze tudi danes nastajajo po spolu parni frazemi (o tem še v nadaljevanju), ki bi jih lahko imenovali frazemski feminativi ali maskulinitivi, saj je sestavina del frazema, kakor je morfem del tvorjene besede. Ne le občutek rojenega govorca in anketiranje študentov slovenistike, tudi korpusi kažejo premik pomena frazema *boljša polovica* v spolsko nedoločenost. Najzanesljivejši zgled za razumevanje nanašanja je besedilo horoskopa: *ONA: Odprlo se vam bo veliko novih možnosti. Dobro jih proučite in zgrabite za tisto, ki vam bo*

prinesla največ dobička. Več časa pa bo vseeno treba posvetiti svoji boljši polovici. Posledica te pomenske spremembe je upad rabe frazema *slabša polovica*, kar se kaže v razmerju med pogostnostjo rabe *boljša polovica* : *slabša polovica* v korpusih. Iskanje [word="boljš.+"][word="polovic.*"]¹⁴ v GF kaže 1720 : 82, v Janesu 516 : 26.¹⁵ – Posplošitev pomena obeh frazemov od 'soproga'/'soprog' v 'partnerka'/'partner' je bila zunajjezikovno pogojena.

Frazem *mož beseda* praviloma nastopa v vlogi imenskega dela povedka, v SSKJ in SSF zato prikazan kot glagolski frazem z *biti mož beseda* in pomenom 'narediti, kar je bilo obljubljeno, rečeno' – torej je nedoločeno po spolu pravzaprav že uslovarjena. Če pomensko definicijo posamostalimo, je to 'človek, ki naredi, kar obljubi'. V GF se rabi 406-krat. Da gre v veliki večini rab za povedkovniški del, dokazuje dejstvo, da se pojavlja daleč najpogosteje v ednini, ne glede na število samostalnika v osebku, npr. *Zunanja ministra Slovenije in Hrvaške [...] sta se pokazala kot mož beseda*; množinska oblika je izjema, rabljena le dvakrat, npr. *Ampak hrvatje niso možje beseda, kar so že večkrat dokazali.* V tem smislu je nanašanje na žensko manj izjemno, ob ne zelo natančnem pregledu smo našli pet rab, npr. *[...] in je obljubo tudi izpolnila. Da to pomeni, da je bila nekdanja županja mož beseda, je na volitvah menilo le osem odstotkov vprašanih.*

3.1.2 V podskupini A2 so frazemi z živalskimi sestavinami. Te so po spolu v frazeologiji nasploh precej nedoločevalne.¹⁶ Celo za *kura oz. kokoš* in *petelin*, ki sta kot samostojna leksema v okviru prenesenega pomena še najbolj po spolu določena, najdemo v korpusu spolno neobičajno rabo, ki ni prenovitvena, npr. *V spomladanskih strankah je nastal nemir. [...] Spomladanci so bili kura brez glave*, še pogosteje seveda prenovitveno, npr. *Kako dobro mi dene! Važna sem kot petelin na gnoju. Kot zagovornica enakopravnosti žensk bi morala reči »kura na gnoju«, a se to ne sliši prav.* Frazem z zoonimno sestavino *koza kozasta* je spolsko določen (ženska) in gre v B1.

Frazem z variantno sestavino *siva miš/miška* sicer najpogosteje vrednoti ženske, a korpusno gradivo kaže, da tudi nanašanje na moški spol ni izjema, npr. *Peter, tršat, suh, malo opazen, siva miška doma, nezmatnež v šoli; Težko sodim, ker ga ne poznam. Zagotovo pač ni siva miš, ampak že nekaj let vztraja in opozarja na napake.* Zanimivo v zvezi s tem frazemom, in to je vzrok, da ga izpostavljamo, je dejstvo, da se v obeh variantah razmeroma pogosto nanaša na videz avtomobilov. S to personifikacijo se

14 Za pomoč se zahvaljujemo kolegu dr. Tomažu Erjavcu z Inštituta Jožef Stefan.

15 Ker ne ena ne druga besedna zveza ni omejena zgolj na frazeološko rabo, rezultat ni 100-odstoten. V vsakem od korpusov smo za *boljšo polovico* natančno pregledali prvih 100 zadetkov, za *slabšo polovico* vse. Presenetljivo je, da je med pregledanimi zvezami tako velik odstotek frazeoloških: v GF vsaj dobrih 90 % za *boljša polovica* in 72 % za *slabša* (tudi ti odstotki potrjujejo večjo trdnost zveze *boljša polovica*) in v Janesu je prva zveza frazeološka v 96 %, od 26 rab *slabše polovice* le ena ni frazeološka.

16 In to ne velja samo za samostalniške frazeme. Enako velja za živalsko sestavino v primerjalnih frazemih (prim. v Kržišnik 2014: 249/250).

prevozno sredstvo, ki nima ne lastnosti živo+ ne člov+, obnaša kot samostalnik ženskega (oblikoslovnega) spola. Primer: *Nič posebnega ni; ne privlači poželjivih pogledov, čeprav ni grd ali nesorazmeren. Je le še ena Volkswagnova siva miška; Verjemite, da boste z na novo oblikovanim volanskim obročem v roki [...] v tem avtomobilu zadovoljni. Še vedno ostaja oblikovalska siva miš, a zadovoljstvo, ki [...], je skoraj otipljivo.* Ali je to samo naključje, seveda povezano tudi s tem, da frazem postaja spolsko nedoločen, ali pa gre za vpliv angleščine, kjer se v neformalnem diskurzu med drugim tudi za avtomobile uporablja ženski spol (*she* namesto *it*; o tem Sicherl 2019: 344), bo treba še ugotoviti. Vsekakor se zdi, da idiomatično vrednotenjsko frazeološko poimenovanje to pot lajša.

Frazem *star maček* je kot – vsaj delno – spolsko nedoločen že v SSKJ in enako SSF, in sicer kot ‘izkušen, spreten, prebrisan človek’, a z dodatkom ‘zlasti moški’. Glede na količinsko razmerje med moškim in ženskim referentom v gradivu je tej definiciji do neke mere mogoče celo pritrđiti. Opozarjamo pa na možnost, da bo ta frazem konvencionaliziral svojo ženskospolsko obliko *stara mačka*. Z ne preveč truda smo našli pet tovrstnih rab, npr. *In medtem ko je Gorenjka že stara mačka tovrstnih tekmovanj, se je tokrat na zahtevni preizkus prvič podala njena ljubljanska kolegica [...]; Sara Kobold je na slovenski glasbeni sceni že »stara mačka«, saj poje že več kot deset let.* S tem se frazem pomika v skupino B2, med frazemske feminative.

V skupino B pa sodi spolsko določen frazem, eden redkih z živalsko sestavino, *koza kozasta*, ki je v SSKJ označen kot psovka, a je v pisnih besedilih očitno zelo redko rabljen, ker je v GF ena sama raba, v Janesu je dvakrat in slWaC enkrat (govorni korpus Gos je žal premajhen in tega frazema v njem ni).

3.1.3 Pri frazemih z mitološkimi sestavinami – podskupina A3 – smo našli samo enega, to je *dobra vila* s pomenom ‘človek (tisti), ki drugim pomaga; človek (tisti), ki dela dobra dela’. Frazem v slovenskih slovarjih še ni zabeležen. Od slovarjev drugih slovanskih jezikov ga kot primerjalnega vključuje ruski (Mokienko, Nikitina 2008) pod iztočnico *как <добрая> фея* s pomenom ‘О доброй, заботливой, постоянно готовой помочь кому-л. женщине’ in kvalifikatorji Книжн.-поэт. Одобр. V pomenski razlagi je torej *dobri vili* pripisana pomenska sestavina ‘člov+’ in ‘žensko+’, s kvalifikatorjem pa poudarjena pozitivna konotacija. Omejenosti pomena na ‘žensko+’ za slovenščino ne moremo potrditi, prim. npr. *Dominko je bil v pokalu dobra vila Celjanov in trenerja Marijana Pušnika.* Nekajkrat se *dobra vila* nanaša tudi na živo– (personifikacija) in celo na žival.

3.1.4 Podskupino A4 sestavljajo frazemi s somatizmom. Tukaj bomo predstavili dva, prvega s sestavino v ženskem slovničnem spolu *glava družine* in drugega s sestavino v srednjem spolu *globoko grlo*.

V SSKJ frazem *glava družine* ni uvrščen v frazeološko gnezdo, njen idiomatični pomen pa je označen s tem, da je v 3. pomenu ob navodilu »z roditeljsko« in definicijo

‘najpomembnejši, vodilni človek v kaki organizaciji, skupini, gibanju’ postavljena za poševnico, iz česar sklepamo, da je s tem že označena njegova spolska nedoločenost. Ta status podpira tudi korpusno gradivo, primer za moškega referenta *Kot je povedal oče in glava družine Martin Rakar, so zadnja leta spremljali razvoj hvarskega turizma*; in še za žensko *Zanj je skrbela prava glava družine, gospa Nada*; oz. kar oba *Pa ni bilo vedno tako idilično, Vida Rozman Habinc je pred več kot dvajsetimi leti zgubila prvega moža, Peter Habinc ženo. Zdaj sta glavi družine s štirimi odraslimi otroki*.

Posebne pozornosti je v tej skupini z vidika spolske (ne)določenosti vreden frazem *globoko grlo*. Kot že rečeno in v opombi 13 izpostavljeno, gre pravzaprav za dva homonimna frazema, a nas zanima spolska določenost frazema *globoko grlo* s pomenom ‘skriti vir informacij, anonimni informator novinarja’. Nosilni del pomenske definicije je ‘skritost, prikritost, anonimnost, nejavnost’ in glede na spolsko referenco je gotovo najmanj določen slovnični srednji spol, torej *grlo*. Temu se pridružuje še pomenska participacija te sestavine v slovenski frazeologiji, kjer – poleg koncepta PIJANČEVANJE – pokriva koncept PETJE, ki je jezikovno najsplošneje opisan kot ‘izražanje z glasom’. Ta pomen je tudi že vsebovan v frazemih z isto sestavino, tj. *iz vsega grla, na vse grlo*, ki po SSKJ 2 izražata ‘visoko stopnjo glasnosti’.¹⁷ Pomensko je torej *globoko grlo* na neki način paradoks, saj je njegova govorna dejavnost z ozirom na glasnost (= javnost) ravno nasprotna (te vrste preobrti v frazeologiji niso izjema). Izogibanje izražanju naravnega referenčnega spola akterja, torej *globokega grla*, je iz gradiva, ki je na voljo v korpusu (v GF 540 zadetkov), zelo očitno: večina rab ohranja srednji spol, kakor npr. *Ameriška politična zgodovina pozna primere, ko so ogorčena globoka grla začela razkrivati za predsednike zelo neprijetne informacije; Nekatere je presenetila nedavna novica, da je neko »pošteno globoko grlo« uredništvu časopisa Dnevnik poslalo [...]*. Nekajkrat se frazem pojavi ob imenu in takrat je seveda rabljen tudi ustrezní spol. Brez imena pa se glagol načeloma pojavlja v srednjem spolu. Eden redkih primerov je tale raba moškega spola: *[...] da potemtakem »Globoko grlo« ni bil kak naključni zaskrbljeni državni uradnik, ampak le sklepni člen dobro organizirane pasti*. Ženska kot referenčni spol je prav tako omenjena samo enkrat in kot vprašanje: *ali naj verjamemo Bobu Woodwardu, da je skrivnostno Globoko grlo – mimogrede, še nihče ni omenil možnosti, da gre za osebo ženskega spola! – prvič srečal [...]*.

Izjema v podskupini s somatsko sestavino sta samostalniška frazema s somatizmom *roka*: *ženska roka* oz. *moška roka*, ki sta spolsko določena in sodita v B2.

3.2 V manj številni skupini B so spolsko določeni samostalniški frazemi, ki se nanašajo na žensko. V njej so tri podskupine, od katerih prva je določena na podlagi pomena

¹⁷ To je pot, po kateri je bil angleški frazem *deep throat* kot *globoko grlo* zlahka kalkirano prevzet v slovensko frazeologijo. V tem smislu je treba dopolniti oz. popraviti ugotovitev v Kržišnik 2010, kjer je ta frazem dan v skupino tistih, ki s svojo semantično in/ali gramatično strukturo v slovenščini delujejo kot jezikovnosistemski »tujki«, kar glede na pravkar povedano ne drži.

frazema kot celote, drugi dve pa s pomenom frazemske sestavine, ki je pri drugi skupini izražen morfološko, pri tretji pa leksemsko.

3.2.1 V podskupini B1 je kar nekaj frazemov, ki imajo razmeroma šibko vrednotenjsko konotacijo in so tudi zaradi tega pogosteje rabljeni v knjižnojezikovni ali vsaj standardnojezikovni zvrsti. To je mogoče sklepati tudi iz primerjave med pogostnostjo rabe tovrstnih frazemov, kot sta npr. *nežnejši spol* in *šibkejši spol*, v GF in Janesu (z iskalnim pogojem [word="nežnejš.+"][word="spol.*"] oz. enako „šibkejš.+“). Kot kontrolni primer navajamo še rabo prav tako spolsko (za moškega referenta) določenega frazema *močnejši spol*. Ob rezultatih je treba upoštevati še to, da je GF približno 4-krat večja od Janesa:

Frazem / korpus	Gigafida	Janes
<i>nežnejši spol</i>	3875	226
<i>šibkejši spol</i>	124	19
<i>močnejši spol</i>	966	43

Iz tabele je razvidno, da so vsi frazemi bistveno pogosteje rabljeni v slovenskem standardnem korpusu GF kakor v korpusu besedil z družbenih omrežij Janes. Poleg tega sta frazema z bolj pozitivno konotacijo (*nežnejši*, *močnejši spol*) v obeh korpusih rabljena pogosteje kot tisti z nekoliko negativno konotacijo (*šibkejši spol*). Precej drugačno razmerje pokaže primerjava rabe frazema z močno negativno evalvativno konotacijo *hudič babji*: v GF je 16 rab, v Janesu 40 (ob enaki razliki v velikosti obeh korpusov!).

3.2.2 V podskupini B2 so frazemi s feminativno sestavino – od teh je nekaj obravnavanih tudi v Markežič 2021, in sicer pari *živeti kot kralj* : *kraljica*, *živeti kot grof* : *grofica*, *počutiti se kot kralj* : *kraljica*, *slepi potnik* : *potnica*, *življenjski sopotnik* : *sopotnica*, *smrtni sovražnik* : *sovražnica*, *živeti kot golob in golobica*, *biti kot mesečnik* : *mesečnica* in *hoditi kot mesečnik* : *mesečnica*. Tukaj dodajamo še nekaj frazemov s feminativom, od katerih še nobeden ni uslovarjen: *slepa potnica*, *princeska na zrnu graha*, *kraljica na Betajnovi* in *volkulja v ovčji preobleki/koži/podobi*. Vsi ti frazemi so dovolj novi, da jih je mogoče – razen frazema *slepa potnica* – bolje imenovati nastajajoči, vendar bi vsaj za *kraljico na Betajnovi* težko našli razlog za njegovo konvencionalizacijo – v GF se zveza pojavi samo dvakrat, v Janesu enkrat. Pri nasprotnem primeru, tj. oceni, da gre pri frazeologizaciji poobčenega naslova pravljice že za razmeroma dobro pomensko ustaljeno zvezo, pomaga že korpus:

Frazem / korpus	Gigafida	Janes
<i>kraljična na zrnu graha</i>	11 od 133 rab	8 od 20
<i>princeska na zrnu graha</i>	20 od 100 rab	16 od 16

Tudi tukaj se primerjava z Janesom pokaže smiselna. Zdi se, da vsaj o varianti *princeska na zrnu graha* že lahko govorimo kot o novonastalem frazemu. V eni od rab je pomen takole pojasnjen: *Take ljudi je poimenoval »princeske na zrnu graha«, ki so pretirano občutljivi na strese in hitro zapadejo v različne čustvene in vedenjske motnje [...]. Zgoraj smo zvezo pomensko opisali kot »preobčutljiva ženska«, toda glede na pravkar navedeno razlago in na dejstvo, da smo med rabami našli tudi tole: *Na vsakem festivalu imamo poleg enega iztirjenega dneva tudi umetnika, ki je ves čas festivala dežurna princesa na zrnu graha*; dalje pa še naslednje: *Obrnite se navznoter. Kako se počutite? Postanite princeske in principi na zrnu graha. Zakaj se ne počutim dobro? Kaj me tišči?* – sta možnosti nadaljnjega razvoja dve: ali bo *princeska na zrnu graha* spolsko nedoločeni frazem ali pa se bo razvil parni frazemski maskulinitiv *princ na zrnu graha*.*

O zvezi *volkulja v ovčji preobleki/koži/podobi* naj povemo, da smo jo v korpusih slovenskega jezika našli samo enkrat v GF, pri čemer se je zveza nanašala na avto, torej celo živo–. Vzrok za njeno vključevanje je dejstvo, da smo jo trikrat našli v časopisu *Delo*, in sicer dvakrat na spletu: z datumom 17. 9. 2022 kot naslov *Volkulja v ovčji koži* in na e-naslovu *telex.si* v enaki obliki in z datumom 21. maj 2023; tretjič v *Delu, Sobotna priloga* 11. 2. 2023, str. 15, v besedilu *Pa vendar ostaja tisto nadležno vprašanje, ki ga ni mogoče zaobiti: Je samo volkulja v ovčji preobleki, ki bo šele pokazala svoj pravi obraz?* Verjetno ni nepomemben zunajbesedilni dodatek, da je s frazemom v vseh treh primerih poimenovana nova italijanska premierka.

3.2.3 Podskupina B3 dobro kaže razvojno pot frazemov, ki so kakorkoli spolsko obremenjeni. *Le železna dama* – z mnogo manj pogostima sestavinskima variantama *lejdi in lady* – ostaja v razmerju do vira poimenovanja, vezanega na nekdanjo britansko premierko (dosledno pri varianti *železna lady*).

Zveza *teta iz Amerike*, ki se ustaljuje kot ženskospolski par k *stric iz Amerike*, bo – če bo sprejeta v slovar – pri tem frazemu zahtevala po spolu prilagojeni pomenski opis, ki je zdaj v SSKJ in SSF zapisan kot 'bogat in radodaren človek', v 'moški'.¹⁸

Frazem *prva dama* je večpomenski: v SSKJ je zabeležen (v SSF ga ni) s pomenom 'naslov za žensko, ki po svojem položaju ali na področju svojega udejstvovanja presega

18 Pri tem ne smemo pozabiti na homonimni frazem *teta iz Amerike* (kot varianta k *teta s Krvavca*) s pomenom 'menstruacija', ki očitno zastareva, kot lahko preberemo v Janesu (tvit iz l. 2013): *Frazem »dobiti teto iz Amerike« je nekoliko zastarel evfemizem za menstruacijo in s tem odpira pot za uveljavitev tukaj obravnavanega frazemskega feminativa.*

vse druge', ne pa tudi s pomenom 'žena predsednika države'. Pragmatične okoliščine, da je predsednik države lahko tudi ženska, se odražajo v odprtosti frazema v tem pomenu v smeri spolske nedoločenosti, prim. v GF (iz l. 2008): *Hillary je ostala z Billom. Odločila se je, da se bo [...] in se vrnila na kraj zločina. Zato se Billu obeta, da bo postal prva dama, če mu tega ne prepreči Barack Obama*; ali (Dnevnik, Objektiv, 7. 1. 2023, s. 9) *Ko se je kot odvetnica ameriške prve dame [...] nekdanja novinarka in ambiciozna pravnica Nataša Pirc pred dvema, tremi meseci odločila, da bo tudi sama postala soproga in odvetnica prve dame – poslovneža Aleša Musarja, ni mogla niti slutiti, da [...]*.¹⁹ Seveda gre v teh primerih za zdaj še za prenovitveno rabo (prim. tudi v Jakop 2019: 220). To pa ne velja za frazem *deklica za vse*. Od prvih sto zadetkov v GF, dobljenih z iskanjem [lemma="deklica"][word="za"][word="vse"], se jih 54 nanaša na moškega in 25 na žensko. Kot spolsko nedoločeni frazem je opisan že v SSF s pomenom 'kdor opravi vsako delo, uredi vsako zadevo', kar pomeni, da ne sodi (več) v to skupino, temveč gre v skupino A. Še več, dodati je treba, da iskanje pogostnosti v mF, ki je slovenski združeni korpus in med drugim vključuje tudi IMP, korpus starejših besedil (vsaj 19. stol. je še izčrpno pokrito), pokaže, da prva pojavitev *deklice za vse* sega v leto 1991 in da je v obeh prvih rabah referent moški, prim. *Portoroška igralnica ima tako še vedno politkomisarja: pardon, sekretarja ali deklico za vse [...]*.

4 Umestitev problema v širši jezikoslovni kontekst

Pokazalo se je, da je vsaj pri samostalniških frazemih spolska nedoločenost pogostejša, torej običajnejša od spolske določenosti.²⁰ Zdi se, da frazeologija s spolsko določenostjo (in pravzaprav tudi z določenostjo glede na živost+/-) ni obremenjena, kar pravzaprav ni nepričakovano, saj je (frazeologija v ožjem smislu) z vrednotenjem že dovolj obremenjena v konotativnem delu pomena. Dodatni razlog, prav tako povezan s pomenom, je dejstvo, da je primarna skladijska vloga ogromne večine obravnavanih (precej verjetno pa ne samo teh) samostalniških frazemov povedkovo določilo (prim. v 3.1.1 *mož beseda*). Poskusno smo v GF preverili količino skladijske vloge osebka, ki jo zapolni frazem *bela vrana*, in ugotovili, da je v 175 konkordancah, kolikor jih dobimo z iskanjem [lemma="bel" & word="b.*"][lemma="vrana"],²¹ v osebku samo devetkrat. Da je sposobnost izražanja spola v povedkovem določilu nasplošno šibka, je bilo ugotovljeno že v nekaj besedoslovno-skladijskih študijah (Vidovič Muha 2013: 36; Uhlík, Žele 2016: 386; Orešnik 2015).

19 Druga možnost nadaljnega razvoja je, da *prva dama* dobi frazemski maskulinitiv *prvi gospod*, prim. prenovitveno rabo v GF (iz l. 2016): *Nekdanji ameriški predsednik Bill Clinton, ki se bo v zgodovino morda vpisal kot prvi gospod ZDA, praznuje 70. rojstni dan*.

20 Hiter preizkus spolske določenosti slovenskih ekvivalentov frazemov, ki jih A. Hrnjak (2017: 75–156) navaja kot tiste, ki so spolsko specifični za žensko kot referenta – in na drugi strani moškega; v delu skuša frazeološko zapolniti oba, a nas je seveda zanimal tisti del, ki sodi v frazeološko sliko ženske – je pokazal, da je med vsemi samo en frazem, ki v korpusnem gradivu kaže 100-odstotno spolsko določenost, in to je *kdo* (moško+) *zaprositi za roko koga* (žensko+).

21 Zapis z veliko začetnico se nanaša na lastno ime (ime glasbene skupine *Bele vrane*).

VIRI IN LITERATURA

- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*-. <www.fran.si>.
- DOBROVOL'SKIJ, Dmitrij, PIIRAINEN Elisabeth, 2010: Idioms: Motivation and etymology. *Yearbook of phraseology* 1/1. 73–96.
- GABER, Slavko, ANTIĆ, Milica, 2006: Sto let splošne volilne pravice v Evropi – Zgodba o vztrajnosti dobrih rešitev. *Teorija in praksa* 43/5–6. 737–751.
- GIGAFIDA: Gigafida v2.0 (referenčni, dedupliciran). <<https://www.clarin.si/noske/>>.
- GOLDIE, Terry, 2014: *The man who invented gender: engaging the ideas of John Money*. UBC Press.
- HEFFER, Hrvoja, 2007: Biološka i društvena kategorija roda u rodnoj teoriji i rodna teorija stereotipa. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33/1. 165–175.
- HRNJAK, Anita, 2014: Žene, zmajevi i opasne životinje. O nekim elementima konceptualizacije žene u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji. Ivana Vidović Bolt (ur.): *Životinje u frazeološkom ruhu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF-press.
- HRNJAK, Anita, 2017: *Frazeologija u rodnome okviru*. Zagreb: Knjigra.
- JAKOP, Nataša, 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC.
- JAKOP, Nataša, 2019: Izražanje spola v frazeologiji: samostalniški frazemi med slovarjem in korpusom. *Slavistična revija* 67/2. 213–222.
- JANES. Korpus besedil s slovenskih družbenih omrežij v1.0. <<https://www.clarin.si/noske/>>
- KEBER, Janez, 2015: *Slovar slovenskih frazemov*. <www.fran.si>.
- KOVAČEVIĆ, Barbara, 2019: Muško i žensko u frazeologiji I. *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika* 6/4. 26–29.
- KOVAČEVIĆ, Barbara, 2020: Muško i žensko u frazeologiji II. *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika* 7/1. 23–26.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1994: Frazeologija v kratki pripovedni prozi druge polovice 19. stoletja. Orožen, Martina (ur.): *Zbornik predavanj*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 53–67.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/1. 133–54.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2010: Nova prevzeta frazeologija v slovenskem jeziku – stopnje prevzetosti. Aleksiejenko, Michail, Walter, Harry (ur.): *Slowo, tekst, czas. X, Jednostka frazeologiczna w tradycyjnych i nowych paradygmatach naukowych*. Szczecin: Print Group, 2010. 497–504.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2014: Zoonimi v slovenskih frazeoloških primerah. Ivana Vidović Bolt (ur.): *Životinje u frazeološkom ruhu*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF-press. 243–262.
- MARKEŽIĆ, Tjaša, 2021: Feminativi v frazemih slovenskega jezika. *Slavia Meridionalis* 21. 1–18.
- MARKEŽIĆ, Tjaša, STRAMLJIČ BREZNIK, Irena: *Feminativi v slovenskem jeziku*. (Zora, 143). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
- META FIDA. Slovenski združeni korpus v1.0. <<https://www.clarin.si/noske/>>
- MOKIENKO, V. M., NIKITINA T. G., 2008: *Bol'shoj slovar' russkikh narodnih sravnenij*. Moskva: OLMA Media Grupp.

- OREŠNIK, Janez, 2015: Zgradba *femina varium est* v slovenščini. Urška Valenčič Arh, Darko Čuden (ur.): *V labirintu jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 263–272.
- SICHERL, Eva, 2019: Določitev spola anglizmov v slovenščini. *Slavistična revija* 67/2. 343–352.
- SLWAC. Korpus slovenskega spleta v2.1. <<https://www.clarin.si/noske/>>
- SSF = KEBER, Janez, 2015.
- SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1970–1991. <www.fran.si>.
- SSKJ 2: *Slovar slovenskega knjižnega jezika: Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja 2014*. <www.fran.si>.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2018: Ženske ne povedo nič pametnega: jezikovnokorpusna analiza stereotipa. *Jezikoslovni zapiski* 24/1. 27–43.
- ŠABEC, Nada, 2019: Jezikoslovni in družbeni vidiki kategorije spola v slovenščini in angleščini. *Slavistična revija* 67/2. 291–299.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1981: K teoriji spola v slovenskem (knjižnem) jeziku. *Slavistična revija* 29/1. 81–96.
- UHLIK, Mladen, 2019: Izražanje spolske korelacije pri položajnih poimenovanjih v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 67/2. 313–324.
- UHLIK, Mladen, ŽELE, Andreja, 2016: Primerjalna analiza dveh tipov stavčnih zgradb s povedkovim določilom v slovenščini in ruščini. *Slavistična revija* 64/3. 385–400.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2019: Spol – jezikovni sistem in ideologija. *Slavistična revija* 67/2. 127–137.

Tjaša Markežič

Prva gimnazija Maribor

tjasa.markezic@prva-gimnazija.org

Ženska v luči slovenskih frazemov

Prispevek prikazuje frazeme slovenskega jezika a) s pomenom 'ženska' (Adamovo rebro), b) ki se v svoji pomenski razlagi nanašajo na žensko ali njene lastnosti (biti v drugem stanju), c) z občnim (biti kot mesečnica) ali č) lastnim poimenovanjem ženske (Megerine solze). Pomen in izvor frazemov smo preverjali po Slovarju slovenskih frazemov, po Gigafidi 2.0 pa smo zbrali primere rabe, ki kažejo morebitno odstopanje od slovarske pomenske razlage ali druge posebnosti, npr. rabo moškospolskega poimenovanja, kadar gre za žensko osebo (biti kot mesečnik), in obratno (deklica za vse).

1 Spol v slovenskih frazemih

Ker se stališče družbe do posameznega spola in s tem do družbenih razlik med žensko in moškim odraža na posameznih ravneh vsakdanjega življenja, ne preseneča zanimanje raziskovalcev za proučevanje razlik med spoloma, kot se kažejo v jeziku. Raziskav, ki bi se ukvarjale s frazemi, vezanimi na spol, za slovenščino nimamo, Jakob (2019: 213) pa ugotavlja, da spolske lastnosti frazemov doslej niso bile celovito obravnavane. Jezikovni uporabnik podatkov o spolu frazemov *deklica za vse, boljša polovica* ipd. v jezikovnih priročnikih ne dobi, lahko pa prek njihovih slovarskih razlag sklepa, ali je referent vezan na posamezni spol.¹ Po *Slovenski slovnici* (Toporišič 2004: 266) je »moški spol slovnično nezaznamovan nasproti ženskemu, zato se v primerih, ko je jasno, za kateri spol gre, samostalniške besede in oblike moškega spola lahko rabijo namesto ženskih«. Prav zato se moški spol uporablja v slovarskih razlagah, zaradi česar ostane vprašanje, ali je referent tudi ženskega spola, v mnogo primerih odprto, npr. *zeleni car* 'študent višjega letnika, ki vodi šaljivi obred sprejemanja brucev v študentsko skupnost'.²

Jakob (2019: 216–220) v svoji analizi deli frazeme na tiste, ki so vezani le na en naravni spol, npr. *Kristusova nevesta* 'nuna, redovnica', in frazeme, ki lahko referirajo na osebo moškega in ženskega spola, npr. *knjižni molj* 'kdor zelo veliko bere, študira'.

1 Npr. *deklica za vse* 'kdor opravi vsako delo, uredi vsako zadevo', ki se nanaša na osebo ženskega ali moškega spola – *dekle na poziv* 'prostitutka'.

2 Problem predstavlja tudi neskladje med slovarsko razlago in aktualno jezikovno rabo glede naravnega spola referenta, ki lahko umetno vzdržuje v družbi že razrahljane ali presežene stereotipne predstave o ženskah in moških, npr. *boljša polovica* 'žena, soproga' (*Slovar slovenskih frazemov*, dalje *SSF*) oz. 'mož ali žena, prijatelj ali prijateljica, partner ali partnerka' (Kržišnik 1996: 142).

Nekateri, na referenčni spol omejeni frazemi, imajo ali s prenovitveno rabo razvijejo svoj spolski frazemski par, npr. *slamnati vdovec* 'mož, čigar žena je dalj časa odsotna' – *slamnata vdova* 'žena, katere mož je dalj časa odsoten', *dekle na poziv* 'prostitutka' – *fant na poziv* 'prostitut' ipd. Slovanske razlage frazemov, specifično vezanih na spol, so lahko družbeno občutljive, saj reflektirajo stereotipne predstave o moških in ženskah (Jakob 2019: 221), kot bomo videli v nadaljevanju.

2 Ženska v slovenskih frazemih³

Ob zbiranju gradiva za analizo smo se omejili na *Slovar slovenskih frazemov* in iz njega izpisali vse slovenske frazeme a) v pomenu 'ženska' (npr. *Adamovo rebro*), b) ki se v svoji pomenski razlagi nanašajo na žensko ali njene lastnosti (*biti v drugem stanju*), c) z obcnim (denimo *biti kot mesečnica*) ali č) lastnim poimenovanjem ženske (npr. *Megerine solze*). Pomen in izvor posameznih frazemov smo preverjali po *SSF*, po korpusu *Gigafida 2.0* pa smo zbrali konkretne primere rabe. Namen prispevka je prikazati podobo ženske, kot se kaže v slovenski frazeologiji, opazovati stereotipne predstave o moških in ženskah ter ugotavljati morebitno odstopanje od slovanske pomenske razlage ali druge posebnosti.

2.1 Frazemi s pomenom 'ženska'⁴

Frazem *Adamovo rebro* v pomenu 'ženska' temelji na svetopisemskem izročilu, po katerem je Bog ustvaril Evo iz Adamovega rebra. Po korpusu *Gigafida 2.0* je zanj mogoče najti 62 konkordanc, pri čemer v pomenu 'ženska' frazem nastopi le enkrat: *Adamovo rebro je za trenutek dvignilo pogled z ljubke knjige avtogramov in zagledalo vrsto, ki se je raztezala v času in prostoru. Bistra ženska je tedaj spoznala, da je slednji neskončen in da se prvega meri celo v večnosti* (Mladina, 1992). Svetopisemskega izvora je tudi sopomenski frazem *Adamova žena*, ki se v korpusnem gradivu ne pojavi v pomenu 'ženska'.

Frazemi *lepi/lepši spol*, *nežni/nežnejši spol* in *šibkejši spol* so sinonimni; prvi temelji na prepričanju, da je lepota tipična lastnost žensk v primerjavi z moškimi, za katere je značilna moč (zato se o njih govori kot o močnejšem spolu in nasproti temu o ženskah kot o nežnejših oz. šibkejših; nežnost in prirojena relativna šibkost telesne konstrukcije naj bi bili drugi tipični lastnosti žensk). V korpusu *Gigafida 2.0* je za besedno zvezo *nežni/nežnejši spol* mogoče najti 4573 konkordanc, za *lepi/lepši spol* 306 konkordanc

³ Slovanske razlage v prispevku so, če ni označeno drugače, povzete po *SSF* (na portalu Fran); zgledi so, če ni označeno drugače, citirani iz korpusa *Gigafida 2.0*.

⁴ V pomenu 'ženska' nastopa tudi frazem *Evina hči*, ki ga bomo kot primer z lastnoimensko sestavino obravnavali v posebnem razdelku.

ter za *šibkejši spol* 137 konkordanc. Tovrstne zveze sicer Žagar in Milharčič Hladnik (1995: 12–13) označujeta kot odkrito razlikovalne in podcenjevalne;⁵ podobno velja za zvezo *boljša/lepša polovica*, ki jo bomo obravnavali v nadaljevanju.

2.2 Frazemi, katerih pomen se nanaša na žensko ali njene lastnosti

Frazemi, ki se v svoji pomenski razlagi navezujejo na žensko oz. na njene lastnosti, se bodisi nanašajo na zunanji videz ali njeno dobroto bodisi pomenijo nosečnost; nekateri opredeljujejo žensko v odnosu do moškega.

2.2.1 Frazemi, ki se nanašajo na zunanji videz ženske oz. njeno dobroto

Frazem *biti [pravi] angel/angelček* s pomenom 'biti zelo dober človek, zlasti ženska' temelji na prenesenem pomenu sestavine *angel*: 'zelo dober človek, navadno ženska'. Da se frazem v glavnem nanaša na ženske, kaže korpusno gradivo, npr.: »*Sharon, ti si pravi angel! Ne morem verjeti, da si naredila vse to. Pa v tako kratkem času!*« (Leposlovje, 2005); *Ker je sin še zaposlen, pri skrbi za očeta pomaga gospa Sonja, o kateri Grobelšek pove, da je pravi angel* (Jana, 2010); *Moja mama pa je bila pravi angel, saj je gor spravila sedem otrok* (Splet, 2018); *Predvsem to velja za dr. Nelo Sršen, ki je pravi angel in ki je neprestano ob moji postelji* (Pilot, 2004). Na lepoto (ženske) se navezuje frazem *biti v polnem cvetu* v svoji pomenski razlagi 1. 'biti zelo lep (o ženski)', 2. 'uspevati'. Po korpusu *Gigafida 2.0* je mogoče najti 16 konkordanc, med katerimi je samo ena povezana s prvim pomenom frazema: *Njena lepota je bila v polnem cvetu, zdravo življenje in prvovrstna kozmetika nista puščala sledov let* (Leposlovje, 1998).

Konkretni primeri iz korpusa *Gigafida 2.0* v različnih virih prikazujejo žensko v vlogi matere oz. pri opravljanju del, ki so podaljšek gospodinjstkih opravil, oz. pri skrbi za soljudi ali pa jo opredeljujejo glede na zunanji videz.

2.2.2 Frazemi, ki se nanašajo na nosečnost

Sopomenska frazema *biti blagoslovljena* oz. *biti v blagoslovljenem stanju* v pomenu 'biti noseča' izhajata iz krščanskega nauka, da bog podeljuje srečo, obilje, kamor sodijo tudi otroci. Ob iskalnem pogoju *biti blagoslovljena* korpus *Gigafida 2.0* izpiše 365 konkordanc, ki pogosto ne nastopajo v omenjenem pomenu, zato smo preverili rabo frazema *biti v blagoslovljenem stanju*, kjer je vseh 12 konkordanc pomenilo nosečnost. Sopomenski je frazem *biti v drugem stanju* s starinskim sinonimom *v drugem stanju*,

⁵ Ob tem se sprašujeta, zakaj je treba ženske opisovati glede na njihovo zunanost in t. i. »ženske kvalitete«, moške pa glede na intelektualne sposobnosti in profesionalni položaj. Podton takšnih sporočil je, da so način, kakovost in teža razmišljanja ženske ali moškega drugačni in da ima mnenje moškega, ker je opisan glede na svoje intelektualne sposobnosti, večjo težo kot mnenje ženske (Žagar, Milharčič H. 1995: 12–13).

ki pomensko temelji na sestavini *drug* v pomenu ‚ki se po lastnostih razlikuje od določenega‘. Bistvo takega poimenovanja je olepšano ali prikrito označevanje nosečnosti. Tudi za ta frazem v korpusu najdemo 12 konkordanc, a se vse ne navezujejo na nosečnost. Prikrito na nosečnost namigujeta frazema *otrok je na poti in biti v [veselem] pričakovanju*. Prvi se v korpusu pojavi 18-krat, od tega 11-krat v pomenu ‚noseča, pred porodom‘. Več pojavitev, tj. 108, v korpusu najdemo za frazem *biti v [veselem] pričakovanju*, čeprav ne zmeraj v tem pomenu. Frazem *nositi otroka pod srcem* je svetopisemskega izvora, korpus pa zanj izpiše le dve konkordanci.

2.2.3 Frazemi, ki prikazujejo žensko v odnosu do moškega

Nastanek frazema *biti copata* v pomenu ‚biti obvladovan, zatiran, omejevan od svoje žene (o možu)‘ je verjetno povezan z dejstvom, da so bile copate tipično obuvalo hišne gospodinje. Frazem *biti copata* v pomenu ‚mož, ki se v vsem podreja ženi‘ kaže na predstavo o tem, da lahko žena dela z možem kot s copato. Korpus za to besedno zvezo ponudi 243 konkordanc, a vse ne nastopijo v zgoraj navedenem pomenu. V odnosu do moškega žensko opredeljuje tudi frazem *boljša polovica* ‚žena, soproga‘. Temelji na predstavi, da je zakonski par celota, mož in žena pa njegovi polovici. Pri tem naj bi bila ženska polovica boljša, podobno kot naj bi bila lepši, nežnejši, a tudi šibkejši spol. Za iskalni pogoj *boljša polovica* korpus ponudi 6707 konkordanc, a vse niso relevantne in tudi ni nujno, da se nanašajo na ženske: *Alicia Walicke se je po tem, ko so policisti aretirali njenega fanta, odpeljala do bencinske črpalke, kjer je ukradla steklenico vina. Walickejeva je bila namreč prepričana, da jo bodo policisti za ta prekršek vklenili in odpeljali na policijsko postajo, kjer je bila ta čas njena boljša polovica* (Splet, 2014); *Vedno nakupujem v preverjenih trgovinah in straneh, razmišljal sem tudi o eBayu, a se zaradi slabe izkušnje Mihe Herzoga (boljše polovice Saše Lendero) za to še nisem odločil* (Stop, 2006).

2.3 Ženskospolska osebna lastna imena v frazemih

Frazemi z ženskospolskimi osebnimi lastnimi imeni so izvorno zelo raznoliki. V prvo skupino lahko uvrstimo tiste, ki so svetopisemskega izvora. Tak je frazem *Evina hči* v pomenu ‚ženska‘, nastal po svetopisemski Evi, ki je bila prva ženska, skupaj z Adamom pa sta bila prvi človeški par. Korpus ob iskalnem pogoj *Evina hči* izpiše 19 konkordanc; v pomenu ‚ženska‘ so le tri, npr.: »*Dobro vedite, šibke in grešne Evine hčere, da le če se podredite volji svojih mož, lahko nemara upate, da boste zveličane. Sprejmite njihovo oblast nad seboj, ker je tako določil Stvarnik*« (Leposlovje, 2005). Evo vključuje tudi frazem *v Evinem kostumu* v pomenu ‚gola, naga‘; zanj korpus izpiše 146 konkordanc (za različico *v Evinem kostimu* 66).

Med frazeme grško-rimskega izvora sodita frazema *Ariadnina nit* v pomenu 'rešilno, odrešilno sredstvo', ki je povezan z grškim ženskim imenom *Ariadne*,⁶ in *Eridino jabolko* v pomenu 'stvar, ki je vzrok spora, razdora'.⁷ Z grško mitologijo je povezan tudi frazem *Megerine solze*, ki je sicer sopomenski zvezi *krokodilje solze* v pomenu 'neprave, lažne solze'.⁸ Z ženskospolsko lastnoimensko sestavino je tudi frazem *Pandorina skrinjica* v pomenu 'simbol pogubnega darila in vir vseh mogočih bed, nesreč, neprijetnosti', ki prav tako izhaja iz grške mitologije.⁹ Korpusno gradivo ne kaže nobenih posebnosti: najpogostejši je frazem *Pandorina skrinjica* s 734 pojavitvami, sledi *Ariadnina nit* s 47 konkordancami, *Eridino jabolko*¹⁰ se pojavi zgolj enkrat, medtem ko za *Megerine solze* ni pojavitvev.

V frazemih *matilda je pobrala/povohala/vohala/vzela koga*, *poljubiti matildo*, *srečati matildo* je glavna pomenska sestavina *matilda* v pomenu 'smrt'. *Matilda*, znano krščansko ime nemškega izvora, nima v nobenem drugem jeziku tega pomena.¹¹ V korpusu *Gigafida 2.0* zasledimo zveze *matilda je vzela koga* (ena pojavitvev), *poljubiti matildo* (dve pojavitvi) in *srečati matildo* (pet konkordanc). *Matilda* pa ni edino slovensko izimensko poimenovanje smrti; v tem pomenu nastopa tudi frazem *Krampova Katra*, pri katerem je vidna povezava orodja za kopanje groba krampa z imenom *Katra*. V Ljubljani se 'smrt' imenuje celo s priimkom in imenom: *Gajzerjeva Lenčka*. Za ta dva frazema po korpusu *Gigafida 2.0* ni mogoče najti pojavitvev.

Frazemi *biti kot mila jera*, *cmeriti se kot mila jera*, *jokati kot mila jera* in *držati se kot mila jera* v pomenu 'imeti malodušen, neodločen izraz' so povezani s frazemom *mila jera* 'malodušen, neodločen človek; cmera, cmeravec, jokavec'. Na razvoj navedenega pomena je najbrž vplival izraz *sirota Jerica* 'sirota brez staršev' po liku iz slovenske ljudske pesmi. Korpusno gradivo kaže, da se frazem uporablja za osebe moškega in ženskega spola, npr.: *Ana ni bila nikakršna mila jera. Niti se ni smilila sama sebi. (Življenje in tehnika, 1998); Tisti Kos je bil res ena mila jera, vedno je nekaj nergal in se mrko držal (Nedeljski dnevnik, 2009).*

6 V grški mitologiji je Ariadna hči kretskega kralja Minosa, ki je Tezeju podarila klobčič niti, s katerim je našel pot iz labirinta. Izraz *Ariadnina nit* je tako postal pripomoček, vodilna nit, s katero se rešimo iz težavnega položaja.

7 Z različico *jabolko razdora* izhaja iz starogrške mitološke zgodbe o Eridi, boginji prepira, ki je iz užaljenosti, ker ni bila povabljena na svatbo Peleja in Tetide, med goste vrгла jabolko z napisom »Najlepši« in zanetila prepir med Hero, Ateno in Afrodito. Parisova odločitev za Afrodito je vodila do grško-trojanske vojne.

8 Megera je bila v starogrški mitologiji ena od treh erinij, boginj maščevanja.

9 Zevs je Pandori podaril skrinjico, v katero so bogovi darovali vse, kar onesrečuje ljudi, tj. *Pandorina skrinjica*. To naj bi kot doto dobil, kdor bi se poročil s Pandoro. To je storil Prometejev brat Epimetej in odprl skrinjico, iz katere so ušle vse nesreče, ki odtlej mučijo človeštvo, z izjemo Upanja, ki je bilo močno pritrjeno na dnu. Po drugi verziji je skrinjico odprla Pandora.

10 Za sopomenski frazem *jabolko spora* najdemo 1309 konkordanc, za *jabolko razdora* pa 13 pojavitvev.

11 Izhodišče za ugotovitev motiva, po katerem je nastala slovenska *matilda* 'smrt', je naslednji navedek: Strojnico so /tj. partizani/ imenovali tudi mrtvaška raglja, peklenska raglja in *matilda* (V. Smolej, *Zgodovina slovenskega slovstva* VII, 1971, 68). Za slabo oborožene partizane je bila strojnica brez dvoma lahko prisposodba za smrt, zato je prenos pomena izraza *matilda* v pomen 'smrt' zelo verjeten.

2.4 Ženskospolska občna poimenovanja v frazemih

2.4.1 Feminativi¹² v frazemih

Frazem *pijan, da je rekel mački botra* v pomenu 'zelo pijan' temelji na nesmiselnosti dejanja, ki ga izraža primerjalna sestavina *da mački botra pravi*, in sicer po domnevi, da mora biti, kdor to počne, zelo pijan. Po korpusu za dani frazem ni konkordanc. Feminativ je tudi sestavina frazema *prijateljica noči* 'vlačuga, prostitutka'. Gre za olepševalno poimenovanje za izvajalko ne preveč spoštovane prastare obrti žensk in temelji na dejstvu, da opravljajo svoj poklic večinoma ponoči. Korpus za ta frazem ponudi 227 konkordanc. V *SSF* je z žensko- in moškospolsko obliko zabeležen frazem *biti kot mesečnik* – *biti kot mesečnica* v pomenu 'biti zmeden, raztresen'. Rabo smo preverjali po korpusu *Gigafida 2.0*, kjer je mogoče najti pet konkordanc za frazem *biti kot mesečnik*, z ženskospolsko obliko pa nobene (nastopi pa ob drugih glagolih, npr. *obnašati se kot mesečnica, vstati kot mesečnica, prikimati kot mesečnica* ...). V *SSF* najdemo tudi frazem *hoditi kot mesečnik* v pomenu 'hoditi zmedeno, brez cilja, namena', rabo frazema z ženskospolsko obliko pa dokazuje korpus *Gigafida 2.0*, npr.: *Sicer sem pa znana po tem, da po cesti hodim kot mesečnica in nikogar ne vidim, niti odzivov ljudi (Nedeljski dnevnik, 2005)*. Ob korpusni analizi opazimo, da se kot glagoli premikanja poleg glagola *hoditi* uporabljajo tudi glagoli *iti* (*Šla je skozi park kot mesečnica; Dnevnik, 2001*), *premikati se* (*Gregorius se je začel bati trenutka, ko v pretekli sedanjosti, po kateri se je premikala kot mesečnica, ne bo več vedela kako naprej; Leposlovje, 2010*), *tavati* (*Ves večer sem tavalala naokrog kot mesečnica; Leposlovje, 1999*). Ob primerih smo v korpusu *Gigafida 2.0* opazili, da ženske pogosto uporabljajo frazem z moškospolsko obliko: *Kot mesečnik sem najprej stopila k posteljama hčerk (Kmečki glas, 2002)*; *Kristina je le ena od mnogih žensk, ki so kot mesečniki in se vedno znova zaljubijo v napačne moške (Lisa, 2002)*; *Videti je bila kot mesečnik in po njenih očeh je Vivien takoj ugotovila, da je pod vplivom mamil (Dnevnik, 2000)*.

Ob pregledu gradiva smo opazili, da so določeni frazemi v *SSF* uslovarjeni zgolj z moškospolsko obliko, v rabi, kot jo izkazuje *Gigafida 2.0*, pa so tudi frazemi z ženskospolsko obliko: *živeti/počutiti se kot kraljica, živeti kot grofica, slepa potnica, mojstrica besede, junakinja dneva in biti zapečkarica*.

V *SSF* najdemo frazem *živeti kot kralj* v pomenu 'lagodno živeti, živeti v izobilju', raba pa nakazuje tudi frazem *živeti kot kraljica*. To potrjuje devet primerov iz korpusa *Gigafida 2.0*, npr.: *Ker je bila poslušna igračka v rokah moža, je ta poskrbel, da je za nagrado živela kot kraljica v razkošni vili na Beverly Hillsu (Delo, 2008)*. S sestavino *kraljica* se rabi tudi frazem *počutiti se kot kraljica* (po *Gigafidi 2.0* denimo *Živim v udobnem stanovanju sredi velikega mesta. Počutim se kot kraljica. Kličejo me Zofka (Kmečki glas, 1999)*), ki je v *SSF* prav tako zabeležen le z moškospolsko obliko v

12 Modifikacijske izpeljanke, definirane kot ženski par moškemu (npr. *bralec* – *bralka*, *učitelj* – *učiteljica*).

pomenu 'zelo dobro se počutiti'. Tudi frazem *živeti kot grof* (sopomenski frazemu *živeti kot kralj*) je v *SSF* zabeležen le z moškospolsko obliko, korpus pa sicer z zgolj dvema primeroma kaže na rabo frazema *živeti kot grofica*, npr.: »*Bedak sem, ki je tvegat vse, da bi lahko ona živela kot grofica! Toda le počakaj, grofica, te bom že dobil, pa čeprav se pri tem sam ujamem*« (Dnevnik, 1998).

Uslovarjen je tudi frazem *slepi potnik* v pomenu 'potnik brez vozovnice, potnik, ki je skrit v nekem prevoznem sredstvu in želi ilegalno kam odpotovati'. Rabo frazema z ženskospolsko obliko izkazuje korpus s 33 konkordancami, npr.: *S slepo potnico na krovu smo postali vsaj ljudje, saj je bila Šeherezada edina ženska med vso ladijsko populacijo* (Navtika, 2006). Med najdenimi rezultati smo zasledili primere rabe frazema z moškospolsko obliko za žensko osebo: *Od takrat, ko sem dvanajstletna kot slepi potnik z vlakom pobegnila k očetovim sorodnikom* (Stvarna besedila, 2008); *In Alice? Iz Sierra Leoneja, kjer so ji menda pobili družino, je s svojo še mlajšo sestro kot slepi potnik priplula v neko jadransko pristanišče* (Publicistika, 2000).

Frazem *mojster besede* '1. kdor je zelo dober govornik' ali '2. pisatelj ali pesnik, ki piše v lepem jeziku' temelji na prenesenem pomenu sestavine *mojster* 'kdor zna kaj dobro, navadno strokovno urediti'. Za frazem z ženskospolsko obliko korpus ponuja 9 konkordanc, med njimi: *Ampak očitno je podcenjeval Darinko, ki se je izkazala kot odlična pogajalka ter mojstrica besede in prepričevanja, da bi se lahko polovica nepremičniških agentov učila pri njej.* (Nedeljski dnevnik, 2004). Podobno velja za frazem *junak dneva* 'najpomembnejša osebnost dneva'; v korpusu je 63 pojavitev z ženskospolsko obliko, npr.: *Junakinja dneva je bila Poljakinja Anita Włodarczyk, ki je v metu kladiva za 18 cm izboljšala star svetovni rekord ter bila za dolg met 77,96 m bogato nagrajena* (Dnevnik, 2009). Tudi za frazem *biti zapečkarica*, ki ga z ženskospolsko obliko v *SSF* ni, korpus vsebuje 10 pojavitev, denimo: *Marjetica je vse prej kot pogumno bitje. Je zapečkarica, mirnega značaja in nerada tvega* (Nova, 2007), a tudi tokrat primeri kažejo, da se za žensko osebo rabi moškospolska oblika, npr.: *Melania je varčevala svoj denar in se izogibala zabavam. Bila je zapečkar, popolno nasprotje Donald Trumpa* (Splet, 2017).

2.4.2 Druga občna ženskospolska poimenovanja v frazemih

Frazemi, v katerih se pojavljajo druga splošna ženskospolska poimenovanja, so *Abrahamova hči*, *Adamova žena*,¹³ *veliko babic – kilav otrok*, *obnašati/vesti se kot mačeha*, *kot brat in sestra*, *dekle/ženska svojih/mojih sanj*, *sanjska ženska*, *deklica za vse*, *kot/kakor kmečka nevesta*.

13 Frazemu *Adamova žena* v pomenu 'ženska' smo se posvetili v prvem razdelku.

2.4.2.1 Frazemi z ženskospolskimi poimenovanji sorodstvenih razmerij

Svetopisemskega izvora je frazem *Abrahamova hči* v pomenu 'Judinja'.¹⁴ Korpus za dani frazem ne ponuja pojavitev. Prav tako ni pojavitev po *Gigafidi 2.0* za frazem *obnašati se kot mačeha* z različico *vesti se kot mačeha*, ki je nastal na osnovi iz izkušenj splošno razširjenega mnenja, da so mačeha praviloma slabše kot prave matere, tj. ne-skrbne, sebične. Samo z eno korpusno pojavitvijo nastopa frazem *veliko babic – kilav otrok* z različico *veliko babic – kilavo dete* v pomenu 'kjer sodeluje preveč ljudi, ni pravega uspeha', ki temelji na dejstvu, da preveč sodelujočih pri nekem opravilu lahko povzroči, da delo ni dobro opravljeno.

Poimenovanje sorodstvenega razmerja vsebuje tudi frazem *kot/kakor brat in sestra*, ki temelji na običajno tesni povezanosti med bratom in sestro, s čimer se izraža razmerje, podobno prijateljskemu. Za dani frazem je po korpusu mogoče najti 208 konkordanc. Še pogostejša je raba frazema *mamin sinček* (304 pojavitve) s pomenom 'razvajen, nesamostojen, zelo zahteven otrok, fant', ki temelji na dejstvu, da sin, ki ga mati že od najmlajših let preveč razvaja, praviloma nikoli ne postane samostojen; kot tak se kaže tudi v korpusnem gradivu.

2.4.2.2 Frazemi s sestavino *nevesta*

Frazem *kot kmečka nevesta* ali *kakor kmečka nevesta* temelji na besedni zvezi *kmečka nevesta* v pomenu 'družbe nevajena ženska, ki se nerodno obnaša'. Primerjalna sestavina *kot/kakor kmečka nevesta* se navadno uporablja z glagoli *braniti se, držati se, sramovati se* (*braniti se/držati se/sramovati se kot kmečka nevesta*). Primera se lahko uporablja tudi za moške osebe, kot kažejo podatki iz korpusa *Gigafida 2.0*, npr. *Lojze Peterle, ki je kandidaturu že napovedal, ali Borut Pahor, ki bo vse do zadnjega – kot vselej – kompliciral kot bogata kmečka nevesta?* (Nedelo, 2007). Opažamo, da se primera *kot/kakor kmečka nevesta* uporablja tudi za institucije oz. organizacije, denimo *Občina se obnaša kot kmečka nevesta; namesto da bi sprejela ponujeno roko potencialnih partnerjev iz Andore, čaka in čaka, pravi komentatorka* (Splet, 2013); *Ko je leta 1992 sestavljal vlado v dogovoru s Peterletovimi krščanskimi demokrati in kot s kmečko nevesto obotavljajočo Združeno listo, je Peterle tik pred zdajci zahteval, da mora biti Janša obrambni minister* (Stvarna besedila, 2018). Sicer pa se primera *kot/kakor nevesta* večinoma povezuje s pridevniki *bela, v belem, lepa, olepšana, ozaljšana*. Temelji na dejstvu, da so neveste večinoma oblečene v belo in da so kot mlade tudi lepe. Primera se lahko uporablja za označevanje neživih stvari, kot kažejo konkordance iz *Gigafide 2.0*, npr.: *Berlaymontov kompleks sredi evrokratskega dela Bruslja, ki je*

14 Nanaša se na Abrahama, ki je živel v 18. stol. pred n. št., bil praoče Judov, sin Tare, mož Sare, stric Lota in ohranitelj vere v edinega boga.

celo desetletje ždel kot nevesta pod tančico, zdaj obiskovalcem namesto svoje azbestne že kaže novo zastekljeno podobo (Dnevnik, 2003). Primeri iz korpusa pa izkazujejo rabo primere *kot nevesta* tudi za moško osebo, denimo: *Čprav naj bi družba Zir včeraj začela prenovo Hale Tivoli pred evropskim prvenstvom v košarki, je direktorja družbe Roberta Zelenka očitno kot nevesto pred oltarjem zgrabila panika* (Splet, 2013); *Prav tako naj bi celjski župan Bojan Šrot še razmišljal, ali bi vložil kandidaturo ali ne, in se vede kot nevesta, ki se pripravlja na poroko* (Nedeljski dnevnik, 2009).

Sestavino *nevesta* vsebuje tudi izvorno svetopisemski frazem *Kristusova nevesta* 'nuna, redovnica' z 31 korpusnimi pojavitvami, pri čemer vse ne nastopijo v omenjenem pomenu.

2.4.2.3 Frazemi s sestavinami *dekle, deklica, ženska ali žena*

Izvorno so povezani sopomenski frazemi *dekle svojih/mojih sanj* v pomenu 'izredno lepo, dobro dekle' oz. *ženska svojih/mojih sanj* 'izredno lepa, dobra ženska' ter *sanjska ženska* 'izredno lepa, dobra, idealna ženska'; temeljijo na stopnjevalnih pomenih sestavine *sanjska*. Glede na pojavitve v korpusu je najpogostejša raba zveze *sanjska ženska* s 1179 konkordancami, sledita *ženska svojih sanj* (71 konkordanc) in *dekle svojih sanj* (70 pojavitvev). Sestavino *ženska* vsebuje tudi frazem *lahka ženska* s pomenom 'prostitutka' in temelji na prenesenem pomenu sestavine *lahka*: 'ki moralno ni neoporečen'. Po korpusu najdemo 134 pojavitvev te besedne zveze, a niso vse v prenesenem pomenu. Frazem *žena hlače nosi* z različico *ženska hlače nosi* v pomenu 'žena odloča, ukazuje, ima glavno besedo' je povezan z dejstvom, da so bile hlače v številnih evropskih državah dolga stoletja znamenje uživanja določenih privilegijev, ki so jih imeli moški v patriarhalni družbi.¹⁵

Frazem *deklica za vse* v pomenu 'kdor opravi vsako delo, uredi vsako zadevo' je verjetno nastal po vplivanju nem. *Mädchen für alles*. Tam pomeni hišno pomočnico samskega moškega, ki opravlja vsa hišna dela in mu je spolno na voljo. Pomeni tudi moškega, ki je več mnogih del. Frazem *deklica za vse* se uporablja za oba spola, kar potrjujejo primeri iz korpusa *Gigafida 2.0*, npr.: *Slavo Plut je bil na prej omenjeni dobrodelni prireditvi deklica za vse. Pred nastopom svetovnih prvakov v plesu Katarine Venturini in Andreja Škufce se je pojavil na odru celo z metlo, na kateri je bila cunjica* (Dolenjski list, 2000).

¹⁵ Frazem je nastal po krajšanju iz pregovorov *Kjer žena hlače nosi, mož redko dobro kosi*. *Kjer žena hlače nosi, si mož kruha prosi*. Za nastanek pomena besedne zveze *nositi hlače* 'odločati, ukazovati, imeti glavno besedo' je značilen še nemški pregovor *Tisti, ki nosi hlače, ukazuje*.

3 Sklep

Glede na korpusno gradivo ugotavljamo, da se proučevani frazemi pojavljajo v zelo različnih virih – od leposlovja in publicistike do spleta. Zbrane frazeme iz *SSF* smo razporedili v štiri skupine:

1. Frazemi s pomenom 'ženska' so bodisi svetopisemskega izvora (*Adamovo rebro*) bodisi odsevajo stereotipne predstave o ženskah (*nežnejši/šibkejši/lepši spol*).
2. Frazemi, ki se v svoji pomenski razlagi nanašajo na žensko ali njene lastnosti, v glavnem izpostavljajo zunanji videz ženske (in ne denimo intelektualnih ali drugih sposobnosti), nosečnost (*biti v veselem pričakovanju*) ali jo prikazujejo v odnosu do moškega (*boljša polovica*). Konkretni primeri rabe frazemov v korpusu *Gigafida 2.0* pa v glavnem prikazujejo žensko v vlogi matere oz. pri opravljanju del, ki so podaljšek gospodinjskih opravil, oz. pri skrbi za soljudi.
3. Frazemi z občnim poimenovanjem vsebujejo feminativne (*biti kot mesečnica*) ali druga ženskospolska poimenovanja oseb (*sanjska ženska*). Opažamo, da se pri nekaterih primerjalnih frazemih, pa tudi drugih, za žensko osebo namesto možne ženskospolske oblike uporablja frazem z moškospolsko obliko, kar potrjujejo primeri iz korpusa, npr. *biti kot mesečnik, hoditi kot mesečnik in slepi potnik*. Da je frazem z ženskospolskim poimenovanjem rabljen za moškega, vidimo pri primerih *kmečka nevesta* in *deklica za vse*. Določeni frazemi s prenovitveno rabo razvijajo svoj spolski frazemski par, npr. *slamnata vdova, počutiti se kot kraljica*. Zbrani frazemi pa se ne uporabljajo le za poimenovanja oseb, npr. *kmečka nevesta* za institucije, organizacije.
4. Frazemi z lastnim poimenovanjem ženske so v glavnem svetopisemskega (v *Evi-nem kostumu*) ali grško-rimskega izvora (*Pandorina skrinjica*).

VIRI IN LITERATURA

Gigafida 2.0: Korpus pisne standardne slovenščine. <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.

KEBER, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: ZRC SAZU.

JAKOP, Nataša, 2019: Izražanje spola v frazeologiji: samostalniški frazemi med slovarjem in korpusom. *Slavistična revija* 67/2. 213–222.

KRŽIŠNIK, Erika, 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/1. 133–54.

TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Založba Obzorja.

ŽAGAR, Igor, MILHARČIČ HLADNIK, Mirjam, 1995: Temeljna izhodišča prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika. Vera Kozmik (ur.): *Neseksistična raba jezika*. Urad za žensko politiko. 7–18.

Boris Kern

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša,
Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko
boris.kern@zrc-sazu.si

Feminativi v izsamostalniških besedotvornih nizih

Prispevek¹ obravnava pare poimenovanj za osebe moškega in ženskega spola v besedotvornih sestavih s samostalniškim besedotvornim izhodiščem. V preteklosti so se besedotvorne raziskave osredinjale na analizo binarnega odnosa med motivirajočo in motivirano besedo, zlasti v slovanskih jezikoslovnih okoljih pa se v preteklih desetletjih v raziskave vključuje širše nabore vseh neposrednih in posrednih tvorjenk (npr. učiti → učitelj → učiteljica → učiteljčin). Cilj raziskave je ugotoviti: (a) na katerih mestih v takih besedotvornih nizih, tj. na katerih stopnjah tvorjenosti se nahajajo poimenovanja za ženske osebe, in (b) kakšna je priponska kombinatorika tovrstnih poimenovanj.

1 Uvod

Pri obravnavi feminativov velja na začetku pojasniti definicijski problem, ki izhaja iz različne interpretacije nastanka določenega dela besed, ki označujejo osebe ženskega spola. V jezikoslovni stroki namreč ni poenotenega mnenja o tem, ali so vsa tovrstna poimenovanja nastala iz samostalnikov za moški spol (med nesporne primere štejemo npr. učitelj → učiteljica, partner → partnerica/partnerka, dekan → dekanja/dekanica/dekanka, varuh → varuhinja) ali del njih lahko interpretiramo s t. i. vzporedno tvorbo (*gledalec – gledalka, svetnik – svetnica*). Del slovenske jezikoslovne oziroma besedotvorne stroke zagovarja prvo stališče (npr. Stramljič Breznik 2004; Voršič 2013; Markežič 2019), pri čemer tvorjenke druge skupine pojasnjuje z nadomeščanjem obrazil (*-ec → -ka, -ik → -ica* ipd.). Drugi del stroke pa slednje pojasnjuje z vzporedno tvorbo (npr. Vidovič Muha 1997; Žele 2005; Kern 2011). Tudi pričujoči prispevek upošteva vzporedno tvorbo, v njem so torej tvorjenke tipa *gledalka, svetnica* obravnavane kot istostopenjske tvorjenkam *gledalec, svetnik*.

Poudariti gre, da posledično tudi feminativi v pričujočem prispevku niso razumljeni v klasičnem smislu kot ženski ustrezniki poimenovanjem vršilca dejanja, opravkarja ali nosilca lastnosti, ki so tudi besedotvorno nastali iz samostalnikov moškega spola,

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (J6-3134), ki ga financira ARRS.

ampak širše: kot poimenovanja, ki označujejo ženske osebe.² V jezikovni svetovalnici poljske znanstvene založbe PWN K. Kłosińska s Fakultete za polonistiko Univerze v Varšavi trdi, da tudi besede kot *żona*, *córka* in *matka* (*žena*, *hčerka* in *mama*) lahko štejemo za feminative.

Feminativi so v slovenščini izredno produktivni, za razliko od nekaterih drugih slovanskih jezikov sta tako njihova tvorba kot raba v veliki večini popolnoma samoumevni. Pri čemer pa se je treba zavedati, da ni bilo vedno tako. Zelo ilustrativen je citat Mitje Skubica iz leta 1973 (v *Jeziku in slovstvu*: 130), ki kaže, da se lahko jezikovna realnost v nekaj desetletjih popolnoma spremeni:

Za sistem je tvorba samostalnikov ženskega spola pri poklicih s pomočjo obrazila *-ica* pravilna: *učitelj/učiteljica*, *zdravnik/zdravnica*. Torej je pravilna tudi tvorba *minister/ministrica*, in vendar zveni oblika v ženskem spolu zaradi dvojnega pomena ironično.³

Danes tovrstne tvorjenke nikakor nimajo nobenega konotativnega pomena niti njihova upravičenost ni predmet razprave.

Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša navaja 30 vprašanj, povezanih s feminativi (15 vprašanj, ki so označena z oznako *ženska poimenovanja za poklice* in 20 z oznako *ženska poimenovanja*). Večina vprašanj se nanaša na dileme glede izbire konkurenčnih priponskih obrazil, npr. je ustrezno *magistra* ali *magistrica*, *geografka* ali *geografinja*, *generalka* ali *generalica* ali *generalinja*, *mesarka* ali *mesarica*, *modrica* ali *modrinja*. Primeri iz Jezikovne svetovalnice kažejo, da jezikovne uporabnice_ke begajo zlasti tisti primeri, pri katerih pride do večpomenskosti v smislu človeško+ in človeško–:

- *generalka* ‘nosilka najvišjega čina v kopenski vojski ali v letalstvu’ in ‘najpomembnejša in zadnja vaja pred premiero’,
- *mislica* ‘ženska, ki premišlja, razglablja o različnih filozofskih, duhovnih, znanstvenih in splošno pomembnih vprašanjih’ in ‘posebej poudarjena misel, modrost, izpostavljena iz večjega besedila’,
- *modrica* ‘ženska, ki premišlja, razglablja o splošnih življenjskih vprašanjih’ in ‘modrikasta lisa na koži zaradi izliva krvi’,
- *lovka* ‘ženska, ki se ukvarja z lovom’ in ‘gibljev organ nekaterih nižje razvitih živali za lovljenje hrane, tipanje’. (SSKJ 2)

V nekaterih, zlasti slovanskih okoljih sta tvorba in raba feminativov ena od najaktualnejših sociolingvističnih tem v okviru prizadevanj za spolno vključujočo rabo jezika

² Ravno zaradi tovrstnih zadreg pri definiranju pojma feminativ so se avtorski kolektivi samemu pojmu v naslovih nekaterih del izognili (npr. poljski slovar iz leta 2015: Słownik nazw żeńskich polszczyzny, tj. Slovar ženskih poimenovanj v poljščini).

³ »Dvojni pomen« beže tudi SSKJ, in sicer s kvalifikatorjem *zastarelo* ‘sodnikova žena’.

(npr. Arhangelyska 2013; Scheller-Boltz 2019; Dorđević idr. 2023). V slovenskem prostoru pa velja v zadnjem času izpostaviti zlasti monografijo *Feminativi v slovenskem jeziku* T. Markežič in I. Stramljič Breznik (2021), ki feminative predstavi ne le z besedotvornega vidika, ampak tudi sociološkega in sociolingvističnega. Omeniti pa velja tudi raziskavo I. Stramljič Breznik (2022), v kateri avtorica predstavi kolokacijsko analizo za pare poimenovanj *ekspert – ekspertka* in *ekspertinja* ter *izvedenec – izvedenka* in *strokovnjak – strokovnjakinja* glede na kriterij prevzetosti oziroma neprevzetosti.

2 Stopenjsko besedotvorje in projekt KOBOS

Za slovenščino je – tako kot tudi za druge slovanske jezike – značilna izredno bogata morfemska zgradba besed, ki je posledica večstopenjske tvorbe: npr. iz pridevnika *mlad* tvorimo na prvi stopnji samostalnik *mladost*, iz njega na drugi stopnji pridevnik *mladosten*, iz njega tretjestopenjski samostalnik *mladostnica*, iz njega pa svojilni pridevnik *mladostničin*, ki je četrte stopnje. Primer izkazuje družljivost naslednjih štirih priponskih obrazil: *-ost + -en + -ica + -in*, pri čemer družljivost obrazil razumemo kot sposobnost soobstajanja različnih besedotvornih obrazil v okviru večstopenjske tvorbe in ob upoštevanju pomenotvornega vidika. Zavest o večstopenjski tvorbi je omogočila razvoj nove metodologije – stopenjskega besedotvorja, ki sta ga v slovenskem prostoru utemeljila I. Stramljič Breznik (2004) in B. Kern (2010) in ki raziskovanje binarnega odnosa med motivirajočo in motivirano besedo razširi na širše skupine besed, ki vključujejo tako neposredne (samostalnik *mladost* glede na pridevnik *mlad*) kot posredne tvorjenke (pridevnik *mladostničin* glede na pridevnik *mlad*). Raziskovanje kombinatorike obrazil pa imenujemo *morfofaktika*.

Od leta 2021 do leta 2024 poteka temeljni raziskovalni projekt ARIS z naslovom *Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (KOBOS)*, katerega cilj je v prvi vrsti popisati in analizirati tvorstno družljivost besedotvornih obrazil. Pričujoča raziskava, ki je del projekta, želi ugotoviti, (a) na katerih mestih v takih besedotvornih nizih, tj. na katerih stopnjah tvorjenosti se nahajajo poimenovanja za ženske osebe, in (b) kakšna je priponska kombinatorika tovrstnih poimenovanj. Gradivski vir za analizo je *Besedno-družinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B. Irene Stramljič Breznik* (2004; v nadaljevanju BSSJ), ki zajema 666 besednih družin in 11.136 tvorjenk. V nadaljevanju pa je nabor tvorjenk dopolnjen s primeri s seznama avtomatsko generiranih besedotvornih nizov na korpusnem gradivu, ki ga je v okviru projekta pripravil T. Erjavec z Inštituta »Jožef Stefan«, in ročnim iskanjem po portalu Fran.

3 Analiza feminativov

BSSJ⁴ zajema 4582 različnih besedotvornih nizov s samostalniškimi izhodiščem, pri čemer jih priponsko kombinatoriko, kar pomeni, da ima tvorjenka dve priponski obrazili ali več, izkazuje slaba polovica, natančneje 2008. Med njimi je 122 feminativov. Feminativi se v primeru izsamostalniških stopenjskih tvorjenk nahajajo na drugi, tretji, četrti in peti stopnji tvorbe, pri čemer tisti na drugi stopnji ne izkazujejo priponske kombinatorike: *babica*, slabš. *babura*, slabš. *bajsa*, *baronica*, *besedoljubka*, *biatlonka*, *boginja*, *botra*. Vsi obravnavani primeri izkazujejo dvo- ali tripriponsko družljivost.

Glede na to, da je cilj del, kot je omejeni besednodružiski slovar, prikazati kar najširšo sliko besedotvornih možnosti, v naboru tvorjenk najdemo tudi številne sistemske tvorjenke, ki so lahko navedene v kakšnem od slovarjev, a v korpusu Gigafida 2.0 nimajo potrditev. Tovrstnih feminativov je 25: *baladistka*, *balanserka*, *bakrotiskarka*, *bankroterka*, *barakarica*, *barokarica*, *barokistka*, *basnoslovka*, *berglarica*, *besedljivka*, *besedoslovka*, *bestijača*, *bezničarka*, *bisagarica*, *bonbonarica*, *borzijanka*, *bukvarica*, *bulimistka*, *burkačica*, *nebrzdanka*, *obremenjenka*, *prebivateljica*, *redkobesednica*, *so-birmanka*, *sobotrica*. Ti primeri niso predmet podrobnejše besedotvorne oziroma morfotaktične analize; v nadaljnjo obravnavo so bili torej zajete tiste tvorjenke, ki imajo v *Gigafidi 2.0* ali *metaFidi* vsaj eno potrditev.

3.1 Dvopriponski nizi

3.1.1 Sam + *-ist* + *-ka*

Najproduktivnejši dvopriponski niz je *-ist* + *-ka*. BSSJ sicer izkazuje zgolj 4 tovrstne primere: *badmintonistka*, *biciklistka*, *baristka*, *bilancistka*.⁵ Veliko večji pa je nabor strojno pridobljenih tvorjenk, in sicer je teh 59: *adventistka* 'pripadnica Cerkve adventistov sedmega dne', *aforistka*, *akupunkturistka*, *altistka*, *altruistka*, *arhivistka*, *avantgardistka*, *avanturistka*, *avtistka*, *džezistka/jazzistka*, *ekonomistka*, *ekshibicionistka*, *ekstremistka*, *enciklopedistka*, *epizodistka*, *esejistka*, *esperantistka*, *fagotistka*, *fetišistka*, *flavtistka*, *floristka*, *galeristka*, *golfistka*, *hedonistka*, *hokejistka*, *humoristka*, *idealistka*, *islamistka*, *judoistka*, *kabaretistka*, *karikaturistka*, *kitaristka*, *kolumnistka*, *komunistka*, *kravlistka*, *mazohistka*, *monarhistka*, *mopedistka*, *motoristka*, *nihilistka*, *nudistka*, *oboistka*, *pacifistka*, *policistka*, *portretistka*, *prozaistka*, *reformistka*, *rezervistka*, *slalomistka*, *solistka*, *sopranistka*, *stažistka*, *stilistka*, *tarokistka*, *violinistka*,

4 Temeljni gradivski viri za BSSJ so bili: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Besedišče slovenskega jezika*, *Slovenski pravopis 2001* ter takrat aktualni referenčni korpus Fida (BSSJ 2004: 9).

5 Na tem mestu se izkazuje zelo relevantno vprašanje, v katerih primerih določeno besedo še štejemo za tvorjenko, ki je nastala v slovenskem jeziku, in v katerih jo štejemo za prevzeto besedo. V stopenjskem besedotvorju se ta meja med prevzemanjem in tvorbo nekoliko zabriše, saj je cilj prikazati in v razmerje postaviti vse besede, ki so tvorjene iz istega korena in izkazujejo skupen pomenski element v sodobnem jeziku.

šahistka, štipendistka, žurnalistka. V besedotvornih izhodiščih se nahajajo prevzete besede, ki označujejo zlasti (a) glasbila (npr. *fagot, kitara, oboa, violina* ipd.) in (b) nazore, gibanja oziroma smeri, med katerimi velja izpostaviti t. i. *izme* (npr. *hedonizem, mazohizem, nihilizem, nudizem, pacifizem*). Dodati velja, da obrazilo *-ist* v slovenščini ni družljivo z ženskospolskim obrazilom *-ica*, kot je to tipično v nekaterih drugih slovanskih jezikih, npr. v hrvaščini (*anarhistica, pianistica, scenaristica, solistica* itn.).

3.1.2 Sam + *-ar* + *-ka*

V gradivu iz BSSJ so na drugem mestu najproduktivnejših drugostopenjskih feminativov tisti, ki so tvorjeni iz moškospolskega samostalnika na *-ar* oziroma *-ičar*; v gradivu na črko B najdemo 5 tovrstnih primerov: *bajtarka, balonarka, bankarka, botaničarka, bibliotekarka*.⁶ Nabor lahko dopolnimo z 42 avtomatsko pridobljenimi analognimi primeri: *citrarka, čebelarka, čolnarka, farmarka, gozdarka, grobarka, jamarka, ječarka* 'paznica', *kiparka, ključarka, kovinarka, krznarka, ladjarka, lekarnarka, lutkarka, metuljarka, milijonarka, misionarka, mizarka, oglarka, parfumarka, polžarka, poštarica, ptičarka, redarka, rimarka, roparka, sirarka, sodarka, svečarka, svilarica, šolarica, torbarka, uličarka, urarka, usnjarka, veterinarica, vinarka, vratarka, zgodbarka, zidarka, zlatarka in zobarka*. Na prvi pogled so zelo podobni tudi naslednji primeri: *deskarica, slikarka, slinarka, švercarica, tiskarka*, vendar te interpretiramo ne kot drugostopenjske, ampak tretjestopenjske tvorjenke, pri katerih gre dejansko za kombinatoriko *-irati/-ati/-iti + ar + -ka*. Na drugi stopnji se torej nahaja glagol z obrazilom *-irati/-ati/-iti*, pri čemer je drugostopenjska tvorjenka torej *vršilec dejanja* in ne *opravkar*.

Podobni so primeri družljivosti *-ičar + -ka*, vendar je teh opazno manj, in sicer le 4: *blagajničarka, botaničarka, električarka, grafičarka*.

3.1.3 Sam + *-ar* + *-ica*

Konkurenčna kombinacija k *-ar + -ka* je *-ar + -ica*. V BSSJ najdemo med tistimi, ki so potrjeni tudi v korpusnem gradivu, tri take primer: *balonarica, bajtarica* in *blokarica*. S pomočjo strojno pridobljenega nabora v to skupino lahko dodamo še: *coklarica, copatarica* in *kravarica*. Izrazito konkurenčnost obrazil *-ica* oziroma *-ka* s prvostopenjskim *-ar* kažejo naslednji primeri: *jamarica, lutkarica, vratarica*. Korpusno gradivo kaže, da je v primerih *jamarice* in *vratarice* raba na strani kombinacije *-ar + -ka* – zadetki v *Gigafidi 2.0* izkazujejo pogostnost 1 : 45 v prid *jamarke* in 41 : 3440 v prid *vratarice*, v primeru *lutkarice* pa je razmerje obratno, in sicer 212 : 13 v korist slednje.

6 *Bankarko* navaja Slovenski pravopis 2001 z nevtralnejšo dvojnico *bankarica*.

3.1.4 Sam + *-en* + *-ica*

Med produktivnejše spadajo feminativi druge besedotvorne stopnje, ki izkazujejo kombinatoriko *-en/-ni* + *-ica* (tvorjeni so preko prvostopenjskega vrstnega ali lastnostnega pridevnika). V BSSJ najdemo 6 tovrstnih primerov: *bančnica*, *baletnica*, *bednica*, *binkoštnica* 'pripadnica Binkoštna cerkve', *betežnica* in *borznica*. Omenjeni primeri izkazujejo »parnost« k istostopenjskim samostalnikom na *-ik* (*bančnik*, *baletnik* ipd.), njihov nabor pa lahko razširimo še z naslednjimi avtomatsko pridobljenimi primeri: *dolžnica*, *državnica*, *glasnica*, *koruznica*, *uradnica*. Dvopriponsko kombinacijo izkazuje tudi primer *dušebrižnica*, ki pa je sicer tretjestopenjska tvorjenka, pri čemer je na drugi stopnji zloženka: *briga* → *brigati (se)* → *dušebrižen* → *dušebrižnica*.

3.1.5 Sam + *-ir* + *-ka*

Med redkejše spada kombinacija priponskih obrazil *-ir* + *-ka*. V BSSJ najdemo dva taka primera: *brigadirka*, *bankirka*. Strojno pridobljen nabor kombinatorike ne izkazuje te kombinacije, tudi v SSKJ 2 najdemo le en tak primer, tj. *hotelirka*.

3.2 Tripriponski nizi

3.2.1 Sam + *-ati* + *-ar* + *-ka*

Med tristopenjskimi priponskimi nizi je *-ati* + *-ar* + *-ka* najpogostejši. V BSSJ najdemo tri take primere: *bobnarka*, *boksarka* in *barvarka*, čemur lahko dodamo še naslednjih 8 primerov s strojno pridobljenega seznama: *deskarka*, *kockarka*, *lajnarka*, *pridigarka*, *rolkarka*, *zidarka*, *šolarka*, *žagarka*.

3.2.2 Sam + *-ati* + *-er* + *-ka*

Podobna priponska kombinacija je kombinacija *-ati* + *-er* + *-ka*, ki pa je precej diskutabilna, saj gre v tem primeru nedvomno za besede, ki so same prevzete, in zato je vprašanje, ali jih kot take sploh lahko umeščamo v besedotvorne nize. O tem lahko beremo tudi v Jezikovni svetovalnici ob jezikovni dilemi, ali je ustrezno *blogar* ali *bloger*:

»Slovenščina ima za tvorbo vršilca dejanja (prek nem. iz lat. prevzeto) pripono *-ar* (*jedkar*), ne pa tudi *-er*, vsaj nenaglašene ne. Besede (večinoma vršilci dejanja) na naglašeni *-êr* so (deloma prek nem.) prevzete iz francoščine (*aranžer*, *dezertar*) (italianizmi tipa *gondoljer* se glasijo na *-jer*), na nenaglašeni *-er* z obstojnim *e* pa iz angleščine (*bokser*, *komputer*). Večina primerov na naglašeni *-êr* ima pri nas ob sebi glagol na *-irati*. Beseda *blogger* je torej motivirana v angleščini in v slovenščino prevzeta le z najnujnejšimi podomačitvami v izgovoru, zapisu in pregibanju; beseda *blogar* pa je slovenska tvorjenka iz glagola *blogati* ali samostalnika *blog*. Sistemsko upravičena rešitev

je torej *blogar*. V SNB so se za *blogerja* odločili na osnovi prevladujoče rabe.« (Snoj 2013; po Dobrovoljc 2013)

BSSJ izkazuje le en tak primer, tj. *bokserka*. Na osnovi iskanja v SSKJ 2 lahko dodamo še: *žurerka*. V tem primeru ne moremo govoriti o tujejezični motivaciji.

3.2.3 Sam + *-irati* + *-n* + *-ka*

BSSJ potrjuje le en primer priponske kombinatorike *-irati* + *-n* + *-ka*, in sicer *bankrotiranka*, ki ima v metaFidi le eno pojavitev. Na strojno pridobljenem seznamu tovrstnih tvorjenk ne najdemo, najdemo pa v SSKJ 2 še tri take primere: *anketiranka*, *operiranka*, *priviligiranka*.

4 Sklep

Besednodružinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B zajema 122 feminativov, ki imajo v besedotvornem izhodišču samostalnik. Nahajajo se na drugi, tretji, četrti in peti stopnji tvorbe, pri čemer tisti na drugi stopnji seveda ne izkazujejo priponske kombinatorike. Feminativi, ki so potrjeni tudi v korpusnem gradivu, izkazujejo dvo- ali tripriponsko družljivost (v BSSJ sicer najdemo tudi tvorjenko *zbesnelka* s štiripriponsko družljivostjo, tj. *-en* + *-eti* + *-el* + *-ka*, ki je navedena kot sistemska tvorjenka v *Slovenskem pravopisu* 2001, vendar v korpusih nima potrditev).

Najproduktivnejši dvopriponski niz je *-ist* + *-ka* z 59 primeri tvorjenk, na drugem mestu pa se nahaja priponski niz *-ar* + *-ka* s 47 tvorjenkami. Med produktivnejše spadajo feminativi druge besedotvorne stopnje, ki izkazujejo kombinatoriko *-en/-ni* + *-ica* (tvorjeni so preko prvostopenjskega vrstnega ali lastnostnega pridevnika). Med tristo-penjskimi priponskimi nizi je najpogostejši niz *-ati* + *-ar* + *-ka* z 11 primeri.

Kombinatoriko priponskih obrazil bo pregledno predstavil tudi nastajajoči *Besednodružinski slovar slovenščine kot tujega jezika* (več v Kern 2020), ki bo v prvi vrsti sicer namenjen govorkam_ *cem* slovenščine kot tujega jezika na različnih ravneh znanja (od A1 do C2), vendar bo posebna različica (modul) oblikovana tudi za učenke_ *ce* slovenščine kot prvega jezika.

VIRI IN LITERATURA

- ARHANGELYSKA, T. O., 2013: Nowe nazwy żeńskie w kontekście feminizacji słownictwa we współczesnych językach słowiańskich. *Naukovi zapiski. Seriya "Filologichna"* 35. 34–35.
- BURKACKA, Iwona, 2012: *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- DOBROVOLJIC, Helena, 2013: Ali se pravilno piše »blogger« ali »blogar«? *Jezirovna svetovalnica*. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>>.
- ĐORĐEVIĆ Vesna, JANKOVIĆ Jelena, NIKOLIĆ Marina, 2023: New Words and Gender Equality in Serbian – Does Discrimination Exist? *Journal of Linguistics* 73(3). 421–450.
- ePravopis*. <www.fran.si>.
- eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–. <www.fran.si>.
- HOŁOJDA, Katarzyna, KRYSIAK, Patrycja, ŚLEZIAK, Marta, MAŁOCHA-KRUPA, Agnieszka, 2015: *Słownik nazw żeńskich polszczyzny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- JADACKA, Hanna, 2003: Opis gniazdowy jako podstawa badania łączliwości formantów. Słowotwórstwo gniazdowe. Mirosław Skarżyński: *Historia – metoda – zastosowania*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Jezirovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša. <<https://svetovalnica.zrc-sazu.si/>>.
- KERN, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija* 58/3. 335–348.
- KERN, Boris, 2011: Analiza besedotvornih sklopov glagola stopiti. *Jeziroslovni zapiski* 17/1. 127–141.
- KERN, Boris, 2017: *Stopenjsko besedotvorje (Na primeru glagolov čutnega zaznavanja)*. Ljubljana: Založba ZRC. <<https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/1082/4603/921>>.
- KERN, Boris, 2020: Obrazilna kombinatorika v besedotvornih sestavih glagolov čutnega zaznavanja. V: Mira Krajnc Ivič (ur.), Andreja Žele (ur.): *Pogled v jezik in iz jezika*. 67–79.
- KERN, Boris, 2022: Besednodružinski slovar slovenskega jezika kot tujega jezika. *Slavistična prepletanja* 4. 153–168. <<https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/698>>.
- KŁOSIŃSKA, Katarzyna, 2021: *Femnatywy*. Poradnia Językowa PWN. <<https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Femnatywy;21301.html>>
- MARKEŽIČ, Tjaša, 2019: *Feminativi v slovenskem jeziku*. Doktorska disertacija. Maribor: Univerza v Mariboru. <<https://dk.um.si/Dokument.php?id=133396&dn=>>.
- MARKEŽIČ, Tjaša, STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2021: *Feminativi v slovenskem jeziku*. Maribor: Univerzitetna založba.
- MERŠE, Majda, 2008: Ženski pari moških poimenovanj v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Slavia Centralis* 1/2. 30–52.
- MICHELIZZA, Mija; LEDINEK, Nina, 2022: The usage and standardization of feminatives in Slovenian language: an analysis of user dilemmas. *Collegium antropologicum* 46/3. 187–196.
- SCHELLER-BOLTZ, Dennis, 2019: Political Correctness, Antidiscrimination, and Antisexism in Slavonic Languages. *Wiener Slawistischer Almanach* 84. 9–41.

- SKARŻYŃSKI, Mirosław, 1999: *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego*. Kraków: Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- SKARŻYŃSKI, Mirosław, 2000: *Liczebniiki w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny* (Studium gniazd słowotwórczych). Kraków: Towarzystwo Wydawnicze »Historia Iagellonica«.
- SKUBIC, Mitja, 1973: Norma in sistem. *Jezik in slovstvo* 18/4. 128–132.
- Sprotni slovar slovenskega jezika. <www.fran.si>.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2022: Kolokacijska analiza izbranega moško- in ženskospolskega para = Collocational analysis of a Selected masculine-feminine pair of personal nouns. V: NIKOLOVSKI, Gjoko (ur.), ULČNIK, Natalija (ur.). *Slavistična prepletanja* 3. Maribor: Univerza v Mariboru. 211–236.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. Aleksandra Derganc (ur.): 33. SSJLK. Zbornik predavanj. Ljubljana: FF. 69–79.
- VORŠIČ, Ines, 2015: Tvorjenke s pomenom nosilnika lastnosti v novejšem slovenskem besedju (na primeru NSL in SNB). *Slavia Centralis* 8/1. 119–134.
- ŽELE, Andreja, 2005: Novejša leksika z vidika aktualizacije pomenov in tvorbenih usmeritev. Marko Jesenšek (ur.): *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. (Zora 32.) Maribor: Slavistično društvo, 240–248.
- ŽELE, Andreja, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Irena Stramljič Breznik

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
irena.stramljic@um.si

O feminativih v teoriji, slovaropisju in šolski praksi

V prispevku¹ predstavljamo ženska parna poimenovanja, ki so v slovenščini opazna tako tvorbeno kot pomenska skupina. Nato izpostavimo načine njihovega uslovarjanja v aktualnih enojezičnih slovarjih slovenskega jezika in predstavimo hrvaško leksikografsko prakso, ki v okviru projekta razvija specialni e-slovar moško-ženskih parov, kar je lahko tudi slovenski slovaropisni izziv. V tretjem delu pa s primerjavo hrvaških in slovenskih izkušenj prikažemo, kako je parna poimenovanja mogoče vključiti v šolsko prakso.

1 Uvod

1.1 S stališča besedotvorja je feminativ istopodstavno občno ali lastno ime ženskega spola, ki je parno moškemu, npr. *kmetica – kmet, žanjica – žanjec, učiteljica – učitelj, golobica – golob, medvedka – medved, lisica – lisjak, Jožefa – Jožef, Kranjica – Kranjec*, in vključuje podspol živosti ali človeškosti. Tam, kjer naravne spolne razlike niso očitne (npr. *uš*), tudi poimenovalne parnosti ni (Toporišič 1992: 186, 289, 383; Toporišič 2000: 183).

1.2 V nadaljevanju prispevka nas bo s slovničnega, slovarskega in za šolsko prakso uporabnega vidika zanimala le skupina občnoimenskih feminativov s kategorijo človeško. Slovnični pogled na feminative se osredinja na besedotvorno zmožnost slovenskega jezika kot tudi drugih slovanskih jezikov, slovarski in šolski pa predstavljata slovaropisne in uporabnostne izzive.

2 Feminativi kot tvorbeni in pomenska skupina

2.1 Razumevanje feminativov kot enotne pomenske in besedotvorne kategorije modifikacijskih izpeljank, ki se tvorijo z (a) dodajanjem ženskospolskega obrazila tvorjenkam moškega spola (*navij-ač – navijač-ica*) in (b) zamenjavo celotnega ali le izglasnega dela moškospolskega obrazila z ženskospolskim ob isti podstavi (*bor-ec – bor-ka*), je v slovanskih jezikih večinsko.²

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (J6-3134), ki ga financira ARIS.

² Nesporno prepoznani kot prave modifikacijske tvorjenke so tisti feminativi, nastali z dodajanjem ženskospolskega obrazila na moškospolsko obliko. Zanje srečamo še poimenovanji integralni ali pravi tvorbeni feminativi. Deloma

Ta interpretacijski vidik parnih ženskospolskih tvorjenk, nastalih po načelu dodajalnega oz. zamenjevalnega tipa iz moškospolskih oblik, je ohranjen tudi v tem prispevku, ko razmišljamo o feminativih ne samo z vidika besedotvorja, ampak tudi o njihovem uslovarjanju ali drugih možnostih prikaza, ki morajo izhajati iz jasnega metodološkega reda.

Premik interpretiranja feminativov z jezikovnosistemskega težišča na družbenostnega (Vidovič Muha 1997: 69–79, Vidovič Muha 2011: 30, 407–417) je mogoče zaslediti pri primeru t. i. zamenjevalnega tipa, ki se razlaga kot vzporedna tvorba tako moške kot ženske oblike iz iste podstave (npr. *boriti* → *bor-ec* in enako *boriti* → *bor-ka*), in s tem prehajanja takih ženskospolskih poimenovanj v nemodifikacijski tip tvorbe, tj. v tip navadnih izpeljank.

Protiargumenta za tako nepotrebno dvojno interpretacijo lahko najdemo tudi v jeziku samem. Prvi izhaja iz hierarhije, ki v jeziku daje prednost pomenu pred obliko. Torej so feminativi najprej enotna besedotvorna pomenska skupina, ki se po načinu tvorbe razlikuje. Drugi argument izhaja iz kombinatorike morfemov (morfotaktiki), ki raziskuje vzorce linearnih zaporedij in razvrstitev morfemov v tvorjenkah (Čermák 2011: 15). Ponazorimo to s primerom *borec* – *borka* in navedimo nekaj argumentov, zakaj tovrstni feminativi ne morejo nastajati neposredno z dodajanjem ženskospolskih obrazil na moškospolska, kot velja za očitne primere izmoškospolske tvorbe, npr. pri *navijač-ica*.

Pri zamenjevalnem tipu feminativov, nastalih po načelu zamenjave ženskospolskega z moškospolskim obrazilom po predhodni knitvi moškospolskega obrazila (*bor-ec* + *-ka* → *bor-ka*), imamo opraviti s pri tvorbi besed običajnim: (a) pojavom knitve obrazila v podstavi, ki se pojavlja tudi pri drugih tvorjenkah (npr. *minimal-en* + *-ec* → *minimal-ec* in ne **minimaln-ec*); (b) do knitve torej prihaja, ker je kombinacija morfemov (*-c-ka*) desno od korena v slovenščini netipična (*-ec-* + *-ka*: *borc-* + *-ka* → **borcka*); med zabeleženimi feminativi dodajalnega tipa s tako kombinacijo je bil le zgled *bruc-ka* (Markežič, Stramljič Breznik 2021: 141), pri katerem je feminativ nastal iz podstave *bruc*, prevzete in prilagojene iz hrvaške besede *brucoš* (SES), in je *-c-* sestavina podstave in ne obrazila; (c) kombinatorika obrazil (*-ec-* + *-ica*; *-ak-* + *-ica*; *-ač-* + *-ica*) je v tvorjenkah običajna, v prvih dveh primerih se zaradi premene na morfološki meji realizira kot *-č-ica*, vendar realizacija z dodajalnim obrazilom *-ica* v konkretnem primeru (*-ec-* + *-ica*: *borc-* + *-ica* → *borč-ica*) ustreza formalno, ne pa tudi pomensko, saj ima taka tvorbena kombinacija pomen manjšalnosti in ne feminativnosti.

različne so v slovenistiki, srbistiki in kroatistiki redkeje interpretacije druge skupine, poimenovane kot vzporedne ženskospolske tvorjenke oz. nepravi ali semantični ali supletivni feminativi, ki so pojmovani kot rezultat vzporedne tvorbe tako moške kot ženske oblike iz iste podstave (Markežič, Stramljič Breznik 2021: 9–10, 88–91).

Po načelu dodajalnega oz. zamenjevalnega tipa tvorbe so bili obravnavani tudi feminativi v monografiji (Markežič, Stramljič Breznik 2021: 194–195). Ugotovljeno je, da je v obeh izdajah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* večji odstotek (56 % v prvi izdaji oz. 53,6 % v drugi) feminativov za kategorijo človeško nastalo z zamenjevalnim načinom.

2.2 Ženskospolska poimenovanja so, razen tam, kjer gre na spol vezano biološko danost (npr. *dojilja*, *rodilja* star., *porodnica*), parne ustreznice k lastno⁻³ ali občnoimenskim poimenovanjem moškega spola. Več tipologij je predstavljenih v Markežič, Stramljič Breznik (2021: 94–96). Mogoča je posplošitev, da feminativi lahko nastajajo iz naslednjih občnoimenskih skupin (ne)tvorjenih moškospolskih poimenovanj: (a) izglagolsko (*bahač* – *bahačka*), (b) izpridevniško (*slabič* – *slabička*), (c) izsamostalniško motiviranih moških poimenovanj za nosilce poklicev ali drugih dejavnosti (*advokat* – *advokatka*, *advokatinja*); prebivalcev (*vaščan* – *vaščanka*), članov, pripadnikov različnih skupin (*grof* – *grofica*, *kristjan* – *kristjanka*), nosilcev značilnosti (*glavač* – *glavača*, *glavačka*) in tudi lahko iz (č) moškospolskih modifikacijskih izpeljank s stopnjevitostnim, ljubkovalnim, manjšalnim ali slabšalnim pomenom (npr. *nazadnjakar* – *nazadnjakarica*, *oslič* – *oslička*, *golobič* – *golobičica*, *bogatin* – *bogatinka*) (Toporišič 2000:161–163,169–170, 176–179, 183–187).

3 Uslovarjanje feminativov

3.1 Feminativi v aktualnih enojezičnih slovarjih slovenskega jezika

Pregled pomembnejših eno- ali večjezičnih slovarjev od 16. stoletja do danes (Markežič, Stramljič Breznik 2021: 96–100) kaže, da so bile ženske oblike v različnem obsegu in načinu prikaza (tj. v samostojnih ali nesamostojnih iztočnicah) ves čas prisotne.

Podrobneje bomo s stališča prikazov feminativov predstavili le najaktualnejše obstoječe oz. nastajajoče splošnoslvarske enojezične vire sodobnega slovenskega knjižnega jezika.

V *SSKJ I* (1970–1991) so bili feminativi samostojna gesla in so imela različne razlage. Pri domačih besedah, zlasti pa pri prevzetih, je najpogosteje nastopala sklicevalna

3 Ženske ustreznice lahko nastajajo k naslednjima moškospolskima lastnoimenskima skupinama osebnih in prebivalških imen. K prvim sodita: (a) rojstno ali krstno ime (*Jože* – *Jožica*) in (b) družinsko ime oz. priimek (*Jeraj* – *Jerajevka*, *Jerajka*). Take priimkovne vzporednice so v SP 2001 označene s kvalifikatorjem ljud.(sko).

Med prebivalška imena uvrščamo imena pripadnikov narodov, delov narodov in narodnosti, držav ali ljudstev in staroselcev (*Slovenec* – *Slovenka*, *Tamilec* – *Tamilka*; *Slovan* – *Slovanka*; *Južnoafričan* – *Južnoafričanka*; *Aborigin* – *Aboriginka*, *Bask* – *Baskinja*), prebivalcev naselij, pokrajin in celin (*Novomeščan* – *Novomeščanka*, *Tržačan* – *Tržačanka*; *Korošec* – *Korošica*; *Azijec* – *Azijka*, *Evropejec* – *Evropejka*) ter prebivalcev planetov (*Zemljan* – *Zemljanka*), tudi umišljenih prebivalcev (*Maršovec* – *Maršovka*, *Vogon* – *Vogonka*). *ePravopis*: <https://www.fran.si/pravopis8/Poglavje/3/velika_in_mala_zacetnica>.

razlaga ‘ženska oblika od’, na primer *desničarka* ‘ženska oblika od desničar’, *dentistka* ‘ženska oblika od dentist’. Razlaga je lahko bila tudi bolj samostojna: *harfistka* ‘ženska, ki igra harfo’, čeprav je bilo navedeno tudi geslo *harfist* z razlago ‘kdor igra harfo’ in bi lahko pričakovali sklicevalno razlago.

SSKJ 2, *eSSKJ in Sprotni slovar slovenskega jezika (SSSJ)* opuščajo sklicevalno razlago ženska oblika od (npr. *raziskovalka* po *SSKJ 1* ‘ženska oblika od raziskovalec’) in prehajajo k od moške oblike neodvisni razlagi pomena z besedo *ženska* (npr. *raziskovalka* po *SSKJ 2* ‘ženska, ki se (poklicno) ukvarja z raziskovanjem’ ali v *SSSJ mozaičarka* ‘ženska, ki se ukvarja z izdelovanjem mozaikov, navadno poklicno’), lahko pa tudi še z drugimi nadpomenkami, kot so *uslužbenka*, *pripadnica*, *pristašinja*, *delavka*, *članica*, *strokovnjakinja*, *učenka*.

Druga opažena značilnost je, da so feminativi tvorbeno zelo produktivna skupina, saj njihovo število nenehno raste, kar se odraža tudi v slovarjih. Če je bilo v *SSKJ 1* uslovarjenih 1939 ženskospolskih poimenovanj za osebe, jih je v novejši izdaji slovarja slovenskega knjižnega jezika (*SSKJ 2*) že 2228, od tega 291 takih feminativov, ki jih v *SSKJ 1* ni (Markežič, Stramljič Breznik 2021: 193). Podobno kaže *eSSKJ*, kjer je med 2888 slovarskimi iztočnicami zabeleženih 156 feminativov, med njimi 32 takih, ki jih druga izdaja slovarja še ne zajema⁴ (npr. *evalvatorka*, *homofobka*, *mnogobojka*, *navigatorka*, *satiričarka* ...). Preostali feminativi so že zabeleženi v *SSKJ 2*, a v *eSSKJ* nastopajo z natančnejšimi pomenskimi razlagami, npr. *blogerka* ‘ženska, ki na spletnem mestu, namenjenem predstavljanju zlasti posameznikovih zanimanj, mnenj, objavlja besedila, slike, posnetke’ (v *SSKJ 2* ‘ženska, ki piše blog’). V *SSSJ*⁵ med 1336 slovarskimi gesli najdemo 54 feminativov (npr. *anticepilka*, *fejmička*, *hipsterka*, *mentoriranka*, *tiktokerka*, *vlogerka*, *vplivnica* ...).

Feminativi v slovanskih jezikih niso prepoznani le kot pomenska skupina znotraj besedotvornega sistema jezika, marveč tudi kot opazna kategorija leksemov, ki zasluži tudi leksikografsko pozornost in uslovarjanje v specialnem slovarju. To je lahko tudi slovenski leksikografski izziv. Zato si bomo ogledali primer najbližje, to je hrvaške leksikografske prakse, ki v okviru projekta razvija e-slovar moško-ženskih parov.

3.2 Hrvaški slovar parnih poimenovanj v nastajanju

Na Oddelku za standardni hrvaški jezik Instituta za hrvaški jezik i jezikoslovje v okviru projekta⁶ nastaja *Tražilica muško-ženskih parova*. Vpis npr. moške oblike *ad-*

4 Do podatkov smo dostopali aprila 2023.

5 Sprotni slovar je zasnovan kot slovar informativne narave, ki zbira živo, v slovarjih še ne registrirano novejšo besedje (vključuje tudi najnovejše, uveljavljajoče se pomene že registriranega besedja) in v temeljnih obrisih prikazuje njegove pomenske, slovnične in pragmatične lastnosti. Jedro geslovnika predstavlja še neuslovarjeno besedje, katerega rabo v zadnjih letih potrjuje korpusno gradivo, dopolnjeno s predlogi jezikovnih uporabnikov.

6 Projekt *Muško i žensko u hrvatskome jeziku* poteka od 2017 do 2024. Na t. i. nastajajočem portalu mocijskih parov

miral ali ženske *admiralica* ponudi vse pare, tudi besednozvezne, ki so povezani z eno ali drugo iztočnico: *admiral / admiralica; admiral / admiralica flote; kontraadmiral / kontraadmiralica; viceadmiral/viceadmiralica*.

Kot že omenjeno, je včasih parno poimenovanje besednozvezno in tudi ne nujno istopodstavno, kot kaže primer iskanja za *medicinsko sestro*, ki ponudi kar 15 parov: *glavna medicinska sestra / glavni medicinski tehničar; klinički medicinski tehničar / klinička medicinska sestra; medicinska sestra babica / 0; medicinski tehničar / medicinska sestra; medicinski tehničar na praksi / medicinska sestra na praksi; medicinski tehničar praktičar / medicinska sestra praktičarka; medicinski tehničar specialist / medicinska sestra specialistica; medicinski tehničar u javnome zdravstvu / medicinska sestra u javnome zdravstvu; medicinski tehničar učitelj / medicinska sestra učiteljica; mjesni medicinski tehničar / mjesna medicinska sestra; pomočni medicinski tehničar / pomočna medicinska sestra; stručna medicinska sestra / stručni medicinski tehničar; upisana medicinska sestra / upisani medicinski tehničar; veterinarska medicinska sestra / veterinarski medicinski tehničar.*⁷

Dostopen *Odstražnji rječnik* moško-ženskih parov omogoča iskanje parov tudi na podlagi obrazila. Vpis obrazila *-inja* ponudi 259 besed, med njimi so po abecednem redu razvrščene, npr. *akademkinja, idiotkinja, pornografinja, trgovkinja, šezdesetogodišnjakinja* itd.

Posebej pa je zanimiva demorazličica *Mali rječnik mocijskih parnjaka od a do ž* v obsegu 455 parov. Sestavine slovarskega sestavka so barvno označene, kar omogoča boljši pregled, kot kaže primer za *advokat*.

Sestavek obsega onaglašeno iztočnico (*advokat*), slovnični označevalnik (imenica m.), zapis stranskosklonskih oblik za roditelj in vokativ ednine ter imenovalnik in roditelj množine (<G *advokata*, V *advokate*; mn. N *advokati*, G *advokata*>); sledi onaglašena ženska oblika (*advokatica*) s slovničnim označevalnikom (imenica ž.) z enakimi

so v tem tematskem kontekstu poleg iskalnika moško-ženskih parov predvidene tudi Jezikovne igre in Odzadnji slovar poimenovanj za vršilce/vršilke dejanj s trenutnimi prikazi demorazličic. V opisu projekta je izpostavljena možnost večperspektivnega pristopa (naglasnega, tvorbenega, normativnega, leksikografskega, sociolingvističnega, pragmatičnega in kontrastivnega). Pomembnost moških in ženskih poimenovanj pa kaže tudi veliko število potrebnih jezikovnih nasvetov, ki jih iščejo jezikovni uporabniki. Parni izrazi včasih presegajo besedotvorni vidik, saj se nekateri pari ne izražajo zgolj tvorbeno (*medicinska sestra – medicinski tehničar*). Namen portala je tudi predstaviti rezultate dosedanjih raziskav žensko-moških poimenovanj, jih po vzoru *lexiko* dopolniti s korpusnimi raziskavami in orodjem SketchEngine ter povezati z jezikovnim svetovanjem, ki vključuje obravnavano tematiko. Raziskave se nameravajo izpeljati tudi v hrvaških besedilih dopreporodnega razdobja in v frazeologiji.

⁷ Tudi v slovenščini je pri tem poklicu nekaj poimenovalnih težav, povezanih z razlikovanji glede na stopnjo izobrazbe. Po *Standardni klasifikaciji poklicev RS* je *bolničar negovalec* oz. *bolničarka negovalka* oseba, ki je opravila 3-letno poklicno izobraževanje in torej nima mature. Izraza *medicinska sestra* in *srednji zdravstvenik*, pridobljena po 4-letnem strokovnem programu zdravstvene nege in opravljeni poklicni maturi, počasi zamenjajeta poimenovanji *zdravstveni tehnik – zdravstvena tehnica*. Kdor pa zaključí visokošolski študij zdravstvene nege, pridobi naziv *diplomirana medicinska sestra* oz. *diplomirani zdravstvenik*.

stranskosklonskimi oblikami, kot pri moški obliki (<G *advokātice*; mn. N *advokātice*, G *advokātica*>). Temu pa sledi še priporočilo o ustreznosti rabe (Umjesto riječi *advokat/advokatica* bolje je upotrijebiti riječ *odvjetnica/odvjetnik*).

4 Kaj početi s feminativi v šolski praksi?

Ker gre za opazno pomensko in besedotvorno skupino tvorjenk, jih v obliki vaj pogosto srečujemo v učbenikih in delovnih zvezkih za pouk slovenščine od osnovne do srednje šole.

Vedno večjemu poudarku na digitalizaciji sledi tudi nastajanje interaktivnih učnih e-okolij in predstavili bomo tovrstne hrvaške in slovenske izkušnje z zornega kota feminativov.

4.1 Hrvatski u školi

Spletna povezava *Hrvatski u školi* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje je namenjena učencem oz. dijakom v osnovnih in srednjih šolah ter njihovim profesorjem, kot tudi širši zainteresirani javnosti. Med različnimi zavihki je poseben namenjen tudi parnim poimenovanjem in njihovim paradigmam.

4.1.1 Gre za zbirko *Etnici in ktetici*,⁸ ki vsebuje poimenovanja držav, mest ter iz njih tvorjene moške in ženske oblike prebivaljskih imen ter ustrezne vrstne pridevnike. Predstavljene so npr. tudi vse sklonske oblike za iztočnico *Slovenija, Slovenac, Slovenka* in vrstni pridevnik *slovenski*.

4.1.2 Na podlagi zbirke so nastale tudi jezikovne naloge. Gre za v šolski praksi pogosto uporabljeno dopolnjevanje oz. vstavljanje ustreznih lastnoimenskih oblik na prazna mesta, npr. *Stanovnik Hrvatske je Stanovnica Hrvatske je*

4.2 Zavihka *Igre in Savjeti* v projektu *Muško i žensko u hrvatskome jeziku*

V projektu nastajajo še dodatni uporabni rezultati, ki so primerni za šolsko prakso.

4.2.1 Prva igra *Nauči mocijske parnjake* je namenjena vpisovanju ženskega parnega poimenovanja, npr.//kolega. Mogoče je izbrati naloge z 20, 50 ali 100 pari s časovno ali brez časovne omejitve za odgovor.

4.2.2 Druga igra *Muško-ženski parovi (pamtilica)*, povezana z občnoimenskimi parnimi poimenovanji, je izdelana kot igra za urjenje spomina. Pri tem se lahko izbere

8 *Ktetik* (grč. κτητικός; posvojni), posvojni pridjev od imena naseljenega mjesta (ili od etnika ili etnonima). Tako je prema nazivu naseljenoga mjesta *Split* ktetik *splitski*, a prema *Dubrovnik* (Dubrovčanin) *dubrovački*. ktetik. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34365>>.

iskanje parov za živali, poklice ali ljudi. Po obsegu je mogoče izbrati 4, 8 ali 12 spominskih kartic.

4.3.2 Poseben zavihek *Savjeti* pa vključuje tudi jezikovno svetovanje pri poimenovanjih za ženske ustreznice, npr. *babica* > *primalja*. Druga oblika je v odnosu do prvega strokovnega izraza žargonizem za poimenovanje osebe, ki pomaga pri porodu. Ker moške oblike od *primalja* ni, je svetovana raba *pomočnik/pomočnica porodničara*. Podanih je še nekaj podobnih nasvetov.

5 Slovenske izkušnje

5.1 Spletišče *Slovenščina na dlani*⁹ specifičnih vaj, namenjenih moško-ženskim parom, ne vključuje, saj pravopisni in slovnični sklopi pokrivajo najpogostejše pravopisne in slovnične napake učencev, kot so bile zaznane iz analize korpusa *Šolar* oz. ankete učiteljic in učiteljev. Če se že najde kak primer naloge, ki zahteva izbiro ženskospolske ustreznice ali njene najprimernejše obrazilne variante (npr. *odbojkašica*, *odbojkarka*, *odbojkarica*, *odbojkarca*), so tovrstne naloge nastajale le v okviru besediloslovja in so vezane na konkretno besedilo, medtem ko je besedotvorje kot posebno poglavje v slovnici izpuščeno.¹⁰

5.2 Spletni portal *Franček*¹¹ parna poimenovanja sistematično vključuje.

5.2.1 Najdemo jih pod rubriko *Kje je kaj v slovnici?* pod razdelkom *Odnosi med besedami (besedoslovje)* in s klikom na *Vaje* se odpre spustni seznam, na katerem lahko izberemo naloge od *Poklici 1* do *Poklici 7* z rešitvami. Naloge so bolj kot besedotvornim vidikom namenjene širjenju besedišča, torej utrjevanju sporazumevalne zmožnosti, in so primerne za učence od prvega do petega, največ šestega razreda.¹²

5.2.2 Drugo mesto, kjer lahko srečamo parna poimenovanja z 870 vključenimi nizi, je razdelek *Črkozmed*, ki omogoča generiranje različnih nalog. Podatki so bili izvoženi iz *SP 2001*, in sicer iz podiztočnic z besednovrstno oznako samostalnik in kvalifikatorjem

9 *Slovenščina na dlani* je inovativno interaktivno učno e-okolje, namenjeno uporabi v šolah pri učenju slovenščine, pa tudi za vse zainteresirane zunanje uporabnike. Pri izdelavi orodja so uporabljene najsodobnejše jezikovne tehnologije in ni enostaven prenos zasnove delovnega zvezka na papirju v elektronsko obliko, saj v svoji zasnovi izkorišča prednosti digitalnega medija.

10 Za pojasnila se iskreno zahvaljujem vodji projekta dr. Nataliji Ulčnik in dr. Ines Voršič, sodelujoči v projektu Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete UM.

11 Portal *Franček* je sestavljen iz osmih razdelkov: pomen, sopomenke, pregibanje, izgovor, frazemi, narečja, izvor in zgodovina. Pri delu je nastal tudi nov *Šolski slovar slovenskega jezika*, ki ponuja 2000 slovarskih sestavkov, za katere so vire iskali zlasti v šolskem korpusu učbenikov in v mladinski literaturi. Zanimivi sta še aplikaciji *Črkozmed*, s pomočjo katere lahko učitelji ustvarijo delovne liste s 15 tipi jezikovnih nalog, in *Besedoboj*, v kateri se lahko posamezniki pomerijo s slovenskimi književniki: Francetom Prešernom, Ivanom Cankarjem, Lili Novy, Srečkom Kosovelom, Valentinom Vodnikom in Zofko Kveder.

12 Za podrobnejše informacije o parnih poimenovanjih na *Frančku* se iskreno zahvaljujem dr. Nini Ledinek in dr. Janušu Ježovniku z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.

člov. Nato so bili ročno izločeni vsi primeri, ki po presoji avtorjev niso ustrezali pričakovanemu poznavanju otrok. Pogosto so bili izločeni taki nizi, v katerih so moške iztočnice tuja ali redka poimenovanja; za ponazoritev nekaj primerov z začetnega seznama, npr. *abderit*, *abiturient*, *abolicionist*, *abonent* ipd. V zelo redkih primerih so bili izločeni tudi variantni feminativi z ekspresivno konotacijo, kot npr. *bruc* – *bruclja*, *bruculja* (ostala je *brucka*), *car* – *carinja* – *carica* (ostala je *carica*), *čebelar* – *čebelarica* – *čebelarka* (ostala je *čebelarka*), *krojač* – *krojačica* (ostala je *šivilja* kot primer neistokorenskega parnega poimenovanja).

5.2.3 Tudi na portalu *Franček*¹³ se na vprašanja, povezana z različnimi feminativi, odgovarja v *Jezikovni svetovalnici za učitelje* v sklopu *Besedotvorje*, npr. *Kako se imenuje samica vola? Ženska oblika samostalnika "praktik" ipd.*

5.2.4 In nazadnje še vprašanje, ali tudi v slovenščini razpolagamo z bazo podatkov o prebivalskih imenih in njihovih oblikah, kot jo imajo Hrvati. Odgovor je pritrdilen. Na portalu *Fran* Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša nastaja v okviru pravopisnih kategorij *ePravopisa*. Geslovník z imeni držav trenutno obsega 284 eno- in večbese-dnih iztočnic. Geslovník za imena krajev (naselbinskih imen) pa obsega 400 iztočnic. Vključena so imena slovenskih in tujih krajev, med katerimi je 37 endonimov in 46 eksonimov ter 34 imen krajev iz Slovenije. Poleg slovničnih podatkov so pri vseh iztočnicah vključeni še zgledi in opozorila, primeri predložne rabe, besedotvorni podatki (prebivalec, prebivalka, svojilna pridevnika iz obeh oblik in vrstni pridevnik), oblikoslovni in še drugi morebitni povezani podatki.¹⁴

6 Sklep

Ugotavljamo, da moško-ženska poimenovanja predstavljajo opazno pomensko in besedotvorno kategorijo, ki je lahko zanimiva tako z jezikovnosistemskega kot družbenostnega zornega kota. Pri prvem je na preizkušnji jezik s svojo razpoložljivo morfološko kombinatoriko, pri drugem vsak izmed nas v doslednem spoštovanju in rabi poimenovanj, prilagojenih spolu glede moškega ali ženskega nosilca dejavnosti, lastnosti ali značilnosti.

Primerjalni hrvaško-slovenski pogled je pokazal, da oba jezika posvečata primerljivo pozornost tovrstni leksiki. Hrvati sicer razvijajo bazo moško-ženskih parov v okviru samostojnega projekta, rezultat katerega so nastajajoči odzadnji slovar, iskalnik, jezikovno svetovanje in igre, povezane z moško-ženskimi poimenovanji. Na posebnem portalu *Hrvatski u školi* pa imajo bazo zemljepisnih lastnih imen s prikazom oblikoslovnih paradig za imena držav, mest ter moške in ženske oblike za prebivalce ter vrstne pridevnike.

13 <<https://svetovalnica.xn--frank-l2a.si/category/8/besedotvorje>>.

14 <

Tudi Slovenci na portalu *Fran* nudimo izčrpen vir parnih poimenovanj v vseh dostopnih slovarskih virih, prav tako lahko jezikovni uporabniki dobijo odgovore na težja vprašanja tega sklopa v *Jezikovni svetovalnici*, hkrati pa v okviru *ePravopisa* nastaja nabor imen držav in krajev s poimenovanji prebivalk in prebivalcev ter njihovo tako oblikoslovno kot besedotvorno paradigmo.

Za mlajše jezikovne uporabnike so na portalu *Franček* dostopne jezikovne vaje za utrjevanje parnih poimenovanj kot tudi *Jezikovna svetovalnica za učitelje*.

Česa torej še ne vemo o feminativih? Tega, kar lahko ponudi specialni slovar feminativov, ki ima že nekaj preizkušenih konceptov v nekaterih slovanskih jezikih. A to je posebna tema, o kateri velja spregovoriti ob drugi priložnosti.

VIRI IN LITERATURA

ČERMÁK, František, 2011: *Morfematika a slovtvorba češtiny*. Praga: Nakladatelství lidové noviny.

ePravopis: *Slovar slovenskega pravopisa* 2014-. <www.fran.si>.

eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 2016-. <www.fran.si>.

Jezikovna svetovalnica za učitelje. <https://svetovalnica.xn--frank-12a.si/domov>.

MARKEŽIČ, Tjaša, STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2021: *Feminativi v slovenskem jeziku*. Maribor: Univerzitetna založba.

Portal *Fran*. <https://fran.si>.

Portal *Franček*. <https://www.xn--frank-12a.si>.

Portal *Hrvatski u školi*. <http://hrvatski.hr/>.

Portal *Slovenščina na dlani*. <https://slo-na-dlani.si>.

Projekt *Muško in žensko u hrvatskome jeziku*. <http://ihjj.hr/projekt/musko-i-zensko-u-hrvatskome-jeziku/72/>.

SES: SNOJ, Marko, *Slovenski etimološki slovar*³. <www.fran.si>.

SP 2001: *Slovenski pravopis*. <www.fran.si>.

SSKJ 1: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. <www.fran.si>.

SSKJ 2: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, <www.fran.si>.

SSSJ: *Sprotni slovar slovenskega jezika* 2014-. <www.fran.si>.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. Aleksandra Derganc (ur.): *XXXIII. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Variantnost v jeziku

Duša Divjak Race

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

dusa.race@zrc-sazu.si

Teoretična izhodišča za kvalificiranje v eSSKJ

Prispevek¹ predstavlja teoretični okvir in pojasnila za novosti in spremembe v slovarskem označevanju za tretjo izdajo Slovarja slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ). Obravnava ustreznost slovenske zvrstnostne teorije kot podlage za slovarsko kvalificiranje ter na osnovi različnih meril zaznamovanosti (čas, prostor, področje, frekvenca, besedilna vrsta, subjektivno vrednotenje, družbene specifikke, pomen, norma) in s primerjavo kvalificiranja zlasti v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in Slovenskem pravopisu utemeljuje novo tipologijo kvalifikatorjev.

1 Teorija jezikovnih zvrsti kot podlaga za slovarsko kvalificiranje

Slovenska teorija jezikovnih zvrsti, ki se je oblikovala na podlagi nazorov praškega strukturalističnega funkcionalizma,² je bila z raznimi prilagoditvami podlaga za kvalificiranje leksikalnih enot v vseh temeljnih slovarskih virih knjižne zvrsti slovenskega jezika. Prvič v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991; v nadaljevanju SSKJ), nato v slovarju *Slovenskega pravopisa* (2001; v nadaljevanju SP) in drugi izdaji SSKJ (2014; v nadaljevanju SSKJ 2), v kateri je bilo kvalificiranje posodobljeno zaradi spremenjenih družbenih razmer in vključenosti leksike iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (2012).

Jezikovnozvrstna teorija opisuje delne sisteme jezika oz. zvrsti, ki jih Toporišič definira kot »različke istega bodisi v jeziku ali besedilih ali tipske raznolikosti skupnega« (1992: 381) in deli na (2004: 13): socialne, funkcijske, časovne (zgodovinske) in mernostne zvrsti. Opisovanje zvrsti določenega jezika pomeni popisovanje njenih jezikovnih lastnosti in procesov na različnih jezikovnih ravninah, kot se kažejo v reprezentativnih korpusih, ki vsebujejo besedila za to zvrst osrednjih besedilnih vrst in sporazumevalnih položajev. Iz takega opisa izhajajoča definicija zvrsti se osredotoča zlasti na jezikovne lastnosti njenih jedrnih prvin, ki se sicer lahko pojavljajo v različnih zvrsteh, vendar so za obravnavano bolj običajne, tipične. S tem se določi tudi domet zvrsti, ki pa se zaradi zunajjezikovnih sprememb oz. zvrstnega sovplivanja nenehno spreminja.

Toporišičevi tipologiji zvrsti je sledilo nekaj kritičnih odzivov (Pogorelec 1977; Dular 1974; Müller 1974) in drugih razprav, ki kažejo na različno razumevanje pojavnih

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju* (P6-0038), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

2 Prvič je bila celoviteje opisana v Toporišičevih učbenikih *Slovenski knjižni jezik 1–4* (1965–1971), njena tipologija pa vključena v *Slovensko slovnico* 1976 (©2004; v nadaljevanju SS).

oblik jezika (Vidovič Muha 1971/2; Smole 2004; Skubic 2005; Mikolič 2007). Več je pozivov po prenovitvi teorije zvrstnosti (Kržišnik 1998; Petek 2018). Glavni očitke k socialnim zvrstem je razkorak med teoretičnim opisom in dejanskimi izkušnjami jezikovnih uporabnikov oz. aktualno rabo (Kržišnik 2004: IX; Vogel 2017, 2018; Race 2021: 39). Odprtost javnosti za najširšo komunikacijo je za javne položaje vzpostavila drugačno, bolj vključevalno sporazumevalno normo, kot je predstavljena v zvrstnostni teoriji. Glavni očitki teoriji funkcijskih zvrsti se nanašajo na odsotnost teoretičnih utemeljitev osnovnega merila – funkcijo (Dular 1979; Skubic 1995, 2005) in jasnih dejavnikov za uvrščanje besedilnih vrst v določeno funkcijsko zvrst (Nidorfer Šiškovič 2013: 271). Ta manko naj bi zapolnil pragmatični pristop, ki ga je začela Kunst Gnamuš (1991) in nadaljevali Skubic (1995), Mikolič (2007) s klasifikacijo funkcijske zvrstnosti na podlagi pragmatične funkcije, ter klasifikacija besedilnih vrst ali žanrov (prim. Nidorfer Šiškovič 2013).

Leta 2021 je bila na pedagoškem portalu Franček v besedilu *Družbene zvrsti in besedilne vrste* (Gliha Komac, Race idr. 2021) predstavljena posodobljena zvrstnostna teorija za šolsko rabo, ki opisuje dve smeri diferenciacije; glede na (1) družbeno vlogo, ki jo govorec pri sporazumevanju zavzame, in (2) področja človekovega udejstvovanja, na katerih se jezikovna raba kaže v bolj ali manj tipičnih besedilih. Za prve različice se uporablja termin družbene zvrsti,³ za druge pa besedilne vrste, ki so predstavljene v okviru različnih področij sporazumevanja.⁴ Toporišičevi t. i. prenosniški zvrsti (govorjena in pisna) sta obravnavani kot dva načina jezikovne realizacije, ki se uresničujeta v vseh družbenih zvrsteh in na vseh področjih jezikovne rabe.

Definiranje zvrsti, ki je predmet slovarskega opisa, je v konceptu oz. uvodu slovarja nepogrešljiv del, saj utemeljuje izbor slovarskega gradiva in določa nevtralnno orientacijsko izhodišče za kvalificiranje zaznamovanih enot. Knjižni jezik, ki je predmet opisa v eSSKJ, je v prenovljenem opisu zvrsti opredeljen kot razmeroma enoten, za celotni slovenski jezikovni prostor bolj ali manj dogovorjen, usklajen in opisan sistem, ki se v rabi uresničuje z nekaterimi zemljepisnimi in individualnimi jezikovnimi značilnostmi njegovih uporabnikov. Njegova tipična raba je vezana na sporazumevalne položaje, v katerih je govorec v formalni družbeni vlogi, oz. na položaje, ko namen in druge okoliščine sporočanja zahtevajo večjo enotnost v izrazju, ki predvidoma poveča razumljivost, ter večjo skrb za vsebino in obliko besedila (Gliha Komac, Race idr. 2021: 3). Bolj kot simbolna vrednost je poudarjena uporabnost knjižnega jezika, saj zaradi svoje

3 Družbene zvrsti so v primerjavi s Toporišičevo teorijo manj razdeljene, saj se delijo na *knjižni jezik, pogovorni jezik in narečje*. Opis posamezne zvrsti, zlasti pogovorne, predpostavlja njeno variantnost in uporabnika usmerja v razumevanje vzrokov, zaradi katerih se za določene sporazumevalne okoliščine, namene, pričakuje uporaba določenega koda.

4 Specializirana področja so strokovna področja (s strokovnimi besedili), področje umetnosti (z umetnostnimi besedili), medijev (z medijskimi besedili) in uradovanja (z uradovalnimi besedili). V okvir splošnega področja so umeščena praktičnosporazumevalna besedila in druge vrste (hibridnih) besedil, ki sicer posegajo na specializirana področja, vendar so namenjena ali prilagojena splošni javnosti oz. nespecializiranemu uporabniku.

splošne razumljivosti najširšemu krogu uporabnikov (jezikovni skupnosti) omogoča jasnost, razumljivost, pa tudi natančnost in pretanjenost sporazumevanja v vseh razsežnostih človekovega udejstvovanja.

Poleg leksikalnih enot, ki predstavljajo nevtralno jedro knjižnega jezika, so v slovar knjižnega jezika vključene tudi enote, ki so omejene na določene sporazumevalne kontekste oz. njihova raba sproža določene (predvidljive) učinke. Te enote so lahko izvorno vezane na drug jezikovni sistem (npr. pogovorni (*zrihtati*), narečni (*ajtek* 'oče')) ali pa je njihova zaznamovana raba pogojena z drugimi kriteriji, kot so čas, prostor, področje, subjektivno vrednotenje, družbeni status, situacijski kontekst, besedilna vrsta ipd., ki v zvrstnostni teoriji ne nastopajo kot merila za posamezne zvrsti. S tega vidika so kvalifikatorji, ki predstavljajo določeno zvrst, nekakšne krovne kategorije, ki prekrivajo več kontekstov rabe leksikalne enote,⁵ ki bi jih bilo uporabniku v slovarju smiselno predstaviti.

2 Tipi zaznamovanosti jezikovnih enot

Pri kategoriziranju kvalifikatorjev, ki kažejo na različne tipe zaznamovanosti leksikalne enote, je bolj kot zvrst, aktualen termin stilem. Najpomembnejše merilo za prepoznavo stilema je njegova nepredvidljivost v določenem kontekstu (Katnić-Bakaršič 1999: 12). Obstaja več vrst stilno zaznamovanih jezikovnih enot, Toporišič v SS (2004: 124–133) navaja 5 kategorij, in sicer čustveno (ekspresivno), socialnozvrstno (s podrazdelkom zaznamovanosti interesnih govoric), funkcijskozvrstno, časovno zaznamovane enote ter enote, zaznamovane glede na rabljenost ter izvor. S Skubičevu (2005) utemeljitvijo sociolektov se v obravnavo ponuja kategorizacija glede na merila čas (diahrona), prostor (diatopična), sociolekt (diastratična) in stil/register (diafazična zaznamovanost) (Coseriu 1981; Mićanović 2008 idr.), pri kateri je ob prenosu v slovensko jezikoslovje problematično zlasti razumevanje registra, saj ta s povezovanjem jezikovnih prvin s situacijskimi karakteristikami presega ločevanje med družbenim in funkcijskim.

Najpodrobnejšo kategorizacijo zaznamovanosti za kvalificiranje je podal Hausmann (1989). Ta je bila v nadaljevanju večkrat modificirana (Jackson 2002; Atkins, Rundell 2008 idr.).⁶ Za potrebe opisa tipologije kvalifikatorjev eSSKJ v nadaljevanju bomo v obravnavo primerjalno pritegnili kvalificiranje v SSKJ in SP, kot podlago pa vzeli kategorizacijo, ki so jo za namene poenotenja med različnimi sistemi označevanja v

5 Npr. k označitvi enote s kvalifikatorjem za pogovorno zvrst lahko botruje več dejavnikov: njegova pretežna govorjenost, prostorska omejenost, neformalnost ali neskladnost s knjižnojezikovno normo. Na problematičnost takih krovnih kvalifikatorjev opozorita tudi Atkins in Rundell (2008: 496).

6 Hausmann (1989: 651) navaja 11 kategorij t. i. diasistemskih informacij: diahrona (merilo: čas), diatopična (prostor), diaintegrativna (narodnost), diamedialna (prenosnik), diastratična (družbeno-kulturne specifikacije), diatekstovna (besedilna vrsta), diafazična (formalnost), dianormativna (norma), diatehnična (specializiranost področja), diafrekvenčna (pogostnost) in diaevalvativna (subjektivno vrednotenje) kategorija. Za primerjavo med različnimi klasifikacijami gl. Salgado idr. (2019: 137).

različnih slovarjih predlagali Salgado, Costa in Tasovac (2019: 148–149). Salgado idr. predlagajo 9 skupin kvalifikatorjev, ki se ločijo glede na naslednja merila: čas, prostor, področje, frekvenca, besedilna vrsta, subjektivno vrednotenje, družbeno-kulturne specifičnosti, pomen in norma.

3 Slovar slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ)

eSSKJ je splošni razlagalni slovar knjižnega jezika, ki na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša od 2016 izhaja kot rastoči slovar z letnimi prirastki. Opisuje sodobno jezikovno rabo, kot se kaže zlasti v korpusnem gradivu *Gigafida*, v manjši meri so upoštevani tudi drugi korpusni in elektronski viri.

Predmet leksikografskega opisa v slovarju so jezikovne enote, ki glede na korpusno gradivo izkazujejo dovolj pogosto in konsistentno rabo v knjižnih besedilih. Poleg formalnih lastnosti leksema, pomenske členitve, navedbe tipičnih kolokacij in ponazarjalnega gradiva, izvora ipd., slovarski sestavek v eSSKJ s kvalifikatorji in kvalifikatorskimi pojasnili prinaša tudi podatke o rabi, ki izhajajo iz analize gradiva in so ovrednotena na podlagi vnaprej določenih smernic in meril, usklajenih v širši strokovni skupini.

Jezikovne enote, ki se nezaznamovano uporabljajo v vseh sporazumevalnih položajih (tudi formalnih) in besedilnih vrstah, v slovarju niso posebej okvalificirane. Za posredovanje informacij o družbeno, prostorsko, časovno in vrednotenjsko specifični rabi jezikovnih enot se uporablja kvalifikatorje in kvalifikatorska pojasnila. Uporabnika pri razumevanju in izbiri jezikovnih sredstev, ki ustrezno in učinkovito uresničijo govornikov namen, poleg kvalifikatorjev usmerjajo tudi razlage, ki lahko prinašajo podatke o razlogih za nevtralnost, kontekstu rabe, zlasti pa je komunikacijski vidik poudarjen v funkcijskih razlagah (Race 2020), npr. *abrakadabra* > ‘uporablja se, ko govorec čara in naredi, da kaka stvar izgine, se pojavi, spremeni’; *Lepo pozdravljeni!* > ‘uporablja se, ko govorec koga vljudno pozdravi’.

4 Nova tipologija slovarskih oznak za eSSKJ

Izhodiščna tipologija slovarskih oznak za eSSKJ je bila predstavljena v *Konceptu novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2015), del nje tudi pojasnjen v prispevku *Socialnozvrstno označevanje v nastajajočem splošnorazlagalnem slovarju* (Gliha Komac, Žele 2019). Ob redakcijskem delu je bila izhodiščna tipologija deloma prenovljena in predstavljena v prispevku *Tipologija slovarskih oznak za tretjo izdajo Slovarja slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ)* (Gliha Komac, Divjak Race 2022).

V primerjavi s predhodnimi tipologijami kvalificiranja v SSKJ, SP in *Konceptu* je najvidnejša tipološka sprememba ukinjanje kvalificiranja na podlagi družbenih zvrsti. Družbene zvrsti predstavljajo teoretično sistematizacijo jezikovne rabe slovenskega jezika

v celoti, nova tipologija pa v središče postavlja zgolj opis jezikovne rabe znotraj enega sistema, tj. knjižnega jezika. Označevanje smeri prehoda v knjižni jezik, kar označujejo pogovorni, narečni ipd. kvalifikatorji, slovarskemu uporabniku ne podaja jasnih informacij, v katerih okoliščinah knjižne rabe je leksikalno enoto ustrezno uporabiti, zato se v eSSKJ za označevanje enot, ki se pričakovano uporabljajo samo v stikih z zmanjšano stopnjo formalnosti, uporablja kvalifikatorja manj formalno in neformalno.

4. 1 Kvalifikatorji glede na tipe zaznamovanosti

4.1.1 Časovna zaznamovana leksikalna enota je vezana na rabo v preteklem obdobju (arhaizmi) ali na sodobnost, zlasti če je v jeziku šele nastala (neologizmi). V SSKJ in SP so časovno zaznamovane enote označene s kvalifikatorjema *star.*, *zastar.*, odvisno od tega, ali se enota še uporablja (*star.*) ali praviloma ne več (*zastar.*), SP vsebuje še kvalifikator *nov* (tj. *novota*). V eSSKJ se uporablja samo en časovni kvalifikator, tj. *starinsko*, saj je merilo za vključitev leksikalne enote v slovar njena dovolj pogosta raba in ustaljenost v sodobnem gradivu, občutenje novosti izraza, ki narekuje označitev neologizma v SP, pa ni merilo za bolj ali manj ustrezno ali pričakovano rabo v knjižnem jeziku.

4.1.2 Frekvenčna zaznamovanost: eSSKJ podatkov o pogostnosti leksemov ali določenih pomenov eksplicitno ne daje, saj so ti podatki za odločanje med alternativnimi izrazi v konkretni sporazumevalni situaciji uporabni le, če so ponazorjeni glede na različne kontekste rabe.⁷ eSSKJ vsebuje kvalifikatorsko pojasnilo redko, vendar je ta omejen na označevanje nizko frekventnih oz. stilnih izgovornih ali oblikovnih dvojnic, ki imajo pogostejšo nevtralnno vzporednico (*Koncept* 2015: 14). Namesto kvalifikatorskega pojasnila redko bi bil ustrenejši natančnejši kvalifikator ali več njih (npr. prostorski kvalifikator, *starinsko*, *privzdignjeno*), vendar se tipi zaznamovanosti pri tovrstnih dvojnica (npr. 3. os. mn. *plétejo* redko *pletó*) med seboj prepletajo, zato je natančnejša opredelitev otežena.

4.1.3 V kategorijo **družbene zaznamovanosti** se vključujeta diastratična in diafazična zaznamovanost, saj sta obe pogojeni s širšim družbenim dogovorom znotraj jezikovne skupnosti, ki določa tipične, pričakovane vzorce jezikovnih praks in rab oz. jezikovnega vedenja.⁸

Diastratično zaznamovana leksikalna enota je vezana zlasti na rabo znotraj določene družbene skupine (starostne, interesne ipd.). V SSKJ in SP je ta tip zaznamovanosti izražen s kvalifikatorji *žarg.* (v obeh slovarjih), *sleng.*, *latov.*, *mestn.* in *izobr.* (le v SP),

⁷ V SSKJ so frekvenčni kvalifikatorji združeni s časovnimi (kategorija časovno-frekvenčni kvalifikatorji: raba narašča, raba peša, redko), v SP so razdeljeni v dve kategoriji, in sicer med pogostnostne oznake (prilož., redk.) in posebne oznake (narašč., pešaj.).

⁸ Kot poudarjata Gliha Komac in Race (2022: 612) pri tem ne gre za določanje nosilca knjižnega jezika (določenega z izobrazbo, družbenim položajem), temveč se beleži vrednotenje leksikalnih prvin z vidika celotne jezikovne skupnosti.

eSSKJ pa tovrstnih kvalifikatorjev ne predvideva. Tako zaznamovane enote so v knjižni rabi tipične za manj formalne, zlasti pa neformalne položaje, zato so po potrebi okvalificirane z diafazičnega vidika in/ali z drugimi kvalifikatorji (zlasti prostorskimi in ekspresivnimi).

Diafazično zaznamovano leksikalno enoto določajo tipi sporazumevalnih položajev, ki se določajo s pomočjo stopenjske lestvice formalno–neformalno. Formalnost je definirana kot »lastnost jezikovne prvine, da jasno, enoumno, natančno poimenuje stvarnost, in sicer z ustaljenim, pričakovanim izrazom na družbeno sprejemljiv in ustrezen način« (Gliha Komac, Race 2022: 616). Kot trdi Judith T. Irvine (1979: 774–775), se formalnost kaže na treh ravneh. Prva je na ravni jezikovnega sporočila, ki je v večji meri predvidljivo zaradi vnaprej določene strukture, druga je na ravni značilnosti družbene situacije, ki zahteva resnost, vljudnost in spoštovanje avtoritete, tretja pa je raven koda, ki ga opredeljuje večja enoumnost in objektivnost. Za formalne položaje je običajna višja stopnja uradnosti, uniformiranosti (vnaprej predvidena, določena forma, način izražanja, vedenje), pogosto tudi abstraktnosti, ter vzpostavljanje in ohranjanje medosebne distance, za manj formalne pa večja sproščenost, spontanost, neposrednost (zaradi manjše medosebne distance) in vezanost na specifične skupine jezikovnih uporabnikov. Diafazičnih kvalifikatorjev SSKJ in SP nimata, je pa ta vidik prisoten v opisih kvalifikatorjev; za knjižno pogovorne leksikalne enote SP navaja, da se uporabljajo v »bolj sproščenih govornih položajih«, slengovske pa so značilne za »neformalne združbe« (2001: 129).⁹

Družbeno zaznamovanost v eSSKJ predstavljata kvalifikatorja manj formalno in neformalno, ki označujeta odstopanje od knjižnojezikovne norme (tj. sporazumevalne norme v govornih položajih, v katerih je predpostavljena, pričakovana raba knjižnega jezika oz. ima govorec namero govoriti knjižno), predvidene za bolj formalne, navadno javne sporazumevalne položaje (Gliha Komac, Race 2022: 617).

4.1.4 Za označevanje **prostorske zaznamovanosti** SSKJ in SP uporabljata narečne kvalifikatorje, SP še pokr. (*pokrajinsko pogovorno*). Prostorski vidik v zvrstnostni teoriji ni neodvisna kategorija, temveč podrejena družbenim zvrstem, saj je prostorsko določilo prisotno v opisih vseh družbenih zvrsti.¹⁰ Pri tem je problematično predvsem povezovanje knjižnega pogovornega jezika zgolj z osrednjeslovenskim prostorom (Markarova 2004; Tivadar 2011) oz. predpostavka, da je središčno normativno, sprejemljivo, splošno slovensko, pokrajinsko pa odklon, ki za knjižno rabo ni sprejemljiv. Ker se prostorsko zaznamovane enote uporabljajo v različnih sporazumevalnih položajih (tudi

⁹ V SSKJ 2 je bilo uvedeno kvalifikatorsko pojasnilo zlasti v sproščenem ožjem krogu, ki izrazno kaže na ta tip zaznamovanosti, vendar glede na označene lekseme (*hors, naspidiran, pofel* idr.) sklepamo, da zaznamuje zlasti prvine iz slenga.

¹⁰ SP npr. navaja, da oznaka *neknjižno pogovorno* označuje »splošnoslovensko ali predvsem osrednjeslovensko neknjižno prvino«, *pokrajinsko pogovorno* označuje »neknjižno prvino, značilno za večja področja«, *narečno* za »manjša področja«.

v bolj formalnih, npr. na obrobju slovenskega etničnega in jezikovnega prostora) in njihova raba zaradi večje mobilnosti ljudi ni (več) v bistveni meri povezana z družbeno stratifikacijo govorcev, so v eSSKJ obravnavane ločeno od družbene zaznamovanosti. Prostorski kvalifikatorji tipa primorsko, osrednjeslovensko v eSSKJ označujejo leksikalne enote, ki se primarno, tipično uporabljajo na zemljepisno omejenem prostoru oz. med uporabniki, ki bodisi izhajajo iz istega območja (simbolna, identifikacijska vloga izvorne govornice) bodisi prostorsko zaznamovano leksiko razumejo (in uporabljajo).

4.1.5 Področna zaznamovanost: Področja jezikovne rabe primarno delimo na splošna (leksikalne enote so del t. i. splošnega jezika) in specializirana (leksikalne enote so del strokovnega jezika, terminologije). Področna zaznamovanost leksikalne enote veže na specializirana področja jezikovne rabe, ki se razlikujejo zlasti glede na nabor in kompleksnost tem, ki so v središču zanimanja (vsebina).

Za označevanje področne zaznamovanosti SSKJ uporablja terminološke kvalifikatorje (npr. agr., bot.). SSKJ in SP vsebujeta tudi kvalifikatorje, ki kažejo na vrednotenje področno zaznamovanih enot, in sicer kvalifikatorski par strok. : nestrok. (SSKJ in SP), poljud. (SSKJ), pri čemer je merilo ustreznost rabe v strokovnem besedilu. Ker je orientacijsko izhodišče eSSKJ v splošni rabi, v kateri so nestrokovne in poljudne prvine legitimna izbira govorca, tovrstnih kvalifikatorjev eSSKJ nima.

Področno zaznamovanost v eSSKJ označujejo terminološki kvalifikatorji, podatek o vezanosti leksikalne enote na določeno področje pa je lahko umeščen tudi v razlago, npr. *acikličen* /.../ 2. v obliki aciklični 'ki ni iz več ponavljajočih se istovrstnih gibov, zlasti v športu'.

4.1.6 Besedilnovrstno zaznamovana leksikalna enota se tipično veže na določen besedilni tip oz. besedilno vrsto. SSKJ in SP tovrstne kvalifikatorje uvrščata med stilno-plastne (SSKJ), in sicer knjiž.,¹¹ pesn., pisar. in publ., in funkcijskozvrstne kvalifikatorje; pesn., publ., urad., prakt.sp. in umet. V eSSKJ se besedilnovrstna zaznamovanost označuje s kvalifikatorskimi pojasnili takrat, ko je raba leksikalne enote skoraj izključno vezana na določeno besedilno vrsto. Nabor tovrstnih pojasnil še ni določen, saj tipologija besedilnih vrst še ni izdelana.¹²

4.1.7 Ekspresivno zaznamovane leksikalne enote kažejo na govorcevo vrednotenje oz. subjektiven odnos do upovedovane predmetnosti ali okoliščin sporazumevanja, ki se lahko odraža tudi v izbrani sporazumevalni strategiji (npr. uporaba evfemizma, šaljivega izraza) za doseganje določenega predvidljivega učinka (npr. informacijo omiliti, sprostiti vzdušje, pritegniti pozornost ipd.). Največji nabor kvalifikatorjev za tovrstne

11 Kvalifikator označuje leksikalno enoto, »ki se rabi zlasti v leposlovnem ali znanstvenem jeziku« (SSKJ 1970: XXV).

12 Izhodišča za tako tipologijo predstavljajo zlasti prispevki Nidorfer Šiškovič (2013), Krajnc Ivič (2018), z navezavo na pragmatično funkcijo še Skubic (1995), Mikolič (2007).

leksikalne enote ima SP, ki poleg ekspresivnih kvalifikatorjev, ki so že v SSKJ – ekspr., evfem. (v SP čustv., olepš.), iron., ljubk., slabš., šalj., vulg., nizk. –, vsebuje še omilj., poud., zmer. in kletv. Oba slovarja vsebujeta kvalifikatorja vznes. in otr., vendar se razporejata v kategorijo stilno-plastnih kvalifikatorjev (SSKJ) ali so del čustvenostnih kvalifikatorjev (SP).¹³ Za označevanje širšega spektra vrednotenja med naklonjenostjo in nenaklonjenostjo se v eSSKJ uporablja kvalifikator ekspresivno, ki je razumljen širše, saj nemalokrat označuje enote, ki so v SSKJ in SP označene z omilj., poud. in pren. Na pozitiven odnos kaže kvalifikator ljubkovalno, na negativen slabšalno, na subjektivno izbiro načina izražanja pa v eSSKJ opozarjajo kvalifikatorji privzdignjeno, evfemistično, šaljivo, ironično in vulgarno. Primerjava med naštetimi tremi slovarji pokaže zlasti na prehode kvalifikatorjev med kategorijama družbene in ekspresivne zaznamovanosti. Taka mejna kvalifikatorja sta privzdignjeno¹⁴ in vulgarno, ki lahko kažeta na družbeni status govorca ali na sporazumevalne okoliščine, v katerih raba tako zaznamovanih enot ni neobičajna, hkrati pa so lahko tovrstni izrazi v knjižni rabi povsem zavestna izbira govorca, da z njimi izpolni sporazumevalni cilj, tj. doseže določen učinek.

4.1.8 Normativna zaznamovanost¹⁵ se v slovarju kaže implicitno (npr. v naboru iztočnic) ali eksplicitno (z normativnimi kvalifikatorji tipa nepravilno, prepovedano, odsvetovano). Nanjo kaže tudi dihotomija kvalifikatorjev *knjižno – neknjižno pogovorno*, pri kateri se večkrat izkaže, da normativni vidik ni usklajen z družbenimi dejavniki. V eSSKJ na normativno vrednotenje eksplicitno opozarjajo kvalifikatorji, ki se uporabljajo za normativno vrednotenje dvojnic. Ti so in (uvaja normativno enako ustrezno dvojnico), tudi (uvaja normativno manj ustrezno dvojnico) in glej (uvaja normativno ustrežnejšo dvojnico).

4.1.9 Pomenska zaznamovanost se nanaša na označevanje metaforičnih, metonimičnih pomenov. V SSKJ se zanjo uporabljata kvalifikatorja pren. in pooseb., ki pa sta enakovredna natančnejši pomenski členitvi (podpomenu), zato se v eSSKJ ne uporabljata.

Zaključek

Nova tipologija je zasnovana na podlagi jasnih razločevalnih kriterijev zaznamovanosti (čas, prostor, področje, subjektivno vrednotenje/ekspresivnost, družbenost, besedilna vrsta), zato omogoča lažjo usklajenost in povezljivost z drugimi slovarji (med drugim z *ePravopisom* (2022: 2), ki prav tako uvaja *neformalno knjižnost* in jo označuje s

13 O ekspresivnih oz. čustvenostnih kvalifikatorjih v SSKJ in SP gl. Žele (1993).

14 Kvalifikator privzdignjeno v novi tipologiji nadomešča kvalifikatorja vzneseno in ozkoknjižno iz *Koncepta*. Opis slednjega se že v *Konceptu* bistveno oddalji od opisa tega kvalifikatorja v SSKJ (gl. op. 10), saj se poudarja zlasti uporaba tovrstnih enot za poudarjanje razgledanosti, kulturnosti, svetovljanstva ter doseganje vznesenega in slovestnostnega učinka (*Koncept* 2015: 65).

15 O normativnosti v slovarjih gl. Černivec (2022).

pojasnilom manj formalno). Dopušča prihodnje dopolnitve, tako na ravni kvalifikatorskih kategorij (npr. uvedba kategorije področnih kvalifikatorjev, ki je širša od sedanjih terminoloških) kot na ravni kvalifikatorjev in kvalifikatorskih pojasnil (npr. dodajanje besedilnovrstnih kvalifikatorjev, formalnostno lestvico lahko dopolni kvalifikator formalno). Kot navajata Gliha Komac in Divjak Race (2022: 622), je bila tipologija narejena na podlagi gradiva, ki je bilo v eSSKJ redigirano do leta 2022 (tj. 2402 enobesednih iztočnic), zato se predvideva, da se vse potrebe za kvalificiranje še niso pokazale.

VIRI IN LITERATURA

- ATKINS, B. T. Sue Atkins, RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- COSERIU, Eugenio, 1981: Los conceptos de dialecto, nivel y estilo de lengua y el sentido propio de la dialectología. *Lingüística española actual* 3. 1–32.
- ČERNIVEC, Manca, 2022: *Normativnost v enojezičnih splošnih razlagalnih slovarjih*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Podiplomska šola ZRC SAZU.
- DULAR, Janez, 1974: Zvrstnost slovenskega knjižnega jezika. *Slovenski jezik, literatura in kultura: informativni zbornik*. Ljubljana: FF. 57–74.
- DULAR, Janez, 1979: O definicijah funkcijskih zvrsti in njihovi formalizaciji v šoli. *Jezik in slovstvo* 25/3. 80–85.
- Uvod, 2022. *ePravopis: Slovar slovenskega pravopisa 2014–*. <www.fran.si>.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–*. <www.fran.si>.
- GLIHA KOMAC, Nataša, DIVJAK RACE, Duša, 2021: Tipologija slovarskih oznak za tretjo izdajo Slovarja slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ). *Slavistična revija* 70/4. 611–625.
- GLIHA KOMAC, Nataša, RACE, Duša idr., 2020: *Družbene zvrsti in besedilne vrste v slovenskem jeziku*. <<https://kje-je-kaj-v-slovnici.francek.si/pdf/zvrsti.pdf>>.
- GLIHA KOMAC, Nataša, ŽELE, Andreja, 2019: Socialnozvrstno označevanje v nastajajočem splošnorazlagalnem slovarju. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest. Obdobja* 38. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 161–168.
- HAUSMANN, Franz Josef, 1989: Wörterbuchtypologie. Hausmann, Franz Josef idr. (ur.): *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. De Gruyter. 968–981.
- IRVINE, Judith T., 1979: Formality and Informality in Communicative Events. *American Anthropologist* 81/4. 773–790. <<https://doi.org/10.1525/aa.1979.81.4.02a00020>>.
- JACKSON, Howard, 2002: *Lexicography: An Introduction*. London in New York: Routledge.
- KATNIČ-BAKARŠIĆ, Marina, 1999: *Lingvistička stilistika*. Open Society Institute. <http://inet1.ffst.hr/_download/repository/Lingvistička_stilistika.pdf>.
- Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*, 2015. Ljubljana: Založba ZRC. <https://www.fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Potrjeni_koncept_NoviSSKJ.pdf>.
- KRAJNC IVIČ, Mira, 2018: Besedilne vrste v slovenskem besediloslovju. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 75–86.

- KREŠIMIR, Mićanović, 2008: *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
- KRŽIŠNIK, Erika, 1998: Socialna zvrstnost in frazeologija. 34. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana: FF. 53–69.
- KRŽIŠNIK, Erika (ur.), 2004: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti*. Obdobja 22. Ljubljana: FF.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1991: *Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom*. Ljubljana: Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja.
- MAKAROVA, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnost sodobne ljubljansčine. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Obdobja 22. Ljubljana: Znanstvena založba FF. 287–295.
- MIKOLIČ, Vesna, 2007: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55/1–2. 341–355.
- MÜLLER, Jakob, 1974: Razmišljanja o(b) Slovenskem knjižnem jeziku. *Prostor in čas* 5–6, 7–9. 305–322, 393–407.
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2013: Žanrskost funkcijskih besedilnih vrst. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Obdobja 32. Ljubljana: Znanstvena založba FF. 269–275.
- PETEK, Tomaž, 2018: Socialne in funkcijske zvrsti v slovenskem jezikoslovju. *Jezikoslovni zapiski* 24/2. 55–67.
- POGORELEC, Breda, 1977: Slovenski knjižni jezik v slovenskem jezikoslovju. XIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: FF. 87–97.
- RACE, Duša, 2020: Splošni razlagalni slovar kot pokazatelj komunikacijske norme v slovenskem jeziku. Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo*. (Obdobja 39.) Ljubljana: FF. 121–127.
- RACE, Duša, 2021: *Pogovorni jezik: Vrste in položaji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: FF.
- SALGADO, Ana, COSTA, Rute, TASOVAC, Toma, 2019: Improving consistency of usage levelling in dictionaries with TEI Lex-0. *Lexicography* 6. 133–156.
- SKUBIC, Andrej, 1995: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* XL/5. 155–168.
- SKUBIC, Andrej, 2004: Sociolekti od izraza do pomena: kultiviranost, obrobje, eksces. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti*. (Obdobja 22.) Ljubljana: Znanstvena založba FF. 297–320.
- SKUBIC, Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. 2013; 2014. <www.fran.si>.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 1970–1991; 2014. <www.fran.si>.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. 2014. <www.fran.si>.
- Slovenski pravopis*, 2001; 2014. <www.fran.si>.
- SMOLE, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. Erika Kržišnik (ur.): *Členitev jezikovne resničnosti*. (Obdobja 22.) Ljubljana: FF. 321–330.
- TIVADAR, Hotimir, 2011: Regionalna (in socialna) različnost slovenskega (knjižnega) jezika v zgodovini in sedanosti. Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: Red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. Maribor: FF. 80–91.

- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1971/2: Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 17/6. 178–186.
- VOGEL, Jerca, 2017: Pojmovanje jezikovne zvrstnosti pri pouku slovenščine v gimnaziji med teorijo in prakso. *Jezik in slovstvo* LXII/4. 17–30.
- VOGEL, Jerca, 2018: Zavest dijakov o jezikovni zvrstnosti in vlogah knjižnega jezika. *Slavia centralis* 2. 74–91.
- ŽELE, Andreja, 1993: Ekspresivne oz. čustvenostne oznake v slovarstvu. *Slavistična revija* 41/4. 417–605.

Jasna Bauman

Zavod Združenje tolmačev za slovenski znakovni jezik
jasna.bauman@tolmaci.si

Andreja Žele

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
Andreja.Zele@ff.uni-lj.si

S čim se lahko meri razvoj slovenskega znakovnega jezika?

Prispevek skuša z vidika tolmača predstaviti stanje tolmačenja slovenskega znakovnega jezika. Tolmač, vpet v vsakdan z veliko različnimi vsebinami, se dnevno sooča s tolmaškimi izzivi, kako stvarnost čim bolj verodostojno prenesti neslišočim oz. gluhim osebam. Pri tem je primoran stalno preizkušati že obstoječe zmožnosti, ki jih nudi slovenski znakovni jezik, in hkrati tvoriti in dodajati nove kretnje.

0 Tolmačem slovenskega znakovnega jezika so vsakdanji izziv nove vsebine, ki jih morajo na najboljši možen način pretolmačiti. Sami se morajo tudi odločiti, kdaj naj kretnja vsebino zgolj opiše in kdaj tudi pojmovno razloži. To slednje je navsezadnje že interpretacija vsebine, ki je zaradi čisto osebne in včasih trenutne odločitve posameznega tolmača, kako jo bo skretal, lahko neobjektivna. Dejstvo je, da so gluhi kot jezikovna manjšina vključeni v obvezno dvojezičnost, poleg slovenskega znakovnega jezika morajo znati brati in do določene mere prepoznati pomen zapisanih besed (ubesedenega) slovenskega jezika; v vsestransko funkcionalno pismenost gluhe kljub možnosti tolmačenja silijo vsakodnevne življenjske potrebe.

1 Izhodišča za nadaljnjo razpravo

Aktualno stanje slovenskega znakovnega jezika (v nadaljevanju: SZJ) sproža potrebo po izdelavi meril, s katerimi bi lahko izmerili trenutno stanje, napredek in vsesplošni razvoj SZJ. Izhodišča za nadaljnjo razpravo so:

- Razkorak med tem, kar omogoča trenutna zakonodaja, in tem, kar omogočajo dejanske možnosti.
- Kdaj, s kom in čim začeti v izobraževanju.
- Ločevanje med tolmačenjem vsebin in učenjem vsebin.
- Kdaj z vidika SZJ lahko govorimo o dvojezičnosti.
- Kako v najkrajšem času do (pre)potrebne kadra.
- Kako dnevno slediti vsem novostim.

- Kako se razvija kretalna govorica in z njo znakovni jezik: naravna proti umetna kretanja.
- Potreba po stalnem gradivnem viru.

1.1 Razkorak med tem, kar omogoča trenutna zakonodaja, in tem, kar omogočajo dejanske možnosti

Vpis SZJ v *Ustavo RS*¹ leta 2021 je najvišja možna stopnja priznanja slovenskega znakovnega jezika, ki je za nas prakse lahko zlasti logična spontana posledica neke utrjene kontinuirane prakse v vsakdanjem delovanju. Vsakodnevno se namreč pri rabi SZJ ravnamo po zakonih, ki izhajajo iz ustavnih pravic. Že 2002 je bil sprejet *Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika* (Ur. l. RS, št. 96/02), ki je imel za izhodišče 62. člen *Ustave RS*, in gluhim omogoča pravico do rabe svojega jezika in pisave za sporazumevanje v javnem in zasebnem življenju. Upravičencem zakon omogoča neomejeno uporabo slovenskega znakovnega jezika v postopkih pred državnimi organi, organi lokalne samouprave, izvajalci javnih služb oziroma izvajalci javnih pooblastil. Poleg tega pa jim pripada letno 30 ur tolmačenja v obliki t. i. vavčerjev oz. 100 ur za dijake in študente.

Pravico do uporabe slovenskega znakovnega jezika gluhe osebe uresničujejo s pomočjo tolmačev slovenskega znakovnega jezika. Leta 2022 je odločbo o pravici do uporabe slovenskega znakovnega jezika prejelo 1047 oseb.

1.1.1 Gluhe osebe so znakovni jezik uporabljale ves čas obstoja gluhe skupnosti in skozi zgodovino se je različno poimenoval: »gestikulacija«, »kretanje« in slabšalno tudi »mahanje z rokami«. S tega vidika lahko govorimo o razvoju znakovnega jezika, ki ga je treba sprti prepoznati in beležiti. Nimamo pa (še) posebnega predpisa, ki bi določal nosilce razvoja SZJ. Prva omemba slovenskega znakovnega jezika je v *Resoluciji o Nacionalnem programu za jezikovno politiko* (NPJP 2014–2018; Uradni list RS, št. 62/13)²; v posebnem poglavju o govorcih s posebnimi potrebami je tudi podpoglavje o slovenskem znakovnem jeziku. Na podlagi sprejete resolucije je bil znotraj Službe za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo pripravljen tudi *Akcijski načrt za jezikovno izobraževanje*,³ ki ga je 2015 sprejela Vlada RS. Med glavnimi aktivnostmi je bilo navajano tudi ovrednotenje razvitosti SZJ z leksikalnega, skladenjskega in oblikoslovnega vidika ter ugotavljanje njegove primernosti in usklajenosti z *Zakonom o uporabi SZJ* (2002) in praktične uporabe z vidika tolmačenja, učnih načrtov, učnih gradiv in pouka SZJ.

1 Novi 62.a člen *Ustave RS*: »Zagotovljena sta svobodna uporaba in razvoj slovenskega znakovnega jezika. Na območjih občin, kjer sta uradna jezika tudi italijanščina ali madžarščina, je zagotovljena svobodna uporaba italijanskega in madžarskega znakovnega jezika. Uporabo teh jezikov in položaj njihovih uporabnikov ureja zakon. Svobodno uporabo in razvoj jezika gluho-slepih ureja zakon.«

2 Resolucija o Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018 (Uradni list RS, št. 62/13).

3 Celotno besedilo akcijskega načrta je dostopno na povezavi: <<https://jezikovna-politika.si/wp-content/uploads/2021/03/Akcijski-naclrt-za-jezikovno-izobrazevanje-2014-2018.pdf>>.

V omenjeni resoluciji (NPJP 2014–2018) so za razvoj SZJ naštetih naslednji ukrepi:

- ugotavljanje stanja slovenskega znakovnega jezika;
- sistematično usposabljanje učiteljev in vzgojiteljev za poučevanje v slovenskem znakovnem jeziku v zavodih za gluhe in naglušne v Republiki Sloveniji;
- vzpostavitev sistema za preverjanje in certificiranje znanja slovenskega znakovnega jezika za učitelje in vzgojitelje v zavodih za gluhe in naglušne v Republiki Sloveniji;
- stalno/sprotno izobraževanje tolmačev slovenskega znakovnega jezika;
- izobraževanje v slovenskem znakovnem jeziku na vseh stopnjah šolanja;
- izdelava in sprejetje učnih načrtov za slovenski znakovni jezik kot prvi jezik;
- uveljavitev slovenskega znakovnega jezika kot izbirnega predmeta v šoli;
- usposabljanje tolmačev za slovenski znakovni jezik.

Namen naštetih ukrepov je bil vsestransko razvijanje sporazumevalne zmožnosti v slovenskem znakovnem jeziku. Ob pripravi resolucije smo pristojnim predlagali imenovanje nacionalnega koordinatorja za razvoj SZJ, a žal do tega ni prišlo in tako se je uresničevanje vseh zastavljenih ukrepov končalo.

1.2 Kdaj, s kom in čim začeti v izobraževanju

Izkazalo se je, da je z uvajanjem SZJ treba začeti že v zgodnji otroški dobi. Vzporedno z razvijanjem motorike namreč postanejo tudi kretneje znakovnega jezika nekaj samodejnega. Otroške samodejne kretneje pri usvajanju kretalne govornice pa so pomemben segment tudi pri razvoju kretalne govornice nasploh in zato jih je treba sproti evidentirati. Želja tolmaške stroke je, da otrokom že v začetni stopnji samozavedanja usmerjeno pomagamo z učbenikom s prvenstveno znakovnim jezikom. Vsak znak pa ima tudi besedni podnapis, kar pri otroku počasi uzavešča dvojezičnost. Zaenkrat je tako zastavljen učbenik *Me razumeš 1*.⁴ Kontinuirano postopno usvajanje, tudi v smislu vzporedne dvojezičnosti, bi se moralo nadaljevati od vrtčevske populacije prek osnovnega in srednjega šolanja na študijsko stopnjo.

Oktobra 2021 je bil s sklepom sprejet *Akcijski načrt za pripravo predloga umestitve slovenskega znakovnega jezika v sistem predšolske vzgoje ter osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja*.⁵ Njegov cilj je bil postopno dvojezično izobraževanje zlasti gluhih in naglušnih otrok in s tem posredno tudi vseh drugih. Sklopi nalog, opredeljeni v Akcijskem načrtu, so:

4 Le želimo si lahko, da bi učbenik *Me razumeš 1* (Krajnc, Štampek, Zupan Šmigič 2019) dobil nadaljevanja čez celotno razredno stopnjo, ko otrok usvaja osnovni pojmovni svet.

5 Dostopno na <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Razvoj-solstva/Razvoj-in-kakovost/Priloga_akcijski-nacrt.pdf>.

- analiza stanja in mehanizmi sprotnega spremljanja;
- naloge, povezane z vzgojno-izobraževalnimi programi za gluhe in naglušne;
- promocija učenja in poučevanja SZJ in načrtovanje, usmerjanje in spremljanje aktivnosti.

1.2.1 S slovnico slovenskega znakovnega jezika (Pavlič 2019) smo Slovenci dobili tudi strokovno oz. jezikovnosistemsko potrditev slovenskega znakovnega jezika. Slovnica je formalna potrditev jezikovnega sistema, ki pa potrebuje stalno oz. kontinuirano rabo SZJ; in to sprotno rabo morajo ustrezno podpirati učbeniki,⁶ ki so po možnosti narejeni za vsakdanje potrebe in upoštevajo tudi različne vrste uporabnikov. Slovnica kot nabor pravil potrebuje še dopolnitev v slovarju, in začelo se je z *Multimedijskim praktičnim slovarjem slovenskega znakovnega jezika* (Žele, Bauman 2003), ki je imel za cilj zbrati in ustrezno poenotiti oz. standardizirati najpogostejše kretnje z vseh področij Slovenije. Danes se ustrezno tehnološkim možnostim kot optimalnejša rešitev kaže nacionalni korpus kretenj z rastočim naborom naravnih kretenj iz resnične kretalne govornice, v kateri se odkriva tudi dejanski pojmovni svet gluhih. Tako postopno sistematizirani in tudi standardizirani nabor kretenj bi ukinjal potrebo tolmačev, da si sproti izmišljajo kretnje in ustvarjajo t. i. priložnostnice, ki za gluhega vsaj na začetku nimajo ustrezne pojmovne oz. predstavnostne vrednosti.

1.3 Ločevanje med tolmačenjem vsebin in učenjem vsebin

V šolskem letu 2022/23 tolmačimo dvema otrokoma v vrtcu, enemu učencu v osnovni šoli in petim dijakom v integraciji na srednjih šolah. Zlasti v vrtcih ne moremo govoriti o tolmačenju, tu gre za vzporedno (dvojezično) učenje osnovnih kretenj na eni strani in abecede za branje besed na drugi strani. Nasprotno pa vloga tolmača v integraciji v osnovnih in srednjih šolah ni poučevanje vsebin, temveč je tam tolmač v vlogi (zgolj) »komunikacijskega prevodnika« (Ciglar 2022). Posledično se kaže, da je treba tolmačenje v izobraževalnem procesu ločiti na dve področji: a) tolmačenje v specializiranih izobraževalnih ustanovah za gluhe in naglušne, kjer so vse učne vsebine obravnavane v SZJ, to pri nas še ni izpeljano, in na b) tolmačenje gluhim učencem, dijakom in študentom v integraciji, kjer uspešnost razumevanja razlage ni odvisna (le) od tolmača, temveč od kvalitete podajanja učitelja/profesorja in od pripravljenosti gluhe osebe za učenje.

Glede na predstavljeno potrebujemo jasno opredelitev, kakšen naj bi bil status tolmača v sistemu izobraževanja, ker do sedaj delovno mesto tolmača za SZJ na izobraževalnem področju (še) ni sistematizirano: pedagoški delavec z znanjem znakovnega jezika namreč ne more biti enakovreden certificiranemu tolmaču z nacionalno poklicno

6 V slovenskem prostoru imamo tudi v zadnjih dveh desetletjih kar nekaj učbenikov, prim. Podboršek, Krajnc (2006, 2013), ki delujejo v smeri višje standardizacije kretenj in hkrati v obravnavo vključujejo vedno nove kretnje.

kvalifikacijo. Tolmačem, ki nimajo pedagoške izobrazbe, pa bi morali omogočiti pedagoško dokvalifikacijo.

1.3.1 Kdaj z vidika SZJ lahko govorimo o dvojezičnosti

Izhajati moramo iz že omenjenih ali vsaj nakazanih opozoril, da je treba ločevati med zgolj prenosom besedne govorice in ubesedenih besedil v kretalno govorico oz. znakovni jezik, in izvornim tvorjenjem besedil v slovenskem znakovnem jeziku. In dvojezičnost se začne šele pri samostojnem tvorjenju sporočil v vsakem izmed jezikov.

Z vidika osveščanja o dvojezičnosti v smislu razmerja slovenski jezik proti slovenski znakovni jezik se je zadnjih dveh desetletjih izoblikoval tudi predlog o uvedbi SZJ kot izbirnega predmeta v osnovno in srednjo šolo, vendar v praksi zaenkrat še ni zaživel, kot je bilo pričakovano in se kot sestavina posebne komunikacije poučuje le znotraj specialnopedagoške dejavnosti. Po javno objavljenih podatkih poučevanje SZJ izvajajo na Pedagoški fakulteti Univerze na Primorskem, in sicer v okviru magistrskega študijskega programa *Inkluzivna pedagogika*. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani pa je na Oddelku za prevajalstvo akreditirala magistrski študij konferenčnega tolmača – tolmačenje SZJ, vendar se študij trenutno še ne izvaja.⁷ Na Filozofski fakulteti v Mariboru pa so na Oddelku za slovanske jezike in književnost pripravili učni načrt izbirnega predmeta SZJ.

1.4 Kako v najkrajšem času do (pre)potrebne kadra

V Sloveniji (še) ni zakonsko potrjenega izobraževalnega programa za poklic tolmač/tolmačka SZJ.⁸ Po trenutni zakonodaji imamo predpisana dva profila: eden je strokovni delavec za komunikacijo v SZJ, ki ga določa *Zakon o celostni obravnavi predšolskih otrok s posebnimi potrebami*,⁹ drugega, tj. tolmač SZJ, pa opredeljuje *Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami*,¹⁰ ki določa, da se gluhih in naglušnim otrokom, ki se sporazumevajo v SZJ, zagotovi pravica do tolmača SZJ. V nadaljevanju pa bi bilo nujno natančno opredeliti naloge obeh tipov strokovnih delavcev, saj v praksi prihaja do prelaganja odgovornosti.¹¹

7 Po naših izkušnjah in presoji bi splošni učni načrt predmetnika za študente z ustreznim predznanjem SZJ lahko obsegal 500 ur. 1. letnik, 276 ur: 1. predmet: Iz kretalne govorice v ubesedeni zapis, 2. predmet: Iz govornega besedila v kretalno govorico; 2. letnik, 224 ur: 3. predmet: Iz kretalne govorice v govorno besedilo.

8 Po trenutno veljavni zakonodaji morajo tolmači za znakovni jezik imeti certifikat, izdan v skladu s predpisi, ki urejajo nacionalne poklicne kvalifikacije (NPK). Skladno z zakonodajo se kandidati lahko neposredno prijavijo na izpit za preverjanje znanj in spretnosti za pridobitev NPK tolmač/tolmačka SZJ ali pa se udeležijo dvoletnega programa usposabljanja za pridobitev NPK, ki ga izvaja Združenje tolmačev za slovenski znakovni jezik v obsegu 400 ur.

9 *Zakon o celostni zgodnji obravnavi predšolskih otrok s posebnimi potrebami* (ZOPOPP). Ur. l. RS, št. 41/2017.

10 *Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami* (Uradni list RS, št. 58/11, 40/12 – ZUJF, 90/12, 41/17 – ZOPOPP in 200/20 – ZOOMTVI).

11 Zavedamo se, da je za neurejena kadrovska vprašanja lahko »krivo« tudi sorazmerno majhno število gluhih upo-

Za zdaj tako skupnostni tolmač kot tolmač v izobraževanju po potrebi pokrivata tudi vlogo t. i. konferenčnega tolmača za določeno temo.

Potrebe pa nam narekujejo vsaj tri različne profile: 1) učitelja SZJ, 2) strokovnega delavca za komunikacijo v SZJ (tudi v vrtcih za predšolske otroke) in 3) tolmača za SZJ (na splošno in na predmetni stopnji integriranega pouka).

Primer dobre prakse tovrstne dvojezičnosti se izvaja v vrtcu in osnovni šoli v Cossatu¹² v Italiji. V vrtcu sodelujeta slišišča in gluha vzgojiteljica, razlage potekajo vzporedno, tj. dvojezično. To se nadaljuje v osnovni šoli, kjer se skupina strokovnih delavcev razširi tako, da sodelujejo predmetni učitelj, učitelj znakovnega jezika in tolmač, pri čemer ima vsak od navedenih točno opredeljene naloge in odgovornosti.

1.4.1 Pri nas je bilo v letu 2022 opravljenih 26.807 ur tolmačenja, kar predstavlja približno 12 % več v primerjavi z letom 2021. Pri zagotavljanju pokrivanja potreb po tolmačih na ozemlju celotne države ugotavljamo, da je skrb za večje število tolmačev prepuščana le Združenju tolmačev za slovenski znakovni jezik. V register tolmačev je trenutno vpisano 64 oseb. Največ tolmačev je v Ljubljani z okolico, saj je tudi največ gluhih oseb na tem območju. Poleg tega je tudi naročil tolmačenja največ s strani različnih institucij, ki imajo sedež v Ljubljani. Najmanj tolmačev je na območju Prekmurja (1 tolmač), vendar je tu tudi najmanj gluhih oseb. Kljub angažiranosti matičnega društva ni interesa za pridobitev certifikata.

1.5 Kako dnevno slediti vsem novostim

Tolmači slovenskega znakovnega jezika tolmačimo različne vsebine, za katere nemalokrat ni evidentiranega znaka. Pomanjkanje didaktičnih pripomočkov, npr. video vsebin za poučevanje simultane tolmačenja iz govora v SZJ, tolmači najbolj zaznavamo pri usposabljanju za pridobitev certifikata o poučevanju simultane tolmačenja iz govora v SZJ. TV Slovenija nam je bila pripravljena odstopiti nekaj video vsebin.

1.5.1 Z raziskavo o tolmaških izkušnjah na izobraževalnem in medijskem področju, ki je potekala v letu 2022, smo želeli ugotoviti, katere strategije so tolmačke razvile pri tolmačenju teh dveh področij ter katere vrste virov uporabljajo. 16 tolmač je med najpogostejšimi strategijami navajalo črkovanje besed (če čas dopušča), uporaba znaka za sopomenko, lastna imena (prva in zadnja črka), opis z znanimi znaki, zamenjava lastnega imena s funkcijo osebe, če je širše prepoznana, abstrahiranje vsebine. Od razpoložljivih virov najpogosteje uporabljajo slovarje na spletnih straneh, sledijo konzultacija z gluhihimi osebami in še tiskane knjige, tiskani slovarji in povpraševanje kolegic.

rabnikov: trenutno jih je 1047.

¹² Lilia Andrea Teruggi (ur.), 2014: *Jedna škola, dva jezika. Iskustvo dvojezičnosti u vrtiću i osnovnoj školi u Cossatu. Savez gluhih i nagluhih grada Zagreba i URIHO Zagreb*, [Lillia Andrea Teruggi (ur.) 2003: *Una scuola, due lingue. L'aspiranza di bilinguismo della scuola dell'Infanzia ed Elementare di Cossato*, FrancoAngelli, Milano Italija.]

Iz svojih izkušenj tako priporočajo zlasti nadgradnjo slovarjev in sprotno posodabljanje besedišča.

2 Kako se razvija kretalna govorica in z njo znakovni jezik

Gluhe osebe so ponosne na svoje poimenovanje gluhi in gluha, zato se z njim poistovetijo, ga poosebijo in posledično pišejo z veliko začetnico, torej imamo opravka z Gluhim, Gluho in z Gluhimi.

Nosilci naravne kretnje so gluhe osebe. In glede na to, da so gluhe osebe na vseh področjih države, so tudi kretnje področno oz. krajinsko prilagojene, tako da lahko govorimo tudi o narečnih kretalnih govorih. Kretnje teh govorov z intenzivnejšo komunikacijo omogočijo tudi svojo postopno ustalitev, ki posamezno kretnjo vodi tudi v poenotenje in v naslednji stopnji še v standardizirano rabo (Bauman 2007; Žele, Bauman 2011).

2.1 Naravna proti umetna kretnja

Kot je že omenjeno, se naravne kretnje izoblikujejo z rabo in je njihov izvor pri gluhih osebah. Vsakdanjik, ki zahteva sprotno sledenje vsem aktualnim vsebinam, pa dobesedno prisili tolmače k tvorbi novih kretenj. Te so lahko sestavljene iz že obstoječih ali pa so glede na svojo specifičnost tvorjene povsem na novo. Raba pa je tista, ki določeno kretnjo sprejme, ustali in jo sčasoma tudi nadgradi, ali pa jo kot priložnostnico izvrže, odvisno tudi od trajnosti vsebine, zaradi katere je ta priložnostna kretnja sploh nastala.

Pogosteje uporabljane priložnostnice so (tu je vsaki naštetih priložnostnic v oklepaju dodan skretan pomen, kot ga sestavljajo pomeni kretenj): *insolventnost* (nesposoben plačilo / ne more plačati), *marihuana* (konoplja + cigaret v kotičku ust), *rebalans* (popraviti proračun), *recesija* (kriza), *žica* (*železo* + *ograja*), *monitoring* (kontrola), *skeč* (šaljivo + gledališče), *pretakališče* (voda + zbirati + posoda), *optimizacija* (davek + zmanjšati), *Hrastnik* (drevo + mesto), *nepremičnina* (hiša ponavljajoče), *premičnina* (avto, stroj), *razvrščevalci* (kategorija) ipd.

2.2 Potreba po stalnem gradivnem viru

Stalni gradivni vir je trenutno je edini *Slovar SZJ* <<https://zveza-gns.si/slovar-slovenskega-znakovnega-jezika/>>, ki pa je pričakovano v nenehnem razkoraku z dejanskimi potrebami. Možnost za njegovo dopolnitev in nadgradnjo je, da sestavljavci zberejo glavne pripombe različnih uporabnikov.

Tolmačem so glavni vir kretenj gluhe osebe, kar je seveda edino smiselno in sprejemljivo v smislu 'gluhi za gluhe', in to je seveda tudi najbolj naravni potek komunikacije.

Vendar stalna raba kretalne govornice oz. znakovnega jezika zahteva tudi določen stalni vir kretenj, h kateremu se lahko kadar koli zateče kateri koli uporabnik. Tako se vedno bolj izkazuje potreba po prostodostopnem korpusu kretalne govornice, ki bi vključeval posneta prekretana besedila z različnih področij, od najširšega splošnosporazumevalnega področja komunikacije do uradovnih oz. pravnih področij, in seveda z različnih strokovnih področij. Tak korpus bi bil seveda rastoč, kar pomeni, da bi bilo treba za začetek zbrati razpoložljiva posneta prekretana besedila in na tej osnovi načrtno graditi prikaz kretalne govornice z vseh področij delovanja gluhih, zasebnih, javnih in strokovnih. Ni treba posebej poudarjati, da bi tovrstni korpus sčasoma postal nepogrešljivi aktualni vir kretenj za vse uporabnike SZJ.

Na tem področju je bilo do sedaj kar nekaj pobud in zasnov korpusov SZJ, ki se niso gradivno in uporabno niti razvile niti zaživele (Vintar, Jerko, Kulovec 2012). V nadaljevanju bi bilo treba vse dosedanje ugotovitve združiti in uskladiti zlasti v smeri dograjevanja in izboljšanja zasnovanega korpusa pri ZDGNS.

2.2.1 Tolmačenje frazemov

Frazemi v vsakem jeziku izražajo širšo družbeno in kulturno specifiko določenega prostora in prebivalcev, so torej pojmovno skladišče določenega prostora, izražajo kultiviranost, kulturo in zgodovinsko izkušnost nosilcev jezika. In zato je razumevanje frazemov odvisno od posameznika: odvisno je od načina njegovega življenja, kako dolgo in kako intenzivno je vključen v določeno jezikovno sredino. To velja tako za slišče kot neslišče, zato je tudi pri vsaki gluhi osebi treba preveriti, kako obsežen je njen pojmovni prostor in kako in koliko ga je sposobna tudi izraziti. Idiomi so posebna jezikovna uganka, ker ne prenesejo dobesečnega prevedka niti v besedi niti v kretnji. Zanje morajo tolmači glede na konkretno situacijo vsakič znova poiskati primerne kretnje. Pogosti frazemi, vsakič prekretani glede na specifično situacijo, so npr. *rak rana, slaba ura, hladno orožje, sive celice, vzeti pod drobnogled, španska vas, rdeč kot kuhan rak, reven kot cerkvena miš, dolg kot ponedeljek, Tudi on ima maslo na glavi, Ta človek mi pije kri, Molk je zlato, Pobrskaj po možganih, Vrtil se v začaranem krogu, Novica je prišla kot strela z jasnega, V tretje gre rado*.

3 Ugotovitve, ki so lahko tudi merila za nadaljnji razvoj SZJ

- Z znakovnim jezikom je treba začeti čim prej, tj. pri enoletnem otroku, s postopnim zaznavanjem in zavedanjem okolja se pri otroku razvijajo tudi samodejne kretnje, ki so osnova za nadaljnji razvoj kretalne govornice in s tem za nemoteno sporazumevanje v kretalni govornici.

- Že od vsega začetka, tj. od vrtčevskih otrok naprej, je treba poskrbeti za vzporedno dvojezičnost v smislu, da je gluhemu omogočeno povezovanje kretneje tudi z ubesedenim zapisom. S tem se polnofunkcijsko sporazumevalno usposablja za čim bolj neodvisno delovanje v družbi.
- Pri uporabi kretenj je bistveno sprotno poenotenje in s tem postopna standardizacija rabljenih kretenj; to izboljša in sčasoma tudi poenostavi sporazumevanje.
- Evidentiranje kretenj in izdelava nabora kretenj iz rabe. To izpostavi potrebo po izdelavi korpusa kretenj, ki je produkt dejanske kretalne govornice. Ta rastoči korpus kretalne govornice bi moral v zasnovi vključevati osnovne in hkrati najbolj potrebne aktualne vsebine, da bi iz njega lahko črpali nabor najbolj rabljenih kretenj oz. znakov in ga s pomočjo teh osnov primerno širili.
- Vzpostaviti bi morali izobraževalni kontinuum od vrtca do univerze. Pri tem bi morali ločeno obravnavati specializirane ustanove, npr. Zavod za gluhe in naglušne, od vseh drugih javnih ustanov, ki zahtevajo integrirano izobraževanje. S tem se tudi vzpostavi jasno ločevanje med učenjem v SZJ in tolmačenjem v SZJ.
- Na ravni srednje šole ali vsaj na študijski ravni morata biti pojmovna in predstavnostna zmožnost že razviti, zato tolmač specializirani oz. strokovni izraz samo prečkruje, in je zgolj v vlogi tolmača, in ne učitelja.

VIRI IN LITERATURA

- BAUMAN, Jasna, 2007: Pomen standardizacije slovenskega znakovnega jezika. Jasna Bauman (ur.): *Standardizacija slovenskega znakovnega jezika v luči Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011 (Ur. list RS, št. 43/07)*. (Zbornik posveta.) Ljubljana: Zavod Združenje tolmačev za slovenski znakovni jezik. 2–5.
- CIGLAR, Veronika, 2022: Izzivi in ovire pri tolmačenju na izobraževalnem področju. *20 let Zakona o uporabi slovenskega znakovnega jezika – od improvizacije do profesionalnosti*. (Posvet v Državnem svetu, 7. 11. 2022).
- KRAJNC, Katja, ŠTAMPEK, Marjetka, ZUPAN ŠMIGIČ, Simona, 2019: *Me razumeš 1*. (Delovni učbenik za komunikacijo v slovenskem in slovenskem znakovnem jeziku za prilagojeni izobraževalni program z enakovrednim izobrazbenim standardom v prvem razredu.) Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- PAVLIČ, Matic, 2019: *Priročna slovnica slovenskega znakovnega jezika*. Ljubljana: Zvezadruštvo gluhih in naglušnih Slovenija: Založba ZRC.
- PODBORŠEK, Ljubica, KRAJNC, Katja, 2006: *Naučimo se slovenskega znakovnega jezika 1*. (Učbenik za slovenski znakovni jezik.) Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenija.
- PODBORŠEK, Ljubica, KRAJNC, Katja, 2013: *Naučimo se kretenj slovenskega znakovnega jezika 3*. (Učbenik za slovenski znakovni jezik.) Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenija.
- Slovar SZJ: *Slovar slovenskega znakovnega jezika*. <Slovar slovenskega znakovnega jezika in slovnice - Zveza-GNS.si>

- TERUGGI, Lilia Andrea (ur.), 2014: *Jedna škola, dva jezika. Iskustvo dvojezičnosti u vrtiću i osnovnoj školi Cossato*. Zagreb: Savez gluhih i nagluhих grada Zagreba i URIHO.
- [Teruggi Lillia Andrea (ed.) 2003: *Una scuola, due lingue, L'esperanza di bilinguismo della scuola dell'Infanza ed Elementare di Cossato*. Milano: Franco Angeli.]
- VINTAR, Špela, JERKO, Boštjan, KULOVEC, Marjetka, 2012: *Korpus slovenskega znakovnega jezika*. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.). (Zbornik 15. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 212/C.) Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 203–206.
- ŽELE, Andreja, BAUMAN, Jasna (ur.), 2003: *Multimedijski praktični slovar slovenskega znakovnega jezika*. Elektronska izd. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, Združenje tolmačev za slovenski znakovni jezik.
- ŽELE, Andreja, 2007: Kako nevsiljivo povezovati znakovni jezik s pisnim sporočanjem. Jasna Bauman (ur.): *Standardizacija slovenskega znakovnega jezika v luči Resolucije o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2007–2011*. (Zbornik posveta.) Ljubljana: Zavod Združenje tolmačev za slovenski znakovni jezik. 13–17.
- ŽELE, Andreja, BAUMAN, Jasna, 2011: Slovenski znakovni jezik med normo in prakso. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. (Obdobja 30.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 557–582.

Ana Elizabeta Kerman De Luisa
Filovci
 ana.kerman@gmail.com

Tvorjenost med besedo in kretnja

Prispevek obravnava splošne značilnosti slovenskega znakovnega jezika in osnovne elemente kretnje, kot so oblika roke in prstov, gibanje, mimika in prostor kretanja. Ti osnovni elementi se lahko pri tvorjenju v znakovnem jeziku spreminjajo in se tudi povezujejo s prviniami znakotvorja v slovenskem znakovnem jeziku, kot so klasifikatorski glagoli, izpeljava in zlaganje, ki so hkrati tudi možni znakotvorni tipi.

Uvod

Znakovni jezik je ena izmed najstarejših oblik sporazumevanja na svetu. Prva omemba sporazumevanja v znakovnem jeziku sega v antično Grčijo. Platon (427–347 pr. n. št.) je namreč v svojem delu *Cratylus* omenjal gluhe, ki se izražajo s kretnjami in gibi, upodablja svetlobo ali višjo sfero z dvigom roke ali opisujejo konja v galopu s posnemanjem njegovega gibanja (Eriksson 1993: 13–14). Prvi znani vir o proučevanju znakovnega jezika je iz leta 1644 z naslovom *Natural Language of the Hand* ('*Naravni jezik rok*'), avtorja Johna Bulwerja. To je prva knjiga v angleščini o izobraževanju gluhih in njihovem jeziku, v kateri je opisanih na »stotine gibov rok in prstov, s katerimi so gluhi sposobni izražati svoje misli [...], kar je dokaz, da se gluhi sporazumevajo v znakovnem jeziku, ki je njihov naravni jezik« (Stramljič Breznik, Podboršek 2014: 100).

Na svetu živi okoli 70 milijonov gluhih, v Sloveniji približno 1500, od tega jih je okoli 1000 uporabnikov slovenskega znakovnega jezika. Vsega skupaj poznamo okoli 300 različnih znakovnih jezikov, ki imajo v posamezni državi določen status.

Slika 1: Zemljevid držav in status znakovnega jezika

Slika prikazuje zemljevid držav, ki so v dveh barvah: modra za države s priznanjem znakovnega jezika in siva za države brez priznanja. Na desni strani je seznam modrih držav z letnico, ko so dosegle pravno priznanje, in kvadratkov z barvo, ki predstavlja vrsto zakonodaje za znakovni jezik v državi. Na levi je graf v obliki kroga z razlago uporabljenih barv.

Prva država, ki je priznala znakovni jezik, je bila Švedska leta 1981. V Sloveniji je znakovni jezik od leta 2002 uradni jezik, od leta 2021 je zapisan tudi v Ustavo Republike Slovenije. Dolgo so bili gluhi v Sloveniji in po svetu zatirani ter označeni za manjvredne, s čimer se je močno omejila pravica do uporabe, razvoja in učenja njihovega maternega jezika. Sedaj je slovenski znakovni jezik v fazi aktivnega popisovanja in opisovanja.

V prispevku je najprej splošno opredeljen slovenski znakovni jezik, sledi opis osnovnih elementov, brez katerih kretnja nima realizacije, potem pa še opis tvorjenosti v slovenskem znakovnem jeziku, ki je še manj znano in neraziskano področje. Primeri možnih tvorjenih kretenj v tem poglavju so iz magistrske naloge.¹

Slovenski znakovni jezik

Slovenski znakovni jezik je naravni jezikovni sistem, ki se je razvil in se še razvija z uporabo med gluhih in naglušnimi ter okoljem, v katerem živijo. Znakovni jezik se uresničuje v kretnji, ki jo sestavljajo oblika roke ter prstov, gibanje, trajanje in intenzivnost kretnje, mimika obraza in mesto kretanja (Stramljič Breznik, Podboršek 2014: 99, 112). V ubesedenih jezikih za prenos pomena sporočila po slušnem prenosniku uporabljamo besede, v znakovnih jezikih pa jih nadomestimo s kretnjami in vizualnim prenosnikom (Pavlič 2019: 4). Znakovni jezik ima več posnemanja, ki je opazno, npr. v posnemanju gibanja, oblike, velikosti, pri ustvarjanju novih kretenj (Pavlič 2021: 84 po Frishberg 1975). Oblika je povezana s pomenom, brez nje ne moremo neposredno prepoznati pomena kretnje, kot tudi ne pomena iz same oblike kretnje (Pavlič 2021: 84 po Kooij 2002), kar kaže na arbitrarnost jezika.

Slovenski znakovni jezik ima znakovne podsisteme, ki so se izoblikovali zaradi vpliva sliščega okolja. Nastali so trije podsistemi: slovenski znakovni jezik, slovenščina v kretnji in dobesedno prevajanje iz slovenščine. Slovenski znakovni jezik ima drugačno zgradbo kot slovenski jezik in ga ne moremo uporabljati hkrati z govorno slovenščino (Stramljič Breznik, Podboršek 2014: 112). Marja Bešter (1994: 35) trdi, da znakovni jezik ne pozna kretenj za izražanje oseb, te se da razbrati iz situacije. Prav tako je med skretanim in zapisanim/[govorjenim] sporočilom vedno prisoten razkorak. V

1 Kerman, Ana Elizabeta, 2020: *Primerjava slovenskega in slovenskega znakovnega jezika na področju besedotvorja*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta.

slovenskem jeziku pravilno oblikovan stavek vsebuje slovnične kategorije (spol, sklon, število, osebo), glagolsko končnico, povratno navezovanje s 'se' (Žele 2019: 41), česar v slovenskem znakovnem jeziku ni. V znakovnih jezikih kretnje sestavimo v znakovne zveze in potem v stavke. Najprej združimo dve kretnji, nato dodamo tretjo in tako naprej, da dobimo stavek, ki ni dolg in kompleksen. Tako dobimo osnovni znakovni red: glagol kot jedro stavka in izbrane udeležence (lahko je samo eden, lahko jih je več). Obstajajo tudi glagoli, npr. klasifikatorski glagoli, ki so izjeme, saj se z njihovo uporabo spremeni osnovni znakovni red (Pavlič 2019: 104–105). Na primer:

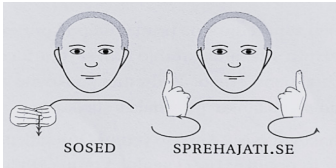
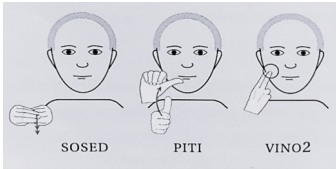
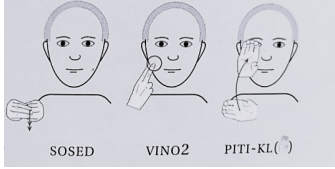
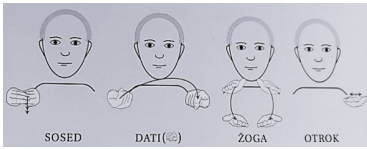
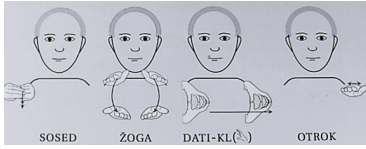
OSNOVNI ZNAKOVNI RED	IZJEME (uporaba KL ² glagola)
<p>Sosed se sprehaja.</p> <p>SOSED SPREHAJATI.SE</p> <p>SOSED SPREHAJATI. SE</p>	
<p>Sosed pije vino.</p> <p>SOSED PITI VINO2</p> <p>SOSED PITI VINO</p>	 <p>SOSED VINO2 PITI-KL(°)</p> <p>SOSED VINO PITI-KL</p>
<p>Sosed da žogo otroku.</p> <p>SOSED DATI(°) ŽOGA OTROK</p> <p>SOSED DATI ŽOGA OTROK</p>	 <p>SOSED ŽOGA DATI-KL(°) OTROK</p> <p>SOSED ŽOGA DATI-KL OTROK</p>

Tabela 1 Osnovni in neosnovni znakovni red (Pavlič, 2019)

2 KL pomeni klasifikator.

Slovenščino v kretnji gluhi in naglušni uporabljajo med pogovorom s slišječimi in tolmači v razredu, med tolmačenjem branih besedil, kar poteka simultano z govorno slovenščino in z vrstnim redom kretenj, ki je enak besednemu redu v slovenščini. Dobesednega prevajanja iz slovenščine gluhe in naglušne osebe ne uporabljajo. Uporabljamo ga predvsem pri pouku kot pomoč, npr. pri pisanju nareka, črkovanju besede (Stramljič Breznik, Podboršek 2014: 112).

Osnovni elementi kretnje v slovenskem znakovnem jeziku³

Kretnja za uresničitev potrebuje določene osnovne elemente, kot so oblika roke, oblika prstov, gibanje idr. Kakršno koli spreminjanje teh osnovnih prvin pomembno vpliva na vsebino informacije in na tvorjenje novih kretenj v slovenskem znakovnem jeziku, zato bo vsaka izmed prvin predstavljena opisno in hkrati razločevalno.

Oblika roke, prstov in gibanje

Vsaka kretnja v slovenskem znakovnem jeziku je izvedena z obliko roke. Osnovna oblika dlani je takrat, ko imajo vsi prsti enak položaj, npr. so vsi iztegnjeni, pokrčeni ali so v stiku (Pavlič 2019: 19). Poznamo še druge oblike dlani: odprta dlan, razširjena dlan, rahlo usločena dlan, drža za številko štiri, drža za številko tri (skrčena številka tri), palec, sredinec, prelomljena dlan, šapa, prelomljen V, ščepec, veliki kljun, mali kljun, kljun U (Podboršek, Krajnc 2013: 7–8).

Slika 2: Oblike roke (Podboršek, Krajnc, 2013)

Obliko roke lahko tvori tudi prstna abeceda. S posamezno črko, ki se ji dodata še gibanje in mimika, je možno pokazati več kretenj (Podboršek, Krajnc 2013: 7).

³ Pri M. Pavliču 2019 v *Priložni video slovnici slovenskega znakovnega jezika* so osnovni elementi, kot so mimika, oblika roke, mesto kretanja, ipd. opredeljeni kot prvine fonologije.

Pri sestavi kretenj imajo zelo pomembno vlogo tudi prsti, ki so lahko v gibanju ali mirujejo. Aktivni prsti spremenijo svoj položaj. Če pri kretnji npr. *DESET* ne bi bila aktivna prsta samo palec in kazalec, bi to bila popolnoma druga kretnja z drugim pomenom. Prsti so v slovenskem znakovnem jeziku razlikovalne oznake, saj ko jih spreminjamo, se spreminja pomen kretnje.

Slika 3: Prikaz kretenj: deset (Pavlič, 2019)

Kretnja brez gibanja ne obstaja. Slovenski znakovni jezik pozna tri vrste gibanja:

- a) krožno, ki ga omogočajo komolec, zapestje in palec,
- b) ravno, ki ga omogočajo rama, komolec, zapestje, členki, prsti, dlan in
- c) kombinirano, ki ga omogočata ravno gibanje komolca in krožno gibanje zapestja.

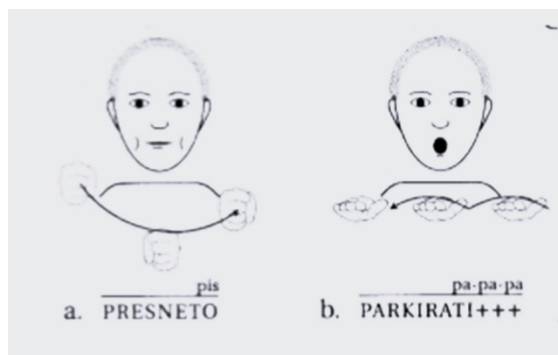
Gibanje je prav tako ena izmed temeljnih razločevalnih oznak, saj s spreminjanjem hitrosti, smeri, intenzitete, spreminjamo pomen kretnji (Pavlič 2019: 25–27).

Mimika

Mimika obraza je v znakovnih jezikih obvezen del kretenj, saj izraža notranje občutke (*veselje, jeza, žalost*), občutke vonja (*diši, smrdi*) in okusa (*kislo, grenko, pekoče*) (prim. Pavlič 2019).

Zaradi vpliva ubesedenega jezika je prisotna tudi mimika ust. Uporabniki slovenskega znakovnega jezika med kretanjem izgovarjajo besede z istim ali vsaj podobnim pomenom, s čimer se označujejo ponovljena dovršena dejanja.

Odpiranje ali zapiranje ust spremlja posnemanje odpiranja in zapiranja dlani. Z oralizacijo lahko ločimo dve popolnoma enaki kretnji z drugačnima pomenoma. Sama oblika ust pogosto posnema klasifikatorsko kretnjo, zlasti njeno obliko in velikost.

Slika 4: Prikaz obrazne mimike pri kretnjah presneto in parkirati (Pavlič, 2019)

Obrazna mimika je pomembna tudi za določanje meje med skupki kretenj ali stavki, in sicer z dvigom/spustom obrvi, pomežikom, odkimavanjem, zato je tudi mimika razločevalna oznaka (Pavlič 2019: 28–31).

Mesto kretanja

Mesto kretanja je nekakšen navidezni okvir od vrha glave do pasu in med obema ramama. Slovenski znakovni jezik pozna različne načine kretanja, in sicer brez dotikanja ali z dotikanjem telesa: dotikanje glave, trupa, rok, dlani, izjemoma tudi stegen (Podboršek, Krajnc 2013: 6).

Slika 5: Prostor kretanja (Podboršek, Krajnc, 2006)

Kretnje lahko glede na lokacijo delimo na obtelesne in prostorske. Obtelesne imajo stalno določeno mesto izvajanja, ki si ga je treba zapomniti skupaj z obliko dlani, mimiko, gibanjem, usmerjenostjo. Prostorske kretnje nimajo stalno določenega mesta.

ŽIVAL (prostorska kretnja)

FANT (obtelesna kretnja)

Če so izvedene v nevtralnem kretalnem prostoru, tj. v prostoru neposredno pred kretalcem, so odkretane brez stavka, medtem ko morajo v stavku imeti neko določeno mesto. Mesto kretanja je razločevalna oznaka, saj če spremenimo mesto kretanja, spremenimo pomen kretnji (Pavlič 2019: 16–18).

Tvorjenost v slovenskem znakovnem jeziku

Slovenski jezik in slovenski znakovni jezik soobstajata. Z vidika tvorjenosti je ubesedeni jezik v prednosti pred znakovnim jezikom kot jezikovnim sistemom. Slovenski znakovni jezik še nima vseh ustreznih kretenj za novejšo leksiko, ki se v govoru že aktivno uporablja. Smer nove leksike poteka iz ubesedenega v znakovni jezik, kar ne pomeni, da je tvorjena beseda v slovenskem jeziku tudi tvorjena kretnja v slovenskem znakovnem jeziku in obratno.

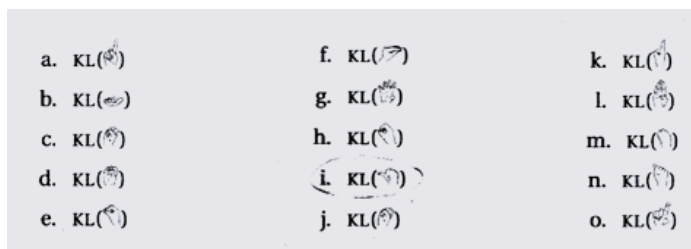
Slovenski jezik pozna besedotvorje, nauk o tvorjenju in sestavi besed. Z vidika znakovnih jezikov pa tvorjenju novih kretenj iz osnovnih že obstoječih in zapisu poteka nastajanja nove kretnje pravimo znakovotvorje. Pri znakovotvorju najprej pogledamo, ali je kretnja znakovna zveza ter jo izločimo. Pri tem si pomagamo z upoštevanjem možnih smernic po delih J. Quera (2017) *SignGram Blueprint* in J. C. Hilla (2019) *Sign Languages Structures and Contexts*, ki so navedene v tabeli:

J. Quer	J. C. Hill
Sestavni deli pri znakovnih zvezah se lahko spremenijo, pri tvorjenkah pa ne (primer: GRAH, zelena + kroglice).	Tvorjena kretnja je sestavljena iz dveh korenskih morfemov kretenj.
Ločljivost med posameznimi sestavnimi deli je mogoča v znakovnih zvezah, ne pa v tvorjenkah, njihov pomen se med tvorjenjem spremeni v novo enoto.	Tvorjena kretnja je sestavljena iz dveh korenskih morfemov kretenj, fonološke redukcije ali asimilacije so pri enem ali obeh korenskih morfemih tudi kretalno izražene.
Pri tvorjeni kretnji se spremeni gibanje obeh sestavnih delov rok.	Tvorjena kretnja ima drugi sestavni del kretnje odkretan takoj za prvim.
Pri tvorjeni kretnji se spremeni oblika rok.	Tvorjena kretnja ima oba sestavna dela hkrati odkretana, tako da je lahko ena roka del ene kretnje, druga roka pa druge kretnje, lahko pa se sestavi tudi nova kretnja, ki popolnoma združi oba dela.
	Tvorjena kretnja je izražena s klasifikatorskim glagolom.

Osnovne sestavine, tj. oblika rok, prstov, mimika idr. ne sodelujejo le pri nastajanju osnovne kretnje, ampak so soudeleženi tudi pri oblikovanju tvorjenih kretenj po morebitnih znakovnih tipih, ki so v nadaljevanju tudi predstavljeni. Za vsak možen znakovni tip je podan primer.

Klasifikatorji (KL) za obliko

Klasifikatorji so kretnje, pri katerih roka posnema vizualno podobo predmeta in ga uvrsti v določeno skupino glede na podobo, obliko in vlogo, velikost in način uporabe ter glede na podobnost: v višini, ploščatosti, okroglosti, debelini, valjavnosti, tankosti, majhnosti ali pa so to krožni predmeti, predmeti z ozkim in širokim rezilom, predmeti z ročajem, krogle (Pavlič 2019: 77).

Slika 6: Vizualne podobe klasifikatorjev (Pavlič, 2019)

Klasifikatorji sodelujejo pri sestavi novih kretenj skozi tri procese: leksikalizacijo, posamostaljenje in zlaganje, pri čemer uporabljamo klasifikatorski glagol. To je glagol, ki »z obliko roke [...] posnema obliko in velikost predmeta, z gibanjem pa njegov obstoj, premikanje ali rokovanje« (Pavlič 2019: 94). Pri leksikalizaciji uporabimo glagol s konkretnim pomenom, in ne klasifikatorski glagol, saj oblika roke več ne posnema koga oz. česa.⁴

Posamostaljenje se npr. v znakovnem jeziku zgodi takrat, ko se izhodiščnemu (klasifikatorskemu) glagolu spremeni gibanje – zmanjša se dolžina. Kretnje ne morejo biti več posnemovalne, ampak so obravnavane kot navadni samostalniki, npr. *VOZITI-KL* (oblika *LADJE*) → *LADJA* (Pavlič 2019: 92). Andreja Žele (2010: 4) dodaja, da se pri besedotvornih in znakovnih tvorjenkah lahko vzpostavi »razmerje glagol – samostalnik, tako da je oblika kretnje enaka, intenzivnost premikanja pa večja pri [...] *likati* kot pri *likalnik*, [s čimer se] s kretnjo jasno izrazi glagol, motiviran iz samostalnika [...]«.

Pri zlaganju obstoječemu samostalniku dodamo klasifikatorski glagol, iz česar nastane nov samostalnik s sorodnim pomenom. Ta postopek je opredeljen kot bolj arbitraren in zato manj predvidljiv, npr. *ROŽA + NAHAJATI SE-KL (POSODA)* → *LONČNICA* (Pavlič 2019: 93).

Primer in razlaga možne tvorjene kretnje – zlaganje s klasifikatorskim glagolom.

LADJICA	
Opis kretnje: kretnja je dvoročna. Dlan dominantne in nedominantne roke je prelomljena. Dominantna roka je za nedominantno roko.	
Gibanje: nedominantna roka miruje, dominantna se z začetnim gibanjem v komolcih pomakne naprej do prstov nedominantne roke.	
Mesto kretanja: v nevtralnem kretalnem prostoru	
Mimika: pokaže jezik.	
Znakotvorna razlaga: beseda <i>ladjica</i> je prekretana tvorjeno, saj je v osnovni obliki za ladjo že asimiliran določevalc velikosti in oblike za majhno.	

Izpeljava

V znakovnih jezikih na izpeljavo kaže sprememba v gibanju določene kretnje ali v nekaterih primerih sprememba oblike roke.

⁴ Z vidika leksikalizacije oblika roke npr. 'skakati' ne pomeni več udeleženca (človeka), temveč jo uporabimo za 'skakanje živali' (Pavlič 2019: 94).

Tako slovenski kot drugi znakovni jeziki za zanikanje dodajajo kretenjske sestavine, ki so sicer sporočilno enakovredne priponskim obrazilom, npr. *NE VEM*, *NE MARAM*, *NE SLIŠIM*. Priponsko obrazilo je pri teh primerih sestavljeno iz gibanja navzven in obrata zapestja. V primeru, da pri osnovni kretnji pride do spremembe oblike roke, priponsko obrazilo to spremembo obrne (kretnja ima zapirajočo spremembo oblike roke, medtem ko ima negativna pripona, dodana kretnji, odpirajočo spremembo oblike roke) (prim. Hill et al. 2019: 40–42).

Primer in razlaga tvorjene kretnje za možno izpeljavo.

IZKRCATI	
<p>Osnovna oblika kretnje <i>stati</i> je dvoročna. Dlan nedominantne roke je z notranjo stranjo usmerjena navzgor. Dominantna roka je v obliki črke V, ki je obrnjena. Nedominantna roka je podlaga, na katero je položena oblika dominantne roke.</p> <p>Opis kretnje: za besedo <i>izkrcati</i> je odkretana ena dvoročna kretnja. Nedominantna roka ima odprto dlan, ki je usmerjena navznoter. Dominantna roka je v obliki skrčene V in je usmerjena navzdol.</p>	<p>Nekaj različic:</p>
<p>Gibanje: nedominantna roka se ne premika. Gibanje dominantne roke se začne v komolcu tako, da se rahlo pokrčena prsta ob nedominantni dlani dvakrat hitro odmakneta od nedominantne proti dominantni strani.</p>	
<p>Mesto kretanja: nevtralni kretalni prostor in dominantna stran</p>	
<p>Mimika: rahlo izpihovanje</p>	
<p>Znakotvorna razlaga: beseda <i>izkrcati</i> je prekretana kot tvorjena kretnja, saj se osnovni kretnji za <i>stati</i> spremenita oblika in gibanje na dominantni roki ter usmerjenost dlani na nedominantni roki.</p>	

Zlaganje

Pri zaporednih tvorjenkah je en sestavni del kretan po drugem. Pri nekaterih tvorjenkah je ohranjena celotna oblika kretnje, pri drugih pa lahko pride do značilnih fonoloških

redukcij ali asimilacij pri enem ali obeh korenih, ki sestavljata tvorjenko (Quer et al. 2017: 172).

Primer in razlaga tvorjene kretnje za možno zlaganje.

AVTOCESTA	
<p>Osnovna kretnja za <i>cesto</i> je dvoročna. Kazalec in palec sta v stiku in na vsaki roki tvorita krog. Ostali prsti so iztegnjeni, dlani sta obrnjeni navznoter. Kretnja se začne v komolcih in poteka ravno po nevtralnem kretalnem prostoru.</p>	
<p>Iz ravnega gibanja, ki izvira iz komolcev, se kretnja reducira na gibanje, ki izvira iz zapestja.</p>	 <p>CESTA CESTA Z REDUKCIJO GIBANJA</p>
<p>Osnovna kretnja za <i>hitro</i> je dvoročna. Sredinec in palec na vsaki roki sta v stiku, tako da tvorita krog. Kroga se medsebojno dotikata. Drža obeh rok je rahlo rotirana. Gibanje, v obliki ravnega odmikanja desne roke, se odvija v frcu sredinca in palca na obeh rokah. Pri gibanju sodelujeta tudi zapestje in komolec desne roke, ki potujeta v smeri odmika (od leve proti desni).</p>	
<p>Prišlo je do redukcije gibanja – odklik desne roke od leve, ohranilo se je frcanje sredinca in palca na obeh roka.</p>	 <p>HITRO HITRO Z REDUKCIJO GIBANJA IN ASIMILACIJO POLOŽAJA ROKE</p>
<p>Opis kretnje: za besedo <i>avtocesta</i> je odkretana ena kretnja, ki je dvoročna. Sredinec in palec na vsaki roki sta v stiku. Ostali prsti so odprti, dlani sta obrnjeni navznoter.</p>	
<p>Gibanje: kretnja ima začetno gibanje v zapestju. Roki se iz navpičnega položaja premakneta v vodoravnega. Gibanje sredinca in palca je frcanje.</p>	
<p>Mesto kretanja: v nevtralnem kretalnem prostoru.</p>	
<p>Mimika: prikimavanje</p>	 <p>CESTA Z REDUKCIJO HITRO Z REDUKCIJO IN ASIMILACIJO AVTOCESTA</p>
<p>Znakotvorna razlaga: beseda <i>avtocesta</i> je odkretana tvorjeno, in sicer iz osnovne kretnje za besedo <i>cesta</i> in osnovne kretnje za besedo <i>hitro</i>, vidni sta redukcija in asimilacija.</p>	

Sklep

V slovenskem ubesedenem jeziku je tvorjena beseda tista, pri kateri se ločita besedotvorna podstava in obrazila. V slovenskem znakovnem jeziku skladske podstave ni, posledično tudi ni besedotvorne podstave in obrazil. Za določanje tvorjene kretnje v slovenskem znakovnem jeziku so potrebni določeni pogoji:

- Iskanje osnovne kretnje, ki je lahko izhodišče in pogoj za določanje nadaljnje tvorjenja. Osnovni kretnji bi se lahko reklo izhodiščna motivacija za možno tvorjeno kretnjo (v primeru *avtocesta* sta to 'hitro' in 'cesta', v primeru *izkrcati* je to 'stati'). Izhodiščna motivacija v tvorjeni kretnji izgubi svoj prvotni pomen, se pravi 'hitro' in 'cesta' dobita nov pomen *avtocesta*. V ubesedenem jeziku poznamo ustreznika besedni koren ali netvorjena beseda z osnovnim pomenom.
- Spreminjanje osnovnih elementov pri izhodiščni kretnji v postopku tvorjenja, kot so oblika roke, prstov, mesto kretanja idr. Za pogoj tvorjenosti se izhodiščni kretnji mora spremeniti vsaj eden izmed osnovnih elementov. Pri večini primerov je sodelovalo več sprememb hkrati, npr. sprememba oblike roke, usmerjenosti in smeri gibanja.
- Procesi reduciranja in popolne ali delne asimilacije, ki sodelujejo pri preoblikovanju osnovnih elementov. Največ procesov redukcij se zgodi pri skrajšanju gibanja. Asimilacija je takrat, ko osnovna oblika prstov prevzame obliko prstov druge kretnje ali pa osnovna kretnja prevzame obliko klasifikatorja velikosti in oblik. Določiti tvorjenost kretnjam z določevalcem velikosti in oblik, kjer ta ni popolnoma asimiliran v osnovno kretnjo, ni bilo možno.

VIRI IN LITERATURA

- Bridges for deaf and heard of hearing: Deaf History < <https://www.bridgesfordeafandhh.org/deaf-history>>.
- United Nations: International Day of Sign Languages 23 September < <https://www.un.org/en/observances/sign-languages-day>>
- Slovar slovenskega znakovnega jezika in slovnice. < <https://zveza-gns.si/slovar-slovenskega-znakovnega-jezika/>>.
- Zveze gluhih in naglušnih Slovenije: Gluhost. < <https://zveza-gns.si/o-zvezi/o-gluhoti/>>
- HILL, Joseph, C. et al., 2019: *Sign Languages Structures and Contexts*. Združeno kraljestvo, Abingdon: Routledge.
- KERMAN, Ana Elizabeta, 2020: *Primerjava slovenskega in slovenskega znakovnega jezika na področju besedotvorja*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta.
- PAVLIČ, Matic, 2019: *Priročna slovnica slovenskega znakovnega jezika*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenija; založba ZRC.
- PAVLIČ, Matic, 2021: Razlikovalne, odvisne in proste fonološke oznake v Slovenskem znakovnem jeziku. *Slavistična revija*. 69/1. 83–84.
- PER, Eriksson, 1993: *The History of Deaf People*. Orebro Sweden: SHI Laromedel, the Learning Materials Division of the National Swedish Agency for Special Education.
- PODBORŠEK, Ljubica, KRAJNC, Katja, 2006: *Naučimo se slovenskega znakovnega jezika 1: Učbenik za slovenski znakovni jezik*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenija.
- PODBORŠEK, Ljubica, KRAJNC, Katja, 2013: *Naučimo se kretenj slovenskega znakovnega jezika: Učbenik za slovenski znakovni jezik 3*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenija.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, PODBORŠEK, Ljubica, 2014: *Medmeti na presečišču slovenskega besednega in znakovnega jezika*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2018: *Slovensko skladiščno besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŽELE, Andreja, 2010: Znakovni jezik tudi kot pobuda in izziv za jezikoslovna razmišljanja o jezikovnih zmožnostih. *Ko govorijo roke* 10/4, 4.
- ŽELE, Andreja, 2019: *Znakovni jezik – govorica kretenj z vidika uzaveščanja (pravo) pisnih zakonitosti slovenščine: kako iz kretalne govorice v zapisno slovenščino*. 2. izd. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.
- QUER, Josep, et al., 2017: *SignGram Blueprint*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH.

Sonja Starc

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta

sonja.starc@pef.upr.si

Primer obravnave večkodnih besedil v šoli s pomočjo vizualne slovnice

Članek prinaša primer branja večkodnega besedila v OŠ in SS, upoštevajoč orodja vizualne slovnice. Opozarja na potrebo po obravnavanju zakonitosti tvorjenja pomena v (takih) besedilih, ozaveščanju procesa branja ter bralčevega soustvarjanja in kritičnega presojanja sporočila.

Uvod

V zadnjih treh desetletjih se tudi teoretično ukvarjamo z besedili, zgrajenimi ne le iz besed (jezikovnega sistema), temveč tudi iz drugih semiotskih virov (slikovnih, glasovnih, kinetičnih, mimike, pogleda itn). Taka besedila imenujemo večkodna (Kress, van Leeuwen, [1996] 2004) prav zaradi rabe različnih semiotskih sistemov (kodov) v enem besedilu. Kodi pa se prenašajo po različnih čutilnih kanalih (vid, sluh, tip, voh, okus) in z vsakim kanalom v svojem mediju (knjiga, plakat, radio) ali po več kanalih hkrati v enem mediju (film, TV, elektronski mediji). Ni treba posebej izpostavljati, da dandanes prevladujoče nastajajo večkodna besedila, beremo jih in se iz njih učimo tudi v šoli pri vseh predmetih. Raziskavi o branju večkodnih besedil na vzorcu dijakov in študentov (Starc 2011, 2015, Gergely 2023) povesta, da ti besedilni pomen razberejo praviloma ločeno po semiotskih sistemih, vsebino prepoznavajo le iz besednega, slikovno pa sprejmejo kot spremljevalni element z vlogo popestritve in ponazoritve. Čeprav se že od rojstva sporazumevamo z okoljem z večkodnimi besedili, se jih v šoli še ne učimo brati in tvoriti. V učnih načrtih za slovenščino v OŠ (2018:12, 38;13, 21) in gimnaziji (2008: 9,14) je njihova omemba le bežna, formalna, vsebinsko je težko uporabna, ker v UN ni vpeljana v proces tvorjenja in branja besedila sistematično, s teoretičnimi osnovami. Za OŠ so omenjeni v takih zapisih: »telefonski pogovori – samo *zvočni*¹ ali tudi *vidni*; *nebesedno sporazumevanje*; ustreznost *nebesednih spremljevalcev* govorjenja oz. pisanja ter utemeljijo svoje mnenje in predlagajo *izboljšave*«; za gimnazijo pa:

[V]rednotijo možnost *nebesednega sporazumevanja*; med pogovarjanjem zavestno uporabljajo *nebesedne spremljevalce* govorjenja, opazujejo sogovorčeve *nebesedne spremljevalce govorjenja*, prepoznavajo njihovo vlogo in se nanje odzovejo, nato v pogovoru vrednotijo učinkovitost in ustreznost sogovorčevih in svojih *nebesednih spremljevalcev* govorjenja.

1 V citatu s kurzivo označila avtorica.

Neko stvar pa težko vrednotimo, če ne poznamo zakonitosti njenega delovanja. Ostajamo le na intuitivni, poljubni ravni. Sodobna komunikacija zahteva spoznavanje takih besedil tudi v šolah. V slovenskem strokovnem prostoru so večkodna besedila obravnavana z literarnovednega stališča kot multimodalna besedila (Saksida 2022, Haramija, Batič 2013, Kordigel 2008, Zorman 2014 idr.). V našem primeru jih obravnavamo z jezikoslovnega vidika.

S prispevkom želimo spodbuditi poskuse obravnavanja večkodnih besedil v osnovni in srednji šoli, zato se osredotočamo na primer možne obravnave takega besedila. Predstavimo teoretična izhodišča ter jih uporabimo pri branju odlomkov izbranega večkodnega besedila. Zaradi prostorske omejitve ostajamo pri analizi samega procesa branja, ozaveščanju o povezanosti uporabljenih semiotskih znakov in kohezivnih vezi med njimi ter pri sprotne utemeljevanju, s katerimi uporabljenimi znaki so izraženi razbrani pomeni. Pomene besednega in slikovnega na vseh pomenskih ravninah povzamemo holistično, ne posvečamo se podrobnim razčlembam (npr. ustvarjanju paralelizma in z njim ritma na besedilni pomenski ravnini itn.). Gre bolj za začetno spoznavanje večkodnega besedila.

Teoretična izhodišča

Branje razumemo kot miselni proces razbiranja pomena, ki ga ustvarjajo izbrani semiotski kodi v določeni povezavi v danem kontekstu. Za znake je značilno, da se povezujejo po dveh principih, prostorskem in časovnem (Kress, van Leeuwen, [1996] 2004). Povezani prostorsko se prenašajo po vidnem in tipnem kanalu, časovno pa po slušnem.

Tvorec besedila upomenja izbrane jezikovne in/ali nejezikovne vire in »vodi bralca skozi besedilo z različnimi signali« (Hoey 2001: 11), bralec te signale prepoznava in jih opomenja, to pomeni, da razbira njihov pomen in po potrebi določena mesta (signale) v besedilu analizira, vanje vnaša svoje inference (splošna vedenja, lastna izkustva, medbesedilnost), da pomen razbere čim bolj celostno in ga glede na okoliščine osmisli ter tako daje besedilu koherenco. To so inherentne lastnosti vsakega besedila. Vse to implicira, da se prebrani pomeni istega besedila od bralca do bralca praviloma nekoliko razlikujejo, odvisno od bralčevih inferenc.

Halliday (2004) ugotavlja, da se besedilni pomen in smisel izražata na treh pomenskih ravninah ali metafunkcijah hkrati: vsako besedilo stopa v dialog z naslovnikom (medosebna metafunkcija), vsako izraža izkustveni svet in procese s pomočjo leksikogramatičnih izbir (ideacijska/izrazna metafunkcija) in vsako ustvarja povezave na ravni tematsko-rematske strukture in kohezije (besedilna metafunkcija), vsako je vpeto v okoliščine. Besedilo pojmuje ([1977] 2002) kot pojav trenutne realizacije semiotskega (jezikovnega) sistema v procesu komunikacije in kot »nenehni proces semantičnih

izbir«. Tako razumevanje besedila sta od Hallidaya prevzela Kress in van Leeuwen ([1996] 2004) v svoji vizualni slovnici, ker sta ugotovila, da velja tudi za druge semiotske sisteme, ne le za jezikovnega. Je pa res, da vsakega pomena ne moremo izraziti prav z vsemi semiotskimi sistemi. Vizualna slovnica ponuja kompatibilno orodje za analizo tako besednega kot slikovnega (in drugih nejezikovnih kodov) koda, zato smo se odločili za uporabo njenega orodja. Seveda pa za slovnično analizo besedil v slovenskem jeziku uporabljamo slovensko slovnico (Toporišič 2000).

Oglejmo si, kako se na vseh treh ravniinah v besednem in slikovnem (preglednica 1) ustvarja pomen in s katerimi semiotskimi sredstvi. V *besednem* o izkustvenem svetu (avtorjevem in/ali človeštva) sporoča *izrazna pomenska ravnina*, in sicer z izbiro besedišča in slovnice (slovničnih struktur). Pri razbiranju pomena Halliday (Halliday, Matthiessen 2004: 168–305) upošteva kot osnovno slovnično strukturo stavek kot prikaz procesa (clause as representation; dogajanja, stanja – snovni stavki; obstajanja – eksistencialni; umskih, čustvenih – mentalni; obnašanja – obnašanski; razmerij – relacijski; rekanja – stavki rekanja). V *slikovnem* pa se vsebina – izkustveni svet izraža s predstavljenimi udeleženci ali v narativni ali konceptualni strukturi. V narativni strukturi so v okoliščine postavljeni tako, da z vektorji (smer premikanja nog, rok, telesa) sporočajo neko dogajanje (glej spodnje primere iz slikanice), v konceptualni pa je predstavljeni udeleženec predstavljen s svojimi splošnimi lastnostmi, statično v nekem brezčasju (npr. fotografija za osebno izkaznico). Odnos med udeleženci komuniciranja – avtorjem in naslovnikom – na *medosebni metafunkciji* se v *besednem* izraža z naklonom, izrazi vrednotenja, spodbujanja, z zvalniki, sporoča pa lahko posredovanje (ponudba, ugotovitev) ali zahtevanje (ukaz, vprašanje), vedno z upoštevanjem okoliščin. V *slikovnem* lahko predstavljeni udeleženci z naslovnikom (interaktivnim udeležencem) vzpostavljajo distanco, čemur pravimo ponudba, z znaki pogleda, mimike, giba pa vzpostavljajo stik, čemur pravimo ukaz. Pri organizaciji semiotskih kodov, njihovem povezovanju z izpostavljanjem za diskurz pomembnejšega pomena, na *besedilni metafunkciji* se to v *verbalnem* realizira s členitvijo po aktualnosti in ponovnimi pojavitvami, v *slikovnem* pa v kompoziciji z močjo informacije (pomembnejše, manj pomembno; mesto: desno–levo, zgoraj–spodaj, sredina–obrobje), s poudarki in z uokvirjanjem.

Družbeno dogajanje	Pomenska ravnina (metafunkcija)	Besedni kod – besedno	Slikovni kod – slikovno
Področje, v katerega je vključen udeleženec	Izrazna (ideacijska)	Besedišče, slovnica Stavek kot prikaz procesa	Struktura: narativna konceptualna Vektor gibanja
Odnos med udeleženci	Medosebna	Posredovanje (dobrin/ storitev = ponudba; informacij = ugotavljanje) Zahtevanje (dobrin/ storitev = vplivanje/ukaz; informacij = spraševanje) Naklon, zvalnik, izrazi vrednotenja, spodbujanja (vrednotenje)	Predstavlje- ni, interaktivni (naslovnik) udeleženci Vzpostavljanje: distance = ponudba stika = ukaz Očesni stik, obrazna mimika, gibi, poudarki
Družbeno dogovorjen – sprejemljiv način organizacije semiotičnih kodov	Besedilna	Tematsko-rematska struktura/členitev po aktualnosti Kohezija (ponovne pojavitve), koherenca	Kompozicija Moč informacije (glede na mesto v kompoziciji: zgoraj-spodaj, sredina-obrobje, tudi desno-levo) Poudarek Uokvirjanje

Preglednica 1. Tvorba pomena na pomenskih ravniinah v večkodnih besedilih
(Avtoričina priredba po Hallidayu, Kressu, van Leeuwen, Martinu, Whitu.)

Primer analize možnih branj

V nadaljevanju predstavljamo, katere pomene prepoznamo pri posameznih skupinah znakov in kako iz njihovega součinkovanja izpeljujemo besedilni pomen. Omejujemo se le na tiskana besedila, torej na pomene, ki se tvorijo z združevanjem znakov po prostorskem principu. Ta besedila so v šolah tudi pogosteje uporabljena.

Za napovedano branje smo izbrali odlomek iz večkodnega besedila s kratkimi in tematsko zaokroženimi enotami, da jih lažje analiziramo. Gre za slikanico *Zrcalce* Gregorja Viteza, avtorja besednega, in Marjana Mančka, avtorja slikovnega (ilustracij). Oba (vsi) uporabljena/i koda/i sta/so pri tvorjenju pomena enokovredna/i. Vitez in Manček sta soavtorja besedila.

Slika 1, str. 2.

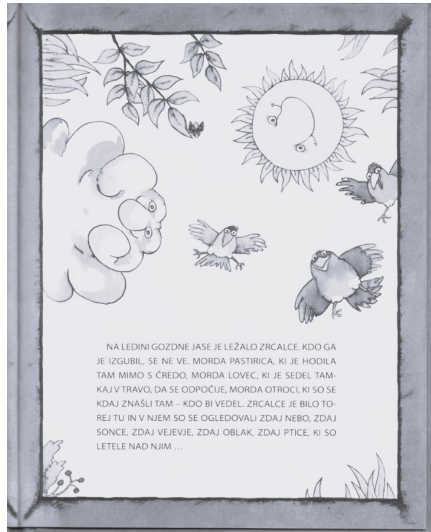
Tri barvne risbe na uokvirjeni strani kažejo tri samostojne dogodke, skupni element je trava, a jih ta ne združuje, sicer bi bila vsa podlaga zelena – travnata in bi govorila o skupnem prostoru in istem času dogajanja, kot da so vse predstavljene osebe hkrati na travniku.

Risbe razumemo kot samostojne enote, med seboj ločene s praznim prostorom. Na vrhu zgoraj pastirica hodi za čredo štirih lisastih koz. V desni roki drži zaobljeno pastirsko palico, obuta je v cikle, oblečena v dolg rjav plašč in s sivo ruto na glavi. Premika se od desne proti levi.

Drugo epizodo predstavlja sedeči lovec v lovski uniformi, morda je celo zaspal od utrujenosti, kajti glava mu rahlo visi navzdol. V rokah pokončno drži puško. Bralcu kaže hrbet.

V tretjem dogodku so udeleženi trije otroci, ki se tudi premikajo od desne proti levi, manjši deček nese puščico starejšima z lokom. Oblečeni so v siva in sivo zelena oblačila, bolj se zlivajo z okoljem, kot od njega odstopajo.

Udeležence na sliki imenujemo predstavljeni udeleženci. Ti lahko komunicirajo med seboj (kot otroci zgoraj na 3. sliki) ali ne, lahko komunicirajo z bralcem – interaktivnim udeležencem, z njim ustvarjajo stik z znaki pogleda, mimike, geste s pomenom *pridi*: od njega kaj zahtevajo, mu ukazujejo, nanj vplivajo itn.

Slika 2, str. 3.

Uokvirjena stran ima v spodnjem delu natisnjeno z velikimi tiskanimi črkami neko prigodo, nad besedno pa se zgrinjajo risbe oblaka, sonca, ptic in vej dreves ali grmovja. Njihovi pogledi so usmerjeni navzdol.

Besedno se povezuje s slikovnim s poimenovanjem posameznih predstavljenih udeležencev na sliki/ah.

Besedno pravi takole:²

Uokvirjena stran ima v spodnjem delu natisnjeno z velikimi tiskanimi črkami neko prigodo, nad besedno pa se zgri-njajo risbe oblaka, sonca, ptic in vej dreves ali grmovja. Njihovi pogledi so usmerjeni navzdol.

Besedno se povezuje s slikovnim s poi-menovanjem posameznih predstavljenih udeležencev na sliki/ah.

Besedno pravi takole :

Sredi jase leži zrcalce.

Vsebina samostalnika jasa se poveže s slikami (travo) na levi strani.

Kdo ga je izgubil, se ne ve.

Tako kot pove besedno, sporoča tudi slikovno, saj ne pokaže povzročitelja dejanja (aktanta), ki je zrcalce izgubil.

2 Citat je zapisan polkrepko, analiza navadno.

Sledi ugibanje: **Morda pastirica, ki je hodila tam mimo s čredo.**

Informacija je zelo splošna, ne pove vrste živali, v kaj je pastirica oblečena in obuta, v katero smer hodi. Slikovno pastirico konkretizira. Ugibanje se nadaljuje.

Morda lovec, ki je sedel tamkaj v travo, da se odpočije,

Besedno ne pove, kako je lovec oblečen (pričakuje, da bralec pozna uniformo, ki je znak za lovca), temveč utemelji njegovo sedenje z utrujenostjo.

morda otroci, ki so se kdaj znašli tam

Besedno ne pove veliko podatkov o otrocih, slika pa jih konkretizira, pokaže njihov videz, dejavnost. – **kdo bi vedel.**

Vsebina risbic na levi strani je verjetna, ni pa za sicer fiktivno pripoved realna, da bi z gotovostjo trdili, da so se stvari prav tako odvijale. Zato so prizori, o katerih obstoju besedno le ugiba, tako tudi prikazani na drugi strani: nepovezani, ločeni, kjer je prikazano premikanje, gre to od desne proti levi, torej od strani z besednim, je pa slikovno bolj konkretizirano kot pomen verbalnega. Z vprašanji »kdo bi vedel« se ustvarja dvom o vsem, kar je naslikano. In šele ko preberemo besedno, si lahko dopolnimo pomen o vlogi trave: gre za travo na jasi in nepovezanost prizorov s travo ne kaže na različne prostore, temveč na različen čas, ko so udeleženci šli čez jaso, na njej sedeli ali se igrali. Tu opozorimo na dejstvo, da je prazen prostor kot znak dobil drugačen pomen zaradi sobesedila, ustvarja torej nepovezanost v času, ne v prostoru.

Zrcalce je bilo torej tu in v njem so se ogladovali zdaj nebo, zdaj sonce, zdaj vejevje, zdaj oblak, zdaj ptice, ki so letele nad njim.

Ob teh informacijah se nam pokaže ta stran kot zrcalce, saj predstavljeni udeleženci gledajo navzdol, ogledujejo se v zrcalu. Šele ko združimo obe strani, prepoznamo celoto, spoznamo vezi med besednim in slikovnim. Ugotovimo, da so prizori na levi strani razporejeni v takem vrstnem redu, kot o njih govori besedno, torej motivno sorodna vsebina slikovnega in besednega je prikazana vzporedno.

Postavijo se nam vprašanja:

Ali sta strani besedilo? Strani sta besedilo, to je sestavljeno iz pomensko in prostorsko povezanih semiotskih virov, besednih in slikovnih, združenih z okvirjem. V tem primeru eksplicitno, sicer pa je okvir pogosto navidezen, lahko ga izraža le prazen prostor, belina. Pomen se ustvarja z interakcijo obeh kodov, saj je besedilo večkodno. Razmerje med slikovnim in besednim v ustvarjanju pomena je v tem primeru dopolnjevalno, kar pomeni, da se semiotska koda pomensko dopolnjujeta.

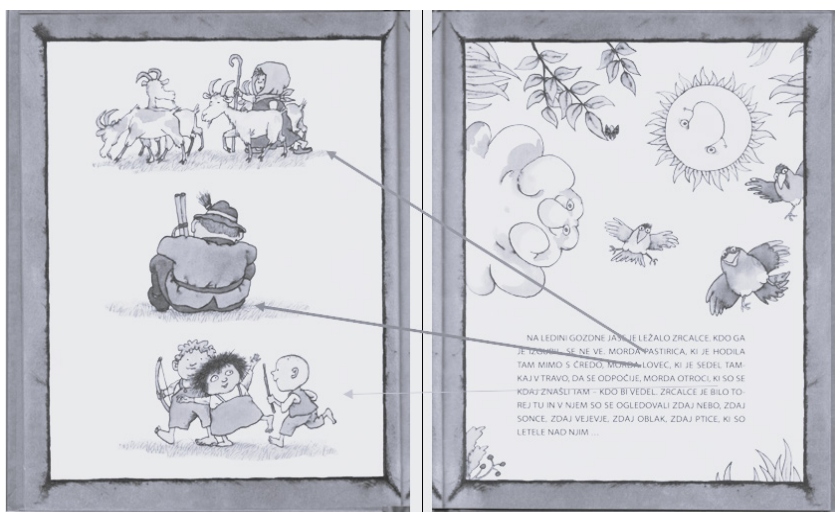
Kaj v večkodnem besedilu najprej preberemo? Praviloma to, kar najbolj pritegne našo pozornost – slikovno, barvo, nenavadno črto/linijo, v elektronskih besedilih zvočne,

slikovne, kinetične učinke ... Lahko pa pod vplivom naučenosti, nevede začnemo brati tudi večkodna besedila kar zgoraj od leve proti desni. Z razbiranjem treh epizod na sliki 1 smo začeli zgoraj, s pastirico in čredo, prav lahko pa bi začeli tudi spodaj ali v sredini, dokler ne bi prebrali besednega, kajti razvrščenost motivov (njihov pomen) bi nas usmerila na začetek branja levo zgoraj.

Kako beremo? S povezovanjem informacij, pomenov med besednim in slikovnim. O vsebini *Zrcalca* (obnovo) bi lahko komu povedali na primer tole:

Na neki gozdni jasi je ležalo zrcalce. Nihče ni vedel, kdo ga je izgubil. Mogoče pastirica s pastirsko palico, ko je čez jaso gnala svojo čredico štirih lisastih koz. Ali pa ga je zgubil utrujeni lovec, ko je sedel na travo, da bi si nekoliko odpočil. Morda pa so ga izgubili trije razigrani otroci, ko so z lokom tekali po jasi. Lahko samo ugibamo, kdo bi lahko bil. Itn.

Kdo je avtor večkodnega besedila? Avtorja sta dva: pisec besednega Gregor Vitez in ilustrator Marjan Manček. Oba sta enako pomembna, v bistvu soavtorja, oba ustvarjata pomen besedila.

Slika 3. Pomenjenje na straneh 2, 3, ustvarjanje kohezije, vezi med besednim in slikovnim. (Gregor Vitez in Marjan Manček 1983: *Zrcalce*. 2–3.)

Med slikovnim in besednim se na obravnavanih straneh ustvarja kohezija s ponovnimi pojavitvami pomena, in sicer z dvema različnima kodoma, besednim in slikovnim, kot kaže preglednica 2.

Besedno	Slikovno
Na ledini gozdne jase	tri ločene zaplate trave
je ležalo zrcalce.	Zrcalca ni eksplicitno na sliki. Opazimo ga šele po interpretaciji 3. strani, kjer razumemo okvir strani kot okvir in stran kot ploskev zrcala, kajti predstavljeni udeleženci so naslikani iz žabje perspektive, in dajejo videz, da se v zrcalu ogledujejo.
Kdo ga je izgubil,	Aktant je neznan, ni upodobljen.
se ne ve.	
Morda	Negotovost, slikovno te teme prikaže na vzporedni strani z ločenimi epizodami.
pastirica,	barvna risba pastirice s pastirsko palico
ki je hodila	vektorji (premikanja, smeri) nog, rok
s čredo	risba štirih koz, vektorji nog, glave
tam mimo.	
Morda	
lovec, ki je sedel	risba sedečega moškega v lovski uniformi s puško, bralcu kaže hrbet
tamkaj v travo,	narisan travo
da se odpočije.	položaj telesa, naprej nagnjena glava
Morda	
otroci, ki so se kdaj znašli tam.	trije otroci v gibanju (vektorji nog, rok) – igri
Zrcalce je bilo torej tu, v njem	vsa uokvirjena stran z besednim in slikovnim
so se ogledovali	položaj (teles), letenje ptičev (vektor peruti), smer pogleda ptičev, sonca, oblaka; vejevja, trave (na dnu strani in zgoraj)
nebo	vsa stran znotraj okvirja
sonce, vejevje, oblak, ptice	risbe na zgornjem delu strani, nad besednim
zdaj (ponavljanje)	izmenjaje, slikovno tega pomena v tem kontekstu ne zajame

Preglednica 2. Kohezija, ponavljanje pomenov z besednim in slikovnim kodom

Ugotovimo, da je večina pomenov s te strani izražena v obeh semiotskih sistemih, besednem in slikovnem, ter da slikovno pove več kot besedno, torej jih dopolni, konkretno. Prazen prostor med tremi slikami v povezavi z besednim pridobi pomen različnih časovnih obdobij prikazanega dogajanja in tudi negotovosti samega dogajanja.

Če samo povzamemo pomene na treh pomenskih ravninah, lahko povemo, da je pomen *izrazne pomenske ravnine besednega* realiziran pretežno s snovnimi procesnimi stavki

(7: ležalo, izgubil, hodila, sede, odpočije, se znašli, ogledovali), ki izražajo dogajanje, z enim mentalnim (se ve) in enim eksistencialnim (je). *Slikovno* je izraženo z narativno strukturo, predstavljeni udeleženci z vektorji svojih okončin kažejo na premikanje, vpleteni so torej v neko dogajanje v nekih okoliščinah. Oba znakovna sistema izražata dejanje. Na *medosebni besedno* posreduje informacije, vprašanje je retorično, in v bistvu trdi, da nihče ne ve, zato ostaja odnos med avtorjem in bralcem na ravni posredovanja. Niti *slikovno* ne ustvarja subjektivnega stika z naslovnikom, predstavljeni udeleženci ne zrejo v naslovnika, z nobenim znakom ne pokažejo, da želijo njegovo pozornost. Tudi na tej ravni sta besedno in slikovno skladna. Na *besedilni metafunkciji besednega* so poudarjeni pomeni (v jedru/remi) *zrcalce, izgubil, ne ve, pastirica, hodila s svojo čredo tam mimo, lovec, sedel v travo, odpočije, otroci, znašli tam, se ogledovali nebo, sonce, vejevje, oblak, ptice*. Če analiziramo le *slikovno*, bi bil na drugi strani pomembno poudarjen lovec, ker je v središču, ali pastirica s čredo, ker je na vrhu, na tretji pa sonce, ker je na desni in izstopa z rumeno barvo. Toda poudarjenost pomena v slikovnem se zaradi povezovalnih pomenov z besednim (kohezija) spremeni. Pastirica ni najpomembnejša, niti lovec, pomembni so vsi trije aktanti treh epizod, njihova umeščenost v kompozicijo samo sledi vrstnemu redu iz besednega, ki ga uravnava časovna pojavitev udeležencev.

Tudi sicer besedno zelo pogosto usmerja in/ali zožuje pomen slikovnega, pomen slike je pogosteje bolj odprt. (Pod)naslovi slike(ovnega) imajo torej vlogo usmerjevalnih leksemov za razumevanje pomena slikovnega.

O pomenski interakciji med kodoma v tem delu večkodnega besedila (str.2,3) lahko trdimo, da je dopolnjevalna na vseh treh pomenskih ravninah, čeprav se po samem pojavljanju motivov lahko zdi ilustrativna (oba koda sporočata enako). Dopolnitev pomena prinašajo barve in likovna konkretizacija motivov.

Tudi četrto stran slikanice lahko preberemo na več načinov. Ker besedilo sestavljata slikovno in besedno, je to odprto; vanj lahko vstopimo ali ob risbi zajca, ki se gleda v ogledalu, in je postavljen na sredino strani, zato je v kompoziciji poudarjen, ali upoštevajoč zakonitost branja besednega – zgoraj od leve proti desni – ali začnemo z okvirjem.

Oglejmo si primere spodnjih možnih načinov branja.

Slika 4, str. 4.

Velik in debel siv zajec z dolgimi ušesi, z desnim štrlečim, levim bolj povešenim, oblečen v sivo modro obleko s črtastimi rokavi rožnate barve, z dolgimi suhimi tacami se na travi – jasi sklanja nad zrcalcem in začudeno, s široko odprtimi očmi gleda vanj. Z desno taco se popraska za desnim uhljem/ušesom, levo pa zanese k ustom, ker ne more razumeti, kaj se dogaja. Prišel je mimo, na tleh videl neko svetlo uokvirjeno ploščico, sklonil se je nadnjo in v njej zagleda svoja ušesa, brke, oči, velike ličnice, nos, svoja dva daljša zoba. In se prepozna ter ugotovi, da je to njegova slika, le da se ni mogel spomniti, kdaj jo je izgubil. Vsa zgodbica se zrcali v rjavo uokvirjenem zrcalu.

Nekega dne pa pride po jasi mimo zrcalca zajec, se pogleda v zrcalce in zagleda svoja dolga ušesa, brke, oči... To je velik in debel siv zajec, z desnim štrlečim, levim bolj povešenim ušesom, oblečen v sivo modro obleko s črtastimi rokavi rožnate barve, z dolgimi suhimi tacami, začudeno se sklanja nad zrcalcem in s široko odprtimi očmi gleda vanj. Z desno taco se popraska za desnim uhljem, levo pa zanese k ustom, ker ne more razumeti, kaj se dogaja. Naposled se v zrcalcu prepozna, ugotovi, da je to njegova slika, le spomniti se ne more, kdaj jo je izgubil. Vsa zgodbica se zrcali v rjavo uokvirjenem zrcalu.

V rjavo uokvirjenem zrcalu je ujet velik in debel siv zajec z dolgimi ušesi, z desnim štrlečim, levim bolj povešenim, oblečen v sivo modro obleko s črtastimi rokavi rožnate barve, z dolgimi suhimi tacami, in se na travi – jasi sklanja nad zrcalcem in začudeno, s široko odprtimi očmi gleda vanj. Prihajal je čez jaso in njegov pogled je pritegnila svetla uokvirjena ploščica na tleh. Strmi vanjo, z desno taco se popraska za desnim uhljem, levo pa zanese k ustom, začuden, saj ne more razumeti, kaj se dogaja. V njej vidi svoja ušesa, brke, oči ... in nenadoma ugotovi, da je to njegova slika, le da se ne more spomniti, kdaj jo je izgubil.

Razčlemba pomena po *pomenskih ravninah* pokaže, da *besedno* preide z izražanja procesa dejavnosti (pride) aktanta (zajca) na mentalne procesne stavke (opazi, pogleda, zagleda), nato na relacijski stavek (najdeno zrcalo s ponovno pojavitvijo z za-obliko (to) enači s svojo sliko), zatem preide na mentalni proces (se ne morem spomniti) in zaključi s snovnim procesnim stavkom (izgubil). *Slikovno* na isti ravnini – *ideacijski/izrazni* – tvori pomen v narativni strukturi, ne z dejavnostjo premikanja, kajti zajec sedi in zre v ogledalo, temveč z mentalnim procesom, izraženim z znaki, realiziranimi z vektorji, in sicer: s praskanjem za uhljem, izraženo z vektorjem desne tace (desna taca dvignjena navzgor, s prsti se dotika uhlja) kaže na nek zagoneten miselni proces – pozabljanje, začudenje, presenečenje; prav tako izbuljene oči in dotik ust s prstom leve tace – vektor leve tace. Na *medosebni pomenski ravnini* je v *besednem* ohranjen distančen odnos med avtorjem in naslovnikom (posredovanje informacije) in prav takega ohranja tudi *slikovno* – zajec zre v ogledalo in gleda sebe, ne naslovnika (ponudba). S takim pogledom na dogajanje se bralec od vsega distancira in opazuje zmotno dejanje in razmišljanja zajca, ker predmeta ne pozna, naslovnik pa ga. Besedilni pomen dobi humorno noto. Na *besedilni metafunkciji* v *besednem* so poudarjeni pomeni (reme) zajec, zrcalce, vanj (ponovna pojavitev zajca z za-obliko, zaimkom) in ušesa, brke, oči. V *slikovnem* se zajčeva pomembnost kaže z njegovo postavitvijo v sredino in z velikostjo. Tudi slikovno in besedno na tej strani pomene drug drugega dopolnjujeta in s humorjem nadgrajujeta.

Sklep

S predstavljenim primerom branja odlomka večkodnega besedila poskušamo opozoriti na nujnost drugačnega branja takih besedil, upoštevanja vsakega znaka v besedilu in razbiranje njegovega pomena skladno in smiselno s pomenom drugih znakov v okolici, v sobesedilu. Usvojiti moramo dejstvo, da se v večkodnih besedilih pomeni različnih semiotskih znakov ne le seštevajo, temveč so v součinkovanju spreminjajo, nadgrajujejo. Bralec naj spozna, da znaki dobivajo, spreminjajo pomen v besedilu, upoštevajoč okoliščine.

Uzavestiti naj procese branja in dejstvi, da različni bralci v istem besedilu razberejo nekoliko drugačne pomene in sporočila, odvisno od njihovega poznavanja teme, razgledanosti in izkušenj, ter da je bralec svoboden pri branju in soustvarjanju pomena, in hkrati odgovoren, saj mora izbiro znakov in njihov nastali besedilni pomen kritično presoјati.

Na začetku omenjamo potrebo, da se mladi naučijo branja večkodnih besedil tako v osnovni kot srednji šoli. Učenci osnovne šole se lahko učijo branja ob učiteljevih usmerjevalnih vprašanjih, njegovih opozorilih o upoštevanju vseh uporabljenih semiotskih kodov in treba je enostavno dopustiti, da učenec svobodno pove, kaj so mu

prebrani besedni in slikovni znaki povedali, ne da bi ga mi popravljali s svojo interpretacijo. Seveda pa se razumevanje znakov veže tudi na spoznavanje novih učnih tem, v tem primeru učence opozarjamo na enopomensko branje preverjenih strokovnih ugotovitev. Srednješolcem pa poleg omenjenih usmeritev predstavimo tudi osnove teorije vizualne slovnice. Ob sprejemanju vseh novosti vizualne slovnice pa moramo v srednji šoli najprej dobro poznati slovnico slovenskega jezika.

VIRI IN LITERATURA

- VITEZ, Gregor, MANČEK, Marjan, 1983: *Zrcalce*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- GERGELY, Marianna, 2023: Branje večkodnega besedila v srednješolskih učbenikih občje geografije. (V tisku).
- HALLIDAY Michael, MATTHIESSEN, Christian, 2004: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- HALLIDAY, Michael, [1977] 2002: Text as Semantic Choice in Social Contexts. Johnathan WEBSTER (ur.): *M. A. K. Halliday: Linguistic Studies of Text and Discourse*, London, New York: Continuum. 23–84.
- HALLIDAY, Michael, MATTHIESSEN, Christian, 2004: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- HARAMIJA; Dragica, BATIČ, Janja, 2013: *3. gradnik: Razumevanje koncepta bralnega gradiva*. Maribor: UZMB.
- HOEY, Michael, 2001: *Textual Interaction. An Introduction to Written Discourse Analysis*. London, New York: Routledge.
- JAKOBSON, Roman, 1989: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: FF. ŠKUC.
- KORDIGEL ABERŠEK, Metka, 2008: *Didaktika mladinske književnosti*. Ljubljana: ZRSŠ.
- KRESS, Gunther, VAN LEEUWEN, Theo, [1996] 2004: *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London, New York: Routledge.
- MARTIN, James, WHITE, Peter, [2005] 2007: *The Language of Evaluation. Appraisal in English*. London: Palgrave Macmillan.
- SAKSIDA, Igor, 2022: The contemporary Slovenian picture book and Slovenian curriculum for kindergartens = Suvremena slovenska slikovnica i slovenski kurikulum za dječje vrtiče. VERDONIK, Maja (ur.). *Mjesto i uloga slikovnice u odgoju i obrazovanju danas i sutra*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci. 16–30.
- STARC, Sonja, 2011: Zmožnost dekodiranja večkodnih besedil kot sestavina besedilne pismenosti. Mara Cotič, Vida Medved-Udovič, Sonja Starc (ur.). *Razvijanje različnih pismenosti*. (Annales.) Koper: UP, ZRS. 28–36, 498–499.
- STARC, Sonja, 2015: Decoding Multimodal Text by Untrained Readers. A Message for Mother Tongue pedagogy. Sonja Starc, Carys Jones, Arianna Maiorani (ur.). *Meaning Making in Text. Multimodal and Multilingual Functional Perspectives*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan. 223–244.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- ZORMAN, Barbara, 2014: Intermedialne priredbe pripovedi o Kekcu. *Otrok in knjiga revija za vprašanja mladinske književnosti, književne vzgoje in s knjigo povezanih medijev* 41/89. 20–35.

Jezik in identitete

Matejka Grgič

Univerza v Ljubljani. Filozofska fakulteta, Oddelek za prevajalstvo
in SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut, Trst
matejka.grgic@ff.uni-lj.si

Meja in jezik: Sporazumevalne prakse, identitetne opcije in jezikovni separatizem med Slovenkami in Slovenci v Italiji

Prispevek predstavlja pregled sodobnejših sociolingvističnih raziskav, opravljenih med Slovenkami in Slovenci in v Italiji, in sicer predvsem na presečišču pojmov jezik in identiteta. Študije prinašajo zanimive rezultate na področju opazovanja in analize sporazumevalnih praks in identitetnih opcij. Zlasti sodobnejše analize kažejo na širjenje jezikovnega separatizma in oblikovanje izrazito lokalnih, regionalnih identitet, ki so se še posebej okrepile po padcu državne meje, mogoče tudi kot posledica družbeno-kulturnih premikov.

Uvod

V besedilu bom obravnavala nekatere presečne teme, ki kažejo na novejše korelacije med sporazumevalnimi praksami, odnosi do jezika in identitetnimi opcijami med Slovenci in Slovenkami v Italiji. V prvem delu bom podala nekaj splošnih podatkov o slovenski narodni skupnosti (manjšini) v Italiji, nato bom na kratko predstavila hipotezo in metodologijo, nazadnje pa bom obnovila izsledke nekaterih novejših raziskav na tem področju.

Slovenska narodna skupnost oz. jezikovna manjšina¹ v Italiji je precej značilen, že skorajda študijski primer obmejne oz. čezmejne manjšinske skupnosti, kot jo pojmuje Hasslinger (2000). Skupaj z drugimi skupnostmi, ki imajo podobne značilnosti (geografsko bližino matične oz. referenčne države, relativno visoko stopnjo pravne zaščite oz. varstva, identifikacijo z jezikom, ki na splošno ni ogrožen, razvejano in utrjeno mrežo družbenih institucij, npr. šol, medijev, kulturnih društev itd.), predstavlja zato zanimiv teren za raziskave sporazumevalnih praks, jezikovnih ideologij in identitetnih opcij, kot bomo videli v nadaljevanju.

Kljub nekaterim novim trendom, ki smo jim v 21. stoletju priča tudi na območju avtohtone poselitve slovenske skupnosti v Italiji – rahljanju etničnih meja, globalizaciji

1 Razlike v terminologiji izhajajo iz zakonodaje obeh držav (Italije in Slovenije), pa tudi iz strokovne in znanstvene literature na tem področju. V nadaljevanju uporabljam termina *slovenska narodna/jezikovna skupnost* in *slovenska narodna/jezikovna manjšina* kot sopomenki. Splošnejši pojem je *skupnost govork in govorcev slovenskega jezika v Italiji*, saj vključuje tudi tiste, ki so se slovenščine naučili kot dediščinskega, drugega, tujega ali sosedskega jezika, čeprav se ne identificirajo s pripadnostjo slovenski skupnosti oz. manjšini.

in regionalizaciji, dekonfliktualizaciji nacionalnih razlik in pripadnosti znotraj EU itd. (Brezigar 2017a: 25; Bufon 2017) –, ostaja slovenski jezik še vedno eden ključnih kohezivskih in identifikacijskih elementov znotraj skupnosti, hkrati in povezano s tem pa tudi razločevalni element v odnosu do večinske in drugih (npr. migrantskih) skupnosti (Jagodic idr. 2017). Odnosi med manjšinsko (slovensko) in večinsko (italijansko) skupnostjo so bili prav zaradi pomembnih premikov, ki so se zgodili z zadnjih desetletjih – po osamosvojitvi Slovenije in njenem vstopu v Evropsko unijo –, predmet številnih raziskav (mdr. Brezigar 2004; Bufon 2006). Analize so pokazale, da se obe skupnosti »odpirata« v odnosu ena do druge: to se kaže npr. v zanimanju za tečaje slovenščine kot drugega, tujega oz. sosedskega jezika (Čok in Jagodic 2013; Cavaion 2014) in vpisih otrok iz italijansko govorečih družin v slovenske šole (Bogatec 2018). Šele v zadnjih letih pa se pojavljajo prve raziskave o odnosih zamejske skupnosti z matico oz., če smo natančnejši, s skupnostjo govork in govorcev slovenskega jezika na območju, kjer ima ta vlogo prevalentnega, tj. splošno najbolj razširjenega sporazumevalnega koda (Brezigar in Vidau 2021). Medtem ko je bil namreč odnos z večinsko (italijansko) skupnostjo vseskozi konflikten (Bajc 2017), je odnos z referenčno, »matično« skupnostjo po vsej verjetnosti dolgo veljal za samoumevnega, čeprav so ga v povojnem času pogojevale politične in ekonomske razlike, pa tudi logistične in tehnične omejitve (Brezigar 2017b). Podobna raziskovalna usmeritev se kaže tudi v analizah jezikovnih politik: na tem področju je bila predmet raziskav pogosto zakonodaja Italijanske republike, redkeje zakonodaja Republike Slovenije (Grgič 2020).

Hipoteza in metodologija

V prispevku ponovno preverjam hipotezo, da so na sporazumevalne prakse, jezikovne ideologije in identitetne opcije Slovenk in Slovencev v Italiji bolj ali vsaj v enaki meri kot stik z italijansko (večinsko) skupnostjo vplivali tudi (ne)odnosi z referenčno skupnostjo, torej z govorcami in govorkami slovenskega jezika v Sloveniji. Prav padec meje med državama, ki je do leta 2004 naseljitveno območje slovenske skupnosti delila na »matično« (v Sloveniji) in »manjšinsko« (v Italiji), je mogoče spodbudil razvoj izrazito lokalnih, regionalnih identitet, ki naj bi upravičile in zaščitile avtentičnost, samostojnost in specifičnost slovenske skupnosti v Italiji. Hipotezo preverjam na podlagi pregleda doslej opravljenih raziskav, ki jih navajam v nadaljevanju. Izhodišče za izbor literature sta bili dve deli: monografija *Slovinci v Italiji* (Bogatec in Vidau, 2017) in zbirka štirih monografij s skupnim naslovom *Mladi v slovenskem zamejstvu: družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi* (Kržišnik Bukić 2017; Jagodic 2018; Obid 2018; Novak Lukanović 2019). Za izhodišče so bila torej izbrana dela, ki jih sami avtorji in avtorice oz. uredniki in urednice opredeljujejo kot »splošni pregled« ali »splošno sliko« stanja slovenske skupnosti v Italiji oz. njenega relevantnega segmenta. Na podlagi teh izhodiščnih del je bila izbrana sekundarna literatura, ki izhaja iz bibliografij

posameznih prispevkov oz. poglavij. Nazadnje so bila v pregled vključena še nekatera dela, ki so izšla po letu 2019.

Rezultati in diskusija

Da se znotraj slovenske skupnosti v Italiji oblikujejo specifične lokalne identitete in da se pojavljajo prav tako specifične sporazumevalne prakse, je bilo v strokovni in znanstveni literaturi izpostavljeno že ob koncu prejšnjega stoletja (Kaučič 1997; Pertot 1991; Pertot 2002). Raziskave v poznih 90. letih so pokazale, da enoznačno razumevanje in enačenje pojmov, kot so identiteta, pripadnost in jezik (ki jim lahko dodamo še zgodovinski spomin in dojemanje prostora), ni več – če je sploh kdaj bilo – aktualno. Specifika lokalnih identitetnih opredelitev in sporazumevalnih praks je bila takrat interpretirana predvsem kot posledica stika z italijanskim jezikom in italijansko (večinsko) skupnostjo ter izpostavljenosti italijanskim virom vplivanja, predvsem medijem (Carli idr. 2003). Geografska in kulturna odmaknjenost od nekega širšega referenčnega konteksta – regionalnega ali nacionalnega – se je tudi v znanstveni in strokovni literaturi do nedavnega omenjala le v zvezi s skupnostjo na Videmskem, predvsem v Reziji (Jagodic idr. 2017); za Tržaško in Goriško sta se zdeli pripadnost enotni (slovenski) identiteti in raba neke jezikovne različice, ki je veljala za standardno, samoumevni.

Sodobnejše raziskave so pokazale na veliko bolj kompleksno, predvsem pa dinamično sliko, ki je posledica samega razumevanja identifikacijskih procesov in sporazumevalnih praks, pa tudi novih družbeno-političnih in kulturnih okvirov, v katerih se je skupnost znašla v zadnjih tridesetih letih (Kosic 2020). Za slovensko skupnost v zamejstvu je v tem času po eni strani postajalo vse manj pomembno razločevanje od večinskega (italijanskega) naroda, po drugi strani pa je postajalo vse bolj aktualno razločevanje od slovenske skupnosti v Sloveniji (Pertot 1991 in 2017).

Sodobnejše raziskave – že tiste, opravljene takoj po letu 2000 – tako sporazumevalne prakse kot identitetne opcije sistematično obravnavajo večplastno, predvsem pa znotraj kompleksnih družbenih dinamik, na katere vplivajo veliki globalni premiki: razvoj tehnologije, komodifikacija kulturnih formacij (npr. jezika), demografski trendi, značilni za vse zahodne družbe, in drugi pojavi (Brezigar 2017a; Grgič 2019; Jagodic 2017; Pertot 2020; Pertot in Kosic 2014).

Ena od tem, ki jo je bilo v luči sodobnih trendov treba na novo raziskati, je t. i. simbolična vrednost oz. funkcija jezika. Raziskovalke in raziskovalci so do nedavnega zagovarjali stališče, da je predvsem na območjih jezikovnega stikanja ohranjanje (manjšinskega) jezika običajno odvisno od stopnje identifikacije rojenih govork in govorcev tega jezika s primarno etnično/jezikovno skupnostjo, jezik pa je bil pojmovan kot eden najbolj očitnih konstitutivnih elementov in simbolov etnične pripadnosti (Nečak Luk

2006: 96). Sodobnejše raziskave kažejo na bolj kompleksne dinamike. Pri koreliranju jezika z (narodno) identiteto se na primer zastavlja vprašanje, kako sploh opredeliti »jezik«. Ali pri tem govorimo o poznavanju/znanju jezika, o njegovi dejanski (vsakdanji, pogosti) rabi ali o njegovi simbolični, ne pragmatični vrednosti (Polajk Istenič 2013: 146)? Kako naj v manjšinskih kontekstih merimo znanje/poznavanje jezika oz. sporazumevalno zmožnost govork in govorcev (Mezgec 2011)? Je jezik opredeljen kot širši kontinuum ali zgolj kot lokalna različica oz. več lokalnih različic tega kontinuuma (Grgič 2016a)? Kaj torej pomeni biti rojeni govorec oz. govorka jezika na ravni prvega/maternega, drugega ali tujega jezika (Pertot 2017)?

Pojem materinščine oz. maternega jezika ali rojene govorce/rojenedega govorca se je tudi v manjšinskem kontekstu izkazal za posebno spornega. V strokovni obravnavi je pogosto zavajajoč, sicer pa tudi družbeno diskriminatoren, ko je povezan z (domnevno, pričakovano) stopnjo sporazumevalne zmožnosti (Bonfiglio 2010). V kontekstu jezikov v manjšinskem položaju in (domnevnega, pričakovanega) enačenja narodne pripadnosti in jezika vodijo take opredelitve v anahronistično razumevanje družbenih identitet (Bergoč 2010: 221–222) in sporne prakse (zunanje) identifikacije na podlagi »porekla«. Ta pojem je namreč tesno povezan z ideološko močno zaznamovanim pojmom pristnosti, ki se po eni strani naslanja na ideološko jedro neke namišljeno idealne oz. vsekakor »boljše« preteklosti, po drugi strani pa na lokalno, regionalno pripadnost (Grgič 2016a). V sodobnejši literaturi si zato danes vse pogosteje utirajo pot komplementarne, presečne definicije, kot so primarni, dediščinski in sosedski sporazumevalni kod ali idiom (Grgič 2016b; Cavaion 2014).

Jezik namreč ni avtonomen in homogen objekt, ampak rezultanta kompleksnih družbenih in kulturnih dinamik (Novak Lukanovič 2006), hkrati pa ni nekaj, kar bi lahko govorci in govorce usvojili le v zgodnjem otroštvu in nato znali, obvladali in uporabljali v vseh kontekstih in vse življenje (Grgič 2016b).

Na področju rabe jezika oz. sporazumevalnih praks je največji prebrat po vsej verjetnosti predstavljal epistemološki zasuk klasičnega sociolingvističnega pojma diglosije (Saxena 2014). Sodobne raziskave so pokazale, da se ta spreminja – in da se je v nekaterih kontekstih že spremenila. Če je do nedavnega veljalo, da govorci in govorce težijo k temu, da v neformalnih okoliščinah uporabljajo manjšinski jezik, v formalnih pa večinskega, smo danes priča obratnemu, tudi vzporednemu trendu, vsaj v nekaterih jezikovnih okoljih. Raba manjšinskega jezika v javnosti pogosto ni več tabu tema niti med tradicionalno politično nenaklonjenimi pripadniki in pripadnicami večinske skupnosti² – je pa pogosto omejena na zgolj simbolično, tudi časovno in prostorsko omejeno prisotnost manjšinskega jezika, kar podčrtuje njeno obrednost. V neformalnih

2 Spomnimo, na primer, da je predsednik Avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine, izvoljen z glasovi desne sredine, letos ob nastopu mandata pozdravil in prisegel v štirih jezikih (italijanščini, furlanščini, slovenščini in nemščini).

okolščinah (v družini, med prijatelji, na družbenih omrežjih itn.) tudi med pripadniki manjšinske skupnosti vse bolj narašča raba večinskega jezika (Jagodić 2019). Če sta torej po eni strani družbeni prestiž in simbolična vrednost manjšinskega jezika višja, vse kaže, da se s tem ni povečala raba tega jezika, kot so nekateri – v skladu s tedanjimi sociolingvističnimi teorijami – domnevali in pričakovali še v 90. letih prejšnjega stoletja (Kaučič Baša 1997). Vse kaže, da je dejanska raba jezika v posameznih okoliščinah danes odvisna od drugih dejavnikov, npr. od (percipirane) sporazumevalne zmožnosti govork in gorcev ter njihovega »dobrega počutja« v nekem jeziku (Lee idr. 2022). Sodobnejše raziskave na območju naselitve slovenske skupnosti v Italiji so pokazale, da sporazumevalna zmožnost in občutek suverene rabe slovenskega jezika upadata tudi med »rojenimi« govorcami in govorkami oz. med tistimi, ki so se jezika začeli učiti v zgodnjem otroštvu, npr. v vrtcu (Jagodić 2019), po drugi strani pa odrasli, ki se slovenščine učijo kot drugega, tujega, sosedskega ali pozabljenega dediščinskega jezika, običajno ne dosegajo visoke sporazumevalne zmožnosti in so pri rabi jezika nesamostojni (Čok in Jagodić 2013).

K vsemu temu je treba dodati povezavo med jezikom in vrednotami, ki postaja v strokovni literaturi čedalje bolj relevantna (Kosic 2020). Analize naracij o jeziku, ki se pojavljajo v slovenskih medijih v Italiji (predvsem v *Primorskem dnevniku*), kažejo, da je še vedno prisotna paradigma oz. ideološko jedro »žrtvovanja« za jezik (Grgič 2016b in 2022). Druge raziskave – predvsem tiste, ki temeljijo na delno strukturiranih poglobljenih intervjujih – pa kažejo na vse večji vpliv drugih vrednot na izbiro jezika. Vsaj za zadnja desetletja 20. stoletja lahko domnevamo, da je imelo znanje slovenskega jezika v Italiji tudi neko tržno vrednost, povezano z razcvetom t. i. družbenega gospodarstva (Brezigar 2004), kar je skladno s trendi komodifikacije jezikov, ki so jih v tistem obdobju opazali tudi drugod po svetu. Slika se je po prehodu v 21. stoletje ponovno spremenila. Nove družbene in kulturne institucije, ki so v družbi zasedle mesto prestiža (npr. družbena omrežja, novi mediji, zabavna industrija, športno zvezdnštvo itd.), v ospredje postavljajo storitve, izbirnost, individualnost in dobro počutje, s tem pa vplivajo tudi na sporazumevalne prakse, jezikovne ideologije in identitetne opcije. Jezik postaja prenosnik doživljanj, izkušenj, samouresničevanja – in če so govorce in govorce v teh novih prestižnih kontekstih, katerih avtoriteta je le na videz »mehka« ali je sploh ni, izpostavljeni zgolj večinskemu jeziku, je težko pričakovati, da se bodo odločali za rabo manjšinskega jezika (Grgič 2019). Jasno pa je, da želijo jezik dojemati kot (svobodno) izbiro – in je danes torej že smiselno govoriti o novi kategoriji, o »izbranem« oz. »izbirnem« jeziku. Živimo namreč v družbi, ki povečuje izbirnost življenjskih poti (Kosic 2020) in individualizacijo življenjskih potekov, čeprav je po drugi strani res, da danes izbira ni več izključujoča, definitivna in vsaj na videz ne poteka na ravni oblasti/zunanje avtoritete (Pertot 2014). Če je v družbi, ki povečuje izbiro oz. izbirnost do te mere, da se je v zahodnem svetu vzpostavila celo ideologija izbire (Salecl 2010), človek rezultat vseh teh (svobodnih) izbir, potem se seveda čuti

poklicanega in celo zavezanega, da si izbirnost pribori tudi na področju jezika. Dejstvo pa je, da je izbirnost tudi na področju jezika pogosto le navidezna in izhaja iz potencialnih (a ne nujno uresničenih) pravic, kar pomeni, da je izbirnosti v resnici čedalje manj: če govorke in govorce niso izpostavljeni različnim lokalnim in nadregionalnim (standardnim in nestandardnim) različicam, potem ne morejo izbirati, katero različico bodo uporabljali – uporabljajo pač tisto, ki jo najbolje ali celo edino poznajo: svojo lokalno. Navidezna izbira torej ni izbira, ampak prisila. Sporazumevalna zmožnost vpliva na rabo jezika in odnos do njega (Brezigar 2013), po drugi strani pa tudi na identitetne opcije govork in govorcev (Poljak Istenič 2013), saj je temeljni pogoj za »dobro počutje« in »sproščenost« v jeziku.

Raznolikost, pluralnost identitet, ki je značilna za vse zahodne družbe, lahko razumemo tudi v kontekstu jezikovnih izbir in zmožnosti, hkrati pa tudi kot odgovor na globalizacijske procese in protiutež tem dinamikom. Če se omejimo na nekaj, čemur na splošno pravimo jezikovna identiteta, lahko sporazumevalne prakse, ki promovirajo rabo nestandardnih lokalnih različic jezika (tudi skozi hibridizacijo in regionalizacijo), razumemo ko zrcalno podobo in hkrati podlago tovrstnih identitet. Pri tem moramo v kontekstu slovenske skupnosti v Italiji upoštevati ločnico med vaškim narečjem in širšim, pokrajinskim/regionalnim nestandardnim kodom oz. kodom, ki ga lokalna skupnost dojema kot standardnega/nadregionalnega. Vaško narečje se namreč izgublja tudi zaradi demografskih in družbenih trendov (Pertot 2017; Jagodic 2019), uveljavljajo pa se lokalni, različno hibridizirani kodi, ki imajo vlogo splošnega sporazumevalnega jezika (Pertot 2017) in s tem tudi identitetnega simbola (Grgič 2016a). Poleg tega je treba omeniti, da so raziskave, opravljene med slovensko skupnostjo v Italiji, pokazale ne nekatere teritorialne razlike. Medtem ko Pertot (2017) ugotavlja, da v Trstu in Gorici na identiteto ne vpliva znanje/poznavanje jezika, ampak odločanje o jeziku, torej izbira jezika kot sredstva (vsakodnevnega, vsakdanjega) sporazumevanja, Zuljan Kumar (2016) za Benečijo opozarja, da identitetna opcija ni povezana z rabo, pač pa z znanjem jezika. V času hitrega razvoja umetnointeligenčnih jezikovnih orodij bi kazalo obe stališči ponovno preveriti in spremljati v daljšem časovnem razdobju.

V dosedanjih raziskavah, opravljenih med govorce in govorkami slovenskega jezika v Italiji, je ugotovljena splošna negotovost in »nesproščenost« pri rabi različic slovenskega jezika, ki niso izrazito lokalne (Pertot in Kosic 2014; Grgič 2019). V času in družbi, ki visoko vrednoti dobro počutje (tudi pri rabi jezika), lahko take percepcije in samoocene vodijo v opuščanje nekega jezika oz. enega ali več kodov v nekem kontinuumu. V tem smislu nekatere raziskovalke opozarjajo, da lahko danes govorimo že o eroziji slovenskega jezika v Italiji (Pertot 2014: 14), ki pa ni posledica zunanjih omejitev (prepovedi, nedostopnosti izobraževanja, medijev, pomanjkljivega jezikovnega opisa itd.), ampak pomanjkanja ustrezne izpostavljenosti celotnemu jezikovnemu kontinuumu (Grgič 2019) ali percepcij, opcij in izbir na individualni ravni (Pertot in

Kosic 2014). Jezikovne politike morajo torej spodbujati prakse, ki niso zgolj jezikovne. Sodobne analize identitetnih dinamik so pokazale, da se identifikacijski simboli čedalje bolj generirajo v popularni in potrošni kulturi ter športu, hkrati pa prihaja do upada participacije v smislu članstva v tradicionalnih društvih, združenjih in političnih strankah ter udeležbe na volitvah (Jagodić 2019). Ti trendi so vidni tudi v zamejstvu: nižja udeležba interakcije v društvih pomeni umikanje v zasebnost in posledično v interakcijo prek družbenih omrežij, kjer pa so mreže, v katere so vključeni (mlajši) člani in članice slovenske skupnosti v Italiji, predvsem italijanske (Grgič 2019). To pomeni, da so ti govorci in govorke nezadostno izpostavljeni ne samo najpogosteje rabljenim različicam slovenskega jezika, ampak tudi drugim gradnikom slovenske identitete oz. elementom naracije o njej: npr. popularni kulturi, potrošništvu, storitvam in športu. Kot predvsem v zvezi s Koroško ugotavlja Obid (2018), danes o resnih kulturnih razlikah – v smislu različnih življenjskih okoliščin ter sistemov norm in vrednot – med slovensko manjšino in večinskim prebivalstvom ne moremo govoriti. Tudi lokalne socialne in kulturne prakse pogojujejo globalni trendi (npr. gibanja, kot so *Occupy Wall Street*, *#MeToo*, podnebni štrajk in *Body Positivity*, ali konzumiranje hrane, mode in zabave), ki prihajajo v skupnosti skozi (nove) medije in družbena omrežja – med govorce in govorke slovenščine v Italiji predvsem po italijanskih kanalih, kar pomeni, da so te vsebine tesno povezane z italijanskim jezikom.

Posledica skoraj izključne izpostavljenosti večinskim (italijanskim) medijem, predvsem na področju novih medijev in družbenih omrežij, in le delna izpostavljenost slovenskim, a v tem primeru zgolj lokalnim medijem, je percipirana oddaljenost od govorcev in govork slovenščine v Sloveniji. Ta se je povečala predvsem po padcu meje s pristopom Slovenije v EU in vključitvijo v šengensko območje, kar se kaže tudi v ideologiji, ki povečuje lokalno pripadnost v primerjavi s splošno slovensko: »Po mojem smo Slovenci v Italiji dosti bolj odprti za nova spoznanja, za nove jezike, na splošno prav pogled na svet se razlikuje že v tem, da smo od malih nog dvojezični« (Vidau 2018: 66; izjava študentke, stare 23 let). Pertot (2014: 63) ugotavlja, da se je »v zadnjih 30. letih povečala razdalja s pojmom Slovenija, Slovenec«, izrazitejša pa je narodno-lokalna opredelitev (»zamejski Slovenec«, »Slovenec v Italiji«). Raziskave o čezmejnih stikih (Brezigar in Vidau 2021) so pokazale, da so ti sicer razmeroma pogosti, vendar se zdi, da so identitetno (Pertot 2017) in jezikovno (Grgič 2019) neproduktivni. Vse to potrjuje prepričanje, ki si še ni utrlo poti na področje jezikovnih politik, da se mora standardna slovenščina v Italiji »obravnavati in tržiti ločeno od identitetnih vprašanj« (Pertot 2014: 16), in sicer v širokem razponu, ki sega od prvega, drugega, tujega, dediščinskega in sosedskega jezika.

VIRI IN LITERATURA

- BAJC, Gorazd, 2017: Med jasnim in oblačnim: kratak oris zgodovine Slovencev v Italiji. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT in Slori. 33–39.
- BERGOČ, Simona, 2010: Izzivi ekolingvistike: ekopismenost kot cilj jezikovne integracije priseljenih in domicilnih otrok. Mateja Sedmak, Ernest Ženko (ur.): *Razprave o medkulturnosti*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales. 215–228.
- BOGATEC, Norina, 2018: Kdo v Italiji obiskuje vrtnice in šole v slovenskem jeziku. Andreja Žele, Matej Šekli (ur.): *Slovenistika in slavistika v zamejstvu*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 125–129.
- BONFIGLIO, Thomas Paul, 2010: *Mother Tongues and Nations: The Invention of the Native Speaker*. Berlin: De Gruyter.
- BREZIGAR, Sara, 2004: Politike promocije manjšinskih jezikov: primer pridobivanja znanja slovenskega jezika na Tržaškem in Goriškem. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 44. 106–133.
- BREZIGAR, Sara, 2013: Ali se slovenska jezikovna skupnost v Italiji lahko širi. Poučevanje in učenje slovenščine med večinskim prebivalstvom. Devan Jagodic, Štefan Čok (ur.): *Med drugim in tujim jezikom: poučevanje in učenje slovenščine pri odraslih v obmejnem pasu Furlanije - Julijske krajine*. Trst: Ciljno začasno združenje Jezik-Lingua. 97–119.
- BREZIGAR, Sara, 2017a: Slovenska skupnost v Italiji med preteklostjo in prihodnostjo. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT in Slori. 21–30.
- BREZIGAR, Sara, 2017b: Gospodarstvo in financiranje slovenske narodne skupnosti v Italiji: kratak oris zgodovine Slovencev v Italiji. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT in Slori. 187–208.
- BREZIGAR, Sara, VIDAU Zaira, 2021: Mladi govorniki slovenskega jezika v Italiji in njihov odnos do Republike Slovenije. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 87. 87–106.
- BUFON, Milan, 2006: Proučevanje manjšin in obmejnih območij v zgornjem Jadranu – raziskovalni pristopi in problemi v luči politične geografije. *Dela* 25. 25–42.
- BUFON, Milan, 2017: O teritorialnosti in manjšinah. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 79. 5–31.
- CARLI, Augusto, KAUCIČ BAŠA, Majda, SUSSI, Emidio, 2003: Asserting Ethnic Identity and Power through Language. *Journal of ethnic and migration studies* 29/5. 865–883.
- CAVAION, Irina Moira, 2014: Testing Feasibility of Cross Border Contacts within Primary Neighbouring Languages Classroom. *Annales, Series Historia et Sociologia* 24/2. 277–292.
- ČOK, Štefan, JAGODIC, Devan, 2013: Poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika pri odraslih v obmejnem pasu Furlanije - Julijske krajine: pogled v preteklost in slika stanja. Devan Jagodic, Štefan Čok (ur.): *Med drugim in tujim jezikom: poučevanje in učenje slovenščine pri odraslih v obmejnem pasu Furlanije - Julijske krajine*. Trst: Ciljno začasno združenje Jezik-Lingua. 12–36.

- GRGIČ, Matejka, 2016a: The Identification and Definition of the Minority Community as an Ideological Construct: The Case of Slovenians in Italy. *Razprave in gradivo/Treatises and documents* 77. 87–102.
- GRGIČ, Matejka, 2016b: *Jezik: sistem, sredstvo in simbol. Identiteta in ideologija med Slovenci v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
- GRGIČ, Matejka, 2019: Slovenian in Italy: Questioning the Role of Rights, Opportunities, and Positive Attitudes in Boosting Communication Skills among Minority Language Speakers. *Europäisches Journal für Minderheitenfragen* XII/1–2. 126–139.
- GRGIČ, Matejka, 2020: Kdo se boji slovenščine? Ideološko načrtovanje in (ne)implementacija jezikovnih strategij med Slovenci v Italiji. *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 57. 109–126.
- GRGIČ, Matejka, 2022: Javna raba jezika med simboliko in funkcionalnostjo: slovenščina v Italiji. Katarina Podbevšek, Nina Žavbi (ur.): *Govor in prostor*. Ljubljana: Založba Univerze. 153–165.
- HASSLINGER, Peter, 2000: *Regionale und nationale Identitäten, Wechselwirkungen und Spannungsfelder in Zeitalter moderner Staatlichkeit*. Würzburg: Ergon Verlag.
- JAGODIC, Devan, 2017: Slovenci v Italiji: poselitveni prostor in demografsko gibanje. Norina BOGATEC, Zaira VIDAU (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT in Slori. 40–49.
- JAGODIC, Devan (ur.), 2018: *Družbena participacija mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Trst: Slovenski raziskovalni inštitut.
- JAGODIC, Devan, 2019: Znanje in raba slovenskega jezika med mladini v slovenskem zamejstvu v Italiji. Sonja NOVAK LUKANOVIČ (ur.): *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Trst: Slovenski raziskovalni inštitut. 67–120.
- JAGODIC, Devan, KAUCIČ BAŠA, Majda, DAPIT, Roberto, 2017: Jezikovni položaj Slovencev v Italiji. Norina BOGATEC, Zaira VIDAU (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT in Slori. 66–88.
- KAUCIČ BAŠA, Majda, 1997: Where do Slovenes Speak Slovene and to Whom? Minority Language Choice in a Transactional Setting. *International Journal of the Sociology of Language* 124. 51–73.
- KOSIC, Marianna, 2020: Identità e appartenenza nella società della globalizzazione: le scelte degli sloveni in Italia. Matejka GRGIČ, Marianna KOSIC, Susanna PERTOT (ur.): *Da sistema a simbolo: la lingua slovena in Italia tra linguistica, sociologia e psicologia*. Canterano: Aracne. 125–151.
- KRŽIŠNIK BUKIČ, Vera (ur.): 2017: *Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Trst: Slovenski raziskovalni inštitut.
- LEE, Jongkwan, NIU Anthony, YANG Hee-Seung, 2022: Language Proficiency and Subjective Well-being: Evidence from Immigrants in Australia. *Journal of Happiness Studies* 23. 1847–1866.

- MEZGEC, Maja, 2011: Literacy Skills in Minority Language: The Case of the Slovene Minority in Italy. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 21/1. 71–78.
- NEČAK LUK, Albina, 2006: Cultural and linguistic continuum as a framework for intercultural linguistic competence acquisition. Darko DAROVEC Lucija ČOK (ur.): *Bližina drugosti / The close otherness*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales. 93–98.
- NOVAK LUKANOVIČ, Sonja, 2006: Izbira jezika v medkulturni komunikaciji – ekonomski vidik. Predstavitev izbranih empiričnih rezultatov. Darko DAROVEC, Lucija ČOK (ur.): *Bližina drugosti / The Close Otherness*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales. 211–225.
- NOVAK LUKANOVIČ, Sonja (ur.), 2019: *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Trst: Slovenski raziskovalni inštitut.
- OBID, Milan (ur.), 2018: *Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Trst: Slovenski raziskovalni inštitut.
- PERTOT, Susanna, 1991: Narodnostna identiteta pri slovenskih predadolescentih v Trstu. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved* 23/6. 20–39.
- PERTOT, Susanna, 2002: Spremembe v občutku narodnostne in geografske pripadnosti absolventov slovenskih srednjih šol v Trstu. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter za sodelovanje humanističnih ved* 34/4–6. 81–92.
- PERTOT, Susanna, 2017: Identitetne prigode Slovencev v Italiji. Norina Bogatec, Zaira Vidau (ur.): *Skupnost v središču Evrope: Slovenci v Italiji od padca Berlinskega zidu do izzivov tretjega tisočletja*. Trst: ZTT in Slori. 89–101.
- PERTOT, Susanna, KOSIC, Marianna, 2014: *Jeziki in identitete v precepu: mišljenje, govor in predstave o identiteti pri treh generacijah maturantov šol s slovenskim učnim jezikom v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut SLORI.
- POLJAK ISTENIČ, Saša, 2013: Language and Identity: Vignettes on Language Use among Members of the Slovenian Minority in Austrian Carinthia. Dragana RADOJIČIĆ, Srđan RADOVIĆ (ur.): *Kulturna prožimanja: antropološke perspektive*. Beograd: Etnografski institut SANU. 145–157.
- SALECL, Renata, 2010: *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SAXENA, Mukul, 2014: “Critical Diglossia” and “Lifestyle Diglossia”. Development and the Interaction between Multilingualism, Cultural Diversity, and English. *International Journal of the Sociology of Language* 225. 91–112.
- VIDAU, Zaira, 2018: Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu v Italiji. Obid, Milan (ur.): *Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja; Celovec: Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik; Trst: Slovenski raziskovalni inštitut. 51–95.
- ZULJAN KUMAR, Danila, 2016: Narodna identiteta pri Beneških Slovencih in Furlanih danes. *Jezik in slovstvo* 61/2. 7–18.

Branislava Vičar

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
branislava.vicar@um.si

Katja Plemenitaš

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za anglistiko in amerikanistiko
katja.plemenitas@um.si

»Mi smo vsi tujci.« Identitetni imaginarij priseljence: študija primera

V prispevku s pomočjo sociolingvističnega intervjuja s priseljencem iz Bosne in Hercegovine in video etnografskega gradiva, ki odstira vpogled v interakcije v njegovi družbeni mreži, ugotavlja njegovo vpetost v jezikovne in kulturne izmenjave, ki jih ni mogoče opisati zgolj glede na pripadnost določeni nacionalni skupnosti ali jeziku. Izsledki analize, ki jih prinaša prvi del prispevka, kažejo, da se družbeni akter distancira od nacionalnih identitetnih označevalcev, ki so nam pripisani; s tem preizprašuje stabilnost identitetnih kategorij, kakor tudi njihovo normativnost, ki 'dopušča' le 'čiste' nacionalne identitete. Drugi del prispevka prikaže konstrukcijo politične identitete, ki poteka v interakciji med družbenim akterjem ter nevladno organizacijo, v kateri je zaposlen, in njeno družbeno mrežo.

1 Uvod

V skladu s poststrukturalističnim pojmovanjem, da identiteta ni preddiskurzivna danost, ampak družbeno konstruiran pojav, je vprašanje konstrukcije identitete v zadnjih desetletjih postalo eno od osrednjih vprašanj sociolingvistike, jezikovne antropologije, diskurzivne analize in jezikovne etnografije. Identiteta se konstruira, pripisuje, potrjuje ali preizprašuje v družbenih dejanjih (Scollon 1997), ki se navadno izvajajo z jezikovnim, pogosto pa tudi drugimi kodi, kot so pogled, obrazna mimika ali telesna drža; identiteto lahko izpričujejo tudi objekti in okolje, v katerem ta dejanja potekajo (Norris 2007a, 2011). V tem smislu se konstrukcija identitete kaže kot pomembno raziskovalno vprašanje tudi na področju večkodnosti.

V prispevku¹ se ukvarjava s konstrukcijo vidikov družbene identitete priseljence iz Bosne in Hercegovine. Podatke sva pridobili s pomočjo polstrukturiranega sociolingvističnega intervjuja in video etnografskega gradiva, ki obsega en delovni dan priseljence

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa »Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave« (P6-0215), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

na njegovem delovnem mestu. Gradivo je bilo dopolnjeno s fotografijami, knjigami, plakati, letaki in drugimi objekti, ki tvorijo njegovo vsakodnevno okolje. Srečali sva se tudi z osebami, s katerimi ta redno vstopa v interakcijo. Raziskava je bila v izhodišču usmerjena na nacionalno identiteto, vendar pa se je družbeni akter v sociolingvističnem intervjuju odmikal od identificiranja z nacionalnostjo, eksplicitno pa je konstruiral elemente politične identitete; kot konstitutivno za njegovo politično identiteto se je pokazalo tudi njegovo delovno okolje. Analiza je bila kvalitativna, za opis razmerja med konstrukcijo politične identitete in objekti v delovnem okolju je bila uporabljena večkodna interakcijska analiza (Norris 2004, 2011). Čeprav se prispevek usmerja na enega družbenega akterja, je treba poudariti, da se identiteta zmeraj soustvarja v (velikokrat nevidni) družbeni mreži in njenih okoljih.

2 Identiteta v interakciji

Poststrukturalistične pristope h konstrukciji identitete povezuje pojmovanje, da identiteta ni inherentna lastnost posameznice_ka, ampak fluiden in spremenljiv pojav, ki se poraja v diskurzu in se z vsakim diskurzivnim konstruktom na novo vzpostavlja (Gorjanc 2017: 20). Na razumevanje interakcijske razsežnosti konstrukcije identitete je pomembno vplival teoretsko-metodološki model za analizo medkulturne komunikacije, predstavljen v Scollon in Scollon (2001). Delo prinaša spoznanje, da se identiteta posameznice_ka konstruira, preizprašuje in rekonstruira v interakciji z drugimi udeleženkami_ci in v odnosu do njih. Identiteta torej ni več pojmovana kot družbena danost, ki bi obstajala pred družbenimi dejanji, ampak kot odnosni pojav, ki se konstituira v interakciji in njenih diskurzivnih kontekstih (Bucholtz, Hall 2004, 2005). Identitetni elementi se konstruirajo z verbalnim, kakor tudi s številnimi drugimi komunikacijskimi kodi (Norris 2011), tj. z različnimi konfiguracijami verbalnih in neverbalnih kodov, ki konstituira večkodno interakcijo.

V okviru obravnave konstrukcije identitete lahko razlikujemo različne pristope, od analize diskurza (npr. Scollon, Scollon 2001), kritične diskurzivne analize (npr. Wodak idr. 2001), sociokulturne lingvistike (npr. Bucholtz, Hall 2004, 2005), kvirovskega jezikoslovja (npr. Motschenbacher 2010; Kern, Vičar 2019) do večkodne interakcijske analize (npr. Norris 2011), skupno pa jim je pojmovanje, da identiteta ni preprosto psihološki mehanizem samoopredelitve, ki se zgolj odraža v družbenem vedenju posameznic_kov, ampak se konstituira z družbenimi dejanji, torej je predvsem družbeno-kulturni pojav. Scollon in Scollon (2001) trdita, da se identiteta (implicitno ali eksplicitno) konstituira v vseh družbenih dejanjih, Norris (2015) pa dodaja, da to prav tako velja za dejanja, ki so zamrznjena v objektih in okolju, saj so objekti rezultat predhodno izvedenih dejanj.

Identiteta ni avtonomna in neodvisna, ampak se konstruira intersubjektivno, tj. v razmerju do drugih identitetnih pozicij in družbenih akterk_jev (Bucholtz, Hall 2004, 2005). Posameznik_ca se elementov, ki konstituira določeno družbeno identiteto, nauči v interakcijah (Norris 2007a: 655) in jih ponotranji s socializacijskimi procesi (Wodak 2017: 408). Konstrukcija identitete je le do določene mere namerna in ni nujno povsem zavestna, saj jo delno konstituira sheme percepcij in reprezentacij drugih, delno pa je izid širših ideoloških procesov in struktur (Bucholtz, Hall 2004, 2005). Na konstrukcijo identitete namreč lahko vplivajo institucionalne in materialne družbene strukture (Wodak 2017: 409) ter družbene norme, ki se vzpostavljajo, ohranjajo in reproducirajo tako na osebnem (npr. interakcija v družini) kot institucionalnem nivoju (Norris 2007b: 134). Tega se navadno ne zavedamo, saj je normativna realnost pojmovana kot naravna danost (Gorjanc 2017: 19). Poglobljena obravnava konstrukcije identitet zato zahteva tudi refleksijo identitetnih kategorij, zlasti z vidika njihove normativne vsebine. Sočasno s konstrukcijo identitet se namreč vzpostavlja tudi razmejitvena črta med 'nami' in 'drugimi', kjer se normativna stran strukturnega nasprotja vzpostavlja v odnosu do 'drugega' in prek njegovega izključevanja.

3 Konstrukcija nacionalnega 'mi'

Nastanek modernih narodov povezujemo z globalnim političnim razvojem zadnjih dveh stoletij (npr. Anderson 2007; Billig 1995; Hobsbawm 2007). V desetletjih po francoski revoluciji in napoleonskih vojnah so se po Evropi začela oblikovati moderna nacionalna gibanja, ki so svoje delovanje utemeljevala na prepričanju, da se morata politična in nacionalna enota ujemati (Kosi 2016: 2). Kot zapiše Hobsbawm (2007: 22), je »temeljna značilnost moderne nacije in vsega, kar je z njo povezano [...], da je moderen pojav«.

Anderson (2007) opiše narode kot »zamišljene skupnosti«, tj. kot sistem reprezentacij, s katerim si ljudje predstavljajo skupno izkušnjo identifikacije z razširjeno skupnostjo, ki jo namesto osebnih vezi tvorijo čustva pripadnosti, osnovana na predstavah o skupnih prepričanjih, zgodovini, tradicijah, navadah itd. Kot trdi, so narodi *zamišljeni*, kajti »niti pripadniki najmanjšega naroda nikdar ne spoznajo vseh svojih sočlanov, ne srečajo vseh niti ne slišijo zanje – in vendar vsak izmed njih v mislih nosi predstavo o povezanosti v skupnost« (22–23). Vsak narod je tudi zamišljen kot *skupnost* s skupnimi interesi in značilnostmi, ne glede na znotrajnacionalne razlike in »ne glede na neenakost in izkoriščanje, ki nemara vladata v njem« (24). Narod kot zamišljena skupnost se ohranja s pomočjo nacionalnih občutij, saj razvoj nacionalnih občutij zmanjšuje težave z ustvarjanjem povezanosti, ki jih imajo nacionalne države v meddržavnem sistemu (Balibar, Wallerstein 1991: 81–82). Zato je za obstoj naroda nujno, da posameznice_ki v socializacijskih procesih pridobijo občutke nacionalne pripadnosti, ki »prekriva in

vključuje vse druge pripadnosti« (Balibar 2007: 33). V socializacijskih procesih, ki potekajo na več področjih, kot so izobraževanje, politika, mediji, šport in vsakodnevne prakse, ne pridobimo samo nacionalnega kolektivnega imaginarija (Wodak idr. 2009: 4), ampak ponotranjimo tudi občutek 'naravnosti' nacionalne identitete (Billig 1995: 37). V nacionalnih državah potekajo vsakdanje prakse opominjanja na pripadnost narodu, ki omogočajo, da ljudje sodobnega sveta ne pozabijo na 'svojo' nacionalnost (Billig 1995). Med najsplošneje razširjenimi opomniki nacionalnosti so denimo nacionalna zastava, ki visi s pročelja stavbe, himna na državni proslavi, nacionalni simboli na poštnih znamkah, omembe naroda v časopisnih naslovih ali – pogosteje – delitev na domače (tj. nacionalne) in tuje novice ali izpolnjevanje kategorije nacionalnosti v različnih obrazcih. Te prakse z ritualizirano navzočnostjo krepijo povezanost med članicami skupnosti, ki jo dojemamo kot moderno nacionalno občestvo. Billig (1995) skupek ponavljajočih se praks in navad, s katerimi se reproducira predstava o obstoječih narodih, opiše s terminom *banalni nacionalizem*. »Gre za navade in samoumevnosti, ki prežemajo vsakdanje rutine in kategorije dojetanja in ki implicitno vzpostavljajo razliko med 'nami', torej pripadniki naroda, in 'njimi', tj. vsemi ostalimi« (Kosi 2016: 10). S pomočjo te ideološke ločnice se nacionalni 'mi' vzpostavi kot homogena etnična skupnost, ki ni nevtralna, kot se zdi na prvi pogled, ampak nosi v sebi vpise moči, avtoritete in normativnosti. V tem pa je, kot trdi Balibar (2007: 35), »jedro problema«, saj »politike ne delamo zgolj z ekonomskimi interesi, z diplomatskimi in vojaškimi ravnesji, z družbenimi konflikti, ampak tudi z *ideologijami*, in to najprej na polju *naših lastnih ideoloških determinacij*.« Nacionalistična ideologija namreč ustreza nacionalnim institucijam, ki pomembno oblikujejo politike na področju odnosa do priseljencev (parlament kot zakonodajno telo, tiskani mediji kot oblikovalci javnega mnenja ipd.) (Kralj 2008: 188).

4 Nacionalna identiteta v perspektivi priseljencev

Študija primera, predstavljena v pričujočem prispevku, se osredinja na Filipa, priseljence iz Bosne in Hercegovine, in njegovo identitetno umeščanje. Filip se je rodil v etnično mešani družini. Otroštvo je preživel na Palah v Bosni in Hercegovini, srednjo šolo pa je obiskoval v Sarajevu. Med letoma 2012 in 2017 je študiral na dodiplomski stopnji v Pragi, med letoma 2017 in 2019 pa na podiplomski stopnji v Budimpešti. Od leta 2019 živi v Mariboru, kjer je zaposlen v nevladni organizaciji Pekarna Magdalenske mreže (PMM), in sicer kot programski sodelavec na področju kulture in mladine.

Filip pojmuje dom kot dinamičen proces, saj se glede na njegove življenjske trajektorije lastnosti tega, kar pojmuje kot dom, spreminjajo. Pogosto potuje na Pale, kjer je preživel otroštvo. Delo v nevladni organizaciji, prostovoljsko delo za lokalno skupnost in vključenost v civilnodružbena gibanja so oblikovali njegov dom v Mariboru. Medtem

je pet let označevala njegov dom Praga, kjer je živel s partnerko in si je ustvaril prijateljski krog. Koncept doma torej izgrajuje na osnovi določenih potreb, interesov, čustev oz. eksistencialnega udobja, ki ga povezuje z domom.

Na začetku intervjuja sva Filipa zaprosili, naj se predstavi. Pri tem nisva podali nobenega namiga, katere vidike identitete naj postavi v ospredje. Filip je v ospredje samopredstavitve postavil povezanost s projekti, ki jih koordinira in povezujejo njegova politična načela, ni pa se identificiral z nacionalnostjo. Opazno je tudi, da prostorske reference (in to potrjuje celoten intervju) nikoli ne izraža s poimenovanji nacionalnih držav, ampak s poimenovanji mest oz. lokalnih institucij, povezanih z njegovo dejavnostjo. V svetu modernih nacionalnih držav ima sicer nacionalna identiteta status naravno danega dejstva in identificiranje z nacionalnostjo je tako samoumevno, da na vprašanje *Kdo si?* v prvem odgovoru navadno niti ne omenimo nacionalnosti (Billig 1995: 37). Vendar pa analiza celotnega intervjuja in video etnografskega gradiva pokaže, da se Filip zavestno distancira od nacionalnih identitetnih označevalcev.

Filip se sicer zaveda, da se označevalcu nacionalnosti, ki je v modernih nacionalnih državah prevladujoče (ne sicer edino in izključujoče) sredstvo razvrščanja ljudi (Hobsbawm 2007), ne more izogniti, vendar eksplicitno pove, da vprašanje nacionalne pripadnosti zanj ni pomembno, kot je razvidno iz naslednjega izseka iz intervjuja, ki se nanaša na vprašanje nacionalne identitete. Pri transkripciji sva upoštevali načela transkribiranja po Zwitter Vitez idr. (2009):

Filip: vedno poskusim zaobiči te govore pa mi niti ni pomembno pa mi je vseč da mi to ni pomembno

Filip ne izraža zgolj tega, da nima interesa, da bi se opredeljeval po osi nacionalnosti, ampak povedkovnik *všeč* implicira tudi zavestno nasprotovanje nacionalnim identitetnim kategorijam.

Z ideološkimi praksami se nas vsakodnevno opominja, da živimo v svetu narodov in nacionalnih držav, in »kot pripadniki določenega naroda [smo] opredeljeni tako rekoč vsakič, ko stopimo v stik z institucijami države« (Kosi 2016: 11). Kot državljanka_i določene nacionalne države tem praksam zaradi njihove vseprisotnosti navadno ne namenimo pozornosti, a ločnica med 'nami' in 'tujci', ki se s tem vzpostavlja, lahko vpliva na načine dojemanja posameznik_kov. V zakonih in institucionalnih praksah so namreč vselej materializirane vidne ali nevidne 'meje' (Balibar 2007: 34). Filipu je zavedanje o tem omogočila prav izkušnja življenja zunaj Bosne in Hercegovine:

Filip: ko sem v Pragi živel sem ugotovil da mi je vseč da sem tujec ampak v prostem času ko mam zrihtano vizo ko pozabim da je dosti dela s tem potem je v redu ker potem niko nima predsodke na ta način

Filipu je bilo v intervjuju zastavljeno tudi neposredno vprašanje o nacionalni identiteti, kar ponazarja naslednji izsek:

Izpraševalka: kako bi opredelil svojo nacionalno identiteto?

»premor«

Filip: lahko se proti nečemu opredelim proti kapitalizmu proti vožnji z avtomobilom proti nacionalizmu proti ideji da je neko to pa to pa da se ne more spremenit

Izpraševalka: mhm

Filip: trenutno sem v Pekarni ko me vprašajo kje delam kažem v Pekarni in je to dio moje identitete

Ko Filip reče, da je »*proti ideji, da je neko to pa to pa da se ne more spremeniti*«, zavrača esencialistično pojmovanje identitete kot inherentne lastnosti posameznice_ka oz. nespremenljive danosti. Filip se eksplicitno identificira z nevladno organizacijo, v kateri je zaposlen, tj. s Pekarno Magdalenske mreže, ki se nahaja v avtonomni coni Kulturni center Pekarna. Pri tem ne izraža zgolj pripadnosti tej organizaciji, ampak se identificira s temeljnimi političnimi principi, ki označujejo njeno delovanje, to so: povezovanje, soupravljanje, angažirano ustvarjanje in civilnodružbeni aktivizem (Pekarna Magdalenske mreže), ter s tem izgrajuje svojo politično identiteto. Ko reče, da se lahko opredeli proti kapitalizmu, proti vožnji z avtomobilom in proti nacionalizmu, se identificira s politično vizijo gibanja za družbeno spremembo.

V naslednjem izseku Filip dekonstruira koncept 'tujca' kot označevalca diferenciacije:

Izpraševalka: kako se počutiš v Sloveniji? se počutiš kot tujec?

»premor«

Filip: mislim ja ampak ta tujec kot sem na začetku omenil da smo mi vsi tujci

Izrek *Mi smo vsi tujci* ne pomeni simbolnega prestavljanja večinskega prebivalstva v polje marginalnosti, ampak pomeni distanciranje od nacionalnih identitetnih označevalcev, ki so nam pripisani oz. vsiljeni. S tem Filip presega ideološko zastavljeno ločnico med 'nami' in 'tujci', s katero se ustvarja vtis o obstoju homogenega 'avtohtonega' prebivalstva in domnevno homogenih priseljenk_cev. To pomeni, da nasprotuje identitetnim kategorijam in njihovi normativnosti, ki 'dopušča' le 'čiste' nacionalne identitete. Koncept 'tujca' v izreku *Mi smo vsi tujci* lahko razložimo tudi z Bhabhovo epistemološko kategorijo tretjega prostora (Bhabha 2000), tj. »prehodn[ega] prostor[a] med določitvami identitet«, ki »postane proces simbolne interakcije«, oz. »medprostorsk[ega] prehod[a] med trdnimi identifikacijami«, ki »odpira možnost kulturne hibridnosti, v kateri obstaja prostor za razliko brez privzete hierarhije« (Bhabha v Jurić Pahor 2014: 30). Kot zapiše Jurić Pahor, tretji prostor odpira tudi prostore, ki omogočajo spremembo

vizij in perspektiv, saj »[s] kulturnimi stiki prihaja do transformacij, ki pričajo o koncu stabilnosti starih kategorij« (Jurić Pahor 2014: 30).

Filip preizprašuje tudi pojmovanje, da je jezik objektiven atribut nacionalne identitete. Pove, da mu je mišljenje, da nekoga dela Slovenca to, da govori slovenski jezik, tuje, in postavljanje enačaja med jezik in nacionalnost pojmuje kot nezavedno ideološko prakso:²

Filip: v Sloveniji sploh ljudje ne razmišljajo dosti kao ja Slovenija govorim slovensko pa sem Slovenka in Slovenec

Filipovo jezikovno realnost označujejo hibridne komunikacijske prakse, ki jih ne moremo ustrezno opisati s parametri enojezičnosti. Filip se je rodil v etnično in jezikovno mešani družini, osnovno in srednjo šolo je obiskoval v Bosni in Hercegovini, kjer je bil učni jezik bosanščina, študiral pa je v Pragi in Budimpešti, kjer so predavanja potekala v angleščini. Od leta 2019 živi v Mariboru, kjer se uči slovenščino na jezikovnih tečajih oz. pridobiva znanje iz slovenščine z neposredno izkušnjo (slovenščina se govori širše v družbi, slovensko govori njegova partnerka, s slovenščino se spoznava v medijih itd.). Filip je tudi tipičen predstavnik populacije, ki je vsakodnevno v stiku z več jeziki, bodisi v živo bodisi prek digitalnih medijev. Njegove jezikovne prakse lahko opazujemo v luči novega pogleda na jezikovno raznovrstnost, ki ga narekujeta povečana mobilnost populacij in pretok informacij v zadnjih desetletjih, kakor tudi vpliv spleta in družbenih omrežij na človeške interakcije (Vallejo, Dolloy 2020: 2). Prepoznavanje široko razširjenih dvo-/več- in raznojezičnih praks in govork_cev je na področju uporabnega jezikoslovja povečalo interes za preučevanje njihovih jezikovnih rab in kompetenc, to pa je zahtevalo tudi vpeljavo novih teoretskih okvirov preučevanja. Filipova dinamična raba jezika ustreza konceptu čezjezičnosti, ki predpostavlja, da imajo posameznice_ki edinstven, integriran repertoar jezikovnih (in drugih semiotskih) virov, ki jih strateško in kreativno povezujejo in uporabljajo glede na vrsto interakcij in njihove kontekste (Vallejo, Dolloy 2020: 7). Koncept čezjezičnosti presega pojmovanje jezikov kot jasno zamejenih sistemov in prevprašuje utrjena prepričanja o 'enojezičnem habitusu' (Vallejo, Dolloy 2020: 11). V tem smislu Otheguy, García in Reid (2015: 283) opredelijo čezjezičnost kot »uporabo govorničevega polnega jezikovnega repertoarja brez natančnega upoštevanja družbeno in politično opredeljenih meja poimenovanih (in navadno nacionalnih in državnih) jezikov«. Filipu je bilo zastavljeno vprašanje, kako bi opisal jezikovno varianto, ki jo uporablja v intervjuju. Filip fluidnost lastne jezikovne prakse ter avtentičnost in raznolikost rabe svojega jezikovnega repertoarja (Jazbec 2022: 119) poimenuje z besedo *filipščina* in s tem na slikovit način ponazori koncept čezjezičnosti.

2 Ideološka izhodišča enačbe jezik = narod = država pojasni Kosi (2016: 36), in sicer navaja, da so enačbo uveljavili programi srednjeevropskih nacionalnih gibanj v 19. stoletju, saj je ustrezala njihovim prizadevanjem za »oblikovanje nacionalnih držav na etnično-jezikovnih načelih«.

Filipove jezikovne prakse ne označuje prehajanje med več neodvisnimi jezikovnimi sistemi, ampak izbiranje iz enega jezikovnega repertoarja, v katerem integrira različne leksikalne in slovnične lastnosti, kot je očitno v naslednjem primeru:

Filip: kar se tiče civilne iniciative sem bolj političen postal v Budimpešti ker sem živel v Budimpešti med 2017 in 2019 ko je Orban bil strašno aktiven ko so naenkrat brezdomke in brezdomci postali ilegalni ko je privatizovana najstarejša univerza v Budimpešti ko je druga tudi privatizovana ko smo mi totalno izbačeni ko so vsi endžioji izbačeni

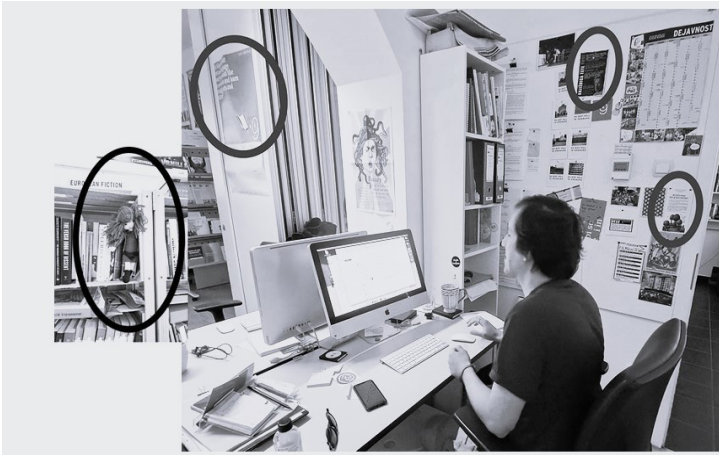
V čezjezični perspektivi tovrstne jezikovne prakse niso pojmovane kot »zaznamovane ali nenavadne, ampak so pojmovane kot to, kar so, to je kot realen način komunikacije, ki, z nekaterimi izjemami v posameznih enojezičnih enklavah, označujejo skupnosti široko po svetu« (Garcia 2009: 44).

5 Objekti v vsakdanjem življenju priseljenca in konstrukcija politične identitete

Objekti v okolju družbenih akterk_jev zgoj ne obstajajo, ampak predstavljajo pomemben vidik njihovega vsakdanjega življenja, zato nam lahko omogočajo vpogled v posamezne elemente njihovih identitet (Norris 2015). Kot je bilo prikazano v prejšnjem poglavju, Filip v sociolingvističnem intervjuju eksplicitno konstruira svojo politično identiteto, analiza video etnografskega gradiva pa je pokazala, da njegovo politično identiteto izpričujejo tudi objekti v njegovem delovnem okolju. Da pokaževa razmerje med objekti v Filipovem vsakdanjem življenju in vidiki njegove politične identitete, uporabiva koncept zamrznjenega dejanja, ki ga je v večkodni interakcijski analizi vpeljala Norris (2004).³ Avtorica zamrznjeno dejanje opredeli kot dejanje, vključeno v objekte ali okolje; tako objekti kot okolje namreč izpričujejo predhodno izvedena dejanja družbenih akterk_jev. Umetniški grafit na zidu mestne ulice na primer izpričuje dejanje uličnega umetnika (ustvarjanje grafita), obenem pa lahko odslikava njegov notranji svet, družbeno umeščanje ali celo družbeni aktivizem. Koncept zamrznjenega dejanja je osnovan na dejstvu, da lahko z vsakega objekta v okolju razbiramo diskurzivno zgodovino delovanja družbenih akterk_jev. Vendar pa, kot poudari Norris (2015: 44), dejanj, ki izpričujejo identiteto, ne moremo kar razbrati z objektov, ampak nam vpogled v razmerje med objektom in identiteto omogoča šele globlje razumevanje družbenih akterk_jev, s katerimi se ti objekti povezujejo. Zato je bilo za ustrezno interpretacijo razmerja med objekti in Filipovo konstrukcijo politične identitete poleg video etnografskega gradiva in sociolingvističnega intervjuja vključeno še dodatno gradivo, pridobljeno med raziskavo (letaki, brošure, zborniki in druga besedila nevladne organizacije, v kateri je Filip zaposlen, zlasti besedila, vezana na projekte, ki jih (je) sam koordinira(l), opravljeni pa so bili tudi pogovori z njegovimi sodelavkami_ci).

3 Medtem ko je metoda večkodne analize že uspešno vpeljana v slovenski raziskovalni prostor (prim. npr. Starc 2009, 2020; Vičar 2015), je kot metodološko orodje za preučevanje konstrukcije identitete uporabljena prvič.

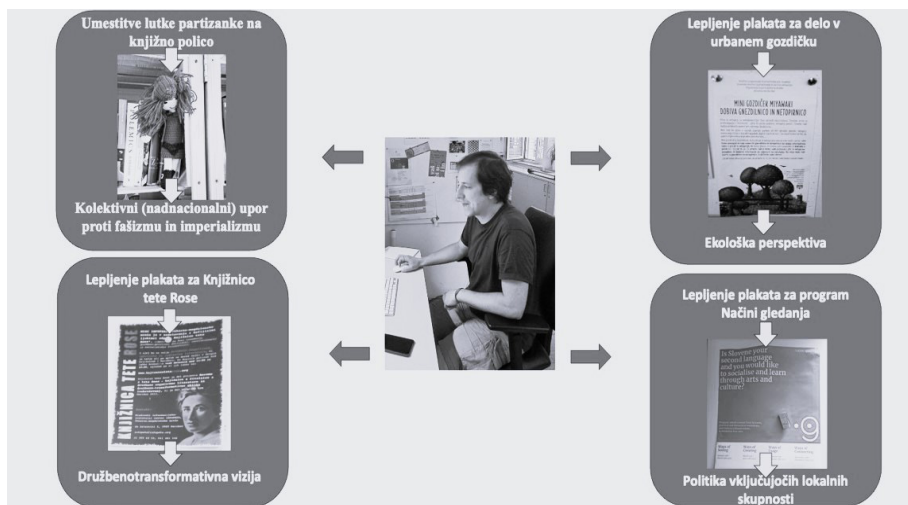
Medtem ko objekti v okolju, v katerem je potekal intervju (tj. v skupni pisarni nevladne organizacije), ne izražajo elementov nacionalne identitete, pa plakati, panoji, letaki, pamfleti, knjige, revije, časopisi, brošure in drugi objekti izpričujejo, da so v organizaciji izrazito poudarjeni elementi politične identitete. V prostorih organizacije se med drugim nahajajo knjižnica z družbenokritično in uporniško literaturo, plakati, ki promovirajo družbenotransformativne oblike izobraževanja, premični panoji s feministično vsebino, letaki s protinacistično vsebino, velik del stene skupne pisarne zaseda plakat s podobami in citati najpomembnejših revolucionark_jev 20. stoletja.

Slika 1: Filip med delom v pisarni

Slika 1 prikazuje Filipa med delom v pisarni. Kot je razvidno s slike, je na stenah pisarne nalepljenih veliko število plakatov. Na sliki sva obkrožili tri, ki jih bova natančneje predstavili, to so (z leve proti desni): plakat za izobraževalni program Načini gledanja, plakat za Knjižnico tete Rose, tj. knjižnico, ki se nahaja v prostorih nevladne organizacije PMM, in plakat, ki nagovarja k sodelovanju pri postavljanju gnezdilnice in netopirnice v urbanem gozdičku. Vključili sva tudi objekt, ki se nahaja na knjižni polici levo od Filipove delovne mize, tj. lutko partizanko. V lutko partizanko je vključeno zamrznjeno dejanje umestitve partizanke na knjižno polico. S pomočjo sociolingvističnega intervjuja in etnografske analize lahko ugotovimo, da se Filip z umestitvijo lutke na knjižno polico identificira s simbolnim pomenom, ki ga ima lutka, tj. s kolektivnim (nacionalnim) uporom proti fašizmu in imperializmu. V plakate je vključenih več zamrznjenih dejanj in vsa izpričujejo Filipovo politično identiteto. Prikazana so na sliki 2. Vsi plakati so nalepljeni na steni desno od Filipove delovne mize, torej je v vseh plakatih zamrznjeno dejanje lepljenja plakatov na steno. Ker imajo vsi plakati politično sporočilo, Filip z lepljenjem teh plakatov konstruira svojo politično identiteto. Plakat za izobraževalni program vabi k udeležbi v programu, ki je bil namenjen pridobivanju znanj in veščin za delo v kulturnem sektorju in je posebej nagovarjal pripadnice_ke

različnih manjšinskih etničnih skupnosti, ki živijo v Mariboru ali njegovi okolici. S tem ko je Filip plakat nalepil na steno nad svojo pisalno mizo, se je identificiral s politiko vključujočih lokalnih skupnosti. Plakat za Knjižnico tete Rose mlade spodbuja k izobraževanju za družbeno spremembo. S tem ko Filip plakat nalepi na steno pisarne, se tudi sam priključi spodbujanju mladih, da bi posegali po družbenokritični in uporniški literaturi, sočasno pa izgrajuje svojo politično identiteto z družbenotransformativno vizijo. Plakat, ki nagovarja k sodelovanju pri postavljanju gnezdilnice in netopirnice v urbanem gozdičku, je sestavni del vpeljevanja koncepta sonaravnega mini urbanega gozdička ob toplotnem otoku v mestu. S pretvarjanjem urbanega življenjskega prostora v zelene površine ustvarimo zaščitne zelene bariere in s tem mesto pripravljamo na podnebne spremembe. Filip se z umeščanjem plakata na steno pisarne vključi v spodbujanje lokalne skupnosti k aktivnostim za blaženje učinkov podnebnih sprememb in s tem svojo politično identiteto izgrajuje z ekološko perspektivo.

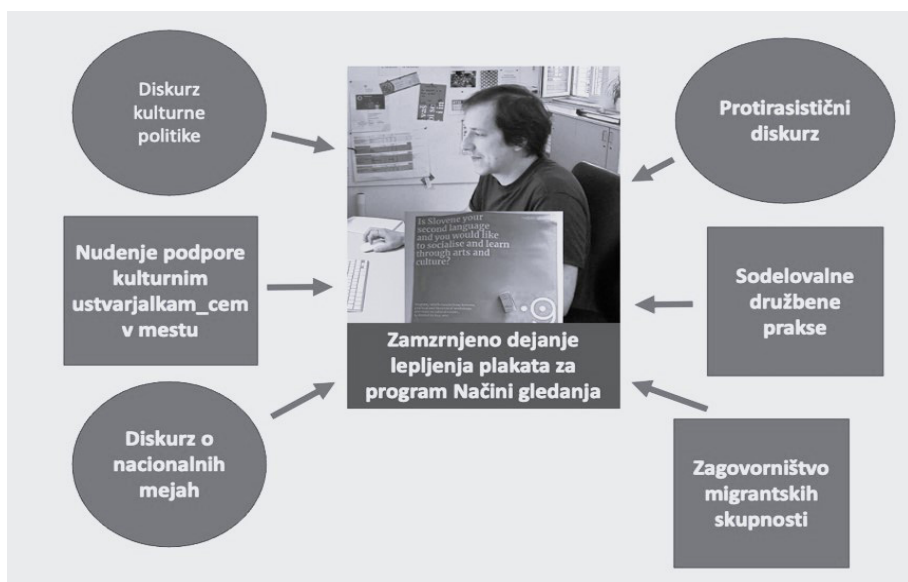

Slika 2: Objekti, zamrznjena dejanja in vidiki politične identitete

Zamrznjena dejanja, vključena v posamezne objekte, se povezujejo z družbenimi praksami in diskurzi, ki ta dejanja omogočajo (Norris 2015: 52). V nadaljevanju predstava nekaj praks in diskurzov, ki se povezujejo z dejanjem, ki je zamrznjeno v plakatu za izobraževalni program Načini gledanja. Slika 3 prikazuje, kako določene prakse in diskurzi v povezavi s konkretnim zamrznjenim dejanjem oblikujejo Filipovo politično identiteto.

Izobraževalni program Načini gledanja je v okviru programskega dela v nevladni organizaciji PMM zasnoval in koordiniral prav Filip. Program je potekal med letoma 2022 in 2023 in je bil namenjen zlasti kulturnemu opolnomočenju pripadnic_kov manjšinskih etničnih skupin. S tem ko je Filip plakat za izobraževalni program nalepil na

steno, se je identificiral s politiko vključujočih lokalnih skupnosti, ta pa je podprta z več praksami, v katere je Filip vključen kot programski sodelavec PMM na področju kulture. Najtesneje se povezuje z nudenjem (tehnične in druge) podpore kulturnim ustvarjalkam_cem v Mariboru. Ta praksa kontinuirano poteka v okviru kulturnih dejavnosti PMM, ki se je vzpostavila kot platforma za kulturne ustvarjalke_ce, ki ustvarjajo zunaj meja institucionalne kulture. Praksa se povezuje s sodelovalnimi družbenimi praksami: Filip se kot sodelavec PMM aktivno vključuje v prizadevanja za vzpostavitev solidarne družbe, tj. v različne sodelovalne družbene prakse, ki jih nevladne organizacije razvijajo v skladu s potrebami civilne družbe po odzivanju na razkrajanje skupnostnih principov. Tretja praksa, ki omogoča zamrznjeno dejanje, vključeno v plakat za izobraževalni program Načini gledanja, je zagovorništvo migrantskih skupnosti. Osrednja os Filipovih prizadevanj pri programskem delu je namreč opolnomočenje migrantskih skupnosti ter podpiranje njihovega delovanja, da bi dosegli (večjo) udeležbo na družbenem in kulturnem področju. Filip sodeluje pri oblikovanju izobraževalnih vsebin, ki so namenjene spodbujanju proaktivnega delovanja priseljenk_cev in manjšinskih etničnih skupin za njihovo (večjo) družbeno vključenost.

Slika 3: Povezava med zamrznjenim dejanjem, praksami in diskurzi

S plakatom za izobraževalni program Načini gledanja in navedenimi praksami se povezujejo tudi številni diskurzi, ki jih delno razkriva analiza plakata, predvsem pa analiza video etnografskega gradiva; opazujemo jih lahko v številnih dejanjih, ki jih izvajajo Filip in njegove_i sodelavke_ci, v konverzacijah, v katere je vključen, ter številnih objektih, ki tvorijo njegovo vsakodnevno okolje. Kot je razvidno s slike 3, so prevladujoči diskurzi, ki se prepletajo z navedenimi praksami, tj. z nudenjem podpore kulturnim

ustvarjalkam_cem v mestu, sodelovalnimi družbenimi praksami in zagovorništvom migrantskih skupnosti, naslednji: diskurz kulturne politike, protirasistični diskurz in diskurz o nacionalnih mejah. Filip se kot programski sodelavec PMM na področju kulture aktivno vključuje v diskurz kulturne politike, ki je tudi sestavni del vizije nevladne organizacije. V tem okviru si prizadeva za vzpostavitev pretočne kulturne skupnosti, ki bo z drugimi skupnostmi v lokalnem okolju sodelovala pri naslavljanju aktualnih družbenih vprašanj. Protirasistični diskurz je vključen v izobraževanja o sistemskem rasizmu in diskusije o oblikah rasne diskriminacije, ki potekajo v PMM, kakor tudi oblikovanje letakov, plakatov, zbornikov in drugih gradiv PMM. Februarja 2023 je Filip v prostorih PMM organiziral konferenco z naslovom Pogled izza: kulturno ustvarjanje migrantk_ov, ki je med drugim naslovlila možnosti »redefinicije političnega delovanja in odnosov onkraj imperativa logike nacionalnega državljanstva na temelju drugačnega skupnega, katerega iznajdba je pogoj učinkovitega nasprotovanja izključevalnim procesom rasističnega etnonacionalizma« (Hakimova, Žagar 2023: 37). Na tej točki se protirasistični diskurz preplete z diskurzom o nacionalnih mejah, ki predstavlja izhodišče Filipovega odmika od vseprisotnega pojmovanja, da je nacionalna država z eno dominantno nacionalno identiteto edina možna oblika formiranja družbe, in posledično odmika od nacionalnih identitetnih označevalcev.

6 Sklep

V prispevku s pomočjo sociolingvističnega intervjuja s priseljencem Filipom in video etnografskega gradiva, ki odstira vpogled v njegovo delovno okolje in interakcije v njegovi družbeni mreži, ugotavlja njegovo vpetost v jezikovne in kulturne izmenjave, ki jih ni mogoče opisati zgolj glede na pripadnost določeni nacionalni skupnosti ali jeziku. S parametri enojezičnosti tudi ni mogoče ustrezno zajeti Filipovih hibridnih komunikacijskih praks. Filip preizprašuje naturalizirano povezavo med nacionalno, prostorsko in jezikovno identiteto, izraženo v ideološki paradigmi 'en narod, ena država, en jezik', in domnevno objektivno določljivo naravo nacionalne skupnosti. Na več mestih v intervjuju se distancira od nacionalne identitete oz. pripisanih označevalcev nacionalnosti. To ne pomeni, da preneha biti to, kar je, ampak gre, kot po Rancièru izpostavi Zdravković (2015: 53–54), za politično subjektivacijo, ki ne nastaja »v procesu identifikacije in utrditve lastne (nacionalne) identitete, temveč ravno nasprotno – v procesu njenega simboličnega relativiziranja«. Sociolingvistični intervju in video etnografsko gradivo razkrivata sočasno konstrukcijo politične identitete. Gradivo razkriva, da Filip konstruira svojo politično identiteto v interakciji z nevladno organizacijo, v kateri je zaposlen, politično identiteto pa izpričujejo tudi objekti, ki tvorijo njegovo delovno okolje. Razmerje med objekti in konstrukcijo politične identitete se vzpostavlja z družbenimi praksami in diskurzi, ki se prepletajo s Filipovimi vsakodnevnimi dejanji. Prevladujoči diskurzi, ki podpirajo družbena dejanja, s katerimi Filip konstruira svojo

politično identiteto, so diskurz kulturne politike, protirasistični diskurz, protikapitalistični diskurz in diskurz o nacionalnih mejah. Distanciranje od nacionalne identitete in konstruiranje politične identitete se združita na točki kritičnega premisleka o tem, kaj koncepti, kot so nacionalna identiteta, nacionalno državljanstvo in nacionalne meje, oz. nacionalni okvir družbene politike pomenijo za odnos med posameznico_kom in družbo.

VIRI IN LITERATURA

- ANDERSON, Benedict, 2007: *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Prev. Alja Brglez Uranjek in Andrej Kurillo. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- BALIBAR, Étienne, 2007: *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Prev. Katarina Rotar. Ljubljana: Založba Sophia (Razgledi).
- BALIBAR, Étienne, WALLERSTEIN, Immanuel, 1991: *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London in New York: Verso.
- BHABHA, Homi K., 2000: *Die Verortung der Kultur*. Prev. Michael Schiffmann in Jürgen Freudl. Tübingen: Stauffenburg.
- BILLIG, Michael, 1995: *Banal Nationalism*. London: Sage.
- BUCHOLTZ, Mary, HALL, Kira, 2004: Theorizing Identity in Language and Sexuality Research. *Language in Society* 33/4. 469–515.
- BUCHOLTZ, Mary, HALL, Kira, 2005: Identity and Interaction: A Sociocultural Linguistic Approach. *Discourse Studies* 7/4–5. 585–614.
- GARCÍA, Ofelia, 2009: *Bilingual Education in the 20th Century: A Global Perspective*. Malden, Oxford: Wiley-Blackwell.
- GORJANC, Vojko, 2017: *Nije rečnik za seljaka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- HAKIMOVA, Aigul, ŽAGAR, Jošt, 2023: Avtonomija migracij – razmislek o dogajanju na poljsko-beloruski meji. Živa Kleindienst, Kaja Fiedler, Filip Bojanić (ur.): *Pogled izza: Kulturno ustvarjanje migrantk_ov*. Maribor: Pekarna Magdalenske mreže. 36–41.
- HOBSBAWM, Eric J., 2007: *Nacije in nacionalizem po letu 1780: program, mit in resničnost*. Prev. Katarina Rotar. Ljubljana: Založba *cf.
- JAZBEC, Saša, 2022: Čezjezičnost – novi stari pristop k učenju in poučevanju (tujih) jezikov. *Slavia Centralis* 15/2. 114–128.
- JURIĆ PAHOR, Marija: 2014: Mejni (s)prehodi: Homi K. Bhabha in teoretsko umeščanje njegovih koncepcij. *Primerjalna književnost* 37/1. 19–39.
- KERN, Boris, VIČAR, Branislava, 2019: Jezik in transspolne identitete. *Slavistična revija* 67/2. 413–422.
- KOSI, Jernej, 2016: *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Sophia.
- KRALJ, Ana, 2008: Nezaželeni? Medijske in politične konstrukcije tujcev v Sloveniji. *Dve domovini* 27. 169–190.
- MOTSCHENBACHER, Heiko, 2010: *Language, Gender and Sexual Identity. Poststructuralist Perspectives*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- NORRIS, Sigrid, 2004: *Analyzing Multimodal Interaction: A Methodological Framework*. London: Routledge.
- NORRIS, Sigrid, 2007a: The Micropolitics of Personal National and Ethnicity Identity. *Discourse & Society* 18/5. 653–674.
- NORRIS, Sigrid, 2007b: Some Thoughts on Personal Identity Construction: A Multimodal Perspective. Vijah Bhatia, John Flowerdew, Rodney H. Jones (ur.): *Advances in Discourse Studies*. London: Routledge. 132–148.
- NORRIS, Sigrid, 2011: *Identity in Interaction: Introduction to Multimodal (Inter)action Analysis*. Göttingen: De Gruyter Mouton (Trends in Applied Linguistics 4).
- NORRIS, Sigrid, 2015: Objects, Frozen Actions, and Identity: A Multimodal (Inter)action Analysis. *Multimodal Communication* 4/1. 43–59.
- OTHEGUY, Ricardo, GARCÍA, Ofelia, REID, Wallis, 2015: Clarifying Translanguaging and Deconstructing Named Languages: A Perspective from Linguistics. *Applied Linguistics Review* 6/3. 281–307.
- Pekarna Magdalenske mreže: *Poslanstvo in vizija*. <<https://pekarnamm.org/o-nas>>.
- SCOLLON, Ron, 1997: Handbills, Tissues, and Condoms: A Site of Engagement for the Construction of Identity in Public Discourse. *Journal of Sociolinguistics* 1/1. 39–61.
- SCOLLON, Ron, SCOLLON, Suzanne, ²2001: *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. Oxford: Blackwell.
- STARC, Sonja, 2009: *Časopisna oglaševalska besedila, reklame: struktura in večkodnost*. Koper: Založba Annales.
- STARC, Sonja, 2020: Vrednotenje v reklami in antireklami: primer alkoholnih in tobачnih izdelkov. Jerica Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo*. (Obdobja, 39.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 67–78.
- VALLEJO, Claudia, DOOLY, Melinda, 2019: Plurilingualism and Translanguaging: Emergent Approaches and Shared Concerns. Introduction to the Special Issue. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*. 23/1. 1–16.
- VIČAR, Branislava, 2013: Vloga vojaka v spomenikih prve svetovne vojne: ideološka reprezentacija vojne v tridimenzionalnih objektih. *Studia Historica Slovenica: časopis za humanistične in družboslovne študije* 15/3. 595–619.
- WODAK, Ruth, 2017: Discourses about Nationalism. John Flowerdew, John E. Richardson (ur.): *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies*. London: Routledge. 403–420.
- WODAK, Ruth, idr., ²2009: *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- ZDRAVKOVIĆ, Lana, 2015: Meje identitete. *Revija za narodnostna vprašanja* 74. 41–59.
- ZWITTER VITEZ, Ana, idr., 2009: Načela transkribiranja in označevanja posnetkov v referenčnem govornem korpusu slovenščine. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. (Obdobja, 28.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 437–442.

Lahko branje

Dragica Haramija

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta in Filozofska fakulteta
dragica.haramija@um.si

Tina Vršnik Perše

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta
tina.vrsnik@um.si

Inkluzija in lahko branje

V zadnjih desetletjih se je v širšem družbenem kontekstu razvijal in omenjal koncept inkluzije, ki se je uveljavil tudi v vzgojno-izobraževalnem prostoru. Za bolj inkluzivno naravnost družbe in še posebej vzgojno-izobraževalnega sistema je pomembno, da za osebe, ki imajo težave s sporazumevanjem, omogočimo takšne prilagoditve besedil, ki jih bodo podprle in jim omogočile pridobivanje enakih kompetenc in znanja, kot ga imajo njihovi vrstniki brez težav s sporazumevanjem. Ena izmed takšnih prilagoditev je lahko branje, ki vsakomur omogoča uresničevanje temeljne pravice do informacij, literature in kulture v njemu razumljivi obliki. Lahko branje je zato temelj inkluzivne družbe, saj je pismenost nujni pogoj za delovanje vsakega posameznika ali posameznice in je podporni dejavnik, ki zmanjšuje možnost marginalizacije. V prispevku so predstavljena temeljna pravila lahkega branja, razmerje do preprostega in enostavnega jezika ter vloga inkluzije v izobraževanju. V sklepu so predstavljene mogoče rešitve za boljšo vključenost in bralno pismenost učencev in dijakov, ki jezikovne prilagoditve potrebujejo za razumevanje pri vseh predmetih v OŠ in SŠ.

1 Inkluzija

Koncept inkluzije se je razvil kot odgovor na negativne posledice segregacije (Vršnik 2003), hkrati pa je bil v zadnjih dvajsetih letih deležen tudi številnih interpretacij in sprememb, kar otežuje razumevanje samega pojma in njegovo implementacijo v ravnanje. Vsekakor pa strokovnjaki ugotavljajo (npr. Armstrong idr. 2011), da inkluzija ne sme biti le pasivno vključevanje posameznikov v družbo, temveč aktivno spodbujanje enakopravnosti in sprejemanja različnosti med ljudmi.

Segregacija se neposredno povezuje z diskriminacijo kot obliko družbene prakse, ki praviloma temelji na predsodkih in stereotipih in se izvaja preko družbenega izključevanja določenih posameznikov ali skupin (Kuhar 2009). Dejavniki diskriminacije oz. izključevanja so lahko različni, npr. spol, rasa, kultura, jezik, socialni status in drugo, lahko tudi težave z razumevanjem prebranega besedila. Inkluzija pa je na drugi strani proces, ki se nanaša na razvijanje praks, ki spodbujajo vključevanje, občutek pripadnosti, enakost in sprejemanje različnih posameznikov in skupin v družbi (Rutar 2010).

Najdemo lahko opredelitve inkluzije, ki se osredotočajo na politične, znanstvene, ideološke, etične pa tudi bolj splošne vidike. Lahko govorimo na splošno o inkluziji ali pa se omejimo le na vzgojno-izobraževalne vidike inkluzije, kjer gre za spodbujanje enakosti in sprejemanja različnosti med učenci (Qvortrup, Qvortrup 2018). Lahko se osredotočimo tudi na specifične vidike znotraj vzgojno-izobraževalnega procesa, kot so prilagajanje učnega procesa posameznikovim potrebam, zagotavljanje enakih možnosti za vse učence in vključevanje učencev z različnimi posebnimi potrebami v redni pouk.

1.1 Inkluzija v izobraževanju

Inkluzijo v izobraževanju razumemo kot zagotavljanje enakih možnosti za sodelovanje vseh učencev pri vzgojno-izobraževalnih dejavnostih, ki ustrezajo posameznikovim potrebam, ne glede na njihove sposobnosti, raso, etnično pripadnost, spol ali socialni status in so podprte z inkluzivnimi politikami in/ali zakonodajo (Winters 2020). V začetku razvoja se je inkluzivno izobraževanje sicer nanašalo predvsem na vključevanje otrok s posebnimi potrebami v redne vzgojno-izobraževalne institucije in programe, ko lahko govorimo o t. i. ožji definiciji (Ainscow idr. 2006), vendar se je sčasoma utrdila t. i. širša definicija, ki vključuje vzgojno-izobraževalne izkušnje vseh otrok in tako pripomore k izboljševanju celotnih izobraževalnih sistemov (Ainscow 2020).

UNICEF (b. d.) navaja, da je inkluzivno izobraževanje najbolj učinkovit način, ki vsem otrokom omogoča enake možnosti za vključevanje v šolo ter za učenje in razvijanje spretnosti, ki jih potrebujejo za uspešno življenje. Inkluzivno izobraževanje naj bi omogočalo učencem z različnimi ozadji, da se izobražujejo in odraščajo drug ob drugem, kar je v korist vsem. Armstrong idr. (2011) opozarjajo, da je imela inkluzija v številnih državah velik vpliv na izobraževalne sisteme (npr. uvajanje zakonodaje z namenom zmanjševanja diskriminacije) in na to, kako se šole odzivajo na raznolikosti, hkrati pa je bila v veliko primerih omejena le na spreminjanje terminologije, ne pa tudi na spreminjanje prakse.

Namen inkluzivnega izobraževanja je vsekakor zagotavljanje optimalnih možnosti za razvoj vsem učencem, pri čemer je pomembno, da se izvajajo ukrepi za bolj inkluzivno izobraževanje na več področjih. Lindner in Schwab (2020) ugotavljata, da so za inkluzivno izobraževanje značilni naslednji vidiki: timsko delo in sodelovalno poučevanje, oblikovanje učnih skupin, prilagajanje (ocenjevanja, vsebine, obsega, poučevanja, učnega okolja, gradiva, procesa, izdelka in časovnega okvira), individualna motivacija in povratna informacija ter osebna podpora učencem. Krischler idr. (2019) navajajo, da bo inkluzivno izobraževanje učinkovito šele takrat, ko bo podprto z vseh zornih kotov in deležnikov, vključno z učitelji, učenci, njihovimi starši in širšo družbo. In kot zaključuje Lesar (2013), je zavedanje prepleta vplivov različnih dejavnikov, ki izhajajo iz ekonomske, statusne in politične hierarhije in niso posledica le individualnih specifičnosti,

nujno, če želimo oblikovati šolski sistem, ki bo omogočal udejanjanje ideje inkluzije. V našem šolskem sistemu je trenutno prisoten le redistributivni koncept pravičnosti, a tudi ta pri nekaterih populacijah marginaliziranih učencev ni v celoti uresničen.

Vse več podatkov kaže, da mnogi otroci iz različnih razlogov niso deležni enakih možnosti za učenje in zato pri njih obstaja večja možnost, da bodo marginalizirani. Kljub temu da so mnogi izobraževalni sistemi poskušali rešiti ta problem in odgovoriti na sodobne potrebe vseh otrok z uvedbo različnih politik za inkluzivno izobraževanje in kljub že doseženim izboljšavam, se pojav marginalizacije še vedno ohranja kot težava, ki (še vedno) čaka na rešitev. Rešitev bi lahko iskali v tem, da bodo učitelji lahko zagotovili enake možnosti učenja za vse učence (Petrou idr. 2009). Enake možnosti učenja za vse učence glede na prevladujoče značilnosti vseh izobraževalnih sistemov vsekakor v osnovi predstavljajo možnosti učencev, da razumejo vsebino, ki je vključena v vzgojno-izobraževalni proces.

Za to, da lahko učenci uspešno pridobivajo znanje, so vsekakor ključnega pomena, poleg učiteljev in njihovega podajanja znanja, tudi materiali, ki jih uporabljajo pri učenju oz. njihova ustreznost in razumljivost (Cohen 2003; Goldman, Pellegrino 2015). Glede na *Education 2030 Framework for Action* (UNESCO 2015) bi morale imeti vse izobraževalne ustanove in programi (in s tem učitelji in učenci, op. a.) dostop do ustreznih in enakopravnih virov (knjige, drugi učni materiali, odprti izobraževalni viri in tehnologije), ki so nediskriminatorni, spodbujajo učenje, so prijazni do učenca, prilagojeni okolju, stroškovno učinkoviti in na voljo vsem učencem – otrokom, mladostnikom in odraslim. Materiali za učenje in poučevanje bi morali biti prilagojeni starosti, upoštevati bi morali različna jezikovna okolja, lokalne okoliščine, spretnosti, pa tudi ozadje in potrebe vseh učencev (UNESCO 2014). Materiali za učenje in poučevanje bi torej morali biti prilagojeni tako, da jih učenci lahko razumejo, tudi če imajo težave z branjem ali razumevanjem (tiskanega) besedila. Tako bi lahko zmanjšali težave učencev z razumevanjem gradiv, uporabljenih za učenje in poučevanje, ki nastanejo zaradi težav z branjem ali razumevanjem (tiskanega) besedila in s tem tudi povečali inkluzivno naravnost vzgojno-izobraževalnega procesa.

Tudi v Sloveniji na deklarativni ravni lahko že prepoznamo premike k bolj inkluzivno naravnanim politikam glede vključevanja prilagojenih gradivih za učenje in poučevanje. Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025 (2021) kot enega izmed ciljev navaja tudi prilagojene načine sporazumevanja (3. cilj: Razvijanje in krepitev sporazumevalne zmožnosti oseb s specifičnimi motnjami (npr. disleksija, slabše bralne in učne sposobnosti, govorno-jezikovne motnje, barvna slepota), oseb z motnjami v duševnem razvoju in gibalno oviranih oseb ter zagotovitev okoliščin za učinkovito izvajanje jezikovne politike in zakonsko predvidene ureditve na tem področju), med ukrepi pa navajajo tudi gradiva v obliki lahkega branja. Za večjo inkluzivno

naravnost vzgojno-izobraževalnega sistema je nujno tudi iskanje novih rešitev, dober primer slednjega je gradivo v obliki lahkega branja, in njihova implementacija v prakso.

2 Lahko branje

Definicija lahkega branja v slovenščini (kot nadpomenke za vse oblike prilagojenih besedil) je avtorsko delo projekta **Lahko je brati** (2019)¹ in izhaja iz znanja ter dognanj predhodnih mednarodnih in domačih strokovnjakov, ki ga dopolnjuje z razmislekom, temelječim na dragocenih izkušnjah iz mnogih bralnih skupin *lahkih bralcev*, ki so v zadnjem desetletju delovale na območju Slovenije. Definicija je objavljena v monografiji *Lahko je brati: Lahko branje za strokovnjake* (Haramija, Knapp, 2019: 52); v celoti je navedena v naslednjem prispevku (Knapp 2023). Definicija poudarja proces in metodo prilagojene komunikacije, ki tako postane dostopna najširšemu krogu uporabnikov, zajema pa vse štiri dejavnosti bralne pismenosti, poslušanje, govorjenje, branje in pisanje. Lahko branje se je začelo razvijati za odrasle ljudi s posebnimi potrebami na področju duševnega razvoja, kmalu pa se je uporabnost tako napisanih/prirejenih besedil pokazala tudi pri drugih skupinah prebivalstva.

2.1 Temeljne stopnje in pravila lahkega branja

Spoštljiv in vključujoč odnos do končnega uporabnika je temelj dobro pripravljenega lahkega branja. Tisti, ki lahko branje piše ali ga prireja, mora dobro poznati ciljno skupino, ki ji je lahko branje namenjeno, izbira naj vsebine, ki so primerne kronološki starosti uporabnikov in so oblikovno in vsebinsko ustrezno prilagojene. Lahko branje zahteva sodelovanje s končnimi uporabniki (testnimi bralci), da lahko besedilo, če ni dovolj razumljivo, učinkovito popravimo. Tovrstno delo je timsko, saj vključuje moderatorje testne bralce (validatorji), avtorje, urednike, strokovnjake za določeno področje ipd.

V Sloveniji smo se odločili za štiristopenjsko lestvico lahkega branja (slika 1); kategorije in oznake za stopnje so bile preizkušene pri testnih bralcih (več o stopnjah Haramija, Knapp 2019).

¹ Več o projektu Lahko je brati in vse produkte, ki so brezplačno dostopni za vse uporabnike, najdete na spletni strani <http://www.lahkojebrati.si/>

Slika 1: Stopnje lahkega branja (Knapp in Haramija 2021)

Pravila za pripravo lahkega branja v slovenščini izhajajo iz pravil *Guidelines for easy-to-read materials* (IFLA 2007, dopolnjene 2010), in sicer vsebujejo pravila, ki razložijo pomen pravil, njihovo rabo za tvorce in uporabnike; sodelovanje uporabnikov pri preverjanju razumevanja lahkega branja; pravila, ki so povezana z jezikovnimi ravninami, pravila za uporabo slikovnega gradiva (slike, risbe, znaki, fotografije, tabele, grafikoni) in pravila, ki so povezana z različnimi nosilci informacij (informacije v elektronski, video informacije, zvočne informacije).

Za tiskana gradiva so pomembne tri vrste prilagoditev: oblikovne, jezikovne in slikovne. **Oblikovne** prilagoditve se navezujejo na oblikovanje besedila, ne na njegovo vsebino, te prilagoditve so pomembne zato, ker je ob njihovem upoštevanju gradivo bolj pregledno za branje: izberemo nebleščeč papir; format papirja je A4, postavitev pokončna ali ležeča, odvisno od vsebine; levostranska poravnava; razmik med vrsticami mora biti najmanj 1,5; velikost črk mora biti prilagojena (velikost najmanj 14); besedilo pripravljamo z malimi tiskanimi črkami; oblika pisave mora biti primerna, lahko prepoznavna, neserifna (npr. Calibri, Arial, Tahoma); vsak stavek v povedi naj bo zaradi preglednosti zapisan v novi vrstici oz. v posamezno vrstico zapišemo do približno 6 besed. **Ilustrativno gradivo** mora biti usklajeno z besedilom: v besedilo vključujemo ilustracije, slike, fotografije, tabele, znake, risbe ali grafikone, ki sovpadajo z vsebino besedila in bralcu omogočajo boljše razumevanje napisanega; pozorni smo, da je ozadje primerno (brez fotografij, dovolj velik kontrast med besedilom in ozadjem); nikakor ne izberemo ležeče pisave; besed ne podčrtujemo; izogibamo se pisavi v barvah. Pri zapisu besedila v **jezikovnem** smislu (oblikoslovne in besedoslovne prilagoditve) sledimo naslednjim pravilom: za isto besedo vedno uporabimo isto poimenovanje; sinonimov se izogibamo; ne uporabljamo tujk, temveč slovenske izraze; namesto prenesenih pomenov in prispodob uporabljamo konkretna poimenovanja; previdno uporabljamo kratice; manj znane besede razlagamo z življenjskimi primeri; težje besede ob prvi rabi razložimo; besed ne delimo; izogibamo se večmestnim številom in

posebnim simbolom (npr. odstotku, podpičju, tropičju, znaku za in, narekovajem ...); zapisujemo kratke povedi, te naj bodo enostavne, ko pa gre za večstavčne povedi, so te enostavne (npr. časovne in krajevne odvisnike, vezalno priredje); izogibamo se nikalnim povedim in rabi trpnika; bralca nagovarjamo neposredno.

2.2 Uporaba lahkega branja v izobraževanju

Leta 2021 so bili v okviru projekta *Promoting Easy-to-Read Language for Social Inclusion* (PERLSI) v vseh vključenih državah (Litva, Latvija, Slovenija) opravljeni poglobljeni intervjuji z zaposlenimi, ki uporabljajo lahko branje za končne uporabnike. V Sloveniji so bili opravljeni intervjuji z različnimi strokovnjakinjami iz prakse, ki so zaposlene na zelo različnih področjih: tri intervjuvanke so zaposlene v ustanovah, kjer skrbijo za ljudi z motnjami v duševnem razvoju, po pridobljeni možganski poškodbi ali za starostnike; dve intervjuvanki sta zaposleni v ustanovah, ki se ukvarjata s slovenščino kot drugim in tujim jezikom (priseljenci, izseljenci); tri intervjuvanke so zaposlene v ustanovah, kjer se ukvarjajo z govorno-jezikovnimi motnjami, gluhi in naglušnimi in dislektiki (od tega dve na OŠ); dve intervjuvanki sta bili zaposleni na OŠ z nižjim izobrazbenim standardom IV.

Skozi intervjuje so se pokazale tri zelo različne ciljne skupine uporabnikov:

- Priseljenci, izseljenci – OTROCI IN ODRASLI: prilagoditve potrebujejo le za krajši čas začetnega učenja jezika.
- ODRASLI: Motnje v duševnem razvoju; po pridobljeni možganski poškodbi, starostniki. Ta skupina uporabnikov načeloma potrebuje lahko branje do konca življenja; prva od skupin ves čas, druga in tretja od nekega trenutka v življenju naprej (čeprav so bili prej morebiti dobri bralci).
- OTROCI: Gluhi, naglušni, slepi, slabovidni, govorno-jezikovne motnje, disleksija in še kaj se delijo na dve podskupini: a) OŠ z nižjim izobrazbenim standardom b) OŠ s prilagoditvami in normalnim standardom znanja.

Iz zgoraj navedenega je razvidno, da so sodelovale tudi štiri delavke, zaposlene v izobraževanju (učiteljica slovenščine, učiteljica slovenščine in angleščine, socialna delavka in knjižničarka). Te prirejajo besedila za pouk (izjema je knjižničarka); druge intervjuvanke prirejajo različna besedila za ustanove, v katerih delajo (dom starostnikov, bivalne enote za starejše in ljudi z motnjami v duševnem razvoju, bivanje v ustanovi po pridobljenih poškodbah glave).

Pri vprašanju, kaj bi moralo biti dostopno v lahkem branju, se je zelo poznalo, v katerem delu javnega sektorja so intervjuvanke zaposlene. Odgovorile so, da bi institucije morale pripraviti gradiva o svojem delu, npr. centri za socialno delo, zdravstveni domovi, šole, javna uprava, banke, Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje,

zavarovalnice ... vse javne institucije. Intervjuvanke menijo, da je lahko branje olajšanje pretoka informacij; se je pa na tem mestu pokazalo, da imajo skupine res zelo različne potrebe: šole v odnosu do staršev otrok tujcev/priseljencev; upravne enote ob urejanju dokumentov; zdravstveni delavci v stiku s pacienti. Izpostavljene so bile različne javne institucije: centri za socialno delo, ministrstva, zdravstvene ustanove, šole, zakonodajne službe in novinarstvo. Gre torej za komunikacijo na področju zdravstvenega varstva, dela, izobraževanja, življenja. Kar pa se tiče izobraževanja, je bila izpostavljena uvedba obveznega predmeta lahko branje na vse pedagoške študijske smeri.

Iz intervjujev je razvidno, da imajo učenci s posebnimi potrebami v OŠ predvsem težave z razumevanjem učbenikov; učiteljice priporočajo bolj enostavno napisana učna gradiva, prirejanje leposlovja (ob tem poudarjajo, da tovrstno leposlovje ni namenjeno splošni populaciji, temveč učencem in dijakom s posebnimi potrebami). Analiza intervjujev, zlasti pri tistih intervjuvankah, ki delajo z osebami z govorno-jezikovnimi motnjami, kaže neka skupnih značilnosti:

- vsi ljudje, ki imajo kakršnekoli govorno jezikovne motne, gluhi in naglušni, potrebujejo prilagojene informacije,
- lahko branje je pri teh skupinah razširjeno,
- morali bi ga poznati vsi učitelji, ne le v šolah s prilagojenim programom; slovenske OŠ so inkluzivne, kar pomeni, da se z govorno-jezikovnimi motnjami srečujejo vsi učitelji,
- pomislek, da bi lahko branje zaviralo bralno pismenost pri učencih.

2.3 Enostaven in razumljiv jezik (easy-to-understand language)

Temeljni cilj mednarodnega projekta s področja inkluzivnega izobraževanja Tools for an Inclusive Learning Mediation: Promoting inclusive learning, skrajšano Simpl4all,² je razviti izhodišča in metodologijo za različico enostavnega in lahko razumljivega jezika (easy-to-understand language), ki ga smemo po težavnostni stopnji umestiti kot vmesno stopnjo med preprostim jezikom (plain language) in lahkim branjem (easy language) in je namenjen vsem ljudem. Gre torej za izrazito inkluziven pristop za dostopnost vseh informacij za vse ljudi. Izdelan je bil priročnik, namenjen je vsem, ki se kakorkoli poklicno ukvarjajo z osebami s posebnimi potrebami, starejšimi od 15 let. Ciljni skupini sta dve: (1) mladi z dodatnimi potrebami pri učenju (mladi z avtizmom, dispraksijo, lažjo in zmerno intelektualno oviro, itd.) ali s senzornimi ovirami in (2) učitelji, inštruktorji, svojci, vrstniki (sodelovalno učenje, vrstniško sodelovanje). Pri pripravi priročnika so upošteevane izkušnje posameznih vključenih institucij o znanju iz inkluzivne pedagogike za različne ciljne uporabnike. To pomeni, da

² V projektu, ki ga financira EU, sodelujejo organizacije iz šestih držav: Italija (dve): ENAIP FVG (coordinator), FONDAZIONE PROGETTOAUTISMO FVG, CUORE MENTE LAB; Slovenija: Zavod RISA; Avstrija: LHSD GmbH; Francija: LES APPRIMEURS; Belgija: SCS LogoPsyCom; Španija: ITE.

razvijamo pravila, ki so do neke mere enaka za vse ljudi, v posameznem segmentu pa se pravila nujno razlikujejo zaradi izkazane potrebe neke skupine ali posameznika. Naslanjamo se na *Ključne kompetence za vseživljenjsko učenje: evropski referenčni okvir* (v nadaljevanju ključne kompetence), ki spodbujajo formalne, neformalne in priložnostne oblike izobraževanja, pri čemer gre za podporo ljudem »pri izboljšanju njihovih kompetenc od zgodnjega otroštva skozi vse življenje« (UL EU 2018/C 189/01: 4).³ Prva ključna kompetenca se navezuje na pismenost (UL EU 2018/C 189/01: 8). Vse štiri dejavnosti bralne pismenosti (poslušanje, govorjenje, branje in pisanje) so vključene v različne lestvice, ki preverjajo splošni nivo (spretnosti) bralne pismenosti v populaciji; upoštevane so bile tri: SEJO (Skupni evropski jezikovni okvir; <https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf>), PISA (<https://www.oecd.org/pisa/>) in PIAAC(<https://www.oecd.org/skills/piaac/>).

Pri vzpostavljanju pravil lahko razumljivega jezika *Simpl4all* (= preprost za vse) se sklicujemo na primerjavo, kakor je bila opravljena v okviru monografije *Handbook of Easy Language in Europe*, ki sta jo uredili Camilla Lindholm in Ulla Vanhatalo (2021: 19–20); gre za primerjavo standardnega jezika, preprostega jezika in lahkega branja. Dodan je stolpec med preprostim jezikom in lahkim branjem (obarvan sivo), da smo lahko določili nivo različice enostavnega in lahko razumljivega jezika (slika 2).

	standardni jezik	preprosti jezik	enostaven in razumljiv jezik	lahko branje
namen	zagotavljanje enotnega sredstva za komunikacijo in institucionalizirano; gre za jezikovno normo, ki jo je mogoče uporabljati npr. v uradnih dokumentih ali množičnih medijih, solotvu ...	struktura in vsebina tako jasni, da ciljna skupina zlahka najde informacije (kar potrebuje, razumejo in zna uporabiti) te informacije	struktura in vsebina tako jasni, da ciljna skupina zlahka najde informacije (kar potrebuje, razumejo in zna uporabiti) te informacije	čim boljše razumevanje besedila
ciljna skupina	vsi govorniki (nekega) jezika	vsi	osebe z različnimi jezikovnimi oviranostmi (npr. nevro-biološki razlogi, priseljenci, nizka večšina pismenosti)	osebe z različnimi jezikovnimi oviranostmi (npr. nevro-biološki razlogi, priseljenci, nizka večšina pismenosti)
stopnja zahtevnosti	zapleten jezik	uporabljene so preproste besede in enostavne strukture	oblikovne in vsebinske prilagoditve, ki pa so bolj ohlapne kakor v lahkem branju	namenoma in pogosto močno poenostavljen jezik na vseh ravneh: vsebina, slovnica, besedišče
področje uporabe	komuniciranje z javnostmi; pisno besedilo in ustni govor	pravni ali upravni besedila, uradna dokumenti	za vse namene: informativna besedila, leposlovna besedila, tudi ustna sporočanja	za vse namene: informativna besedila, leposlovna besedila, tudi ustna sporočanja
pravni status	uradni jezik, pogosto predpisan z zakonom	v številnih državah zakoni določajo, da javne agencije uporabljajo preprosti jezik za povečano dostopnost do stonitev	nima pravnega statusa	v večini držav nima posebnega pravnega statusa
jezikovni status	razmerje med maternim jezikom in drugimi jeziki	ni govoren/pisan kot materni jezik	ni govoren/pisan kot materni jezik	ni govoren/pisan kot materni jezik
govorniki/ uporabniki	celotno prebivalstvo	predvsem javne službe, podjetja, organizacije	različne ciljne skupine	govorec z bolj razvitimi večšinami se prilagodi uporabniku

Slika 2: Primerjava standardnega jezika, preprostega jezika, enostavnega in razumljivega jezika ter lahkega branja (lastni vir (Haramija 2023))

3 Referenčni okvir določa osem ključnih kompetenc (te so opredeljene kot kombinacija znanja, spretnosti in odnosov): pismenost; večjezičnost; matematična, naravoslovna, tehniška in inženirska kompetenca; digitalna kompetenca; osebna, družbena in učna kompetenca; državljanska kompetenca; podjetnostna kompetenca; kulturna zavest in izražanje.

3 Sklep

Pri razumevanju in udejanjanju koncepta inkluzije je pomembno, da poskušamo jasno opredeliti sam pojem in ozaveščati celotno družbo, da inkluzija vključuje spodbujanje enakosti in sprejemanja različnosti ter prilagajanje različnih procesov potrebam posameznikov ter zagotavljanje enakih možnosti za vse. V izobraževanju je inkluzivni pristop tisti, ki omogoča enake možnosti za vključevanje vseh učencev, ne glede na njihove sposobnosti, raso, etnično pripadnost, spol ali socialni status. Mnogi otroci nimajo zagotovljenih enakih možnosti za učenje, kar vodi v večje tveganje za njihovo marginalizacijo. Eden izmed pomembnih pristopov za zmanjševanje tega tveganja je zagotavljanje enakih možnosti za učenje vsem učencem, vključno z prilagajanjem gradiv njihovim potrebam, kadar se soočajo s težavami pri sporazumevanju. V inkluzivnem pristopu k razvoju (in tudi pri ohranjanju) pismenosti je različica enostavnega in lahko razumljivega jezika (easy-to-understand language) dober pripomoček za sporazumevanje in razumevanje posameznika in družbe. Projekt *Simpl4all* razvija orodja za inkluzivno učenje in poudarja, da jezikovne poenostavitve kdaj pa kdaj potrebujemo vsi.

VIRI IN LITERATURA

- AINSCOW, Mel, BOOTH, Tony, DYSON, Alan, 2006: *Improving schools*. New York: Routledge.
- AINSCOW, Mel, 2020: Promoting inclusion and equity in education: lessons from international experiences. *Nordic Journal of Studies in Educational Policy* 6/1. 7–16.
- ARMSTRONG, Derrick, ARMSTRONG, Ann Cheryl, SPANDAGOU, Ilektra, 2011: Inclusion: by choice or by chance? *International Journal of Inclusive Education* 15/1. 29–39.
- COHEN, David K., RAUDENBUSH, Stephen W., BALL, Deborah Loewenberg, 2003: Resources, Instruction, and Research. *Educational Evaluation and Policy Analysis* 25/2. 119–142.
- GOLDMAN, Susan R., PELLEGRINO, James W., 2015: Research on Learning and Instruction: Implications for Curriculum, Instruction, and Assessment. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences* 2/1. 33–41.
- HARAMIJA, Dragica, KNAPP, Tatjana, 2019: *Lahko je brati: Priročnik za strokovnjake*. Slovenj Gradec: Zavod Risa. <<http://www.lahkojebrati.si/Portals/1/Knjige/Lahko%20branje%20za%20strokovnjake.pdf>>.
- IFLA (International Federation of Library Association): *Guidelines for easy-to-read materials 2010–*. <<https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/publications/professional-report/120.pdf>>.
- KRISCHLER, Mireille, POWEL, Justin J.W., PIT-TEN Cate, INEKE M., 2019: What is meant by inclusion? On the effects of different definitions on attitudes toward inclusive education, *European Journal of Special Needs Education* 34/5. 632–648.

- KNAPP, Tatjana, HARAMIJA, Dragica, 2021: Easy Language in Slovenia. Introduction. Camilla Lindholm, Ulla Vanhatalo (ur.): *Handbook of Easy Language in Europe*. Berlin: Frank & Timme GmbH Verlag für wissenschaftliche Literatur. 467–492. <https://www.academia.edu/72462750/Handbook_of_Easy_Languages_in_Europe_edited_by_Camilla_Lindholm_and_Ulla_Vanhatalo>.
- KUHAR, Roman, 2009: *Na križiščih diskriminacije: večplastna in interseksijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut. <<https://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/Na-kriziscih-diskriminacije.pdf>>
- LESAR, Irena, 2013: Ideja inkluzije – med različnimi koncepti pravičnosti in etičnimi teorijami. *Sodobna pedagogika* 64/2. 76–95.
- LINDHOLM, Camilla in VANHATALO, Ulla, 2021: Introduction. Camilla Lindholm, Ulla Vanhatalo (ur.): *Handbook of Easy Language in Europe*. Berlin: Frank & Timme GmbH Verlag für wissenschaftliche Literatur. 11–26. <https://www.academia.edu/72462750/Handbook_of_Easy_Languages_in_Europe_edited_by_Camilla_Lindholm_and_Ulla_Vanhatalo>.
- LINDNER, Katharina-Theresa, SCHWAB, Susanne, 2020: Differentiation and individualisation in inclusive education: a systematic review and narrative synthesis. *International Journal of Inclusive Education*, DOI: 10.1080/13603116.2020.1813450.
- PETROU, Alexios, ANGELIDES, Panayiotis, LEIGH, James, 2009: Beyond the difference: from the margins to inclusion. *International Journal of Inclusive Education* 13/5. 439–448.
- Programme for the International Assessment of Adult Competencies (PIAAC)*, 2023–. <<https://www.oecd.org/skills/piaac/>>.
- Programme for International Student Assessment (PISA)*, 2023–. <<https://www.oecd.org/pisa/>>.
- Projekt *Lahko je brati* 2019–. <<http://www.lahkojebrai.si/>>.
- Projekt *Promoting Easy-to-Read Language for Social Inclusion (PERLSI)* 2020–. <<https://www.lu.lv/en/perlsi/>>.
- Projekt *Tools for an Inclusive Learning Mediation (SIMPL4ALL)* 2022–. <<https://simpl4all.eu/>>.
- RUTAR, Dušan, 2010: Kriteriji za prepoznavanje izvrstnosti praks ali o inkluziji kot novi kulturi. V: Rutar, Dušan (ur.): *Inkluzija in inkluzivnost: model nudenja pomoči učiteljem pri delu z dijaki s posebnimi potrebami, ki so integrirani v redne oddelke*. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje. 24–29.
- Skupni evropski jezikovni okvir (SEJO)*, 2011. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport. <<https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/SEJO-komplet-za-splet.pdf>>.
- QVORTRUP, Ane, QVORTRUP, Lars, 2018: Inclusion: Dimensions of inclusion in education. *International Journal of Inclusive Education* 22/7. 803–817.
- UNESCO, b.d. : *Inclusive education - Every child has the right to quality education and learning*. <<https://www.unicef.org/education/inclusive-education>>.
- UNESCO, 2014: *Textbooks and learning resources: a global framework for policy development*. <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232222>>.
- UNESCO, 2015: *Education 2030 – Incheon Declaration and Framework for Action*. <https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/education-2030-incheon-framework-for-action-implementation-of-sdg4-2016-en_2.pdf>.

- Uradni list EU, 2018: *Ključne kompetence za vseživljenjsko učenje: evropski referenčni okvir*. UL EU 2018/C 189/01. < [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=NL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=NL) >.
- Uradni list RS, 2021: *Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2021–2025*. 94/21.
- VRŠNIK, Tina, 2003: Segregacija, integracija, inkluzija? Pravica do izbire! *Sodobna pedagogika* 54/1. 140–151.
- WINTER, Satine, 2020: Inclusive and Exclusive Education for Diverse Learning Needs. V: Leal Filho, W., Azul, A.M., Brandli, L., Özuyar, P.G., Wall, T. (ur.): *Quality Education. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*. Springer, Cham. 45–463.

Tatjana Knapp

Zavod RISA, Center za splošno, funkcionalno in kulturno opismenjevanje
tatjana@risa.si

Pravica in potreba: Vključevalna dimenzija lahkega branja, lažjega jezika

V kontekstu lahkega branja ali lahkega, lažjega jezika, ki je namenjen širokemu krogu ljudi z izzivi pri pridobivanju in razumevanju kompleksnih besednih sporočil, je vključevalna dimenzija ena izmed ključnih kategorij. Zagotavljanje enakega dostopa do informacij, kakovostne komunikacije in storitev za vse skupine ljudi, ne glede na njihove potrebe in značilnosti, je nujno za zagotavljanje enakopravnosti, dostojanstva in pravic posameznikov. Vključevalna dimenzija se nanaša na širši družbeni kontekst in predstavlja proces, ki zahteva sodelovanje različnih deležnikov, vključno s strokovnjaki za jezik, znanstveniki, izobraževalci, skupnostmi, uporabniki lahkega branja oz. lažjega jezika (v nadaljevanju lahkega jezika) in drugimi. Le tako je mogoče zagotoviti, da bodo informacije v dostopni obliki razumljive in uporabne za vse ciljne skupine, kar je ključno za njihovo socialno in družbeno vključenost.

V prispevku poleg omenjenega vidika vključenosti skozi dostopnost informacij in kakovostne, učinkovite komunikacije naslovimo še en pomemben vidik – pri pripravi informacij v lahkem jeziku morajo v skladu s smernicami aktivno sodelovati posamezniki iz ciljnih skupin, ki v procesu sodelujejo kot testni bralci in svetovalci. Le tako lahko zagotovimo, da bodo doseženi ustrezni standardi dostopne informacije, hkrati pa ljudje, ki so hkrati uporabniki in soavtorji informacij v lahkem jeziku, dobijo pomembno družbeno vlogo, saj je njihov dejavni prispevek temeljnega pomena za vključenost ciljnih skupin v družbo preko (lahkega) jezika.

1 Lahki jezik kot potreba

Lahki jezik je pomembna potreba ljudi, ki se soočajo z različnimi ovirami pri branju in razumevanju kompleksnih besedil ter potrebujejo dodatno podporo pri oralni komunikaciji. Ovine se lahko nanašajo npr. na specifične težave pri branju in razumevanju, kognitivne in senzorne ovire, motnje pozornosti in drugo. Lahki jezik je potreben za izboljšanje dostopnosti informacij in storitev za vse ljudi, ne glede na njihove jezikovne, kognitivne ali fizične značilnosti. To je ključno z vidika enakosti, dostojanstva in pravic ljudi do ustreznega dostopa do informacij in storitev.

Lahki jezik pomaga izboljšati komunikacijo in razumevanje posameznika v različnih situacijah na vseh področjih življenja, na primer pri izobraževanju, zaposlovanju, v zdravstvu itd. Informacijska in posledično socialna vključenost pomembno vpliva na kakovost življenja ljudi. Rečemo lahko, da je lahki jezik ključna potreba ljudi in prispeva k bolj enakopravni ter dostopni družbi za vse na sledeče načine:

- Prvič, lahki jezik omogoča, da ljudje lažje razumejo informacije, ki jih prejemajo v vseh okoljih in na vseh področjih življenja, vključno z izobraževanjem in delom. To prispeva k njihovemu boljšemu razumevanju sveta in temu, da se lažje aktivno vključijo v različne skupnosti in dejavnosti.
- Drugič, lahki jezik pomaga pri odpravljanju socialne izolacije. Ljudje, ki imajo težave z razumevanjem kompleksnega jezika, se lahko počutijo izolirane in osamljene. Lahki jezik jim pomaga pri povezovanju z drugimi ljudmi.
- Tretjič, lahki jezik prispeva k boljši dostopnosti storitev. Mnoge storitve in dostop do njih so lahko zapletene in težko razumljive, kar pogosto predstavlja izziv za tiste, ki imajo težave z razumevanjem standardnega jezika. Lahki jezik prispeva k boljši razumljivosti in dostopnosti storitev za vse ljudi, ne glede na njihove jezikovne in druge potrebe.

1.1 Pojmovanja, poimenovanja in definicije lahkega jezika

Lahki jezik je posebna oblika pisanja, pa tudi govora, ki se prilagaja potrebam ciljne skupine. Namenjen je predvsem posameznikom, ki imajo težave z razumevanjem kompleksnih jezikovnih struktur in besedil. Čeprav se termin lahki jezik (ang. Easy Language) običajno navezuje na različna besedila, lahko po različnih ocenah in praksah precej načel, ki veljajo za zapisan lahki jezik, velja tudi za govorjen jezik.

Ko govorimo o zapisanih besedilih, so besedila v lahki obliki (lahko branje, ang. Easy-to-read, Easy Read ipd.) napisana na enostaven način, brez odvečnih kompleksnih stavčnih struktur in težjih ali manj znanih besed, ki bi lahko oteževale razumevanje. Uporabljamo preproste izraze, krajše povedi in razumljive, pogoste besede ali razlage besed. Poleg tega so besedila pogosto vizualno dopolnjena z uporabo ilustracij, ki dodatno pojasnjujejo vsebino. O zapisanem lahkem branju je tako na nacionalni kot evropski in svetovni ravni v zadnjih letih precej razprav. Stanje na tem področju v številnih evropskih državah do leta 2021 je dokaj podrobno orisano v znanstveni monografiji *Handbook of Easy Languages in Europe* (Lindholm in Vanhatalo, ur. 2021), v kateri ima svoje poglavje tudi Slovenija. Koncept lahkega jezika Lindholm in Vanhatalo opredelita takole:

Izraz lahki jezik je bolj krovni izraz za različne jezikovne različice kot pa ime za enoten koncept. Nanaša se na spremenjene različice standardnih jezikov, katerih cilj je olajšanje branja in učenje jezika. Tako na primer nastajajo lahka slovenščina, lahka španščina, lahka francoščina ali lahka latvijščina. Lahki jeziki so bili prilagojeni v smislu vsebine, besedišča in strukture, da bi bili kot taki bolj berljivi in razumljivi. Namenjeni so ljudem, ki težko razumejo standardni jezik. (Lindholm in Vanhatalo: 11.)

V slovenščini v navezavi na lahek jezik najpogosteje uporabljamo izraz 'lahko branje', ki smo ga v pripravi smernic za lahko branje definirali takole:

Lahko branje je proces in metoda komunikacije, ki naj bi pospeševala razvoj pismenosti ter socialno in psihološko vključevanje osebe s težavami branja in pisanja v okolje. Komunikacija je prirejena tako, da se določeno vsebino sporoča na berljiv in razumljiv način. Besedila so pripravljena v seriji postopkov po posebnih tehničnih/vsebinskih in oblikovnih zakonitostih in določenih merilih. Usmerjena so v sporočanje informacij osebam, prikrajšanim na področju bralne pismenosti, na njim berljiv, čitljiv in razumljiv način. Cilj metode in procesa je, da je informacija lahko berljiva ter razumljiva in tudi dostopna ter uporabna. Lahko branje so avtorska ali prirejena besedila in zapisi, kot so besede, simboli, ilustracije ter avdio in video zapisi. Lahko branje je odvisno od več dejavnikov, pri čemer ne gre le za prirejanje že obstoječih informacij, temveč tudi za tvorjenje informacij v laže berljivi in razumljivi obliki. (Haramija in Knapp 2019: 52.)

Slovenska definicija lahkega branja že vključuje uporabo avdio in video zapisov, ne opredeljuje pa še podrobneje vidika govorenega lahkega jezika, ki je tudi v evropskem in svetovnem merilu še pretežno neraziskan in nedefiniran, zato nimamo niti standardov niti smernic za njegovo uporabo in promocijo.

Eden izmed prvih evropskih projektov, ki si prizadeva za razvoj osnovnih smernic za govoren lahki jezik, je Erasmus+ projekt Spoken Easy Language for Social Inclusion (slo. Govorjen lahki jezik za socialno vključenost) - SELSI, ki ga vodi Zavod RISA iz Slovenije. Prvi rezultati raziskave, ki je bila v 15 državah na vzorcu 446 strokovnjakov¹ in uporabnikov lahkega jezika izvedena v prvih mesecih leta 2023, nakazujejo na nekatere pogoste jezikovne in nejezikovne strategije, ki jih tako strokovnjaki kot uporabniki uporabljajo za učinkovito komunikacijo v situacijah, ko ena od strani potrebuje dodatno podporo in prilagoditve v komuniciranju (*Mapping end-users' needs and professionals' strategies* 2023). Rezultati raziskave bodo v kombinaciji s teoretičnim pregledom področja predstavljali podlago za razvoj smernic za govoren lahki jezik, in sicer tistih, ki niso vezane na značilnosti posameznih jezikov. Nastale smernice bodo v obliki multimodalnega spletnega orodja na voljo jeseni 2024.

Ker pričujoči prispevek ni namenjen razpravi o (sicer dokazani) učinkovitosti koncepta lahkega jezika, primerov dobrih praks njegove sistematizacije in uporabe ne navajamo, priporočamo pa zainteresiranim v branje že omenjeni priročnik *Handbook of Easy Languages in Europe*, ki v slovenskem prevodu zaenkrat žal še ni na voljo, in sledenje področju prek povezovanja z različnimi deležniki in v različnih mrežah, med njimi npr. v mreži strokovnjakov in raziskovalcev ELIN (kratica za Easy Language International Network), katere pobudniki so bili slovenski strokovnjaki na področju lahkega jezika.²

1 Večina (59 %) vključenih strokovnjakov dela z uporabniki lahkega branja v okoljih dvosmerne oralne komunikacije, npr. v šolah, svetovalnih službah, zaposleni so kot logopedi, socialni delavci itd.

2 Za vzpostavitev stika se lahko obrnejo na avtorico prispevka.

1.2 Ciljne skupine

Lahki jezik je namenjen širokemu krogu ljudi, ki imajo težave z razumevanjem kompleksnih besedil in standardni jezik zanje v splošnem lahko predstavlja izziv. Sem prištevamo tako ljudi z različnimi intelektualnimi in sorodnimi oviranostmi, posameznike z učnimi težavami, starejše osebe, ki doživljajo izzive, povezane z upadom kognitivnih sposobnosti, kot ljudi, ki se jezika šele učijo in druge.

Različne države ciljne skupine lahkega jezika opredeljujejo različno. V splošnem pa mnogokje uporabljajo delitev na dve večji skupini: ljudi, ki bodo lahki jezik potrebovali predvidoma celo življenje in ljudi, ki jim lahki jezik predstavlja stopničko k uporabi standardnega jezika. Rekli bi lahko, da je jezik spekter, na katerem prek različnih stopenj lahkega jezika (v slovenščini imamo npr. opredeljene štiri stopnje) preidemo k preprostemu in nato vedno bolj kompleksnemu 'standardnemu' jeziku.

2 Lahki jezik kot pravica

Prvo načelo *Evropskega stebra socialnih pravic* (Evropska komisija, 2017) določa:

Vsakdo ima pravico do kakovostnega in vključujočega izobraževanja, usposabljanja in vseživljenjskega učenja, da ohrani in pridobi spretnosti, ki mu omogočajo polno sodelovanje v družbi in uspešno obvladovanje prehodov na trgu dela.

Tretji steber utemeljuje enake možnosti, priložnosti. Stebri socialnih pravic 11 do 20 naslavljajo socialno varstvo in vključenost. To je le nekaj primerov stebrov, namenjenih boljšemu uresničevanju pravic državljanov Evropske unije na podlagi 20 ključnih načel. Za uresničevanje prav vsakega od teh temeljev je ključna pravica do lahkega jezika.

2.1 Zakonodaja v Evropi in Sloveniji

V *Predlogu sistematizacije dostopnih informacij v Republiki Sloveniji* (2019) avtorji opozarjamo na dejstvo, da je pravica do komuniciranja oz. izmenjave informacij v dostopni obliki utemeljena v vrsti pravnih podlag, strategij in drugih dokumentov.

Konvencija o pravicah invalidov (OZN 2006) v preambuli govori o priznavanju »zdravja in izobraževanja ter informacij in komunikacij pri omogočanju invalidom, da polno uživajo vse človekove pravice in temeljne svoboščine.« Zelo pomemben je 9. člen, ki pravi, da:

države pogodbenice invalidom omogočijo neodvisno življenje in polno sodelovanje na vseh področjih življenja, sprejmejo ustrezne ukrepe, s katerimi invalidom zagotovijo, da imajo enako kot drugi dostop do fizičnega okolja, prevoza, informacij in komunikacij,

vključno z informacijskimi in komunikacijskimi tehnologijami in sistemi, ter do drugih objektov, naprav in storitev, ki so namenjene javnosti ali se zanjo opravljajo v mestu in na podeželju. V ta namen morajo države sprejeti ustrezne ukrepe. (OZN 2006.)

Pravico posameznika do dostopnosti, neodvisnega življenja in polne vključenosti v družbo naslavljajo številni mednarodni in nacionalni akti ter resolucije. Kot primer zakona v Republiki Sloveniji naj omenimo *Zakon o izenačevanju možnosti invalidov – ZIMI* (2010), ki v 3. členu zagotavljanje enakih možnosti opiše kot »načrtovane dejavnosti, s katerimi se omogoči, da so različni deli družbe in okolja, kot so javne službe, grajeno okolje, blago in storitve, namenjene javnosti, informacije, komunikacije ipd., dostopni vsem, predvsem invalidom.«

8. člen istega zakona govori o dostopnosti do blaga in storitev, ki so na voljo javnosti. Mednje sodi »dostopnost do informacijskih, komunikacijskih in drugih storitev«. Zelo pomemben je 14. člen, ki jasno opredeljuje, da je nedostopnost informacij oblika diskriminacije:

Diskriminacija zaradi invalidnosti vključuje tudi onemogočanje sprotnega in enakovrednega dostopa do informacij, namenjenih javnosti, brez dodatnih stroškov za invalida, upoštevajoč pri tem načelo primerne oziroma razumne prilagoditve v invalidom dostopnih oblikah zapisov, jezikov in tehnologij, ki ustrezajo različnim vrstam invalidnosti. (ZIMI 2010.)

Navedli smo zgolj dva primera obvezujočih zavez, ki jasno opredeljujejo, da je dostopnost na področju jezika, ki jo med drugim zagotavljamo z uporabo lahkega jezika, pomembna pravica človeka in ne nemara nekakšen 'nadstandard', 'modna muha' ali celo 'potuha'.

Republika Slovenija trenutno ne izpolnjuje pravice do obveščeniosti in vključenosti vseh skupin prebivalstva, čeprav je uresničevanje tega ena bistvenih prvin pravne države. Ali kot je zapisano v že omenjenem predlogu odločevalcem:

Potreba oz. problem se nanaša tako na lokalno in regionalno kot nacionalno raven. V evropskem kontekstu se področje dostopnosti do informacij ravno v tem obdobju pospešeno razvija in Slovenija lahko vzporedno z razvojem stopa zgolj s premišljenim intenzivnim pristopom. (Predlog sistematizacije dostopnih informacij v Republiki Sloveniji 2019: 4.)

3 Uporabniki lahkega jezika kot nepogrešljiv del vključujoče družbe

Ostane nam še vidik vključenosti, ki temelji na zavezi, da pri pripravi informacij v lahkem jeziku v skladu s smernicami aktivno sodelujejo posamezniki iz ciljnih skupin, ki v procesu sodelujejo kot testni bralci in svetovalci. Ljudje, ki so hkrati uporabniki in soavtorji informacij v lahkem jeziku, s tem dobijo pomembno družbeno vlogo, saj

je njihov dejavni prispevek temeljnega pomena za vključenost ciljnih skupin v družbo preko (lahkega) jezika.

Standardi in praksa v večini evropskih držav, tudi v Sloveniji, narekujejo, da morajo informacije, prirejene v lahek jezik, potrditi t. i. validatorji oz. testni bralci – svetovalci. Njihova imena morajo biti navedena med avtorji informacij. Haramija in Knapp priporočata, da ljudje iz skupin ciljnih bralcev sodelujejo v celotnem procesu priprave gradiva v lahkem jeziku, kar pomeni, da sodelujejo že pri izbiri tem.

Testni bralci – svetovalci niso nujno, kot je bila v preteklosti pogosto praksa, saj se je lahki jezik pospešeno pričel razvijati prav za to ciljno skupino, izključno osebe z intelektualnimi oviranostmi, temveč morajo avtorji informacij oz. gradiv dobro vedeti, kdo je njihova ciljna skupina, in sodelovati z udeleženci te skupine (Haramija in Knapp 2019). S tem se strinjajo številni evropski raziskovalci in strokovnjaki, ki ugotavljajo, da so s ciljno skupino preverjena gradiva razumljivejša, bolj uporabna in torej kakovostnejša.

Po drugi strani nemška raziskovalka Maass trdi, da je treba vključitev validatorjev kot predstavnikov ciljne skupine jemati predvsem v smislu »konteksta opolnomočenja« in »zagovornišva« (Maass, 2020: 183–184). S tem poudarja, da so uporabniki lahkega jezika kot validatorji družbeno prepoznani kot pomemben akter v procesu zagotavljanja dostopnosti, kar jim zagotavlja pozitivno mesto v družbo, viša pa tudi posameznikovo samozavest in mu omogoča, da se identificira kot dejaven in bistven sotvorec skupnosti.

Pomembno je izpostaviti še, da za ljudi, ki značilno delajo kot validatorji v procesu priprave lahkega jezika, praviloma ni ustreznih služb oz. zaposlitev. Z razvojem veččin za testiranje in potrjevanje informacij v lahkem jeziku pa se jim, nasprotno, odpirajo ekskluzivne možnosti za delo, ki ga glede med značilnosti lahko uvrščamo tako med intelektualno kot ustvarjalno delo. Hkrati z novimi priložnostmi za zaposlitev in delo počasi odpravljamo predsodek, prisoten v določenih okoljih, da je lahki jezik namenjen ljudem, ki niso 'pametni' ali 'sposobni' ali celo 'iščejo potuho'. S tem zmanjšujemo tveganje za pojav stigme, povezane z uporabo lahkega jezika.

Za razširitev te perspektive in z mislijo na vključujočo družbo sta v okviru še enega od projektov, ki ga sofinancira Evropska komisija in v katerem sodeluje Slovenija, v letu 2023 nastala spletna programa usposabljanja za validatorje oz. testne bralce – svetovalce in koordinatorje na področju lahkega jezika (Train2validate, b. d.). Vloga ciljne skupine lahkega jezika kot aktivnih tvorcev lahkega jezika bo lahko s tem postala še bolj prepoznavna.

VIRI IN LITERATURA

- Evropska komisija (2017): *Evropski steber socialnih pravic*. <https://www.umar.gov.si/publikacije/evropski-steber-socialnih-pravic/publikacija/news/evropski-steber-socialnih-pravic-slovenija-2000-2020/?tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&cHash=9e0f77a2c8bb3092224341f5785f1e3f>.
- HARAMIJA, Dragica, KNAPP, Tatjana (2019): *Lahko je brati: Lahko branje za strokovnjake*. Podgorje pri Slovenj Gradcu: Zavod RISA.
- LINDHOLM, Camilla, VANHATALO, Ulla (ur), 2021: *Handbook of Easy Languages in Europe* (Lindhholm in Vanhatalo, ur., 2021). Berlin: Frank & Timme GmbH Verlag für wissenschaftliche Literatur.
- MAASS, C. (2020). *Easy Language-Plain Language-Easy Language Plus. Balancing Comprehensibility and Acceptability*. Berlin: Frank & Timme.
- Mapping end-users' needs and professionals' strategies, 2013. SELSI WP2 Report. Interno poročilo.
- OZN: Konvencija o pravicah invalidov, 2006. <<https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-raznolikost/1c24133420/Konvencija-o-pravicah-invalidov.pdf>>.
- Predlog sistematizacije dostopnih informacij v Republiki Sloveniji, 2019. Projekt Lahko je brati. <<http://www.lahkojebrati.si/Portals/1/Knjige/PREDLOG%20SISTEMATIZACIJE%20DOSTOPNIH%20INFORMACIJ%20V%20REPUBLIKI%20SLOVENIJI.pdf>>.
- Train2validate, b. d. <<https://plenainclusionmadrid.org/train2validate/>>.
- Zakon o izenačevanju možnosti invalidov (ZIMI), 2010. Uradni list RS, št. 94/10, 50/14 in 32/17. <<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4342>>.

Nika Vizjak Puškar

Center za sluh in govor Maribor

nika.vizjak-puskar@csgm.si

Proces prirejanja Levstikovega *Martina Krpana z Vrha* v lahko branje

V prispevku je predstavljen proces prirejanja Levstikove umetne pripovedke Martin Krpan z Vrha v lahko branje. Gre za besedilo, ki je pomemben del slovenskega literarnega kanona, zato je prav, da ga poznajo tudi posamezniki s težavami na področju bralnega razumevanja. Skozi oči prirejevalca so v prispevku prikazani konkretni primeri besedila ter odzivi testnih bralcev na določeno besedišče in skladijske strukture, ki so privedli do končne podobe priredbe.

1 Uvod

Na osnovni šoli Centra za sluh in govor Maribor (CSGM) je pouk slovenščine prav poseben izziv, saj imajo učenci, vključeni v ta zavod, težave prav na področju jezika. Na Centru se izvajajo trije prilagojeni osnovnošolski programi z enakovrednim izobrazbenim standardom, in sicer za otroke z govorno-jezikovnimi motnjami (GJM), za gluhe in naglušne otroke ter za otroke z avtističnimi motnjami. Vsem trem skupinam učencev so skupne težave na področju usvajanja jezikovnih struktur in razumevanja jezika ter branja in pisanja. Največji primanjkljaj pri učencih je opaziti na področju bralne pismenosti. Pogosto so prisotna odstopanja tudi na področju motorike, ki ovirajo otroke pri vsakodnevnih dejavnostih. Slabša pozornost in koncentracija ovirata sprejemanje stimulacij iz okolice. Težave na področju spomina ovirajo spontano učenje ter uporabo naučenega. Zaradi specifičnih motenj na področju razumevanja, strukturiranja, procesiranja in izražanja učenec teže komunicira z okolico. Oteženo je slušno in bralno razumevanje vseh vrst besedil. Zato se pogosto pojavijo dodatne čustvene težave ter težave na področju socializacije (de Jong 2019).

Naš glavni izziv je izbira ustreznega literarnega besedila za obravnavo pri pouku. Besedilo ne sme biti prezahtevno, ker s tem že na začetku odvrnemo učenčevo pozornost, ne sme pa biti tudi preveč preprosto ali vsebinsko neprimerno. Po vsebini mora biti primerno otrokovi starosti, po jeziku in zgradbi pa njegovim jezikovnim zmožnostim. Velikokrat so besedila, ki bi učence vsebinsko zanimala, zanje prezahtevna, preobsežna, preveč »umetniška«. Tista pa, ki so jih sposobni brati, so največkrat otroške slikanice, ki jih po določeni starosti več ne zanimajo. Zato pogosto pride do tega, da ti učenci, ko preidejo v obdobje najstništva, preprosto nehajo brati oziroma posegati po literarnih besedilih (Vizjak 2016). Ob obsežnejšem literarnem delu, kjer običajno že na samem

začetku naletijo na jezikovne strukture, ki jim niso kos, doživijo stisko in nelagodje, ki jih pripeljeta do tega, da mnogi branje celo zasovražijo.

Na tem mestu je treba omeniti, da v prilagojenih programih enakovrednega standarda veljajo enaki učni načrti kot na večinskih osnovnih šolah. Tako tudi na CSGM delamo po trenutno veljavnem učnem načrtu za slovenščino (2018). Po učnem načrtu je tretje vzgojno-izobraževalno obdobje čas, ko naj bi učenci začeli že z branjem nemladinske literature. Njihovo dojemanje sveta in življenja naj bi bilo že razvito do te mere, da so tega sposobni. Problem nastane zaradi slabšega razumevanja jezikovnih struktur, prenesenega pomena, dojemanja različnih zvrsti jezika, ki so za razumevanje literature ključnega pomena.

V sedmem razredu se po učnem načrtu (2018) predvideva branje celotne umetne pripovedke Frana Levstika *Martin Krpan z Vrha*. Delo je nastalo leta 1858, zato sta jezik in skladnja tega besedila arhaična ter današnjim otrokom, tudi tistim brez evidentiranih motenj, teže razumljiva. Torej je na nek način pričakovano, da bo to besedilo učencem s posebnimi potrebami na področju jezika predstavljalo še toliko večjo težavo. Besedilo smo obravnavali s pomočjo odlomkov in različnih obnov, za izkušnjo samostojnega branja pa so bili prikrajšani.

Skozi dolgoletne izkušnje s poučevanjem na CSGM smo ugotovili, da učencem najbolj ustreza branje literarnih besedil v obliki lahkega branja. Prvi literarni priredbi v lahko branje v Sloveniji sta bili izdani leta 2012. Zavod Risa je takrat izdal priredbo Shakespearovne drame *Romeo in Julija* ter Tavčarjeve *Visoške kronike* (Knapp, Haramija 2021). Odločili smo se, da bomo po vzoru teh besedil priredili Levstikovega *Martina Krpana z Vrha*. V postopku prirejanja smo pri pouku slovenščine in komunikacije izvedli številna testna branja. Brali smo z različnimi skupinami otrok ter sproti popravljali besede, povedi in strukturo besedila. V nadaljevanju bomo opisali nekaj podrobnosti, ki so se nam v procesu prirejanja zdele najbolj zanimive.

2 Proces prirejanja besedila v lahko branje

Levstikova umetna pripovedka *Martin Krpan z Vrha* je za sodobnega mladega bralca jezikovno zelo dinamična in kompleksna, četudi je del avtorjevega programa za približanje literature preprostemu človeku. Pri tem mislimo predvsem na arhaično besedišče in skladnjo ter številne satirične elemente s hudomušnimi opazkami, ki jih je treba razumeti v duhu časa in razmišljanja tedanjega Slovenca, ta pa je, tako jezikovno kot časovno in duhovno, precej oddaljen od sodobnega slovenskega osnovnošolca.

Prav je, da se osnovnošolci z delom spoznajo v izvorniku, saj je to osnova za razvoj njihove bralne pismenosti, vendar ne vsi in ne za vsako ceno. Iz tega so prav gotovo izvzeti učenci s posebnimi potrebami na področju jezika.

Prirejanje v lahko branje je veliko bolj kompleksno, kot bi utegnili misliti na prvi pogled. Tovrstna priredba mora na spoznavni ravni funkcionirati podobno kot izvirno besedilo, v bralcu mora vzbujati določen čustveni odziv in se ne sme spustiti na nivo zgolj podrobnejše vsebinske obnove. Ohraniti mora bistvene poudarke in satiričnost ter predstaviti duh časa. Poleg tega da prirejanje v obliko lahkega branja zahteva precej truda in premišljenega ravnanja, zahteva tudi dobro poznavanje populacije, ki ji je namenjeno (Haramija, Knapp 2019).

Pred prirejanjem smo se želeli prepričati o smiselnosti svojega početja, zato smo izvedli raziskavo, v kateri smo učencem z GJM v branje dali začetni odlomek iz izvirnega Levstikovega besedila. Opirali smo se na besedilo, ki je objavljeno jubilejni izdaji, izdani ob stoletnici izida prve slovenske slikanice (2017). Po branju smo se z vsakim učencem posebej pogovorili. Njihovo razumevanje je bilo zelo slabo. Le redki so uspeli prepoznati Martina Krpana kot glavno literarno osebo, še večjo težavo pa jim je predstavljalo razumevanje dogajanja. Njihove interpretacije so bile zelo različne in v večini primerov popolnoma napačne (Vizjak Puškar 2023).

Levstikovo besedilo smo najprej po lastnem občutku priredili upoštevajoč vsa pravila lahkega branja, tako oblikovna kot slogovna oziroma jezikovna, ki so opisana v priročniku *Lahko branje za strokovnjake* (Haramija, Knapp 2019). Že pred prvimi testnimi branji smo poskrbeli tudi za ilustracije, ki so pomemben element literarnih priredb. Te morajo biti prav tako jasne in enoznačne, hkrati pa tudi privlačne in kakovostne. Ilustracije za priredbo Martina Krpana je izdelala profesorica likovne umetnosti Maja Gabrovec.

Delovno različico besedila z ilustracijami smo dali v branje skupini testnih bralcev. Takoj po prvem stiku bralcev z besedilom smo ugotovili, da so določene besede in besedne zveze še zmeraj prezahtevne. Te besede smo kasneje nadomestili z drugimi in vnesli določene skladijske poenostavitve. V besedilu smo namenoma pustili nekaj slogovno zaznamovanih elementov, ki so se nam zdeli dovolj razumljivi za ciljno populacijo. V nadaljevanju navajamo nekaj primerov, ki prikazujejo, kako smo po testnih branjih spreminjali posamezne dele besedila.

Levstikovo besedilo se začne z uvodnim odstavkom, v katerem **prvoosebni pripovedovalec** pojasni vir pripovedi in navaja, da mu je to zgodbo pripovedoval Močilar. Sprva smo nameravali tudi ta del v prirejeni obliki vključiti v našo priredbo, vendar smo po testnih branjih ugotovili, da ne deluje dobro oziroma razumevanje celotne zgodbe preusmeri. Že na začetku smo se v priredbi izognili prvoosebnemu pripovedovalcu, ki je za osebe z GJM lahko problematičen z vidika razumevanja razmerij med literarnimi liki (Sleight 1986), a smo vendarle ohranili uvodni del. Imenu Močilar smo dodali še dodatno oznako kmet, s čimer smo želeli pojasniti, da gre za neko osebo in da se dogajanje odvija v vaškem okolju. Odstavek smo povzeli tako: »Kmet Močilar je pogosto

pripovedoval zgodbe o starih časih. Neko nedeljo popoldne je povedal to zgodbo.« Kljub temu da smo ta del ločili od ostalega besedila, je pri učencih povzročil zmedo, saj so se začeli spraševati, kdo je ta Močilar in v kakšnem odnosu do Martina Krpana se pojavlja. Identificirali so ga celo kot pomemben literarni lik, saj se je pojavil takoj na začetku besedila. Kasneje smo ta del izpustili, saj za pripoved dejansko ni pomemben, in priredbo začeli neposredno s pripovedjo o Krpanu.

Že na začetku nas je presenetilo, da smo morali zamenjati dve besedi, ki se nam kot prirejevalcem sploh nista zdeli problematični. Besedo **dvor**, ki je mnogi bralci na naše začudenje niso poznali, smo zato nadomestili z besedo grad. Čeprav ne gre za dobese-dni sopomenki, je beseda grad pri testnih bralcih bolj poznana in bolje deluje kot pojem razkošnega cesarskega bivališča.

V izvirnem besedilu se pojavita dve poimenovanji cesarskega prevoznega sredstva, in sicer **voz** ter **kočija**. Z vidika lahkega branja je bilo treba poimenovanje poenotiti. Sklepali smo, da je beseda voz razumljivejša, zato smo jo v prvi različici priredbe uporabili. Po testnih branjih pa se je izkazalo, da je bralcem razumljivejša in bolj znana beseda kočija, zato smo v končni različici poenoteno uporabili to poimenovanje.

Zanimalo nas je, kako se bodo učenci odzvali na besedno zvezo **angleška sol**. Gre za besedno zvezo, ki se v zvezi s Krpanom pogosto pojavlja. Porajalo se nam je vprašanje, ali bi bilo smiselno pridevnik angleška izpustiti, vendar smo se odločili, da ga zaradi ohranjanja elementov izvirnega besedila obdržimo. V prvo različico priredbe smo vključili tudi dodatno pojasnilo, da je to sol iz Anglije, a smo ga kasneje izpustili, saj je pri nekaterih bralcih to povzročilo dodatno zmedo. Razlagali so si, da je Krpan s svojo kobilo potoval peš do Anglije in nazaj. Preprosteje in manj problematično z vidika razumevanja zgodbe je bilo enostavno pustiti angleško sol brez dodatnih pojasnil, saj sama po sebi bralcem ni povzročala težav. Le eden je nekje slišal, da naj bi Krpan v resnici tovoril smodnik, a smo mu pojasnili, da je res tako po eni od teorij, mi pa bomo vendarle verjeli, da je šlo le za navadno morsko sol.

V besedilu se pojavijo besede, ki so za to pripovedko posebej značilne, in sicer **kre-silna goba**, **brusi**, **kij** in **mesarica**. Glede na to, da so ti izrazi zelo prepoznavni, smo jih v priredbi ohranili, kljub temu da so bili testnim bralcem nepoznani. Prav zato smo jih pojasnili že znotraj besedila, takoj po tem, ko so bili prvič omenjeni. »Naredil si je orožje, ki je bilo podobno veliki sekiri. Taki sekiri rečemo mesarica. /.../ Izdelal je tudi velik kij. Kij je palica, ki je na enem koncu debela, na drugem pa tanka« (Levstik, prir. Vizjak Puškar 2023: 29, 32).

V pripovedki se kot komični vložek pojavi **pregovor**: »Kdor če iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj, to sem slišal od starih ljudi; jaz ga pa menim s sabo nositi, koder bom tovoril in dokler bom tovoril« (Levstik 2017: 8). Ker smo želeli ohraniti določene elemente izvirnega besedila, se nam je zdelo, da bi bilo dobro ohraniti tudi ta pregovor.

Prepričani smo bili, da so ga vsaj nekateri učenci že slišali. Glede na to, da je pregovor precej razširjen in navadno dobro poznan, smo ga ohranili, saj bi z izpuščanjem razvrednotili komičnost situacije in šaljivi slog Krpanovega govora. Na tem mestu se je pojavila dilema, kako se tega lotiti. Pregovor smo želeli ohraniti, kar pomeni, da v njegovo skladiščno strukturo nismo mogli bistveno posegati. V kolikor bi razlago pregovora vključili neposredno v besedilo, bi se oddaljili od njegovega bistva in bralcu, ki ima že sicer odkrenljivo pozornost, pozornost usmerili drugam, torej stran od dogajanja. Druga možnost je razlaga pregovora v slovarčku manj razumljivih besed ali v opombah pod črto. Obe možnosti smo glede na pravila lahkega branja kasneje ocenili kot neprimerni. Težava s slovarčkom je v tem, da je do razlage treba priti z listanjem, kar ponovno preusmeri pozornost in zahteva zbranega ter spretnejšega bralca, opombe pod črto pa od bralca prav tako zahtevajo določeno spretnost in poznavanje sistema branja opomb pod črto. Odločili smo se, da bomo ta del Krpanovega govora zapisali tako: »Od starih ljudi sem slišal pregovor: Kdor hoče iti na Dunaj, mora pustiti trebuh zunaj. Jaz hočem imeti svoj trebuh s sabo.« (Levstik, prir. Vizjak Puškar 2023: 20) Ničesar nismo dodatno pojasnjevali. Ugotovili smo, da se testni bralci na tem delu besedila niso ustavljali, niti se jim ni zdelo, da bi potrebovali dodatno razlago. Izkazalo se je, da so nekateri bralci pregovor poznali, zato jim je bilo zelo zabavno, ko so ugotovili, da ga je poznal že Martin Krpan. Drugi, ki pregovora niso poznali, pa se ob njem tudi niso ustavljali, kar tudi ni vplivalo na njihovo razumevanje besedila. So pa mnogi zaznali rimo, zaradi česar se jim je pregovor, kljub nepopolnemu razumevanju, zdel smešen. Na tem mestu naj omenimo, da je v orodniški obliki osebnih zaimkov bolje uporabiti pogovorno bolj razširjeno različico, ker je bralcem bolj razumljiva. Torej namesto s seboj, uporabimo s sabo, namesto z menoj, z mano itn.

Zelo zanimiv primer je bilo poenostavljanje slogovno zaznamovane besedne zveze da »je bilo vse **mesto v črno pregrnjeno**« (Levstik 2017: 10). Najprej smo jo poenostavili v besedno zvezo: »je vse mesto žalovalo«. Te formulacije bralci niso razumeli. Najprej smo pomislili, da jim je nerazumljiva beseda žalovati. Spremenili smo formulacijo v: »je bilo mesto žalostno«. Šele po tretjem poskusu smo ugotovili, da je težava v metonimiji, saj ni žalovalo mesto, pač pa meščani. Na koncu smo se odločili za zapis: »so bili v mestu vsi žalostni« (Levstik, prir. Vizjak Puškar 2023: 23).

Naštevanje jedi, ki v izvornem besedilu deluje kot ponazoritev presežnih količin hrane, ki jo zaužije Krpan, smo v začetku delno ohranili, saj smo predvidevali, da bo to učence pritegnilo in jim bo zanimivo. Ob testnem branju pa smo ugotovili, da jih je zmedlo. Res je pritegnilo njihovo pozornost, vendar jo je usmerilo stran od zgodbe.

V izvornem besedilu je zapisano: » ... zato so mu pa dajali od tega časa dan na dan, dokler je bil na Dunaju: dve krači, dve četrti janjca, tri kopune, in ker sredice ni jedel, skorje štirih belih pogač, z maslom in jajci oméšanih« (Levstik 2017: 12).

V prvi delovni različici priredbe smo zapisali: »Potem so mu vsak dan dali dve krači, tri kokoši, pol ovce, štiri pogače, maslo in jajca.« Učence je najprej zmotila beseda krača, ki je niso poznali in bi na tem mestu zahtevala dodano razlago. Enako je bilo z besedo pogača. Prav tako so kokoši in ovco pojmovali kot žive živali in ne kot meso. Če bi vse to pojasnjevali znotraj besedila, bi bilo besedila naenkrat preveč, pojasnjevanje v slovarčku pa bi prav tako zahtevalo preveč listanja in iskanja. Tako smo v končni obliki priredbe zapisali: »Potem so mu vsak dan dali veliko mesa, kruha, masla in jajc.« (Levstik, prir. Vizjak Puškar 2023: 27)

Naštevaje hrane in pijače se v besedilu pojavi še enkrat, in sicer na koncu, ko cesarica predlaga nagrado za Krpana: »... zato boš pa dobil vina sod, ki drži petdeset malih veder, potem sto in pet pogač, dvajset janjcev in pa oseminštirideset krač ti bomo dali« (Levstik 2017: 22). Tukaj smo v priredbi ohranili izraza pogača in krača, besedo janjec pa smo nadomestili z ovco, saj se zdaj pojavljajo v sklepnem delu besedila, ko je zgodba že razvita in morebitne zastranitve na razumevanje celotnega dogajanja ne vplivajo toliko. Hkrati pa posplošeno poimenovanje, veliko kruha in mesa, ne bi funkcioniralo enako, kot naštevaje posameznih vrst hrane s količino vred. Bralec mora dobiti občutek, da gre res za veliko količino hrane, ki je Krpan ne more odnesti s seboj domov. Ta del smo priredili tako: »Za nagrado boš dobil velik sod vina, sto pogač, 20 ovc in 48 krač.« (Levstik, prir. Vizjak Puškar 2023: 47) Namesto sto in pet smo zapisali le sto (z besedo), medtem ko smo druga dva števnik zapisali s številko. Priporočila za lahko branje navajajo, da je števila bolje zapisovati številčno, saj je to za bralce lažje berljivo. To je zaradi dolgih besednih sklopov, ki nastajajo ob zapisu z besedo, razumljivo in to so potrdili tudi naši testni bralci. Izjemoma pa smo se pri zapisu števnik sto odločili za zapis z besedo. Testni bralci so ta števnik lažje prebrali zapisan z besedo kot s številko. To si lahko razlagamo na dva načina, in sicer da gre za specifičen števnik, ki zaradi svoje oblike in posebne konceptualnosti v predstavah ljudi deluje drugače od ostalih, saj predstavlja neko veliko celoto, lahko pa iščemo vzrok tudi v podvojenih ničlah v številskem zapisu, ki lahko, posebej pri dislektikih, povzročajo težave. Podobne težave imajo z branjem besed s podvojenimi črkami, npr. oddati, izzivati, soočiti ...

3 Zaključek

Glede na to, da je besedilo sicer kratko, je v priredbo vloženega precej truda in dela, ki pa sta na koncu vendarle pripeljala do zastavljenega cilja. Po mnogih testnih branjih in iskanju rešitev smo našo priredbo *Martin Krpan z Vrha: lahko branje* (2023) v knjižni obliki izdali v založbi Centra za sluh in govor Maribor.

Knjiga je opremljena z ilustracijami Maje Gabrovec. Na začetku knjige je uvod, v katerem je pojasnjeno, kdaj je izvirno delo nastalo ter da gre v tem primeru za priredbo. Takoj za uvodom sledi predstavitev glavnih literarnih likov. Ob vsakem opisu je tudi

ilustracija. Nato sledi prirejena pripoved o Martinu Krpanu, ki je razdeljena na krajše naslovljene vsebinsko zaokrožene enote. Na ta način bralec lažje sledi toku pripovedi. Na koncu knjige je tudi slovar težkih besed, kjer so določene besede in besedne zveze še dodatno pojasnjene.

Kasneje, ko smo knjigo že izdali, smo prišli do ugotovitve, da bi bilo slovar morda bolj smiselno umestiti na začetek priredbe, tako da določene besede in besedne zveze bralci spoznajo in se z njimi srečajo že preden se lotijo branja. Tudi če si njihovega pomena v tistem hipu ne zapomnijo, se kasneje, ko na besedo naletijo v besedilu, običajno spomnijo vsaj tega, da je ta beseda razložena v slovarčku. V tem primeru je iskanje besede v slovarčku lažje, saj se vračajo na že znano mesto. To ugotovitev bomo vsekakor upoštevali pri nadaljnjih izdajah.

VIRI IN LITERATURA

- DE JONG, Jan, 2019: The changing profile of Specific Language Impairment. Amalia Bar-On, Dorit Ravid (ur.): *Handbook of Communication Disorders*. Bostin/Berlin: Walter de Gruyter. 679–703.
- HARAMIJA, Dragica, KNAPP, Tatjana, 2019: *Lahko branje za strokovnjake*. Podgorje pri Slovenj Gradcu: Zavod Risa.
- KNAPP, Tatjana, HARAMIJA, Dragica, 2021. Easy Slovenian. Camilla Lindholm, Ulla Vanhatalo (ur.): *Handbook of Easy Languages in Europe*. Berlin: Frank & Timme GmbH.
- Kriteriji za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami*, 2015. Ljubljana: ZRSŠ.
- LEVSTIK, Fran, 2017: *Martin Krpan*. Ilustriral Hinko Smrekar. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba.
- LEVSTIK, Fran, 2023: *Martin Krpan z Vrha: lahko branje*. Priredila Nika Vizjak Puškar. Ilustrirala Maja Gabrovec. Maribor: Center za sluh in govor Maribor.
- Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja)*, 2018. Ljubljana: MIZŠ, ZRSŠ.
- SLEIGHT, Christine C., 1986: Selecting literature for young language-disordered children. *Child Language Teaching and Therapy*, 2(1), 31–42.
- VIZJAK PUŠKAR, Nika, 2016: *Priredbe leposlovja za otroke z motnjami sluha in govorno-jezikovnimi motnjami*. Magistrsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta, UM.
- VIZJAK PUŠKAR, Nika, 2023: Priredbe literarnih besedil v lahko branje. Samo Rumež (ur.): *Zbornik referatov Slavnostne akademije ob 60-letnici Centra za sluh in govor Maribor*. Maribor: Center za sluh in govor Maribor. 126–131.

Andrej Tomažin in Veronika Rot*RTV Slovenija, Služba za dostopnost programov**Andrej.Tomazin@rtvslo.si, Veronika.Rot@rtvslo.si***Lahki jezik in novinarstvo**

V prispevku je opredeljena vloga javnega zavoda RTV Slovenija na področju zagotavljanja informacij v lažje razumljivi slovenščini. Bistveno pri ustvarjanju vsebin v lažje razumljivih jezikovnih različicah je poznavanje ciljnih skupin, h katerim imajo v različnih državah različne pristope. Lahki jezik v novinarstvu se mora prilagajati specifikam novinarskega žanra, obenem pa mora spoštovati jezikovna pravila in upoštevati potrebe raznovrstnih ciljnih skupin.

1 RTV Slovenija: skrb za jezik in dostopnost vsebin

Radiotelevizija Slovenija je javni zavod posebnega kulturnega in nacionalnega pomena. Opravlja javno službo na področju radijske in televizijske dejavnosti, ki je določena z Zakonom o Radioteleviziji Slovenija (ZRTVS-1).

Radio Slovenija pripravlja tri nacionalne radijske programe, dva regionalna programa, dva programa za narodnostne manjšine in en program za tujo javnost. Radio v slovenskem jeziku oddaja od leta 1928. Televizija Slovenija pripravlja vsebine za tri nacionalne in dva regionalna programa. Zagotavlja kakovostne in verodostojne vsebine za različno občinstvo, tudi za posebne ciljne skupine, kot so narodnostne manjšine, etnične skupnosti, ljudi z različnimi oblikami invalidnosti in druge. Prvo televizijsko predvajanje je bilo leta 1957, Televizija Slovenija pa je začela redno oddajati televizijski program 28. novembra leta 1958. Multimedijski center RTV Slovenija (MMC) je bil ustanovljen leta 2001 in vse od takrat ustvarja, prilagaja in posreduje vsebine za spletno mesto rtslo.si, teletext in multimedijske aplikacije, objavlja vsebine na družbenih omrežjih ter podnaslavlja za gluhe in naglušne. Pomemben del RTV Slovenija je tudi Glasbena produkcija, pri kateri delujejo Simfonični orkester RTV Slovenija, Big Band RTV Slovenija, Otroški pevski zbor in Mladinski pevski zbor. RTV Slovenija v okviru ZKP RTV Slovenija, Založbe kakovostnih programov, svojim poslušalcem, gledalcem in uporabnikom omogoča dodatno dostopanje do kulturno-umetniških, izobraževalnih, informativnih in zabavnih vsebin iz arhivov RTV Slovenija in novosti iz lastne produkcije na zgoščenkah, DVD-nosilcih ali v digitalni obliki.

V Zakonu o RTV Slovenija so opredeljene programske in vsebinske dolžnosti, ki jih javna radiotelevizija mora izvajati. Med njimi je tudi izvajanje vsebin v prilagojenih tehnikah, se pravi v tehnikah dostopnosti, ki jih potrebujejo nekateri segmenti

prebivalstva oziroma gledalk in gledalcev, poslušalk in poslušalcev, bralk in bralcev RTV Slovenija. RTV Slovenija tako v večjih ali manjših deležih zagotavlja podnaslavljanje za gluhe in naglušne, tolmačenje v slovenski znakovni jezik za gluhe, zvočne opise in zvočne podnapise za slepe in slabovidne ter novice v lažje razumljivi slovenščini za osebe s slabšim razumevanjem standardnih besedil.

Pravilni rabi slovenskega jezika je na RTV Slovenija namenjena posebna skrb. Jezik, ki ga v televizijskih, radijskih in spletnih vsebinah uporabljamo na RTV Slovenija, mora biti jasen, preprost, jedrnat in nedvoumen. Bralci, voditelji oddaj in novinarji so dolžni dosledno uporabljati slovenski knjižni jezik ali knjižni jezik narodnih skupnosti; profesionalni bralci in novinarji pri branju uporabljajo zborni jezik, pri vodenju pogovorov pa je dopustno uporabljati splošni pogovorni jezik. Uporaba narečij je dopustna za nastopajoče goste ali če to zahteva poseben družbeni interes (npr. ohranitev nekaterih narečij). V oddajah in programih RTV Slovenija praviloma ni dovoljeno uporabljati prostaških izrazov ali načina izražanja, ki ni v skladu s splošnimi družbenimi normami. Izražanje, ki ni v skladu s temi normami, je sprejemljivo, kadar bistveno prispeva k sporočilnosti vsebine.

Tem temeljnim načelom pravilne rabe slovenskega jezika sledimo tudi pri pisanju novic v lažje razumljivi slovenščini, ki jih objavljamo na portalu Enostavno.info. Novice v lažje razumljivi slovenščini smo začeli objavljati marca 2020, ko je nastopila epidemija koronavirusne bolezni. Sprva so se novice nanašale pretežno na nujne informacije o epidemiji, pozneje pa se je nabor novic razširil tudi na druga področja. Januarja 2021 je zaživel poseben portal, na katerem so dnevno objavljene novice, zapisane v lažje razumljivem jeziku.

2 Lahki jezik kot jezikovna različica

Lahki (in preprosti) jezik¹ lahko štejemo med jezikovne različice z zmanjšano jezikovno kompleksnostjo, katerih namen je izboljšati berljivost in razumljivost besedil, proces ustvarjanja pa lahko razumemo kot znotrajjezikovno oz. intralingvistično prevajanje. Navadno so besedila v obeh jezikovnih različicah z večjo razumljivostjo namenjena heterogeni skupini ciljnih bralcev, ki vključuje npr. tuje govorce, ki se jezika šele učijo, ljudi z motnjami v duševnem razvoju ali ljudi z demenco. Christane Maaß trdi, da je lahki jezik (nem. *Leichte Sprache*) najrazumljivejša različica naravnega jezika, medtem ko preprosti jezik primarno ne nagovarja oseb z invalidnostjo, temveč se uporablja za boljšo dostopnost strokovnih vsebin za laike (Maaß 2020: 12).

1 V Sloveniji je v širši uporabi bolj ustaljen termin »lahko branje«, vendar bi veljalo zaradi različnih razlogov raje uveljaviti termin lahki (pri nas včasih tudi lažji) jezik (nem. *Leichte Sprache*, angl. *Easy Language*), saj se oznaka že na prvi pogled jezikovne različice ne nanaša le na tiskani medij in proces branja, temveč vključuje tudi druge oblike, npr. avdiovizualni medij, ki ima pri radijskih, televizijskih in spletnih vsebinah pomembno vlogo.

Zgodovinski razvoj, znanstvene raziskave, posledično pa tudi vzpostavljene smernice v zvezi z lahkim jezikom se razlikujejo glede na posamezne države. Bettina Bock in Saskia Schuppener trdita, da je v nemškem govornem okolju lahki jezik tesno povezan s skupino ljudi z motnjami v duševnem razvoju (gl. Schuppener in Bock 2019), Maaß pa dodaja, da »ker so izvorna besedila preveč zapletena, da bi jih veliko ljudi razumelo, lahki jezik odpira možnost boljšega razumevanja tudi ljudem z omejenim jezikovnim znanjem, torej tistim, ki se učijo jezika« (Maaß 2020: 188), vendar opozarja na negativne odzive, ki jih sprožajo lahki jezik in besedila v lahkem jeziku, saj je komunikacijska omejenost na splošno dojeta kot stigma (Maaß 2020: 209). Na Finskem so ljudje, ki potrebujejo lahki jezik, razdeljeni v tri glavne skupine: ljudje z nevrobiološko različnimi zmožnostmi obdelave jezika (npr. ljudje z motnjami v duševnem razvoju, ljudje s spektroatističnimi motnjami in ljudje s težavami pri branju, koncentraciji in težavami z zaznavanjem), ljudje, katerih jezikovne sposobnosti so oslABLJENE zaradi poškodbe, bolezni ali travme, ki so jo pridobili za časa življenja (npr. ljudje z afazijo ali boleznimi, povezanimi s spominom), in ljudje, ki bodo verjetno potrebovali lahki jezik samo začasno in uporabljajo drug jezik ali drugačna komunikacijska sredstva (npr. ljudje, ki se učijo finščino ali švedščino kot drugi jezik, naravni govorniki znakovnega jezika) (glej Leskelä 2021: 157). Po mnenju finskih strokovnjakov za lahki jezik »te ciljne skupine niso razdeljene na primarne ali sekundarne skupine; vsi so enako pomembni« (Leskela 2021: 158). Dragica Haramija in Tatjana Knapp v Sloveniji, sledeč *Smernicam za lahko berljiva gradiva* (angl. *Guidelines for easy-to-read materials*) Mednarodne federacije knjižničnih združenj in ustanov (IFLA), prepoznavata dve skupini ciljnih uporabnikov, to so osebe s posebnimi potrebami (med njimi npr. osebe z motnjami v duševnem razvoju, osebe z nevropsihičnimi težavami, starejša populacija itn.) in ljudje z omejenim znanjem jezika in posledično omejenimi jezikovnimi zmožnostmi (Haramija in Knapp 2019: 23–24). Ciljne skupine v slovenski raziskavi in izvorno smernicah Mednarodne federacije knjižničnih združenj in ustanov (IFLA) predstavljajo podobno klasifikacijo kot v finskem kontekstu, le da skupina ljudi s posebnimi potrebami ni razdeljena na dve skupini.

Prav zaradi heterogenosti ciljnih skupin pa pri testiranju besedil, ki ga zahteva večje število smernic za ustvarjanje gradiv v lahkem jeziku, nastane težava, saj mora »zaradi precejšnje heterogenosti primarnih naslovnikov gradiva testirati veliko število različnih bralcev oziroma uporabnikov, na vprašanje, ali besedila, ki jih preverijo in testirajo posamezni bralci iz različnih skupin, zagotavljajo splošno razumljivost besedila, pa zaradi naključne izbire izpraševalcev ne bi mogli zares odgovoriti« (Bredel in Maaß 2016: 214). V tem smislu tudi finški strokovnjaki za lahki jezik poudarjajo fleksibilnost in prilagodljivost gradiv v lahkem jeziku:

Ker so bralci del zelo heterogene skupine, so ustvarjalci smernic za lahko finščino priznali, da ena velikost ne ustreza vsem. Tako so kot cilj poudarili fleksibilnost in

večnamensko prilagodljivost. Kot jezikovna različica ima lahka finščina smernice in priporočila namesto pravil in standardov. Te pa spodbujajo pisca/producenta, da obdela besedilo kot celoto, namesto da se oklepa podrobnosti: ena sama težka beseda ali stavčna struktura redko naredi besedilo neberljivo, nedosleden in zmeden del besedila pa je pogosto vzrok za njegovo nerazumljivost. (Leskelä 2021: 157.)

3 Lahki jezik v novinarstvu

Vključevanje oseb z invalidnostjo in oseb, ki potrebujejo prilagojeno komunikacijo, predstavlja vrsto izzivov za medije, politiko in družbo. Hanna Puffer v besedilu „*Leichte Sprache*“ als Aufgabe für die Medien piše: »Trenutno se zdi, da ima le majhno število medijskih hiš potrebno občutljivost ali marsikdaj sploh sredstva za ustvarjanje dostopnih prispevkov, pri tem pa ima pomembno vlogo zlasti javna radiotelevizija« (Puffer 2021: 121), saj je zavezana ustvarjati dostopne vsebine. Po besedah Christiane Maaß in Sergia Hernándezza Garrida v članku *Easy and Plain Language in Audiovisual Translation* pa je »dostopnost avdiovizualnih komunikacij zahteva in izraženo poslanstvo številnih proizvajalcev in ponudnikov avdiovizualnih izdelkov« (Maaß in Hernández Garrido 2020: 131).

V Evropi je le nekaj držav, ki ponujajo prispevke v lahkem jeziku bodisi v besedilni bodisi avdiovizualni obliki. Glede na podatke zbornika *Handbook of Easy Languages in Europe* so te države Avstrija, Belgija, Finska, Nemčija, Latvija, Nizozemska, Norveška, Slovenija, Španija, Švedska, Švica in Združeno kraljestvo. V nekaterih od njih različne organizacije (to so lahko javne organizacije, komercialni mediji ali organizacije za samozagovorništvo) pripravljajo novice v avdiovizualnih formatih (TV-novice, radijske oddaje, podkasti itd.). Ustvarjanje avdiovizualnih vsebin v lahkem jeziku se v Evropi v zadnjih letih vztrajno razvija (YLE-jev *Uutiset selkosuomeksi* je letos praznoval 30-letnico, sicer pa se je večina avdiovizualnih novičarskih vsebin v lahkem jeziku začela v zadnjem desetletju: ORF-jev *Nachrichten in Einfacher Sprache* leta 2020, *Nyheter på lätt svenska* na švedski SVT in *Ziņas vieglajā valodā* na latvijskem ZD leta 2016 itd.).

Eden od izzivov, ki so povezani z ustvarjanjem in prilagajanjem novic v lahkem jeziku, je trk novinarske zahteve po natančnosti in točnosti s potrebo po razumljivosti in jasnosti, ki je osnova jezikovnih različic z zmanjšano jezikovno kompleksnostjo. Lahki jezik nastaja s tehnikami odzemanja in dodajanja, ki jih urejajo določena pravila (glej Bredel in Maaß 2016). Pri tem sta tako besedišče in nabor skladenjskih možnosti zmanjšana na minimum, zaradi česar je težko izraziti zahtevna vprašanja in teme. A obenem postane zahtevnost v besedilih v lahkem jeziku eksplicitna in se razumevanje vzpostavlja z razlagami v besedilu. Pri javnih radiotelevizijah se pričakujejo najvišji novinarski standardi, med katerimi je tudi potreba po točnosti in natančnosti. Potreba

po točnosti je namreč globoko prepletena z uporabo dejstev v dnevnikih novicah. Na točnost se gleda tudi kot na osrednjo normo v novinarstvu in je v samem središču novinarske prakse. Colin Porlezza poudarja, da se

na točnost v novinarstvu pogosto gleda kot na temeljno normo: novinarji, ki jih prosimo, da opredelijo glavne lastnosti kakovostnega novinarstva, natančnost pogosto postavijo na vrh svojega seznama. Poleg tega se številni časopisi zavzemajo za ohranjanje natančnosti pri poročanju, bodisi s krepitevijo svoje zavezanosti etičnim standardom, z uvedbo praks upravljanja kakovosti ali z upoštevanjem pobud, ki ustvarjajo določene standarde. (Porlezza 2019.)

Vendar lahko natančnost, sploh pri številkah, pogosto pomeni težave pri razumevanju besedil za ciljne skupine uporabnikov lahkega jezika, kot smo lahko spremljali v času epidemije covid-19, ko so bile novice preplavljene s statistiko, analizami, visokimi in natančnimi številkami (glej Tomažin 2023).

Kot je bilo prikazano v raziskavi in prispevku na konferenci IELD, ki je potekala maja 2021 v Germersheimu v Nemčiji, ki se je osredotočala na prispevke radiotelevizij Finske, Nemčije in Slovenije, bi se skoraj dve tretjini testnih bralcev (anketa je bila opravljena le v Sloveniji) odločila za natančne številke, čeprav jih nekateri ne razumejo v celoti. Glede na različne pojmovne in matematične sposobnosti oseb z motnjami v duševnem razvoju, ki so sodelovale v raziskavi, se zdi, da bi, čeprav morda ne razumejo velikih števil, na primer števila prebivalcev posameznega mesta, števila okuženih v državi itd., še vedno želeli prejeti informacije v obliki natančnih števil, vendar mora biti ta natančna številka tudi razložena s primerjavo ali grafično predstavitvijo. Podobno je tudi pri drugih vsebinah novinarskega prispevka, ki zahtevajo ne le preprostejšo razlago, temveč tudi natančno opredelitev. Tovrstna nuja pa deloma izhaja že iz samega konceptualnega zaledja novinarskih vsebin, ki obstajajo na širokem spektru od konkretnega do abstraktnega: denimo vse od požara na Krasu do interpelacije, inflacije in gospodarskih tem, ki vse usodno krojijo življenje posameznika. Naloga ustvarjalca novic v lahkem jeziku na RTV Slovenija pa ni zožen nabor novic, ki bi temeljil na zahtevnosti konceptualnega zaledja dogodka, temveč način razlage in ubeseditve različnih ravni zahtevnosti.

Dilema je še izrazitejša pri avdiovizualnih novicah, pri katerih imajo poleg jezikovnih prvin pomembno vlogo tudi parajezikovne in nejezikovne prvine komunikacije. Christiane Maaß in Sergio Hernández Garrido trdita, da je bila »v praksi pozornost doslej večinoma omejena na branje tiskanih informacij ali spletnih informacij. Pomembna dejavnost pri lahkem in preprostem jeziku v avdiovizualnem prevajanju je bila večinoma prezrta« (Maaß in Hernández Garrido 2020: 131). V svojem prispevku, ki se ukvarja z avdiovizualnim prevajanjem, kamor spadajo sinhronizacija, podnaslavljanje (medjezikovno ter za gluhe in naglušne), zvočno opisovanje, tolmačenje, nadnapisi, ugotavljata, da je lahki jezik v avdiovizualnem prevodu deležen strožjih omejitev kot preprosti jezik, njegova uporaba pa je precej omejena:

Uporaba lahkega jezika v fikcijskih vsebinah je na splošno neustrezna. Za nefikcijske vsebine bo lahki jezik uporabljen v avdiovizualnem prevodu, če je izvorni avdiovizualni prispevek načrtovan in ustvarjen v lahkem jeziku, drugače pa je njegova uporaba omejena na skriptirane podnapise in podnapise za gluhe in naglušne. Naslednjih formatov ni preprosto uskladiti z lahkim jezikom: v formatih, kot je zvočni opis, kjer je avdiovizualni prevod samo en del zvočnega posnetka, lahki jezik ni uporaben; v formatih, kot je sinhronizacija, kjer se posega v dialoge v zvočnem posnetku, lahki jezik ni uporaben, saj napačno namiguje, da govorci ustvarjajo dialoge v lahkem jeziku; pri formatih tolmačenja, kot so podnapisi v živo/podnapisi za gluhe in naglušne v živo ter tolmačenje filma, lahki jezik ne deluje, ker ga ni preprosto ustvariti spontano. (Maaß in Hernández Garrido 2020: 157.)

Prav omenjeni načini avdiovizualnega prevajanja (zvočni opis in podnapisi) so bili del raziskav projekta EASIT (2018–2021),² katerega del je bila tudi RTV Slovenija. V njem smo del raziskav namenili tudi uporabi lahkega jezika v avdiovizualnem novinarstvu. Rocio Bernabé Caro v enem izmed videopredavanj (glej Bernabé Caro 2021) govori o jezikovnih vidikih avdiovizualnih novinarskih besedil. Pojasnjuje, da je tako zvočne kot vizualne dele mogoče poenostaviti, pri katerih poudarja možnost uporabe zvokov in slik, ki okrepijo osrednje sporočilo. Dodaja tudi, da je v govorjenem jeziku, tako kot izhaja iz smernic za pisanje v lahkem jeziku in raziskav posameznih strokovnjakov na tem področju (glej Düver 2019), treba uporabljati pogosto uporabljene besede. Ker pa se v novinarskih kontekstih pogosto poroča o edinstvenih in zapletenih dogodkih, se uporabljajo besede in strokovni izrazi, ki niso vsakdanji. Eden od načinov, kako se temu izogniti, je razlaga in ponazoritev. Bernabé Caro poleg tega izpostavlja priporočila za izogibanje abstraktnim izrazom in uporabo preprostih stavkov, ki vsebujejo samo eno misel. Ponavljanje je pomembno tudi zato, da gledalec lažje spremlja dogajanje, pri čemer morda ni treba ponoviti le izgovorjene besede, ampak tudi druge pomensko pomembne elemente. Tako kot je zapisano v smernicah *Inclusion Europe* in *Finskega centra za lahki jezik Selkokeskus*, dodaja, da je pomembno govoriti počasi in jasno artikulirati ter povedano ponazoriti s slikami. Kot poudarja tudi Ester Hedberg iz švedske organizacije Dyslexiförbundet, ki je sodelovala pri projektu EASIT, v svoji magistrski nalogi *Vad är lätt i Nyheter på lätt svenska? : En jämförande undersökning av begripligheten i det audiovisuella språket i några av SVT:s nyhetssändningar*, podobne ugotovitve potrjujejo tudi štirje uporabniki lahkega branja, intervjuvani v okviru projekta EASIT:

Intervjuvanci imajo različne pogoje za sprejemanje oziroma razumevanje avdiovizualnih vsebin in zato nekoliko drugačne potrebe. Iz intervjujev lahko sklepamo, da uporabniki potrebujejo čas, da vsrkajo in razumejo informacije, da je pomembno, da se nankrat obravnava samo ena tema, da mora biti govor jasen in počasen, da je vsebina slik preprosta in da je besedilo, prikazano na sliki, tudi izgovorjeno. (Hedberg 2022: 13.)

² EASIT je kratica za *Easy Access for Social Inclusion Training*, kar pomeni Lahki dostop in izobraževanje za družbeno inkluzijo. Eden od ciljev projekta je bil izvedeti več o tem, kako narediti avdiovizualne vsebine dostopne ljudem, ki imajo morda težave z razumevanjem informacij v standardnih jezikih.

V raziskavi za projekt EASIT je Andrej Tomažin raziskoval dolžino posnetkov, prikazanih v prispevkih v lahki finščini na finski radioteleviziji YLE, in izračunal, da so posnetki povprečno dolgi od šest do osem sekund, v rednih informativnih oddajah pa so krajši in se navadno zamenjajo v treh do petih sekundah.³ S hitrostjo menjav posameznih posnetkov mora biti usklajena tudi hitrost govornega podajanja vsebine.

4 Zaključek

Lahki jezik oziroma lažje razumljivi jezik v avdiovizualnih medijih ima gotovo svoje specifike, ki niso odvisne zgolj od jezikovnih norm, temveč tudi od širšega konteksta, v katerem imajo temeljno vlogo načela novinarske etike. Najpomembnejša so gotovo verodostojnost, natančnost, preverljivost in objektivnost informacij, ki jih mora zagotavljati javni medij. Načini tovrstnega poročanja se razlikujejo po državah in področje avdiovizualnega novinarstva v lažje razumljivih različicah se je pravzaprav šele dobro začelo razvijati.

VIRI IN LITERATURA

- BERNABÉ CARO, Rocio, 2021: *Simplifying language and style of audiovisual journalistic texts – 3C.2.1, EASIT educational materials*. <<https://transmediacatalonia.uab.cat/easit/unit-3c/element-2/simplifying-language-and-style-of-audiovisual-journalistic-texts>>.
- BREDEL, Ursula, MAASS, Christiane, 2016: *Leichte Sprache. Theoretische Grundlagen. Orientierung für die Praxis*. Berlin: Duden.
- DUVER, Julia, 2019: *Leichte Sprache als funktionale Varietät der Verständlichkeit*. Kiel: Institut für Leichte Sprache, Lebenshilfe Schleswig-Holstein.
- HARAMIJA, Dragica, KNAPP, Tatjana, 2019: *Lahko branje za strokovnjake*. Slovenj Gradec: Zavod Risa.
- HEDBERG, Ester, 2022: *Vad är lätt i Nyheter på lätt svenska? : En jämförande undersökning av begripligheten i det audiovisuella språket i några av SVT:s nyhetssändningar*. Magistrsko delo. Växjö in Kalmar: Univerza Linnaeus, Fakulteta za humanistične vede, Oddelek za švedski jezik.
- LESKELÄ, Leelaaura, 2021: *Easy Language in Finland*. Camilla Lindholm, Ulla Vanhatalo (ur.): *Handbook of Easy Languages in Europe. Easy – Plain – Accessible; Vol. 8*. Berlin: Frank & Timme. 149–190.
- LINDHOLM, Camilla, VANHATALO, Ulla (ur.), 2021: *Handbook of Easy Languages in Europe. Easy – Plain – Accessible; Vol. 8*. Berlin: Frank & Timme.

³ Med letoma 2022 in 2024 poteka dvoletni projekt SELSI (2022–2024), katerega del je RTV Slovenija. SELSI je kratica za *Spoken Easy Language for Social Inclusion*. V slovenščini to pomeni Govorjeni lahki jezik za družbeno inkluzijo. Pri projektu potekajo raziskave o govornem lahki jezikovni komunikaciji v Evropi; izvajajo jih tudi strokovnjaki, ki ustvarjajo govorne vsebine v lahkem jeziku (medijske organizacije itn.), namen projekta pa je razviti priporočila in strategije za govorne lahki jezik.

- MAASS, Christiane, 2020: *Easy Language – Plain Language – Easy Language Plus. Balancing comprehensibility and acceptability*. Berlin: Frank & Timme.
- MAASS, Christiane, HERNÁNDEZ GARRIDO, Sergio, 2020: Easy and Plain Language in Audiovisual Translation. Christiane Maaß, Silvia Hansen - Schirra (ur.): *Easy Language Research: Text and User Perspectives: Easy – Plain – Accessible; Vol. 2*. Berlin: Frank & Timme. 131–161.
- PORLEZZA, Colin. 2019. Accuracy in Journalism. Jon Nussbaum (ur.): *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- PUFFER, Hanna, 2021: »Leichte Sprache« als Aufgabe für die Medien. *Media Perspektiven* 2/2021. 117–124.
- SCHUPPENER, Saskia, BOCK, Bettina, 2019: Geistige Behinderung und barrierefreie Kommunikation. Christiane Maaß, Isabel Rink (ur.): *Handbuch Barrierefreie Kommunikation*. Berlin: Frank & Timme. 221–250.
- TOMAŽIN, Andrej, 2021: *Editing and voicing E2U audiovisual journalistic content – 3C.3.2., EASIT educational materials*. <<https://transmediacatalonia.uab.cat/easit/unit-3c/element-2/simplifying-language-and-style-of-audiovisual-journalistic-texts/>>.
- TOMAŽIN, ANDREJ, 2023: Large Numbers and Statistics in Easy Language News. Silvia Hansen-Schirra, Christiane Maaß, Silvana Deilen. Sergio Hernández Garrido, Anke Tardel (ur.): *Emerging Fields in Easy Language and Accessible Communication Research*. Berlin: Frank & Timme. 53–78.
- Zakon o Radioteleviziji Slovenija (Uradni list RS, št. 96/05, 109/05 – ZDavP-1B, 105/06 – odl. US, 26/09 – ZIPRS0809-B, 9/14 in 163/22).

**Dostopnost pouka slovanskih jezikov za
osebe z okvaro vida in težavami pri branju
in pisanju**

Evgen Bavčar

Inštitut za kritične študije Mexico D.F.

evgen.bavcar@guest.arnes.si

Prepovedani diskurz drugačnosti

Prispevek obravnava temo razlikovanja, izločevanja, zanikanja in kategoriziranja, ki se kaže skozi javni in strokovni diskurz. Poudarja pomembnost jezika pri poimenovanju in vrednotenju drugih, bodisi narodov, skupnosti ali posameznikov, kot so ljudje z diagnozo slepote ali slabovidnosti. Avtor omenjeno utemelji na dogajanju po letu 1414, ko so ustoličeni koroški vojvode začeli zavračati slovenski jezik v komunikaciji s slovenskim ljudstvom, kot primeru razločevanja in s tem zanikanja na nacionalni ravni. Nadalje avtor predstavi številne primere iz diskurza, povezanega z ljudmi s posebnimi potrebami, ki kažejo, da se skuša politično korektno iskati druge izraze za ljudi z diagnozo slepote ali slabovidnosti, vendar ti izrazi vedno vodijo v razlikovanje, razločevanje in kategorizacijo. Kot rešitev iz takšnega diskurza predlaga diskurz različnosti, ki bi bil osnova za sprejemanje raznolikosti ljudi na splošno, pri čemer sta slepota in slabovidnost le ena izmed različnosti. Avtor upa, da bodo jezik ustrezno uporabljali slovenisti in drugi strokovnjaki ter opozarjali na jezikovne možnosti in govorico ranljivih skupin.

Ko razmišljam o stoletni poti slovenskega naroda do relativnega priznanja lastnega jezika, ne morem mimo leta 1414. Do tega leta je namreč potekal obred ustoličevanja koroških vojvod v slovenščini, ki je izviral iz starejšega ustoličevanja knezov na Gosposvetskem polju. Zadnji vojvoda, ki se je na knežjem kamnu dal ustoličiti slovenskemu kosezu, je bil Ernest Železni. V kasnejših stoletjih so se vojvode začeli slovenskim kmetom ob pritožbah zaradi krivic vedno pogosteje izgovarjati, češ da ne razumejo njihovega jezika. (Šavli 2007: 94) Odtlej smo Slovenci doživljali ponižanje, ki bi lahko vodilo v jezikovno in kulturno smrt. Bili smo obsojeni na bolečo odsotnost v evropski in svetovni zgodovini. Če bi bili patrioti, kar pa za nas ni ravno značilno, bi ta nesrečni čas po letu domini 1414 razglasili za obdobje dolgega molka zaradi jezikovnega nasilja številčnejšega naroda nad manjšo etnično skupnostjo. Morda bi potem lahko veliko bolj cenili pridobitev lastne državnosti, ki nam je omogočila pravico, da kot avtohtona skupnost v Evropi narodov enakopravno uporabljamo v institucijah EU svojo materinščino. Zahvaljujem se srečni usodi, ki nas je obvarovala lingvistične in etnične smrti. Naj omenim, da sem se o tem velikokrat pogovarjal z velikanom slovenske samobitnosti iz Trsta Borisom Pahorjem. Kot žrtev vseh treh totalitarnih ideologij dvajsetega stoletja se je globoko zavedal nevarnosti načrtno ignorance slovenščine po zahtevah njihovih izmov, ki so globoko prizadeli in do izničenja ogrožali našo narodno bit.

Dokler so se ustoličeni knezi oziroma vojvode pogovarjali s slovenskim ljudstvom, je to omogočalo koeksistenco in priznavanje različnosti drugega. Prav nič nam ne pomaga

in ne spremeni stvari, če smo danes ponosni, da je ta običaj prenosa suverenosti iz ljudstva na vojvodo prišel celo do Jeffersonove deklaracije o neodvisnosti, kot je zapisal zgodovinar Jožef Felicijan. Slednji prepričljivo prikazuje, kako je ta prastari običaj iz Koroške po zaslugi papeža Silvia Piccolominija (papeža v zelenem pregnanstvu, kot je zapisal književnik Alojz Rebula) prišel do Francije in od tam v ZDA. Ker pa smo bili zgodovinsko vedno prisiljeni govoriti v imenu drugih, Slovenci nismo znali dovolj promovirati izvirnosti ustoličevanja. Ko smo s tem demokratičnim dogodkom postali nerazumljivi za koroške vojvode, nismo imeli več pravice govoriti v imenu nas samih, se pravi v imenu ljudstva, ki se je začelo jezikovno, etnično in kulturno prebujati v naslednjih stoletjih, zlasti v času protestantizma. Verjetno ne bo nihče nasprotoval dejstvu, da so nas protestanti prvič zapisali kot ljudstvo. Seveda gre za teološko konotirano vzpostavljanje narodne zavesti ob končno priznani pravici do svetopisemskega besedila v lastnem jeziku in do pravice vzpostavljanja slovničnih pravil. Kljub temu smo Slovenci ostajali v senci drugih narodov, saj nas je čakala še dolga pot do trenutka, ko smo spregovorili v lastnem imenu in nam je bilo to ime tudi mednarodno priznано. Žal pa se ne zavedamo dovolj vsestransko bogatih posledic tega priznanja. Vemo, da iz svetopisemskega besedila v Genezi Kajnova zavrnitev dialoga z bratom Abelom pomeni nepreklicno uresničitev prvega zločina, prvega bratomora. Ob tej svetopisemski resnici, ki jo nekateri teologi zelo poudarjajo ob razlagi prvega bratomora, spoznamo, da je bil ta prikrit s tišino in zavrnitvijo dialoga. Vprašanje je, kaj nas lahko naučijo te svetopisemske misli v današnjem svetu vsesplošne diskurzivnosti, ki pa ni nikakor demokratično porazdeljena med različne posameznike in družbene skupine. Nekako shematsko lahko ugotovimo, da vsak jezik nosi s seboj resnico nadrejenega, po Heglu besedo gospodarja, ki se ji hlapec mora podrediti. (Hegel 1998) Drugače povedano, hlapec je opredeljen kot tak, ker ne sme govoriti v lastnem imenu, saj je pristal na univerzalnost govornice gospodujočega in s tem na lasten eksistenčni molk. Slovenskega koseza, ki mu je vojvoda v slovenščini prisegel ob knežjem kamnu, kasneje ne razume več in mu zato ne priznava možnosti eksistence kot drugačnosti, kot specifičnosti v jezikovni diskurzivnosti, se pravi v lastni govorici. Kosez je tako skupaj s svojim ljudstvom obsojen na tišino in na boleče upanje, da mu bo morda nekega dne spet vrnjena beseda in bo lahko rekel, da je, kar je, kar je od nekdaj bil in čemur se ni nikoli povsem odpovedal.

Že na začetku naše civilizacije srečamo razlikovanje med etabliranim jezikom in podrejenimi izključenimi jeziki. Bodisi gre pri tem za pristop do drugačnosti, ki jo predstavlja nerazumljivi jezik, bodisi za zavračanje, kot na primer pri odnosu Grkov do barbarov. Vedno je šlo za izključevanje vseh tistih, ki so za vladajoče izgovarjali nerazumljive besede. Seveda so bila obdobja vsiljenih tišin kruta in etično neupravičena vse do točke, ko se je vzpostavilo upanje pravice do diskurza drugačnosti, do lastne govornice, pa naj gre za posameznika ali neko ranljivo skupnost, kot se radi previdno in precej nenatančno izražamo. Za podobno protislovje gre, kadar govorimo o inkluziji, o »vključevanju«. Poudarjam, že iz pradavnine smo vključeni v človeško družbo. Nujno

bi bilo o tem kritično razmisliti. Kje smo bili ljudje, ki nam je bila s posebnimi potrebami odvzeta svoboda, ko nas še ni osvobajala inkluzija? Ob tem vprašanju se odpira vrsta težkih problemov in novih vprašanj. V kaj smo vključeni, ko iz zgodovinskega izključevanja končno doživimo blagoslov inkluzije? Kot primer naj navedem ljudi, ki jih v Franciji označujejo kot SDF – *ljudje brez stalnega naslova*. Kje živijo ljudje, ki nimajo stalnega naslova, kateri državni skupnosti pripadajo? Ko si tako zastavljamo vprašanja, ugotovimo, da je njihov dom cesta, kot je bila za koseza edini eksistenčni prostor negacija njegove eksistence kot drugače govorečega.

Sodobna družba je polna jezikovnih estetskih pripomočkov, da ljudje, ki predstavljajo drugačnost, ne bi podvomili v tako imenovano filantropsko ideologijo donornosti. Ljudje v položaju invalidnosti, bolje rečeno tisti, ki nam je bila s posebnimi potrebami odvzeta svoboda, smo najprej oropani lastne besede. Govorimo v imenu drugih, navidezno prepričani, da nam je dana pravica do lastnega jezika in s tem izražanja naše zgodovinske, socialne in človeške specifičnosti.

Po temeljitem razmisleku o funkciji inkluzije še enkrat poudarjam absurd v njenem pomenu. Čemu naj bi nas, ljudi s katerokoli invalidnostjo, »vključevali« v družbo, saj smo tam že stoletja? Sprašujem se, kdo je pooblaščen oziroma kompetenten za to »vključevanje«, ki že samo po sebi potiska ljudi z invalidnostjo v odvisen odnos. Drugače povedano, osebe z invalidnostjo naj bi vedno potrebovale nekoga, da jih materinsko zaščiti in jim s tem omogoči vključitev v družbo. Bolje bi bilo, ko bi zavestno sprejeli govorico, če že ne jezik drugega, različnega, in o inkluziji ne bi bilo treba govoriti. Jezik oziroma govorica je najboljši pokazatelj različnosti in specifičnosti vsakega subjekta. Ko govorimo, hkrati izražamo, kar je v nas specifičnega, kar ne sodi v shematizirane kalupe normalnosti, ki je vedno le ideološki konstrukt. Biti svoboden pomeni imeti pravico do lastne besede, do lastnega izraza, ki nas najbolje opredeljuje in najbolj na naraven način izraža našo enkratnost. V tem smislu bi se morali jezikoslovci inspirirati pri psihoanalizi, katere klinični proces vodi k besedi, izgovorjeni v lastnem imenu. Drugače povedano, ne bi smeli dopuščati, da o nas vse in dokončno vedo le drugi, da nas rekuperirajo in se pollaščajo enkratnosti naše osebnosti. Zato se mi zdi, da ostaja še veliko dela na področju emancipacije oseb z invalidnostjo, se pravi tistih, ki jim je bila s posebnimi potrebami odvzeta svoboda. Že povsem površna analiza govorice, denimo slepih, nam pokaže, da govorijo bolj v imenu drugih, ko na primer rečejo: »Včeraj sem videl ...« ali pa »Izgleda, da je drugače.«

Natančna analiza splošno veljavnega jezika nam pokaže, da je v njem veliko nedoslednosti in protislovij. Iz osebnih izkušenj navajam primer samostalnika *slepec* in pridevniške oblike *slepi*. Oba izraza kažeta na prikrito diskriminacijo. To potrjuje cel kup kozmetičnih nazivov za slepega, denimo prizadet na vidu, v manku vida, brez oči, nevideči, vizualno nesposoben, nepopoln v vidu. Vsi ti izrazi me spominjajo na obdobje v Franciji, ko niso vedeli, kako bi jezikovno opredelili temnopoltega afriškega človeka,

in so ga poimenovali človek z barvo, človek temnopoltega videza itd. Vsi ti izrazi kažejo na tendenco ustvarjanja kategorij, ki so pogosto le drugo ime za sodobne »jezikovne gete«. Zgodovinarica Zina Weygand (Weygand 2003) je opisala, kako so v letu 1624 dali slepim v dar žive prašiče, da so jih ti v veliko zabavo gledajočih s palicami ubijali in jih potem ubite lahko zaužili. Gledalce je veselilo, ko so mlatili po prašičih in sebi. Žal ta običaj ni bil razširjen samo v Franciji, ampak tudi v Nemčiji. Moram reči, da v sodobnem času marsikatera socialna pomoč vsaj od daleč spominja na to darovanje živih prašičev. Tu mislim predvsem na neuresničevanje pobožno sprejetih direktiv in priporočil v dobro oseb z invalidnostjo ali na njihovo zapostavljanje pri zaposlovanju. Tudi v teh primerih nosi jezik oziroma govorica veliko bolečih resnic o pogojenosti življenja oseb z invalidnostjo. Včasih je teža predsodkov do ljudi zaradi drugačnosti tako obremenjujoča, da bi morali ti živeti kakih 25 do 30 let več kot »polnočutni« ljudje, če bi se hoteli enakopravno uresničiti. Četrto stoletja pomeni čas, ki ga slepe osebe potrebujemo za boj proti predsodkom, obnavljajočih se iz generacije v generacijo. Podobno velja tudi za druge oblike invalidnosti, torej bi morale osebe z invalidnostjo živeti kar nekaj desetletij več, če bi se hotele uresničiti kot »polnočutni« ljudje. Opažam namreč, kako zelo smo v sodobnem »okulocentrističnem« svetu zapostavljeni prav slepi. Pri tem imam v mislih grafičnost interneta, njegovo absolutno prednost vizualnega sporočanja in v veliki meri nedostopne internetne strani. A o tem kaj več na kakšnem drugem mestu.

Naj se vrnem k jeziku, v katerem obstajajo nešteti sedimenti različnih oblik prikrite diskriminacije, ki sploh ne izgledajo kot taki, saj so običajno zaviti v navidezno globoko humanost. Od jezikoslovcev bi pričakoval, da bi se zamislili nad kruto usodo oseb z invalidnostjo, ki zaman dopovedujejo, da zaradi svoje drugačnosti ne morejo v običajne vsiljene kalupe. Znani izrek pravi, da je svoboda svoboda tistega, ki misli drugače. Drugače rečeno: svobodna je svoboda tistega, ki mu je dana možnost biti drugačen v vsej svoji polnosti. Seveda je do tega ideala dolga pot in številnim osebam z invalidnostjo, ki jim je bila s posebnimi potrebami odvzeta svoboda, bo ob morebitni prezgodnji smrti zmanjkalo časa za lastno uresničitev in uresničitev projektov, kot jih v svojem življenju lahko realizirajo »polnočutni« ljudje. Slepim v glavnem živimo po zakonu hitrosti zvoka, 333 m na sekundo, in ne po zakonu hitrosti svetlobe, 300.000 km na sekundo. Torej bo treba še naprej iskati prilagoditve, vse mogoče pripomočke, čeprav so ti le proteze, ki slepim olajšujejo bivanje, nikoli pa ne omogočijo popolne enakopravnosti.

Pri obravnavi jezika slepih ne smemo pozabiti, da so ti stoletja živeli kot nepismeni. Pismenosti nista poznala niti Homer niti Milton. Do Louisa Braillea smo torej bili »perfektni« analfabeti, čeprav smo marsikaj prispevali k človeški civilizaciji. Jacques Derrida pravi: »Sokrat je tisti, ki ne piše.« (Derrida 1967) Z drugimi besedami: za nepismene so veljali vsi, ki so z močjo spomina posredovali oralno kulturo, mite, legende in poezijo. Pri jezikovni analizi govornice moramo upoštevati ritem oralne percepcije in ga

vzporejati z ritmom, se pravi s hitrostjo vizualnih zaznav. Enakovrednega zaznavanja nam ne omogoča niti magnetofonski, torej zvočni zapis. Ne more namreč biti zaznan z enako hitrostjo kot z vidom brani tekst. Tudi prsti se v nobenem primeru ne morejo tako hitro pomikati po pikah brajevega zapisa, kot se lahko premika oko po napisanem tekstu. Slepí je torej prisiljen, da vloži veliko več časa za vsakršno zvočno informacijo v primerjavi s podatki s področja »okulocentrističnega« sveta. To je tudi neizpodbiten argument za že omenjeno tezo, da se slepi realiziramo z zamudo, ki jo pogojuje narava našega specifičnega bivanja, ki pač potrebuje svoj čas. Pogled, zaznava od blizu, ki mu običajno pravimo tip, slepega pogojuje s specifičnim načinom spoznavanja v kontinuiteti, pri čemer je zelo težko, kljub tehničnim dosežkom, delati preskoke. Tako specifično izražanje slepih ostaja v kontinuiteti slišanege, ki v zvočnem zapisu ne tolerira oziroma ne pozna padalskih skokov in preskokov, kar je večkrat omenil tudi Jacques Derrida na seminarjih, ki sem jim prisostvoval. Po njegovem mnenju je zvočni zapis prav tako besedilo, vendar besedilo s svojo posebnostjo. Glede na to njegovo ugotovitev je še bolj prezentno dejstvo, da posebnost posameznikove eksistence pušča svojo sled v njegovem jeziku in govorici, kar pa je še vedno premalo upoštevano.

Iz lastnih izkušenj poznam dejstvo, da so geti, bodisi socialni bodisi jezikovni, prostori specifične izraznosti, ki običajno ne doseže privilegija slovarjev in slovnice, temveč ostaja v zelo ozkih krogih uporabnikov kot nekakšna oblika metajezika, ki pogosto funkcionira tudi kot obrambni sistem pred (sovražnim) svetom. Gre za prakso, ki so jo velikokrat uporabljali Romi, kadar so se počutili ogrožene. Ta metoda je zelo prisotna tudi v različnih konspirativnih organizacijah. Čeprav takih praks v nepriznanih jezikih kar mrgoli, le redko pridejo v slovarje kot etabrirana svetišča družbeno priznanih pojmov in kategorij. Naj navedem še primer jezika, ki so ga uporabljale erotično zaslužne ženske v haremih, kjer jim je bilo prepovedano komunicirati. Šlo je za posebno obliko suženjstva, in sicer za prepoved izražanja čustev, ki bi lahko ušla kontroli vladarja oziroma vladajočih. Tudi institucija samic v zaporih kaže na onemogočanje jezika kot komunikacije oziroma dialoga. Nikoli ne bomo izvedeli, koliko podobnih govoric, ki so za vedno izginile, je izumil človek v zgodovini, ker niso bile zapisane. Pri tem velja še posebej poudariti, koliko besed, kategorij, pojmov in njihovih opisov se je izgubilo v gospostvu vladajočih, ker njihovi podrejeni niso imeli pravice do lastnega jezika, do lastnega imena. To lahko le predvidevamo, predpostavljamo, saj ne bomo mogli nikoli rekuperirati vseh teh izgubljenih zakladov. Podobno velja za nerazvozlane in še bolj za izginule pisave. Na žalost se tako izumiranje dogaja tudi v neposredni časovni bližini, tako rekoč v naši sodobnosti, ne da bi mogli rešiti vsaj kak delček tovrstne diskurzivnosti. Jezik drugačnosti bi zato morali nujno definirati kot eno najosnovnejših človekovih pravic, ki bi morala biti zagotovljena z zakonom. Pot do svobode jezika v lastnem imenu je še dolga in se začinja v vsakem trenutku, v vsaki točki našega bitja in žitja. Poznavanje znakovnega jezika in brajevega točkopisa bi moralo postati pravilo in ne izjema. Nekaj te poti smo že prehodili od časa, ko je Avgust Coppola uvedel zvočni

opis filmske slike (avdio deskripcija), toda do časa, ko bodo skoraj vse slike postale tudi besede, je še daleč. Bolj ko bo človeška družba sprejemala različnost, večja bo možnost ustvarjanja že obstoječih zvočnih in vizualnih slovarjev in s tem pot k vsem, ki so sicer drugačni, a so istočasno del nas vseh. Velikokrat smo ponosni, če nam kdo reče, da smo poliglotti. Žalostno, da pri vsem tem znanju ne razumemo jezika bližnjega, jezika drugačnega.

Ob razmišljanju, kako sodobna družba sprejema pisave, jezike in govorico drugačnosti, se mi zdi potrebno omeniti Ivana Cankarja, ki se je na začetku 20. stoletja razveselil, da bo prof. Minka Skaberne s pomočjo prostovoljk prepisala njegovo delo v brajevo pisavo (Cankar, ZD 30, 258). Znana je praksa zavračanja takih prepisov zaradi avtorskih pravic, kar pomeni diskriminacijo, saj slepi nismo enakopravni pri dostopu do knjig. Tu ne bom ponavljal težav ritma percepcije brajevega točkopisa v primerjavi z vizualno tehniko branja. Razlika je res flagrantna in zahteva od slepih veliko več časa. Ker smo Slovenci relativno majhna kulturna skupnost, bi lahko v veliko večji meri sprejemali drugačnost znakovnega jezika in s tem prizadetim vsaj malo prihranili nenehen boj s predsodki in samodokazovanjem. Ker je slovenščina eksistenčno ogrožen jezik, pomislimo na številne lingvistične nekropole, kot je poimenoval pokojni zgodovinar Vlado Habjan (Habjan 1997) ostanke slovenskih imen na Koroškem, Tržaškem in Goriškem. To priča, da smo Slovenci umirajoči narod, čeprav ob potapljanju naše narodne ladje orkester še naprej veselo igra, kot da ni ogrožena naša eksistenca. Nekdanji direktor Francoskega inštituta v Ljubljani mi je večkrat izrekel misel Charlesa Nodiera: »Ubiti človeka je velik zločin, toda še veliko večji zločin je ubiti jezik.« Tudi jezik je namreč nekaj živega, saj z njegovo smrtjo preminejo tudi njegovi nosilci, jezikovna identiteta in kultura, ki jo predstavljajo. Zato želim, da bi v okviru možnega predvsem slavisti, še zlasti pa slovenisti, opozarjali na govorice in izrazne možnosti ranljivih družbenih skupin ter jim pomagali, da ob boju s predsodki ne bi izgubljali desetletij lastne eksistence, ki je neprecenljiva kot sleherna eksistenca in, kot sem skušal prikazati v tem skromnem prispevku, zelo krhka, še zlasti, ko gre za slovensko.

VIRI IN LITERATURA

- BAVČAR, Evgen, 2009: *Le regard d'aveugle entre le mythe, la métaphore et le réel*. Marion Chot-tin (ur.): *L'aveugle et le philosophe; ou Comment la cécité donne à penser*. Pariz: Éditions de la Sorbonne.
- DERRIDA, Jacques, 1967: *De la grammatologie*. Pariz: Les Éditions de Minuit.
- GARDOU, Charles, 2009: *Le handicap par ceux qui le vivent*. Pariz: Érès.
- HABJAN, Vlado, 1997. *Mejniki slovenske zgodovine*. Ljubljana: Društvo 2000.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, 1968: *Fenomenologija duha*. Prev. Božidar Debenjak. Lju-bljana: Društvo tehničnih prevajalcev, Analecta.
- ŠAVLI, Jožef, 2007: *Slovenska država Karantanija: institutio Sclavenica*. Bilje: Humar.
- WEYGAND, Zina, 2003: *Vivre sans voir*. Saint-Étienne: Créaphis.

Nina Zavašnik

Oddelek za slavistiko, Univerza Karla Franca v Gradcu

n.zavasnik@gmail.com

Dostopen in enakopraven pouk slovanskih jezikov za osebe z okvaro vida na srednješolski in visokošolski ravni

Prispevek temelji na obravnavi treh glavnih stebrov za uspešen potek pouka, ki vključuje osebe z okvaro vida: komunikacije, literature in tehnologije. Predstavlja drugačen pogled na t. i. inkluzijo, ki na pravičnejši in bolj človeški način osebam z okvaro vida priznava njihov položaj v družbi. Razen tega seznanja s pripomočki, ki jih osebe z okvaro vida uporabljajo pri učenju jezikov. Zaokrožijo ga nasveti za pripravo in izvedbo dostopnega pouka slovanskih jezikov na srednješolski in visokošolski ravni, kot tudi za pripravo dostopnega učnega gradiva.

1 Uvod

Za večjo uspešnost in konkurenčnost na trgu dela imajo poleg formalne izobrazbe pomembno vlogo dodatna znanja in mehke kompetence, med katere sodi tudi znanje tujih jezikov. Eden izmed ciljev Evropske komisije je, da bi vsak državljan EU v doglednem času govoril vsaj dva tuja jezika.¹ Dodatna znanja v obliki vseživljenjskega učenja in izobraževanja odraslih se izvajajo v obliki seminarjev, webinarjev, delavnic ali tečajev. Ponudba je ogromna, toda ali je dostopna tudi za osebe z okvaro vida? Po podatkih Svetovne zdravstvene organizacije (WHO) in Mednarodne agencije za preprečevanje slepote (IAPB) je na svetu približno 1,1 milijarde oseb z okvaro vida,² od tega okrog 43.000.000 slepih in 295.000.000 slabovidnih.³ V Sloveniji po oceni Zveze društev slepih in slabovidnih Slovenije⁴ živi približno 10.000 oseb s težjo okvaro vida, od katerih je 3.000 slepih. Kljub prizadevanjem WHO in IAPB slepota in slabovidnost zaradi spremenjenih življenjskih navad zopet naraščata. Najpogostejši vzroki zanju so staranje prebivalstva in sladkorna bolezen, ki prizadeneta 80 % prebivalstva nad 50 let, in kratkovidnost, ki je posledica predvsem pogoste rabe zaslona in prizadene vse starostne skupine. Do leta 2050 je predvidena porast kratkovidnosti s tretjine na 50 % vseh OOV.⁵

1 Povzeto po spletni strani Evropskega centra tujih jezikov pri Svetu Evrope <https://www.ecml.at/>.

2 Zaradi omejitve števila znakov v nadaljevanju: OOV.

3 Povzeto po <<https://www.woche-des-schens.de/infotehk/zahlen-und-fakten/blindheit-sehbehinderung-und-augenkrankheiten-weltweit/#:~:text=1%2C1%20Milliarden%20Menschen%20mit,k%C3%B6nnen%20oder%20k%C3%B6nnte%20behandelt%20werden>>.

4 <<https://www.zveza-slepih.si/>>.

5 Povzeto po <<https://www.eyebizz.de/augengesundheit/sehbehinderung-und-blindheit-negativer-trend-bis-2050/>>.

Predvsem v razvitem svetu okvara vida zaradi široke palete pripomočkov, želje po enakopravnem družbenem udejstvovanju in aktivnega življenja pred poslabšanjem ali izgubo vida predstavlja vse manjšo oviro za dodatno izobraževanje. OOV kot tudi tiste z drugimi oblikami invalidnosti nočejo več živeti na način, ki ga je zanje določil družbeni sistem, toda spremembe v razmišljanju večinske družbe se dogajajo prepočasi. Težave z dostopnostjo učnega gradiva in pouka so prisotne že pri obveznem izobraževanju, dodatna ponudba pa je, kot kažejo odgovori OOV v Avstriji in Sloveniji, ki so sodelovale v raziskavi, največkrat dostopna toliko, kolikor si OOV lahko prizadeva glede na svoje časovne resurse in znanje IKT ter kolikor mu je posamezna ustanova pripravljena priti naproti. Ker se v Sloveniji izvaja inkluzivno izobraževanje, so študenti z okvaro vida prisotni na univerzah in se bodo OOV čedalje pogosteje udeleževale dodatnih izobraževanj, je namen prispevka učitelje seznaniti z okvaro vida, pripomočki in metodami dela. Cilj v prispevku predstavljenih rezultatov projekta Enakopravno učenje tujih jezikov: enakopraven jezikovni pouk za študente z okvaro vida v avstrijskih univerzitetnih jezikovnih centrih,⁶ ki jih dopolnjuje analiza rezultatov spletnega vprašalnika, namenjenega OOV v Sloveniji, je podati nasvete in predloge za pripravo in izvedbo jezikovnega pouka, ki vključuje tudi OOV. Zaradi narave kongresa je poudarek na slovanskih jezikih, čeprav je večino nasvetov možno uporabiti pri pouku katerega koli jezika. Informacije v prispevku naj bi doprinesle k boljši informiranosti učiteljev in odpravi strahu, predsodkov, mitov in stereotipov o OOV, kar bi prispevalo k enakopravni udeležbi OOV pri pouku.

2 Kaj je okvara vida

Po Walthes (Walthes 2022) je vidna zaznava stalna in nujna spremljevalka našega vsakdana, na kateri je zgrajen naš družbeni sistem in od katere je načeloma odvisen vsak od nas. Čeprav vid pogosto razumemo kot primarni kanal, po katerem zaznavamo okolico, prejemamo informacije in s pomočjo katerega opravljamo naloge, zelo malo razmišljamo o procesu videnja. Na vprašanje »Kako vidite?« bi se verjetno večina odzvala osuplo, saj je zelo težko z besedami opisati lastne optične čutne vtise. Zaradi težav z definiranjem posameznikovega videnja se venomer gibljemo na abstraktni, povsem opisni ravni. Pri OOV je situacija podobna. Tako kot vsak posameznik vidi drugače, OOV okolico zaznavajo na drugačen način. Velja omeniti, da vid ni trajen in da se večina ljudi v različnih življenjskih obdobjih sooča z njegovim poslabšanjem. To pomeni, da problematika ne zadeva zgolj manjše obrobne družbene skupine. Po podatkih raziskave Avstrijskega urada za statistiko Statistik Austria iz leta 2007/08, ki jo je objavila Avstrijska zveza slepih in

6 Izvirni naslov projekta je Gleichberechtigung beim Sprachenlernen: gleichberechtigter Sprachunterricht für Studierende mit Seheinschränkung an universitären Sprachenzentren in Österreich in je med letoma 2021 in 2023 potekal v centru Treffpunkt sprachen na Univerzi v Gradcu. Cilj projekta je izdati priročnik za učitelje tujih jezikov z nasveti za pripravo in izvedbo dostopnega pouka za OOV.

slabovidnih Österreichischer Blinden- und Sehbehinderterverband, naj bi bila trajna okvara vida tretja naraščajoča zdravstvena težava sodobne družbe. Glede na rezultate raziskave naj bi težave z vidom imelo 43 % prebivalstva, vendar se jih večinoma da odpraviti z operativnim posegom ali uporabo očal oz. kontaktnih leč. O okvari vida govorimo, kadar se z operacijo ali pripomočki težave ne da odpraviti.⁷ Šele v drugi polovici 20. stoletja je družba polagoma začela sprejemati, da so del nje tudi osebe z invalidnostjo. Kot prvi korak je leta 1976 pri Svetovni zdravstveni organizaciji izšla mednarodna klasifikacija, ki je bila 2001 preimenovana v Mednarodno klasifikacijo funkcioniranja, zmanjšane zmožnosti in/ali invalidnosti in zdravja (ICF). Omenjeni dokument okvaro vida razvršča v naslednje mednarodno priznane skupine (WHO 1976), pri čemer upošteva širino vidnega polja in vid na očesu z višjim ostanekom s korekcijo: pri okvari vida 1. stopnje gre za ostanek vida do 30 %, pri okvari vida 2. stopnje je ostanek vida do 10 %, pri okvari vida 3. stopnje je ostanek vida do 5 %, kjer že govorimo o slepoti, pri okvari vida 4. stopnje pa je ostanek vida do 0,2 % in govorimo o popolni slepoti.

2.1 Pripomočki

Glede na rezultate raziskave slabovidni pri svojem delu poleg morebitnih očal ali kontaktnih leč najpogosteje uporabljajo klasično povečevalno steklo z ustrežno povečavo, besedila v povečanem tisku ali povečavo na računalniku bodisi kot funkcijo iz pripomočkov za invalide v Windows okolju bodisi kot nameščen program Zoom Text. Redkeje uporabljajo elektronsko povečevalo in teleskopska očala (očala z vgrajenim povečevalnim steklom na enem ali obeh steklih), nihče pa ni omenil uporabe daljnogleda, kamere, fotografiranja, mobilnih aplikacij in ostalih sodobnih pripomočkov. Ker je pri sledenju pouka treba biti hiter in odziven, vprašani posegajo po enostavnih in učinkovitih rešitvah. Kot kažejo rezultati vprašalnikov, slepi pri svojem delu uporabljajo sintetizator govora⁸ (najpogosteje sta v rabi Jaws ali NVDA) in brajevo vrstico.⁹

3 Integracija in inkluzija

ESSKJ pojem integracija razlaga kot povezovanje posameznih enot, delov v večjo celoto, združevanje (publ. integracija priseljencev v družbeno življenje = vključevanje), medtem ko pojem inkluzija razlaga zgolj kot matematični termin, različico vključevanje

7 Povzeto po <<https://www.blindenverband.at/de/information/augengesundheit/97/Statistische-Daten>>.

8 Gre za sistem TTS (ang. text-to-speech), ki je računalniško generirana simulacija človeškega glasu in vizualne vsebine pretvarja v govorjeni jezik (<<https://support.freedomscientific.com/Products/Blindness/JAWS#:~:text=JAWS%2C%20Job%20Access%20With%20Speech,computer%20applications%20on%20your%20PC>>).

9 Brajeva vrstica je naprava, ki besedilo z zaslona pretvarja v brajevo pisavo in je z računalnikom ali pametnim telefonom povezana prek USB ali tehnologije Bluetooth (<<https://makeitfable.com/glossary-term/braille-display/>>).

pa kot glagolnik od vključevati. ESSKJ glagol *vključevati* razlaga kot 1. vzpostavljati (s stikalom) električni tok in s tem omogočati delovanje česa; 2. delati, da postane kaj sestavni del kake enote; 3. delati, da kaj dobi mesto v kaki celoti; 4. imeti za sestavni del; 5. delati, da postane kdo član kake organizacije, skupnosti in 6. delati, da kdo sodeluje pri kaki dejavnosti. Za razliko od enojezičnega slovarja nemškega jezika Duden ESSKJ razlago pojmov integracija in inkluzija oz. vključevanje nikjer, tudi v primerih, ne povezuje z osebami z invalidnostjo, četudi gre za ustaljena termina v pedagogiki.

Pomemben mejnik predstavlja *Konvencija o pravicah invalidov*, ki jo je izdala OZN. Četudi so jo ratificirale številne države, s čimer so se obvezale k njeni uresničitvi, trenutne razmere, tudi v razvitih državah, prej ustrezajo integraciji. Zato bi bilo priporočljivo uporabljati pojem v skladu z dejanskimi razmerami, kar bi družbo nenehno opozarjalo in spodbujalo k izboljšanju.

Ljudje stremimo k enostavnim rešitvam, navodilom in »predalčkanju«, toda OOV niso kot gospodinjski aparati, da bi za vse veljala enaka navodila za uporabo oz. pravila obnašanja in komuniciranja v stiku z njimi. Namesto o inkluziji oz. vključevanju bi kot družba morali začeti razmišljati o razumevanju in sprejemanju različnih družbenih skupin kot nekaj samoumevnega, del družbene celote, in ne kot nekaj posebnega, kar bi se odražalo mdr. pri pripravi učbenikov, študijskih vsebinah za bodoče učitelje, dodatnem izobraževanju ipd. Evgen Bavčar (Bavčar 2009) namreč trdi, da je govor o vključevanju slepih in slabovidnih v družbo zavajajoč, saj so ti že od pradavnine del družbe, pri čemer je bistveno bolj pomembno vprašanje, kakšen del družbe so. Sodoben svet je v 90 % okulocentrističen, zaradi česar lahko o slepih in slabovidnih rečemo, da so v takšnem svetu analfabeti. Žal je premostitev razkoračka med obstoječimi prilagoditvami v okolju in dejanskimi potrebami velik zalogaj. Razlog za težavo ali blokado pri dojemanju in sprejemanju OOV kot enakopravnih in intelektualno sposobnih verjetno tiči v več stoletni vzgoji, da je okvara vida nekaj slabega, tisti pa, ki jih je doletela, zaradi pomanjkanja informacij niso dovolj intelektualno razviti. Lahko sprejemamo zakone, ki spodbujajo k strpnosti in razumevanju, prav tako lahko sprejemamo pravilnike in statute, izdajamo odločbe ali pišemo priročnike, izvajamo projekte in študijske programe, toda dokler kot družba ne bomo sposobni narediti miselnega preskoka, ki bo osebam z invalidnostjo dejansko omogočil aktivno udeležbo na vseh področjih, tudi v izobraževanju, in bomo zgolj teoretizirali ter izvajali nekakšno približevanje do meje, kjer se še počutimo varne, se bomo le zapletali v strahove in predsodke kot rezultat neznanja in bomo tudi OOV postavili v nezavidljiv položaj. Prepogosto se da občutiti velike razlike med OOV in tistimi, ki o OOV govorijo. Za začetek lahko sami zase ali kot kolektiv preverimo, ali smo OOV (lahko tudi osebe z invalidnostjo) pripravljeni sprejeti medse in dojemati kot sebi enake, in sicer da iskreno odgovorimo na naslednja vprašanja: Kako se počutimo ob stiku z OOV? Nam je neprijetno? Nas je česa strah? Ali občutimo negotovost? Kaj želimo vprašati OOV?

Odgovore zapišemo, nato pa jih preberemo in analiziramo, da bi ugotovili, ali morda (in kje?) obstajajo določeni dvomi oz. odprta vprašanja ali smo miselno pripravljene (v primeru skupinskega odgovarjanja naj bodo odgovori anonimni).

4 Analiza rezultatov vprašalnika

Rezultati projekta Enakopravno učenje tujih jezikov: enakopraven jezikovni pouk za študente z okvaro vida v avstrijskih univerzitetnih jezikovnih centrih temeljijo na intervjujih z vodji avstrijskih univerzitetnih jezikovnih centrov (5 oseb), univerzitetnimi lektorji, ki imajo izkušnje s poučevanjem OOV (10 oseb), in (nekdanji) študenti jezikovnih smeri z okvaro vida (7 oseb). Vzporedno sta se izvajala vprašalnika o znanju jezikov za osebe z okvaro vida in brez nje, ki prikazujeta odgovore o tem, ali obstajajo razlike v znanju tujih jezikov med osebami z okvaro vida in brez nje, s kakšnimi težavami se OOV soočajo pri učenju tujih jezikov in kaj o učenju tujih jezikov za OOV mislijo osebe brez okvare. Slednja sta se izvajala tudi med osebami z okvaro vida in brez nje v Sloveniji. Objavljena sta bila na spletni strani www.1ka.si. Ker je vprašalnik, namenjen osebami brez okvare vida, izpolnilo premalo ljudi in iz odgovorov razberemo, da so ga izpolnili tisti, ki imajo izkušnje z OOV, rezultati ne dajejo realnega stanja in so zato izvzeti iz raziskave. Vprašalnik je izpolnilo 40 % žensk in 60 % moških z okvaro vida, prevladujejo tisti z univerzitetno izobrazbo (65 %, od tega ima ena oseba doktorat) in 80 % se jih je le deloma izobraževalo v šoli za OOV.

Izpostavljam primerjavo odgovorov OOV iz Slovenije s tistimi iz Avstrije pri vprašanih glede znanja tujih jezikov in dostopnosti gradiva. Le 3 slabovidne osebe iz Avstrije so obiskovale tečaj v jezikovni šoli, 21 % OOV pa je študiralo tuji jezik oz. so jezikovni tečaj obiskovale v okviru študija, kjer so digitalizacijo potrebne literature opravili centri za osebe z invalidnostjo.¹⁰ (Nekdanji) študenti z okvaro vida v Avstriji so v 90 % študirali po dva tuja jezika na prevajalski smeri, za razliko od (nekdanjih) študentov z okvaro vida v Sloveniji, ki so v povprečju študirali po en tuji jezik na splošni smeri in v odgovorih navajajo, da so za gradivo morali poskrbeti sami (anketiranci v starostni skupini med 21 in 30 let, ki so srednjo šolo obiskovali inkluzivno, navajajo, da so morali sami poskrbeti za dostopne učbenike za tuji jezik že v srednji šoli). OOV iz Slovenije dosegajo v primerjavi z avstrijskimi glede na samooceno znanja tujega jezika po CEFR nižjo stopnjo znanja (angleščina A2 do B1; za hrvaščino navajajo višjo stopnjo znanja kot za angleščino, in sicer B1 do C1, vendar gre za izključno pridobljeno znanje z usvajanjem (poslušanje hrvaške glasbe, gledanje hrvaških filmov in nadaljevanj, stiki s hrvaškimi govorniki) in kot je razvidno iz odgovorov, gre za kompetenci razumevanja in govorjenja, 47 % pa jih navaja, da imajo težave pri pisanju, ker ne poznajo slovničnih

10 Center za integriran študij na Univerzi v Gradcu: <<https://integriert-studieren.uni-graz.at/de/>>.

pravil). OOV iz Avstrije navajajo stopnjo znanja angleščine B2 do C1. Znanje dodatnega tujega jezika je prisotno pri tistih, ki so študirali tuje jezike ali obiskovali jezikovni tečaj v okviru študija. Če povzamemo, se OOV v obeh državah, razen izjem, jezikovno izobražujejo le v okviru rednega izobraževanja ali študija, saj imajo oboji težave z dostopnostjo gradiva, pri čemer v okviru organiziranega izobraževanja v Avstriji gradivo digitalizirajo temu namenjena društva in univerzitetni centri, v Sloveniji pa so OOV glede na rezultate vprašalnika pogosto prepuščene same sebi, čeprav učbenike digitalizirata Center IRIS in Knjižnica slepih in slabovidnih (slednja deloma tudi študijsko literaturo).

5 Komunikacija

Lektorji z izkušnjami s poučevanjem OOV v intervjujih navajajo, da so se jim ob novici, da bodo poučevali OOV, ali so OOV šele zagledali v razredu, porodila vprašanja »Ali bom zmogel?«, »Kako bo šlo?« in »Ali bodo zaradi dodatnih razlag prikrajšani ostali udeleženci?«. Po nasvet so se obračali na kolege, ki so že poučevali OOV, in ne neposredno na OOV. Kot razlog navajajo nelagodje in skrb, kaj si bodo OOV mislile o njih. Prav tako navajajo, da je bilo poučevanje skupine, v kateri je bila prisotna OOV, zanje nova in zelo pozitivna izkušnja, ki jih je obogatila. Na začetku so si zaradi neznanja delali preveč nepotrebnih skrbi. V bodoče bi si želeli vedeti vnaprej, če bo v skupini prisotna OOV, ni pa nujno. Navajajo, da če bi si OOV upali vprašati prej in več, bi bilo delo še lažje. Lektorji so opazili, da so se OOV večinoma držale v ozadju in zmotilo jih je, da OOV, ki so prišle v razred z belo palico, niso prosile za pomoč. Študenti z okvaro vida odgovarjajo, da bi jih veselilo, če bi se učitelji v primeru dileme ali vprašanj takoj obrnili nanje. OOV imajo svoj glas in bodo najbolje znale ubesediti svoje potrebe, tudi srednješolci, zato naj učitelji ne iščejo odgovorov najprej (ali zgolj) drugod. Prav tako morajo učitelji sprejeti, če OOV njihovo pomoč zavrnejo. Izkušnje so pri nekaterih lektorjih izzvale dve skrajnosti: po eni strani preveč obremenjevanja s tem, kako si slepi predstavljajo barve, kose oblačil ali znamenitosti. Slepi odgovarjajo, da gre za pretiravanje, saj se v primeru barv ali kosov oblačil učijo besed in njihove predstave pri tem niso pomembne, nenazadnje prihaja do razlik v dojemanju tudi pri tistih, ki vidijo. Znamenitosti je treba, tako kot ostale vizualne vsebine, opisati, s poudarkom na posebnostih, po katerih jih prepoznamo. Druga skrajnost je fascinacija nad sposobnostjo OOV, ki privede do napačnih predstav, npr. da imajo slepi na računalniku nameščen program za opisovanje video vsebin, torej dostopnost ni več težava. Inspiracija za to idejo so avdio deskripcije, ki jih ponuja ORF. Toda opis video vsebin opravljajo ljudje in aplikacije za zdaj omogočajo grob opis slik. Slepi si želijo več opisnih informacij glede poteka pouka: da jih učitelji, ko so pri vajah na vrsti, pokličejo po imenu in da povedo, ali je za odgovarjanje treba dvigniti roko. OOV morajo pri pouku biti vključene v vse aktivnosti. Vizualne vsebine, ki spremljajo pouk,

je treba opisati (v materinščini). Ko je za vajo treba opisati (sliko, kolegov izgled ali oblačila ipd.), naj učitelj spremeni vajo tako, da OOV namesto slike opiše predmet, ki ga prinese učitelj, namesto kolegovih oblačil opiše svoja oz. se kolega opiše v materinščini, kar OOV prevede ipd. Pri igranju vislic naj učitelj za vsako uspešno odkrito črko pove, na katerem mestu v besedi je in koliko črk šteje beseda, da si OOV lahko zapiše in sodeluje. Če vaje vključujejo gibanje, naj učitelj po potrebi nevsiljivo pospremi OOV do naslednjega kolega, in sicer tako, da ji pove, h komu jo vodi, ji ponudi komolec in je ne potiska pred seboj. Pri vajah z žogico naj udeleženci žogico prinesejo OOV v roko in ko ta odgovori, pove, komu je namenjena, in naj se udeleženec oglasi, da OOV lahko vrže žogico v pravi smeri, jo namesto nje vrže učitelj ali jo udeleženec pride iskat. Zelo pomembno vlogo pri učenju jezika imajo informacije, zapisane na tabli. Kar učitelj piše na tablo, naj sproti na glas govori, pri čemer ni obrnjen proti tabli, marveč naj se po tem, ko napiše, obrne za 90 ali 180 stopinj proti razredu in jasno prebere napisano. Priporoča se, da ne prebere vsega na enkrat (po možnosti prehitro in nerazločno), temveč da zapiše del, ga prebere, in nadaljuje. Hitrost in jasnost branja naj bosta naravni, ne prepočasni in ne pretirani ali izumetničeni. Razločno in dovolj glasno naj izgovarja konce povedi, ko je intonacija padajoča. To je še posebej pomembno, če je v prostoru močan odmev ali so odprta okna in se sliši hrup od zunaj. V tem primeru naj učitelj preveri, ali ga OOV dobro sliši. Neznane besede naj črkuje. V primeru podobnih glasov naj poudari razliko, npr. č kot čokolada ali é kot cévap. Črkovanje imen tujih avtorjev velja tudi za pouk književnosti, saj nihče ne obvlada pravopisa vseh jezikov, da bi znal zapisati ime zgolj po posluhu in v prvem poskusu. Ravno tako je treba poudariti posebnosti v domačih imenih, ki jih je iz izgovora težko razbrati, npr. ali se piše Partlič ali Partljíč. Če je mogoče, naj učitelj pri pouku uporablja projektor in zapisovanje v urejevalnik besedil (gl. poglavje št. 6). Pri učenju določenih slovanskih jezikov se OOV srečajo s cirilico. Informacije o ustrezni kodni tabeli za prikazovanje ciriličnih znakov na brajevi vrstici in o glasovih v sintetizatorju govora za prepoznavanje cirilice morajo OOV najti same oz. s podporo oseb z ustreznim znanjem IKT, vendar je – tudi zaradi dešifriranja napak, nastalih pri skeniranju – dobro, da se seznanitev z novo pisavo pospremi z informacijami, katere cirilične črke se ujemajo z latiničnimi, katere so videti enake kot latinične, vendar z njimi zapisujemo druge glasove, in kako so videti tiste, ki z latiničnimi nimajo ničesar skupnega. Pri digitalizaciji ciriličnih besedil program nekatere črke prepozna kot latinične (ali ciriličnim črkam podobna ločila ali simbole) in jih tako tudi pretvori. Gre lahko za posamezne črke znotraj besede ali za celotne besede, npr. cirilično *Čapa* sintetizator govora in brajeva vrstica v tem primeru prepoznata kot *Čapa*.¹¹

11 Za več nasvetov glede metod poučevanja OOV gl. monografijo Javrh, Petra et al, 2021: *Izzivi inkluzije pri vseživljenjskem učenju in izobraževanju odraslih s posebnimi potrebami*. Ljubljana: Andragoško društvo Slovenije.

6 Tehnologija in dostopnost gradiva

Ko govorimo o dostopnosti gradiva za OOV, glede na izsledke raziskave dokaj hitro opazimo, da kljub redni uporabi moderne tehnologije OOV kot tistim brez okvare vida primanjkuje znanja o rabi IKT. Pozitivna plat pandemije koronavirusne bolezni je, da zaradi pouka na daljavo digitalizirano gradivo ni bilo več težava, niti ni bilo sklicevanja na avtorsko delo v primeru .ppt predstavitev in ostalega gradiva, ki se pri pouku zgolj prikazuje, saj so ga potrebovali vsi. Toda digitaliziran dokument, četudi v formatu .docx ali .pdf, še ni nujno dostopen. Za ustvarjanje dostopnega gradiva se priporočata standard WCAG 2.0 (smernice za dostopnost spletnih vsebin)¹² in PDF/UA (splošni dostop ali ISO 14289).¹³ Sodobne različice programov (Word, Adobe, PowerPoint itn.) omogočajo funkcijo preverjanja dostopnosti dokumentov, ki jo aktivirate in vas bo v primeru nedostopnih vsebin v dokumentu usmerila s priporočili. Velja izpostaviti nekaj osnovnih priporočil. Slabovidni sicer za ustrezno velikost črk uporabljajo povečevalno steklo, elektronsko povečevalo ali orodje/program za povečavo na računalniku, toda kljub temu je zaradi individualnih potreb ob prvem srečanju treba doreči podrobnosti (npr. velikost črk in barvo papirja za tiskano gradivo). Priporoča se raba pisav Arial, Tahoma in Myriad. Odsvetujejo se raba ležečega tiska, podčrtovanja in večjega razmika med besedami ali črkami. Namesto tega se priporoča odebeljeno pisavo. Posebej pri računalniških predstavitev je poleg omenjenega pomemben ustrezen barvni kontrast. Za uporabnike bralnika zaslona in brajeve vrstice je, sploh če je treba vpisovati odgovore, najustreznejše gradivo v urejevalniku besedil Word. Nabor ali velikost besedila ne igrata nobene vloge, zato pa je treba na kratko opisati grafične in slikovne vsebine (slike, fotografije, diagrame itd.). Priporoča se raba enostavnih razpredelnic, za kar je treba uporabiti orodje za risanje tabel v urejevalniku in jih ne risati ročno s pomočjo presledkov in ločil. Prav tako se svetuje odstranitev črt za pisanje odgovorov ali besedil in se namesto tega mesto za vnos označi z zvezdicama. Zaradi morebitnih napak v besedilu ali pri postavitvi kot posledica skeniranja se priporoča, da gradivo, ki ga ustvarite sami, pošljete po e-pošti ali prinesete na USB-ključku v formatu, v katerem ste ga ustvarili. Gradivo pošljite po e-pošti pred poukom ali ga prinesite na USB-ključku in ga dajte udeležencu na začetku ure, da bo lahko sledil pouku. Poleg dostopnosti gradiva je pomembno, da OOV dobi informacije, kaj piše na tabli. Prednost digitalizacije je, da namesto klasične table uporabljate projektor, ki ga povežete s prenosnim računalnikom in pišete v urejevalniku besedil. Tako prilagajate pisavo in kontrast za slabovidne, nihče nima težav z branjem rokopisa in po končanem pouku napisano po e-pošti pošljete OOV. Če ni te možnosti, uvedite, da vsako uro nekdo drug prepisuje s table in zapiske po e-pošti posreduje ostalim udeležencem. Kljub temu da je Marakeška pogodba o olajšanem dostopu do objavljenih del za slepe

12 <<https://www.w3.org/TR/WCAG20/>>.

13 <<https://pdfa.org/resource/iso-14289-pdfua/>>.

in slabovidne osebe ter osebe z drugimi motnjami branja največkrat ratificiran dokument v zgodovini, se praktično ne izvaja, zaradi česar se morajo OOV znajti po svoje. Nekateri založbe (mdr. tudi ZIFF) omogočajo nakup e-knjig in učbenikov za OOV, toda dokumenti so zaradi zaščite nedostopni. Poleg večje informiranosti založnikov o dostopnosti e-knjig morajo slovenske univerze ustanoviti center za študente z invalidnostjo, ki bi mdr. za študente z okvaro vida digitaliziral študijsko gradivo, saj ga veliko, sploh za tuje jezike, prihaja iz tujine. Digitalizacija ne pomeni zgolj skeniranja in pretvorbe v besedilo, temveč tudi popraviljanje pri skeniranju nastalih napak, usklajevanje strani v dokumentu s tistimi v knjigi in opisovanje vizualnih vsebin.

7 Sklep

Namesto kopice pravil in predpisov, ki OOV delajo še bolj posebne in jih prej izključujejo oz. izpostavljajo, moramo potrebe OOV (kot tudi ostalih) razumeti in sprejeti kot del družbe, jih upoštevati pri pripravi in oblikovanju učnih gradiv, o njih izobraževati na dodatnih izpopolnjevanjih in jih vključiti v študijske vsebine. Prav tako je treba na državni ravni organizirati digitalizacijo literature, saj je Slovenija ratificirala Marakeško pogodbo. Nenazadnje morajo tudi slovenske univerze poskrbeti za potrebe študentov z okvaro vida v smislu organizacije centra za študente z invalidnostjo, ki bi mdr. za OOV digitaliziral literaturo, prilagajal dodatno učno in izpitno gradivo, računalniške predstavitve ipd. Namesto teoretiziranja o inkluziji moramo začeti živeti kot odprta in strpna družba.

VIRI IN LITERATURA

- BAVČAR, Evgen, 2009: *L'aveugle et le philosophe; ou Comment la cécité donne à penser*. Marion Chottin (ur.): Pariz: Éditions de la Sorbonne.
- ESSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016–*. <www.fran.si>.
- GRUBER, Hildegard, HAMMER, Andrea (ur.), 2002: *Ich sehe anders. Medizinische, psychologische und pädagogische Grundlagen der Blindheit und Sehbehinderung bei Kindern*. (2. razširjena izdaja). Würzburg: Edition Bentheim.
- KRUG, Franz K., 2001: *Didaktik für den Unterricht mit sehbehinderten Schülern*. München in Basel: Ernst Reinhardt Verlag.
- LANG, Markus, HEYL, Vera, 2021: *Pädagogik bei Blindheit und Sehbehinderung*. Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Organizacija združenih narodov (ur.), 2006: *Konvencija o pravicah invalidov*. New York: Human Rights.
- REHFUSS ENGELBERGER, Martin, 2008: *Die Integration Blinder und Sehbehinderter in Regelschulen. Eine dialektische Deduktion von Herausforderungen und Chancen bei Integrativmaßnahmen*. Magistrsko delo. Freiburg: Albert-Ludwigs-Universität.

- Svetovna zdravstvena organizacija (WHO), 1993: International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps. (4. izdaja) Ženeva: WHO. 79–86.
- Ustvarjanje dostopnih Word dokumentov: <<https://daisy.org/info-help/guidance-training/daisy-tools/creating-accessible-word-documents/>>.
- WALTHES, Renate, 2022: *Einführung in die Pädagogik bei Blindheit und Sehbeeinträchtigung*. (4. izdaja). München: Ernst Reinhardt Verlag.
- WANSING, Gudrun, WESTPHAL, Manuela, 2014: *Behinderung und Migration: Inklusion, Diversität, Intersektionalität*. Wiesbaden: Springer.
- World Intellectual Property Organization (WIPO), 2013: Marrakesh Treaty to Facilitate Access to Published Works for Persons Who Are Blind, Visually Impaired or Otherwise Print Disabled. (WIPO Lex št. TRT/MARAKEŠ/001). Marakeš: WIPO.

Tanja Černe

Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše Ljubljana

tanja.cerne@scoms-lj.si

Disleksija, disortografija in disgrafija – prepoznavanje in strategije pomoči v šolskem okolju

Prispevek obravnava specifične učne težave, kot so razvojna disleksija, disortografija in disgrafija, ki so neodvisne od načina poučevanja, kulturno-jezikovnega okolja, psihosocialno neugodnih okoliščin, učenčevih ali dijakovih senzornih okvar ter lahko nastopajo kot samostojne ali sopojavne motnje, ki učence in dijake pomembno ovirajo pri sledenju pouku, domačem učenju in izkazovanju znanja. V prispevku bomo predstavili etiologijo, prevalenco in simptomatiko teh specifičnih učnih težav ter načine prepoznavanja in pomoči v šolskem okolju.

1 Etiologija, prevalenca in simptomatika

Disleksija, disortografija in disgrafija so specifične učne težave (SUT), ki lahko pomembno vplivajo na posameznikovo usvajanje znanja, doseganje izobrazbenih dosežkov ter življenjske priložnosti. Sodobne raziskovalne ugotovitve, ki bazirajo na nevroznanstvenih raziskavah, potrjujejo, da imajo disleksija, disortografija in disgrafija **razvojnonevrološko osnovo**. Prirojene, razvojne oblike SUT lahko izhajajo iz **genetične variacije, biokemičnih dejavnikov ali dogodkov v pred in poporodnem obdobju**, pridobljene SUT pa lahko izhajajo iz **kasnejših življenjskih dogodkov, ki imajo za posledico nevrološko oviranost** (povzeto po Magajna idr., 2008). SUT se kažejo pri posameznikih zlasti v obdobju šolanja, ob tem pa niso prisotne senzorne okvare, motnje v duševnem razvoju ter druge duševne in nevrološke motnje, čustvene in vedenjske motnje, kulturna in jezikovna različnost, psihosocialno neugodne okoliščine in neustrezno poučevanje kot glavni povzročitelji primanjkljajev na posameznih področjih učenja, čeprav se lahko pojavljajo skupaj z njimi (Kriteriji 2015).

Razvojna disleksija (disleksija) se v svetovnem merilu pojavlja pri okoli 10 % populacije, od tega je prepoznanih 4 % težjih in težkih ter 6 % zmernih oblik disleksije (Gyórfi, Smythe 2010). Glede na spol je ugotovljeno razmerje 4:1 v prid dečkom (prav tam). Opažanja glede pojavljanja disleksije se v državah razlikujejo predvsem zaradi jezikovnih posebnosti. Italijanska študija (2010)¹ poroča, da **razvojna disortografija** (disortografija) prizadene 2,5 % do 3,5 % šolskih otrok. Katusic idr. (2009) so v longitudinalni študiji v Minnesoti (ZDA) ugotovili, da je **razvojna disgrafija** (disgrafija)

1 Consensus Conference Associazione Italiana Dislessia, 2010. <https://www.aiditalia.org/Media/Documents/consensus/Cc_Disturbi_Apprendimento.pdf>.

pogostejša kot disleksija in da je v šolskem obdobju bolj prisotna pri dečkih kot pri deklicah (pojavnost se giblje od približno 7 do 15 %).

SUT branja in pisanja se lahko pojavljajo sočasno z motnjami iz iste diagnostične skupine (npr. disleksija, disortografija in disgrafija) ali pa z motnjami iz drugih diagnostičnih skupin (sopojavljanje disleksije, disortografije, disgrafije in npr. anksiozno-depresivne motnje ali motnje pozornosti in aktivnosti – ADHD) ter razvojne jezikovne motnje – RJM). Carroll idr. (2005), Maughan in Carroll (2006) pojasnjujejo, da je ADHD najpogostejša sopojavna motnja motenj branja. Pri učencih z RJM se disleksija pojavlja kot sopojavna ali sekundarna motnja, s primanjkljaji na receptivnem in fonološkem področju. Pri učencih z RJM se lahko pojavlja disgrafija kot sopojavna ali sekundarna motnja, in sicer kot: 1) fonološka disgrafija: kot artikulacijsko-akustična disgrafija (odstopanja v izgovarjavi glasov in napake v izgovarjavi, ki se prenašajo na pisanje) in kot fonemska ali akustična disgrafija (odstopanja avditivnega razlikovanja glasov, ki podobno zvenijo in se podobno izgovarjajo); 2) jezikovna disgrafija (odstopanja na področju analize in sinteze); 3) disgramatična disgrafija (odstopanja pri oblikovanju besed in povedi). Disortografija se lahko sočasno pojavlja z disleksijo ali kot posledica RJM.

V **osnovnošolskem obdobju** se **simptomi disleksije** lahko kažejo kot primanjkljaji, ovire oz. motnje na področjih vizualne diskriminacije, vizualne pozornosti, vizualnega spomina in vizualnega sledenja, prepoznavanja grafemov, dekodiranja besed, bralne vezave, povezovanja grafemov in fonemov, avditivnega razločevanja, avditivnega pomnjenja, glaskovanja, fonološkega zavedanja ter na področjih delovnega pomnjenja, manipuliranja abstraktnih pojmov, hitrega priklica, zaznavanja časa, psihomotornega tempa in akademskih spretnosti (Kavkler idr. 2008). V **srednješolskem in odraslem obdobju** se **simptomi disleksije** lahko kažejo kot primanjkljaji, ovire oz. motnje na področjih usmerjanja pozornosti, načrtovanja urnika, izvedbe dnevnih opravil ter študija, delovnega pomnjenja, pomnjenja zaporedij in sledenja navodilom, uporabe ustreznih strategij shranjevanja informacij v dolgoročni spomin, hitrega priklica pojmov, orientacije, dekodiranja strokovne terminologije, hitrega pisanja, sočasnega poslušanja in pisanja, samostojnega ustnega in pisnega izražanja ter učenja tujih jezikov (Bjelica 2009; Černe 2016). V **osnovnošolskem obdobju** se **simptomi disortografije** lahko kažejo kot primanjkljaji, ovire oz. motnje na področjih rabe pravopisnih pravil, upoštevanja morfoloških, sintaktičnih in fonoloških pravil jezika, kar se kaže v trajnih in tipičnih napakah pravilnega (ortografskega) pisanja: pojavljata se nenavadno črkovanje oz. nepravilen zapis besed in nepovezanost med grafemi (Golubović 2011). Slovnice težave vključujejo nepravilno rabo časov, ločil, velike začetnice, neustrezno krajšanje besed ali napačno oz. neustrezno rabo besed,² npr. razcepljena beseda (pisanje narazen), zamenjan soglasnik (pod vplivom premene, npr. opčutim namesto občutim, gospd

2 What is Dysorthographia? – Symptoms and Treatment (2006).

namesto gozd), nepravilno zapisan dvoglasnik, nepravilen zapis lj in nj, npr. von namesto vonj, gozdni namesto gozdni), nepravilno zapisan podvojeni soglasnik (npr. odaljeni namesto oddaljeni) ali napake na ravni stavka kot so združena beseda, npr. v najhujšem namesto v najhujšem, izpuščen predlog, izpuščena beseda, skrajšan stavek, fraza ali poved (Ferlež 2016). V **srednješolskem in odraslem obdobju simptomi disortografije** vztrajajo na področjih nepravilne rabe časov in ločil, neustreznega krajšanja besed ali napačne oz. neustrezne rabe besed ali napake na ravni stavka (prav tam). V **osnovnošolskem obdobju se simptomi disgrafije** lahko kažejo kot primanjkljaji, ovire oz. motnje na področjih avtonomne motiviranosti za pisanje, drže telesa nad pisalno površino, tritočkovnega prijema pisala, tempa pisanja in branja, oblikovanja grafemov, zapomnitve oblike in poteze grafemov, razmerij med deli grafemov in presledki, grafomotorične izpeljave, sledenja liniji zapisa, organizacije zapisa, orientacije na pisalni površini, v zvezku ipd., usvajanja slike vizualno podobnih grafemov, berljivosti rokopisa, vizualno-motorične in avditivno-motorične integracije ter besedišča. V **srednješolskem in odraslem obdobju se simptomi disgrafije** lahko kažejo kot primanjkljaji, ovire oz. motnje na področjih avtonomne motiviranosti za pisanje, tempa zapisovanja, grafomotorične izvedbe, čitljivosti zapisa, urejenosti zapiskov ter uporabe jezikovnih spretnosti.

Zavedati se je treba, da **vsak posameznik izkazuje edinstveno kombinacijo in izraženost simptomov** od blažjih prek zmernih do težjih in težkih oblik SUT. Od vrste in oblike SUT, posameznikovih kognitivnih, metakognitivnih in kompenzatornih sposobnosti, sopojavnih motenj, njegove rezilientnosti (čustvene prožnosti v situacijah povečanih pritiskov in obremenitev) ter podpore v socialnem okolju sta odvisni vrsta in stopnja pomoči.

2 Načini prepoznavanja disleksije, disortografije in disgrafije ter strategije pomoči

V **osnovnošolskem izobraževanju** učitelj na osnovi opazovanja učenčevega procesa opismenjevanja, usvajanja akademskih veščin in analize učenčevih izdelkov svetuje učencu in njegovim staršem ter prilagaja proces poučevanja. S šolsko svetovalno službo (ŠSS) se dogovori za vključitev učenca v prvo stopnjo pomoči znotraj 5-stopenjskega hierarhičnega modela Odziv na obravnavo, ki je opredeljen v *Konceptu dela Učne težave v osnovni šoli* (Magajna idr. 2008). **Prva stopnja** obsega pomoč učitelja pri pouku, v oddelkih podaljšanega bivanja, pri dopolnilnem pouku z upoštevanjem načela individualizacije in diferenciacije. Če učenec na prvi stopnji ne napreduje dovolj, se ga vključi v **drugo stopnjo**, ki predvideva pomoč ŠSS (opredelitev učnih težav, možnih vzrokov v okolju, učenčevih močnih področij in nadarjenosti ter svetovanje učencu in staršem). Če učenčeve učne težave kljub skrbno izvedeni pomoči vztrajajo in se stopnjujejo, se na **tretji stopnji** učenca vključi v individualno in skupinsko pomoč (ISP). V ISP so praviloma vključeni učenci z zmernimi SUT, ki potrebujejo

več specifičnega treninga posameznih šibkih spretnosti in več učiteljeve pozornosti. Ob stopnjevanju učnih težav se učenca vključi v **četrto stopnjo**, vključitev v zunanjo specializirano ustanovo, kjer strokovnjaki izvedejo timsko diagnostično ocenjevanje, in sicer na osnovi razgovora z učencem, starši in učitelji, pridobljenih informacij iz šolskega okolja ter na podlagi opravljenih timskih procesno-diagnostičnih pregledov. Strokovnjaki potrdijo ali ovržejo sum na SUT, opredelijo stopnjo SUT, morebitne so-pojavne in/ali sekundarne čustvene in vedenjske težave, svetujejo učencem in dijakom glede krepitve in kompenzacije šibkih spretnosti ter razvijanja potencialov, staršem svetujejo glede otrokovih posebnih vzgojno-izobraževalnih potreb ter ustrezne podpore v domačem okolju, učiteljem pa glede ustreznega poučevanja. Učence vključijo v individualno in/ali skupinsko svetovalno in/ali korektivno obravnavo. **Peta stopnja** po *Zakonu o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami* (2011) pomeni usmeritev v izobraževalni program s prilagojenim izvajanjem in z dodatno strokovno pomočjo, do katere so upravičeni učenci s težjimi in težkimi oblikami SUT, ki jih imenujemo primanjkljaji na posameznih področjih učenja (PPPU), in izpolnjujejo kriterije (Kriteriji 2015). Ta skupina učencev potrebuje individualno ali skupinsko dodatno strokovno pomoč (DSP) za premagovanje primanjkljajev, ovir oz. motenj, ki obsega korekcijo, razvijanje ustreznih kompenzatornih, kognitivnih, metakognitivnih in motivacijskih strategij v okviru samoregulacijskega učenja (SRU), spodbujanje izvršilnega funkcioniranja, spomina in pozornosti ter področij potencialov (Černe 2020). Učencem, rizičnim za razvoj disleksije, disortografije in disgrafije, in učencem z že diagnosticirano disleksijo, disortografijo in disgrafijo v **prvem triletju** svetujemo vsakodnevno, vztrajno in sistematično **izvajanje aktivnosti, ki razvijajo temeljne spretnosti branja in pisanja** (povzeto po Černe 2002), in sicer aktivnosti za razvoj velikih gibov, sproščanje roke pred ali med pisanjem, moč in kontrolo finomotoričnih gibov, tekočnost pisanja, lineacijo, razvoj taktilne občutljivosti, dinamičen tritočkovni prijem pisala, orientacijo, avtomatizacijo oblike simbolov z uporabo veččutnega učenja, vizualno pozornost, vizualno pomnjenje in vizualno-motorično koordinacijo, bralno tekočnost, točnost, bralno motiviranost in bralno razumevanje, avditivno razločevanje, pomnjenje in avditivno pozornost ter fonološko zavedanje. V **drugem in tretjem triletju ter v kasnejših obdobjih šolanja** svetujemo učenje učinkovitih strategij zapisovanja (uporaba ključnih besed in miselnih vzorcev, učenje deset-prstnega slepega tipkanja) ter strategij za krepitev bralne tekočnosti, točnosti, bralne motivacije ter razumevanja. Toda še vedno svetujemo krepitev temeljnih spretnosti, ki še niso usvojene, in pomoč pri urejanju zapiskov. Pomoč učitelja na vseh stopnjah pomoči se na prvih treh stopnjah kontinuuma pomoči strokovno dokumentira kot dnevnik ali kronika **Izvirnega delovnega projekta pomoči** (IDPP), na peti stopnji kontinuuma pomoči pa kot **individualiziran program** (IP). Pri tem ni pomembna samo kontinuiteta dela, temveč tudi način sodelovanja (soustvarjanje učencev, učiteljev in drugih strokovnih delavcev ter staršev).

V **srednješolskem izobraževanju** je dijak z vztrajajočo disleksijo, disortografijo in disgrafijo lahko usmerjen v srednješolski program s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo. DSP poteka v funkciji vključevanja v novo šolsko okolje, podpore in razbremenitve dijaka ob pojavljanju sekundarnih čustvenih težav, podpore pri dvojni izjemnosti, podpore pri dogovarjanju z učitelji glede prilagoditev pri pouku (funkcija samozagovornišva) (Mrvčić 2016; Wehmeyer, Field, 2007) in usvajanja izvršilnega funkcioniranja ter SRU. Učna pomoč se izvaja tako v osnovnošolskem kot srednjem poklicnem izobraževanju. Namenjena je poučevanju pri učnih predmetih, kjer primanjkljaji učenca ali dijaka pomembno ovirajo. V srednješolskem izobraževanju se izvajajo zlasti metodično-didaktične prilagoditve, prilagoditve pri preverjanju in ocenjevanju znanja ter prilagoditve pri opravljanju mature (prilagoditve načina opravljanja izpita, gradiva za izpit, uporaba posebnih pripomočkov in prilagoditve načina ocenjevanja) (Pravilnik 2014). Prilagoditve se spreminjajo glede na posameznikov razvoj in napredek.

3 Prilagoditve pri pouku

Prilagoditve na ravni šole vključujejo dejavnosti, ki podpirajo in zagotavljajo inkluzivno naravnost šole, spodbujajo pozitivno klimo za sprejemanje učencev s posebnimi potrebami, omogočajo razvoj močnih področij in potencialov vseh učencev in spodbujajo partnersko sodelovanje strokovnih delavcev s starši, z okolico in s strokovnimi ustanovami. Poleg prilagoditev na ravni šole in razreda potrebujejo učenci in dijaki s SUT branja in pisanja tudi prilagoditve, ki jim omogočajo lažje sledenje pouku in izkazovanje znanja. O prilagoditvah se izvajalci DSP in učitelji pogovorijo z učenci, dijaki in starši ter jih zapišejo v IP.

Prilagoditve učnega procesa in uporaba tehnično-didaktičnih pripomočkov

- Za učence in dijake s SUT je pomembna organizacija prostora (znan, dogovorjen sedežni red, zagotavljanje ustrezne višine učne klopi in stola, ki omogočata optimalno držo telesa pri sedenju in zapisovanju, upoštevanje prostora, ki omogoča boljšo osredotočenost na učno delo, upoštevanje potrebe učenja po modelu, delo v paru z učencem, ki lahko spodbuja, urejen učni kotiček, npr. prostor za umirjanje; polica, kjer so zbirke pojmov).
- Organizirano in strukturirano učno okolje predstavlja tudi ustrezno razvita odnosna in čustveno-socialna kompetenca učitelja, ki spodbuja razvoj socialnih in čustvenih kompetenc učencev (Vidmar 2018) ter posledično razvoj učenčeve samoregulacije čustvovanja.
- Predvidljivo učno okolje predstavlja tudi strukturirani materiali, delovni listi, ki naj bodo oblikovani tako, da učenec ali dijak minimalno zapisuje (dopolnjuje,

podčrtuje, povezuje dejstva); spodbujajo naj postopna usvajanja proceduralnih znanj ter samokontrolo.

- Opomniki, grafične in vizualne opore (npr. učne kartice s pravopisnimi pravili, abecedo, slikovnimi oporami vizualno podobnih grafemov) omogočajo zapornitev zaporedja korakov, napoved naslednjega koraka, vračanje na prejšnje korake, opazovanje že uporabljenih strategij, samoevalvacijo ter ponotranjanje. Slike, grafi, preglednice in diagrami podpirajo pisno izražanje.
- Kartončki s pravili, definicijami, formulami in novimi pojmi ter slovarčki novih besed omogočajo boljšo zapornitev ter olajšajo spominski priklic. Vse pripomočke oziroma didaktične materiale, ki jih je učenec ali dijak uporabljal pri pridobivanju in utrjevanju znanja, lahko uporablja tudi v situacijah preverjanja in ocenjevanja znanja, kar narekuje strokovno mnenje ter vsakoletno osvežen individualiziran program.
- Učenec ali dijak lahko uporablja prilagojene zvezke s pastelno barvo papirja in povečanimi razmiki med vrsticami. Uporablja naj prilagojene liste za pisanje (črtasti listi s tridelnimi pomožnimi črtami; črtasti listi s poudarjenimi ali barvnimi vodoravnimi črtami; črtasti listi z navpičnima črtama na obeh straneh lista za pravilno pisanje od roba do roba).
- Učenec ali dijak naj uporablja izročke ali povzetke učne snovi, ki jih pripravi izvajalec DSP v sodelovanju z učiteljem. Učencu ali dijaku so v pomoč pri prepisovanju učne snovi in domačem učenju.
- Učenec ali dijak naj uporablja pisala in nastavke za pisanje, ki omogočajo ustrezen tritočkovni prijem. Avtomatiziran prijem pisala vpliva na hitrejši in bolj čitljiv zapis ter odpravlja bolečine v roki.
- Učenec ali dijak naj po potrebi uporablja ustrezne računalniške programe in računalniško opremo (orodja za pravilno črkovanje in glasovno izgovarjavo, ki ob zapisu omogočajo zaznavanje napak), snemalnike zvoka pri DSP (za snemanje razlage učne snovi in učenja izgovarjave tujih besed). Na pobudo učitelja, izvajalca DSP ali lastno pobudo naj ima možnost fotokopiranja in/ali fotografiranja obsežnejših učnih vsebin.

Metodično-didaktične prilagoditve

- Svetujemo, da učitelj usmerja učenčevo ali dijakovo pozornost in ga spremlja. Povpraša naj ga o sledenju trenutni šolski snovi, preveri njegovo razumevanje definicij in navodil nalog. Povabi naj tudi druge učence ali dijake, da navodilo ali definicijo s svojimi besedami ponovijo ali jo zapišejo na tablo. Na tak način

učenca ali dijaka s SUT ne izpostavlja pred razredom; različni učenci pa naj ponovijo navodilo, kar bo koristilo vsem. Pozornost usmerja tudi z glasom, dotikom, dogovorjenim znakom ali z očesnim stikom.

- Uporablja preprosta, enoznačna navodila. Kompleksna navodila ali vprašanja razdeli na podvprašanja. Navodila po potrebi ponovi.
- V pouk vključuje aktivno, sodelovalno ter veččutno poučevanje (npr. uporaba več slikovnega gradiva ter manj prepisovanja učne snovi). Učitelj nudi dodatno razlago ključnih pojmov z namenom njihove lažje umestitve v predhodno pridobljeno šolsko snov, boljše zapomnitve in lažjega priklica.
- Učitelj nudi učencu, dijaku in staršem hitre, formativne povratne informacije.
- Učenca ali dijaka z disleksijo ne izpostavlja glasnemu branju pred razredom, razen če si tega učenec ali dijak sam želi. Učitelj naj spodbuja uporabo bralnih ravnil, branje knjig, ki so oblikovane za osebe z disleksijo, ter poslušanje zvočnih knjig.
- Opazuje, ali učenec ali dijak lahko prepíše vso učno snov in ali sledi narekovani enoti. Povpraša ga, ali potrebuje dopolnitev zapiskov.
- Ob vztrajajoči disgrafiji naj učenec ali dijak za pisanje domačih nalog, referatov ali za zapis učne snovi uporablja računalnik ob predpostavki, da pri pouku ostane aktiven in zapiše toliko učne snovi, kot zmore.
- Učitelj pri učencu ali dijaku z disgrafijo dovoljuje tip pisave, ki je najbolj avtomatiziran. Z učencem ali dijakom se dogovori za označevanje velikih začetnic.
- Učenec ali dijak naj ima možnost podaljšanega časa za zapis učne snovi, narek, samostojen zapis, usvajanje opismenjevalnih spretnosti in usvajanje pravopisnih pravil.
- Učitelj naj se s starši in učencem dogovori o prilagoditvi obsega domače naloge, zlasti v dneh, ko je učenec povečano utrudljiv ali slabše energetsko opremljen.

Prilagoditve pri preverjanju in ocenjevanju znanja

- Preverjanje in ocenjevanje znanja naj poteka v individualni situaciji, majhni skupini ali ob pojavljanju tesnobe (anksioznosti), pred poukom, skupaj s prijateljem/prijateljico, v »tistem kotičku« ali zunaj oddelka, s spodbudo in razbremenitvijo.
- Oblika preizkusov znanja in delovnih listov naj bo prilagojena učencem in dijakom z disleksijo. Svetujemo levostransko poravnavo, 1,5 do dvakratni razmik med vrsticami, ki omogoča lažje sočasno sledenje s prstom in očesom ter lažjo

orientacijo v vrstici, velikost črk od 12 do 18 pik, uporabo ustrezne tipografije (Arial, Tahoma, Verdana, Calibri, Comic Sans, Helvetica, Courier), dolžino vrstic s 60 do 70 znaki, krem, pastelno rumeno, svetlo zeleno ali sivo belo barvo papirja, ki naj bo mat in dovolj debel, da besedilo ne proseva na drugo stran, in temno zeleno ali temno modro barvo pisave. Pomemben je tudi pregleden način oblikovanja, večji razmiki med nalogami, poudarjene ključne besede v navodilih, več grafičnih in barvnih opor, odprti tip vprašanj, več vprašanj izbirnega tipa in več nalog prepoznavanja in povezovanja. Pri učencih in dijakih z disgrafijo svetujemo naslednje prilagoditve preizkusov znanja in delovnih listov: pregleden način oblikovanja, povečan tisk, večje razmike med vrsticami, strukturiran prostor za odgovore, ki vključuje črtovje, uporabo separiranih nalog (npr. vsaka naloga na svojem listu) ter več grafičnih in barvnih opor.

- Toleranca specifičnih napak: inverzij – prevrnitev fonemov in grafemov v navpični smeri (u-n, p-b, d-g, a-e, l-j), zrcaljenje števk; reverzij (prevrnitev v vodoravni smeri: b-d, p-g); metatez (prestavitev posameznih grafemov, zlogov v besedi, sprememb vrstnega reda), premestitve števk v številu in maličenj besed. Pisni odgovori, ki jih učitelj ne zna prebrati, naj se vrednotijo šele, ko jih učenec ali dijak ustno obrazloži. Svetujemo, da učitelj ne ocenjuje oblike, grafomotorične izvedbe, čitljivosti in pravopisa v zvezkih učencev s SUT branja in pisanja ter naj ne popravlja vseh napak z rdečo barvo, kar zmanjšuje učenčevo motivacijo. Pri pregledu zvezka naj napiše formativno povratno informacijo.
- Pri zaključevanju ocene svetujemo poudarek na ustnem ali pisnem preverjanju znanja ali na alternativnih načinih izkazovanja znanja (izdelava plakata, raziskovanje v skupinah, ustna predstavitev vsebine pred razredom ali v mali skupini, kvizi in tekmovanji, igre vlog, razprave in okrogle mize, delo z računalnikom ter risanje) (Reid, Green, 2012).
- Svetujemo dogovorjeno datumsko, časovno in vsebinsko preverjanje in ocenjevanje znanja, preverjanje in ocenjevanje znanja v dveh delih z vmesnim odmorom za gibanje, oksigenacijo in hidracijo ali možnost podaljšanega časa.

Prilagoditve, ki jih učitelj uporablja v dogovoru s SRP, učencem ali dijakom in starši ter na podlagi lastnega opazovanja, omogočajo učencu ali dijaku, da izkaže znanje kljub primanjkljajem. S prilagojenim ocenjevanjem učitelj ocenjuje učenčevo ali dijakovo znanje, ne pa njegovega primanjkljaja. Upoštevanje in izvajanje prilagoditev v svojem bistvu pomeni razumevanje nevrobiološke osnove motnje, upoštevanje dostojanstva učenca ali dijaka s SUT ter vpliva na razvoj pozitivne samopodobe, ki je varovalni dejavnik, da ne prihaja do razvoja sekundarnih čustveno-vedenjskih težav. Z upoštevanjem in izvajanjem prilagoditev učitelj upošteva njegove posebne vzgojno-izobraževalne potrebe in njegovo enkratno osebnost. Z upoštevanjem in izvajanjem prilagoditev učitelj sporoča

tudi staršem, da upošteva dostojanstvo njihovega otroka, da spoštuje njihov vsakodnevni napor in trud ter jim pomaga pri lažjem sprejemanju in soočanju z otrokovimi primanjkljaji. S svojim delovanjem nevsiljivo vzpostavlja zaupanje in aktivira partnerski odnos.

4 Zaključek

Učenci in dijaki z disleksijo, disortografijo in disgrafijo potrebujejo ustrezno obravnavo, korekcijo ali podporo pri razvoju akademskih veščin ter SRU, ki naj bo skladna z njihovimi posebnimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami, rezilientnostjo in podporno mrežo v okolju, ob upoštevanju izstopajočih močnih področij, ki vplivajo na kompenzacijo primarnih SUT, na oblikovanje pozitivne samopodobe in na prihodnjo poklicno usmeritev.

VIRI IN LITERATURA

- BJELICA, Jadranka, 2009: *Kako prepoznati disleksiju – simptomi disleksije*. Ada Pavlič Cottierro (ur.): *Disleksija*. Zagreb: Hrvatska udruga za disleksiju. 56–67.
- CAROLL, Julia. M., MAUGHAN Barbara, GOODMAN, Robert in MELTZER, Howard, 2005: Literacy difficulties and psychiatric disorders: evidence for comorbidity. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46/5. 524–532.
- ČERNE, Tanja, 2002: Obravnavo otroka in mladostnika s specifično motnjo branja in pisanja. Nataša Končnik Goršič in Marija Kavkler (ur.): *Specifične učne težave otrok in mladostnikov – Prepoznavanje, razumevanje, pomoč*. Ljubljana: Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše Ljubljana. 135–154.
- ČERNE, Tanja, 2006: Skupinsko učenje pri specifičnih motnjah jezika, branja in pisanja. Marija Kavkler (ur.): *Otroci in mladostniki s specifičnimi učnimi težavami – spodbujanje, podpiranje in učinkovita pomoč: zbornik prispevkov/ Druga mednarodna konferenca o specifičnih učnih težavah v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo Bravo. 194–196.
- ČERNE, Tanja, 2020: *Vpliv tipa intervencijskega treninga na učno motivacijo mlajših mladostnikov z disleksijo*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- FERLEŽ, Mojca, 2016: *Analiza zapisa nareka pri otrocih z govorno-jezikovnimi motnjami*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.
- GOLUBOVIĆ, Slavica, 2011: *Disleksija, disgrafija, dispraksija*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- GYÖRFI, Anna, SMYTHE, Ian, 2010: *Dyslexia report. Dyslexia in Europe: a pan-european survey*. [https://doi: tprofiler.co.za/media/13299/dyslexia_report_2010_final_mep.pdf](https://doi.org/10.1080/13670069.2010.500000)
- KATUSIC, Slavica K., COLLIGAN, Robert C., WEAVER, Amy L., BARBARESI, William J., 2009: The forgotten learning disability: epidemiology of written-language disorder in population-based birth cohort (1976–1982), Rochester, Minnesota. *Pediatrics*, 123(5), 1306–1313.
- KAVKLER, Marija, MAGAJNA, Lidija, ČAČINOVIČ VOGRINČIČ Gabi, PEČJAK, Sonja, KLUG, Mojca, VERNIK, Herman, BREGAR GOLOBIČ Ksenija, 2003: *Navodila za izobraževalne programe s prilagojenim izvajanjem in dodatno strokovno pomočjo za devetletno osnovno šolo*

– Navodila za delo z učenci s primanjkljaji na posameznih področjih učenja. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

Kriteriji za opredelitev vrste in stopnje primanjkljajev, ovir oz. motenj otrok s posebnimi potrebami. Otroci s primanjkljaji na posameznih področjih učenja (2015). <http://www.zrss.si/pdf/Kriteriji-motenj-otrok-s-posebnimi-potrebami.pdf>

MAGAJNA, Lidija, KAVKLER Marija, ČAČINOVIC VOGRINČIČ, Gabi, PEČJAK, Sonja, BREGAR GOLOBIČ, Ksenija, 2008: *Koncept dela: Učne težave v osnovni šoli*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

MAUGHAN, Barbara, CARROLL, Julia, M., 2006: Literacy and mental disorders. *Current Option in Psychiatry*, 19, 350–354.

MRVČIČ, Barbara, 2016: *Pomen učenja in razvijanja samozagovorniških spretnosti pri učencih s primanjkljaji na posameznih področjih učenja*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Pravilnik o načinu izvajanja mature za kandidate s posebnimi potrebami. Uradni list RS, št. 48/10 in 82/14.

REID, Gavin, GREEN, Shannon, 2012: *100 idej v pomoč učencem z disleksijo*. Ljubljana: Institut Scientis.

Zakon o usmerjanju otrok s posebnimi potrebami – ZUOPP – 1 (2011). Uradni list RS, št. 58/201, št. 40/2012.

WEHMEYER, Michael L., FIELD, Sharon L., 2007: *Self-determination. Instructional and assessment strategies*. Thousand Oaks: Corwin Press, A Sage Publications Company.

Slovenščina na splošni maturi 2024

Bernarda Lenaršič

David Puc

Igor Saksida

Irena Velikonja Kolar

Državni izpitni center (RIC), Državna predmetna komisija za slovenščino za splošno matura

bernarda.lenarsic@gimkr.si; david.puc@stanislav.si; igor.saksida@guest.arnes.si; irena.velikonjakolar@sentvid.org

Novosti v Predmetnem izpitnem katalogu za splošno matura – slovenščina

V članku predstavljamo novosti, ki jih prinaša prenovljeni Predmetni izpitni katalog za splošno matura pri predmetu slovenščina (veljaven od 2024). Pri IP 1 so se spremenila navodila za pisanje esejske naloge in ocenjevanje eseja. Katalog uvaja t. i. temeljne jezikoslovne pojme, ki natančneje opredeljujejo vsebine in poimenovanja, ki se preverjajo v IP 2. Pri ustnem delu izpita je temeljna novost v tem, da je vanj vključen učitelj tudi kot sestavljavec izpitne naloge, s čimer je poudarjena njegova avtonomija.

Leta 2022 je izšel prenovljeni *Predmetni izpitni katalog za splošno matura – slovenščina* (v nadaljevanju PIK), ki se bo uporabljal od spomladanskega izpitnega roka 2024 (dokler ne bo določen novi). Na splošni maturi dijaki svoje zmožnosti in znanje, pridobljene pri pouku slovenščine, dokazujejo s pisanjem šolskega eseja (IP 1), z usmerjeno razčlenbo izhodiščnega besedila in tvorbo krajšega neumetnostnega besedila (IP 2) ter z ustnim izpitom¹ (prim. PIK 2022: 6–7). Pri vseh delih izpita so deleži taksonomskih stopenj enaki: po 20–30 % nalog je na I. in III. taksonomski stopnji, največ 50–60 % jih je na II. taksonomski stopnji (prim. PIK 2022: 10). Novi katalog prinaša novosti pri vseh delih maturitetnega izpita, pri čemer se niso spremenile vsebine in cilji, saj ti izhajajo iz veljavnega učnega načrta za gimnazije iz leta 2008, pač pa novi katalog prinaša spremembe predvsem na ravni načina preverjanja ciljev, doseženih pri pouku slovenščine.

Temeljni razlogi za prenovo so bili: povečanje avtonomije učiteljev, ki pripravljajo dijake na matura; spodbujanje sodobnega komunikacijskega pouka, pri katerem učitelji poglobljeno in procesno obravnavajo (izbrane) učne vsebine, učinkoviteje dosežajo procesnorazvojne cilje pouka slovenščine ter s tem bolj kakovostno pripravljajo dijake na reševanje nalog na III. taksonomski stopnji; in izboljšanje kakovosti ocenjevanja na maturi, kar vključuje tako preverjanje in ocenjevanja znanja na višjih taksonomskih

1 Posamezni deli izpita imajo različne deleže skupne ocene: IP 1 50 %, IP 2 30 % in ustni del 20 %.

stopnjah kot pravičnejše ocenjevanje kandidatove jezikovne zmožnosti (predvsem pri eseju). Novosti, ki jih uvaja novi katalog, pregledno predstavljamo v nadaljevanju.

1 Novosti pri šolskem eseju

Šolski esej se z nekoliko dopolnjenimi vsebinami in cilji glede na prejšnji katalog (prim. PIK 2022: 17) razvija v smer reševanja problema/izziva, in sicer s spremenjenimi smernicami oz. navodili za pisanje. Temu smo prilagodili tudi način ocenjevanja vsebine. Poleg tega smo že na spomladanskem roku mature 2022 (skladno s starim katalogom) uvedli nov način ocenjevanja jezika, ki je usmerjen na ugotavljanje razvitosti jezikovne zmožnosti dijakov.

1.1 Navodila za pisanje eseja: razlogi za spremembe in njihov učinek

S šolskim esejem na maturi se poleg razvitosti dijakove jezikovne zmožnosti preverja tudi razvitost literarnobralne zmožnosti, zato bodo navodila za pisanje eseja zastavljena bolj problemsko, in sicer najprej z naslovom, ki nakazuje temo in omogoča oblikovanje samostojne teze, nato pa tudi z bolj odprtimi nalogami, ki piscem omogočajo izbiro znotraj množice vsebinskih elementov predpisanega maturitetnega sklopa (in ne zahtevajo več točno določenih (reproduktivnih) podatkov iz literarnih del), ter s premišljeno zastavljenimi nalogami na III. taksonomski stopnji, ki so usmerjene v vrednotenje, presojanje in aktualizacijo.

Razlogi za to spremembo so različni, a med seboj povezani. (1) Predvsem literarnobralno zmožnejši dijaki so »stare« esejske smernice dojemali kot navodila za reprodukcijo nekaterih besedilnih prvin, zlasti zgodbe in karakterizacije (povzemanje ključnih dogodkov in oznak književnih oseb), kar ustreza razumevanju (II. taksonomska stopnja), ne pa osebnemu vrednotenju vsebine prebranega (III. taksonomska stopnja) – še več, med pripravo na pisanje eseja so jim učitelji celo svetovali, da naj lastnega mnenja in stališč o književni problematiki v esej raje ne vključijo.² Bržkone je tudi to eden od razlogov, zakaj so študentje prvih letnikov v anketi o maturi večinoma ocenili, da matura ne spodbuja dijakov k doseganju ravni jezikovnega in književnega znanja, potrebnega za uspešen študij na univerzi, in da ne vpliva na kakovost pouka (Saksida 2019). (2) Pretežno na poznavanju besedilnih podatkov zasnovana navodila so v nasprotju s temeljnimi izhodišči, ki so jih predstavili strokovnjaki ob uvajanju mature, pa tudi v nasprotju s sodobnimi ugotovitvami in priporočili teorije branja. Tako v publikaciji *Esej in šolski esej* D. Poniž poudarja povezanost poznavanja vsebine, o kateri esejist piše,

² Maturant Vid Kavčič je za *Nedeljski dnevnik* povedal: »Naša matura ne preverja novih idej, ne spodbuja kritičnosti in sposobnosti razmišljanja, ampak od dijakov zahteva bolj ali manj faktografsko znanje, pri slovenščini pa do nedavnega predvsem obnovo zapisov iz maturitetnih priročnikov, torej skrajšanih verzij knjig.« (Bucik Ozebek 2022).

in osebnega pogleda, ki vključuje dialoškost in celo polemičnost, N. Barbarič ocenjuje, da šolski esej združuje poznavanje besedil, osebna stališča do njih in ustrezno pot za dokazovanje lastnega mnenja, M. Štrancar pa na podlagi Bloomove taksonomije navede različne zmožnosti, ki jih mora pisec pokazati v eseju – te zajemajo analizo, sintezo, razumevanje in znanje ter uporabo in vrednotenje (Poniž, Barbarič, Štrancar 1993). Podobno povezavo besedil, konteksta in bračevega odziva je najti tudi v sodobnejših didaktičnih prispevkih, npr. v poudarjanju procesnosti priprave na pisanje eseja v okviru šolske interpretacije: doživljajsko odzivanje, vrednotenje, poznavanje in razumevanje ter analiza besedil, primerjanje, uvrščanje in izražanje (Krakar Vogel 2006: 14–20). (3) V esejskih navodilih pred prenovo se je premalo pozornosti namenjalo nalogam na III. taksonomski stopnji, ki zahtevajo vrednotenje, problemsko in medbesedilno obravnavo besedil z razlaganjem in utemeljevanjem vrednostnih meril ter aktualizacijo (PIK 2022: 10; prim. tudi UN 2008: 16).

Da bi se izognili strukturi esejskih naslovov, v katerih je tretja, brez dvoma ključna stopnja odzivanja na prebrano, le neobvezen, poljuben dodatek k reprodukciji naučenega, je možno in smiselno esejski naslov zasnovati tako, da že na začetku spodbuja vrednotenjske odzive; ti nato dijaka vodijo k postavljanju lastne osnovne teze eseja (kot odziv na esejski problem) in na njeno dokazovanje z ustrežno argumentacijo, ki je podprta s poznavanjem in razumevanjem besedil. Esejski naslov te vrste je bil že oblikovan na spomladanskem izpitnem roku leta 2022. Rezultati mature s spomladanskega roka 2022 so pokazali, da so dijaki zmožni pisati take eseje, naslovi z jasno oblikovanim vrednotenjskim pristopom pa tudi uspešno ločujejo bolj zmožne dijake od manj zmožnih, kot je razvidno iz poročila predmetne komisije. Indeks težavnosti vsebinskega dela za razpravljalni esej je bil 0,66 – v primerjavi z letom poprej (0,69) je bil esej nekoliko zahtevnejši. Zahtevnost vsebinskih postavk je bila različna, indeksi težavnosti se gibljejo od 0,49 do 0,81; indeksi ločljivosti pa so tako rekoč idealni, saj se gibljejo med 0,39 in 0,51 (Velikonja Kolar, Šekli 2022: 18) Predvsem vrednotenjske smernice so boljje razločevale med kandidati različnih zmožnosti, kar pomeni, da so lahko dijaki, sposobni kritičnega literarnega branja, boljje pokazali svoje osebno vrednotenje prebranega.

Da dijake usposobimo za pisanje kakovostnega eseja, je treba nekoliko spremenjenemu pristopu h književnosti na maturi prilagoditi tudi pouk. Problemski pristop k besedilom tematskega sklopa namreč ne zahteva naučenih interpretacij (oz. obnov prebranega), ampak branje književnosti (in nato na maturi esejskih smernic) razume kot književni problem, ki ga je mogoče (ali celo nujno) reševati na več načinov. Tak pristop je del komunikacijskega pouka, saj brez diskusije in drugih sodelovalnih metod književnega problema ni mogoče rešiti. »Problemsko-ustvarjalno učno načelo izhaja iz postavljanja problemov: to spodbudi učenčevo zanimanje in radovednost, ustvarja konfliktno situacijo, izziva dileme, terja opredeljevanje ter postavljanje hipotez.« (Žbogar 2013:

93.) Posledica izbire te vrste pouka je sprememba učnih metod, predvsem izbira raznovrstnih, v samostojno poglobljeno in osebno branje usmerjenih dejavnosti; učna metoda namreč določa delo učencev in učitelja pri pouku, posebno vlogo pa pri njihovi izbiri igrajo značilnosti, zmožnosti, predznanje, izkušnje in interesi učencev (Valenčič Zuljan, Kalin 2020: 7–13). Problemski pristop je utemeljen na raznovrstnosti metod – poleg učiteljeve razlage, ki je v nasprotju s hitro dostopnimi, a tudi nepreverjenimi in lahko celo strokovno pomanjkljivimi informacijami na spletu »strokovno verodostojna, in omogoča spoznavanje didaktično predelanih vsebin, ki jim učenci lažje sledijo« (prav tam: 18)«, je smiselno za spodbujanje samostojnega raziskovalnega dela dijaka in sodelovalnega učenja v skupini uporabljati še metodo pogovora (npr. o aktualnosti teme besedil), diskusije (soočanje različnih mnenj o prebranem) in ustvarjalne dejavnosti in reševanje književnih problemov (Žbogar 2013: 96–118). Pri tovrstnih metodah učitelj seveda ni »odsoten«, ampak skupino vodi, organizira ustrezne dejavnosti, predvsem pa kot bralni model prikaže ustrezne bralne strategije poglobljanja prvotnega subjektivnega bralnega doživetja in reševanja problemskih vozlišč v besedilih ter tako s svojimi mladimi sogovorniki razvija divergentno mišljenje. Obenem jih uči, kako slediti esejskim smernicam in oblikovati sprva osnutek in kasneje maturitetni esej v celoti – in sicer predvsem po naslednjih temeljnih korakih: podrobno branje smernic (vse je pomembno, tudi ločila); prepoznavanje dvoumnosti oz. spodbud za divergentnost pri reševanju esejskega problema, nakazanega v smernicah; oblikovanje osnutka za esej, pri katerem se pokaže poznavanje pomena usmerjevalnih glagolov, navedenih in predstavljenih v novem izpitnem katalogu (PIK 2022: 53–54), in možnost njihove povezave z esejskim problemom; postavitve tez in podtez (na podlagi esejskega problema);³ uporaba znanja (oz. podrobnega poznavanja besedil) za dokazovanje teze in podtez; sinteza in ovrednotenje sporočilnosti besedil v sklepu.

1.2 Ocenjevanje eseja: vsebina in jezik

Pri ocenjevanju eseja smo že na spomladanskem roku mature 2022 uvedli spremembe, ki se nanašajo tako na ocenjevanje vsebine kot jezika.

Ocenjevanje vsebine: Navodila za ocenjevanje vsebine so po novem sestavljena iz dveh delov: iz specifikacijske tabele in navodil za ocenjevanje.⁴ Specifikacijska tabela opiše esejsko nalogo kot celoto: naslov, navodila za pisanje in razčlenitev esejskih smernic na taksonomske stopnje, predvidene kognitivne dejavnosti in točke. Navodila za ocenjevanje ne ponujajo več »idealne« ubeseditve posamezne esejske smernice (kot je to bilo prej), ampak praviloma alinejno nanizajo nabor možnih rešitev za posamezno

³ Pot do šolskega eseja je kompleksno in na primerih besedil iz učnega načrta (Ivan Tavčar: *Visoška kronika*; Prežihov Voranc: *Samorastniki*) predstavljena v učenem gradivu *Kako pišemo šolski esej* (Doljak, Irena, Velikonja Kolar, Irena: *Kako pišemo šolski esej*. Ljubljana: Državni izpitni center, 2022).

⁴ Primer navodil za ocenjevanje eseja je v Predmetnem izpitnem katalogu na str. 46–49.

smernico in predstavijo razčlenjenost točkovanja znotraj posamezne postavke. Tako strukturirana navodila omogočajo ocenjevalcu, da se osredini na dijakovo izpeljavo misli znotraj posamezne postavke in v eseju kot celoti, saj ni več obremenjen z idealnim vzorčnim primerom. V navodilih za ocenjevanje so tudi jasno označene taksonomske stopnje posameznih nalog, tako da ocenjevalec lažje presoja, na kateri ravni je dijak reševal nalogo. Ocenjevanje je prilagojeno do te mere, da dijak, ki nalogo, zastavljeno sicer na višji taksonomski stopnji, zaradi svoje manj razvite literarnobralne zmožnosti rešuje na nižji stopnji, ne izgubi vseh točk (kot se je lahko zgodilo pri prejšnjem načinu ocenjevanja), pač pa je v navodilih za ocenjevanje določeno, kolikšen delež točk lahko prejme za reševanje na nižji stopnji od predvidene (prim. PIK 2022: 46–49). Navodila za ocenjevanje torej upoštevajo različno razvitost literarnobralne zmožnosti dijakov, s čimer je dosežena dovolj visoka ločljivost vsebinskega dela eseja: indeks ločljivosti za vsebino razpravljalnega eseja je bil 0,56, za vsebino interpretativnega eseja pa 0,60 (Velikonja Kolar, Šekli 2022: 17, 19). Z vsemi temi spremembami smo zunanjim ocenjevalcem bistveno olajšali presojo o kakovosti vsebine eseja; natančnost navodil pa prispeva tudi k bolj poenotenemu ocenjevanju.

Ocenjevanje jezika: Spremembe, povezane z ocenjevanjem jezika v šolskem eseju, so bile strokovni javnosti večkrat predstavljene že pred njihovo uvedbo⁵ in so nasledek večletnega raziskovalnega dela, zato so premišljene in strokovno utemeljene. Izkazalo se je, da način ocenjevanja jezika, kakor je bil postavljen ob uvedbi mature in do leta 2022 ostal praktično nespremenjen, ni več zagotavljal veljavnega in zanesljivega ocenjevanja ter tudi ni imel ugodnega učinka na pouk. Neustreznost ocenjevanja so vsako leto izkazovali tudi indeksi objektivnosti in težavnosti: najmanj objektivno so ocenjevalci ocenjevali slog in zgradbo eseja; najtežja za dijake je bila jezikovna pravilnost, pri kateri so dosegali okoli 25 % točk, najlažja pa zgradba, pri kateri so dosegali približno 80 % točk. Tako ocenjevanje ni bilo veljavno, ker dejansko ni merilo jezikovne zmožnosti dijakov, ampak je le štelo (jezikovne, slogovne in zgradbene) napake, na podlagi števila napak pa se je odštelo določeno število točk – sistem je pripeljal do tega, da so po kakovosti zelo različni eseji dobili npr. za jezikovno pravilnost 0 točk. Povedano drugače: statistika je pokazala, da so bili vsi kandidati pri jezikovni pravilnosti ocenjeni z nezadostno oceno. Uvedba drugačnega načina ocenjevanja je bila zato nujna.

Od leta 2022 jezik v šolskem eseju ocenjujemo po opisnikih.⁶ Manj je pomembna količina napak, pozornost je usmerjena bolj na raznovrstnost in »težo« napak. Jezik eseja tako

5 Člani DPK SM za slovenščino so spremembe predstavljali na seminarjih v organizaciji Zavoda za šolstvo jeseni 2021 in 2022 ter na posebnem seminarju, namenjenem vsem učiteljem slovenščine, v organizaciji Državnega izpitnega centra spomladi 2022 pred uvedbo sprememb pri ocenjevanju eseja na maturi. Nagovorjena strokovna javnost je uvedbo sprememb pri ocenjevanju podprla, z uvedenimi spremembami je bila zadovoljna, kar kažejo tudi rezultati ankete, ki jo je opravil Državni izpitni center jeseni 2022.

6 Merila za ocenjevanje jezikovne pravilnosti, besedišča in sloga povedi ter zgradbe so objavljena v Predmetnem izpitnem katalogu na str. 50–52.

ocenjevalci presojaajo bolj celostno (prejšnji sistem je bil bolj »lektorski«, saj se je le beležilo količino napak), pri čemer je v ospredju presoja o razvitosti sporazumevalne zmožnosti kandidata (kar je tudi skladno z UN, s čimer se zagotavlja veljavnost ocenjevanja). Ocena jezika je razdeljena na tri postavke: jezikovna pravilnost, slog in zgradba – gre za tradicionalno delitev, ki je bila sprejeta že ob uvedbi mature in je zaradi ukoreninjenosti v naš šolski prostor nismo spreminjali. Za razliko od prejšnjega sistema pa smo vsako ocenjevalno postavko razdelili na dva dela, kar omogoča večjo samokontrolo ocenjevalcev in tudi preglednost ocene, hkrati pa je tako ocenjevanje tudi pravičnejše do dijakov.⁷ Pri jezikovni pravilnosti (pravopis in slovnica) opazujemo besedilo na mikroravni ter ocenjujemo razvitost jezikovne zmožnosti (tj. pravopisne, poimenovalne/besedne in slovnične zmožnosti), pri slogu (besedišče in slog povedi) opazujemo besedilo na mikro- in makroravni ter ocenjujemo slogovno zmožnost (tj. jezikovne izbire na ravni besedišča in skladnje ter njihovo primernost glede na esej kot besedilno vrsto in okoliščine pisanja), pri zgradbi (zunanja in notranja) opazujemo besedilo na makroravni in ocenjujemo predvsem besedilno zmožnost. Prednost novega načina ocenjevanja je tudi bolj natančna opredeljenost jezikovnih elementov, ki se ocenjujejo znotraj posamezne postavke. Uvedene spremembe so se pokazale kot ustrezne, saj so bili rezultati jezikovnega dela eseja na maturi 2022 bistveno višji kot leto poprej: pri jeziku so kandidati leta 2022 dosegli v povprečju 68,3 %, leto poprej pa le 51,3 %. Višji rezultat ne pomeni, da kandidati znajo oz. zmorejo več, pač pa da ocenjevanje, ki je bolj usmerjeno k celoti in ki upošteva vrsto in pogostnost napak ter predvsem dobre plati esejske naloge, bolj zanesljivo meri sporazumevalno zmožnost. Rezultati na eni strani tudi bolj natančno pokažejo, na katerih področjih imajo dijaki dejansko primanjkljaje (najmanj obvladajo pravopisna in slovnična pravila), na drugi pa, na katerih področjih smo ocenjevalci še premalo usklajeni (npr. pri ocenjevanju sloga so indeksi objektivnosti še vedno (pre)nizki, vendar pa višji indeksi težavnosti kažejo, da ocenjevalci manj podlegajo osebnemu okusu in se pri ocenjevanju sloga skušajo prilagajati merilom).⁸

2 Novost pri IP 2: temeljni jezikoslovni pojmi

Na maturi dijaki znanje jezika in razvitost jezikovne zmožnosti dokazujejo predvsem pri IP 2, to je usmerjeni razčlembi neumetnostnega besedila, vendar pa je treba poudariti, da se oboje ocenjuje tudi pri drugih dveh delih izpita. Jezikovne učne cilje dijaki tako dokazujejo pri vseh treh delih maturitetnega izpita (prim. PIK 2022: 6–7):

7 V prejšnjem načinu ocenjevanja se je npr. pri jezikovni pravilnosti ocenjevalo sedem različnih elementov, pri vsakem od njih je kandidat lahko izgubil do 3 t., kar je pri skupnih 8 t. za postavko pomenilo, da je samo zaradi nepravilno postavljenih vejic in pravopisnih napak izgubil 6 t. V novem sistemu ocenjevanja je jezikovna pravilnost razdeljena le na pravopis in slovnico, tako da za napačno rabo ločil in pravopisne napake kandidat lahko izgubi največ 4 t. oz. 8 % ocene.

8 Temeljita analiza ocenjevanja po novih merilih je predstavljena v *Poročilu DPK SM za slovenščino za leto 2022*, ki je dostopno na spletni strani Državnega izpitnega centra.

- pri *IP 1* tvorijo koherentno, razumljivo in jezikovno pravilno besedilo;
- pri *IP 2* dokazujejo zmožnost kritičnega branja; zmožnost razčlenjevanja okoliščin nastanka, namena in teme ter vsebine besedila; zmožnost poimenovalne, skladske, pravorečne, pravopisne, slogovne in metajezikovne razčlembesedila; zmožnost prepoznavanja in vrednotenja prvin nebesednega sporazumevanja; zmožnost vrednotenja učinkovitosti, ustreznosti, razumljivosti in jezikovne pravilnosti besedila ter zmožnost utemeljevanja svojega mnenja; poznavanje ustreznega strokovnega izraza ter zmožnost tvorjenja krajšega enogovornega/dvogovornega neumetnostnega besedila;
- pri *ustnem izpitu* dokazujejo zmožnosti ustreznega glasnega branja, govornega nastopanja v knjižnem jeziku in kulture dvogovora ter zmožnost razumevanja in kritičnega razmisleka o vlogi in položaju slovenskega jezika v preteklosti in sedanjosti.

Učni načrt iz leta 2008 predmet slovenščina ločuje na pouk jezika in pouk književnosti, pri čemer je povezanost obojega nujna, kar kaže tudi prepletenost obeh področij na maturitetnem izpitu. Vsebine *IP 2* izhajajo iz vsebin, ki jih določa UN; ta med cilji in vsebinami jezikovnega pouka navaja naslednje sklope: oblikovanje in razvijanje zavesti o jeziku, narodu in državi; razvijanje zmožnosti (uradnega) pogovarjanja in dopisovanja; razvijanje zmožnosti kritičnega sprejemanja in tvorjenja enogovornih neumetnostnih besedil; razvijanje poimenovalne, skladske, pravorečne, pravopisne in slogovne zmožnosti; razvijanje zmožnosti nebesednega sporazumevanja ter razvijanje metajezikovne zmožnosti. Dokazovanje jezikovne zmožnosti na maturi se torej, skladno z izhodišči UN in obravnave pri pouku, osredotoča na tri ključna področja: 1) *besedilo* (sporazumevalna zmožnost, tj. sprejemanje in tvorjenje besedila, vključno z nebesednim sporazumevanjem), 2) *poznavanje jezikovnega sistema* (slovnična in pravopisna zmožnost) ter 3) *zavest o jeziku, narodu in državi*.

V novem PIK-u so bistvena novost t. i. temeljni jezikoslovni pojmi, ki smo jih uvedli po analogiji s temeljnimi pojmi, povezanimi s poukom književnosti. Ker so v UN temeljni vsebinski pojmi eksplicitno navedeni samo pri opredelitvi književnega pouka, čemur v poglavju 4.4 *Temeljni pojmi iz literarne vede in obvezna besedila* sledi tudi PIK, veljaven od spomladanskega roka 2021⁹ (do vključno 2023), pri jezikovnem pouku pa so opisno naštetih zgolj procesnojezikovni in vsebinski sklopi, je DPK SM v novem PIK-u, veljavnem od spomladanskega roka 2024¹⁰ naprej, pripravila dodatno poglavje 4.5 *Temeljni jezikoslovni pojmi*. Metajezikovna zmožnost, ki jo dijaki usvajajo v povezavi s procesnorazvojnimi cilji jezikovnega pouka, namreč nujno vključuje tudi poznavanje temeljnih jezikoslovnih pojmov in vsebin, pri čemer gre pretežno za

9 *Predmetni izpitni katalog za splošno matura – slovenščina*. Ljubljana: Državni izpitni center, 2019. Str. 22–31.

10 Dostopen na <https://www.ric.si/splosna-matura/predmeti/slovenscina>.

specifikacijo pojmov, ki jih posredno ali neposredno navaja že poglavje 3.1.1 v UN. Predmetna komisija se je za to odločila iz več razlogov – zaradi nedoslednosti pri razumevanju (ponekod presplošnih) določil v UN, različnega obsega poučevanja jezikovnih vsebin med učitelji ter neenotne obravnave teh vsebin v učbeniških in drugih učnih gradivih.¹¹ Pri sestavljanju nabora jezikoslovnih pojmov se je komisija naslanjala na *Predmetni izpitni katalog za maturo* iz l. 1995 (Dular idr.: 1995), *Primerjalni prikaz rabe jezikoslovnih izrazov pri pouku tujih jezikov v osnovnih in srednjih šolah* (Ahačič: 2017) ter srednješolsko *Slovnico na kvadrat* (Ahačič: 2017).

Temeljni jezikoslovni pojmi so razdeljeni na razdelke: *Slovenski jezik v prostoru in družbi*, *Slovenski jezik skozi čas*, *Glasoslovje*, *Besedoslovje*, *Besedotvorje*, *Oblikoslovje*, *Skladnja* in *Besediloslovje*. Poglejmo primer iz oblikoslovja (PIK 2022: 34):

1. Besedne vrste

- pregibne, nepregibne
- polnopomenske, nepolnopomenske
- besedne vrste glede na obliko in pomen: samostalnik, pridevnik, števnik, zaimek, glagol, prislov, členek, predlog, veznik, medmet*
- besedne vrste glede na stavčnočlensko vlogo: samostalniška beseda, pridevniška beseda, glagol, prislov, členek, predlog, veznik, medmet, povedkovnik
- prehodi med besednimi vrstami: posamostaljenje (substantivizacija) /.../

Zaradi različnih delitev besednih vrst (po obliki/pomenu ali skladenjski vlogi) nabor upošteva obe možnosti. To pomeni, da se pri nalogah, ki v IP 2 preverjajo znanje uvrščanja besed v besedne vrste, upoštevata obe možnosti. Tako je npr. tudi pri besedni vrsti *zaimek* (PIK 2022: 35):

6. Zaimek (pronomen)

- samostalniški (osebni, povratni osebni, vprašalni, oziralni, nedoločni)*
- pridevniški (svojilni, povratni svojilni, kazalni, vprašalni, oziralni, nedoločni)*
- oblike osebnega zaimka: naslonska (kratka), naglasna (dolga), navezna (povezuje predloga in zaimka v eno besedo)
- sklanjanje zaimkov /.../

Kot je razvidno, nabor pojmov pri samostalniških zaimkih predvideva tako poenostavljeno delitev zaimkov na pet skupin kakor tudi podrobnejšo delitev na nedoločni, nikalni, poljubnostni, oziralni poljubnostni zaimek itd., ki se še vedno pojavlja v starejših

¹¹ Prav zaradi slednjega je poglavje *Temeljni jezikoslovni pojmi* opremljeno z zvezdico * in opombo, da se pri različnih pristopih v učnih gradivih upoštevajo vse različice.

učnih gradivih. To pomeni, da bosta tudi v rešitvah nalog v IP 2 enakovredno upoštevani obe možnosti klasifikacije samostalniških zaimkov.

3 Novosti pri ustnem delu

Ustni del maturitetnega izpita vsebuje tri naloge oz. vprašanja: (1) branje besedila/odlomka, (2) interpretacija prebranega besedila/odlomka in njegovo umeščanje v literarnozgodovinski kontekst ter (3) pregledno vprašanje s področja književnosti (75 % izpitnih listkov) ali jezika (25 % izpitnih listkov). Novosti pri ustnem delu maturitetnega izpita zadevajo predvsem tretjo nalogo, v manjši meri pa tudi drugo. Glavna novost je, da tretje naloge ne sestavlja več DPK, ampak pregledna vprašanja iz književnosti in jezika sestavijo učitelji.

Cilji ustnega izpita so v novem PIK-u nekoliko dopolnjeni. Kandidat dokazuje zmožnost pravorečno ustreznega, vsebinsko smiselnega in doživljajskega (interpretativnega) glasnega branja ter zmožnost govornega izražanja v knjižnem jeziku in kulture dvogovora, zmožnost uporabe literarnozgodovinskega in literarnoteoretičnega znanja ob razlagi predloženega literarnega besedila oziroma odlomka ter zmožnost razumevanja in kritičnega razmisleka o vlogi in položaju slovenskega jezika v preteklosti in sedanjosti; dodan je poudarek na literarnozgodovinski umestitvi in aktualizaciji besedila ter predvsem na dokazovanju, da je kandidat poleg spoznavne razsežnosti usvojil tudi **čustvenovrednostni** odnos do jezika, kar mu omogoča okoliščinam ustrezno jezikovno rabo; da je razvil jezikovno samozavest oz. ozaveščeno rabo jezika, kritično sporazumevalno zmožnost in znanje s področja kulturne in medkulturne zavesti.

Zgradba in ocenjevanje ustnega dela izpita ostajata nespremenjena: skupaj je možnih 20 točk, in sicer do 3 točke za branje, do 7 točk za usmerjeno interpretacijo ob predloženem besedilu ali odlomku, do 7 točk za pregledno vprašanje iz književnosti ali jezika ob temah po izboru učiteljev in do 3 točke za govorno nastopanje, uradno pogovarjanje in kulturo dialoga.

Naloge ob predloženem literarnem ali po novem tudi polliterarnem besedilu ali odlomku s seznama 35 literarnih del,¹² ki ga določi DPK SM do začetka šolskega leta, v katerem poteka matura, so nekoliko kompleksnejše. Vključujejo namreč – poleg umestitve v so-besedilo ter motivne, tematske, idejne, slogovne in zgradbene analize in interpretacije – tudi razvojni vidik določene vrste/zvrsti, predstavitev temeljnih značilnosti literarnozgodovinskih obdobjev v povezavi z obravnavanim literarnim delom, navajanje za besedilo relevantnih podatkov o avtorju, poznavanje kulturnozgodovinskih okoliščin nastajanja besedila, pri čemer kandidat lahko vključi primerjalni razvojni vidik, ter vrednotenje danega besedila. Vsaka naloga vsebuje vse tri zahtevnostne ravni: poznavanje (I. taksonomska stopnja), razlago (II. taksonomska stopnja) in vrednotenje (III. taksonomska stopnja).

12 Že za matura 2023 je DPK SM zmanjšala število tem za 1. in 2. nalogo ustnega izpita s prejšnjih več kot 50 na 35.

Učiteljev nabor tem vsebuje 75 % literarnih (tj. 27) in 25 % (tj. 8) jezikovnih tem. Teme učitelj oblikuje v povezavi s strokovnim aktivom in z njimi seznanjeni dijake na začetku šolskega leta, v katerem bo potekala matura. Na podlagi tem nato oblikuje naloge, ki morajo biti med seboj po težavnosti primerljive, in jih priloži k izpitnim listkom DPK SM, pri čemer se vsebinsko ne smejo prekrivati z njimi.

Naloge iz književnosti učitelj sestavi tako, da se v njih povezujejo tri taksonomske stopnje, npr.: (primerjalna) predstavitev temeljnih značilnosti literarnozgodovinskih obdobj, smeri, poetik avtorjev, vrst in zvrsti (I. taksonomska stopnja), ponazoritev značilnosti oziroma razlik/podobnosti ob (obravnavanih) literarnih besedilih (II. taksonomska stopnja) ter vrednotenje in aktualizacija vloge/pomena literarnih pojavov s stališča osebne in družbene izkušnje (III. taksonomska stopnja). Naloge niso nujno vezane na konkreten odlomek oz. besedilo.

Jezikovne teme (jezikovni priročniki, zvrstnost ter jezik v prostoru in času; teme se ne smejo prekrivati s tistimi v IP 2) lahko učitelj iz učnega načrta izbere sam, obvezno pa v skupni nabor osmih vključi štiri izmed ponujenih v PIK-u (str. 21–22). Naloga se lahko navezuje na izhodiščno besedilo, in sicer literarno/polliterarno ali kratko neumetnostno besedilo ali odlomek, povezano s položajem in z vlogo slovenskega jezika v preteklosti in sedanjosti. V nalogi se povezujejo tri taksonomske stopnje, in sicer poznavanje npr. zvrstnosti slovenskega jezika, njegove zgodovine ali vlog v sedanjosti (I. taksonomska stopnja), razumevanje, ponazarjanje ob konkretnem primeru, uporaba podatkov, analiza ob izhodiščem besedilu (II. taksonomska stopnja) ter kritično vrednotenje, aktualizacija in zahtevnejša primerjava ter presoja jezikovnih pojavov (III. taksonomska stopnja).

Prednosti sprememb: Pri uvajanju sprememb smo želeli bolj ovrednotiti pouk kot ustvarjalen proces, umeščen v določeno jezikovno in literarno okolje ter usmerjen k vzgoji ustvarjalnega, kritičnega in razgledanega izobraženca. Zmanjšanje števila tem, ki jih predpiše DPK SM za 1. in 2. nalogo, ne pomeni manj znanja, ampak omogoča, da se dijaki z literarnimi deli srečajo bolj poglobljeno. Da pa bo znanje še vedno povezano, drugo vprašanje po novem vsebuje tudi pregledne vsebine, ki so se prej sicer pojavljale v 3. vprašanju. Predpisane teme se bodo vsako leto deloma spreminjale, nabor tem izhaja iz UN.

3. naloga ustnega izpita učitelju kot organizatorju učnega procesa povečuje avtonomijo in mu tudi praktično daje možnost udejanjanja izbirnosti učnega načrta, s tem da pouk v okviru učnega načrta prilagodi dijakom in njihovim posebnim zanimanjem ter ga dejavno povezuje z aktualnim literarnim in jezikovnim dogajanjem. Tako lahko npr. vključi spremljanje sočasne publicistike in s tem dijake vzgaja za kritično spremljanje izbranih kulturnih pojavov in procesov, spodbuja dijake pri kulturnem sodelovanju z lokalno skupnostjo, podpira raziskovanje in ga aktivno vključuje v pouk, spodbuja dijake k spremljanju podeljevanja literarnih nagrad in njihovega vpliva na literarno življenje.

Pouk, ki ni preobremenjen s skoraj povsem natančno vnaprej določenimi vsebinami, daje učitelju odgovornost, da pouk zastavi bolj kompetenčno. Prav tako mora biti pri pouku dovolj časa za kritičen stik z aktualnim jezikovnim in literarnim dogajanjem, da postane razgledanost pomembna vrednota. Ob takem pouku se razvijajo tudi sodelovalne veščine med dijaki, med učiteljem in dijaki ter znotraj strokovnega aktiva in s širšo skupnostjo.

Izvedba ustnega izpita: Učitelj, ki je praviloma izpraševalec na maturi, na začetku šolskega leta, v katerem bo potekala matura, pripravi 35 tem, ki jih je skladno z učnim načrtom v gimnaziji obravnaval pri pouku, od tega 8 jezikovnih in 27 literarnih, in z njimi seznanjeni dijake. Teme se ne smejo prekrivati s tistimi, ki jih objavi DPK SM že pred tem skupaj s tematskim sklopom za IP 1. Učitelj teme lahko pripravi v sodelovanju z dijaki, vsekakor pa jih mora v sodelovanju s strokovnim aktivom; strokovni aktiv je tudi odgovoren za objavo tem, če učitelj, ki je dijake učil, iz kakršnega koli razloga ni izpraševalec na maturi.

Pred ustnim izpitom učitelj skladno z izpitno tajnostjo na podlagi objavljenih tem pripravi 35 primerljivo zahtevnih in obsežnih nalog ter jih razvrsti k posameznim izpitnim listkom, ki jih pripravi DPK SM. Teme za 3. nalogo so lahko npr.: literarne nagrade, aktualno jezikovno dogajanje, gledališke predstave, literati iz domačega okolja, sodobne slovenske pesnice, narečje v besedni umetnosti, sporazumevanje slepih, gluhih in gluhoslepih ipd.¹³

4 Sklep

Med splošnimi cilji mature so v PIK-u navedeni: v skladu s cilji pouka (med pripravi na splošno matura) dijake spodbujati k razvijanju sporazumevalne in bralne zmožnosti, zagotavljati standard sporazumevalne in bralne zmožnosti, ki vključujeta tudi jezikovno in književno znanje na ravni kultiviranega bralca (poznavanje kulturno-zgodovinskih okoliščin), ter na podlagi povratnih podatkov vplivati na kakovost pouka v srednjih šolah (PIK 2022: 6).

Vse predstavljene novosti (nekatero so bile uvedene že na maturi 2022, druge se bodo začele izvajati na maturi 2024) je DPK SM sprejela po tehtnem premisleku, raziskovanju in posvetovanju z delom strokovne javnosti z namenom, da bi se v prihodnje v večji meri kot do sedaj uresničevali tudi splošni cilji mature. Prepričani smo, da bodo spremembe omogočile poglobljeno in kompleksno razvijanje jezikovne in bralne

¹³ Primer 3. naloge s področja književnosti: Katera gledališka predstava, ki ste si jo ogledali v okviru gimnazijskega izobraževanja, se vam je najbolj vtisnila v spomin? Zakaj? Kako bi predstavo lahko povezali s svojim poznavanjem literarnozgodovinskih obdobjev? Kako so scenografija, glasba in kostumografija podpirali glavnega sporočilo glavnega besedila? Primer 3. naloge s področja jezika: Kako se sporazumevajo gluhi, slepi in gluhoslepi? Zakaj je pomembno, da to vemo tudi videči in slišči? Katere institucije in kako jim pomagajo pri boljšem (jezikovnem) vključevanju? Kako nam njihov jezik sporazumevanja osvetli naše razumevanje jezika kot sistema za sporazumevanje?

zmožnosti skozi (predvsem) komunikacijski pouk, s čimer bodo dijaki zmožnejši reševati naloge III. taksonomske stopnje, saj prav uspešnost reševanja teh nalog uresničuje splošne cilje mature. S spremembami pri ocenjevanju premikamo težišče k razvijanju sporazumevalne zmožnosti v vsej njeni kompleksnosti (poleg jezikovne sta enakovredno upoštevani tudi slogovna in besedilna zmožnost), s čimer želimo vzgojiti kultiviranega bralca (in tudi pisca). Kako bodo novosti vplivale na pouk slovenščine v gimnazijah, bodo pokazali rezultati mature in njihova analiza v naslednjih letih – če sodimo po prvih rezultatih mature in po prvih odzivih učiteljev, smo na pravi poti.

VIRI IN LITERATURA

- AHAČIČ, Kozma (ur.), 2017: *Primerjalni prikaz rabe jezikoslovnih izrazov pri pouku tujih jezikov v osnovnih in srednjih šolah. Delovno gradivo za pripravljavce učnih načrtov, učbenikov in drugih učnih gradiv*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- AHAČIČ, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat. Slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.
- BUCIK OZEBEK, Nataša: Mladi genij, ki je prehitel samega sebe. V: *Nedeljski dnevnik*, 10. 8. 2022.
- DULAR, Janez idr., 1995: *Predmetni izpitni katalog za maturo: slovenski jezik in književnost*. Ljubljana: Republiški izpitni center.
- KRAKAR VOGEL, Boža, 2006: Teoretična izhodišča. V: Ambrož, Darinka, Krakar Vogel, Boža, Šimenc, Brane: *Od spisa do eseja*. Ljubljana: DZS. 9–52.
- POZANANOVIČ JEZERŠEK, Mojca idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina. Gimnazija. Splošna, klasična, strokovna gimnazija. Obvezni predmet in matura (560 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
- Predmetni izpitni katalog za splošno maturo – slovenščina*. Ljubljana: Državni izpitni center, 2019.
- Predmetni izpitni katalog za splošno maturo – slovenščina*. Ljubljana: Državni izpitni center, 2022.
- PONIŽ, Denis, BARBARIČ, Nada, ŠTRANČAR, Marjan, 1993: *Esej in šolski esej*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport.
- SAKSIDA, Igor, 2019: Mnenja študentov in učiteljev o splošni maturi iz slovenščine – od stališč do ukrepov za dvig njene kakovosti. *Jezik in slovstvo* 64/3–4. 71–84.
- VALENČIČ Zuljan, Milena, Kalin, Jana, 2020: *Učne metode in razvoj učiteljeve metodične kompetence*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- VELIKONJA KOLAR, Irena, ŠEKLI, Matej, 2022: *Splošna matura iz predmeta slovenščina v letu 2022. Poročilo DPK SM za slovenščino*. Ljubljana: DPK SM za slovenščino, Državni izpitni center. <<https://www.ric.si/splosna-matura/predmeti/slovenscina>>.
- ŽBOGAR, Alenka, 2013: *Iz didaktike slovenščine*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.

Breda Marušič

Šolski center Celje, Gimnazija Lava

marusic.breda@gmail.com

Iz Goge vodi cesta na plano

Prispevek obravnava Dogodek v mestu Gogi Slavka Gruma, ki je eno od štirih dramskih besedil tematskega sklopa iz književnosti pri slovenščini na maturi 2024. So Gogovci svobodni ali ujeti in ali je iz ujetosti sploh možen izhod, so ključna vprašanja, na katera so skušali odgovoriti številni strokovnjaki s področja literature ter gledališča. K razumevanju še danes močno aktualnega besedila pripomore poznavanje njegovega pripovedništva, ki je bistveno manj poznano širši javnosti kot dramatika. Ravno aktualnost pa je tista, ki sodobnega bralca – tudi dijaka – pritegne in ga motivira za branje.

O drami *Dogodek v mestu Gogi* so pisali številni literarni in gledališki kritiki ter zgodovinarji, tudi seznam uprizoritev je obsežen; *Dogodek* so uprizarjali tako v profesionalnih kot amaterskih gledališčih, zaradi svoje forme, grotesknosti in kratkih replik pa je – podobno kot Beckettova antidrama *Čakajoč Godota* in Ionescova *Učna ura* – privlačen tudi za šolske gledališke skupine. Grumov tekst je obvezno besedilo v učnem načrtu za slovenščino v tretjem letniku, trikrat do sedaj pa se je znašel v naboru dramskih besedil maturitetnega sklopa,¹ in sicer leta 1999, 2022 in 2023.

Kako dijakom približati skoraj sto let staro besedilo, katere so teme in motivi, ki jih bodo pritegnili s svojo aktualnostjo, so vprašanja, ki jih bom na koncu prispevka odprla in nanje skušala odgovoriti. Pred tem bom predstavila nekaj novejših interpretacij dramskega teksta *Dogodek v mestu Gogi*. V razpravo bom vključila Grumovo pripovedno prozo,² ki je širši javnosti manj znana, vendar tesno povezana z dramo. Glavno tematsko jedro članka bo vprašanje ujetosti in možnosti oziroma nezmožnosti pobega iz Goge, kar nakazuje že naslov, ki je nekoliko predelan citat iz zadnjega stavka prve povedi v uvodnih didaskalijah: »Del mesta Goge, kjer so svoječasno morala stati mestna vrata in vodi cesta na plano.« (2022: 7.)

Dogodek v mestu Gogi spada po mnenju Lada Kralja (1999: 4) v vrh slovenske ekspresionistične dramatike. Pred njim je napisal tri drame, ki so tipični primeri simbolistične

1 Pred tem je bila na splošni maturi pri slovenščini v okviru maturitetnega sklopa izbrana dramatika še leta 1997, 1998, 1999, 2008, 2012, 2014 in 2020. Mateja Pezdirc Bartol (2014: 88) je do izbora besedil kritična, saj gre v večji meri kot pri pripovedništvu za literarno klasiko (le dva dramska teksta sta iz poosamosvojitvenega obdobja) in popolno umanjkanje dramatičark; slednje je maturitetna komisija za slovenščino letos popravila.

2 Kratke zgodbe je začel pisati že med študijem na Dunaju in pripravil zbirko z naslovom *Beli azil*, ki pa mu je zaradi premajhnega števila tekstov niso natisnili; enako usodo je doživel izbor kratke proze z naslovom *Iz gubljeni sin*.

smeri, *Upornik*, *Pierrot in Pierrette* in *Trudni zastori*. *Dogodek v mestu Gogi* je slogovno precej heterogen in predstavlja prehod v novo dramsko formo, ki sega na področje avantgardizma. Vplivov za ta premik v Grumovi poetiki je več, raziskovalci najpogosteje navajajo ruskega režiserja Aleksandra Tairova, ki je leta 1925 na Dunaju gostoval s Kamernim gledališčem in uprizoril Wildovo *Salomo*. Grum je od Tairova prevzel vertikalno konstrukcijo, s čimer je pridobil več prizorišč, kar je omogočilo simultano dogajanje. Kralj (1999: 18) od Tairovih vplivov navaja še pantomimo, marionetno gibanje in klovnovsko burkaštvo. Grum je spodbude za drugačno dramsko formo črpal tudi v modernem romanu (James Joyce, Virginia Woolf) in filmski avantgardi (Ernest Lubitsch, Friedrich Wilhelm Murnau³ ...). Leta 1928 je začel snovati dramski tekst, ob čemer je zapisal: »Trenutno si delam beležke za neko dramo, ki jo nameravam zgraditi v povsem svojevrstnem infantilističnem *štilu*.« (Grum 1976, 1: 419–420) Tomaž Toporišič v svoji najnovejši raziskavi o modelu nove drame poudari inovativnost in prelomnost Grumove dramske forme, ki pa je med vojnama niso znali ustrezno ovrednotiti; to se je zgodilo šele v 60-ih in 70-ih letih 20. stoletja. Svoje ugotovitve izpelje iz primerjav »s pretežno sočasnimi, delno pa tudi predčasnimi ali kasnejšimi estetskimi revolucijami od ekspresionizma, ruske avantgarde do modernistične drame«. (Toporišič 2023: 77) V tovrstnih tekstih je tematizirana kriza subjekta v svetu brez boga, kar je vznemirjalo tudi Gruma (1976: 426):

Danes pisati dobro dramo je res težko, ker nimamo božanstva, ker smo izgubili boga, ki je v starih dramah razreševal življenjske konflikte in bil nekak odrešujoči princip, ki je poplaševal dobro in zlo kaznoval in se je drama tako lepo izšla ter zadovoljila in odrešila ter očistila tudi gledalca.

Rešitev je našel v Freudu, o čigar vplivu je poglobljeno pisal Lado Kralj (1987: 231), ki opozarja, da Grum ni bil poznavalec analitične terapevtske tehnike, ampak naj bi večino podatkov dobil iz druge roke, kasneje pa iz Freudovih *Predavanj za uvod v psihoanalizo*. Grum se je tudi sam bolj kot za Freudovega učenca štel za njegovega kritika. S svojo reinterpretacijo Freudove misli je v dramskem tekstu lahko zajel svet onstran vsega, kar ni običajna zavestna dejavnost, se pravi svet fantazije, podzavesti, omame, ničla in smrti (Toporišič 2023: 74). Kot osrednjo je v svoji dramatiki Grum izpostavil vlogo katarze in jo utemeljil v psihoanalizi. Miha Marek razpravlja o dveh pojmih katarze: psihoterapevtskem, iz katerega Grum izhaja, in dramskogledališkem, kakor ga Grum razume in uresničuje. Marek (2019: 156) svoje razpravljanje sklene z ugotovitvijo, da je katarza kot terapevtski princip z razvojem zrele psihoanalize – vsaj pri Freudu – zatonila, in utemeljuje Grumovo zmotno razumevanje freudovske psihoanalize prav z njegovim samoumevnim povezovanjem katarze in psihoanalitične metode. Grumova katarzična razrešitev se v *Dogodku* uresniči skozi domnevni oziroma

3 Murnaujev kulturni film *Nosferatu – simfonija groze* smo si ob njegovi stoletnici lahko ogledali lani decembra v Cankarjevem domu ob izvrstni glasbeni spremljavi, ki je nastala po novi partituri Andreja Goričarja.

simbolni umor. Ta po mnenju poznavalcev psihoanalize ne prinese odrešitve, ampak celo poglobi travmo; nasprotno pa so strategije, kot so izpovedovanje, predelava in umetniško ustvarjanje, tiste, ki razrešijo dramski konflikt.

Ob pogovorih z bralci gimnazijci tovrstna interpretacija pogosto naleti na odpor, ki izhaja iz njihovega mladostniškega optimizma in vsesplošne naravnosti v pozitivno doživljanje sveta.⁴ Psihoanalitične interpretacije niso nujno zavezujoče, saj Grum ni bil dober poznavalec, še manj pa zvesti sledilec⁵ Freudove teorije. Tudi Epilog⁶ v *Dogodku* lahko razumemo zgolj kot še eno od značilnosti avantgardnega⁷ gledališča in v tem kontekstu nima nobene sporočilne teže.

Odprtost dramske forme *Dogodka v mestu Gogi* se ne kaže le v zaključku, ampak na večini ravni, značilnih za to strukturo, ki jih navaja Patrice Pavis (1997: 490–491). Fabula je montaža motivov, ki niso strukturirani v koherentno celoto, temveč so prikazani fragmentarno, ni kavzalnosti, pogosta so ponavljanja in epiziranje. Ravno o slednjem je v strokovni literaturi manj zapisanega, z izjemo omemb daljših didaskalij, ki preraščajo v krajše pripovedne enote. Tudi v uprizoritvah *Dogodka* sem zasledila le en primer, v katerem je režiser del didaskalij vključil v smislu epizacije. Aleksandar Popovski je leta 2007 v Slovenskem ljudskem gledališču Celje režiral Grumov tekst in kot govorjeno besedilo uporabil tudi didaskalije. Spričo obsežnosti in specifičnosti⁸ dramatikovih opomb se mi zdi presenetljivo, da doslej niso bile uprizorjene v celoti še v nobeni odrski postavitvi *Dogodka v mestu Gogi*. Ravno v didaskalijah pa je največ motivov iz Grumovega pripovednega opusa, ki je nastal pred dramo.

Kratki prozi, ki jo je Grum začel pisati že v študentskih letih, so literarni zgodovinarji priznavali določeno vlogo v *Dogodku v mestu Gogi*, vendar so izpostavljali zgolj nekaj kratkih zgodb in posamezne motive ter osebe. Ob natančnem prebiranju zbirke *Beli azil* se je izkazalo, da je teh vplivov in povezav bistveno več. Že sami dogajalni prostori, opisi hiš, sob, pobegi v spanje, sanjarjenje, umetnost, alkoholizem, samomor, občutje neznosnosti bivanja v svetu, v katerem nimaš za kaj živeti, seksualna razmerja štirinajstletnic s petdesetletniki napovedujejo Gogo in so z njo najtesneje povezani.

V naslovni zgodbi pripoveduje primarij mrtvašnice s pomenljivim imenom *Beli azil* zgodbe samomorilcev – gimnazijca, ki stori samomor, ker se oče norčuje iz njegovih

4 Razreševanje Hanine travme bi lahko bistveno bolj optimistično razlagali na primer s teorijami Wilhelma Reicha, za katerega so se v Grumovem času navduševali levo usmerjeni zagrebški študenti, ali morda leta 1929 rojenega Alejandra Jodorowskyja – kontroverznega utemeljitelja psihomagičnih postopkov, kar Hanin 'umor' vsekakor je.

5 Matjaž Lunaček (v Korpar 2014: 171) v intervjuju pripoveduje o Bartolovem in Grumovem zanimanju za psihoanalizo, a je supresija Alfreda Šerka – Grumovega predstojnika v Bolnici za duševne bolezni – »občutljivega Gruma« povsem odvrnila od poglobljanja v psihoanalizo, medtem ko je Bartol s študijem nadaljeval.

6 Grum (1976: 450) je kolebal glede njegove vključitve v dramo, režiser Osip Šest ga je na primer povsem izpustil.

7 Naveza na futuristične sinteze in različne provokacije ob njihovem uprizarjanju.

8 Na primer: »Ve sama bolje kot vprašana« (Grum 2022: 96).

pesmi, kar spominja na Klikotovo situacijo, gimnazijke, ki obupa zaradi izpitov, in osemnajstletnika, ki se zaljubi v starejšo gospo. V Vratih najdemo tipičen gogovski motiv napol mrtvih oseb: »Mogoče je celo že umrla in se je le pritajila, kakor da spi.« (Grum 2022: 14) Tudi v tej zgodbi ne umanjata samomor in osamljenost, podobno ubesedena kot slikarjeva iz Goge: »Potujem. Od okna do peči in od peči zopet do okna.« (Grum 2022: 19) Tju je kratka zgodba o trinajst- ali štirinajstletnici, ki jo zlorablja teta, sama pa išče ljubezen (ali novo zlorabo) pri starejšem moškem. V Tju lahko najdemo zametek Hane. Največ 'protogoge' je v Zločinu v predmestju. Ozračje je tipično gogovsko: »V zraku je. Dušič in soparen je vzduh.« »Hiše so popolnoma pošev nagnjene nad cesto.« Gogovski šepajoči korak (Klef v *Dogodku*). »Bedeči dvignejo glavo, pridržijo dih.« (Grum 2022: 57) Pojavita se Francoska Marija, v zgodbi menda dejansko ubita, in pisar s flavto v rokah (Klikot v *Dogodku*). Enako kot v Gogi tudi v predmestju ne morejo skriti navdušenja, da se je končno nekaj zgodilo; dogodek jih celo poveže med seboj. Kot v drami se na koncu teksta pojavi novica o bližajoči se vojni: »Odvetnikova služkinja je čitala v gospodovem jutranjiku, da bo kmalu vojska.« (Grum 2022: 59) V Mansardi beremo besedne zveze in stavke, ki jih je Grum uporabil v *Dogodku*: »predmeti so ga sprejeli medse« (Grum 2022: 60), »prah ga je pokril« (Grum 2022: 61), »V nekem kotu je počil les.« (Grum 2022: 62) V kratki zgodbi Sestanek najdemo motiv potlačenih pedofilskih nagnjenj, v Podganah motiv ženskega gnusa do moških in (posledično) prostitucije. Daljša pripoved Portret dečka s cvetlico v rokah je pravzaprav parafraza usode v starejšo žensko zaljubljenega fanta; slednjega smo spoznali v kratki zgodbi Beli azil. Zopet torej variacija motiva erotično in čustveno nepotešenih oseb, ki tešijo svojo neizživetost s starostno in socialno neustreznimi partnerji ter ob tem doživljajo močno stisko. Aloisius Ignatius Singbein je zgodba, v kateri se pojavijo 'bodoči' Gogovci Klikot, Kvirin in Kaps. V kratki črtici prevladuje ironično ubeseditveno stališče, govor birača, ki še ni poimenovan Kaps, pa je podobno patetičen kot Kaps v *Dogodku*; reakcija dekleta, ki posluša besedičenje, je nekoliko drugačna od Hanine. Zadnja kratka zgodba je naslovljena Lastni portret in tematizira spolno nadlegovanje, ki ga doživlja pripovedovalec, v katerem lahko prepoznamo Gruma iz novomeškega obdobja. Pater Spiridion⁹ ga boža in poljublja, neznana ženska pa pred njim namenoma dvigne krilo in si popravlja nogavico, kar dečka tako vznemiri, da je več dni bolan. Ko pater ugotovi razlog dečkovega spremenjenega razpoloženja, se odvrne od njega in ženske označi za zlo. Par dni za tem fantič brez razloga na tla podre sosedovo deklico in jo do krvi ugrizne v nogo.

Grumova kratka proza in *Dogodek v mestu Gogi* sta neločljivo povezana, tako po vzdušju, temah, motivih seksualnosti in erotike, občutenju neljubljenosti, ujetosti, neizživetosti, samotnosti, brezizhodnosti, zatekanju v spanje, sanjarjenje, odločitvi za samomor kot dramski oziroma pripovedni strukturi. Mnoge kratke zgodbe (na primer Portret

9 V njem lahko prepoznamo realno osebo patra Blanka.

dečka s cvetlico v roki) vsebujejo dialoge, ki se prepletajo s pripovedjo. *Dogodek v mestu Gogi* pa s svojim obsežnim stranskim tekstom, ki ni prav nič podoben didaskalijam ali dramatikovim opombam glede načina igre, kot jih poznamo, in je organsko povezan z glavnim tekstom, prehaja na polje epskega. Ravno zaradi tega se mi zdi pomembno, da v *Dogodku* beremo in/ali poslušamo tekst, ki je zaradi kurzive označen kot stranski tekst, enakovredno glavnemu dramskemu tekstu.

Na eni strani imamo torej odprtost forme in na drugi strani zaprtost, ujetost, brezizhodnost kot glavna tematska jedra drame. Namreč temu, da so Gogovci ujetniki svojega mesta, travm in frustracij ter patoloških odnosov, je težko oporekati. Bolj vprašljivo je, ali v tem trpljenju in vzajemnem mučenju vztrajajo prostovoljno ali pa je iz Goge res nemogoče pobegniti, čeprav so vrata odprta in skozi njih občasno celo kdo odide ali se vrne. Tako je pred osmimi leti Gogo zapustila Hana, že na samem začetku dogajanja odide po opravih Juta, šepavemu Klefu pa to ne uspe, saj ga zaustavita Afra in Tarbula, ki skrbita, da iz groteskno razpadajočega ter v prah prekritega mesta nihče ne pobegne. Tudi umrli naddavkar se ustraši mestnih čuvajk in odide nazaj proti mestu. Gogovska ujetost torej ni fizična, ampak psihična in družbena. Goga je namreč organizem, v katerem so vse osebe tesno povezane, opazujoče in opazovane; Gogovci intuitivno vedo, da se je v soparni noči zgodilo nekaj usodnega. Grumova Goga je kot današnji svet, v katerem smo virtualno povezani, prostovoljno razgaljeni (v prenesem pomenu in pogosto tudi dobesedno), hlepčiči po vedno novem in šokantnem. Fizično ujeta sta v Gogi pravzaprav samo Gapit in Elza; slednjo Afra nadzoruje, izsiljuje in trpinči z grotesknim tlačanjem skorje kruha v usta, da ji ne bi ubežala v smrt k svojemu oziroma 'njenemu' Eriku. Gapit, ki si najbolj od vsega želi »svetlosvetlega« **življenja nekje zunaj Goge, pa si z zamreženimi okni, vrvjo in drogom zavarovanimi vrati sam ustvarja ujetost**. Gapit je z lutko Gizelo v tem svojem zaporu pravzaprav srečen in varen, podobno kot sodobni človek v virtualnem svetu, omamljanju z drogami, pretiravanju s športom ipd. Na trenutke si res zaželi, da bi ga zapustil, ampak kot ironično zakliče Hana: »O Goga, Goga, čudovito mesto! Človek sovraži to dolgočasje, bolan je od zaprašenih sob, toda če odhaja v svet, se ne sme mnogo ozirati – izstopil bi sicer iz voza in ostal za zmeraj.« (Grum 2022: 22) Gogovci so tako zapredeni v patološke odnose, v vedno vračajočo se preteklost, tako nezmožni ljubezni, a po drugi strani hrepeneči po njej, da »ekstremnega življenjskega zastoja« in »duševne paralize« (Marek 2019: 164) ne zmorejo preseči; ostanejo jim le pobegi. Neobremenjeni z gogovsko atmosfero ujetosti so morda le mlada služkinja Juta, Kvirin, Kaps, Konrad, slikarjeva punca Emica in lutka Gizela¹⁰. Vsi ostali so v primežu zadušljive Goge in čakajo na dogodek, za katerega upajo, da bo izpolnil njihovo prazno življenje. Hanina replika »Nihče me nima rad.« (Grum 2022: 25) označuje večino Gogovcev. Njihov mikrosvet je kljub prepletenosti svet samotnih in osamljenih posameznikov brez zaupanja ter ljubezni, saj celo Afra

10 Gizela je navedena kot samostojna dramska oseba, kar je logično glede na Gapitov odnos do nje.

svoji sestri Tarbuli, s katero že 32 let spita v isti postelji, ne prizna skrivnosti, ki jo je usodno zaznamovala: »[...] tudi mene ni nikdar nihče pozelel!« (Grum 2022: 59).

Ravno Afra in Tarbula sta dramska lika, ki najbolj poosebljata življenje v Gogi. Afra izreče poved, ki je značilna tako za *Dogodek* kot za Grumovo prozo: » Ali veš, kaj se pravi živeti, da te nima nihče rad, da nimaš prav ničesar, česar bi se veselila?« (Grum 2022: 72) Tragični sta zaradi svoje seksualne in čustvene neizživetosti, kar ju je napravilo zagrenjeni, opravljivi in privoščljivi; Afra izkazuje celo očiten sadizem nad svojo nekdanjo ljubezensko rivalko Elzo. Njuna ujetost v preteklost je dokončna, sestri svoje težave niti ne ozavestita, kaj šele da bi jo skušala odpraviti. Afra zaradi psihičnega in fizičnega nasilja nad Elzo nima slabe vesti, svoje priznanje izusti med molitvijo očenaša. Pojavi se vprašanje, ali ni morda v tem skrita kritika izrazito negativnega vpliva katoliške cerkve na seksualnost, na njeno zatiranje, če ni služila reproduktivnim namenom, ali pa Grum zgolj ironizira dve mestni tercialki.

Julio Gapit je duševni bolnik in fetišist. Nikjer se ne počuti varnega; v službi naj bi mu bi šef posredno namigoval, da se ubije, sosedje menda že nekaj slutijo o njegovi kavčukasti Gizeli, varnega pa se ne počuti niti v lastnem stanovanju, saj mu prisluškujejo in »slizajo« misli. Gapit želi s svojo lutko zbežati, vendar ne stori ničesar. Njegova ujetost je dokončna, psihoza ga je povsem oddaljila od realnega sveta. Danes bi za njegov fetišizem bilo neprimerno več razumevanja, saj postaja ljubezen do silikonskih lutk, kmalu pa tudi robotov – ne samo seksualna, ampak tudi čustvena – nova stvarnost.

Izrazito ujet v preteklost je Teobald. Zaznamovan je s telesno hibo, ki je povezana z njegovo travmo zapuščenega in neljubljenega otroka. Pretresljiv je njegov ambivalenten odnos do neznane matere – nadvse jo sovraži, a obenem ljubi in si želi, da bi ga vzela v naročje ter božala. Grbavec beži iz realnosti v svet gledališča in nenehno igra – skupaj s prijazno gospo Prestopil – zaključek Ibsenovih *Strahov*. Želi postati igralec, vendar se boji, da tega poklica ne bo mogel opravljati zaradi telesne iznakaženosti (grbe). Bolj verjetno pa si niti ne želi igrati v gledališču, ampak ima njegovo vživljanje v vlogo nič krivega in tragičnega Ozvalda terapevtsko funkcijo. Teobald si želi svobodnega življenja »tam zunaj«, ravno tako kot Ibsenov Ozvald se navdušuje nad svobodno ljubeznijo, zato zagovarja hčer gospe Prestopil, ki se ukvarja s prostitucijo. Meni, da je Heda srečna, da v grehu uživa, kar je morda res, vendar nam Grum v kratkih zgodbah pokaže tudi drugo plat usode prostitutk. Teobald je oster kritik nesvobodnega, konservativnega, licemerskega življenja v Gogi: »Ali ni največje zlo, biti rojen v Gogi?« (Grum 2022: 57) Ve, da si ljudje želijo uživati, a si ne upajo, zato so nevoščljivi in opravljivi; neznana pa mu ni niti resnica, da so ženske v zakonih lahko nesrečnejše od tistih, ki svoje telo dajejo tujim moškim, saj slednje dobijo vsaj denar v zameno.

Usodo v zakonu zlorabljanje žene je živela Tereza, Hanina varuška, ki se boji, da ne bosta enako nesrečni tudi njeni hčeri. Razlog za odpor do zakonskih dolžnosti skuša

poiskati v sebi: »Pravijo, da je celo le bolezen in izjema« (Grum 2022: 25). Ravno v tem pa zaznamo tipičen moški pogled na seksualni odnos: kadar ženska ne uživa v njem, je krivda izključno njena, in – seveda – pomemben je moški užitek. Na žalost ni tovrstno dojetje seksualnosti v mnogih primerih preseženo niti v današnjem času.

Klikot je dramski lik, o katerem beremo različne interpretacije. Je sanjač: »Privid je edini paradiz, iz katerega ne moremo biti pregnani« (Grum 2022: 40). Fiksiran v objekt svojega oboževanja deluje smešno, kar še stopnjuje sesutje ideala – Hane, ki se mu brezsravno ponuja v plačilo za opravljeno delo (odnesti Prelihovo 'truplo'). Klikot se želi zaradi Hanine manipulacije obesiti, a se po srečanju s slikarjem premisli, saj dobi navdih za pisanje novele. Marek (2019: 171) v tem ne prepozna katarzičnega uvida, ampak meni, da se je zgodil »klavrn umik iluzije, travmatično spoznanje o nesmislu fantaziranja« in skladno s Freudovo teorijo bo Klikot travmo ubeseditil ter jo s tem predelal. Rešitev je torej v umetnosti kot sublimaciji seksualnih težav, v ustvarjalnosti, ki je poleg ljubezni temeljna gonilna sila življenja. Optimističen pogled na Klikota in njegov dogodek pa nekoliko zasenči odnos do Hane, o katerem je pisala Katja Mihurko Poniž (2007: 13) in polemizirala s sporno izjavo Krištofa Dovjaka o »nemarnih predrznica«, kot je na primer Klefova najstnica, ki s svojo zgodnjo telesno razvitostjo in pohotnostjo mamijo zrele moške. Namreč tako Klef kot Klikot in še nekatere pripovedne osebe iz zgoraj obravnavanih kratkih zgodb izkazujejo pedofilska nagnjenja. Klikot se Hanine seksualne ponudbe ustraši, vendar mu samo na osnovi branja *Dogodka* ne moremo pripisati pedofilstva; to lahko storimo le, če poznamo Grumovo prečrtano Klikotovo repliko, iz katere razberemo, da je Hano ljubil kot otroka, odrasla ženska pa se mu ne zdi več privlačna.

Hana, kot jo spoznamo v soparni gogovski noči, je fizična in psihična podoba posledic spolno zlorabljenega otroka/ženske. Nekateri interpreti v Hani po »dogodku« prepoznajo stanje depersonaliziranosti, ki je nastalo zaradi posilstev v preteklosti in stresa zaradi ponovnega soočenja s posiljevalcem Prelihom. V razosebljeni zavesti naj bi s svečnikom udarila svojega posiljevalca in nato v enakem psihičnem stanju manipulativno nagovarjala Klikota, naj se ljubi z njo. V prvi verziji *Dogodka* je celo predstavljena kot prostitutka, iz česar sklepamo, da zaradi posilstev v otroštvu želi ponovnih travmatičnih izkušenj (Marek 2019: 168) oziroma jih prizadejati drugim. Izrazito negativni recepciji zaključka drame, ki celo njen klic zjutraj ob prebujanju, da nič več ni res, dojemajo kot ponovno potlačitev problema, nasprotujejo pozitivnejše interpretacije v smislu osvoboditve, »aktivne sprostitev« in upora proti preteklosti.

Ali se je Hana osvobodila travme in gogovske ujetosti, pravzaprav ni toliko pomembno, kot so pomembne teme, ki jih *Dogodek v mestu Gogi* odpira. Branje drame in razpravljanje o njej v razredu – najbolje v medpredmetni povezavi s psihologijo in sociologijo – predstavlja možnost pogovora o izjemno občutljivih temah, ki se še kako dotikajo življenja najstnikov. Pomislimo, kolikokrat smo ob obravnavi Grumovega teksta namenili čas pogovoru o posilstvu, pedofiliji, razmerju med spolnostjo in ljubeznijo,

osamljenosti, neizživetosti, pobegih v virtualni svet, spanje, samomor, alkohol in droge. Gibanje #jztudi¹¹ je zagotovo korak naprej v razvijanju senzibilnosti do vsakršnega spolnega nasilja; pogovori z (predvsem) dijakinjami izpričujejo, da časi nadlegovanja (starejših) moških nikakor niso preteklost, da ne omenjam seksualnega nasilja na spletu. Spolnost otrok – sploh deklic (otrok-ženska) – buri domišljijo od nekdaj. Grum je o tem mnogo pisal; ne vemo, ali zaradi tega, ker je v like projiciral lastne izkušnje spolne zlorabe, ali je podlegel v 20-ih letih modni fascinaciji dunajskih umetnikov nad najstnicami, katere neproblematičnost je vneto zagovarjal Fritz Wittels. Danes se tovrstni zagovorniki manj javno izpostavljajo, so pa zato aktivnejši na spletu – najpogosteje pod lažnimi profili.

Tako kot iz Goge vodi cesta na plano, a se Gogovci ne znajo/ne upajo napotiti po njej (razen morda Hane), saj so jih njihovi strahovi, travme in neljubljenost, popolnoma inhibirali, vodi cesta iz našega navidezno svobodnega ter izbire polnega življenja. Zakaj je potem med nami – predvsem med mladimi – toliko duševnih težav, osamljenosti, motenj hranjenja, zlorabe drog in celo nasilja? Hana bi odgovorila: »Nihče me nima rad.«

VIRI IN LITERATURA

- GRUM, Slavko, 2022: *Dogodek v mestu Gogi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- GRUM, Slavko, 2022: *Beli azil*. Pekel: Zavod za umetnost in kulturo Volosov hram.
- GRUM, Slavko, 1976: *Zbrano delo*. Knj. 1, 2. Ur. in napisal opombe Lado Kralj. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KORPAR, Brigita, 2014: »Važno je tisto, kar zdrži čas« Intervju z Matjažem Lunačkom. *Kairos*, 8/1–2. 168–177.
- KRALJ, Lado, 1999: Od Preglja do Gruma (Slovenska ekspresionistična dramatika). *Slavistična revija*, 47/1. 1–22.
- MAREK, Miha, 2019: Uboj ali terapija: neuspela katarza in psihoanalitični principi v dramatiki Slavka Gruma. *Amfiteater*, 7/1. 150–176.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2007: »Ves ta čas sem vas ljubil kot otroka ...« ali o infantilni ženskosti v Grumovem opusu. *Gledališki list Slovenskega ljudskega gledališča Celje Dogodek v mestu Gogi*, 9–15. Na spletu.
- PAVIS, Patrice, 1997: *Gledališki slovar*. Ljubljana: MGL.
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2015: Dramska besedila na maturi. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 87–95.
- TOPORIŠIČ, Tomaž, 2023: *Dogodek v mestu Gogi* in model nove drame. *Jezik in slovstvo* 68/1. 69–80.

11 K razmisleku o spolnosti, težavah, posebnostih v zvezi s njo je pripomogel tudi projekt *Spolna vzgoja* (koprodukcija SMG, Maska Ljubljana in Mesto žensk), dijaški publikli pa morda pomaga razumeti Terezine težave animirani film *Babičino seksualno življenje*.

Marko Trobevšek

Gimnazija Poljane

marko.trobevsek@guest.arnes.si

Pekel obstajanja

Prispevek govori o Sartrovih Zaprtih vratih. Povzema zgodovinsko in biografsko ozadje nastanka, pojasnjuje osnove Sartrovega eksistencializma in ga skuša povezati z dramo. Vsebuje predlog za šolsko branje in v zvezi z njim nekaj kritičnih pomislekov. Priporoča razširjeno umestitev v zgodovinski kontekst, in sicer od francoskega razsvetljenega stoletja preko velikih revolucij in obeh vojn nekako do leta 1968. To se osmišlja s tradicijo angažiranih pisateljev – intelektualcev, kakršen je bil Sartre, in s povezavami z Velikim briljantnim valčkom.

Gledalci verjamejo v nekaj, kar je treba dojeti, ampak nič takšnega ne obstaja.

Jean Paul Sartre

Ni naša naloga v umetnini najti kar največ vsebine,
kaj šele iz nje iztisniti več vsebine, kot je že ima.

Susan Sontag

1. V začetku je bila zamisel

Ko sem pisal *Zaprta vrata*, leta 1943 in v začetku '44, sem imel tri prijatelje in hotel sem, da zaigrajo v drami – v moji drami – ne da bi bil kdo od njih v ospredju. Hotel sem torej, da so vsi ves čas na odru. Zdelo se mi je, da nobeden ne more prej oditi, saj bi ta človek potem mislil, da imata druga dva boljši vlogi. Hotel sem jih torej ohraniti skupaj. Premišljeval sem, kako je mogoče postaviti skupaj tri like tako, da nobeden od njih ne bo odšel in bodo do konca ostali skupaj na odru, kot za zmeraj. Tedaj sem se domislil, da bi jih vtaknil v pekel, da bodo drug drugemu rabelj.¹

Sartrov anekdotični spomin na nastanek igre ne vzbuja predstave o veliki ambicioznosti; očitno je razmišljal o amaterski uprizoritvi (eno od dam bi utegnila igrati Simone de Beauvoir, Garcin pa bi zanesljivo bil Albert Camus, tisti čas že in obenem še Sartrov dragi prijatelj, ki je celo začel vaditi). *Zaprta vrata*² so enodejanka, napisana v nekaj

¹ Sartrov komentar ob zvočnem snemanju drame leta 1965, dostopno na spletu: <<https://www.language.berkeley.edu/amelie/F4/Lisons/Sartre/TexteSartre.html>>.

² À *huis clos* je pravniški izraz in pomeni 'z izključitvijo javnosti'; očitno bolj kot na peklena vrata namiguje na to, da so liki obsojenci.

tednih, uprizoritev pa bi po avtorjevem mnenju mogla trajati vsega uro in dvajset minut; fizičnega dogajanja praktično ni, liki niso posebej plastični ... a Sartre je ravno s tem delom uspel kot dramatik (uprizorili so ga v nasprotju z začetno zamisljivo v 'pravem' gledališču); *Vrata* so v prvih povojnih letih doživela mednarodno priznanje ter postala kanonično delo.

2. Zgodovinska in biografska ozadja

Širše ozadje geneze je druga svetovna vojna, v kateri so zavojevane države izpisale vsaka svojo različico iste zgodbe in v vseh je bilo, rečeno počez, zlo poraženo. Francoska zgodba je nekoliko posebna: potem ko so Nemci maja 1940 zaobšli Maginotevo obrambno črto in v nekaj tednih dosegli Pariz, so morali Francozi podpisati neugoden mir. Hitra zmaga je bila za Hitlerja tem slajša, ker je po prvi vojni ravno Francija vztrajala pri visokih reparacijah. ('Lekcija' ni šla v nič: zmagovalci druge vojne so pri ravnanju s poraženci nazadnje uporabili drugo strategijo.)

Kakšne tri petine Francije – sever in na zahodu obalni pas ozemlja proti jugu – so bile zasedene, drugo je iz Vichyja upravljala marionetna vlada maršala Pétaina, ki je bil Francoze popeljal do zmage v verdunski bitki. Odporniško gibanje je iz Londona vodil general de Gaulle, potem ko se komunisti dolgo niso smeli upirati zaradi sporazuma med Stalinom in Hitlerjem. Francija se je osramotila s kolaboracijo; z njenega ozemlja so deportirali kakih 76.000 Judov.³

Sartre je bil vpoklican (služil je pri vremenarjih) in izkušnji vojne je pozneje pripisal prelomen pomen zase, češ da je z njo pridobil nov socialni čut.⁴ Bil je zajet in odpeljan v ujetniško taborišče v Nemčiji, od koder se je po devetih mesecih vrnil v Pariz. Parižani so živeli pod oblastjo kolaboracionistov, ves čas po malem stradali, zaradi špicljev so morali paziti na besede, vljudnim nemškim oficirjem – ki so dostikrat celo govorili francosko – pa na ulici razlagati, kako se kam pride. V teh razmerah je Sartre pisal. Objavljal je, uprizorili so mu drami *Muhe* in *Zaprta vrata*, izšla je zahtevna filozofska knjiga *Bit in nič*.

Živeti v Franciji je pomenilo v večji ali manjši meri kolaborirati. Sartre je kot učitelj sprejel mesto, ki ga je moral zapustiti Jud, objavljaval je v režimskih revijah – a tudi nekaj prispeval k odporniškemu gibanju; znatno manj sicer kot Camus ali Beckett, ni pa pisal hvalnic Pétainu, kot kdo drug, in ni pisal po smernicah vichyskega režima ...⁵ To

3 Podatki o francoski zgodovini so večinoma prepisani iz *Histoire de la France* Miquela Pierra (Fayard 1976).

4 »Moral sem iti v kasarno v Nancy pridružit se fantom, ki jih nisem poznal in ki so bili vpoklicani kot jaz. S tem je v mojo glavo vstopila družbenost. [...] Vojna je dejansko prepolovila moje življenje. Tedaj sem spoznal odtujenost, tedaj sem prešel od predvojnega individualizma in čistega posameznika k družbenemu, k socializmu, to je resnični preobrat v mojem življenju.« (Citirano po: Noudelmann 1993: 65.) (Tega in druge navedke je prevedel avtor.)

5 Vichy je v gledališču spodbujal vračanje k zemlji, pokrajinsko folkoro, pastirske predstave (Noudelmann 1993: 17).

gotovo niso bili časi lahkih odločitev; dejstvo, da pod okupacijsko cenzuro sploh more nastajati filozofska in leposlovna literatura, pa je samo po sebi zanimivo – sploh če je avtor vzorčen angažiran intelektualec. Neko luč na to meče pogosto navajaj Sartrov spomin:

Nikoli nismo bili bolj svobodni kot pod nemško zasedbo. Izgubili smo vse pravice in najprej pravico govoriti; vsak dan so nas žalili v obraz in morali smo molčati; množično so nas deportirali, kot delavce, kot Žide, kot politične zapornike; povsod po zidovih, v časopisih, na zaslonu smo videvali tisti odvrtni in banalni obraz samih sebe, ki so nam ga želeli vsiliti zaslužnjevanci: zaradi vsega tega smo bili svobodni. Nacistični strup se nam je namreč zajedel v same misli, vsaka prava misel je bila dosežek; ker nas je vsemogočna policija skušala utišati, je vsaka beseda postala dragocena kot načelna opredelitev.⁶

Misel je na prvi pogled nelogična, če pa upoštevamo, da svoboda pri Sartru pomeni predvsem svobodo dejanja, postane bolj razumljiva: ker je bilo komaj kaj mogoče izreči, je beseda postala že resno dejanje, izraz zatirane svobode. To je kajpak še bolj veljalo za knjige.

3. Sartrov eksistencializem

Upošteva okolščino, da je bil Sartre pisatelj in filozof in v obeh vlogah dostikrat govoril o istem, je primerno izkoristiti možnosti, ki jih ponuja vzporedno branje leposlovnih in modroslovnih del. (To je tudi običajna pot, ki se je bolj ali manj drži vsa literatura, uporabljena za pričujoči zapis.)

Zaprta vrata so bila napisana in uprizorjena v tesnem oklepaju dveh strokovnih del. Knjiga *Bit in nič (L'Être et le Néant)* je izšla leta 1943, tik pred uprizoritvijo; kmalu po njej, oktobra leta 1945, pa je Sartre imel znamenito predavanje⁷ v 'Club Maintenant' ('Klub Zdaj') v Parizu – *Eksistencializem je vrsta humanizma (L'existentialisme est un humanisme)*; besedilo je izšlo naslednje leto). To je bil odgovor na kritike katolikov in marksistov; grobo rečeno so prvi eksistencializmu očitali ateizem,⁸ drugi premajhno angažiranost, oboji pa črnogledost. Sartre je govoril večinoma razumljivo, in tudi

6 Jeanson 1955: 148.

7 Dogodek se je zapisal v zgodovino tudi po spektakularnosti: zaradi gneče Sartre ni mogel v dvorano in je začel z enourno zamudo; potem je brez zapiskov, brez pavz, ves čas z rokami v žepih dve uri govoril. (Watson 2001: 407)

8 Sartrovemu ateizmu ne kaže pripisovati prevelikega pomena. Odsotnost Boga je zanj – ki je nehal verovati v otroštvu – samoumevno izhodišče: »Eksistencializem ni toliko ateizem v tem smislu, da bi se izčrpaval z dokazovanjem, da Boga ni. Prej pravi: tudi če bi Bog obstajal, to ne bi ničesar spremenilo; to je naše stališče. Ne verjamemo, da Bog obstaja, mislimo pa, da problem ni v njegovem obstoju; človek se mora ponovno najti in dojeti, da ga nič ne more odrediti od njega samega, niti veljaven dokaz Božjega obstoja. V tem smislu je eksistencializem optimističen nauk, doktrina dejanja. Če nam kristjani pripisujejo obup, je tako samo zaradi njihove mauvaise foi, zato, ker lastni obup mešajo z našim.« (Sartre 1946: 14.)

spodbudno.⁹ Po predavanju lahko povzamemo njegov eksistencializem za šolske potrebe.

Kot izhodišče in prepoznavni znak te filozofije smemo vzeti trditev, da eksistenca pride pred esenco, da se človek rodi brez posebnega namena in njegov obstoj nima vnaprejšnjega smisla – kot ga ima na primer nož za papir: njegov namen, torej smisel, je rezanje papirja. Z nami ni tako: »Človek, kot ga pojmuje eksistencializem, na začetku ni določljiv, torej ni nič. Šele pozneje bo, in sicer bo takšen, kot se bo naredil.«¹⁰ Ker se rojstvo zgodi mimo človekove volje, je v življenje vržen, a svoboden oziroma obsojen na svobodo: »Obsojen, ker se ni ustvaril sam, po drugi strani pa vendarle svoboden, saj je potem, ko je enkrat vržen v svet, odgovoren za vse, kar naredi.«¹¹ Smisel si izgradimo sami, vsak zase, z dejanji. »Človek ni nič drugega kot tisto, kar je v svojem življenju počel« – tako Ines proti koncu igre ovrže Garcinov vnovični poskus, da bi se izvil resnici.

Dejanje je posledica odločitve, ta pa v nas vzbuja tesnobo, ker prinaša odgovornost. Napačen odziv na neizogibno in težavno svobodo je slavna Sartrova 'mauvaise foi', dobesedno 'slaba vera' ali 'napačno prepričanje', morda kar 'slepilo'. V širšem smislu pomeni zatiskanje oči pred svobodo oziroma beg pred odločitvami, odpoved angažmaju. To je ena skrajnost, negativni pol.

Positivni pol Sartrove misli je nekakšno preseganje gole eksistence. S tem ko je človek odgovoren zase, premore posebno dostojanstvo, s svojimi odločitvami pa nujno oblikuje tudi druge, ustvarja podobo človeka nasploh, podobo njegovih vrednot. (Z odločitvijo za poroko, pravi Sartre, gremo po poti monogamije, a na to pot usmerjamo tudi vse človeštvo.) Besedilo se končuje z nekoliko zanosnim razmišljanjem o tem, da človek, kot ga razume eksistencialistični humanizem, vedno živi zunaj sebe, v človeškem vesoljstvu, da obstaja, s tem ko si išče prihodnost in se izgublja zunaj sebe.

Ta povezanost transcendence kot gradnika človeka – ne tako, kot je transcendenten Bog, ampak v smislu preseganja – in subjektivitete, v tem smislu, da človek nikoli ni zaprt vase, ampak vedno prisoten v človeškem vesoljstvu – to imenujemo eksistencialistični humanizem. Humanizem, ker opominjamo človeka, da zakonov ne postavlja nihče drug kot on sam in da bo pri odločanju o sebi prepuščen sebi, in ker kažemo, da se človek ravno kot človeško bitje ne bo uresničil z obračanjem vase, temveč bo cilj – to osvoboditev, to posebno uresničenje – vedno iskal zunaj sebe.

⁹ Peter Watson ocenjuje, da je s tem prvič javno pokazal veliko spremembo v svojih pogledih. Njegov predvojni eksistencializem je bil v osnovi pesimističen nauk, zdaj pa je postal ideja, temelječa na optimizmu in angažiranosti; po Sartrovih besedah naj bi za Evropejce leta 1945 postal nova vera. (Watson 2001: 407) Pri spremembi je, kot smo videli, neko vlogo odigrala izkušnja vojne.

¹⁰ Sartre 1945: 3.

¹¹ Sartre 1945: 5.

Tako je Sartre po vojni pojasnil humanistično dimenzijo svoje filozofije (svobodo) ter njen transcendentni vidik (obstoj v človeški skupnosti). Ne eno ne drugo ne pogloblja branja *Zaprth vrat*, ker sta misli precej splošni in načelni; mimo tega je v drami bivanje v skupnosti kratko malo pekel oziroma je pekel optika, skozi katero zremo na težavno soobstajanje – vrednote humanizma so podane pač *per negationem* in z avtorjevo filozofijo se delo povezuje po ovinku.¹²

4. *Mauvaise foi* – laži

Mauvaise foi je napačna vera. V predavanju, o katerem smo govorili, jo je Sartre razložil takole:

Reči o nekom, da ima napačno vero, je lahko sodba. Če smo človekov položaj opredelili kot svobodno izbiranje, brez opravičil in pomoči, potem ima vsakdo, ki se zateka k opravičevanju s čustvi, vsakdo, ki si izmisli neko vnaprejšnjo določenost – napačno vero. Kdo bi ugovarjal: zakaj pa si ne bi izbrali napačne vere? Odgovarjam, da mi tega ni treba presojati moralno, ampak napačno vero definiram kot napako. Tu se ni moč izogniti presoji po merilu resničnosti. Napačna vera je očitno laž, ker zakriva popolno svobodo dejanja. Rekel bom še, da imamo opraviti z napačno vero tudi tedaj, ko se odločim trditi, da nekatere vrednote obstajajo pred menoj. Če jih hočem in pri tem trdim, da so mi vnaprej dane, potem nasprotujem lastni trditvi.¹³

Napačna vera je sicer precej razvejan pojem. Kot vidimo iz navedka, vključuje religijo, Sartre pa je navedel še druge načine, kako človek zanika svojo svobodo odločitve in se izogiba dejanju oziroma delovanju (od resničnosti je moč pobegniti v preteklost, v prihodnost, v svojo socialno ali poklicno vlogo itd.). Med našimi liki *mauvaise foi* poseblja Garcin, ki laže zato, ker želi o sebi ustvariti neko podobo pri Estelle in Ines; s tem njegova hipokrizija ostaja v okviru napačne vere v širšem smislu. Ta okvir bi prekoračil, če bi bil lažni podobi sam pripravljen verjeti, kajti »... za to, da narobe verujem, mora biti prevarana moja lastna zavest; napačna vera je predvsem 'vera'.«¹⁴

Ko Garcin nazadnje pove resnico, z našega vidika nekako neha biti zanimiv, toliko zanimivejši pa je na koncu, ko si na novo zastavi nedosegljivi cilj, namreč prepričati Ines, da ni strahopetec. Kako je to mogoče? Mesto lahko razumemo kot absurdni izraz nemoči človeka, ki je odklonil svobodo ter sprejel napačno vero: »... v tej napačni veri se resničnost gotovo zanika, vendar je zdaj bitje samo tisto, ki zanika lastno resničnost. Lažnivec je cinik, se pravi, da pri sebi potrjuje resničnost, zanika jo samo v besedah, pri sebi pa zanika to zanikanje.«¹⁵ Ko si Garcin zaželi prepričati Ines in za konec reče:

12 V nadaljevanju se precej naslanjam na knjigo *Jean-Paul Sartre ou une littérature philosophique* Roberta Campbella; iz nje tudi povzemam in navajam nekatere dele *Biti in nič*.

13 Sartre 1946: 12.

14 Campbell 1945: 198.

15 Ravno tam. Obe mesti sta Campbellova povzetka.

»No, pa nadaljujmo,« je tako, kot bi se ponovno odločil za laž, za *mauvaise foi* v širšem smislu, le veliko bolj zavestno. (Po logiki pekla se zgodba mučenja/trpljenja lahko kvečjemu v neskončnost ponavlja in napačne vere ne bi bilo mogoče podati filozofsko dosledno, tudi če bi avtor to želel; naši junaki so tako kot Camusev Sizif, le da si jih ne moremo predstavljati srečnih.)

5. Pekel so ljudje okoli tebe¹⁶

Za razlaganje *Zaprth vrat* – s prvotnim naslovom *Les Autres*, torej *Drugi* – je pripraven tudi pojem *drugega (autrui)*, s katerim se tesno povezuje pojem *pogleda*. Na splošno je problem *drugega 'zame'* v tem, da s svojo svobodo omejuje mojo: »S pogledom drugega se mi položaj izmika, oziroma, če se izrazim čisto vsakdanje, nisem več gospodar položaja.« In še: »S tem ko sem viden, postanem za neko svobodo, ki ni moja, bitje brez obrambe. V tem smislu se lahko imamo za sužnje, kolikor se prikazujemo drugemu. Suženj sem v tolikšni meri, kolikor sem odvisen od te svobode drugega, ki pa je sama okoliščina mojega bivanja; moja presežnost se zanika, postanem trk, sredstvo na poti do meni neznanih ciljev, ogrožen sem.«¹⁷

Ni misliti, da bi na tem mestu mogli zaokroženo povzeti Sartrove razlage *drugega*; posvečamo se mu toliko, kolikor moremo, morda, z njegovo pomočjo dodatno osvetliti *Zaprta vrata*. Da je vsak lik v drami v primežu dveh *drugih*, je očitno, in ravno tako očitno se težavnost razmerij izrisuje skozi gledanje, pogled. Drama ponazarja in variira temo, načeto drugje, tako v literarnih kot v filozofskih tekstih.

V *Bit in nič* je obstoju drugega posvečeno celo poglavje (*L'existence d'autrui*),¹⁸ kjer najdemo pogosto navajan zglede, nekakšno anekdoto o človeku, ki sedi na klopci v parku. Nedaleč od njega je trata, na trati kip na podstavku, ob njej vrsta stolov. Dokler je sam, okolico opazuje kot predmete, objekte, ki so med seboj v prostorskem razmerju,

16 Slavno repliko je Sartre kakih dvajset let po nastanku drame čisto poljudno komentiral: »Ta stavek so zmeraj narobe razumeli. Mislili so, da hočem reči, da so odnosi z drugimi zmeraj zastrupljeni, peklenški. V resnici sem mislil nekaj drugega. Če so naši odnosi z drugim človekom izkrivljeni, pokvarjeni, potem je 'drugi' lahko kvečjemu pekkel. Zakaj? Zato ker so drugi ljudje v bistvu tisto, kar je v nas najpomembnejšega, celo za naše samospoznanje. Ko preišljujemo o sebi, ko se skušamo spoznati, v bistvu uporabljamo spoznanja, ki jih o nas že imajo drugi. Presojamo se s pomočjo tistega, kar so nam dali drugi. Karkoli rečem o sebi, karkoli o sebi čutim, to vedno vključuje sodbo drugih. Se pravi: če so moji odnosi z ljudmi slabi, potem sem popolnoma odvisen od drugih in sem dejansko v peklu. Veliko je ljudi, ki so v peklu, ker so preveč odvisni od presoje drugih. [...] Drugo, kar sem hotel reči, je, da nam ti liki niso podobni. [...] ... mi smo živi in oni mrtvi. 'Mrtvi' seveda nekaj simbolizira. Hotel sem pokazati ravno to, koliko ljudi oleseni v celi vrsti navad in običajev, da ljudje trpijo zaradi tega, kako presojajo sebe, a ne poskušajo ničesar spremeniti. In ti ljudje so kot mrliči, mrliči v tem smislu, da ne morejo streti okvirja svojih skrbi, pomislekov in navad, in tako pogosto ostanejo žrtve ostrih sodb drugih ljudi. Ker smo živi, sem tako hotel pokazati, preko absurda, pomembnost svobode za nas, se pravi pomembnost tega, da dejanja zamenjamo z drugimi dejanji. Kakršenkoli je že začaran peklenški krog, v katerem živimo, mislim, da imamo zmeraj to svobodo, da ga prebijemo. In če ga ljudje ne prebijajo, ostajajo znotraj njega svobodno, po svoji volji.« (Vir iz prve opombe.)

17 Iz *Bit in nič*, Citirano po Campbell 1945: 135.

18 Sartre 1943: 259.

in jih pri sebi nekako organizira, razvršča v svoje vesoljstvo. Ko nekdo zakoraka mimo stolov, ga sedeči dojame kot objekt v razmerju do drugih objektov, a ker je prišlec človek, iste objekte razvršča v lastno vesoljstvo, ustvarja razmerja, ki jih sedeči ne more poznati. Okrog prišleca se oblikuje cel nov prostor, narejen iz prostora sedečega, pri čemer temu prerazporeditev ni znana. »Tako se je nenadoma pojavil objekt, ki mi je ukradel svet. Vse je na svojem mestu, vse zame še zmeraj obstaja, ampak vse je v nevidnem, otrplem begu steklo k novemu objektu. Pojavitev drugega v svetu torej ustreza otrplemu zdrsu vsega vesoljstva, razsrediščenju sveta, ki od spodaj minira središčenje, ki ga v istem času opravljam.« Ker pa je človek za sedečega še vedno objekt, se razpad njegovega vesoljstva zgodi v mejah tega vesoljstva samega. »Svet ne beži v nič ali nekam zunaj sebe, prej je videti, kot da je preluknjan, da se je v njem, sredi njegove biti, pojavil odtok, skozi katerega stalno odteka.«¹⁹

Problem pogleda v istem poglavju ravno tako pojasnjuje anekdota. Sartre si, ponovno v prvi osebi, predstavlja človeka, ki je iz nekega razloga prislonil uho na vrata sobe ter pogledal skozi ključavnico. »Tedaj 'naredim, kar mi je narediti', noben višji pogled mojim dejanjem ne bo pripisal značaja danosti, ki jo je moč presojati: moja zavest se pretaka v dejanja, ona je moja dejanja; vodijo jih samo zastavljeni cilji in sredstva, ki so na voljo. Moja drža, na primer, ne vključuje nobenega 'zunaj', je čisto povezovanje sredstva (lunknja ključavnice) z zastavljenim ciljem (predstava, ki jo bom videl), nič drugega ni kot način, kako se izgubim v svetu, kako pustim stvar, da me vpijejo, kot pivnik vpije črnilo [...].« Potem se v hodniku zaslišijo koraki, nekdo bo zalezovalca videl.

Pogled drugega v takih okoliščinah seveda pomeni sramoto, pa tudi posebej bolečo izgubo svobode:

Svobode se lahko sramujem, samo kolikor mi uhaja, ker postajam dani objekt. Tako vez med mojo nerefektirano zavestjo in mojim gledanim egom izvorno ni vez poznavanja, ampak vez obstajanja. Onstran vsakega spoznanja, ki bi ga lahko premogel, sem tisti jaz, ki ga drugi pozna. In jaz, ki sem, je jaz v svetu, ki mi ga je drugi odtujil, kajti pogled drugega zajema moje bitje v razmerju do stene, vrat, ključavnice – vsi predmeti-orodja, sredi katerih sem, obračajo lice k drugemu, in to je lice, ki mi v principu ni znano. Tako sem svoj *ego* za drugega sredi sveta, ki odteka proti drugemu.²⁰

Anekdoti smo izbrali zaradi nazornosti in ker sta povezani, namreč preko metafore odtokanja, ki v prvi pojasnjuje težavnost bivanja ob *drugem* – ali kar drugih – v naslednji pa je okoliščina, ki dodatno otežuje položaj človeka, ki ga *drugi* gleda oziroma gledajo v njegovi nagoti. Ob tem se nekoliko nazorneje ali vsaj drugače izriše peklensko trpljenje naših junakov;²¹ konkretnije obrise morda dobila odsotnost vek, ki onemogoča

19 Ravno tam.

20 Ravno tam: 299, 300.

21 Najbolj intenzivna podoba trpljenja je boj med junaki, ki se po mirnejših prizorih vsakič povrne v zgodbo; do-

pobeg, in odsotnost ogledal, ki onemogoča pogled nase – tolažeč lastni pogled. V prizoru, ko se Estelle skuša ugledati v Inesinih očeh, se v luči prebranega simbolni pomen replik stopnjuje in na koncu se nam utegne zazdeti, da Estelle odteka v Inesine zenice:

INES: [...] Sedi. Primakni se bliže. Še bliže. Pogledj mi v oči: se vidiš v njih?

ESTELLE: Čisto majhna sem. Zelo slabo se vidim.

INES: Jaz te pa vidim. Čisto vso. Vprašaj me. Nobeno zrcalo ne bo bolj verno. [...]

INES: [...] Ali nisem boljša od ogledala?

ESTELLE: Ne vem. Bojim se vas. Moja podoba v zrcalu mi je bila domača. Tako dobro sem jo poznala ... Če pa se zdaj nasmehnem, se moj smehljaj potopi na dno vaših zenic in bog ve, kaj bo iz njega.

6. Pekel v šoli

Zaprta vrata bržkone niso tiste vrste drama, ki bi premogla poseben čar za šolajočo se mladino.²² Med šolskih čtivi, ki še niso čakala sto let, jih ne morem postaviti ob bok *Plešasti pevki*, *Velikemu briljantnemu valčku*, *Dogodku v mestu Gogi*, kaj šele Smoletovi *Antigoni*; celo nekateri deli Beckettovega *Godota*, se mi zdi, se šolarjev lažje dotaknejo. Po drugi strani je dejstvo, da Sartrova drama zahteva pozornega bralca. Upošteva njeno kratkost jo je morda smiselno prebrati prvič kar pri pouku.

Samo branje bo vzelo kakšne tri šolske ure, vmesna pojasnila in opozorila kvečjemu še dve. Ob branju se po mojih izkušnjah obnesejo vprašanja za dijake, v katera skušam zajeti tisto, za kar želim, da bi v zvezi z dramo vedeli in razumeli. Vprašanja sledijo dogajanju in ne smejo biti preobsežna, da vsakič pride na vrsto vsak. Na koncu imajo dijaki zapisano nekakšno obnovo dogajanja s komentarji.

Zamisel lahko ponazorim ob prvem prizoru. Potem ko ga dijaki po vlogah preberejo, poskušajo odgovoriti na moja vprašanja. Najprej navedejo bistvene poteze prostora dogajanja ter ga morda prepoznajo – tovrstno ugankarstvo običajno deluje spodbudno. Podatek, da je drugo cesarstvo v francoski zgodovini doba vladavine Napoleona III. med revolucijo 1848 in pariško komuno, ni vitalen; stvar učiteljeve presoje je, ali naj ga

gajanje je tako nekakšno stopnjujoče se valovanje in se konča z absurdnim fizičnim napadom, do tedaj pa junaki preizkusijo cel arzenal možnosti, kot ugotavlja Campbell: »Na tem svetu imamo v življenjskem boju z Drugim na voljo raznovrstna orožja /.../. Najprej orožja pobega: trenutna izločitev, askeza, pobeg, spanje, počitek, tišina, umik; potem pridejo deformativni postopki: laž, hinavščina, laskanje, vljudnost, s katerimi želimo doseči zasužnjenje Drugega. Ves čas mu skušamo iztrgati njegovo svobodo in iz nje napraviti zgolj orodje za svojo rabo. To uslužnost Drugega pogosto dosežemo s sodelovanjem; posebej dobro to deluje v 'intimnosti'. V seksualni ali ljubezenski intimnosti se celo najbolj razmahne, ker si na tem področju uspejo, kot pravimo, 'drugega prilastiti'. (Campbell 1945: 137–138.)

²² Tudi na vprašanje, ali so *Zaprta vrata* velika drama, ni mogoče brez zadržkov odgovoriti z da. Zasnova je izvirna in beseda lepo teče, vprašanje pa je, koliko je Sartru uspelo kompenzirati abstraktno (teoretično in umetno) situacijo ter šibek dramski lok. Pekel kot prostor dogajanja je zanimiva zamisel, ni pa je lahko smiselno izpolniti, torej izpeljati podobo peklenske večnosti kot metaforo za minljivi obstoj človeka. Podobno kočljiva – v prehodih dramaturško težko obvladljiva – je kombinatorika odnosov, ki želi izčrpati vse možnosti 'mučenja' v trikotniku likov.

dijaki (z)vedo in razumejo, primerno pa jim je pokazati kak interier, opremljen v stilu drugega cesarstva, in, ko je pekel prepoznan, načeti vprašanje pomena takšne opreme (biti mora zoprna). Izbiro stila, ki je sicer kar dekorativen, je verjetno pozneje smiselno povezati z *mauvaise foi*. Pomen bronastega odlitka se razkrije, ko se izkaže, da ga ni mogoče premakniti. Verjetno ga bodo dijaki razložili tako, kot se zdi najbolj logično, namreč kot simbol neizbežnega soočenja z resnico.

Tudi druge motive bodo dijaki bržkone pojasnili sami ali pa z malo pomoči. Ker zvonec dela ali pa, bolj verjetno, da ne, bodo razumeli, da gostje v salonu ne morejo vplivati na nič; ugotovili bodo, da nemotena oskrba z elektriko v povezavi z odmrliimi vekami in stalno budnostjo onemogoča pobeg (kar itak pove Garcin); opazili bodo, da se gost težko navaja na novo okolje, kamor vnaša potrebe iz starega (higiena). Nič ni narobe, če dijaki ugibajo, zakaj ni ogledal, čeprav bodo morali na nekoliko zanesljivejšo razlago počakati, da bo Ines ponudila Estelle svoje oči za ogledalo. Še pozneje, morda čisto na koncu, se bo smiselno vrniti k največji laži, kar jih Garcin izgovori (in celo ponovi) v prvem prizoru – k laži, ki povzema idejno dispozicijo drame: »... jaz gledam resnici v oči.«

Primerno je opozoriti še na humorni potencial prizora, ki izvira iz Garcinove tradicionalne predstave o peklu ter iz njegovega jezikovnega spodrsaljaja, ki se mi sobar posmehne (»Živeti ...«). Glede jezika dijakom ne bo pretežko ugotoviti, da je precej pogovoren, nestiliziran: besedišče je vsakdanje, stavki so kratki, replike neposredne. To ustreza podobi pekla, kot si ga je Sartre zamislil za svoje potrebe.

7. Sartre v šoli: Pogled naprej in nazaj

Sartre je bil intelektualec v tistem pomenu, kot ga ima beseda v francoščini od Zolajevega posega v Dreyfusov primer: bil je politično angažiran. (K temu, da je za Francoze *intellectuel* praviloma levičar, je pa menda nekaj tudi sam prispeval.) Njegova zgodba je bila ob koncu druge vojne šele na pol napisana – bil je uveljavljen pisatelj in filozof, ne pa še javna oseba niti intelektualna avtoriteta, kakršno je iz sebe naredil s poznejšimi dejanji, začenši z ustanovitvijo revije *Les temps modernes* takoj po vojni. Tedaj še nenapisani del zgodbe je, menim, toliko zanimiv in pomenljiv, da je v šoli o njem vredno spregovoriti.

Prvi razlog je šolsko utilitaren – Sartre se je po vojni znašel sredi političnih vprašanj, ki se jih dotika *Veliki briljantni valček*. Njegovo podpiranje sovjetskega režima, češ da je edina alternativa kapitalizmu, ter njegovo spreobrnjenje ob sovjetski okupaciji Madžarske leta 1956 nudita nekaj izhodišč za pogovor o Jančarjevi norišnici. Ta se ne bo mogel ogniti Sartrovemu prijatelju, ki je zaradi drugačnega pogleda na stalinizem to nehal biti – Camusu, in ker dijaki poznajo *Tujca*, bodo mogli z njim primerjati *Zaprta vrata*, pa tudi razmišljati o 'romantičnih' časih, ko so bili intelektualci neposredno udeleženi v pomembnih političnih rečeh. To, da Sartre v slednjih ni imel velikih zadržkov

pred nasiljem,²³ nas seveda vrača k *Valčku*. K isti temi, v širšem smislu, spada njegova zavrnitev Nobelove nagrade za literaturo leta 1964, končali pa bi lahko z njegovo aktivno podporo študentskemu revoltu 1968, menda zadnjemu velikemu uporu na Zahodu. Nekje vmes se bomo vsaj na kratko posvetili njegovi ljubezni – pisateljici, filozofinji in feministki Simone de Beauvoir.

Sartrov posebni potencial lahko izkoristimo še kot priložnost za pogled nazaj, v imenitno tradicijo angažiranih pisateljev, intelektualcev in prevratnikov. Na celini mu bomo prvega prednika verjetno našli v Voltairu²⁴ ali sploh v francoskih razsvetljencih, na poti do druge vojne pa se bomo ustavili vsaj še pri véliki revoluciji 1789, prvi vojni, oktobrski revoluciji ter Hitlerju in Stalinu. Morda jim bomo dodali julijsko revolucijo 1830, ker se je tega leta nekje drugje uprl Drohojowski (in zaradi bourbonske grobnice v Kostanjevici), morda februarško 1848 (zakaj bi ravno to izpustili?), morda komuno 1870 kot prvo 'levo' revolucijo. To bo navsezadnje odvisno tudi od dijaškega zanimanja, težko pa si je misliti, da bi *Valček* lahko brali v brezčasnosti, v kakršni moremo brati *Zaprta vrata*. Če za premostitev izkoristimo njihovega avtorja, kot predlagam, bomo čtiva bolje povezali s širšim kontekstom, pa tudi med seboj.

VIRI IN LITERATURA

- CAMPBELL, Robert, 1945: *Jean-Paul Sartre ou une littérature philosophique*. Pariz: Éditions Pierre Ardent.
- JEANSON, Francais, 1957: *Sartre par lui-même*. Pariz: Éditions du seuil.
- JUDT, Tony, 2007: *Postwar, a History of Europe since 1945*. London: Pimlico.
- MIQUEL, Pierre, 1976: *Histoire de la France*. Pariz: Fayard.
- NOUDELMANN, François, 1993: *Huis clos et Les mouches de Jean-Paul Sartre*. Pariz: Gallimard.
- SARTRE, Jean-Paul, 1943: *L'Être et le Néant*. Dostopno na spletu: <https://prepasaintsernin.files.wordpress.com/2020/06/sartre-etre-neant.pdf>
- SARTRE, Jean-Paul, 1946: *L'existentialisme est un humanisme*. Dostopno na spletu: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=existencialisme+est+un+humanisme+sartre>.
- SARTRE, Jean-Paul, 1981: *Izbrane drame*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- WATSON, Peter, 2001: *The Modern Mind, An Intellectual History of the 20th Century*. New York: HarperCollins Publishers.

23 Po Tonyju Judtu je v Franciji, bolj kot v katerakoli drugi nacionalni državi na Zahodu, inteligenca sprejemala in celo častila nasilje kot sredstvo javne politike. Možna razlaga je v polarizaciji, ki se je prvič zgodila po véliki revoluciji 1789, pozneje pa z vsako naslednjo (Judt 2007: 386).

24 Oba moža povezuje tudi najslavnejša anekdota o Sartru: leta 1968, ko se je pridružil študentom, so ga aretirali zaradi državljanske nepokorščine. Predsednik de Gaulle naj bi poskrbel, da so ga izpustili, ter svojo intervencijo upravičil, češ da »Voltaire pač ne moreš zapreti«. General morda res ni vedel, da usihajoči francoski absolutizem osemnajstega stoletja do Voltaira ni bil posebej blag – véliki razsvetljenec je bil v resnici dvakrat zaprt in dvakrat izgnan –, dobro pa se je zavedal, kdo je Sartre v dvajsetem stoletju.

Tomaž Toporišič

Univerza v Ljubljani, Akademija za gledališče, radio, film in televizijo, Oddelek za dramaturgijo in scenske umetnosti

tomaz.toporistic@agrft.uni-lj.si

Politično v absurdnem in grotesknem: Jančar in njegov *Veliki briljantni valček*

Prispevek se ukvarja z igro Draga Jančarja Veliki briljantni valček, ki raziskuje teme upora proti represivnim in totalitarnim sistemom s pomočjo metaforične ustanove »Svoboda osvobaja«, ki spominja na nacistični slogan »Arbeit macht frei«. Jančar uporablja elemente groteske in parabole, da bi zarisal vzporednice med različnimi oblikami nadzora in kaznovanja ter razkril nevalgične točke družb, ki zapirajo prostor za drugačnost, raznolikost in na koncu odpravijo pravico do drugačnosti. Jančar poudarja podobnosti med različnimi oblikami totalitarizma, kot sta nacizem in komunizem. Ustanova v igri je posledica ideologije, ki deluje po logiki, da je vsakdo, ki kritizira pravični družbeni sistem, nor. Igra služi kot kritika sistemov, ki zatirajo individualnost in omejujejo svobodo izražanja, hkrati pa opozarja na nevarnosti družbene paranoje in nestrpnosti.

1. Jančarjeve povezave realizma in groteske

Drago Jančar nadaljuje kritični del dramatike Odra 57, ki sta ga utelešala Dominik Smole in Primož Kozak. Njegovi junaki se upirajo represivnemu in totalitarnemu družbenemu sistemu ter pri tem svojo vizijo svobodnosti in drugačnosti še vedno utemeljujejo na podlagi eksistencialističnih načel. S tem protagonisti njegovih iger manifestirajo drugačnost, ki se ne razkriva skozi realistične zarise, ampak omogoča, da umetnost »vsakokrat 'prikazuje' tisto, kar dejanskemu času najbolj manjka, po čemer je najbolj pomanjkljiv« (Šeligo 1988: 108). Avtor na ravni fabule in sižeja proizvaja singularne politike dramatike in gledališča ter razkriva nevalgične točke družbe, ki namesto odpiranja legitimnih kanalov za izražanje nasprotujočih si in alternativnih mnenj s konsenzom zapira prostor drugačnosti, pluralnosti ter na ultimativni ravni ukinja pravico do drugačnosti.

Vzemimo nekaj primerov. Njegov *Disident Arnož in njegovi* (1982) se dogaja v času Metternichovega absolutizma, po vsej verjetnosti v Ljubljani, ki pa jo je treba (tako kot Maribor v romanu *Severni sij*) razumeti kot parabolo, ki meri na sodobnost. Jančar izhaja iz dejanske zgodovinske zgodbe slovenskega duhovnika in disidenta Andreja Smolnikarja, ki emigrira v Ameriko, tam pa se – paradoksalno – njegov individualizem prelevi v manijo in njegov svobodomiseln načrt neslavno propade. Režiser Diego de

Brea je ob svojem režijskem branju te igre poudaril, da ne gre za zgodovinsko, ampak izrazito aktualno igro o univerzalnem stanju duha. »O človeški nemoči v sodobnem svetu absurdnih mehanizmov kontrole in obvladovanja, kapitala in politike. O sodobnem svetu, polnem tesnobe, vklenjenosti, brezumnosti in brezizhodnosti.« (De Brea v Bratož 2016) A hkrati je pri Jančarju, kot ugotavlja de Brea, »prav človek, kljub svoji globoki pogreznjenosti v družbeno in duhovno krizo [...] tisto edino upanje novega, drugačnega in boljšega« (prav tam).

Jančar ne ponuja odrešitve, ampak lik v akutni krizi identitete, ki jo proizvede svet nadzorovanja in kaznovanja, v katerem se utopični socializem ali kakršnekoli sodobne različice tega ne morejo realizirati. Tomo Virk ob tem opozarja, da Jančar uveljavlja tematski sklop, »ki najbolj odločilno zaznamuje njegov opus v celoti: izobčenstvo junakov determinira usoda, ob njej pa prične stopati v ospredje problematika zgodovine« (Virk 1995: 74). Roman *Severni sij* (1984) ter zbirka novel *Smrt pri Mariji Snežni* (1985) se, podobno kot drami *Disident Arnož in njegovi* ter *Veliki briljantni valček*, posvečata prav tema temama, ki ju velikokrat povežeta v enoten sklop: »Zgodovino, ki pogosto v obliki muhave Usode (in – ob primeru ponavljanja – njene ironije) neubranljivo kroji življenje in delovanje posameznika.« (Prav tam) Virk pa ob dramatiki opozori še na nekaj, kar je bistvena značilnost Jančarjeve dramatike in proze:

Nekatere temeljne tematske in pomenske koordinate, ki zaznamujejo Jančarjevo prozo, so se namreč zgoščeno in nemara na najbolj nazoren način udejanjile prav tu, v dramskem opusu, knjižno objavljenem med letoma 1982 in 1988. Tako za *Blodnike* (1982; drame *Disident Arnož in njegovi*; *Razseljena oseba*; *Nenavadni dogodki v Kotu ...*) kot tudi – denimo – za *Triptih o Trubarju* (1986), *Dedalus* (1988), *Klementov padec* (1988) in delno *Veliki briljantni valček* (1985) je značilno, da Jančarja zanima osebna tragedija, v katero pahnejo človeka neobvladljive, v tem smislu usodne zgodovinske silnice. Pri tem je pomembno in odločilno, da Jančar ni ideolog. (Prav tam: 75.)

Veliki briljantni valček (1985) se dogaja v sodobnosti, njegov protagonist Simon Veber pa se kot zgodovinar ukvarja z življenjem poljskega vstajnika Drohojowskega, ki je v tridesetih letih 19. stoletja med svojim potovanjem obiskal tudi Ljubljano. Simon ne odpotuje v Ameriko, ampak se znajde v »psihuški«, psihiatrični ustanovi, v katere so v Sovjetski zvezi zapirali oporečnike. Tudi Jančarjeva drama *Klementov padec* (1988) se opira na biografijo slovenskega alpinista in filozofa dr. Klementa Juga, ki se je leta 1924 ponesrečil v severni triglavski steni. Tudi on je individualist, meščanski družbi se radikalno upira – zdi se, da je smrt v steni (metafora za samomor?) edina dosledna eksistencialna poteza oziroma izbira.

To linijo nadaljuje igra *Dedalus* (1988), groteskna parabola o gradnji še ene ustanove za nadzorovanje in kaznovanje, velikanskega socialističnega zapora, iz katerega ne bo pobegov. Protagonist je avtor načrtov, toda njegov utopični arhitekturni mastodont se zaradi megalomanstva začne podirati, pokati in drseti po hribu. Jančar tako še enkrat v

posebni različici gledališča absurda – groteske s kafkovskimi primesmi – izgradi parabolo o resnici totalitarizma. Andrej Inkret je v razpravi »Jančarjeve tri tragikomedije« opozoril na eno temeljnih značilnosti Jančarjeve medbesedilnosti: da je namreč zveza med arhitektom, ki je zgradil znameniti labirint na Kreti, in graditeljem »socialističnega« zapora ironično zastavljena. Pri Jančarju ne gre več za Dedala in njegove probleme, ampak za gospodarje in njihov način kaznovanja in nadzorovanja, ki jim mora služiti. Horizont fabule Jančarjeve igre s tem uokvirja »politika«, ki je prišla na oblast z revolucijo, liki pa so člani, objekti in navsezadnje tudi žrtve njenega sistema« (Inkret 1988: 277–285).

2. *Veliki briljantni valček kot groteska in parabola*

Poglejmo si podrobneje igro *Veliki briljantni valček*. Kot je opozoril v kritiki predstave leta 2012 Matej Bogataj, je bila prav ta igra

v času nastanka nedvomno eno paradigmatiskih besedil; ne samo da so ga skoraj simultano igrali v Ljubljani in Mariboru, da je takrat pritegnil najvidnejša in najpomembnejša kritiška peresa, njegovo univerzalnost so preizkusili tudi na drugih odrih na področju Jugoslavije in verjetno še kje. Predvsem zaradi globalne metafore: to je norišnica kot model celotne družbe, norišnica prav posebnega tipa, v katero naselijo oporečnike, moteče elemente, disidente in sploh vse, ki so režimu nasprotni ali ki jih hočejo preprosto prevzgojiti ... (Bogataj 2012: 184.)

Jančar uporablja princip groteske in parabole tako, da vztrajno sopostavlja različne zgodovinske oblike nadzorovanja in kaznovanja. Tako se umobolnica v njegovi igri, v kateri se kar naenkrat znajde zgodovinar Simon, imenuje Svoboda osvobaja. Kar nas seveda takoj napoti na geslo *Arbeit macht Frei, Delo osvobaja*, ki je »krasilo« vhode nacističnih koncentracijskih taborišč. Jančar tako postavlja enačaje ali znake podobnosti med različnimi totalitarizmi, konkretno nacizmom in komunizmom. Ustanova, ki jo opisuje, je rezultat ideologije, ravna pa se po tej logiki: v pravičnem družbenem sistemu, v katerem vlada diktatura proletariata, je tisti, ki temu sistemu očita nedemokracičnost, lahko samo nor.

Jančar v *Valčku* zgradi motivno-tematsko strukturo svoje groteske s pomočjo umetnega prepletanja treh zgodb o treh vodilnih protagonistih in antagonistih drame, v katere vključuje zgodbe ostalih akterjev Valčka. Na zgodbo o Simonu Vebru, njegovem nasilnem spreminjanju v poljskega vstajnika, odločno vpliva Doktorjeva podmena o identifikaciji z vstajnikom, ki jo bolničar Volodja v svoji manični naravnosti nadinterpretira oziroma preinterpretira in s tem sproži neustavljiv plaz usodno grotesknih dejanj.

Jančarjev junak Simon ni zares radikalen oporečnik, saj beleži zgolj nekaj nepomembnih ideološko neprimernih izpadov, predvsem pa se preveč resno ukvarja z življenjem poljskega vstajnika Drohojowskega, ki je živel več kot sto let pred njim. Psihiatrično

zdravljenje se kmalu iz freudistične psihoanalize spremeni v ideološko norost, ki vstajnika Drohojowskega definira kot Simonovo nevrozo. To je mogoče pozdraviti samo tako, da tudi Simonu – tako kot Drohojowskemu – odrežejo nogo.

SIMON: In zaradi tega, zaradi moje skrite ideje ... ali želje ... zaradi družbenih nevroz ... megalomanij ... mi hočete odrezati nogo?

DOKTOR: Ne »hočete«, odrezal vam jo bom, kolega, kakor tukaj stojim. Toliko znanja pa še imam iz splošne medicine.

SIMON (*razburjeno*): Rezanje noge vendar ni splošna medicina, kaj šele psihiatrija. Rezanje noge je kirurgija ... Ampak doktor ... to mislite, takole ... simbolično, kaj? Da se poistovetim z Drohojowskim in ga potem ... odstraniva iz moje zavesti ... da dobiva skritega Poljaka, fiksno idejo, megalomanijo ven in ga, in jo ... ubijeva ... tako ... na videz.

DOKTOR: Nič na videz, nič simbolično. Odrezal vam bom nogo.

SIMON (*zakriči*): Norec. Blaznež. Ali vi zdravite svojega kirurga ali zdravite mojega Poljaka?

DOKTOR: Oboje, gospod Drohojowski, oba.

Simon, skrušen, nekaj časa obupano premišljuje. (Jančar 1996: 64.)

To, kar na koncu Valčka ostane Jančarjevemu junaku, je še manj kot razpadajoči duh v razpadajočem telesu, tako značilen za Beckettove junake. Če Beckettovi junaki, »metafizični klošarji« kljub vsemu še razpolagajo s svobodo, Simon Veber ostaja zaprt v Svobodi, ki osvobaja, norem bestiariju sprevrženega sveta oblasti, ki posamezniku preprosto ne pusti dihati.

Jančar v igri tako poveže različne dramske taktike, od absurdizma ruskih avantgardnih avtorjev tridesetih let prejšnjega stoletja, predvsem Daniila Harmsa in Aleksandra Ivanoviča Vvedenskega, do drame absurda Eugena Ionesca, Samuela Becketta in Jeana Geneta in groteske, kot jo je razvil italijanski mojster nove drame Luigi Pirandello in ki postaja v nekaterih pasusih skoraj kafkovska. Pri tem, kot v razpravi »Drama pod krinko« opozarja Rok Vevar, se drama »z uporabo različnih dramskih diskurzov in bralnih kodov [...] odpoveduje ekskluzivnemu centru vednosti in s tem bralni gotovosti, značilnostma reprezentacijskega režima umetnosti, in od gledalcev zahteva individualne opredelitve ...« (Vever: 45). Specifični, tipično jančarjevska povezava različnih dramskih taktik razkriva na primer odlomek iz dialoga med Volodjo in Doktorjem:

VOLODJA: [...] Bom jaz že vedel, kaj je Strauss in kaj Chopin, kaj je Donava in kaj je ... Vltava. (*Nervozno si potegne kravato z vratu, govori Doktorju.*) Jaz sem miren, doktor, zelo sem miren. Jaz samo opazujem. In kaj vidim? Vidim intrige, vidim upor, vidim

(*Pokaže na slike.*) Nasilje. Kdo vse je to povzročil, se vprašam.

DOKTOR: Umestno vprašanje.

VOLODJA: In si odgovorim: vi. S svojo nesposobnostjo ne morete obdržati niti minimalne discipline. Povsod nered, povsod razsulo ... [...] Jaz je nisem hotel, oblasti. Sami ste mi jo potisnili v roke. Zato me ne delajte živčnega, samo to vam rečem. Ni dobro, če je oblast živčna. (Jančar 1996: 95.)

Zgradba prizorov je v *Valčku* izrazito filmska, sredstva konflikta so različna, dramaturgija je neklasična. Sintagma svoboda osvobaja zavzema v igri privilegiran položaj, saj se v besedilu pogosto ponovi; predstavlja osrednjo temo besedila, nosi dramsko fabulo in bistveno opredeljuje dramske osebe. Ustanova Svoboda osvobaja je razumljena kot prostor globalne metafore, po Andreju Inkretu tudi simboličen model družbenega življenja sploh oziroma kot metafora za bistvo družbe. Vsa drama je ena sama metafora za nevzdržnost eksistence v takih razmerah, ki vladajo v dramih. Stik zavoda z zunanjim svetom je enosmeren: kdor pride vanj, se ne vrne več nazaj. Na obisk prihajata le oba »izvedenca za metafore« ter Simonova žena Klara, a nazadnje morajo v zavodu ostati tudi oni. Kot izjavi bolničar Volodja:

STAREJŠI: Midva vse to vodiva.

MLAJŠI: Naju ne poznate?

VOLODJA: A tako? Vidva vodita. Kaj pa potem jaz delam tukaj? (*Starejšemu.*) Dobro poslušaj. He-he-he-he. Štirikrat. Si slišal? Kdo vodi? Nadrejeni ima štiri „he“.

MLAJŠI: To je nesporazum.

STAREJŠI: Midva sva strokovnjaka za metafore.

VOLODJA: Seveda sta. Vsak mora biti nekaj. En je Poljak, drugi je Savel Pavel, vidva sta

strokovnjaka za metafore. A, doktor? Tega še nismo imeli, da bi bila dva ista.

Doktor gleda v tla. Simon zgoraj vstane, v rokah drži rjavo steklenico z nalepko.

STAREJŠI: Midva sva od zunaj.

VOLODJA: Nihče ni od zunaj. Vsi smo notri. Vsi smo v. (*Stopi za korak nazaj, zakliče Simonu.*) Kaj Drohojowski? V. (Jančar 1996: 105.)

Volodjev izrek »Nihče ni od zunaj. Vsi smo notri. Vsi smo v.« je metafora za stanje sodobnega človeka, ki je ujet v usodo 20. stoletja, brezizhodnost človekove eksistence, nemožnost kakršnih koli akcij.

Da bi jasneje uvideli posebnost Jančarjevih dramskih taktik, si oglejmo še njegovo pozno igro *Zalezujoč Godota*. Igra ima zelo razvejan referenčni okvir, hkrati pa razkriva tudi njegove bistvene pisateljske postopke, s katerimi gradi siže. O Jančarjevem medbesedilnem mojstrstvu se je govorilo predvsem ob njegovi prozi, njegove drame so bile več kot uspešne, a redkeje poglobljeno analizirane. *Zalezujoč Godota* je brez dvoma logično nadaljevanje avtorjeve dotedanje dramatike, a v tej igri se je odločil za drznejšo formo. V zbirki novel *Smrt pri Mariji Snežni* je zavestno črpal iz Borgesa in iz v letu 1988 tudi že klasičnega dela *fiction-fiction* proze, se pravi *Grobnice za Borisa Davidoviča* Danila Kiša, in to tako, da sta se skozi palimpsestno literarno govorico vsaj pogojno in v obrisih še dali razbirati, v *Zalezujoč Godota* pa je kot objekt za prakticanje tehnike referenc izbral že klasičen in hiperinterpretiran tekst sodobne dramatike, Beckettovo dramo *Čakajoč na Godota*. Pri tem meje med proto- in metateksti ni zabil, tehniko je razkril že kar v samem naslovu, ki bralca naravnost vodi k obema glavnima referencama dramskega besedila. Najprej ena od zgodb Jančarja samega, *Zalezovanje človeka*, pa tudi tej komplementarna zgodba *Zoževanje prostora*, spet iz zbirke *Smrt pri Mariji Snežni*. Druga pa je priključitev literarnega konteksta Beckettovega *Godota*, ki ikonizira posebno obzorje. Metatekst, ki strukturira njegovo igro, ni nujno enak kateremukoli od prototekstov, a je z njimi, čeprav se zdi, kot da bi se le lahko poigraval, bistveno določen. Lahko rečemo, da dokončno izoblikuje specifično *Zalezujoč Godota* prav način umestitve obeh (ali vseh treh) prototekstov.

Jančarjev tekst se že začne s citatom začetnega stavka Beckettovega *Godota* (»Nič se ne da narediti.«), že takoj na začetku pa nas postavi tudi v situacijo, ki je eksplicitno »podobna« tisti iz prej omenjenih kratkih zgodb. Avtor tako sopostavi obe protobesedili ter ob tem proizvede nekakšno bralčevo nelagodnost, saj Beckettov literarni modernistični svet vpelje v politične sfere. Po drugi strani pa vpeljava skrajnega nihilizma in krize subjekta Beckettovega sveta v dogajanje ruši tudi horizont njihovih pričakovanj, kar spet vzbuja nelagodje.

Realistična zgradba politične drame je motena se očitneje kot v *Velikem briljantnem valčku*. Vdor ultramodernističnih toposov in s temi povezane dekonstrukcije realističnega principa dramske gradnje ruši bralčevo obzorje pričakovanja. Na koncu pa Jančar skozi Felicito kot tretjo protagonistko drame vpelje nekaj za samo literaturo še usodnejšega: dialog literature z literarno teorijo. Felicita komentira zgodbo glavnih junakov in parafrazira to, kar je o tej dramatiki napisala gledališka teorija, namreč Kottov znameniti esej »Kralj Lear«: »Absurdnost, absurdnost človekove situacije je nadomestila vsako absolutnost« (Kott 1964: 111).

Zalezujoč Godota tako kaže, do katere mere se lahko v Jančarjevi dramatiki radikalizira razgradnja realistične drame. A kljub zvrstni različnosti to igro z *Velikim briljantnim valčkom* družijo zavestno preigravanje različnih oblik političnega v gledališču, od antiutopične, mestoma že skorajda dokumentaristične naravnosti, značilne za *Valček*, do postdramskih tehnik *Zalezujoč Godota*, ki priklicujejo v spomin dramatiko absurda in absurdizem. Za vse Jančarjeve drame je torej značilna svojska oblika povezovanja političnega z grotesknimi in absurdnimi dramskimi taktikami in prijemi, ki dajo njegovi dramatiki (podobno kot prozi) avtorsko prepoznavne lastnosti in hkrati kvalitete.

3. Je sploh mogoč upor proti nadzoru in kaznovanju

Različne dramske tehnike in taktike pa v vseh Jančarjevih igrah združujeta želja in potreba prikazati, kako tam, kjer je poenotenosti preveč, lahko sledi le pogrom proti drugačnosti in avtentičnosti. Poudarja, da zmoremo ljudje kot singularnosti kreirati nove možnosti, odpirati nove prostore družbenega in individualnega življenja, a ob tem hkrati velikokrat naletimo na nepremostljive ovire, kot so zlasti moralni in ideološko-civilizacijski okviri s svojimi načini nadzora in kaznovanja. Jančar to tematizira s posebno različico angažirane in politične dramatike, ki izhaja iz realističnih matric, a jih ves čas dekonstruira ter tako ustvarja parabole o junakih, ki so, kot opozarja Tomo Virk, »podložni isti temeljni metafizični zakonitosti: (revolucionarna) akcija vedno propade, vedno vodi v avtodestrukcijo, pa naj gre za 'teoretično', 'praktično' ali 'etično' akcijo« (Virk 76). Jančarjevi dramski junaki tako (podobno kot tisti v njegovi prozi) ponavljajo posebna ritualna dejanja žrtvovanj, v katerih nastaja razkol med njihovo lastno identiteto oziroma iskanjem te in zgodovino kot nekakšno »zunanjo transcendo« , s katero Jančarjev junak ni skladen. Virk to posebno nerešljivo situacijo opiše takole:

Drama Jančarjevih junakov se sicer (skoraj) vedno dogaja na razvidnem zgodovinskem ozadju, kjer so zgodovinske silnice jasno izpostavljene. Pa vendar je v konfliktu posameznika z Družbo oziroma Zgodovino, s katero ni v soglasju, končni poudarek vedno na konkretnem posamezniku, »človeku iz krvi in mesa«, na njegovi subjektiviteti, na usodi njegove lastne notranjosti (značaja), kateri ne more uiti, enako kot ne more uiti zgodovinski transcendenci. (Prav tam.)

Tako Jančar poantira dejstvo (ki ga verjetno najnatančneje ujame Chantal Mouffe), da namreč moralni okvir depolitizira in reducira izbire na raven edinih mogočih moralnih kategorij: kategorije dobrega in kategorije zla. Iz drugačnih ustvarja nasprotnike in sovražnike, ki jih je treba uničiti. Moralni register nas ločuje od drugačnih, kaže nam, kaj je prav in kaj narobe. S tem Jančar razkriva nevrvalgične točke današnje družbe, ki namesto konsenzualnega odpiranja legitimnih kanalov za izražanje nasprotujočih si in alternativnih mnenj zapira prostor vsakršni pluralnosti ter na ultimativni ravni ukinja pravico do

drugačnosti. Obstajata samo še prav in narobe. In pa »hegemonija liberalizma, katere dominantno težnjo označujeta vera v racionalnost in individualizem« (Mouffe 2005: 10).

Jančar dramtizira spodbujanje sovraštva in nestrpnosti do drugačnih, ki je vpisano v vse totalitaristične diskurze. Ti namerno razpihujejo družbeno paranojo in konstruirajo laži in predsodke, pa naj gre za odnos do manjšin, za izključevanje in izločanje 'drugih' ter drugačnih in za legitimiranje zakonske in družbene neenakosti kot realnega dejstva. Tako nas opozarja, da je logika in motorika delovanja tovrstnih diskurzov dekulturnacija drugosti in drugačnosti.

VIRI IN LITERATURA

BOGATAJ, Matej, 2013: Norost, svoboda, sistem. *Sodobnost*, 77/1/2. 184–191.

BRATOŽ, Igor, 2016: Upornik in begunec po lastni volji. *Delo*, 30. 9.

<<https://old.delo.si/kultura/oder/upornik-in-begunec-po-lastni-volji.html>>

INKRET, Andrej, 1988: Jančarjeve tri tragikomedije. Jančar, Drago: *Tri igre: Dedalus, Klementov padec, Zalezujoč Godota*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 277–304.

KOTT, Jan, 1964: *Eseji o Shakespearu*. Prev. Uroš Kraigher. Ljubljana: DZS.

JANČAR, Drago, 1996: *Veliki briljantni valček*. Uvodne besede T. Toporišič. (Zbirka Klasje.) Ljubljana: DZS.

MOUFFE, Chantal, 2005: *On the Political*. London, New York: Routledge.

ŠELIGO, Rudi, 1988: *Identifikacija in katarza*. Ljubljana: Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega.

VEVAR, Rok, 2010: Drama pod krinko: nov pogled na Jančarjev Veliki briljantni valček, *Amfiteater* 2/1, 2010. 22–47.

VIRK, Tomo, 1995: Temni angel usode. *Literatura*, 7/43. 73–93.

Mateja Pezdirc Bartol

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko

Mateja.PezdircBartol@ff.uni-lj.si

Med ujetostjo vsakdanjika in svobodo v prihodnosti

Namen prispevka¹ je predstaviti dramo Tjaše Mislej Naše skladišče, ki še ni bila obravnavana znotraj šolskega prostora, avtorica pa je kot prva dramatičarka vključena v tematski sklop za splošno maturo iz slovenščine. Prispevek oriše nastanek dela, se osredotoča na analizo ključnih dramskih elementov ter umesti dramo v širši družbeni kontekst, vse naštetu bo učiteljem in učiteljicam v pomoč pri obravnavi drame v razredu.

1. Sodobne slovenske dramatičarke in družbeni kontekst

Če pregledamo seznam tematskih sklopov in predpisanih besedil od mature 1995 do splošne mature 2024 Državnega izpitnega centra, ugotovimo, da je bila dramatika na maturi v letih 1997, 1998, 1999, 2008, 2012, 2014, 2020, 2023, v letu 2024 bo tako zastopana že devetič. Na maturitetnem seznamu so se znašla dramska besedila naslednjih avtorjev: Sofokles, Shakespeare, Molière, Ibsen, Gogolj, Wilde, Dürrenmatt, Linhart, Cankar, Grum, Sartre, Smole, Jančar, Zupančič, Möderndorfer, Mislej. Najpogosteje so besedila zastopana v razmerju dve tuji drami in dve slovenski, dve besedili iz starejših obdobij, dve iz novejših, prevladujejo kanonska besedila, pri čemer je bil med evropskimi dramatikami največkrat izbran Ibsen in med slovenskimi Cankar (Pezdirc Bartol 2015: 88–89). Izbor sugerira preizkušena, dijakom večinoma že znana besedila, saj so praktično vsa vključena v učni načrt in učbeniško gradivo za gimnazije, bodisi z odlomki in analizo bodisi s krajšimi informacijami znotraj opusa določenega dramatika. Pozdravljam odločitev članov maturitetne komisije, da so med dela za prihajajočo maturo uvrstili sodobno slovensko dramsko besedilo izpod peresa slovenske dramatičarke: izbor tako prinaša novo dramsko besedilo, ki še ni bilo obravnavano znotraj šolskega prostora, avtorica pa je kot prva dramatičarka vključena v tematski sklop za splošno maturo iz slovenščine. Prav to dejstvo je priložnost, da se z dijaki in dijakinjami pogovorimo, katere dramatičarke poznajo ter kakšen je bil njihov položaj in ustvarjanje nekoč in danes.

Dramatičarke so bile namreč skozi zgodovino izjemno redke tako v slovenski kot tudi drugih evropskih literaturah. Začetki dramskega pisanja pri nas segajo že k prvim

¹ Prispevek je nastal v sklopu raziskovalnega programa Medkulturne literarnovedne študije, št. P6-0265, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

slovenskim pisateljicam, Luizi Pesjak (1828–1898) in Zofki Kveder (1878–1926), po drugi svetovni vojni izstopa dramsko pisanje Mire Mihelič (1912–1985), v 80. letih pa se je uveljavila Alenka Goljevšček (1933–2017). Skozi zgodovino je bilo seveda dramatičark več, v drugačnih družbenih okoliščinah so znotraj dramatike skušale vzpostaviti ženski glas, vendar pa postanejo prepoznaven del razvoja slovenske dramatike šele po letu 2000. V 21. stoletju namreč ustvarja več dramatičark kot prej v vsej zgodovini slovenske književnosti, razlogi za tako skokovito povečano število dramatičark pa so različni, povezani z družbenim položajem žensk nekoč in danes, njihovim postopnim vstopom v javni prostor, spremenjeno vzgojo deklet, možnostjo študija in posledično izobrazbeno strukturo kot tudi razpisi in delavnicami dramskega pisanja v današnjem času ter spodbujanjem ustvarjalnosti žensk s strani inštitucij, festivalov in gledališč (Pezdirc Bartol 2016: 12–14). Sodobne slovenske dramatičarke je najprej opazila literarna veda in teatrologija, medtem ko so bila gledališča sprva zadržana, dramska besedila dramatičark pa so počasi iz lastnih avtorskih projektov in manjših neinstitucionalnih uprizoritev prehajala na male odre osrednjih slovenskih gledališč in se postopoma uveljavila tudi na velikih odrih nacionalnih gledališč. Dramatičarkam je uspel tudi prodor na tuje odre, saj marsikatero dramo uprizarjajo v tujini.

Dramatiko danes ustvarjajo številne dramatičarke različnih generacij: Dragica Potočnjak, Desa Muck, Saša Pavček, Žanina Mirčevska, Kim Komljanec, Simona Semenič, Jera Ivanc, Simona Hamer, Tjaša Mislej, Iza Strehar, Maša Pelko, Varja Hrvatin, Nina Kuclar Stiković, Katarina Morano in druge. Iz njihovih biografij razberemo, da je za sodobne slovenske dramatičarke značilno dvoje: praktično vse so povezane z gledališčem – kot igralko, režiserko, prevajalko in zlasti dramaturginje, in drugič, da so vse študirale, zato dodobra obvladajo dramsko teorijo, zgodovino dramatike, njihova pisanja pa nastajajo in se razvijajo v tesni povezanosti s praktičnim gledališkim delom. (Pezdirc Bartol 2019: 22) Danes se ženske znotraj dramatike in gledališča udeležujejo kot igralko in dramaturginje, v večji meri kot v preteklosti pa tudi kot dramatičarke, režiserke, producentke, umetniške vodje, direktorice gledališč in festivalov, tudi osrednjo kulturno hišo v državi, to je Cankarjev dom, vodi Uršula Cetinski. Dramatičarke so v zadnjih letih tudi najpogostejše prejemnice različnih nagrad, naj gre za nagrado za mladega dramatika ali pa za osrednjo Grumovo nagrado za izvirno slovensko dramsko besedilo.

2. Nastanek besedila in uprizoritev

Tjaša Mislej (roj. 1985) je diplomirala iz primerjalne književnosti in filozofije, študij je na magistrski stopnji nadaljevala na slovenistiki in AGRFT, smer praktična dramaturgija in dramsko pisanje. V svojih dramskih delih se najpogosteje loteva socialnih tem, družinskih odnosov in položaja mladih v sodobni družbi. To je značilno že za njen dramski prvenec *Panj*, za katerega je leta 2014 prejela nagrado za mlado dramatičarko na festivalu Teden slovenske drame. Drama se ukvarja z družbeno relevantno temo

našega časa, to je z brezposelnostjo in zaposljivostjo mladih. Drama v dveh dejanjih je časovno postavljena v bližnjo prihodnost in prinaša distopičen pogled na svet, ki je razdeljen na manjšino privilegiranih ljudi z zaposlitvijo ter na drugi strani vse tiste brezposelne, »odvečne ljudi«, za katere avtorica predvidi posebne ustanove, panje, v novi družbeni kontekst pa postavlja tudi raziskovanje mehanizmov inštitucije. Napisala je tudi ljubezensko igro za najstnike *Zarja in Svit* ter *Grške počitnice* s tematiko migracij. V času epidemije je sodelovala s Prešernovim gledališčem v Kranju, in sicer v projektu *Monologi s kavča*, za katere je prispevala besedilo *Korenine in krila*, ter z Mestnim gledališčem ljubljanskim pri omnibusu *Tišina med nami* z besedilom *Lunin ples*. Deluje tudi kot dramaturginja, avtorica različnih člankov za gledališke liste in pedagoška delavka, zlasti na področju vključevanja učencev priseljencev.

Kot je povedala avtorica v intervjuju za Slovenski gledališki inštitut (2020), segajo zametki drame *Naše skladišče* že v študijsko leto 2014/15, prva verzija besedila z naslovom *Skladišče* pa je bila bralno uprizorjena leta 2018 na festivalu dramske pisave Vzkrík. Dopolnjeno verzijo besedila je nasloвила *Naše skladišče*, saj je želela v večji meri vključiti tudi bralca oziroma gledalca. Na 50. Tednu slovenske drame je prejela Grumovo nagrado za najboljše slovensko dramsko besedilo, žirija pa je v utemeljitvi med drugim zapisala:

Skratka, socialna drama. Samo da je v resnici smešna kot komedija, mogoče celo farsa, ki je v bistvu žalostna. Realistična v slogu, gibka v jeziku in obenem absurdna v maniri. Drama iz našega okolja in časa, obenem pa distopija, ki nam s krožno dramaturgijo dopušča le malo upanja na spremembo in odrešitev. (Gledališki list, 2020.)

Dramsko delo je nastalo kot preplet fiktivnih zgodb, avtobiografske izkušnje in dokumentarnega materiala. Besedilo namreč vsebuje tudi dokumentarne elemente, saj je avtorica veliko brala in raziskovala, po forumih iskala zgodbe in izpovedi ljudi, ki so delali v različnih trgovskih centrih. V navzkrižnem intervjuju z režiserko je predstavila svojo osebno izkušnjo, ki je bila idejno izhodišče za dramsko besedilo:

O tem besedilu sem razmišljala že veliko pred tem ... Ker že po prvi diplomii, že takrat nisem našla zaposlitve, ki bi ustrezala moji osnovni izobrazbi. Delala sem v trgovinah in lokalih, še vedno z diplomoo, čistila sem, take stvari, še vedno na študentsko napotnico, ker sem bila vpisana na kar eno srednjo šolo zaradi statusa. Potem sem pričela razmišljati o položaju ljudi, ki začasno delajo v trgovinah, ali pa o tistih, ki so tam do smrti. Tudi sama sem spoznavala ljudi, ki so bili redno zaposleni, pa so bili nezadovoljni z lastno situacijo. (Gledališki list, 2020.)

Besedilo je bilo prvič objavljeno v reviji *Sodobnost* leta 2020. Istega leta 1. oktobra je bila drama krstno uprizorjena v Prešernovem gledališču Kranj v režiji Mateje Kokol, v vlogi štirih delavk, osrednjih dramskih oseb, pa so nastopile: Vesna Pernarčič, Miranda Trnjanin, Vesna Slapar in Vesna Jevnikar. V gledališki kritiki za časnik *Delo* je Matej Bogataj zapisal:

Režija Mateje Kokol je poudarila mehaničnost in repetitivnost njihovega početja, postavljene so v vrsto in vidimo jih ob ritmičnem in sinhronem prekladanju škatel, prelaganju izdelkov in etiketiranju /.../ Razgibana in hkrati intimno razgaljajoča uprizoritev se učinkovito sklene z Jesihovo pesmijo o lastovki, ki pride jokat čisto noter vate, in ta zgošča vse upe in strahove malega človeka, tudi stiske tistih na minimalcu, ki sanjarijo o boljšem svetu. In o prostem času, vsaj ob nedeljah. (Bogataj 2020: 8.)

Dramska različica besedila za maturo je še malenkostno spremenjena glede na predhodne objave in sledi gledališki predlogi, spremenjene so posamezne replike, bolj razdelani moški liki, konec pa ostaja pomensko odprt. Vse napisano dokazuje, da je pisanje dramskih besedil dolg proces, za avtorje mlajših generacij pa je še kako pomembna (bralna) uprizoritev, saj ima avtor tako možnost svoje besedilo videti in slišati na odru ter v dialogu z različnimi gledališkimi ustvarjalci besedilo tudi razvijati.

3. Karakterizacija dramskih oseb in zgradba besedila

Dramsko besedilo v središče postavlja štiri delavke različnih generacij v skladišču hipermarketa, kjer polnijo police, lepijo deklaracije, zlagajo škatle, utrujajoče delo in enoličen delovnik brez konca ponazarja ponavljajoča se replika: »Etiketa – konzerva – polica!« (Mislej 2023: 22) Podvržene so izpolnjevanju norme, strahu pred izgubo službe in mizerni plači, vedno na razpolago nadrejeni poslovodkinji, sedem dni na teden. Karakterno različne in natančno oblikovane preraščajo v metafore različnih žensk in njihovih vlog.

Vera je najstarejša, ima 58 let, z bolečinami v križu, je vodja izmene, do upokojitve pa jo loči samo še nekaj let. Rada se spominja dobrih starih časov, ko je bilo delo v trgovini drugačno, bolj osebno, ko so se vsi poznali med seboj, a so staro trgovino zapri zaradi večjih in cenejših hipermarketov. Ima hčerko, ki se je že zdavnaj odselila in jo redko obišče. Mož je umrl za rakom pred petimi leti, a Vera se s to izgubo ne more sprijazniti, beži pred resničnostjo in ga v pogovorih neprestano omenja, kot da je še živ. Ko ji kolegice skušajo predočiti, da je mož že pet let mrtev, jim odgovori: »Štiri leta in 253 dni, ne pa pet let! Štiri leta in 253 dni. Jutri bom šla domov in mu bom skuhala ričet.« (Mislej 2023: 53)

Suzi ima 35 let, že osem let dela v skladišču, mož jo je zapustil zaradi druge ženske, je mati dveh otrok, ki odraščata pri tašči brez materine prisotnosti, saj cele dneve gara in dela nadure, da otokoma ne bi nič manjkalo, žrtvuje se zanju in njuno blagostanje, a posledično zaradi nenehne odsotnosti zgublja stik z njima, otroka pa jo kličeta kar po imenu: »Včasih me ta mlajši pogleda v oči in ima tak čuden pogled. Kot da me pomiluje in hkrati odpušča, da bi najrajši zbežala v kopalnico in se zjokala. A bi moral met otrok rad starše samo zato, ker so ga rodili? Kdo pa sem jaz? Nihče.« (Mislej, 2023: 39) Njena zgodba je prikaz družinske odtujenosti, Suzi pa sanja o tem, da bi imela svojo lastno garsonjero in bi odprla cvetličarno.

Maria ima 27 let, je najbolj izobražena, magistrica primerjalne književnosti, želi si pisati in izdati knjigo: »Hočem pisat. Moram pisat. Rada bi pisala o ljudeh, ki živijo posebna življenja.« (Mislej 2023: 4) Ker ne najde dela, ustreznega svoji izobrazbi, sprejme delo v skladišču, a med odmori piše o Mariji Frantar, ki je vodila prvo žensko alpinistično odpravo v Jugoslaviji, knjigo pa namerava izdati z zasluženim denarjem.

Evelin ima 27 let, že na začetku se predstavi: »Sem Evelin in delam v skladišču. Ampak ne bom več dolgo. Ne bom se zataknila tukaj kot nekatere, a ne?« (Mislej 2023: 3) Verjame, da je stanje zgolj začasno, potem pa jo čaka lepše življenje v medijskem svetu. Med odmori zato organizira različne igre vlog, talk showe s slavnimi osebami in resničnostne šove, med drugim se domisli, da bi vse štiri prijavila na avdicijo kot »girl band« za nastop na televiziji. Evelin si želi nastopati, peti in plesati ter uspeti.

Dogajanje je postavljeno v skladišče, izoliran in zaprt prostor, stran od oči kupcev, ki postane njihov dom in življenje, saj zaradi nenehnih nepredvidenih akcij ostajajo na delu tudi večine koncev tedna. V utemeljitvi za Grumovo nagrado beremo: »Svet štirih delavk je zaprta škatla: skladišče je zaprta škatla, v kateri je neznansko število manjših škatel z najrazličnejšimi rečmi z vseh koncev sveta, ki si jih same ne bodo mogle nikoli privoščiti.« (Gledališki list, 2020) V skladišču delajo, jejo, se tuširajo, spijo na zložljivih posteljah, za sprostitev in zabavo zvečer gledajo televizijo, a tudi ta je časovno odmerjena glede na učinkovitost dela, je sredstvo nagrajevanja in kaznovanja, nadaljevanke in filmi pa nadomestek za njihova neuresničena življenja. So brez zasebnosti, ujete v kolesje sodobnega kapitalizma, potrošništva in gospodarske uspešnosti.

MARIA: Vsak dan enako. Zlaganje, pakiranje, deklariranje. Odpiramo, režemo, premetavamo škatle gor in dol, gor in dol. Brez konca. Ko že misliš, da je vse zloženo, ko si že skoraj oddahneš – bam! Ti že vozijo nove in nove škatle. (Mislej 2023: 4.)

Skozi dramsko besedilo spremljamo njihove različne družinske zgodbe in stiske, a ko oblečejo delovne halje, jih to uniformira, poveže, združi v kolektiv. Njihovi odnosi so solidarni, druga drugi predstavljajo oporo, se spodbujajo, vztrajajo, na trenutke pa so tudi direktne in si povedo resnico, pa čeprav je včasih boleča. Rade se pogovarjajo o vsakdanjih rečeh, kaj bodo skuhale, kaj bi naredile, če bi zadele na loteriji, kdo so ženske junakinje ipd. To, kar jim osmišlja vsakdan in jih osvobaja mehničnega vsakdanjika, so torej njihova zaveznitva, podpora, tovarštvo ter mala veselja, same si ustvarijo dogodke in posebne rituale v času malice in ob večerih. Vsaka od njih ima tudi lastna hrepenenja in sanje o lepšem življenju, zato besedilo preveva neko upanje, da bo jutri drugače. Prav v naštetih prizorih nam avtorica delavke prikaže z največ topline in empatije, posledično pa se jim približamo tudi bralci oziroma gledalci ter vstopimo v njihove intimne svetove.

V ta zaprti svet skladišča vstopa pet stranskih oseb, ki so predstavniki zunanjega sveta in večinoma tudi višjega družbenega razreda. Delavkam po socialnem statusu najbližji

je Bigi, šofer dobavnega vozila, prvi dan na novem delovnem mestu, ki prihaja iz družine šoferjev, a ne želi več na mednarodni tovor in dolge proge. V skladišče dovaža novo robo, delavke pa vanj projicirajo svoje različne odnose z moškimi in ga tako vidijo kot odličnega sina, moža in fanta. Povsem drugačno vlogo ima poslovodkinja Grebovič. Njen prihod vedno pomeni vznemirjenje, saj neprestano grozi z odpuščanjem. V svoji ambicioznosti na prvo mesto postavlja kariero in uspeh, za kar dela od jutra do večera, a ostaja sama, brez moža in otrok, ujeta v številke večje prodaje in učinkovitosti, podrejena direktorju regije, ki pride v skladišče pregledat poslovanje in možnosti optimizacije. Tu je še izgubljeni kupec, moški srednjih let, ki po naključju zatava v skladišče in ne ve, po kaj je prišel, njegova zgodba pa vnaša v dramo absurdne elemente. Predstavniki medijev in raziskovalnega novinarstva je lik novinarja, ki preverja skladnost razmer z zakonodajo, a kot se izkaže, ga resnične razmere in kršitve ne zanimajo, delavke uporabi kot primer tragične zgodbe, ob kateri se bo gledalec dobro počutil, kar bo povečalo gledanost.

Besedilo je zgrajeno iz 15 neoštevilčenih, a naslovljenih prizorov, zanj je značilna krožna oziroma ciklična struktura, saj sta konca prvega in zadnjega prizora praktično identična. Oba uokvirja zvonec za malico, ki prekinja monotono mehansko delo v skladišču, a zaradi ponavljanja čas v skladišču teče od zvonca do zvonca ter učinkuje brezkončno.

Besedilo je napisano po principu tradicionalne drame, katere glavna izrazna sredstva so dialog, psihologija likov in razvidna zgodba. Dialog sestavljajo kratke, pogovorne replike, medtem ko daljše preraščajo v monološke izpovedi. Jezik je pogovorni, vanj vstopajo anglicizmi, največ pri Evelin, sleng in tudi vulgarizmi, kar vse pripomore k oblikovanju avtentične govornice. Besedilo odlikujejo tudi humoristični elementi, s katerimi delavke blažijo svoj trpki vsakdan. Dialog prekinjajo tri pesmi (Suzi zapoje uspavanko, Vera partizansko pesem, ki ji jo je pela mama, Evelin pa o ptici, ki razpre krila in poleti drugam), v dramsko strukturo so vključeni tudi odlomki iz romana, ki jih govori Maria, nekajkrat pa lahko opazimo tudi izstope iz vlog oziroma potujitve (npr. Sem Evelin in delam v skladišču). Didaskalij je malo, najpogosteje napovedujejo prihode in odhode oseb iz zunanjega sveta ter opisujejo, kaj kdo dela, a je njihova vloga pomembna, saj uokvirjajo dogajanje in z nenehnim ponavljanjem (npr. delavke zlagajo izdelke, lepijo nalepke, pospravljajo po skladišču ..., zazvoni zvonec za malico ...) kažejo na enoličnost in rutino dela.

Dramsko besedilo lahko žanrsko opredelimo kot socialno dramo, saj tematizira družbene neenakopravnosti, prikazuje deprivilegirane predstavnike delavskega razreda, opaziti je avtoričino zavezanost družbenemu angažmaju, ki da glas v javnosti pogosto prezrti in skorajda nevidni delovni sili.

4. Revščina in socialna izključenost

Sodobna slovenska dramatika se po gospodarski krizi leta 2008 vedno intenzivneje ukvarja z refleksijo socialno-družbenih vprašanj. Številni brezposelni, pogosto mladi in ranljive skupine, prekarni delavci kot tudi nekateri zaposleni so za pridobitev oziroma ohranitev delavnega mesta podvrženi izkoriščevalskim odnosom s strani nadrejenih in si kljub nadurnemu garanju s plačilom ne morejo privoščiti dostojnega življenja. Čeprav je v preteklosti zaposlitev zagotavljala dostojno življenje, danes tudi zaposleni lahko zdrsnejo pod prag revščine, zato govorimo o revščini zaposlenih, ki postaja vedno večji problem celotne EU (Leskošek idr. 2013: xi). Strokovnjaki ugotavljajo, da gre za kompleksen pojav, ki ga je potrebno premisliti znotraj povezav med ekonomsko, zaposlitveno, socialno in fiskalno politiko, saj gospodarska rast sama po sebi ne zagotavlja večje blaginje celotnega prebivalstva, temveč lahko povzroča še večje družbene neenakosti, če država z ukrepi ne poskrbi za pravično distribucijo (Leskošek idr. 2013: xii). Dramsko besedilo Tjaše Mislej izhaja iz našega tukaj in zdaj ter odslikava konkretne ekonomske in družbene razmere skozi zgodbe štirih delavk v skladišču, deloma pa tudi skozi epizodne zgodbe stranskih likov. V ospredje postavlja ženski kolektiv, ki tudi sicer v družbi pogosto predstavlja podplačano delovno silo, pa naj gre za trgovke, medicinske sestre, pomočnice vzgojiteljic, sobarice ... Štiri delavke imajo zaposlitev, a njihovi delovni pogoji so vse prej kot normalni, so brez socialne zaščite in večkrat so kršene njihove delavske pravice, saj delajo številne nadure, pogosto niso proste niti za vikend, zasebno življenje je potisnjeno na stran, so pod nenehno grožnjo odpuščanja ali kot pravi Vera: »Vedno te lahko zamenjajo. Vedno je pred vrati nekdo, ki je še bolj obupan od tebe«. (Mislej 2023: 30) Vse to ustvarja stanje negotovosti in še večje podrejenosti delodajalcu, saj je plača za vse štiri edini vir sredstev za preživljanje sebe in pri Suzi tudi otrok. Zaradi eksistenčne odvisnosti od zaslužka so tudi njihova pogajalska izhodišča šibka in čeprav se pojavi misel na upor in stavko, ta prav zaradi navedenih razlogov hitro splahni.

SUZI: Jaz nisem mašina! Človek sem. Moje telo pripada meni.

EVELIN: Dovolj garanja, gremo domov.

MARIA: Dovolj izkoriščanja!

SUZI: Nisem stroj. Rada bi bila ... ne vem ... srečna.

EVELIN: Srečna. Srečna. Vsak bi rad bil srečen. Ampak *kako?* To je kurčevo vprašanje!

VERA: Ne preklinjaj, tamala.

SUZI: Hočem videt otroke ...

VERA: Saj boš šla domov ... kmalu. Še mal mormo zdržat. Še čist mal.

Vera objame Suzi. (Mislej 2023: 59–60.)

Sodobna slovenska dramatika (obravnavanemu besedilu bi lahko pridružili tudi nekatera dramska dela Vinka Möderndorferja, Žige Divjaka, Nine Kuclar Stiković, Nike Švab idr., ki se dotikajo delavske problematike) prikazuje nov tip delavcev, ki niso uporniki ali borci za spremembe, niso nosilci novih idej, niso proti sistemu, temveč želijo delati, prejeti dostojno plačilo, vzgajati otroke in biti srečni. Ne gre več za velike družbene zgodbe o spreminjanju sveta, temveč željo posameznika po njegovi mali sreči. Prav to si želi tudi Suzi v navedenem odlomku, njena replika, da ni mašina, temveč človek, pa je najbolj eksplicitno politična izjava v celotnem dramskem besedilu, ki opozarja na dehumanizacijo sveta, kjer je človek vreden samo še kot učinkovit delovni stroj. Od upora tako ostane samo resignirana misel, da morajo še malo zdržati ter medsebojna podpora v trenutku stiske.

Slabši gmotni položaj pa je povezan tudi s socialno izključenostjo, saj otroci iz takšnih družin večinoma niso deležni zadostne vzpodbude in opore, marsikdo ne konča šole, nima potrebne samozavesti, je socialno slabše opremljen, ima manj možnosti za osebnostni razvoj, težje pridobi ustrezno izobrazbo, se slabše vključuje v družbo in ima manj možnosti za zaposlitev (Cvahte 2020). Čeprav Evelin verjame, da »[n]i važno, kaj sem. Važno je, kaj lahko postanem. Lahko postanem vse, kar hočem. Če si zares močno želim.« (Mislej 2023: 25), pa je realnost drugačna, njena življenjska zgodba je prikaz neuresničitve lastnih potencialov zaradi neustreznih socialnih razmer.

EVELIN: Nekaj bi te vprašala ... Obljubi, da se ne boš smejala.

MARIA: Ne bom.

EVELIN: A si se kdaj počutila, kot da imaš nekaj v sebi ... nekaj skritega. Neko moč ali energijo, ki samo čaka, da bi lahko prišla ven? Ki tiho brbota in povzroča nekakšno močno hrepenenje? Ki je na silo zatrto. In boli, mislim to povzroča tako čudno bolečino. Tu notri.

MARIA: Kot ptica pevka, ki ima zavezan kljun in mora ostati vedno nema.

EVELIN: Vem, da se ti zdi neumno.

MARIA: Nehaj. Sploh ne.

EVELIN: Nikol nisem hodila v glasbeno šolo. Mat me ni hotla voziti. Ne hodim na koncerte, ni časa, ni denarja. Ne maram iti v gledališče, ker se počutim bedno. Kot da ne spadam tja, kot da me vsi čudno gledajo.

MARIA: Evelin?

EVELIN: Kaj?

MARIA: A bi nam neki zapela? Prosim. (Mislej 2023: 60.)

V pretresljivem prizoru Tjaša Mislej prepričljivo artikulira notranje hrepenenje Evelin, ki ji življenje ni dalo priložnosti, da bi razvila svoj talent, da bi se v polnosti izrazila. Njena želja po petju ni bila prepoznana niti v otroštvu, kot odrasla pa se znotraj kulturnih institucij počuti tuje. Prisposoda ptice pevke, ki ima zavezan kljun, vsekakor prinaša tragično noto in opozarja na neenake možnosti posameznih družbenih slojev pri uresničevanju osebnostnih potencialov.

Članek zaključujem z mislijo, da sta pri številnih mladih dramatikih in dramatičarkah opazni senzibilnost in etična občutljivost za družbene neenakosti, socialne krivice, položaj žensk v družbi, izkoriščanje delavskega razreda ipd. Avtorji in avtorice z artikulacijo navedenih tematik dajo glas pogosto nevidnim pripadnikom družbe in opozarjajo na dehumanizacijo sveta, posledično pa tudi pri bralcih in gledalcih spodbujajo zavedanje o družbeni raznolikosti in nepravilnosti sistema ter občutljivosti za sočloveka. Dramsko besedilo Tjaše Mislej nam prikaže izsek iz življenja štirih delavk, katerih življenje poteka med realističnim vsakdanjikom in iluzijo lepšega življenja v prihodnosti. Konec ostaja odprt in prinaša neko upanje na boljše, vendar pa je prihodnost nedoločena in se vsakič znova odmika.

VIRI IN LITERATURA

- BOGATAJ, Matej 2020: Ocenjujemo. Tjaša Mislej: Naše skladišče. *Delo*, 10. 10. 2020. 8.
- CVAHTE, Bojana 2004: *Realnost človeških stisk v pobudah varuhu človekovih pravic*. Splet. Ogled 20. 4. 2023.
- LESKOŠEK, Vesna, SMOLEJ, Simona, RIHTAR, Liljana, BOŠKIĆ, Ružica, KRESAL, Barbara, BREZNIK, Maja, 2013: *Revščina zaposlenih*. Ljubljana: Založba Sophia.
- MISLEJ, Tjaša, 2020: Naše skladišče. *Sodobnost* 84/7–8. 859–944.
- MISLEJ, Tjaša, 2020: *Naše skladišče*. PG Kranj. Režija: Mateja Kokol. Ogled uprizoritve 1. 10. 2020.
- MISLEJ, Tjaša, 2023: *Naše skladišče*. Zadnja verzija. Tipkopis.
- Navzkrižni intervju med avtorico besedila Tjašo Mislej in režiserko Matejo Kokol, 2020: *Gledališki list*, Sezona 2020/21, številka 2. Kranj: Prešernovo gledališče Kranj. (brez strani).
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2015: Dramska besedila na maturi. *Jezik in slovstvo* LX/3–4. 87–95.
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2016: *Navzkrižja svetov: študije o slovenski dramatik*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- PEZDIRC BARTOL, Mateja, 2019: Zofka Kveder in Simona Semenič: pisati dramatiko in preživeti s svojim peresom nekoč in danes. *Amfiteater* 7/2. 19–31.
- Pogovor s Tjašo Mislej, Grumovo nominiranko in nagrajenko. *Slovenski gledališki inštitut*, 20. november, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=lx1lBZ6Dd3Q&t=8s&ab_channel=SlovenskiGledališkiInstitut>.
- Utemeljitev Grumove nagrade 2020, 2020: *Gledališki list*, sezona 2020/21, številka 2. Kranj: Prešernovo gledališče Kranj. (brez strani).

Vključevanje otrok priseljenk in priseljencev pri pouku slovenščine

Simona Pulko, Melita Zemljak Jontes

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
simona.pulko@um.si, melita.zemljak@um.si

Didaktični namigi pri poučevanju slovenščine kot SDTJ

V prispevku so predstavljeni rezultati mednarodnega projekta Erasmus + K2 Razvoj pismenosti in učenje jezika za mlajše učence v jezikovno manj ugodnih okoliščinah (Erasmus+ K2 2018-1-HR01-KA201-047499). Temeljni rezultati projekta so s strani projektnih partnerjev izdelana nova transdisciplinarna gradiva za razvoj pismenosti in učenje jezika mlajših učečih se v jezikovno neugodnem položaju. Gradiva so v celoti pripravljena za učinkovito uporabo pri vseh vrstah učenja (formalnem, neformalnem in informalnem).

1 O projektu Erasmus + DEAL¹ Razvoj pismenosti in učenje jezika za mlajše učence v jezikovno manj ugodnih okoliščinah

Mednarodni projekt Erasmus + K2 Razvoj pismenosti in učenje jezika za mlajše učence v jezikovno manj ugodnih okoliščinah (Erasmus+ K2 2018-1-HR01-KA201-047499) je potekal med 1. 10. 2018 in 30. 9. 2020. Nosilec projekta je bil Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Projektni partnerji so bili Sveučilište sv. Ćirila i Metoda, Skoplje, Makedonija, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Slovenija, in Osnovna škola Ivana Gundulića iz Zagreba. Članice projekta s Filozofske fakultete Univerze v Mariboru smo bile Jožica Čeh Steger, Dragica Haramija, Simona Pulko (koordinatorica projekta za Slovenijo, za Filozofsko fakulteto Univerze v Mariboru) in Melita Zemljak Jontes.

Zaradi povečane mobilnosti in migracij prebivalstva iz evropskih in neevropskih držav so evropske družbe in izobraževalni sistemi vse bolj multikulturni in večjezični. Izobraževalne in tudi druge ustanove se tako srečujejo z dvema izzivoma: prvi je učečim se prišlekom čim prej omogočiti usvajanje jezika izobraževanja, drugi pa jim hkrati omogočiti ohranjanje svojega maternega jezika. Kljub temu da so ti izzivi na ravni javne politike in zakonodaje večinoma rešeni, vendarle niso vedno učinkovito vključeni v vsakodnevno šolsko prakso. Takšne razmere lahko pripeljejo do oteženega pristopa k izobraževanju, zgodnjega opuščanja izobraževanja in splošno zmanjšanih možnosti za razvoj vseh potencialov učečih se, ki imajo različno kulturno in jezikovno osnovo od tiste, na kateri se izvaja izobraževanje (to so npr. migranti, migrantke, prosilci, prosilke za azil, nekatere nacionalne manjšine). Navedene skupine lahko zato pojmujejo kot

1 Informacije o projektu so dostopne na spletnih straneh: <<https://project-deal.eu/en/frontpage/>>; <<https://project-deal.eu/sl/o-projektu-2/>>.

posebne skupine učečih se, ki so v neugodnem položaju v primerjavi z drugimi učečimi se v izobraževalnem sistemu. Eden od ciljev projekta je bil, da se za tovrstne skupine učečih se ustvarijo pogoji za učinkovitejše izobraževanje.

Cilj projekta je bil tudi učinkoviteje delovati pri razvoju jezikovnih kompetenc in pismenosti učečih se, ki so zaradi svojih jezikovnih in kulturoloških posebnosti v neugodnem položaju v primerjavi z vrstniki in vrstnicami, ter s tem izboljšati njihove izobraževalne dosežke v celoti. S sledenjem temu cilju projekta so bili raziskani inovativni in transdisciplinarni načini ter metode razvoja pismenosti in učenja jezika, na osnovi teh pa je bilo pripravljenih 80² aktivnosti z vsemi potrebnimi učnimi gradivi za spodbujanje njihove uporabe v vseh učnih situacijah: formalnih, neformalnih in informalnih.

Temeljni rezultati projekta so s strani projektnih partnerjev izdelana nova transdisciplinarna gradiva za razvoj pismenosti in učenje jezika mlajših učečih se v jezikovno neugodnem položaju. Gradiva so v celoti pripravljena za učinkovito uporabo pri vseh vrstah učenja (formalnem, neformalnem in informalnem). Na spletnih straneh projekta so vsem uporabnikom in uporabnicam (s poudarkom na vodjih izobraževanja in za vse vrste učenja, tj. formalno, neformalno ali informalno) v štirih jezikih (angleškem, hrvaškem, slovenskem in makedonskem) na voljo: zbirka primerov dobre prakse razvijanja pismenosti in učenja jezika; računalniška baza transdisciplinarnih aktivnosti za razvoj pismenosti in učenja jezika; računalniška baza vzpodbud za izvajanje transdisciplinarnih aktivnosti in priročnik za učitelje, učiteljice, vzgojitelje, vzgojiteljice in druge.

2 Pomen razvijanja transdisciplinarne pismenosti

Temeljne smernice, ki smo jim sledili pri pripravi aktivnosti:

- Za vsesplošen razvoj kompetenc je treba preseči raven monodisciplinarnosti.
- Učeče se, ki se ne izobražujejo v materinščini, je treba pri vseh predmetih opozarjati na besedišče in jezikovne značilnosti, ki so pomembne za neko področje. Ob razumevanju terminologije posameznega strokovnega področja je za razvoj npr. matematične in naravoslovne pismenosti pomembna tudi splošna stopnja jezikovnokomunikacijskih sposobnosti učečega se, učeče se.
- Učečim se, ki se vključijo v izobraževanje v jeziku, ki ni njihova materinščina, je treba omogočiti razvoj jezikovnokomunikacijskih kompetenc z namenom zmožnosti razvijanja tudi drugih kompetenc. Ravno zato je bil pri oblikovanju aktivnosti, ki so nastale v projektu, eden od ciljev, da aktivnosti, ki imajo sicer jasno definiran jezikovnokomunikacijski cilj, hkrati spodbujajo oz. ustvarjajo temelj tudi za razvoj drugih vrst pismenosti.

² Pripravljenih je 80 aktivnosti, v veliko primerih pa so dodani predlogi za poenostavitev teh oz. za nadgradnjo, kar pomeni, da je aktivnosti bistveno več.

- Razvoj različnih vrst pismenosti je omogočen z integracijo različnih področij učenja oz. s tako oblikovanimi aktivnostmi, da so s temo ali z rezultati jasno usmerjene v različne strokovne ali umetniške discipline.

3 Aktivnosti za razvijanje transdisciplinarne pismenosti

Pri oblikovanju aktivnosti v okviru projekta DEAL je bila posebna pozornost namenjena njihovi ustreznosti za razvoj večjezičnosti, pa tudi učinkovitosti za razvoj jezikovne zavesti.

- Vse aktivnosti so usmerjene predvsem v spodbujanje učenja uradnih jezikov sodelujočih držav v projektu (slovenski, hrvaški in makedonski jezik).
- Poudarek je na možnosti uporabe večine aktivnosti tudi za spodbujanje učečih se pri učenju maternega jezika, pri obvladovanju jezika/jezikov okolja in učenju tujih jezikov (vse aktivnosti so na voljo tudi v angleščini).
- V angleščini zapisane aktivnosti so lahko pripomoček pri prenosu pomena, saj vodja aktivnosti najpogosteje ne pozna maternega jezika otroka.
- Aktivnosti so praviloma iste v vseh štirih jezikih. Manjši del aktivnosti je specifičen za posamezni jezik, na primer aktivnost *A 10 Povezovanje črke*, saj je osnova te aktivnosti abeceda določenega jezika; tudi to aktivnost je moč prilagoditi za druge jezike.
- V jezikovno heterogenih skupinah učečih se je lahko za razvoj jezikovne zavesti vseh učečih se ista aktivnost usmerjena v različne jezike (npr. v materni jezik učečih se in jezik izobraževanja ali jezik izobraževanja in tuji jezik, ki se ga učijo v šoli).
- Učeči se, učeče se imajo poleg jezika zelo pogosto tudi drugačno kulturno ozadje, kot ga imajo drugi učenci in učenke v izobraževalnem sistemu, v katerega so vključeni. Tem učečim se je treba zagotoviti čim več priložnosti za učenje in srečevanje z drugimi kulturami, vsem pa omogočiti izmenjavo kulturnih izkušenj in znanja. Zato bi moral biti pomemben cilj izobraževalnih dejavnosti razvoj medkulturne zmožnosti, tj. sposobnosti ustrezne komunikacije s pripadniki in pripadnicami druge kulture.

4 Od monodisciplinarnosti k transdisciplinarnosti

Ena od temeljnih smernic, ki smo jim sledili pri pripravi aktivnosti, je premik od monodisciplinarnosti (usmerjenost izključno v jezikovne cilje) k transdisciplinarnosti. Slednja se v aktivnostih izraža v korelaciji predmetnih področij (šport, zdravstvena vzgoja, naravoslovje in družboslovje, glasbena umetnost, likovna umetnost) in v

usmerjenosti aktivnosti v razvoj različnih vrst pismenosti (bralna, matematična, naravoslovna, medijska, digitalna, večjezična in večkulturna pismenost).

5 Večjezičnost in jezikovna ozaveščenost

Pri zasnovi aktivnosti je bilo upoštevano dejstvo, da je okolje učečih se, ki so jim aktivnosti namenjene, večjezično in večkulturno. Učeči se in učeče se v družini uporabljajo en jezik ali več jezikov, ki se od jezika izobraževanja razlikujejo. Ena izmed pomembnih nalog izobraževalnega sistema je podpirati večjezičnost učečih se in zagotoviti priložnosti za razvoj večjezičnosti. Pomembno je, da za učinkovito komunikacijo otroku na primeren način omogočimo uporabo vseh jezikov, ki jih zna.

6 Medkulturna zmožnost

Ena od temeljnih smernic, upoštevana pri pripravi aktivnosti, je tudi razvijanje medkulturne zmožnosti. Medkulturna zmožnost se ne nanaša zgolj na opazovanje podobnosti in razlik med kulturami, torej na poznavanje različnih kultur, temveč tudi na razvoj pozitivnega odnosa do različnih kultur, spretnosti kulturološko ustreznega komuniciranja in zavedanja sebe ter drugih. Medkulturna zmožnost je pomemben sestavni del oblikovanja identitete večjezičnih ljudi in osebnostnega razvoja posameznika, posameznice, zato bi moral biti razvoj medkulturne zmožnosti sestavni del vsakega namenskega učenja jezikov. Pri tem je pomembno, da ponudimo priložnost za izmenjavo kulturnih izkušenj in za razvoj pozitivnega odnosa do različnih kultur. Dejstvo je, da se učeči se in učeče se ne učijo jezika samo v šolah in v okviru formalnega učenja. Obstoječe aktivnosti učenja jezikov in opismenjevanja so pogosto prilagojene le formalnemu, šolskemu učenju, premalo pozornosti pa je namenjeno drugim oblikam učenja, zato je bilo eno temeljnih načel oblikovanja aktivnosti v projektu DEAL njihova možnost izvedbe v vseh okoliščinah. Glede na to, da so bivanje učečega se, učeče se v prostoru, igra in druženje priložnosti za usvajanje jezika, je bila posebna pozornost namenjena usvajanju jezika ter razvoju pismenosti tudi pri neformalnem in informalnem učenju. Pomen uporabe vsake situacije učenja za razvoj jezikovnokomunikacijskih sposobnosti je poudarjen tudi v dokumentih Sveta Evropske unije (*UL EU 2018/C 189: 8*).

7 Inovativnost, kreativnost in igrifikacija

Osnovno izhodišče pri snovanju aktivnosti je bilo tudi, da so aktivnosti za učeče se privlačne in zanimive, tako da bodo spodbujale njihovo aktivno sodelovanje in obvladovanje jezika skozi igro in zabavo. Merilo kreativnosti pa ni bilo upoštevano le v načinu njihovega oblikovanja, ampak zlasti v spodbujanju učečih se k jezikovni ustvarjalnosti. Ob osredinjenosti na jezikovno ustvarjalnost učečega se, učeče se in z elementi

igrifikacije lahko tako ista aktivnost omogoča več izvedb, ne da bi bila aktivnost pri tem predvidljiva ali dolgočasna. Del aktivnosti vsebuje tudi elemente tekmovanja (npr. aktivnost *A 79 Razburljiva tekma*), zato je pričakovati, da jih bodo otroci izvajali z veseljem.

V celotnem izobraževalnem sistemu se učeči se in učeče se z jezikom izobraževanja srečujejo pri vseh predmetih kot z jezikom poučevanja, zato je pomembno, da sta usvajanje jezika in pismenost povezani z vsemi področji v projektu pripravljenih aktivnosti. Tako je v posamezni aktivnosti jezik zelo pogosto povezan z umetnostjo, glasbo, s športom ali z naravoslovnimi vsebinami.

VIRI IN LITERATURA

- CVIKIĆ, Lidija, OREŠKI, Predrag, TURZA-BOGDAN, Tamara (2020): *Priročnik za vodje aktivnosti*. Zagreb. <https://project-deal.eu/wp-content/uploads/2020/09/PRIRUCNIK_SLOVENSKI_2.pdf>.
- Projekt DEAL, 2020: *Razvoj pismenosti in učenje jezika za mlajše učence v jezikovno manj ugodnih okoliščinah*. <<https://project-deal.eu/sl/naslovna-3/>>.
- Smernice za vključevanje otrok priseljencev v vrtce in šole*. <http://eportal.mss.edus.si/ms-swww/programi2019/programi/media/pdf/smernice/cistopis_Smernice_vkljucevanje_otrok_priseljencev.pdf>.

Kaja Hercog*Osnovna šola Maksa Durjave Maribor**kaja.hercog@os-maksadurjave.si*

Vključevanje otrok priseljencev pri pouku slovenščine

Prispevek obravnava vključevanje učencev priseljencev pri pouku slovenščine. Kratka splošna teoretična izhodišča so osnova za model uspešne prakse, ki stremi k občutku sprejetosti, spodbujanju medkulturnosti in poudarjanju enakopravnosti, kar so temelji za aktivnega ter motiviranega učenca priseljenca. Podanih je nekaj praktičnih primerov, ki učencu pri pouku slovenščine omogočajo, da je aktiven in prilagojeno usvaja zanj določene učne cilje.

1 Ključen je občutek sprejetosti

Učenje slovenščine kot drugega jezika učencu sicer omogoči lažji prehod v novo okolje in uspešnejšo vključitev, temeljni pogoj za učno uspešnost pa je sprejetost. V *Predlogu programa dela z otroki priseljenci za področje predšolske vzgoje, osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja* (Jelen Madruša, Majcen 2018; v nadaljevanju *Predlog programa*) je kot ena ključnih dejavnosti izpostavljena prav krepitev socialne vključenosti. Štirn in Podlesek (2019) dodajata, da socialna vključenost in občutek pripadanja vodita k motivaciji za učenje ter učni uspešnosti.

V procesu vključevanja ne sodeluje le par učenec–učitelj, pač pa je vključenih več različnih, a ključnih posameznikov – vsi strokovni delavci šole, učenec, njegovi starši in lokalno okolje. Če želi šola ustvariti medkulturno okolje, se mora na prihod učenca pripraviti že vnaprej. Dobro je, da sošolci vedo, kdo je novi učenec in od kod prihaja, ter da nekoliko spoznajo kulturo, ki ji pripada.

1.1 Dobra praksa celostnega vključevanja učenca priseljenca

Osnovna šola Maksa Durjave je bila od leta 2016 do 2021 vključena v projekt Izzivi medkulturnega sobivanja. Številne dejavnosti, ki jih na šoli izvajamo za lažjo in hitrejšo vključitev učencev priseljencev in njihovih staršev, imajo temelje v *Predlogu programa* (2018), vendar smo jih na naši šoli še nekoliko nadgradili in prilagodili.

Dejavnosti, ki jih izvajamo po vključitvi otroka v našo vzgojno-izobraževalno ustanovo, so:

1. razgovor z otrokom in starši,

2. srečanje dobrodošlice,
3. intenzivni tečaj slovenskega jezika,
4. medvrstniško in medgeneracijsko tutorstvo,
5. nadaljevalni tečaj,
6. dopolnilni pouk
7. možnost učenja nekaterih maternih jezikov,
8. tečaj za starše,
9. tutorstvo za starše,
10. prevajalka na sestankih,
11. povezava z lokalnim okoljem idr.

Čeprav je članek že po naslovu osredinjen na vključevanje učenca priseljenca pri pouku slovenščine, so zapisane dejavnosti ne le osnova za sprejetega in učno uspešnega učenca, pač pa se prepletajo z usvajanjem snovi pri omenjenem predmetu. Glede na naše izkušnje sta namreč zelo pomembna ali celo ključna sodelovanje med strokovnimi delavci in zavedanje, da smo skupaj najmočnejši.

2 Vključevanje učenca priseljenca pri pouku slovenščine

Raziskave kažejo, da je učenje jezika dolgotrajen in večleten proces, odvisen od več dejavnikov. Učenci priseljenci sicer hitro usvojijo osnovne sporazumevalne vzorce, vendar še ne razumejo strokovnega jezika, ki je potreben za razumevanje in usvajanje učne snovi (Vižintin 2017). Iz tega lahko sklepamo, da začetni tečaj slovenščine kot drugega jezika ni dovolj za usvojitev učnega jezika ter da sta za vključevanje učenca potrebni diferenciacija in individualizacija. Prav tako ima učitelj zakonsko podlago za diferencirano preverjanje in ocenjevanje znanja, saj v *Pravilniku o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v osnovni šoli* (2013) v 15. členu piše, da se »za učenca priseljenca iz druge države lahko [...] prilagodijo načini in roki za ocenjevanje znanja, število ocen ter drugo. Znanje učenca priseljenca iz druge države se lahko ocenjuje glede na njegov napredek pri doseganju ciljev oziroma standardov znanja, opredeljenih v učnih načrtih.«

Učenec priseljenec pa mora drugo šolsko leto, ko je šele dobro začel usvajati slovenščino in nima več tečaja, ob prilagoditvah pridobiti ocene pri vseh predmetih.

V nadaljevanju je prikazanih nekaj primerov prilagoditev pri pouku slovenščine, vendar se lahko ti primeri prenesejo na druge predmete.

2.1 Preverjanje predhodnega znanja

Učenec k pouku prinese zvezek ali gradivo, ki so ga uporabljali za učni jezik v njegovi državi. Sicer gre za drugi jezik, vendar lahko tako dobimo vpogled v književnost, ki so jo obravnavali, slovnične vzorce njegovega maternega jezika ipd. Nenazadnje nam zvezek pokaže tudi učenčev odnos do dela in šole.

2.2 Sodelovanje z učiteljem slovenščine kot drugega jezika

Ob začetku šolskega leta učenec priseljenc na tečaju piše uvrstitveni test, ki nam poda vpogled v njegovo začetno znanje slovenščine. Učitelj slovenščine kot drugega jezika spremlja tudi njegov napredek in usvajanje učne snovi prilagodi snovi, ki jo učenec poslušša v razredu (pri obravnavi glagola lahko npr. učitelj na tečaju razloži in utrdi še naklon, zaradi česar učenec lažje sodeluje pri pouku).

Dobrodošlo je tudi, da učenci pri tečaju obravnavajo osnovno besedišče, ki se uporablja pri navodilih, ki so pogosta pri slovenščini, npr. določeni glagoli (prepiši, napiši, podčrtaj, obkroži, poveži), samostalniki (naslov, berilo, slovar) itd.

2.3 Medvrstniško tutorstvo

Čeprav se trudimo, da bi bil za učenca prehod v novo okolje čim manj stresen, je dejstvo, da ta najverjetneje doživlja stisko. Omilimo jo lahko tako, da otroku določimo sošolca tutorja. Dobro je, da je govorec istega jezika, saj lahko tako predstavlja most med učencem priseljencem in okoljem. Ker ju veže enaka izkušnja, je povezava med njima običajno hitra, njuno sodelovanje pa se kaže kot povečanje samozavesti pri obeh. Pri pouku slovenščine je tutor na začetku koristen kot prevajalec, poleg tega pa nam lahko pomaga z razumevanjem skladenjskih vzorcev maternega jezika učenca priseljenca ipd.

V zadnjih šolskih letih so učenci naše šole pokazali tudi samoiniciativnost za pomoč učencem priseljencem. Tri učenke priseljenke so namreč izdelale pomenske slovarčke v albanškem, bosanskem in srbskem jeziku, ki so jih prenesle tudi v aplikacijo. Njen namen je, da učencem olajša razumevanje jezika in sporazumevanje, hkrati pa omogoči, da je učenec pri urah aktiven in se uči jezika.

Tudi učence priseljence spodbujamo, da si začnejo ustvarjati svoje slovarčke, s katerimi se učijo besede, utrjujejo svoje besedišče, hkrati pa zmeraj vedo, kje zapise poiskati.

2.4 Prilagojena gradiva in besedišče

Dejstvo je, da bi bilo najbolje, da bi bila vsa gradiva prilagojena tako, da bi jih učenci priseljenci razumeli, hkrati pa bi usvojili učne cilje, predvidene za učno uro. Ob vsem drugem

delu pa učitelji vemo, da nam za to velikokrat zmanjka časa. Ni treba, da je gradivo prilagojeno vsako uro. Prilagojena gradiva lahko pripravimo občasno – če sodelujemo z drugimi učitelji v aktivu slovenistike, lahko učenec večkrat usvaja znanje na tak način.

Kot prilagajamo gradiva in diferenciramo naloge, lahko prilagajamo tudi besedišče. Učenec lahko usvoji stavčne člene, vendar mu to ne koristi, če ne razume izbranega besedišča.

PRIMER:

Zasopihan pohodnik se je postopoma prebil na vrh.

Mlad fant je počasi prišel na vrh.

Kljub različnemu besedišču je zahtevano znanje za rešitev obeh primerov enako.

2.5 Uporaba tehnologije

V osnovnih šolah je uporaba mobilnih telefonov načeloma prepovedana. Pri učencih priseljencih pa lahko dodobra izkoristimo njihovo znanje IKT-tehnologije in mobilni telefon ali tablico uporabimo kot učni pripomoček. To je zlasti dobrodošlo pri obravnavi književnosti oz. književnih obdobij. Učenec lahko določeno književno obdobje, npr. romantiko, predela v svojem maternem jeziku in si v zvezek izpiše ključne besede. Te potem s prevajalnikom na spletu ali slovarjem prevede v slovenščino. Tako usvoji cilje učne ure in je aktiven.

2.6 Obravnava snovi v maternem jeziku

Učenci priseljenci prvo šolsko leto še ne zmorejo brati književnih del, ki jih obravnavamo pri urah slovenščine. Način za usvajanje literarnovedne snovi, ki hkrati omogoča povezanost z maternim jezikom, je, da učenec pri obravnavi pravljčnih značilnosti pravljico prebere v svojem maternem jeziku. Njegovo delo je, da iz besedila izpiše značilnosti pravljice in te ključne besede prevede v slovenščino. Če zmore, napiše tudi kratko obnovo v slovenščini.

Tudi pri domačem branju otroku ponudimo prilagojeno gradivo – takšno, ki ga bo motiviralo, da bo bral še več. Če se otrok znajde pred knjigo, ki je ne razume, bo hitro izgubil voljo in knjige ne bo prebral. Izbrana knjiga naj bo primerna njegovemu znanju jezika in zrelosti.

2.7 Vse in vsak potrebuje svoj čas

Četudi učenci prihajajo iz enakega kulturnega in jezikovnega okolja, ni niti en enak drugemu. Razlikujejo se po svojih predispozicijah, po spodobnostih, po okolju, v katerem

so odraščali, po temeljnih znanja, ki so ga prinesli s seboj idr. Zaradi tega je dobro, da ima učitelj orodje, s katerim spremlja in preverja napredek. Pri nas uporabljamo obrazce INA (individualni načrt aktivnosti), ki nam omogočajo, da s spremljanjem napredka prilagajamo cilje in skupaj z učencem dosežemo, da je učno uspešen.

2.8 Medpredmetno povezovanje

Kot koristno se je pokazalo tudi medpredmetno povezovanje – učenec npr. snov, ki jo je predstavil pri pouku geografije, predstavi tudi pri pouku slovenščine (opis kraja, opis življenja ljudi) ali pri državljski vzgoji in etiki (verstva, kultura) ipd. Seveda pa je tu znova pomembno tesno sodelovanje strokovnih delavcev.

2.9 Dodatna razlaga – izkoristimo možnosti lokalnega okolja

V šolah je za dodatno razlago na voljo dopolnilni pouk, ki pogosto ni dovolj, da ob razlagi pri pouku pokrije manjko znanja jezika. Odlična priložnost za rešitev tega izziva je povezovanje z lokalnim okoljem. Na naši šoli se vsako leto obrnemo na študente Filozofske in Pedagoške fakultete Maribor, ki kot tutorji enkrat tedensko delajo z učenci. Če se pokaže potreba po dodatni razlagi snovi, se pogovorimo s tutorjem in učenec popoldne utrjuje snov, ki jo je predelal v šoli. Enako velja tudi za organizacije, ki v bližini ponujajo pomoč učencem priseljencem.

3 Zaključek

V prispevku je predstavljenih nekaj primerov prilagoditev za učence priseljence pri pouku slovenščine. Pomembno je, da se zmeraj trudimo, da aktivno vključujemo vse učence, po izvajanju prilagoditev pa učenec ne sme ostati sam. Njegovo delo je namreč treba spremljati in sprti pregledovati ter podati povratno informacijo.

VIRI IN LITERATURA

- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju, 2011. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- JELEN MADRUŠA, Mojca, MAJČEN, Irena, 2018: *Predlog programa dela z otroki priseljenci za področje predšolske vzgoje, osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja*. Ljubljana: ISA Institut.
- Pravilnik o normativih in standardih za izvajanje programa osnovne šole, 2021. Uradni list RS, št. 54/19. <<http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV7973>>.
- Pravilnik o izvajanju diferenciacije pri pouku v osnovni šoli, 2006. Uradni list RS, št. 63/2006. <<https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/73943>>.

Pravilnik o preverjanju in ocenjevanju znanja ter napredovanju učencev v osnovni šoli, 2013. Uradni list RS, št. 52/2013. <<https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina?urlid=201352&stevilka=1988>>.

ŠTIRN, Mateja, PODLESEK, Anja, 2019: Občutek pripadanja in socialna vključenost otrok priseljencev. *Šolsko svetovalno delo: revija za svetovalne delavce v vrtcih, šolah in domovih* 23/2–3. 68–79.

VIŽINTIN, Marjanca Ajša, 2017: *Medkulturna vzgoja in izobraževanje: vključevanje otrok priseljencev*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

Zgodbe otrok sveta (d. b.). <<https://casoris.si/zgodbe-otrok-sveta/>>.

Mojca Mežik

Osnovna šola Drska

mojca.mezik@gmail.com

Dialoška srečanja kot način učenja jezika okolja

Prispevek obravnava novost v slovenskem prostoru, in sicer dialoška srečanja (DS) kot način učenja jezika okolja. Številni priseljenci iz tujih držav v slovenskem šolstvu so stalnica. Delu z njimi je namenjenih nekaj ur sistematiziranega delovnega mesta (odvisno od števila tujcev), kljub temu se srečujemo s premajhnim številom ur, namenjih tem učencem. Prispevek prinaša pregled začetkov dialoških srečanj v Južni Ameriki s predstavitevijo Paula Freireja. Opremljen je pojem dialoška srečanja, opisani so načini izvajanja, načela in vrste DS. Nekaj besed je namenjenih tujcem v slovenskih šolah ter učenju jezika okolja. Opisani so primeri iz prakse. V zadnjem delu članka predstavljam izvajanje DS na naši šoli, kdo so udeleženci ter načine izbora literature in dela pri DS. Vsebine pogovorov so zelo pestre, pri učencih je viden napredek pri znanju slovenščine.

1 Paulo Freire – od pedagogike zatiranih do dialoških srečanj

Paulo Freire se je rodil leta 1921 v brazilskem mestu Recife kot najmlajši izmed štirih otrok v družini srednjega sloja. Pri šestih letih, ko je začel obiskovati osnovno šolo, je že znal brati in pisati. Že zelo zgodaj se je srečal z revščino in bedo, ki sta bili posledici velike gospodarske krize. Pri trinajstih letih pa mu je umrl še oče. Izobraževanje je moral zaradi vseh težav za nekaj časa postaviti na stranski tir. Srednjo šolo je tako začel obiskovati šele, ko mu je bilo šestnajst let, medtem ko je bila večina njegovih sošolcev veliko mlajših. Po končani srednji šoli je začel poučevati portugalščino, nato pa se je vpisal na študij prava. Doktoriral je iz andragogike. Na začetku šestdesetih let si je omislil novo metodo opismenjevanja – dialoška srečanja, ki se je pokazala kot zelo uspešna. Leta 1964 se je v Braziliji zgodil vojaški upor. Nova vlada je metodo označila kot nevarno in jo prepovedala, Freira pa je obtožila prevratništva. Obsojen je bil na 75 dni zapora. Po prestani kazni pa je bil izgnan iz države. Najprej je živel v Boliviji, nato pa v Čilu, kjer je nadaljeval svoj projekt opismenjevanja. Konec šestdesetih let so ga povabili na Harvard, kjer je deloval kot gostujoči profesor. Leta 1980 se je po šestnajstih letih izgnanstva vrnil v Brazilijo in nadaljeval svoje delo na področju izobraževanja. Umrl je leta 1997.

Njegovo delo se je dotikalo pedagogike, razvoja ter zdravja skupnosti in drugih področij. Izumil je pristop, ki je povezoval pot od zaznave problemov v skupnosti pa vse do sprememb in razvoja skupnosti. Njegovo osnovno delo je bilo andragoške narave na polju literarne pismenosti. Za Freireja izobraževalni proces ni nikoli nevtralen. Učeči

posamezniki so lahko pasivni sprejemniki znanja ali pa so aktivno vključeni v proces izobraževanja in kritično sodelujejo. Del aktivnega pristopa je obveza, da posamezniki znanje povezujejo s svojim okoljem in iz njega tudi izhajajo. Le na ta način lahko družba napreduje in se razvija. Ključno je namreč, da učenec (učeči se posameznik) ni samo 'banka' znanja, ki pasivno sprejema vedenje. Tako namreč nastajajo 'tihe kulture', v katerih njihovi člani ne zmorejo kritično vrednotiti sveta okoli sebe. Člani takih družb lahko sprejmejo nemoč ali pa si jih podredijo močni posamezniki. Interes za tako slabo izobraževanje tiči v dejstvu, da si zatiralski razred ne želi spremeniti situacije. S takšno pokroviteljsko vlogo pogosto prejemnike socialne pomoči označuje za lenuhe ali odpadnike, pa čeprav so ravno ti produkt njenega delovanja.

Napredek družbe je po Freireju mogoč, če posamezniki v proces usvajanja znanja prinesejo svoje predhodne izkušnje in na podlagi njih napredujejo. Napredek je mogoč z rednimi srečanji v majhnih skupinah, z živo komunikacijo in vključevanjem klasičnih del. Ta so lahko literarna, umetniška, glasbena ali z drugih področij znanosti.

Zdi se, da so nekatere skupine ljudi prikrajšane za srečanja s klasičnimi deli zaradi nizkih stopenj izobrazbe oziroma zaradi stereotipnih mnenj izobraževalcev, da klasična/vrhunska dela niso primerna za nekatere skupine ljudi (npr. revni, tujci, Romi, priseljenci).

Freire v *Pedagogiki zatiranih* (Freire, 2019) zagovarja, da mora dialog sloneti na ljubezni, usmiljenju in veri, saj le tako lahko postane odnos, kjer je zaupanje sodelujočih logična posledica. Cilj takšnega izobraževanja oziroma delovanja v družbi je spremeniti se z učenci oziroma ljudskimi masami. V ta namen je Freire tudi razdelal metodo izobraževanja, ki se v praksi razdeli na opismenjevanje in post-opismenjevanje.

Osnova avtorjeve metode izobraževanja je kodiranje. S pomočjo kod se vzpostavi dialog z udeleženci, ki zajema relevantne, lokalne vsebine za sodelujoče, zaradi česar naj bi bili tudi bolj dovzetni za sprejemanje novih znanj, po drugi strani pa naj bi na takšen način vzpostavili svoj, pristen odnos do okolice, kar je prvi korak k transformiranju družbe.

Freire se je bojeval za emancipacijo podrejenih skupin izpod hegemonске dominacije vladajočega razreda. Preko opismenjevanja je prišel do proučevanja razmerij moči v družbi. V izobraževanju je videl politično akcijo, ki je lahko zlorabljena ali pa uporabljena za osvoboditev zatiranih. Polje kulture in izobraževanja je dojemal kot polje političnega boja, za enega od glavnih ciljev izobraževanja pa si je zadal radikalno spremembo družbenih odnosov.

2 Dialoška srečanja

Dialoška srečanja so najprej uvedli na šoli za odrasle v Barceloni (Španija), pogovarjali so se o literarnih mojstrovinah svetovne literature. DS so lahko uspešna ob upoštevanju sedmih načel:

- EGALITARNI DIALOG: moč je vedno v argumentih in ne v hierarhičnem položaju osebe, ki trenutno govori. Vsakdo mora imeti priložnost govoriti in biti slišan. Mnenja so enakovredna.
- KULTURNA INTELIGENCA: vsakdo ima kulturno inteligenco ne glede na svojo izobrazbo, jezik, socialno-ekonomski status ali značilnosti svoje kulturne identitete.
- PREOBRAZBA: znanje, pridobljeno na DS, spreminja osebna življenja in odnose z drugimi.
- USTVARJANJE POMENA: povezovanje razprav in znanja z lastnimi osebnimi izkušnjami, občutki, življenjskimi lekcijami, osebno in družinsko zgodovino tvori nove pomene vseh udeležencev.
- SOLIDARNOST: vsem sodelujočim so omogočeni učenje in možnosti za dosego rezultatov, ne glede na njihovo socialno, gospodarsko ali kulturno ozadje. Srečanja so odprta za vsakogar.
- INSTRUMENTALNA RAZSEŽNOST: z DS razvijamo kulturo dialoga, kritično razmišljanje in učne sposobnosti, ki so osnova za vključujoče življenje v sodobni družbi. S pridobljenimi znanji z DS lahko udeleženci nadgrajujejo svoja znanja na določeno temo ali pa jih to spodbudi k nadaljnjemu raziskovanju.
- ENAKOST RAZLIK: vsi sodelujoči so med seboj enaki in istočasno drugačni. Načelo enakosti ljudi je ključno.

Dialoška srečanja so prenesli tudi med šolsko populacijo, kjer so želeli otrokom približati dela svetovnih mojstrov umetnosti in znanosti. Udeleževali so se jih lahko otroci, mladi in odrasli brez formalne izobrazbe.

V literarnih DS se berejo mojstrovine klasične svetovne literature, o katerih obstaja univerzalno soglasje o njihovi kvaliteti in njihovem prispevku h kulturni dediščini človeštva. To so dela, ki poglobljeno in kakovostno prikazujejo univerzalne človeške teme (migracije, čustva, zgodovinska dejstva, odnosi). Njihovo branje olajša razumevanje samega sebe in družbe ter spodbuja k razmišljanju o svetu in njegovi dediščini. Klasična svetovna literatura je preko DS dostopna vsem osebam, ki imajo omejeno formalno izobrazbo ali pa je (še) nimajo.

Poleg literarnih dialoških srečanj se lahko izvajajo še glasbena, umetniška (likovna), matematična, znanstvena in pedagoška. Pri glasbenih sodelujoči poslušajo glasbena dela svetovno znanih avtorjev, na umetniških opazujejo likovna dela s področja slikarstva, kiparstva, grafike in drugih tehnik, pri matematičnih se pogovarjajo o konceptih tega področja (npr. o razvoju številskih predstav). Znanstvena DS so namenjena

debatam o znanstvenih dognanjih več ved (npr. o evoluciji ali preučevanju DNK-ja). Pedagoška srečanja so načeloma namenjena odraslim, ki debatirajo o izvornih delih na področjih izobraževanja.

3 Dialoška srečanja kot način učenja (tujega) jezika

V slovenskih šolah se v vsaj zadnjih dvajsetih letih redno srečujemo z učenci tujci. To so lahko prišleki iz drugih držav (Kosovo, Albanija, Bosna in Hercegovina, Srbija, Makedonija) oziroma so to učenci, ki so lahko že rojeni v Sloveniji, a slovenščina ni njihov materni jezik. Ure učenja slovenščine za tujce so namenjene samo učencem, ki so v slovenskih šolah prvo in drugo leto. Sprva je ministrstvo na podlagi zaprosila šole glede na število tujcev na šoli dodelilo število ur, ki jih je ravnatelj po lastni presoji in potrebah dodelil kot dodatno delo učiteljem. Ure so se lahko izvajale v času prostih ur učitelja (in ne nujno učencev) ali po pouku. V šolskem letu 2020/21 so te ure postale sistematizirane, torej so bile del delovnega mesta posameznega učitelja. Kdo je te ure izvajal, je presojal ravnatelj. Za najboljše prakse so se izkazale strnjene izvedbe slovenščine vsak dan nekaj ur in vsaj nekaj mesecev pod vodstvom profesorja slovenskega jezika za učence višjih razredov oziroma profesorja razrednega pouka za mlajše učence. To pomeni, da so bili sicer učenci odsotni od rednega pouka, vendar je kasnejše boljše znanje odtehtalo to manjkanje. Učenec tujec je lahko 1. leto neocenjen pa kljub temu napreduje. V drugem letu obiskovanja slovenskih šol pa mora pridobiti ocene, ki so popolnoma enakovredne drugim učencem. Tretje leto šolanja se smatra, da se je učenec tujec dovolj naučil slovenščine, da lahko redno sledi pouku. Realnost je pri večini učencev precej drugačna. Kljub učenju jezika v šoli je to premalo za redno spremljanje pouka. Številna (prostovoljska) društva lahko pomagajo tem učencem, kar se pozna pri boljšem uspehu. Če pa takih pomoči ni, potem učenec še precej časa čuti pomanjkanje znanja jezika.

Učencem, ki so rojeni v Sloveniji in tu tudi všolani v 1. razred, vendar njihov materni jezik ni slovenščina, ne pripada učenje slovenščine. Predvideva se, da jim slovenščina kot jezik okolja nudi dovolj govornih položajev, da se naučijo slovenščine. Pri veliko učencih to drži, so pa tudi taki, ki se iz okolja slovenščine nikakor ne naučijo dovolj za redno sodelovanje pri pouku. Za vse te učence, ki jim slovenščina ni materni jezik, so dialoška srečanja pomembna, saj tako vadijo branje in govorno izražanje. Po polletnem delu pri DS učenci izražajo pozitivna mnenja za srečanja, k uram radi prihajajo in ob koncu ure pogosto vprašajo, če je res srečanja že konec.

Svetovni klasiki stereotipno veljajo za »težko« literaturo, ki ni dostopna vsem in za katero je potrebno dobro (če ne že odlično) poznavanje jezika ter biti splošno razgledan. To pa naj bi bilo dostopno le eliti. Tako se tvori t. i. kulturni elitizem.

V slovenskem šolskem sistemu se učenec s svetovno literaturo seznanja pri pouku slovenščine, kjer spoznava predvsem slovensko literaturo, v manjši meri pa tudi svetovno (William Shakespeare, Astrid Lindgren, Roald Dahl, Hans C. Andersen, Homer, Lev N. Tolstoj; učitelji pa se lahko za (domače) branje odločijo tudi za npr. G. Boccaccia, A. de Saint-Exuperyja, A. Frank.) (Slovenščina, 2018). Učenec, ki opravi osnovnošolsko obveznost, načeloma torej pozna nekaj svetovnih klasikov. O kulturnem elitizmu vsaj kar se tiče književnosti v slovenskem šolskem prostoru ne moremo govoriti. Ob branju in spoznavanju slovenske književnosti pa ob bok tujim avtorjem UN postavlja slovenske pisatelje, ki prehajajo med (slovenske) klasike in ki pomembno vplivajo na kulturno dediščino slovenskega naroda (npr. Jurčič prikaže motiv desetega brata; Tavčar čarovništvo v *Visoški kroniki* in odnos do žensk, Kersnik v *Kmetiskih slikah* opisuje kmečko prebivalstvo). Odločitev, katero slovensko delo sodi med klasike, se zdi na prvi pogled enostavna. Ovira pri branju slovenske književnosti je slovenski jezik. Številni odlični prevajalci sicer redno skrbijo za prevode v svetovno znane jezike in na tak način slovensko literaturo približujejo svetu. Veliko slovenskih del je prevedenih v angleščino, češčino, italijanščino; prevladuje srbohrvaščina (karkoli že to pomeni) (Baza prevodov, 2023). Z vztrajnim prevajanjem in (samo)promocijo avtorjev in s tem njihovih del prehajajo kvalitetna slovenska literatura med svetovne klasike (tako je npr. Kosmač skupaj preveden v 19 tujih jezikov, njegova *Balada o trobenti in oblaku* v 10 tujih jezikov).

Z branjem klasikov in pogovorom o motivih v teh delih se izboljšujejo kulturna ozaveščenost in zvišujejo ravni učenja. Prav tako se dvigne možnost dosega akademske izobrazbe in s tem večje uspešnosti na trgu dela.

Način izvedbe DS je odvisen od vrste DS, načeloma pa se o številu vključenih, trajanju in pogostnosti formalno dogovorimo. Pri literarnih DS se skupina načeloma skupaj odloči, katero knjigo bo brala. Dejansko pa je tako, da je zelo odvisno od števila dostopnih izvodov določenega naslova. Učenci pred srečanjem, doma, preberejo dogovorjeni del besedila (odstavki ali dva, poglavje, stran besedila) in zapišejo nekaj misli o prebranem. To je lahko obnova vsebine, bolj priporočljivo pa je, če prebrano povežejo s svojimi izkušnjami, načinom življenja, spomini. Kaj zapišejo, ni najbolj pomembno. Na DS učenci povedo, kdo bi prebral zapisano. Vse interesente vodimo v seznamu. Ko posamezni učenec prebere svojo misel, idejo, se o njej pogovorimo. Sodelujejo vsi, ki želijo kaj komentirati ali povedati. Ko se debata o prebranem zaključi, svoje misli prebere naslednji zainteresirani in tako naprej. Učitelj je tu v vlogi moderatorja, ki skrbi za to, da pridejo do besede tisti, ki to želijo, in spodbudi tiste, ki so pretežno tihi. Moderator lahko zastavi vprašanja v stilu: »Kaj pa ti misliš? Se strinjaš z izrečenim?« in s tem skrbi za egalitarnost dialoga in raznolikost udeležbe. Vse, kar udeleženci povedo, preberejo, razložijo, je sprejeto kot njihovo mnenje, ki se ga ne sodi kot (na)pravilnega. O mnenjih se lahko (ne)strinjamo, ne sme pa biti to razlog prepira, zamere, zadrege. Izražena mnenja morajo ostati znotraj skupine.

S sodelovanjem učencev v DS ti dosegajo znanja kroskurikularnih ciljev: kultura dialoga, izmenjava interpretacij, krepitev besedišča, ozaveščanje o zgodovini, kulturi, narodu; povečajo se komunikacijske spretnosti, večja se samozavest pri izražanju in argumentiranju (lastnih) mnenj in krepi moč analitičnega razmišljanja (Slovenščina, 2018). V praksi pa to izgleda tako, da si učenci upajo povedati, kaj mislijo o neki stvari, znajo zagovarjati svoje mnenje, izrazijo negotovosti in skupno najdejo rešitve. Učenci so z udeleževanjem DS spodbujani k branju klasičnih del zunaj šole.

4 Praktični primeri uporabe dialoških srečanj v slovenskem prostoru

Na Osnovni šola Drska smo z DS začeli v šolskem letu 2021/22 z začetnim izobraževanjem moderatorja (torej mene) preko spletne platforme ZOOM. Teoretični uvid so podali predavatelji iz Španije, Grčije, sodelovali so še Madžari, Severni Makedonci. Teoretično in praktično izobraževanje je v naslednjem šolskem letu sledilo v Španiji, kjer smo sodelovali v DS kot udeleženci in obiskali šole s primeri dobre prakse. Podobno je bilo na študijskem obisku v Grčiji. Z izvedbo DS sem začela v šolskem letu 2022/23. Po posvetu s slovenistkami sem izbrala učence od 7. do 9. razreda, katerih slovenščina ni njihov materni jezik in imajo težave v (spo)razumevanju. Zaradi neznanja ali slabega znanja jezika imajo težave pri razumevanju snovi pri pouku in posledično slabši uspeh. V skupino so se vključili učenci, ki so v Sloveniji prvo ali drugo leto, pa tudi taki, ki so v slovenski osnovni šoli že ves čas izobraževanja, a je slovenščina za njih le jezik okolja in učni jezik. Materni jeziki teh učencev so bosanščina, srbščina, albanščina, angleščina. Sama sem določila prvo knjigo, in sicer je to *Mali princ* A. de Saint-Exuperyja, predvsem zato, ker je na voljo dovolj izvodov, da ga je vsak prejel in ker je to klasično delo svetovne književnosti. V začetku srečanj smo se vsi nekoliko negotovo spoprijemali z novo dejavnostjo, sčasoma pa je aktivnost stekla.

Ob prebiranju *Malega princa* so se razvijali številni pogovori. Pogovarjali smo se o nerazumevanju staršev, o samovšečnosti, občutljivosti, veri, vsakodnevnih opravilih, (ne)ubogljivosti, prepirih, domišljavih ljudeh, sramu, pomanjkanju časa. Srečanja so sčasoma postala zadovoljujoča interesna dejavnost, kjer navidezno ni potrebno vlagati veliko energije.

Na začetku srečanj sem večkrat povedala, da jih bom spodbujala h govorjenju v slovenskem jeziku in jih popravljala, če bo potrebno. Napačno (izgovorjeno) besedo popravim in želim, da jo pravilno ponovijo. Kljub temu so se sčasoma sprostiti, zdi se, da so moje popravljanje besedišča in izgovorjave sprejeli. Med učenci, ki so iz različnih razredov in vsi tujci, prišleki, so se okrepile vezi, ki se sicer na hodnikih šole ali popoldne (verjetno) ne bi. Skupaj smo se odločili, da obiščemo bližnjo splošno knjižnico, se vanjo včlanijo in si tako lahko izposojajo knjige v maternem jeziku. Ves čas srečanj sem poudarjala, naj berejo, poslušajo, govorijo tudi materni jezik. Na šoli smo nakupili

tudi nekaj knjig v srbsčini in bosanščini, ki si jih z veseljem izposojajo. Meni kot moderatorki se zdi, da je cilj DS dosežen, ko ob koncu ure in zvonjenju rečejo: »Kaj? A je že konec? Mi bi se še pogovarjali?«, kar dokazuje, da se z mladimi premalo pogovarjamo. Predvsem je premalo govora o temah, ki se ne dotikajo šolskega dela. Radi namreč pripovedujejo o življenju v družinah, obiskih svoje domovine, srečanju z nekdanjimi sošolci, življenju pred prihodom v Slovenijo.

DS so za sedaj v šolsko populacijo uvedena v šolah in organizacijah, ki so vključena v projekt DIVE-IN dialogue Razvojno izobraževalnega centra Novo mesto. Udeleženci smo z osnovnih šol Drska, Stopiče, Šentjernej, Brusnice, iz Grma Novo mesto – centra biotehnike in turizma, dijaškega doma v sklopu prej omenjenega centra, Šolskega centra Novo mesto in iz Zavoda Cerber. Moderatorji Dialoška srečanja izvajajo z osnovnošolci, dijaki, ki stanujejo v dijaškem domu, srednješolci, učenci mednarodnih šol, učenci, ki so vrhunski športniki in opravljajo osnovnošolsko obveznost na daljavo. Na evalvacijskih srečanjih izvajalci poročamo o dosedanjem delu in prikazujemo primere dobrih praks.

O izrazito vidnem napredku pri pouku v času pisanja članka (januarja 2023) še ne moremo govoriti. Učenje jezika v taki obliki je namreč dolgoročna dejavnost, katere pozitivni rezultati se bodo izkazali kasneje. Za hitrejši napredek bi morali dejavnost izvajati večkrat na teden, vključili bi lahko tudi učence, ki so npr. socialno šibki, slabi bralci, iz nespodbudnih domačih okolij. Pomembno je, da se o DS govori in z izobraževanjem sodelavcev o tem zviša pomembnost zavedanja (po)govora z učenci, saj to vpliva tako na govorno izražanje kot na siceršnjo boljše družbeno klimo, razbijajo se predsodki in rešujejo problemi, ko se ti še ne nakopičijo.

VIRI IN LITERATURA

Freire institute. <<https://www.freire.org/paulo-freire>>.

FREIRE, Paolo, 2019: *Pedagogika zatiranih*. Ljubljana: Krtina.

KRAJNC, Ana, 1997: Paulo Freire : (1921-1997). *Andragoška spoznanja* 2. 85–86.

SANTIAGO GARABIETA, M., VILLARDON GALLEGO, L., GARCIA CARRION, R., DUQUE, E. The Development of L2 (basque) Oracy Skills Through Dialogic Literary Gatherings. Vir: *SAGE open*. Januar–March; 1–12, doi: 10.1177/21582440221079894

Enota 7. Dialoška literarna srečanja. <<https://indd.adobe.com/view/248bb393-e746-490c-9d48-c34855ab2609>>.

Dialogical learning. <<https://www.step4seas.org/dialogic-learning>>.

Slovenščina. Učni načrt. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo, 2018. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf>.

Baza prevodov. <<https://www.jakrs.si/mednarodna-dejavnost/baza-prevodov>>.

Gradiva za poučevanje (slovanskih) jezikov

Špela Sevšek Šramel, Namita Subiotto, Hana Podjed

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko

spela.sramel@ff.uni-lj.si, namita.subiotto@ff.uni-lj.si, hp01937@student.uni-lj.si

Branje sodobne poezije v okviru slovanske bralne značke: ilustrativni primer

Slovanska bralna značka je primer ciljnega vzpodbujanja branja, prevajanja in skupinskega pogovora o literaturi, ki je namenjen študentom, učiteljem in dijakom. Na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani organiziramo bralno značko v sodelovanju s študentsko sekcijo Zveze društev Slavistično društvo Slovenije. Leta 2022 smo obravnavali sodobno slovansko poezijo, ki smo jo izdali v večjezični antologiji Človek živali, žival človeku v sodobni slovanski poeziji. V prispevku poročamo o organizaciji in poteku slovanske bralne značke ter o rezultatih, ki kažejo, da gre za primer dobre prakse, ki bi lahko motiviral branje sodobne slovanske poezije v osnovnih in srednjih šolah.

1 Uvod

Na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani smo septembra 2022 v okviru projekta *Evropska noč raziskovalcev: Humanistika, to si ti!* s podnaslovom *Človek živali in žival človeku* pripravili večjezično pesniško e-antologijo. Vanjo smo vključili sodobno pesniško ustvarjalnost v osmih slovanskih jezikih s slovenskimi prevodi. Pesmi, ki jih povezuje tema odnosa med človekom in živaljo, so prevedli tako uveljavljeni prevajalci kot študentje študijskih programov s področja slovanskih jezikov in književnosti pod mentorstvom predavateljev.

Ob izboru poezije smo opuse uveljavljenih in tudi manj znanih pesnikov in pesnic predstavili v interpretacijskih prispevkih, v katerih je izpostavljenih nekaj predlogov za obravnavno literarnih besedil pri pouku ali drugi ustvarjalni dejavnosti v šoli. V okviru sekcije Odnos med človekom in živaljo v sodobni slovanski poeziji so bili predstavljeni na Slovenskem slavističnem kongresu 2022.¹

Pesniška antologija je ponudila relevanten in bralcem dostopen tematski izbor poezije za bralni klub, ki smo ga poimenovali slovanska bralna značka. Izobraževanju za moderatorje bralnih klubov, ki ga je organiziral KUD Police Dubove, sta sledili organizacijska in strokovna priprava bralnih srečanj avtoric tega prispevka.

1 *Slovenski jezik in književnost med kulturami*, ur. M. Šekli in L. Rezoničnik. Prim. prispevke Namita Subiotto: Pulover za psa in muf iz petelina: odnos med človekom in živaljo v sodobni makedonski in bolgarski poeziji; Lidija Rezoničnik: Sodobna poljska poezija: odziv na resničnost in ekopoetika; Špela Sevšek Šramel: Vrhunci sodobne slovaške poezije: Mila Haugová in Eva Luka s perspektive živalskega in mitološkega sveta; Jana Šnytová: Svet ljudi in svet živali v poeziji Ivana Martina Jirousa.

2 Priprava in izvedba

Slovanska bralna značka je potekala v zimskem semestru študijskega leta 2022/23 v obliki tedenskih enournih srečanj v predavalnici na Filozofski fakulteti UL. Izvedba v kombinirani obliki v živo in možnost udeležbe na daljavo je omogočila sodelovanje gostov iz tujine in tistih izven Ljubljane.

Pri izboru besedil smo izhajali iz antologije *Človek živali, žival človeku v sodobni slovanski poeziji*, kjer so objavljena pesniška besedila v izvirniku in slovenskem prevodu. Celoten program srečanj z izborom avtorjev in besedil smo objavili pred začetkom izvajanja srečanj, vsa obravnavana pesniška besedila pa so bila prosto dostopna in krajšega obsega, primerna za tedensko pripravo udeležencev. Vsakokratno srečanje je bilo posvečeno eni oz. enemu ali več avtoricam ali avtorjem slovanske književnosti, glede na to pa so bili izbrani tudi gostje. Ti so bili bodisi prevajalci obravnavanih del bodisi dobri poznavalci konkretnega avtorja ali književnosti, iz katere ta izhaja. V okviru bralne značke smo se srečali osemkrat in prebirali poezijo v osmih različnih slovanskih jezikih, in sicer v srbsščini, hrvaščini, makedonščini, bolgarščini, slovaščini, poljščini, češčini ter ukrajinščini, obravnavali pa smo dvanajst različnih avtorjev. S pomočjo interpretacije in deljenja bralskih izkušenj z gosti, prevajalci in avtorji izbora, smo razvijali različne misli o intenzivnih in nemalokrat presenetljivih odnosih med človekom in živaljo v sodobni poeziji. Ob izbranih pesmih smo se tako večkrat vračali k inovativnim upodobitvam različnih živali, kot so pes, mačka, bober, konj, petelin, pajek, lisica, želva, medved, metulj in celo pupek, čaplja in polž. Poglobljeno skupinsko ukvarjanje s poezijo je omogočalo individualno branje besedil doma, na srečanjih pa uvodna motivacija in predstavitev pesnikovega opusa, glasno branje v izvirniku in prevodu ter moderirani analiza in diskusija. Ta je vključevala motivno-tematsko in formalno analizo, pozornost na posebnosti pesniškega jezika, dialog s tradicijo in primerjavo z izvornikom ter vprašanje prevodnih rešitev. Spoznavali smo se tako s slovanskimi avtorji iz zadnjih desetletij kakor tudi z različnimi kulturami in tako tvorili medgeneracijske vezi, te pa smo utrdili s pridobivanjem novih znanj in izkušenj ob prebiranju pesmi. Čar poezije je prav v tem, da nas pesmi spremljajo še dolgo po tem, ko jih preberemo in letošnje druženje je to prav zares potrdilo.

Na letošnji bralni znački se je na vseh srečanjih skupaj družilo 38 udeležencev. Ti so bili študentje slovanskih jezikov in književnosti, študentje drugih smeri UL, učitelji, lektorji idr. Kot gostje so sodelovali avtorji izbora pesmi v antologiji in prevajalci: Đurđa Strsoglavac, Milen Malakov, Peter Svetina, Jana Šnytová, Ksenija Mravlja, Lidija Rezončnik, Pia Marija Žugman, Jasna Rešič, Urša Pestar, Diana Pungeršič in Katarina Gomboc Čeh. V vlogi moderatorok so nastopile avtorice prispevka.

3 Druge aktivnosti, povezane s slovansko bralno značko

1. Literarne in likovne delavnice za srednješolce:

Delavnica *O lisici, polžu in petelinu. Človek živali, žival človeku v sodobni makedonski in slovaški poeziji* je potekala 10. 3. 2023 v okviru Kulturnega maratona na 1. gimnaziji v Celju. Izbrane makedonske in slovaške pesmi iz antologije smo v krajšem uvodnem predavanju analizirali z vidika inovativnih upodobitev petelina, lisice in polža. Dijaki so nato kreativno pristopili k poeziji in preoblikovali literarna besedila v drugo literarno vrsto (haiku na podlagi pesmi *Petelin*), likovno podobo (risanje broške in mufa v obliki petelina) ali zvočno izvedbo (grafična notacija recitacije pesmi *Hrepenenje* in *Polž*), eden izmed dijakov pa je izrazil pripravljenost, da bi pesmi iz antologije uglasbil.

Delavnica *Svet ljudi in svet živali v poeziji Vitomila Zupana in Ivana M. Jirousa* je potekala 27. 1. 2023 v Gimnaziji Jurija Vege v Idriji. Najprej so dijaki in dijakinje 3. letnika v okviru dela v skupinah in s pomočjo slikovnega gradiva poskušali predstaviti zgodovinske dogodke in termine, povezane z zgodovino druge polovice 20. stoletja v Evropi. Sledila je kratka predstavitev življenjskih poti obeh literatov, ki ju je zaznamovala zaporniška izkušnja. V drugem delu smo brali in analizirali poezijo iz zapora, za kar smo tudi uporabili postopke kreativnega pisanja, saj so dijaki sami soustvarjali obe pesmi. Pri interpretacijah pesmi smo se osredotočili na motiv živali in primerjali Zupanovo in Jirousovo poetiko. Delavnico je zaključil pogovor o smislu in vlogi poezije v mejnih življenjskih situacijah ter povezanosti svobode in ustvarjanja.

2. Nastanek tiskane antologije

Pesmi iz e-antologije so pritegnile tudi dijake Srednje šole za oblikovanje in fotografijo Ljubljana, ki so jih pod vodstvom svojih mentorjev prevedli v likovni jezik. Mentorji (Veronika Vesel Potočnik, Kaja Urh, Martin Ramoveš, Svetlana Jakimovska Rodić) so nato izbrali 37 najboljših stvaritev (slik in stripov), ki smo jih uvrstili v tiskano verzijo antologije, izdano 23. 5. 2023 v 300 brezplačnih izvodih in v digitalni obliki: <<https://doi.org/10.4312/9789612971236>>.

3. Razstava likovnih upodobitev pesmi

Likovne upodobitve pesmi iz antologije *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*, ki so jih ustvarili dijaki SŠOF Ljubljana, smo od 24. 5. do 9. 6. 2023 razstavili v avli FF UL. Na otvoritvi, ki je bila vključena v program sejma akademske knjige Liber.ac, je Veronika Vesel Potočnik takole poročala o delu z dijaki:

Svobodnost sodobnega pesniškega sloga je dijakom predstavljala svojevrsten izziv. Predstavljala jim je možnost transformacije miselnih tokov v vizualno podobo. Do neke mere so bile podobe determinirane z načinom upodabljanja in izbiro likovne zvrsti, ki je zavezovala kompozicijske in narativne temelje. V stripu so dijaki pesniški prostor determinirali skozi sosledje prizorov, ki v krajših časovnih zaporedjih nizajo dogodke in skozi sekvenčnost predstavljajo določeno dogajanje. Dijaki so z likovnimi elementi linije in barve ustvarili nove prostore v katere so se naselili drobci pesmi. Dijaki 2. letnika so razumevanje in doživljanje pesmi prikazali skozi ilustracije. V tehniki risanja in slikanja so izpostavili elemente, ki so jih prepoznali kot ključne za predstavitev atmosfere dogajanja v pesmih. Iskali so lastno izraznost in hkrati sledili narativnosti samih pesmi.

4. Recitacije pesmi v slovanskih jezikih in prevodih na prireditvi Slovanski večer

Antologija *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji* je bila predstavljena v obliki študentskih recitacij ali/in dramatizacij izbranih pesmi v izvornikih in prevodih. Pesmi so interpretirali študentje Oddelka za slavistiko pod mentorstvom učiteljev. Pesem *Za Villiersa de l'Isle-Adam* češkega avtorja Ivana Martina Jirousa so odlično uglasbili in v živo izvedli trije dijaki 1. gimnazije Celje, ki so nastopili kot posebni gostje.

Slovanski večer, ki je tradicionalna prireditev Oddelka za slavistiko FF UL, je bil vključen v program sejma akademske knjige Liber.ac.

Posnetke študentskih recitacij izbranih pesmi v izvornikih pa smo objavili še v obliki videa:

<<https://www.ff.uni-lj.si/video/predstavitev-antologije-clovek-zivali-zival-cloveku-v-sodobni-slovanski-poeziji>>.

Sodelujoči dijaki in študentje so prejeli priznanje slovanska bralna značka.

4 Sklepni premisleki

Na vprašanje, zakaj je primer slovanske bralne značke lahko ilustrativen, ponujamo nekaj odgovorov:

Zasnova slovanske bralne značke ima nekoliko širše zastavljene cilje in namen kot bralni klubi, sledi namreč dolgoročni tendenci razširiti dostopnost prevedenih literarnih besedil in vedenje o slovanskih književnostih tako v visokošolskem kot srednješolskem in tudi osnovnošolskem prostoru. Analizi prisotnosti južnoslovanskih, zahodnoslovanskih in vzhodnoslovanskih književnosti v učbenikih in izbirnih seznamih leposlovja in nekaterim predlogom obravnave smo se posvetili v prispevkih slavističnih kongresov v

preteklih letih (literarnozgodovinska obdobja, zvrsti, tematska poglavja).² V nadaljevanju pa smo začeli z izdajo zvrstnih antologij sodobne slovanske književnosti: leta 2021 smo izdali e-antologijo *Sodobna slovanska kratka zgodba*, 2023 antologijo poezije, v načrtu sta še izbora dramatike in romana. Zasnova vključuje premišljen proces izbire zvrsti, avtorjev in besedil ter prevajanje v slovenščino kot del obštudijske dejavnosti za študente, pri kateri ob mentorstvu pridobivajo nove izkušnje. Poglobljeno branje v okviru slovanske bralne značke tako prinaša krepitev bralnih, jezikovnih in prevajalskih kompetenc udeležencev. Ob osnovnem vzpodbujanju branja zahtevnejših ali manj znanih besedil krepimo tudi poglobljeno vodeno branje in vajo v argumentaciji, nena zadnje pa nova prevodna dela omogočajo nadaljnje ustvarjalno delo z besedilom, kot so recitacija, prenos v vizualni medij, uglasbitev, likovna upodobitev ipd.

Poezija na temo živalskega sveta in odnosa med človekom in živaljo se je izkazala kot aktualna in relevantna za izražanje odnosa do pesniške uresničitve in etičnih vprašanj, ki jih sproža. Ob univerzalnih vrednotah in spoznanjih je vredno opozoriti še na kulturnospecifične prvine prevodne literature. V izobraževalnem procesu nam uzaveščanje prevoda kot medkulturnega posredovanja namreč neposredno ponuja izražanje osebnega odziva na prebrano ter vzpodbudo analitičnega in kritičnega mišljenja.

Primer slovanske bralne značke kaže tudi na aktualnost premisleka v smeri, kje vse imajo lahko literarna besedila mesto v izobraževanju in družbi. Gotovo nezanemarljivo je področje poučevanja tujih jezikov in slovenščine kot tujega jezika na vseh stopnjah izobraževanja, o čemer priča tudi izpostavljena literarna kompetenca kot novost znotraj Skupnega evropskega jezikovnega okvira (2022).

VIRI IN LITERATURA

- ŠEKLI, Matej, REZONIČNIK, Lidija (ur.), 2022: *Slovenski jezik in književnost med kulturami*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 32.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- SUBIOTTO, Namita (ur.), 2023: *Človek živali in žival človeku v sodobni slovanski poeziji*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. <<https://doi.org/10.4312/9789612971236>>.
- ENIKO, Mateja, KLEMEN, Matej, LUBEJ VOLLMAIER, Janja, 2022: Literarna besedila pri poučevanju slovenščine kot drugega in tujega jezika: model obravnave poezije. Nataša Pirih Svetina, Ina Ferbežar (ur.): *Na stičišču svetov: slovenščina kot drugi in tuji jezik*. Obdobja 41. Ljubljana Univerzitetna založba. 79–88.

2 Prim. kongresni zborniki Slavističnega društva Slovenije 2017–2022, ur. M. Šekli in L. Rezončnik.

Luka Repanšek

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Katedra za indoevropsko primerjalno jezikoslovje

luka.repansek@ff.uni-lj.si

Zvočna knjižnica Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

V prispevku je na kratko predstavljena spletna Zvočna knjižnica Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, ki združuje posnetke vseh jezikov, tako sodobnih kot starih, indoevropskih in neindoevropskih, ki se poučujejo in preučujejo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani – vodilni izobraževalni in znanstvenoraziskovalni ustanovi na Slovenskem na področju poučevanja jezikov in njihovega jezikoslovnega preučevanja, ki po svojih kompetencah in rezultatih prednjači tudi v širšem, vseevropskem prostoru. V zaključku je podanih nekaj predlogov za uporabo avdioteke pri pouku slovenskega jezika predvsem v srednji šoli.

Zvočna knjižnica Filozofske fakultete je nastala pod vodstvom doc. dr. Luke Repanška v sklopu aktivnosti v *Letu jezikov*, ki je zaznamovalo študijsko leto 2022/2023. V njej je v zvočni podobi predstavljen celotni nabor jezikov, ki se jih trenutno poučuje in večino tudi znanstveno preučuje na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, najsi bo v okviru samostojnega študijskega programa oziroma v obliki lektoratov ali v sklopu tečajev v organizaciji Centra za pedagoško izobraževanje.

Knjižnica vsebuje 81 posnetkov, kar vključuje 55 različnih jezikov ter tiste njihove geolekte (zemljepisne različice) in kronolekte (časovne različice), ki so sestavni del kurikula posameznih študijskih programov – številka tako naraste do 79, dodatna dva posnetka pa sta namenjena nadaljnjima zgledoma za gotščino in staro angleščino. Večinski delež jezikov (17) odpade na Katedro za indoevropsko primerjalno jezikoslovje Oddelka za primerjalno in splošno jezikoslovje, ki – z izjemo latinščine in stare grščine (Oddelek za klasično filologijo) ter stare cerkvene slovanščine (Oddelek za slavistiko) – med drugim skrbi tudi za vse ostale stare indoevropske jezike, ki se jih na fakulteti poučuje in preučuje, ter na Oddelek za slavistiko (14 jezikov).

Posnetki vsebujejo po eno izbrano literarno besedilo oz. odlomek takega besedila (le izjemoma več besedil, ko gre npr. za sklop več krajših pesmi), ki ga je praviloma interpretiral, kdor se na fakulteti z dotičnim jezikom pedagoško in/ali znanstvenoraziskovalno ukvarja, le redko pa pod njegovim mentorstvom študent. Posnetki so dostopni na spletnem naslovu <<https://www.ff.uni-lj.si/fakulteta/leto-jezikov/zvocna-knjiznica-filozofske-fakultete>> (tj. na podzavihku *Zvočna knjižnica FF* podstrani *Leto jezikov*), kjer so urejeni v dva spustna seznama, in sicer v rubriko *Sodobni jeziki* in rubriko *Klasični in drugi stari jeziki* (tj. tisti stari jeziki, katerih literarni korpus je preskromen, da bi utegnili doseči status klasičnega jezika).

Razdelek *Sodobni jeziki* vključuje indoevropske jezike (ti so urejeni po posameznih jezikovnih vejah/skupinah znotraj indoevropske jezikovne družine), neindoevropske jezike in umetni jezik esperanto:

a) **indoevropski jeziki:**

- **albanščina;**
- **baltski jeziki:** litovščina;
- **germanski jeziki:** angleščina (ameriška angleščina, britanska angleščina, kanadska angleščina), nemščina, nizozemščina, norveščina, švedščina;
- **nova grščina;**
- **slovanski jeziki:** ruščina, beloruščina, ukrajinsščina; češčina, slovanščina, poljščina, polabščina, kašubščina, dolnja lužiška srbščina, gornja lužiška srbščina; bolgarščina, makedonščina, srbščina, bosanščina, hrvaščina, **slovenščina in slovenska narečja** (dolenjska narečna skupina, gorenjska narečna skupina, koroška narečna skupina, panonska narečna skupina, primorska narečna skupina [rezi-janščina], rovtarska narečna skupina, štajerska narečna skupina);
- **romanski jeziki:** francoščina, italijanščina, španščina, katalonščina, portugalsščina, romunščina;

b) **neindoevropski jeziki:** arabščina, finščina, madžarščina, japonščina, kitajščina, kitajščina (Tajvan), korejščina, turščina;

c) umetni jeziki: **esperanto.**

Razdelek *Klasični in drugi stari jeziki* vključuje stare jezike indoevropske jezikovne družine, in sicer so to:

- **grščina:** stara grščina, bizantinska grščina;
- **anatolski jeziki:** hetitščina;
- **klasična armenščina;**
- **italski jeziki:** latinščina (klasična latinščina, srednjeveška latinščina);
- **slovanski jeziki:** stara cerkvena slovanščina;
- **romanski jeziki:** stara francoščina;
- **indoiranski jeziki:** stara indijsščina (klasični sanskrt, palijsščina), stara iranščina (stara avestijščina, mlada avestijščina, stara perzijščina, srednja perzijščina);
- **keltski jeziki:** stara irščina;
- **germanski jeziki:** gotščina, stara angleščina, stara frizijščina, stara islandščina oz. stara nordijsščina, stara visoka nemščina, srednja visoka nemščina;

- **zgodovinske različice slovenščine:** slovenščina 14. stoletja (*Rateški ali Celovski rokopis*), slovenščina 15. stoletja (*Stiški rokopis*), slovenščina 16. stoletja (Trubar), slovenščina 17. stoletja (Prisega Jurija Ferčaja, 1680; pismo Marije Isabelle Marenzi, 1686), slovenščina 18. stoletja (Pohlin), slovenščina prve polovice 19. stoletja (Cigler, 1836), slovenščina druge polovice 19. stoletja (Cigler, 1882), stara knjižna prekmurščina.

Ob vsakem posnetku je datoteka, ki vsebuje besedilo v izvorniku in vzporedni prevod v slovenščino. Pri narečnih slovenskih besedilih je fonetični transkripciji dodana glasovna poknjižitev, pri zgodovinskih različicah slovenščine pa (ob eventualni prečrkovani inačici) posodobitev v sodobno knjižno slovenščino.

Zvočne posnetke jezikov s spremljajočim besedilnim gradivom v Zvočni knjižnici Filozofske fakultete se lahko zlasti smiselno uporabi pri pouku slovenščine v osnovni in srednji šoli. V srednji šoli je zvočna knjižnica uporabna tako pri pouku jezika kot pri pouku književnosti, in sicer pri jezikovnem pouku pri vsebinskih sklopih *Slovenski jezik v prostoru in družbi* ter *Slovenski jezik skozi čas* (PIK 2022: 33–36), pri književnem pouku pa za ponazoritev klasičnih in drugih starih jezikov, v katerih so bila napisana literarna besedila iz vsebinskih sklopov *Antična književnost*, *Biblija in književnosti stara rega orienta*, *Književnost srednjega veka v Evropi in na Slovenskem* (UN 2008: 18–19).

Pri vsebinskem sklopu **Slovenski jezik v prostoru in družbi** besedila iz zvočne knjižnice lahko služijo za slušni vtis o sosedskih jezikih, in sicer italijanščini, hrvaščini, nemščini, madžarščini – manjka le furlanščina, ki na fakulteti žal (še) ni zastopana v okviru, ki je bil merilo za vključitev v avdioteko, se pa z njo na fakulteti raziskovalno ukvarjamo tako rekoč od ustanovitve Univerze v Ljubljani leta 1919; prim. Fran Šturm, Anton Grad, Mitja Skubic idr. –, in v namen spoznavanja sedmih narečnih skupin slovenskega jezika (seveda ob souporabi *Interaktivne karte slovenskih narečnih besedil*, dostopne na <<https://narecja.si/>>).

Pri vsebinskem sklopu **Slovenski jezik skozi čas** se zvočna knjižnica lahko uporablja:

- a) pri spoznavanju indoevropske jezikovne družine in njenih vej/skupin ter usvajanju koncepta jezikovne raznolikosti, tako znotraj jezikovne družine kot v sopostavitvi indoevropskih jezikov z neindoevropskimi: poslušamo hetitsčino (starosto indoevropskih jezikov), staro grščino, latinščino, sanskrt, (staro ali mlado) avestijščino, staro perzijščino, staro irščino, kakega od starih germanskih jezikov (najbolje prav gotščino, ki je med njimi najstarejša), albanščino, litovščino in klasično armenščino, ob tem nato kitajščino, japonsščino, korejščino, turščino, arabščino, finščino in madžarščino kot primere neindoevropskih jezikov (od teh le zadnja dva pripadata isti jezikovni družini – finščina in madžarščina sta ugrofinska uralska jezika –, preostali pa nadaljnjim petim različnim), vse ob eventualni souporabi e-knjižice *Indoevropski jeziki po kapljicah*, ki je nastala prav v namen poglobitve znanj o praindoevropsčini

in indoevropskih jezikovnih vejah (<<https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/book/382>>);

b) pri razumevanju dihotomije med kentumski in satemskimi jeziki: za primer indoevropskega jezika iz prve skupine poslušamo npr. latinščino (saj je oznaka *kentumski* narejena prav po latinski besedi za 'sto' *centum*, izg. /kentum/) in ob njej še staro grščino, hetitsščino, staro irščino ali katerikoli stari germanski jezik, za primer satemskega jezika pa staro in mlado avestijščino (oznaka *satemski* je namreč narejena prav po avestijški besedi za 'sto', in sicer *satəm*) in ob avestijščini še sanskrt, litovščino, albanščino, klasično armenščino ali staro cerkveno slovanščino;

c) pri usvajanju koncepta jezikovnega spreminjanja: prisluhnemo vsaj dvema časovnim različicama (kronolektoma) nekega jezika, npr. stara visoka nemščina → srednja visoka nemščina → sodobna nemščina, stara perzijščina → srednja perzijščina, sanskrt → pališčina, stara grščina → bizantinska grščina → nova grščina, stara angleščina → sodobna angleščina, stara francoščina → sodobna francoščina;

č) pri obravnavi praslovanščine, stare cerkvene slovanščine in nadaljnjega razcepa praslovanščine v južno-, vzhodno- in zahodnoslovanske jezike: poslušamo staro cerkveno slovanščino (ki je po svoji jezikovni podobi pozni praslovanščini najbližje), nato pa vsaj po en slovanski jezik iz vsake podskupine (pri zahodni slovanščini lahko damo prednost lužiški srbsčini in kašubščini kot manjšinskima jezikoma ali polabščini kot izumrlemu jeziku, s čimer dodatno uvajamo humanistično občutljivost za manj razširjene jezike in opozarjamo na jezikovno smrt, do katere lahko pride, če se govorniki nekega jezika odločijo, da svoje materinščine ne bodo več predajali svojim potomcem);

d) pri prikazu zadnje faze v razvoju slovenskega jezika skozi čas, tj. od zgodnje slovenščine in prvih zapisov v slovenskem jeziku (posnetki se začnejo s slovenščino 14. stoletja, zato za slovenščino 10. stoletja uporabimo posnetek besedila *Brižinskih spomenikov*, ki je že dostopen na strani *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva*, za 12. stoletje pa si ogledamo števnike od *ena* do *deset* iz *Heiligenkreuškega rokopisa*, ki jih je v kratkem prispevku z naslovom *Veliko jezikoslovno odkritje v Svetokriškem rokopisu* v oddaji *Dnevnik* na prvem programu Televizije Slovenija 12. junija 2022 na 50. sekundi prebral akad. prof. dr. Marko Snoj [<https://365.rtvsl.si/arhiv/dnevnik/174880031>]), prek nastanka knjižnega jezika v 16. stoletju, kompleksne jezikovne situacije v 17. in 18. stoletju ter prvi polovici 19. stoletja vse do poenotenja knjižnega jezika sredi 19. stoletja.

Za ponazoritev odlomkov literarnih besedil iz vsebinskih sklopov *Antična književnost*, *Biblija in književnosti starega Orienta* ter *Književnost srednjega veka v Evropi in na Slovenskem*, prebranih v izvorniku, so zlasti primerni Apulejeve Metamorfoze (klasična latinščina) in Pindarjev prvi pitijski slavospev (stara grščina), hetitski Mit o Telipinuju,

Zgodba o levu, šakalu in oslu iz staroindijske zbirke basni Pančatantra (klasični sanskrt) in palijska džataka (pripoved o preteklih življenjih Bude) O oslu v levji koži, staroavestijska himna preroka Zaratuštre, Vidkina prerokba iz staronordijske (staroislandske) epske pesnitve Edda, staroangleška lirska pesnitev Ženina tožba, Wulfilov gotski prevod Svetega pisma, starovisokonemški prevod Tacijanove evangelijske harmonije, srednjevisokonemška viteška lirika, Carmina Burana (srednjeveška latinščina), Rateški ali Celovski rokopis (slovenščina 14. stoletja), Stiški rokopis (slovenščina 15. stoletja) idr.

VIRI IN LITERATURA

- EZISS = *Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva*. <<https://nl.ijs.si/>>.
- IKSNB = SMOLE, Vera idr., 2018: *Interaktivna karta slovenskih narečnih besedil*. <<https://narecja.si/>>.
- PIK 2022 = *Predmetni izpitni katalog za splošno matura – Slovenščina*. Ljubljana: Državni izpitni center, Državna predmetna komisija za slovenščino za splošno matura, 2022. <<https://www.ric.si/splosna-matura/predmeti/slovenscina/>>.
- REPANŠEK, Luka, ŠEKLI, Matej, BRENKO, Luka, KUNTNER, Rok, 2022: *Indoevropski jeziki po kapljicah*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. <<https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/book/382>>.
- UN 2008 = *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2008. <http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2018/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf>.
- Zvočna knjižnica Filozofske fakultete*. <<https://www.ff.uni-lj.si/fakulteta/leto-jezikov/zvocna-knjiznica-filozofske-fakultete>>.

Natalija Ulčnik

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
natalija.ulcnik@um.si

Pouk s spletnim okoljem *Slovenščina na dlani*

Za obogatitev jezikovnega pouka slovenščine je od leta 2021 na voljo prosto dostopno spletno okolje *Slovenščina na dlani* (<https://slo-na-dlani.si/prijava>), ki je na Univerzi v Mariboru nastalo v okviru istoimenskega projekta.¹ Okolje je v slovenskem in širšem evropskem prostoru novost – temelji na najsodobnejših jezikovnotehnoloških orodjih, vključuje visoko stopnjo avtomatizacije in vsestransko izkorišča potencial, ki ga ponuja digitalno okolje. V letih 2022 in 2023 se okolje nadgrajuje za doseganje še večje učinkovitosti rabe ter zagotavljanje še boljše uporabniške izkušnje.² Trenutno se uporablja na več kot sto petdesetih osnovnih in srednjih šolah ter drugih vzgojno-izobraževalnih zavodih, pri čemer njegova raba vseskozi narašča.

Slovenščina na dlani ima štiri vsebinske sklope, in sicer Pravopis (*Vejico stresem iz rokava*), Slovnica (*Slovnica v malem prstu*), Frazemi in pregovori (*Modrosti poznam do obisti*) ter Besedila (*Berem med vrsticami*). Vsak sklop vsebuje številne tipološko raznolike vaje in naloge, s katerimi se dosegajo različni učni cilji, vezani zlasti na tista mesta, ki so se že v preteklih raziskavah izkazala kot bolj problematična v pisnih izdelkih mladih. Pri pravopisu je poudarek na poznavanju rabe ločil (ne zgolj vejice, temveč tudi vezaja in pomišljaja, vprašaja, tropičja, narekovajev ipd.), preverja se poznavanje rabe velike in male začetnice (npr. pri večbesednih lastnih imenih), zapis besed skupaj, narazen ali z vezajem in posebnosti v zapisu (npr. pri prevzetih besedah ter težjih glasovnih sklopih). Slovnična vprašanja se navezujejo na pregibne in nepregibne besedne vrste, npr. težje primere sklanjatev (*mati, hči, gospa, otrok* v mn. ipd.; preglašene oblike, dvojino ...), rabo ustreznih glagolskih oblik (nedoločnik oz. namenilnik; *moči – morati, vedeti – znati* ...), stopnjevanje pridevnikov, rabo predlogov, veznikov, zaimkov itd. Pri frazemih in pregovorih se preverja poznavanje njihove podobe (npr. iskanje jezikovnih enot v avtentičnih zgledih rabe, dopolnjevanje manjkajočih sestavin enot), pomena (npr. razlikovanje med dobesednim in prenesenim pomenom, razlaga pomena, iskanje so- in protipomenskih enot) ter rabe (npr. nadomeščanje nevtralnega izražanja s frazeološkim in obratno); dodane so tudi ustvarjalne naloge za spodbujanje konkretne rabe v besedilih (npr. pisanje kratkih sestavkov s smiselno rabo

1 Razvoj e-okolja je potekal na Filozofski fakulteti, Fakulteti za elektrotehniko, računalništvo in informatiko ter Pedagoški fakulteti. Projekt sta sofinancirali Republika Slovenija in Evropska unija iz Evropskega socialnega sklada.

2 Naš konzorcijski partner pri promocijskih aktivnostih je Slavistično društvo Maribor.

frazemov in pregovorov). V besedilnem sklopu je poudarek na (pre)poznavanju spoznavnih okoliščin (kraja in časa, udeležencev in njihovih medsebojnih razmerij, prenosnika ipd.), besedilnih skupin in njihovih značilnosti ter razumevanju vsebine, sporočevalnega namena, slogovnih postopkov ipd. Preverja se tudi zmožnost določanja ključnih besed, obnavljanja in povzemanja besedil ter ustvarjanja novih besedil (npr. tvorjenje prošnje, pritožbe, vabila, življenjepisa, novice). Naloge so prilagojene digitalnemu okolju in predpostavljajo različne aktivnosti uporabnikov ter uporabnic, npr. označevanje in izbiranje elementov, njihovo povezovanje, dopolnjevanje, vstavljanje, vpisovanje. Interaktivnost je obogatena tudi z igrifikacijskimi prvini, npr. pri igri spomin (iskanje parov – frazem in pripadajoča sličica, prvi in drugi del pregovora), iskanju ključnih besed v mreži.

Večina nalog ima dodane kratke razlage jezikovnih vsebin za neposredno in takojšnjo pomoč v primeru težav pri reševanju (do njih dostopamo s klikom na ikono 'vprašaj'), obenem pa so obširnejše in grafično nadgrajene razlage zbrane v posebnem zavihku Znanje. Za lažje iskanje in orientacijo po predstavljenih vsebinah so razlage ločene na osnovne štiri sklope, dodan pa je tudi iskalnik. Razlage so podkrepljene z avtentičnimi zgledi rabe, na več mestih pa so dodane tudi ponazoritve v tabelah in miselnih vzorcih, slikovne popestritve ter povezave do drugih relevantnih kakovostnih učnih virov, npr. do portalov Fran in Franček, do Pedagoškega slovnicega portala. Na voljo sta tudi dve zbirki. Prva je poimenovana FRIDA – Frazemi in pRegovorI na dlAni (<https://slo-na-dlani.si/frida>) in vsebuje celostne slovarske opise za več kot sto izbranih frazemov ter sto pregovorov (npr. *Ahilova peta, kamen spotike, denar je sveta vladar, kri ni voda*), ki jih je mogoče iskati po abecednem seznamu ali tematiki in s pomočjo katerih se lahko podrobneje seznanimo z njihovim pomenom, okoliščinami rabe, so- in protipomenskimi enotami, značilno rabo v besedilih ipd. Druga zbirka je BERTA – BesEdila pRakTičnega sporazumevanja (<https://slo-na-dlani.si/bera>) in vsebuje več kot dvesto avtentičnih pisnih in govornih besedil različnih besedilnih skupin, zbranih posebej za namen projekta. Obe zbirki se lahko uporabljata tudi neodvisno od rabe e-okolja.

Slovenščina na dlani je primarno namenjena najstniški populaciji, torej učencem in učenkam od 6. razreda ter dijakinjam in dijakom. V okolje se prijavijo s klikom na ikono Arnes na vstopni strani, pri čemer uporabijo svojo digitalno identiteto. Ob vstopu v okolje se jim na profilu učencev prikažejo štirje zavihki: 1. *Trening* (v njem lahko samostojno izbirajo med naborom vaj in nalog z vseh vsebinskih sklopov in tako utrjujejo svoje znanje), 2. *Sodelovanje* (prikazane so skupine, v katere so vpisani v okviru izobraževalnega procesa; vpis v skupino je omogočen s kodo, ki jim jo posreduje učitelj, učiteljica), 3. *Obveznosti* (prikazane so naloge, ki jim jih je dodelil učitelj, učiteljica) in 4. *Znanje* (omogoča brskanje po razlagah in obeh zbirkah ter raziskovanje izbranih vsebin). Na voljo je tudi vpogled v grafično dodelano statistiko reševanja in lastni napredek. Okolje je namenjeno tudi učiteljicam in učiteljem slovenščine, ki lahko

na svojem profilu, v katerega prav tako vstopajo s klikom na ikono Arnes in s svojo digitalno identiteto, oblikujejo skupine (zavihek *Skupine*), pregledujejo nabor nalog, izbirajo naloge, se odločajo glede števila primerov pri posamezni nalogi in na koncu izbrane naloge dodeljujejo učencem, učenkam (zavihek *Naloge*), preverjajo uspešnost reševanja (zavihek *Rezultati*), pripravljajo teste (zavihek *Testi*) in imajo vpogled v vse razlage jezikovih vsebin (zavihek *Znanje*). Učno e-okolje pa lahko uporabljajo tudi vsi drugi, ki niso vključeni v formalno izobraževanje, pri čemer imajo možnost vstopa z registracijo ali kot gostje (slednje sicer ne ponuja vseh funkcionalnosti, predvsem z vidika beleženja statistike reševanja).

Pri zasnovi e-okolja je bila ob slovenističnem, jezikovnotehnološkem in programerskem vidiku v ospredju tudi didaktična ustreznost, pri čemer smo sledili smernicam prožnih in inovativnih oblik učenja. Okolje je lahko v pomoč pri formativnem spremljanju učečih se, omogoča individualizacijo dela in je fleksibilno, saj se lahko prilagodi potrebam in interesom vsakega posameznika, posameznice; posledično ima prav vsak z okoljem svojevrstno uporabniško izkušnjo. Omogoča samoregulacijo učenja in se lahko uporablja tudi pri poučevanju in učenju na daljavo. Vseskozi je na voljo vpogled v grafično dodelano statistiko reševanja in lastno napredovanje, pri čemer je doseganje uspeha podkrepljeno tudi z igrifikacijskimi elementi s prejemanjem virtualnih nagrad (točk, medalj, pokalov ipd.). Pri posameznih nalogah višjih taksonomskih ravni je omogočeno samovrednotenje odgovorov, kar prispeva k prevzemanju odgovornosti za lastno učenje. Učiteljice in učitelji, ki so sodelovali pri testiranju in evalvaciji, so med prednostmi e-okolja navajali bogat in raznolik nabor nalog, preglednost in sistematičnost, strokovno ustreznost, uporabnost, možnost reševanja v lastnem tempu ter zlasti takojšnjo povratno informacijo o uspešnosti reševanja, ki v tem segmentu znatno razbremeni učiteljevo delo. Omogočeno je tudi ponovno reševanje v primeru narejene napake in vpogled v rešitve. Pri nadgradnji v okviru projekta *Slovenščina na dlani 2* (<https://slo-na-dlani.si/projekt>) si ob tem želimo povečati uporabnost tudi za učeče se s primanjkljaji na posameznih področjih učenja in doseči večjo približanost uporabnikom ter uporabnicam, ki jim slovenščina ni materni jezik.

Slovenščina na dlani ne nadomešča obstoječih tiskanih učnih gradiv, temveč ponuja inovativno in vsebinsko kakovostno dopolnitev, s katero lahko popestrimo pouk slovenščine oz. utrdimo in nadgradimo znanje slovenskega knjižnega jezika ali usvojimo nova jezikovna znanja. Verjamemo, da lahko učinkovito prispeva k motivaciji za učenje jezika, dvigu jezikovnih in digitalnih kompetenc med mladimi ter doseganju višje ravni besedilnih spretnosti, kar v končni fazi pozitivno vpliva tudi na vsesplošno aktivno udejstvovanje v družbi.

Kako od nasilnega in sovražnega govora do zrelega in učinkovitega sporazumevanja?

Mira Krajnc Ivič

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
mira.krajnc@um.si*

Nenasilje kot stanje duha in posledično (jezikovno) delovanje

Prispevek obravnava nenasilje kot stanje duha, ki vpliva na posameznikovo delovanje v odnosu do sebe in v skupnosti. To stanje poleg spoznavanja resničnosti, zmanjševanja stresa omogoča tudi razvoj potencialov za polno življenje. Tako življenje ali vsaj delovanje v smeri takega življenja zmanjšuje občutek strahu, ogroženosti in dodatno tudi (verbalno) nasilje.

1 Ljudje se radi tolažimo, da zgodovina uči, kako je nasilje del človeškosti, del preživetja. Hkrati pa je naš odnos do starih kultur prej negativen kot pozitiven, in sicer vsaj iz dveh razlogov. Prvi je, da o teh kulturah vemo malo, saj je malo ohranjenih materialnih virov, iz katerih bi lahko sklepali o njihovem načinu življenja. Drugič, zaradi pomanjkanja virov in splošnega prepričanja, da je industrija omogočila napredek, menimo, da je naša današnja civilizacija naprednejša od preteklih. Temu med drugimi nasprotuje filozof in zgodovinar Yuval Noah Harari (2017, 2022), ki dopušča možnost, da naj bi bila obdobja v zgodovini, ko smo ljudje živeli v nenasilju. To je mogoče v skupnosti, kjer je živo znanje o tem, kaj je ahimsa, in hkrati ni hierarhične lestvice zaradi katere koli posameznikove osebne značilnosti.

1.1 K razvoju in ohranjanju nestrpnih medsebojnih odnosov so pripomogla nekatera verstva, npr. z določitvijo ženske vloge v skupnosti kot le matere, negovalke, z določitvijo edine možne intimne partnerske zveze. Čeprav verstva razglashajo ljubezen kot ultimativno gibalno življenje, s svojimi ravnanji kot to gibalno pri posamezniku gojijo pravzaprav strah. Od tod izhaja občutek ogroženosti in posledično nasilje v smislu ohranitve svojega 'mesta pod soncem'.

2 Če bi strah nadomestila ljubezen, torej to, o čemer lahko beremo v Prvem pismu Korinčanom,¹ bi se z razumevanjem globljega pomena teh besed le-te lahko začele uresničevati v družini in kasneje v širši skupnosti. Ljubezen ne pomeni posedovanja, jemanja ali omejevanja, temveč dajanje, odprtost za potrebe in želje drugega. V tem

¹ »Ko bi govoril človeške in angelske jezike, ljubezni pa bi ne imel, [...] Ljubezen je potrpežljiva, dobrotljiva, ni nevoščljiva, ljubezen se ne ponaša, se ne napihuje, ni brezobzirna, ne išče svojega, ne da se razdražiti, ne misli hudega. Ne veseli se krivice, veseli pa se resnice. [...] Ljubezen nikoli ne mine.« (1 Kor 13, 1–13; < <https://www.biblija.net/biblija.cgi?m=1+Kor+13%2C1-13&id0=1&pos=0&set=6&l=sl>>).

kontekstu je življenje igra brez poraženca. Te 'igre' se je človek sposoben naučiti kadar koli, če jo le prepozna kot želeno.

Če ni poraženca, tudi ni nasilja. Nenasilje (sanskritsko *ahimsa*, Patañjali /2: 30²) ni le plemenito moralno načelo, temveč stanje duha, ali natančneje stanje čiste zavesti, ki se kaže v delovanju. Kot človekova drža v skupnosti³ in odnosu do sebe je posledica tega stanja duha in hkrati način za zmanjševanje ovir na poti do tega stanja. Zakaj bi to bilo pomembno? Patañjali pravi, da to stanje omogoča doživljanje resničnosti (1: 3), zmanjšanje stresa (1: 30) in razvoj posameznikovih potencialov (celotna 3. knjiga).⁴ To je prvi korak k strpnejši skupnosti.

2.1 Drugi korak je spoznanje o neprekrivnosti nejezikovnega konteksta ali (fizičnega, družbenega in mentalnega) 'sveta' udeležencev komunikacijskega stika. To spoznanje lahko razbremeni tvorca v smislu, da česa res ni tako mislil, saj odgovornost prenese na naslovnika, a v obeh primerih ostaja dejstvo, da je ubesedeno in razumljeno skladno s posameznikovim mentalnim, tj. izkušnjskim, spoznavnim in čustvenim, svetom. Del znanja si posameznik pridobi z izkušnjami v stikih s člani skupnosti, ko preizkuša strategije pri upoštevanju maksim sodelovalnega ali vljudnostnega načela in pri izbiranju jezikovnih sredstev, tj. besedja, oblikoslovnih in skladenjskih možnosti⁵ in drugega, kar prispeva k doseganju zelenega cilja.

3 Toda drugi korak je (jezikovno) delovanje in kot tak le manifestacija prvega koraka, tj. spoznanja, da je nenasilje stanje duha in posameznikova izbira.

VIRI IN LITERATURA

HARARI, Yuval Noah, 2017: *Sapiens: kratka zgodovina človeštva*. Prev. Polona Mertelj. Ljubljana: Mladinska knjiga.

HARARI, Yuval Noah, 2022: *21 nasvetov za 21. stoletje*. Prev. Polona Mertelj. Ljubljana: Mladinska knjiga.

MIKOLIČ, Vesna, 2020: *Izrazi moči slovenskega jezika*. (Razsežnosti slovenstva) Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS.

PATAÑJALI, (Rishi), 1980: *Joga sutre*. Prev. Rade Sibila. Zagreb: samoizdaja.

VERSCHUEREN, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba *cf.

2 Zapis pomeni 2. knjiga 30. sutra.

3 Izraz se nanaša na ves pojavni svet.

4 Proces, ki vodi do stanja čiste zavesti, je meditacija. Kot eno od možnosti za ohranitev dostojnega življenja ob umetni inteligenci in razvoju 'nebioloških zavestnih bitjih' jo predlaga tudi Harari (2022).

5 Za natančen opis za slovenščino značilnih in možnih jezikovnih signalov (krepilcev ali šibiteljev) nasilja v komunikaciji glej Mikolič 2020.

Vesna Mikolič

ZRS Koper, Inštitut za jezikoslovne študije

Univerza v Trstu, Oddelek za humanistiko, Katedra za slovenski jezik in književnost

vesna.mikolic@zrs-kp.si, vmikolic@units.it

Nasilni govor, razmerja moči in učenje nenasilne komunikacije

Na okrogli mizi Slavističnega kongresa 2023 „Kako od nasilnega in sovražnega govora do zrelega in učinkovitega sporazumevanja?“ se (ne)nasilni komunikaciji posvečamo z različnih vidikov, filozofskega, pravnega in jezikoslovnega. V pričujočem prispevku predstavljamo širše, sociološko-pragmatično razumevanje nasilnega govora, ki ni povezano samo s pravno kategorijo sovražnega govora, in na smernice, ki bi nas v prihodnje lahko pripeljale do zrele, nenasilne in učinkovite komunikacije.

1 Uvod

Danes si ne moremo več zatiskati oči pred pojavom sovražnega govora. Ta je po eni strani globalni pojav v dobi spremenjene družbene komunikacije, po drugi pa mora vsaka družba poskrbeti za regulacijo pojavov nasilja v jeziku, skladno s specifikami lastne kulture sporazumevanja.

V svojem prispevku želim predvsem opozoriti na širše razumevanje nasilja v jeziku, ki ni povezano samo s pravno kategorijo sovražnega govora, in na smernice, ki bi nas lahko v prihodnje res pripeljale do zrele in nenasilne komunikacije.

2 Sovražni : nasilni govor

Širše razsežnosti sovražnega govora je v svoji definiciji zajel Boris Vežjak, ki izpostavlja, da sovražni govor vedno vključuje diskriminacijo kot »privzeto prepričanje in ravnanje v skladu s sprejetimi vrednostnimi opredelitvami, zaradi katerih posameznik ali skupina ljudi ravna tako, da drugega posameznika ali skupino obravnava kot različno in ji pri tem povzroča psihološko, materialno, fizično ali kakšno drugo škodo« (Vežjak 2015: 55).

Kot vsa dejanja nasilja tako tudi sovražni govor pomeni uporabo »moči, da bi si podredili druge« (Leskošek 2005: 92). Ta razmerja moči pa niso vedno očitna, tudi se v prevladujočem diskurzu ne kažejo vedno kot eksplicitno sovražna, pač pa nastopajo »v obliki vsakdanjih, razširjenih prepričanj, praks in institucij« (Jalušič 2015: 39–40). Nasilnost besed tako ne izhaja vedno iz njihovega danega pomena, ampak iz konteksta

in iz zgodovine pomenov ter pozicij moči, ki jih slednje reproducirajo (Butler 1997). Ko govor reproducira neenakovredne družbene odnose, se posledično ustvarja nasilje.

Po tem pregledu širših razsežnosti sovražnega govora lahko povzamemo širšo, sociološko-pragmatično definicijo nasilnega govora, ki proizvaja vzorce družbene dominacije v javnem govoru.

Nasilni govor tako razumemo kot govor/diskurz, v katerem je moč zaznati takšne komunikacijske vzorce, ki stopnjujejo intenziteto ubesedenega, zapirajo možnost sogovornikovega odziva ter pri tem zlorablja moč jezika, tako da ta ustvarja realnost po meri dominantne skupine ali posameznika oziroma tistih, ki to želijo postati.

Nasproti mu postavljamo **nenasilni govor**; to je govor, ki ga odlikuje jasna odgovornost v odnosu do ubesedenega in naslovnika, kar se kaže v verodostojnosti sporočila in ohranjanju naslovnikovega dostojanstva. Nasilni govor kot sociološko-pragmatični pojem je tako širši od sovražnega govora, ki predstavlja predvsem pravno kategorijo. (Mikolič 2020: 217)

Pri prepoznavanju nasilnega govora smo pozorni predvsem na jezikovne izraze nasilja oziroma jezikovna sredstva nasilnega govora, ta pa so v neposredni povezavi z naklonskostjo v jeziku, še posebej z intenziteto jezika.

3 Naklonskost, intenziteta jezika in razmerja moči

Človeško sporazumevanje vključuje referenčni pomen na eni strani in vrednotenje, naklonskost, modalnost na drugi. Uresničitev emocionalnih in kognitivnih vrst poučkov se odvija v upovedovalnem procesu, ko propozicijo, torej osnovni, referenčni pomen našega sporočila, skladno z našo sporazumevalno namero upovedimo skupaj z modalnimi pomeni (glej Toporišič 2004: 491–533). Prav v okvir naklonskosti sodi tudi moč jezika, ki izhaja iz višanja ali nižanja intenzitete posameznih jezikovnih sredstev (Mikolič 2020).

Modifikacija intenzitete, ki je odvisna od izbire jezikovnih sredstev, ima pomemben vpliv na družbeno komunikacijo. Od tega, ali govorec ustrezno ali neustrezno šibi ali krepi svoje izjave, je odvisno, ali bo zapiral ali odpiral komunikacijo z naslovnikom (kar potrjuje tudi vljudnostna teorija po Brown-Levinson 1987), ali bo torej njegov govor nasilen ali ne. Z ustrezno rabo jezikovnih šibilcev in krepilcev se na eni strani večja ali zmanjšuje prepričljivost govora, na drugi pa vpliva na samopodobo oz. integriteto posameznika, njegovo opolnomočenje v procesu sporazumevanja in s tem na družbena razmerja moči.

4 Nenasilna komunikacija v vzgoji in izobraževanju

Zakaj o odnosu do upovedenega in naslovnika, ki ga izražamo v sporazumevalnem procesu, v vzgojno-izobraževalnem procesu tako malo govorimo? Naše ključno vprašanje

je tako, kako mlade usposobiti za prepoznavanje in ustrezno rabo jezikovnih sredstev, tudi izrazov intenzitete, ki so pomembni za govorčevo pozicioniranje v družbenih sporazumevalnih procesih. Pa ne le tako, da se bodo učili definicij, pač pa da bodo usvajali ustrezne vzorce nenasilne, učinkovite, zrele komunikacije.

Po transakcijski analizi je namreč zreli, odrasli lik zmožen premišljenega pristopa h komunikaciji, za razliko od otroka in starša, ki se pogosto zapletata v konfliktno situacijo, kjer se v trikotniku moči vrtita med vlogami napadalca, žrtve in reševalca, ne da bi zmogla izstopiti iz te škodljive interakcije (Milivojević 2013, Mikolič 2016a, b). O tem pišemo tudi v Teoretičnih izhodiščih in praktičnih smernicah za poučevanje slovenščine, drugih in tujih jezikov po učnem modelu Tilka, ki uvajajo novo serijo učbenikov za slovenščino in tuje jezike *S Tilko v svet jezika* (Mikolič 2022). V okviru tega izvirnega učnega modela učenje jezika povezujemo z učenjem jezikovnih sredstev nenasilne komunikacije, ki jih lahko prepoznavamo v literaturi. Gre za sočasni pouk jezika in književnosti, pri katerem učenci v medsebojni diskusiji prepoznavajo in usvajajo komunikacijske obrazce, ki so bistveni za učinkovito in nenasilno sporazumevanje.

VIRI IN LITERATURA

- BROWN, Penelope, LEVINSON, Stephen C., 1987: *Politeness: Some Universals in Language Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BUTLER, Judith, 1997: *Excitable Speech. A Politics Of The Performative*. New York & London: Routledge.
- JALUŠIČ, Vlasta, 2015: Rasizem, ideologija in sovraštvo: poskus razumevanja sodobnega rasizma in EU antirasističnih politik v luči teze o rasizmu brez rase. *Časopis za kritiko znanosti* 43/260. 28–42.
- LESKOŠEK, Vesna, 2005: Sovražni govor kot dejanje nasilja. Vesna Leskošek (ur.): *Mi in oni: nestrpnost na Slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut. 81–95.
- MIKOLIČ, Vesna, 2016a: *Ethnic identity and intercultural awareness in modern language teaching: Tilka model for ethnic conflicts avoidance*. Hauppauge, New York: Nova Science Publishers.
- MIKOLIČ, Vesna, 2016b: Medkulturno poučevanje jezika in književnosti po modelu TILKA. *Slovenščina v šoli* 19/3–4. 2–17.
- MIKOLIČ, Vesna, 2017: TILKA Educational Model and Nonviolent Communication. *Croatian Journal of Education* 19/2. 49–60.
- MIKOLIČ, Vesna, 2020: *Izrazi moči slovenskega jezika*. Koper, Ljubljana: Annales ZRS, Slovenska matica.
- MIKOLIČ, Vesna, 2022: *S Tilko v svet jezika. Teoretična izhodišča in praktične smernice za poučevanje slovenščine, drugih in tujih jezikov po učnem modelu Tilka*. Koper, Ljubljana: Annales ZRS, Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani.
- VEZJAK, Boris, 2015: Diskriminacija. Mitja Sardoč (ur.): *Osnovni pojmi in dileme državljanske vzgoje*. 2. del. Ljubljana: i2, Zbirka Civitas. 55–68.
- TOPORIŠIČ, Jože (2004, prva izdaja 1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Barbara Rajgelj*Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede**barbara.rajgelj@fdv.uni-lj.si*

Izzivi kazenskopravnega pregona sovražnega govora

Prispevek obravnava aktualna vprašanja kazenskopravne ureditve sovražnega govora, evropski kontekst ureditve ter oceno njene primernosti znotraj evropske in slovenske pravne ureditve.

1 Uvod

Ustava Republike Slovenije v 63. členu kot protiustavno opredeljuje vsakršno spodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti ter vsakršno spodbujanje k nasilju in vojni. To ustavno izhodišče je konkretizirano v različnih zakonskih aktih, zlasti v *Kazenskem zakoniku* (KZ-1),¹ *Zakonu o javnem redu in miru* (ZJRM-1),² *Zakonu o medijih* (ZMed)³ in *Zakonu o varstvu pred diskriminacijo* (ZVarD).⁴

Najhujše oblike sovražnega govora sankcionira 297. člen KZ-1 pod naslovom *Javno spodbujanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti*, po katerem se kaznuje, kdor javno spodbuja ali razpihuje sovraštvo, nasilje ali nestrpnost, ki temelji na katerikoli osebni okoliščini (med njimi so izrecno naštete rasa, spol, invalidnost, narodnostna, verska in etnična pripadnost, spolna usmerjenost ter politično ali drugo prepričanje), in je dejanje storjeno na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, ali z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev. Trenutno v slovenskem kazenskem pravu velja, da je sovražni govor po 297. členu KZ-1 pregonljiv, če je kumulativno podano naslednje:

- storilec z dejanjem javno spodbuja nasilje, nestrpnost in sovraštvo,
- dejanje je storjeno na podlagi ene od osebnih okoliščin posameznika ali skupine,
- dejanje je storjeno bodisi na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, bodisi z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev,
- kriminalna količina v zvezi z grožnjo, zmerjanjem in žalitvami mora biti dovolj velika, in

1 Kazenski zakonik (Uradni list RS, št. 50/12 – uradno prečiščeno besedilo, 6/16 – popr., 54/15, 38/16, 27/17, 23/20, 91/20, 95/21, 186/21, 105/22 – ZZNŠPP in 16/23, v nadaljevanju KZ-1).

2 Zakon o varstvu javnega reda in miru (Uradni list RS, št. 70/06 in 139/20, v nadaljevanju ZJRM-1).

3 Zakon o medijih (Uradni list RS, št. 110/06 – uradno prečiščeno besedilo, 36/08 – ZPOMK-1, 77/10 – ZSFCJA, 90/10 – odl. US, 87/11 – ZAVMS, 47/12, 47/15 – ZZSDT, 22/16, 39/16, 45/19 – odl. US, 67/19 – odl. US in 82/21, v nadaljevanju ZMed)

4 Zakon o varstvu pred diskriminacijo (Uradni list RS, št. 33/16 in 21/18 – ZNOrg, v nadaljevanju ZVarD).

- vsi elementi kaznivega dejanja morajo biti zajeti s storilčevim naklepom.

Pri pregonu največji izziv predstavlja(ta) zakonsko določen(a) izvršilni(a) način(a), saj mora za pregon biti »dejanje storjeno na način, ki lahko ogrozi ali moti javni red in mir, ali z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev«. Takšno pogojevanje kaznivosti je bilo v zakonodajo izrecno vnešeno leta 2011 z Zakonom o spremembah in dopolnitvah *Kazenskega zakonika*, ki je začel veljati 15. maja 2012 (KZ-1B).⁵ Ureditev je posledica rigorozne implementacije *Okvirnega sklepa Sveta EU 2008/913* z dne 28. 11. 2008 o boju proti nekaterim oblikam in izrazom rasizma in ksenofobije s kazenskopравниimi sredstvi (v nadaljevanju Okvirni sklep).

Okvirni sklep omogoča različne načine implementacije, slovenska levoliberalna vlada pa je pri tehtanju med svobodo izražanja iz 39. člena *Ustave RS* in zaščito pred sovražnim govorom po 63. členu *Ustave RS* v primerjavi z drugimi državami članicami EU bolj zaščitila svobodo izražanja.⁶ Okvirni sklep določa, da je dolžnost članic EU inkriminirati javno spodbujanje k nasilju in sovraštvu proti skupini ali njenemu članu glede na pet osebnih okoliščin ter javno opravičevanje, zanikanje ali grobo zmanjševanje pomena mednarodnih hudodelstev (1. člen), kazniva pa mora biti tudi pomoč in podpiranje teh dejanj (2. člen). Države članice se lahko odločijo, da javno spodbujanje k nasilju in sovraštvu ter javno opravičevanje mednarodnih hudodelstev dodatno omejijo, in sicer na način, da so ta dejanja kazniva le, če so izvršena bodisi na način, ki lahko moti javni red in mir, bodisi so to grožnje, zmerjanje ali žaljenje. To pomeni, da za kaznivo dejanje ne zadostuje golo javno spodbujanje sovraštva ali nasilja ali golo javno opravičevanje mednarodnih hudodelstev, ampak mora biti podan še eden od dodatnih dveh znakov kaznivega dejanja. Slovenski zakonodajalec se je odločil za primerjalno-pravno zelo ozko zakonsko definicijo sovražnega govora, s čimer se je umestil med države članice, ki dodatno pogojujejo kaznivost sovražnega govora.

Dodatno omejitev pri pregonu je od leta 2013 predstavljalo tudi *Pravno stališče Vrhovnega državnega tožilstva o pregonu kaznivega dejanja Javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti po 297. členu KZ-1*.⁷ S tem stališčem se je za naslednjih 7 let utrdilo (napačno) stališče, da je prvi odstavek 297. člena KZ-1 treba razlagati na način, da se kaznivo dejanje lahko preganja le, če je izvršeno z uporabo grožnje, zmerjanja ali žalitev, ki hkrati ogrozijo javni red in mir.

Leta 2019 je Vrhovno sodišče RS v zadevi »Kam so vsi cigani šli« zavzelo stališče, da je obe izvršitveni obliki treba razumeti alternativno. Obdolženi je na spletnem portalu

⁵ Zakon o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika – KZ-1B (Uradni list RS, št. 91/11 z dne 14. 11. 2011).

⁶ V luči današnjih razprav je zanimivo, da je ureditev od leta 2012 do svobode govora v bistvenem manj omejujoča in posledično do sovražnega govora bolj prizanesljiva kot ureditev po izvornem KZ-1, ki je bil sprejet pod prvo vlado Janeza Janše leta 2008.

⁷ Vrhovno državno tožilstvo, Pregon kaznivega dejanja Javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti po 297. členu KZ-1 – pravno stališče, številka: Ktr 2/13-6/HJ-TL/vg, z dne 27. 2. 2013.

Radia Krka pod člankom javno objavil svoj sovražni komentar, uperjen zoper romsko skupnost:

Par palc amonala, par bomb M75 in par AK-47 za vsak slučaj, mislim, da drugače ne ne bi šlo. Ali pa tista varianta eden po eden bi tudi šla, da se malo zamislijo, Krkaši prosim za glasbeno željo; Korado/Brendi, kam so šli vsi cigani Hvala.

Vrhovno sodišče RS je zapisalo:

Pomen zakonskega besedila je že na jezikovni ravni nedvoumen, saj ne dopušča drugačne razlage, kot da sta dodatna pogoja postavljena alternativno, ne pa kumulativno. Gramatikalna razlaga (...) pa je more in ne sme ponuditi nasprotnih rešitev, kakor so dejansko zapisane. (...) Zato je treba zakonsko besedilo v tem delu razlagati tako, da sta dodatna pogoja postavljena alternativno in ne kumulativno. (Sodba I Ips 65803-2012, točka 8 in 9.)

Kljub tej odločitvi slovensko sodno prakso in teorijo vprašanje ogrožanja javnega reda in miru še naprej zaposluje, saj je 297. člen umeščen v poglavje o kaznivih dejanjih zoper javni red in mir. Kljub temu da tako teorija⁸ kot praksa pripoznavata, da so objekti varstva po 297. členu KZ-1 tako javni red in mir, enakost ne glede na osebne okoliščine ter človekovo dostojanstvo, se zdi, da pri pretočitvi v kazenskopravne norme in prakso ti objekti varstva nimajo enake teže.

2 Vprašanje skladnosti z evropskimi standardi in slovensko ustavo

Analiza državnotožilske prakse pregona storilcev kaznivega dejanja po 297. členu KZ-1 po letu 2019⁹ kaže, da so sodišča do konca leta 2022, to je v zadnjih treh letih in pol, od 107 primerov, ki jih je obravnavalo tožilstvo, izrekla 9 obsodilnih sodb, kar je manj kot 3 na leto. Pri tem je v kar 85 od 107 primerov ovadbo zavrglo že državno tožilstvo, ker je ocenilo, da za pregon niso bili podani pogoji, torej niso bili izpolnjeni zakonski znaki kaznivega dejanja po 297. členu KZ-1.

Tudi primerjave z evropskimi standardi kažejo, da je slovenska zakonodaja in praksa do sovražnega govora relativno prizanesljiva. Prvič, vprašanje je, ali smo v slovensko pravo sploh pravilno implementirali *Okvirni sklep*, ki sicer omogoča, da nacionalna zakonodaja prepoved javnega spodbujanja sovraštva omeji z dvema dodatnima pogojema: »Member States may choose to punish only conduct which is either carried out in a manner likely to disturb public order or which is threatening, abusive or insulting.« (drugi odstavek 1. člena Okvirnega sklepa). Slovenski prevod tega odstavka se glasi: »2. Za namen odstavka 1 se države članice lahko odločijo kaznovati le dejanja, ki so

8 ČEFERIN, Rok, KOGOVŠEK, Neža, KOROŠEC, Damjan, 2019: Komentar 297. člena. Damjan KOROŠEC, Katja FILIPIČ, Stojan ZDOLŠEK (ur.): *Veliki znanstveni komentar posebnega dela Kazenskega zakonika (KZ-1)*. GV Založba, 421.

9 VRHOVNO DRŽAVNO TOŽILSTVO, 2013, *Pregon kaznivega dejanja Javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti po 297. členu KZ-1 – pravno stališče*, Ljubljana.

bodisi izvršena na način, ki lahko moti javni red in mir, bodisi so to grožnje, zmerjanje ali žaljenje.« Medtem ko se je mogoče strinjati, da slovenska prevoda besednih zvez »grožnje« in »žaljenje« ustrezata angleškima pojmom »threatening« in »insulting«, pa se je težko strinjati, da pojem »abusive« pomeni »zmerjanje«. Prevod pojma »abusive conduct« je bistveno bližje pojmu »zlorablajoče dejanje«, ki ob zmerjanju vključuje zlasti še zaničevanje in poniževanje. Slovenski zakonodajalec torej kaznivosti sovražnega govora ni omejil le do skrajne meje, ki ga *Okvirni sklep* dopušča, ampak je zaradi netočnosti v prevodu enega od izvršilnih načinov zaščito pred sovražnim govorom dodatno oslabil preko meje, ki jo *Okvirni sklep* predvideva.

Drugo vprašanje, povezano z evropskimi standardi, je vprašanje skladnosti s prakso, ki jo je na tem področju oblikovalo Evropsko sodišče za človekove pravice (v nadaljevanju ESČP). Primerjava zadev, v katerih je ESČP ocenilo, da je poseg v svobodo izražanja skladen s konvencijo in primerov slovenske pravosodne prakse, kaže, da je ESČP do sovražnega govora bistveno manj prizanesljivo kot slovenska tožilska in sodna praksa. Kako zelo intenzivne posege v svobodo izražanja s strani nacionalnih oblasti ESČP ocenjuje kot dopustne, kadar gre za obrambo (ranljivih) skupin pred sovražnim govorom, nazorno kažeta dve zadevi s področja homofobnega sovražnega govora.

Z zadevi *Vejdeland in drugi v. Švedska*¹⁰ so storilci decembra 2004 v imenu organizacije Nacionalna mladina v dijaške garderobne omarice na neki švedski srednji šoli razdelili okrog 100 letakov, na katerih je bili zapisano, da je homoseksualnost »deviantno seksualno nagnjenje«, da ima »moralno destruktivne posledice za temelje družbe«, da je kriva za razvoj HIV-a in aidsa in da skuša »homoseksualni lobi« relativizirati pedofilijo. Trdili so sicer, da njihov namen ni bil zaničevanje istospolno usmerjenih, temveč so želeli zgolj spodbuditi razpravo o pomanjkanju objektivnosti v izobraževalnem sistemu. Švedsko vrhovno sodišče je storilce obsodilo zaradi kaznivega dejanja agitiranja proti nacionalni ali etnični skupin, saj je menilo, da se dijakinja in dijaki niso imeli možnosti izogniti tovrstnim letakom, storilci pa bi argumente za javno razpravo lahko predstavili tudi brez žaljivih trditvev o istospolno usmerjenih. Prisodilo jim je pogojne obsodbe in denarne kazni od 200 do 2000 evrov. ESČP je ugotovilo, da so izjave predstavljale resne in škodljive trditve, čeprav niso neposredno pozivale k sovražnim dejanjem. Poudarilo je, da je diskriminacija na podlagi spolne usmerjenosti enako resna kot diskriminacija na podlagi rase, porekla ali barve kože. ESČP je ugotovilo, da švedske oblasti pritožnikom niso kršile svobode izražanja po 10. členu EKČP, saj so poseg v pritožnikovo uresničevanje pravice do svobode izražanja razumno šteli za »nujen v demokratični družbi« za zaščito ugleda in pravic drugih.

V zadevi *Carl Jóhann Lillien Dahl v. Iceland*¹¹ se je pritožnik obrnil na ESČP zaradi obsodbe in denarne kazni zaradi homofobnih komentarjev, ki jih je izrekel kot odgovor

10 VEJDELAND in drugi v. Švedska, št. 1813/07, 9.2.2012, <<https://hudoc.echr.coe.int/fire?i=001-109046>>.

11 LILLIENDAHL v. Iceland, št. 29297/18, 11. 6. 2020, <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203199>>.

na spletni članek. Pod spletnim člankom osebe Ó.S.Ó., ki je zagovarjala predlog enega od mestnih svetov za krepitev izobraževanja in svetovanja v osnovnih in srednjih šolah glede LGBT tematik, je zapisal:

Nas, poslušalce [Ú.S.], ne zanima nobena [eksplicitna] razlaga te kynville [slabšalna beseda za homoseksualnost, dobesedno 'spolna deviacija'] od [Ó.S.Ó.]. To je odvratno. Indoktrinirati otroke, kako kynvillingar [dobesedno 'spolni devianti'] eðla sig ['kopulirati', uporablja se predvsem za živali] v postelji. [Ó.S.Ó.] lahko zato raje ostane doma, kot da bi se vtikal v [Ú.S.]. Kako odvratno.¹²

Zoper pritožnika je bila vložena obtožnica zaradi javne grožnje, zasmehovanja, blatenja in zaničevanja skupine oseb na podlagi njihove spolne usmerjenosti in spolne identitete, s čimer je bil kršen 233(a). člen *Splošnega kazenskega zakonika*. Okrožno sodišče v Reykjavíku je pritožnika oprostilo s sklicevanjem na svobodo izražanja, saj naj komentarji ne bi dosegli zahtevanega praga za pregon, poleg tega naj ne bi bil dokazan pritožnikov naklep. Na podlagi pritožbe tožilstva je vrhovno sodišče razveljavilo sodbo okrožnega sodišča in pritožnika obsodilo. S tem naj bi islandske oblasti po mnenju pritožnika posegle v njegovo svobodo izražanja po 10. členu EKČP. ESČP je odločilo, da je pritožnikova pritožba očitno neutemeljena in jo zavrnilo kot nedopustno. Ugotovilo je, da so pritožnikovi komentarji pomenili sovražni govor v smislu sodne prakse ESČP in zlasti sprejelo ugotovitev islandskega vrhovnega sodišča, da so bili komentarji »resni, zelo boleči in škodljivi« (ang. »serious, severely hurtful and prejudicial«) ter da razprava o ukrepih za okrepitev izobraževanja v šolah o vprašanih lezbijk, gejev, bi- in transspolnih oseb ni upravičevala tako ostrega odziva. Odločitve nacionalnih sodišč v tej zadevi, sprejete po obsežnem tehtanju med pritožnikovo pravico do svobode izražanja ter pravicami spolnih in seksualnih manjšin, so bile torej razumne in upravičene.

3 Namesto sklepa – vsiljena razprava o t.i. verbalnem deliktu kot poskus utišanja vsebinske razprave

Glede vsiljene razprave o uvajanju t. i. verbalnega delikta, ki se je ob vsakem poskusu razmisleka o primernosti pravnega urejanja sovražnega govora pojavi v javnosti, je nujno pojasniti, da med verbalnim deliktom iz 133. člena *Kazenskega zakonika SFRJ* in konceptom sovražnega govora, kot ga poznajo vse države EU, sodna praksa ESČP in 297. člen KZ-1 obstaja pomembna in nezamenljiva razlika: 133. člen KZ SFRJ je varoval državo oziroma njeno politično ureditev, namenjen pa je bil pregonu političnih nasprotnikov, namen 297. člena KZ-1 pa je varovanje posameznikov in skupin, ki niso

12 Jóhann LILLIENDAHL v. Iceland, št. 29297/18, 11. 6. 2020, točka 5. V angleškem jeziku se tekst glasi: »We listeners of [Ú.S.] have no interest in any [expletive] explanation of this kynvilla [derogatory word for homosexuality, literally 'sexual deviation'] from [Ó.S.Ó.]. This is disgusting. To indoctrinate children with how kynvillingar [literally 'sexual deviants'] eðla sig ['copulate', primarily used for animals] in bed. [Ó.S.Ó.] can therefore stay at home, rather than intrude upon [Ú.S.]. How disgusting.«

oblast, ampak delijo skupno, praviloma manjšinsko osebno okoliščino. Določba 133. člena KZ SFRJ se je glasila:

Kdor s pisno besedo letakom, risbo, govorom ali kako drugače poziva ali jih ščuva k rušenju oblasti delavskega razreda in delovnih ljudi, k protiustavni spremembi socialistične samoupravne družbene ureditve, k razbijanju bratstva in enotnosti ter enakopravnosti narodov in narodnosti, k strmoglavljenju organov družbene samouprave in oblasti ali njihovim izvršilnim organom, k odporu proti odločitvam pristojnih organov oblasti in samouprave, ki so pomembni za varnost in razvoj socialističnih samoupravnih odnosov, varnost ali obrambo države, ali kdor s hudobnim namenom in neresnično prikazuje družbene in politične razmere v državi, se kaznuje z zaporom od enega do desetih let.

Označevanje vsakega razmisleka o širitvi pogojev za pregon sovražnega govora kot verbalnega delikta je zato za razumno in informirano javno razpravo škodljivo. Tako statistika pregona kaznivih dejanj kot zgodovinska in primerjalnoppravna analiza pa tudi študije sodne prakse ESČP ter mednarodnih dokumentov kažejo, da je slovensko kazensko pravo pregonu sovražnega govora nenaklonjeno. Zlasti evropski kontekst nas sili v razmislek o tem, ali je naše skorajda absolutistično razumevanje svobode izražanja primerljivo z razumevanjem demokratičnih družb, ki si vedno znova nalagajo breme tehtanja različnih človekovih pravic.¹³ Obujanje spomina na totalitarne ideje o verbalnem deliktu prej kot ne služi zastrupljanju javne razprave in izrivanju izmenjave idej o pomembnih družbenih temah iz javnega prostora. Vprašanje je namreč, ali je takorekoč neomejeno izvrševanje svobode izražanja pri nas res privedlo do več izmenjanih mnenj in stališč ali pa so v javnem prostoru ostala samo najbolj glasna, nasilna in groba, ostala pa so se umaknila, ker zaradi nepripravljenosti pravnega reda zaščititi človekovo dostojanstvo v njem ne želijo ali ne (z)morejo sodelovati.

VIRI IN LITERATURA

Kazenski zakonik (Uradni list RS, št. 50/12 – uradno prečiščeno besedilo, 6/16 – popr., 54/15, 38/16, 27/17, 23/20, 91/20, 95/21, 186/21, 105/22 – ZZNŠPP in 16/23, v nadaljevanju KZ-1).

Zakon o varstvu javnega reda in miru (Uradni list RS, št. 70/06 in 139/20, v nadaljevanju ZJRM-1).

Zakon o medijih (Uradni list RS, št. 110/06 – uradno prečiščeno besedilo, 36/08 – ZPOMK-1, 77/10 – ZSFCJA, 90/10 – odl. US, 87/11 – ZA v MS, 47/12, 47/15 – ZZSDT, 22/16, 39/16, 45/19 – odl. US, 67/19 – odl. US in 82/21, v nadaljevanju ZMed).

Zakon o varstvu pred diskriminacijo (Uradni list RS, št. 33/16 in 21/18 – ZNOrg, v nadaljevanju ZVarD).

Zakon o spremembah in dopolnitvah Kazenskega zakonika – KZ-1B (Uradni list RS, št. 91/11 z dne 14. 11. 2011).

¹³ O oblikovanju nove evropske definicije sovražnega govora gl. TERŠEK, Andraž, 2020: Predlog skupne evropske definicije »sovražnega govora«. *Pravna praksa* 35–36. 27.

Poročilo Komisije Evropskemu parlamentu in Svetu o izvajanju Okvirnega sklepa Sveta 2008/913/PNZ o boju proti nekaterim oblikam in izrazom rasizma in ksenofobije s kazensko-pravnimi sredstvi o prenosu, v nadaljevanju Poročilo o izvajanju. <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52014DC0027>>.

VRHOVNO DRŽAVNO TOŽILSTVO, 2013: *Pregon kaznivega dejanja Javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti po 297. členu KZ-1 – pravno stališče*. Ljubljana.

ČEFERIN, Rok, KOGOVSĚEK, Neža, KOROŠEC, Damjan, 2019: Komentar 297. člena. Damjan Korošec, Katja Filipčič, Stojan Zdolšek (ur.): *Veliki znanstveni komentar posebnega dela Kazenskega zakonika (KZ-1)*. GV Založba.

KRIVIC, Matevž, 2019: Zakaj je 297. člen kazenskega zakonika treba čim prej spremeniti. *Delo*, 24. 8. 2019.

VEJDELAND in drugi v. Švedska, št. 1813/07, 9. 2. 2012. <<https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109046>>.

LILLIENDAHL v. Iceland, št. 29297/18, 11. 6. 2020. <<https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-203199>>.

TERŠEK, Andraž, 2020: Predlog skupne evropske definicije »sovražnega govora«. *Pravna praksa*. 35–36.

Hotimir Tivadar

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Žaljivo, vulgarno, provokativno, sovražno oz. kaj je neprimerno in kaj nedovoljeno v javnem govoru

Prispevek z retoričnega vidika predstavi tanko mejo med tabloidnim, vulgarnim in žaljivim ter sovražnim, pri čemer se na kratko ukvarjamo tudi s terminološkim problemom. Na nekaj konkretnih primerih predstavimo tudi mejo, ki je ne smemo prestopiti, kar so potrdila tudi slovenska sodišča. Predvsem pa preko diskurzivne analize analiziramo osnovna pravila javnega nastopanja, ki se bodo morala ponovno vzpostaviti tudi v sodobni liberalni družbi. S stališča govora kot primarnega jezikovnega izraza se bomo vrnili k humanističnim temeljem javne komunikacije, kar bomo morali obravnavati v prihodnjih raziskavah in znanstvenih člankih. V sodobnem svetu celotna kultura postaja vse bolj fluidna, pravila se hitro spreminjajo, čas teče vse hitreje.

1 Uvodne misli o vsebini in metodah prispevka

V tem članku na znanstvenoanalitični način s pomočjo diskurzivne metode (pregled in kritična analiza besedil) predstavim osnovne probleme sodobne javne komunikacije, predvsem na Slovenskem in tudi v globalnem smislu.

2 Temelji javne komunikacije evropske kulture

Vu Začetki je bila Rejč, i Rejč je bila pri Bougi, i Boug je bila Rejč. Eta je bila vu začetki pri Bougi. Vsa so po njej včinjena: i brezi njé je nikaj nej včinjeno, štero je včinjeno. Vu njej je bio žítek, i žítek je bio svetlost lüdi; i svetlost se v kmici svejti; i kmica je njé nej zapopádnola. (Evangelij sv. Janezu, *Kniga molitvena*, str. 132–133; prepis iz Tivadar idr. 2022: 66.)¹

Ta citat, ki sem ga izbral za uvod v svoj članek, govori o pomenu govora in besede, ki mora delati dobro, mora voditi k svetlobi (pozitivnem odnosu do sočloveka) in ne v temo (»kmico«), razdiralne odnose. V komunikacijskem smislu je tema NE-pogovor, ne-govor, kar potem vodi v vojno stanje v družbi, z mnogo verbalnega in tudi fizičnega nasilja, čemur smo priča tudi v kultivirani, humanistični Evropi (kamor štejemo tudi Rusijo). Evropa se bo morala v prvi vrsti vrniti k človeku, pri čemer pa so zaskrbljujoče izjave v smislu nujnosti avtoritarnega vodje v evropski Rusiji – izjava obramboslovke izr. prof. Maje Garb:

¹ V monografiji *Prekmurščina, kinč predragi* dobite tudi zvočne posnetke 57 besedil, tako da lahko to staro prekmurško besedilo tudi poslušate.

Putin je avtoritarni predsednik, in če smo odkriti, država, kot je Rusija, takšnega predsednika potrebuje. To je država, ki je raznolika, ki ima različne težave in etnije. Po navadi, ko se v takšnih državah začne proces demokratizacije, se začne tudi vojna. (Garb 2023: 61.)

Take izjave, ki so lahko celo znanstveno podkrepljene, vzbujajo strah, nelagodje, v končni fazi tudi apatijo. Tudi reklo, da je človeška zgodovina zgodovina vojn, je izredno manipulativno in služi kvečjemu vojni industriji. Ustreznejše bi bilo pozivanje na pogovor in k miru, pri čemer bi morali izkoristiti vsak javni nastop in uporabiti moč govora z vsemi prozodijskimi značilnostmi.

2.1 Moč in vloga govora v sodobni družbi

Govor v veliki meri določa človeka. Radio, kjer je glas osnovno komunikacijsko sredstvo, ima z vsemi prozodijskimi sredstvi veliko moč (Tivadar 2008). Prav tako je govor tudi eno najbolj izdajalskih početij človeka, kar so izpostavljali slovenisti že ob začetku radia (več v Brojan 1999: 50). Govor ponovno prihaja v ospredje preko sodobnih medijskih zvočnih sporočil na različnih platformah, od TikToka, Twitterja do Instagrama, pri čemer pa se je v primerjavi z radijem zelo spremenila vsebina. Zaradi večjih možnosti prenosa slike je prišla do izraza hipnost, trenutna, tudi neformalna situacija in neverbalna komunikacija. V preteklosti je vsaka javna beseda *a priori* prinašala veliko odgovornost, kar je imelo za posledico tudi spoštljivo komunikacijo in natančno pripravo, tudi jezikovno lekturo; to je bilo značilno tudi za radijski govor, pri čemer so nad tem bedeli tako učitelji govora kot fonetiki (Tivadar 1999: 345–346). Današnji javni govor vse bolj postaja zavezan prepoznavnosti, ki vsebuje samo opaznost, povzročeno predvsem s provokativnostjo, kar je bilo včasih značilnost predvsem umetniškega performansa (prim. *Kons.* 5 Srečka Kosovela). Kratko sporočilo, ki je bilo v preteklosti namenjeno predvsem pogovoru, tj. dvosmerni komunikaciji, je predvsem s pojavom reklamne industrije in industrije za stike z javnostmi postalo del enosmerne javne in tudi uradne komunikacije (prim. twitterkomunikacijo in sodobne tiskovne konference ter zelo kratka vnaprej pripravljena sporočila za javnost). Možnost za manipulacijo pa se s kratkostjo sporočila poveča, še posebej če so uporabljena nenevtralna jezikovna sredstva (npr. »peder«, »prostitutka«, »fašist«, »komunajzer« ...), za kar bi se bilo dobro posvetovati vsaj z eSSKJ (npr. péder -dra m (é) **slabš.** *gej, homoseksualec*), upoštevati pa tudi temeljni pomen besede, s katero koga označimo (npr. prostitutka – *ženska, ki se (poklicno) ukvarja s prostitucijo*).

2.2 Pomen in namen javne komunikacije

»Vse, kar hočete, da bi ljudje storili vam, storite tudi vi njim.« (Mt 7,12; Lk 6,31)²

»Ne naredi drugemu tistega, kar ne želiš, da nekdo stori tebi. #NENasilje @24UR«
(uradni Twitterprofil predsednice Republike Slovenije N. Pirc Musar, 22. 5. 2023)

Vrnimo se k izviru humanistične misli, zato mora tudi pri komunikaciji veljati načelo, da ne storiš drugemu tistega, kar ne želiš, da bi drugi storili tebi. Žal je ob borbi za čisto javno podobo in doseg lastnih ciljev to načelo potisnjeno ob rob. Pomembno je, da ljudi prepričamo v »sledenje« naši »agendi«, našemu višjemu cilju. V sodobnem času pogosto slikovne oz. videokomunikacije je zato še toliko pomembnejši prvi vtis. Na prvi vtis vpliva, kako smo videti (zunanja podoba), kako nastopamo (naše počutje) in kako govorimo (govor) (Benedetti 2008: 167). In pri tem so še posebej pomembna tista osnovna pravila, tj. bonton (ang. etiquette), kjer ne sme biti niti cinizma, niti vulgarnosti, opolzкости, niti nepravilnega jezikovnega izražanja (Knežević 2005: 159–160). Toda v javnosti moraš biti prisoten, viden in potem si že tudi vpliven (vplivnik oz. »influencer«). Sodobne tehnologije nam omogočajo hitrejšo posredovanje govornega sporočila, ki je postalo reverzibilno, pa tudi »po naši podobi krajšano«: delčki besedila, iztrgani iz konteksta, postajajo pomemben del javne komunikacije. Previdnost pri govoru in javnem nastopanju zato mora biti še večja kot v preteklosti. Večja pripravljenost (tudi pisna) je značilnost knjižnega jezika (Nebeská 1996) in osnova javne komunikacije.

3 Tabloidno, vulgarno, provokativno, žaljivo, kaznivo in sovražno v javnem govoru

Zaradi hipnega, pogosto afektiranega delovanja se danes v javnosti pojavlja vse več normativno (od bontona do jezikovne zvrstnosti) spornih izjav, besedil. Predvsem v 90. letih 20. stoletja je prišla v ospredje prepoznavnost, gledljivost, opaznost, kar lahko zberemo v besedi tabloidnost. Tabloidnost, »rumeni tisk« (zelo razvito predvsem v Angliji), je v javno komunikacijo prodrla predvsem zaradi ekonomskega vidika prodaje časopisov, kasneje tudi televizijskih oddaj, pri čemer se je pojavil izraz teletabloid oz. teletabloidnost (Luthar 1998). Osnovna značilnost tovrstnih javnih besedil je, da je zasebnost postala javnost oz. vsaj v javnosti predstavljena. Intelektualci načeloma ne govorimo dosti o tabloidih in tabloidnosti, saj bi to pomenilo, da jih beremo. Podobno zanikanje se dogaja pri obravnavi resničnostnih šovov (o tem nekaj tudi v Tivadar 2016). Toda tovrstne vsebine so najbolj gledane, brane in tudi vplivajo na človeka in družbo kot celoto.

2 Podobne misli kot v evangeliju najdemo tudi v drugih svetih knjigah islama, judovstva in konfucijanstva.

In zakaj sem omenil tabloidnost in problem zasebnosti, celo intimnosti v javnosti? Zasebno je načeloma tudi čustveno intenzivnejše, ko smo čustveni, se manj kontroliramo, govorimo ali celo pišemo vulgarne izraze, s tem manj mislimo na sočloveka. Zato pride do žalitev, ki so lahko v svoji skrajni obliki kazniva in sovražna do posameznika (študenta, profesorja, starša ...), celotnega naroda, tudi slovenskega, ali samo določene skupine (od katolikov do skupnosti LGBTIQ+), rase (od črncev do belcev). Ključni problem je neločevanje zasebnega in javnega, nespoštovanje javnega nastopanja, posledično tudi posameznika, zato tudi ni objektivne obravnave vsakega posameznika. Pri sočloveku smo lažje objektivni na daljavo (npr. pisni izpiti), če seveda imamo osnovne etične standarde. Na daljavo pa lahko pride do večje zlorabe – »varno« zavetje kabineta, doma, pisarne, urada in komunikacija ne v živo s sočlovekom privede do prikrivanja dejstev in predvsem neupoštevanja, nespoštovanja sočloveka in s tem tudi odsotnosti osnovne humanistične kulture – skrbi za sočloveka. Slovenska sodišča so sicer postavila z dvema sodbama jasno mejo pri otrocih in družini (obsodba Mladine zaradi žaljive objave družine politika Grimsa v Mladinamitu, satirični rubriki tednika Mladina, objavljeno 4. marca 2011) ter spoštovanju žensk (primer Janša proti Pašek Šetinc in Carl zaradi objave žaljivega tvita o prostitutkah novinarkah 21. marca 2016). Ali je to dovolj oz. ali je obkladanje s fašisti in najrazličnejše nespoštljivo vedenje do soljudi sprejemljivo, pa je upam, da le retorično vprašanje in se bo sodobna komunikacija ponovno vrnila k humanističnim izvirom. Sovražni govor bo potem samo še zastareli termin, kot je zgoščanka, sodni procesi zaradi razžalitve ali spodbujanja sovraštva nepotrebni.

In naj mi bo na koncu dovoljeno navesti eno svojo misel iz predkoronskega obdobja:

Dopuščanje različnih mnenj in korektno argumentirano, spoštljivo, strpno in svobodno izražanje je edina zapoved in edino absolutno, v katero v znanosti verjamem, za kar se trudim. (Tivadar 2019: 12.)

V postkoronskem obdobju nas te misli kvečjemu še bolj zavezujejo, saj smo slišali mnogo žalitev (od živalskih do ciničnih medkoronskih pripomb »uživajte, dokler še lahko«) in izključevalnega govora in odnosa, kar pa je že téma naslednjega prispevka.

VIRI IN LITERATURA

- BROJAN, Matjaž, 1999: *Začetki radia na Slovenskem*. Ljubljana: Modrijan, Radio Slovenija.
- BENEDETTI, Ksenija, 2008: *Protokol, simfonija forme*. Ljubljana: Planet GV.
- GARB, Maja, 2023: Mislili smo, da se je Putinu popolnoma zmešalo. *Reporter* 16/27 (3. 7. 2023). 56–62. <<https://reporter.si/clanek/svet/maja-garb-obramboslovka-mislili-smo-da-se-je-putinu-popolnoma-zmesalo-1070305>>.
- KNEŽEVIČ, Ana Nuša, 2005: *Sodobno vedenje od A do Ž*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- LUTHAR, Breda, 1998: *Politika teletabloidov*. Ljubljana: Open Society Institute - Slovenia.

NEBESKÁ, Iva, 1996: *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Univerzita Karlova
eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*-. <www.fran.si>.

TIVADAR, Hotimir, 1999: Fonem /v/ v slovenskem govornem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 47/3. 341–361.

TIVADAR, H., 2016: Položaj pravorečja in retorike v sodobnem svetu: govorno neznanje in z njim povezana socialna diferenciacija. *Slovenščina danes* 52/7-8. 135–151.

TIVADAR, Hotimir, 2019: Uvodnik urednika: o samozavesti, znanosti, javnosti in slovenskosti s slovenističnega vidika. Hotimir Tivadar (ur.): *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. (Obdobja 38.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 9–12

TIVADAR, Hotimir idr., 2022: *Prekmurščina, kinč predragi: živa prekmurska kulturna dediščina v zvoku in pisavi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Boris Vežjak

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za filozofijo
boris.vezjak@um.si*

Konceptualne težave s sovražnim govorom in kako jih rešiti

Zagovarjal bom stališče, da konceptualne zadrege pri definiciji sovražnega govora oblikujejo in končno tudi onemogočajo primeren in zadosten pregon sovražnega govora. Še več, ker sovražni govor še vedno ni dovolj natančno definiran v pravnem in širšem družbenem registru, sicer iz vrste razlogov, se kot očitna žrtev pojmovne nejasnosti vzpostavlja konfuzna pravna in sodna praksa, v analizi družbe in poskusih ustavljanja sovraštva v njej pa se težave še pomnožijo.

1 Konceptualna zmeda

Konceptualna zamegljenost se kaže že v začetni fazi, ko moramo sovražni govor identificirati in posledično tudi, ko ga preganjamo in ustavljamo. Ena od pogostih posledic so tudi politične in druge zlorabe na njegov račun, saj hitro postane primerno orodje za obračun s političnimi in drugimi nasprotniki, pa tudi hvaležno orodje psihopropagandnih tehnik. Prvi korak bi morali nujno storiti že na ravni njegove natančnejše definicije in pojmovne opredelitve. Drugi korak zadeva jurisdikcijo in njegov ustrežnejši opis v kazenski zakonodaji, kjer trenutni 297. člen *Kazenskega zakonika*, v katerem je opredeljen in obravnavan kot kaznivo dejanje, vsebuje preveč protislovnih elementov, da bi bil dobra podlaga za sprejemanje tožilskih in sodnih odločitev. Posledica zatečenega stanja je, da naša praksa zaostaja za sorodnimi v Evropi in po svetu.

1.1 Sovraštveni govor

Navajam še tretjo prednost: konceptualna zbistritev bi pripomogla k večji treznosti glede družbenih in političnih pričakovanj, da je mogoče sovražni govor učinkovito ustaviti. Tudi če bi ga uspeli kazensko preganjati v normalnem obsegu, primerljivem drugim državam, še vedno ne bi naslovili pravega problema. Razlog: z bolj sociološke perspektive je nujno govoriti o manifestacijah sovraštva, nestrpnosti in verbalnega nasilja (v izjavah, zapisih, grafitih), ki nujno ne sovpadajo s sovražnim govorom in ga z njim ne smemo zamenjevati. Sam zato predlagam razlikovanje med dvema fenomenoma in posledično diskurzoma: prvim, kakor ga opredeljuje kazenska zakonodaja in velja za kaznivega, imenujem sovražni govor, širši fenomen širjenja sovraštva poimenujem za sovraštveni govor. Predlog ni zgolj nominalističen, ampak predvsem konceptualen, vpeljan tudi zaradi pedagoške potrebe po preciznejši javni razpravi. Iz navedene

ločitve izhajajoča dilema je nato, v katerih primerih med vsemi prepoznati sovraštveni in v katerih sovražni govor, ki ga razumem kot kaznivo dejanje, sovraštvenega pa ne nujno – slednjega tudi ne razumem kot »razširjeno« kaznivo dejanje iz sovraštva (*hate crime*), temveč kot kazensko nepregonljivo rabo govornice sovraštva v javnem prostoru. Na ta način vzpostavljam razliko med pregonljivostjo sovražnega govora in nepregonljivostjo sovraštvenega.

1.2 Nevarna iluzija

Sovraštveni govor jemljem za bistveno obsežnejši in kompleksnejši družbeni problem, na katerega velja opozoriti tudi zaradi nevarne redukcije fenomena sovraštva, nestrpnosti in izključevanja na izključno sovražni govor, s čimer je povezana iluzija, da bo uspešna razrešitev slednjega pripomogla k izkoreninjenju družbenih patologij. Ker je sovraštveni govor resen družbeni pojav, ki ga pretežno ne obravnavamo na samostojen način, bi konceptualno in vsebinsko bilo oba pojma smiselno ali celo nujno strogo ločevati.

1.3 Katastrofalne posledice pojmovne zmede

Naj navedem nekaj dramatičnih posledic popolne konceptualne zmote v strokovni in laični javnosti: (a) razprava o sovražnem govoru postaja neartikulirana do te skrajne mere, da celo slovensko vrhovno tožilstvo občasno javno izjavi, da ta ni kaznivo dejanje (»Veljavna kazenska zakonodaja ne pozna kaznivega dejanja sovražnega govora«), kar se zdi šokantno; (b) ključni del 297. člena v *Kazenskem zakoniku* je zapisan dvoumno in posledično ga tožilci in sodniki ne morejo razumeti (kršeno je načelo *lex certa*), niti ne na njegovi podlagi smiselno razsojati, zato ga je nujno spremeniti; (c) dvoumnost in prepričanost, da ni kaznivo dejanje, se odraža v tem, da ga ne preganjamo v ustreznih situacijah, kar se kaže v manjšem obsegu obsodilnih sodb glede na druge evropske države. Ultimativna absurдна izpeljava s stališča tožilcev, da sovražni govor ni kaznivo dejanje, bi na koncu bila, da se o njem nehamo pogovarjati in na novo definiramo, kaj v naši pravni praksi sploh preganjamo takrat, ko napačno verjamemo, da preganjamo sovražni govor, hkrati pa ugotovimo, da so maloštevilne dosedanje obsodbe po 297. členu *Kazenskega zakonika*, ki je edina podlaga za njegov kazenski pregon, bile nujno krivične in nezakonite, zato jih je potrebno anulirati.

1.4 Notranja protislovnost 297. člena *Kazenskega zakonika*

Popolnoma razumljivo je državno tožilstvo vezano na ustavo in zakon, pri čemer okvir njegovega delovanja predstavlja tudi načelo zakonitosti iz 28. člena *Ustave RS*. Če niso izpolnjeni vsi zakonski znaki kateregakoli kaznivega dejanja, tudi v primeru suma

javnega spodbujanja sovraštva, nasilja ali nestrpnosti po 297. členu KZ-1, kazenskega pregona po tej določbi ni dopustno začeti in voditi. Toda v praksi se izkaže, da je konkretizacija dejanja, ki se zahteva z dodanim pogojem o nevarnosti ogrožanja javnega reda in miru, vselej nedosegljiv pogoj. Primer Erlah je zgovoren: nekdo bi moral imeti čvrst namen streljati na begunce in se oborožen odpraviti proti njim, da bi Erlahov apel štel za sovražni govor. Takšna dikcija 297. člena je zato globoko v sebi protislovna na naslednji način: ker uvaja dodatni neustrezní formalni pogoj o ogrožanju javnega reda in miru, bo prihajalo v trenutku njegove izpolnitve do preskoka v vrsti kaznivega dejanja, npr. zoper življenje in telo. Protislovje je evidentno: dokler ni izpolnjen dodatni pogoj, ne bo šlo za kaznivo dejanje po 297. členu. Ko pa bo izpolnjen, znova primarno ne bo šlo za takšno kaznivo dejanje po istem členu, ampak za neko drugo.

1.5 Sprememba člena, ki pa ni dovolj

Dikcija omenjenega člena *Kazenskega zakonika* je deloma verjetno že utemeljena na konceptualni zmedi in njegova posledica. S posegom v ta člen in odpravo notranjih protislovij bi rešili del težav, nikakor pa ne čisto vseh. Ravno zato obenem plediram za konkretno konceptualno razmejitev sovražnega od sovraštvenega govora, pri čemer se moramo na koncu spopasti z obema.

VIRI IN LITERATURA

- ČEFERIN, Rok, KOGOVŠEK ŠALAMON, Neža in KOROŠEC, Damjan, 2019: Javno spodbujanje sovraštva, nasilja ali nestrpnosti: 297. člen. *Veliki znanstveni komentar posebnega dela Kazenskega zakonika (KZ-1)*, Knj. 3. 417–438.
- MOTL, Andrej in BAJT, Veronika, 2016: *Sovražni govor v Republiki Sloveniji: pregled stanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- VEZJAK, Boris, 2017: *Interpretacije 297. člena Kazenskega zakonika, opredelitev in pregonljivost sovražnega govora*. Ljubljana: SAZU.
- VEZJAK, Boris in SARDOČ, Mitja, 2016: Med svobodo izražanja in sovražnim govorom: dilematična razmerja. *Družboslovne razprave* 81. 61–77.

**Prispevki doktorskih raziskav študentk in
študentov Filozofske fakultete Univerze v
Mariboru**

Aleš Čeh

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
ales.ceh1@guest.um.si

Primerjava pripovednih prvin v romanu *Alamut* in videoigri *Assassin's Creed*

Prispevek obravnava povezanost romana Alamut (1938) in videoigre Assassin's Creed (2007) na ravni pripovedi. Podrobneje se ukvarja s kategorijami pripovedovalca, fokalizacije, oseb v pripovedi, časa in prostora v pripovedi, motivno-tematske zgradbe ter sporočilnosti.

1 Uvod

Ko sem septembra 2006 prvič zasledil igro *Assassin's Creed*, ki je uradno izšla leto pozneje, je Jade Raymond, ena izmed osrednjih producentk takrat še bodoče videoigre, v enem od številnih televizijskih intervjujev razkrila intimno povezanost med igro in romanom *Alamut*, za katerega je tudi pozneje večkrat izpostavila, da je služil kot osrednja literarna predloga, po kateri so osnovali pripoved v igri. Povezava me je že takrat osupnila, saj se mi je zdelo neverjetno, da bi nekdo zgodbo visokoproračunske videoigre, proračun katere je znašal približno 20 milijonov evrov, osnoval na romanu slovenskega avtorja. Ko je igra izšla, sem jo še kot gimnazijec preigral, nato pa v četrtem letniku in čez fakultetno izobraževanje podrobneje spoznal še Bartolov opus, najpodrobneje seveda prav njegov roman *Alamut*. Vsake toliko sem naletel na monografijo ali članek, ki je izpostavljal povezavo med deli, a podrobnejše predstavitve podobnosti v strokovnih ali znanstvenih publikacijah ni najti.

Da analizo opravi sam, sta me posebej spodbudili dve omembi dejstva o povezanosti obeh del. Prva je bila v monografiji dr. Urške Perenič *Empirično-sistemsko raziskovanje literature*, s katero sem se srečal že v prvem letniku dodiplomskega študija, kjer je avtorica v poglavju *(Marko)sociološke konceptualne podlage sistemske teorije literature* (2010: 153) omenila prenose literature v videoigre in pod črto zapisala, da se je v tem kontekstu spomnila na razmeroma svež primer iz slovenske literature, Bartolovega *Alamuta*, ki je bil eno od vodil pri snovanju igre *Assassin's Creed*. Druga omemba, ki je moje zanimanje zaznamovala, pa so bile prosojnice z enega od predavanj Mirana Hladnika, ki jih je naslovil *Alamut – Ali je manipulator v njem res negativec?* Prosojnice vsebujejo sliko iz *Assassin's Creed*a in pripis: »Igra razen naslova, ki se nanaša na sekto izmailcev (angl. *assassin* 'izobčenec'; v sorodu tudi z besedo hašiš), sicer skoraj nič ne spominja na izvirno besedilo.«

V analizi se podrobno ukvarjam s povezanostjo *Alamuta* in *Assassin's Creeda* na ravni pripovedi: s kategorijami oseb v pripovedi, časa in prostora v pripovedi, motivno-tematske zgradbe ter sporočilnosti.

2 *Alamut* in *Assassin's Creed*: primerjava pripovednih prvin

Rokopis romana *Alamut* je Vladimir Bartol dokončal leta 1938, istega leta je knjiga izšla v Ljubljani pri založbi Modra ptica. Roman med kritiki sprva ni doživel velike pozornosti, kar je opisal Miran Hladnik v radijskem prispevku *Alamut in slovenski literarni ponos* (2004). Popularnost romana se je dvignila šele po terorističnem napadu 11. septembra 2001, saj sta teroristični napad in poznejše vojno-politično dogajanje omogočila novo branje že znane vsebine.

Fabulo *Alamuta* povzemamo v najbolj strnjeni obliki, ki nam bo omogočila primerjave v nadaljevanju: poglavar izmailcev v Iranu 11. stoletja, Hasan Ibn Saba, na gradu Alamut v pokorščini vzgaja vojake, ki bi z napadi in s svojo žrtvijo Irance popeljali v svobodo. S pomočjo hašiša jim predstavi iluzijo raja, ki jih čaka po smrti. Zaradi opojne podobe so se pripravljene za svojega učitelja brez zadržkov podati v smrt. Ibn Tahir, med učenci izpostavljen kot najinteligentnejši, se pritihotapi v sovražni tabor in tam umori velikega vezirja, a slednji Tahirju razkrije, da ga je Hasan prevaral. Ibn Tahir se odloči za maščevanje, vendar ga ne spelje, saj ga Hasan s spretnimi besedami prepriča v upravičenost svojega ravnanja. Hasanov politični cilj na koncu romana zmaga: krnilo prepusti naslednikom, Ibn Tahir sprejme Hasanovo duhovno očetovstvo, Alamut pa okliče samostojnost in se odcepi od preostanka države, ki ji vlada seldžuška dinastija.

Assassin's Creed je uspešna serija videoiger, ki ubeseduje vojno med pripadniki asasinov in redom vitezev templarjev. Prvenec v seriji, ki ga bomo tudi podrobneje obravnavali, je izšel leta 2007 na takrat aktualnih igralnih konzolah, leto pozneje pa še na osebnih računalnikih. Igro so razvili pri kanadskem studiu Ubisoft Montreal, izdalo pa ga je francosko podjetje Ubisoft. Igra je naletela na sorazmerno pozitivne ocene kritikov, ki so se večinoma strinjali, da gre za ambiciozen projekt z zanimivo pripovedjo, ki mu zmanjka nekaj igralne ostrine.

Pripoved v igri se prične v sodobnosti, leta 2012, ko farmacevtsko podjetje Abstergo Industries, ki se ukvarja z genetskim spominom, ugrabi nekega natakara. Priklopijo ga na napravo, ki genetski spomin pretvori v virtualno resničnost. Izkaže se, da je preprost natakara potomec slavnega Altaïrja Ibn-La'Ahada, ki je živel v času tretje križarske vojne. Pripoved se nato vrne v stoletja oddaljeno preteklost, občasno pa s kratkimi sekvencami analeptično skoči nazaj v sedanost, vendar ta del predstavlja majhen delček in za našo analizo ni relevanten. V čevlje morilca Altaïrja kot igralec stopimo med njegovo misijo, kjer je poskušal izpod prstov voditelja vitezov templarjev ukrasti biblični

artefakt. Misija spodleti, Altaïr pa se ponižan vrne v Masyaf. Tam ga skupina ašašinov z vodjem v podobi starca z brado ostro obsodi. Po krajšem napadu na njihovo postojanko se Altaïr še posebej izkaže, zato mu ponudijo možnost, da se odkupi. V slogu svoje ločine izmailcev mora širom Bližnjega vzhoda umoriti devet oseb, ki so večinoma povezane z vitezi templjarji. Nekatere tarče so povzete po resničnih osebah, druge so izmišljene. Ko se Altaïr spopade z zadnjim templjarjem, mu ta pove, da je vseskozi deloval v navezi s starcem z gore. Altaïr se vrne v Masyaf, katerega prebivalce odkrije omamljene. Tam se spopade z bradatim starcem in ga kot odpadnik ašašinov nazadnje ubije in nasledi.

Kljub več kot očitnim razlikam v sami fabuli imata *Assassin's Creed* in *Alamut* podobno zgradbo. Prvi poglavji obeh del bralca oziroma igralca uvajata v spoznavanje življenja na utrdbi: predstavljeni so bivalni prostori, učilnice in učitelji s svojimi »učnimi predmeti«, hierarhija in splošno bivalno vzdušje. *Assassin's Creed* vse naštetu uvaja predvsem z vizualno in interaktivno komponento, saj se lahko po utrdbi sprehajamo, raziskujemo skrite kotičke, udeležimo pa se tudi učnih procesov pred utrdbo, ki so igralno omejeni na učenje bojevanja. Naslednji del tako v romanu kot igri tvori priprava in uvajanje na spopad ter bitka, ki je v igri zelo kratka, saj se potem osredotoči na glavno misijo osrednjega ašašina. Doživljanje umetnega raja, ki je v romanu vneseno nekje na sredino, je v igri spremenjeno in predstavljeno na konec. Roman in igra se spet »srečata« v zaključku, kjer oba uvedeta smrti nekaterih likov in življenjska spoznanja, ki ob njihovi smrti vzniknejo na plan, kar bomo podrobneje raziskali v nadaljevanju.

3 Primerjava snovi in motivno-tematske zgradbe

3.1 Snov

Avtorji *Assassin's Creeda* v različnih intervjujih¹ zagotavljajo, da je zgodba v večji meri povzeta po *Alamutu*. Da bi to potrdili, velja raziskati, od kod pa Bartolu navdih in ideja za snovanje Alamuta.

V reviji *Modra ptica* (1938: 289) je Vladimir Bartol objavil prispevek *Namesto uvoda k Alamutu*, kjer je zapisal, da je usoden vzgib za nastanek slovitega romana prišel od Josipa Vidmarja. Ta je Bartolu ob neki priložnosti pripovedoval o orientalskem mogotcu, ki ga je omenjal že Marco Polo. Mogotec si je izmislil sistem, kjer bi iz svojih vernikov naredil slepo orodje za svoje načrte. Kot pozneje v *Alamutu* je tudi omenjeni mogotec omamnil svoje pripadnike in jim predstavil iluzijo raja, da so brez strahu morili kneze in kralje. Bartol, ki je takoj začutil, da gre za snov, ki ga bo kot pisatelja utemeljila, se je zatopil v branje knjige *Potovanja Marka Pola* (v slovenskem prevodu izšla l. 1954).

¹ Med drugim intervjuje najdemo v različnih publikacijah, ki so povezane z videoigri: nekdanjo slovensko revijo *Joker*, stranmi *Forbes*, *Xboxgazette*, *X-Play*, *Gamereactor*, *Push Square* idr.

Orientaliski mogotec, ki ga je Bartol po svojih besedah (1938: 290) prvič »pretopil« v lik ruskega emigranta Kalinina iz novele *Nesrečni ljubimec* (1930a: 102–106), pravi, da s srci ljudi ravna enako kot bradat starec. V noveli Kalinin na neki večerni zabavi v družbi moških uglednega stanu pripoveduje, kako se je naveličal partnerke in njene družbe, zato ju je spoznal s prijateljem, jo hvalil in nato hlinil ljubosumje, da bi jima prebudil strast drug do drugega. Pripoveduje tudi o svojih prejšnjih razmerjih, kjer se predstavi kot manipulator, saj med drugim razkrije, kako se ženski, ki ga namerava zapustiti, posebej dobrika, da jo priklene nase, medtem ko si išče ljubico. Moralnost svoje filozofije utemelji z mislijo, da je važno samo to, česa se zavedaš, ne pa, ali je to, česar se zavedaš, tudi resnično (osrednje geslo morilcev pod poveljstvom orientalskega mogotca bo postalo »nič ni resnično, vse je dovoljeno«, ki je povzeto po Nietzscheju (2006: 221)).

Bartol omeni tudi (1938: 222), da je snov deloma prevzeta po neki knjigi o Džingiskanu.² Najverjetneje gre za knjigo rusko-nemškega pisca zgodovinskih romanov Michaela Charola, ki jo je objavil pod psevdonimom Michael Prawdin, *Tschingis-Chan und sein Erbe* (1935). Knjiga je pozneje pod naslovom *Džingis-Kan in njegova dediščina* izšla tudi v slovenščini. Bartol omenja tudi (1938: 229–239), da si je za študij snovi nabral kup zgodovinskih, filozofskih in islamsko verskih zapisov, med katerimi so bila nekatera temeljna dela perzijske, arabske in islamske zgodovine. Posebej izpostavi dela: Joseph Michaud: *Histoire des croisades* (1840), hrvaški prevod *Korana, Zgodovino Arabcev* Gustava Weila³ ter *Eranische Altertumskunde* Friedricha Spiegla.

Ko prebiramo omenjena dela, hitro najdemo snov za Bartolov roman. V *Histoire des croisades* (v izvorniku izšlo 1840) najdemo več omemb zgodovinskih oseb, ki bodo pozneje portretirane v *Alamutu* in *Assassin's Creedu*. Knjigo je Bartol vzel s sabo v Kamnik, kjer je nekaj časa izoliran od ljubljanske ali tržaške družbe snoval tekst. Avtor Michaud v knjigi piše (1852: 304–305) o osvajalskih pohodih kavkaških plemen, ki so se nazadnje pomešala z muslimani, živečimi na območju Sirije in Mezopotamije, njihova vloga pa je bila predvsem vojaška, saj so nadomeščali izgube, ki so jih različne muslimanske sekte utpele med vojskovanjem. Michaud na istih straneh zapiše, da je eno izmed najbolj nenavadnih plemen, ki so se s postopnim mešanjem ustalila v Siriji, pleme asasinov, ki so se poimenovali Izmaelci, po svetopisemski osebi Izmael, Abrahamovemu (arabsko Ibrahimovemu) nezakonskemu sinu, ki je v muslimanski veroizpovedi med najpomembnejšimi osebami, saj je Bog po *Koranu* in *Stari zavezi* Abrahamu obljubil, da bo po Izmaelu, ki ga je po želji svoje žene izgnal, nastal nov narod (Michaud 1852: 304–305). Michaud zapiše (1852: 304), da se je sekta Izmaelcev oziroma asasinov ustalila v perzijskem gorovju – natančneje na ozemlju, kjer je danes

2 Džingiskana je Bartol kot simbol pozneje tudi sam ubesedil v noveli *Ljubezen* Sergeja Mihajloviča (1930).

3 Podatek ni povsem jasno zapisan. Najverjetneje gre za knjigo *Geschichte der islamitischen Völker von Mohammed bis zur Zeit des Sultan Selim* (1866).

Libanon. Izmaelci so ustanovili tudi kolonijo blizu nekdanje križarske države Grofije Tripoli. Kolonijo je vodil moški s skrivnostnim vzdevkom, ki so mu ga nadedli Franki: Starec, gospodar gorovja. Starec predstavlja zgodovinsko osebo, ki je služila kot snov za osrednji figuri v obravnavanemu romanu in videoigri.

Pripoved v igri *Assassin's Creed (AC)* bi sicer lahko hitro označili za absurdno, saj se v njej pojavljajo številni morilci, akcijski spopadi in finančno-politične zarote, ki dajejo vtis trivialnosti in absurdnosti. Poglobljanje v tekste zgodovinarjev, ki so preučevali Izmaelce in podobne sekte morilcev, pa razkrije, da vse skupaj ni tako zelo pretirano, da bi postalo absurdno. Francoski zgodovinar Michaud v že omenjenem tekstu (1852: 466–469) omenja več zanimivih dogodkov, ki so povezani z Izmaelci. Če izpostavimo samo enega (1852: 427), bomo hitro videli, kako natančno so določene sekvence prenesene v igro. Michaud pravi, da so Izmaelci pobijali visoke častnike, zajeti posamezniki pa niso podlegli niti najbolj bolečim mučenjem. Pod njihovimi rezili in udarci so padali kalifi in emirji v mošejah, na ulicah, v zavetju domov, med množicami ljudi. Ko je takratna muslimanska policija morilce zajela, so se ti zahvalili nebesom in se zabodli z rezili, ki so jih imeli s seboj. Moudoud in Ac Sancar Albourski, naslednika kralja v Mosulu, sta bila ubita, ko sta stopila iz mošeje, čeprav sta bila obkrožena s stražarji. Ahmed Bal, upravitelj več gradov v Azerbajdžanu, ki se je v javnosti izrekel kot sovražnik Izmaelcev, je bil ubit v osrednji sprejemni dvorani takratnega sultana. Najbolj vznemirljiva pa je pripoved o Saladinu, muslimanskem vojskovodji in sultanu kurdskega rodu, ki je bil kot zanimiva zgodovinska figura upodobljen v kar nekaj komercialnih filmih. Tekom svojega življenja je Saladin razglasil, da namerava sekto Izmaelcev uničiti. Med nekim vojaškim spopadom mu je za vrat skočil asasin in ga s kopitom meča udaril po glavi. Asasina so ubili, priskočila pa sta še dva, vendar sta bila tudi onadva pri umoru neuspešna. Zgodovinarji, na katere se sklicuje Michaud, so dejali, da se je Saladin tistega dne v grozi umaknil javnosti. Takim zgodbam zgodovinopisju tistega časa ni konca, kar pa le izkazuje dejstvo, da umori v *Assassin's Creedu* niso tako pretirani, kot bi bilo videti na prvi pogled.

3.2 Motivno-tematska zgradba

Sledi pregled nekaterih temeljnih motivov in tematik, ki jih najdemo v obeh delih. Seznam je urejen abecedno, saj bi bila razporeditev po »pomembnosti« ali »izpostavljenosti« težja – motiv umetnega raja je denimo v romanu izjemno pomemben, v igri pa tovrstne veljave nima.

Atentat

Atentat je eden od osrednjih motivov igre *Assassin's Creed*, okrog katerega je zgrajena tudi posebna igralna mehanika. V praksi to pomeni, da moramo k izbrani tarči kot igralec pristopiti previdno, kar pomeni, da za prikrito približevanje izkoriščamo večja

zborovanja ljudi, da se med njimi potuhnemo. Atentat izvedemo z majhnim rezilom, ki ga Altaïr vedno nosi s sabo skritega pod haljo (podobno rezilo ima tudi Ibn Tahir v *Alamutu*). Posebna značilnost osrednjih atentatov, ki jih izvedemo v igri, je, da po vsakem atentatu sledi krajši pogovor z žrtvijo, ki po navadi prinese delni zasuk oziroma omaje junakovo vero v sekto izmailcev. Tudi Ibn Tahir iz *Alamuta* se do vezirja, ki bi ga moral ubiti po naročilu Hasana, prebije pod pretvezo, oblečen v Otomana. Vezirja na smrt rani, vendar mu ta kljub vsemu pred smrtjo razkrije resnično bistvo izmailskega nauka, kar privede do podobnega zasuka v Ibn Tahirjevem mišljenju kot premiki v mišljenju Altaïrja, ko ubije svoje tarče.

Fundamentalizem in dojemanje smrti

Religija in verski fundamentalizem imata tako v igri kot v romanu pomembno vlogo, ki se še posebej izkazuje pri dojemanju smrti. V *Alamutu* spoznamo celo versko hierarhijo izmailcev: od tistih posameznikov, ki samo sprejemajo najbolj ustaljene verske »tekste« iz druge roke, do tistih, ki so pripravljene *Koran* brati natančneje in se z njim globlje spoprijeti. Naslednji v hierarhiji so tisti, ki jim je razodeto, da so religije enakovredne in da islam ni pristnejši od krščanstva ali denimo hinduizma. Med njimi so še višje postavljeni dvomljivci, ki sledijo geslu »Nič ni resnično, vse je dovoljeno«, tik pod vrhom pa so veliki daiji, trije Hasanovi nasledniki, in na vrhu Hasan sam. Tudi Hasan je na svoj način veren, saj je prepričan, da je nad njim nekaj večjega. Sam se imenuje za preroka sveta, ki ga je ustvaril Bog. Dva izmed velikih daijev v to ne verjameta, saj religijo razumeta zgolj kot sredstvo, s katerim si je mogoče pridobiti zveste in goreče privržence.

Kot najbolj verni in vodljivi pa so predstavljeni tisti, ki *Koran* sprejemajo le iz drugih virov, fedaiji. Ti se pojavijo tudi v *AC* in predstavljajo tiste posameznike, ki jih šola vzgaja v goreče vernike z izkazano častjo ob posvečenju in dejstvu, da služijo neposredno vodji in s tem bogu samemu. Vrhunec verska gorečnost izbranih likov v obeh delih doživi v pripravljenosti na smrt, saj so prepričani, da jim bo tako izkazana hvaležnost in posledično posmrtno življenje v raju. Po smrti so razglašeni za mučence, kar še izostri njihov mitološki status. S svojo gorečnostjo in mučeništvom opazno vplivajo tudi na druge like. Tako v igri kot v romanu se v opoziciji verskega fundamentalizma pojavlja znanost, ki pa v življenju izmailcev nima posebne veljave, saj znanost zahteva razmišljanje in raziskovanje, Hasan in Al Mualim, vodja izmailcev v *AC*, pa potrebujeta zlasti mlade fante, ki bodo lahko vodljivi. Zaradi tega oba v vzgojno-izobraževalnem procesu dajeta prednost religiji in manipulirani zgodovini, kar v mladeničih budi občutek pripadnosti in enotnosti. Ironično pa se prav Hasan in Al Mualim ukvarjata z znanostjo. Sobe obeh so napolnjene s knjigami študijske narave ter z različnimi merilnimi in astronomskimi napravami, kar ponazarja, da znanost zadržujeta zase.

Geslo »Nič ni resnično, vse je dovoljeno«

Hasanova ideologija v romanu temelji na izmailski interpretaciji svete knjige muslimanov, prilagojeni njegovemu politično-psihološkemu manipuliranju in domnevnemu »vrhovnemu izreku izmailstva«: *Nič ni resnično, vse je dovoljeno*. Gre za ničejansko vodilo, ki ga je avtor najverjetneje vzel iz knjige *Tako je govoril Zaratusta* (Nietzsche 2006: 221), za katero je znano, da jo je Bartol tudi delno prevedel.

Identično geslo si postavi vodja izmailcev v *AC*, Al Mualim. Geslo nagovarja k temu, da cilj opravičuje sredstva in tako v igri kot romanu nastopa kot najvišje vodilo, najvišja dogma. Zanimivo je, da obe vodji zagovarjata, da resnice ne moremo spoznati, zaradi česar se oba odločita, da kakor Kristus ali Mohamed ljudstvu pripovedujeta o rajju. Tudi Hasan v romanu pride do istega spoznanja, saj si zaradi ideje, da boga ni, dovoli eksperimentirati z množico oziroma ljudstvom. Vrh eksperimenta tako igra kot roman dosežeta v ideji posameznikov, ki so za obljubljeni posmrtno življenje pripravljene žrtvovati tudi svoje življenje. Ibn Tahir in Altaïr sta do gesla skeptična, življenjski dogodki pa ju privedejo do tega, da sta se geslu in posledično celotni izmailski postavi pripravljena upreti.

»Leap of faith«

»Leap of faith / Skok vere« se v *AC* imenuje mehanika, ko igralec skoči z visoke pečine in s tem dejanjem dokaže zvestobo izmailcem. V šestnajstem poglavju *Alamuta* in v prvem poglavju *Assassin's Creeda* najdemo praktično identičen prizor tovrstnega dokazovanja. Hasan ukaže Jusufu, v igri pa Al Mualim Altaïrju, naj splezata na stolp in se vržeta z njega, vse skupaj pa pospremijo besede »to, kar se bo zdaj zgodilo, se še ni zgodilo v zgodovini človeštva« (Bartol 1984: 364). Jusuf in Altaïr se zasopla povzpeta na stolp, oba sta nemirna, kar je v knjigi opisano s »srce mu je razbijalo v prsih« (Bartol 1984: 365), v igri pa portretirano z nemirnim prestopanjem igralnega lika. Oba se tudi poženeta v smrt, vendar Altaïr padeč preživi, saj pade v kupček sena, Jusuf pa se ubije. Hasan in Al Mualim z demonstracijo izzoveta grozo sovražne vojske. Hasan tako pravi: »Kar si videl, to sporoči svojemu gospodu kot moj odgovor. Pa še to mu reci. Res, da šteje tvoja vojska trideset tisoč mož. Toda taka dva vojaka manjkata v njej« (Bartol 1984: 366). V igri in romanu se drugi vojaki po tem dogajanju pogovarjajo o tem, da je bradati starec gospodar nad življenjem in smrtjo, kar mu daje status mitološkega vodje, za katerega so sledilci pripravljene žrtvovati sebe in svoje bližnje. V obeh delih se vojaki tako sprašujejo: »Če bi tebi ukazal, da se zabodeš?« »Zabodel bi se,« odgovorijo prepričano (Bartol 1984: 366).

Otroštvo

Tako Hasanov sin Hosein iz *Alamuta* kot Altaïr sta zaznamovana z otroško travmo, prav tako pa so z različno otroško travmo oziroma težavnim otroštvom ali mladostništvom

soočeni tudi drugi liki v obravnavanih delih. V *AC* je pojasnjeno, da je Altaïrjeva mama umrla že med rojstvom, oče pa je bil ubit, ko je bil Altaïr star 11 let. Oče je v oporoki napisal prošnjo, da Al Mualim Altaïrja sprejme pod svoje učiteljsko okrilje: „Master, I ask you one final favor. That you see to the care of Altaïr. Accept him as your novice / Gospodar, prosim te še za zadnjo uslugo: da bi skrbel za Altaïrja in ga vzel za svojega vajenca“ (Ubisoft 2007). Al Mualim na to pristane in postane Altaïrjeva očetovska figura. Hosein v romanu *Alamut* je bil po drugi strani Hasanov sin, sin starca z gore, ki pa se za njegovo vzgojo ni pretirano zanimal, razen tega, da ga je silil v življenje, prikrojeno po strogih pravilih izmailske sekte. Ko ta pravila radikalno zavrne in ubije svojega učitelja, ga Hasan v opomin vseh obsodi na smrt, kakor je na smrt obsojen tudi Altaïr. Nobena od očetovskih figur tako ni pripravljena sprejeti očetovske vloge, oba sinova pa sta deležna šikaniranja, stroge vzgoje in odtujenih odnosov. Očeta v odnosu do sinov ali posvojencev ne izkazujeta razlik v primerjavi z drugimi vajenci. Hasan celo meni, da je Hosein plod njegovega telesa, ne pa tudi duha.

Prijateljstvo in tovarištvo

Prijateljstvo in tovarištvo oziroma pomanjkanje tega v fundamentalističnem ustroju družbe je pomemben motiv v obeh delih. V *Alamutu* se izkazuje s prijateljstvom med dekleti, ki so v trdnjavo prispele s travmatično preteklo izkušnjo. Tudi Ibn Tahir se je v *Alamutu* znašel med sovrstniki s travmatično preteklostjo, vendar je med njimi več rivalstva kot med dekleti, saj je takoj jasno, da so moški skupaj, ker so v skupno bivanje prisiljeni. Vsak se hoče dokazati po svoje in izpostaviti svoj uspeh tudi na račun poraza nekoga drugega. Čeprav se občasno pogovarjajo, si ne zaupajo. Nasprotno se med dekleti razvije zaupen odnos, ki ponekod vodi celo v ljubezenskega. Moškim vdanost Hasanu ne dopušča trdnih prijateljstev ali ustaljenega življenja, saj morajo biti pripravljene, da bodo v trenutku vse pustili in vodji sledili tudi v smrt. Podoben odnos se med moškimi liki razvije tudi v *Assassin's Creed*, saj so kljub zavezništvu in občasnim pogovorom zavezani strogi tekmovalnosti in tudi občasnim prepripirom, kar se kaže v pretepih med njimi. V obeh delih so se moški posamezniki pripravljene žrtvovati predvsem za sam red izmailcev, ne pa tudi za svoje stanovske kolege.

Svoboda in ujetost

Vsi, ki pridejo na Alamut, oziroma utrdbo v *AC*, tam tudi ostanejo – če ne fizično, pa vsaj v mislih in po politično-verski pripadnosti. Življenje na obeh utrdbah ni niti približno svobodno, saj so prebivalci, tako kot je to značilno za vse skupaj živeče skupnosti, podvrženi pravilom spodobnega življenja, le da je zaradi življenjskih napotkov in zakonov, ki jih vzpostavljajo učitelji (imenovani tudi daiji), vsakdanje življenje zelo omejeno. Za vsako kršenje pravil sledi stroga kazen, ki doleti vsakega kršitelja, ne glede na njegov položaj ali poreklo (kazen doleti tako Hoseina kot Altaïrja, čeprav je slednji

opisan celo kot najsposobnejši izmed izmailskih morilcev). Vseeno pa velja omeniti, da v nobeni skupnosti ljudje ne trpijo zaradi manka osnovnih sredstev preživetja, posledično se na neki ravni vzpostavlja celo občutek antiutopije. V Masyafu, kjer se nahaja utrdba v igri, imajo prebivalci dostop do vseh prehranskih dobrin, pitne vode, trgovin in obrtnikov, prav tako pa so zaradi Al Mualimove močne vojske bolj ali manj varni pred vdori tujih plemen ali militantnih muslimanskih redov. Tudi življenje v Alamutu na videz deluje dobro: veliko likov na utrdbi živi bolje, kot so v svoji preteklosti, kar tudi radi povedo. Kmalu pa se razkrije, da vse vendarle ni tako dobro: dekleta na Alamutu se sili v hedonističen način življenja, moški so tako na Alamutu kot v Masyafu podvrženi strogi manipulaciji, podobe junaštva, izmailske slave in rajskih radosti pa jim meglijo razum in iz njih delajo zveste in vdane pripadnike alamutskega družbenega sistema. Za sužnja se na koncu igre in romana izkažeta celo starca z gore, saj postaneta žrtvi lastnih načrtov.

4 Primerjava oseb v obeh pripovedih

4.1 Osebe v pripovedih *Alamut* in *Assassin's Creed*

Bradata obraza, ovita v arabski burnus

Starca, pritajeni vodji asasinov, sta torej v romanu in igri različna. V *Assassin's Creed* je lik zasnovan po Rashidu ad-Din Sinanu, ki je poimenovan Al Mualim, Bartolov starec pa je Hasan Ben Ibn as-Sabah, krajše As-Sabah. Oba sta zasnovana po resničnih osebah in čeprav sta živela približno 100 let narazen, sta v igri in romanu portretirana zelo podobno: vizualno se razlikujeta le po barvi brade, saj je Hasanova črna, Al Mualimova pa siva. Oba sta portretirana kot zelo karizmatična in uglajena. V *Alamutu* je to predstavljeno tako skozi opise kakor tudi skozi krajše retrospekcije, kjer izvemo, da je Hasan izredno izobražen in večš številnih človeških znanj in veščin, prav tako pa skozi jezik, saj so Hasanove misli, sploh ko pride do daljših razgovorov, jasne in preišljene. V *AC* je posredna karakterizacija prav tako podana skozi način govora, saj so Al Mualimove besede vedno mirne in preišljene, tudi ko poskuša biti jezen ali na koncu, ko se še zadnjič spopade z Altaïrjem.

Prav tako si je soroden značaj obeh bradatih mož. Oba sta zaverovana v svoje družbeno-politične načrte in sta za dosego ciljev pripravljena iti čez trupla. Oba sta inteligentna in razgledana, medtem ko to razgledanost svojim podanikom omejujeta in jih silita v indoktriniranost. Vero in religijo uporabljata za sredstvo uresničevanja političnih ciljev.

»Učiti se, po vsem poizvedovati, to je bila moja prva strast. Bil sem v Bagdadu, Basri, Aleksandriji, Kairu. Preučil sem vse vede: matematiko, zvezdoslovje, filozofijo, kemijo, fiziko, prirodopis. Prodril sem v tuje jezike, v tuje narode in v tuje miselnosti,« pravi

Hasan v *Alamutu* (Bartol 1984: 153), podobno življenjsko zgodbo pa skozi retrospekcije izpove tudi Al Mualim.

Na koncu ostane še ena podobnost med likoma – arabski burnus, v katerega sta oba odeta. Gre za ohlapno oblačilo s kapuco in širokimi rokavi, pogosto vezeno ali obrobjeno s čopki, ki je v obeh delih predstavljeno identično.

Podanika ali izdajalca v obeh delih

Na tej točki lahko upravičeno sklepamo, da sta si Ibn Tahir in Altaïr tako karakterno kot po ustroju življenjske usode podobna. Starca z gore sta si vsakega od njiju vzela za učenca z delnimi privilegiji, oba dobita nadvse pomembno nalogo, morda ključno v politično-ekspanzivni shemi obeh držav. Ibn Tahir naj bi ubil velikega vezirja Nizama al Mulka, Altaïr pa vodjo prostožidarjev, Roberta de Sabla. Obema atentat sicer uspe, vendar njuni tarči tik pred smrtjo razodeneta resnične neetične namene njunih mentorjev, oba izvesta, da sta bila žrtev spletke in prevare, oba v to najprej nočeta verjeti, kmalu pa se zavesta, da jima zarotnika govorita resnico, celo izjavi obeh sta podobni: »You know nothing of schemes, you are but a puppet, / »Nič ne veš o resničnih name-nih, si samo lutka,« pravi Sablé v *AC* (Ubisoft 2007), vezir v *Alamutu* pa izreče strogo: »Zaslepljenec si« (Bartol 1984: 349). Prav tako oba izpostavita dejstvo, da sta atentatorja zdaj v smrtni nevarnosti: »Do you think he'll let you live? Knowing what you do? (Ubisoft 2007)«, »Toda ali nisi vedel, da te potem čaka smrt?« (Bartol 1984: 349).

Na koncu se oba lika zaobljubita k maščevanju. Vezir tik pred smrtjo pravi: »Ta mladenič, ki me je zabodel, je večja žrtev alamutskega krvnika kot pa jaz. Spoznanje ga je obsijalo. Zdaj bo moj in svoj maščevalec. Oddelek mož naj ga spremi do gradu. [...] Tam bo opravil, kar bo čutil za svojo dolžnost.« (Bartol 1984: 351) Ibn Tahir odvrne, da mu bo zasadil bodalo v drobovje. Popolnoma isti načrt, vključno z bodalom, sprejme tudi Altaïr.

Nadalje so sorodni njuni občutki po atentatu. O Ibn Tahirju izvemo iz besed: »Kako je mogel biti tako zaslepljen, da ni od vsega začetka spregledal prevare? Alah, Alah! Kje si je mogel misliti, da more biti verski poglavar, o katerem so vsi njegovi verovali, da služi pravici in resnici, tako podel slepar.« (Bartol 1984: 393–394). V igri so te misli podane z vizualno podobo in igralnimi mehanikami, saj svet postane distorzichen, manj realen, kakor da bi imeli občutek depersonalizacije. Altaïr je zaradi izdaje besen, nepotešen, odloči se, da se bo maščeval.

5 Primerjava dogajalnega časa v obeh delih

Čeprav bi se morda komu na prvi pogled zdelo, da tako *AC* kot *Alamut* zajemata približno enak dogajalni čas, saj se nazadnje oba dogajata v eksotičnih krajih »nekoč v

preteklosti«, temu v resnici ni tako. *Assassin's Creed* se dogaja v obdobju tretje križarske vojne, v katero so se leta 1189 vključili štirje največji evropski voditelji: Rihard Levjesrčni, Filip II., Friderik Rdečebradec in Leopold Avstrijski. Evropska vojska je želela osvojiti Jeruzalem, kar pa jim ni uspelo, zato so se vse štiri vojske z Bližnjega vzhoda kmalu umaknile. *Alamut* se dogaja leta 1092, torej sto let pred dogajalnim časom *AC* in nekaj let pred tem, ko je papež na koncilu v Clermontu leta 1095 pozval kristjane v križarsko vojno za osvoboditev svetega mesta in njegove okolice. Bolj kot za dejanski čas gre pri primerjavi *AC* in *Alamuta* za podoben čas v konceptu: obe obdobji sta nemirni, nestabilni, težki za navadne ljudi in še težji za trgovce, saj je bil ob osvajanju Turkov prostor nestabilen in trgovanje nefunkcionalno.

6 Primerjava prostora v pripovedih

Alamut se dogaja v današnjem Iranu, nekaj kilometrov od Kaspijskega jezera, zgodbeni prostor v igri *Assassin's Creed* pa se razteza med Sirijo, Izraelom in Irakom. Dogajalni prostor *Assassin's Creeda* je tako približno 2000 kilometrov oddaljen od dogajalnega prostora v *Alamutu*, si pa oba delita nekaj skupnih značilnosti, predvsem obe interpretaciji utrdbe Alamut.

Avtor zapiše, ko opiše Tahirjevo prvo snidenje z Alamutom:

Pred seboj je zagledal mogočno skalo in na njej utrdbo, ki je bila deloma vklesana vanjo. Šah rud se je razcepil ob njej v dva kraka in jo z njima oklepil, kot da bi jo držal v precepu. Trdnjava je bila cela majhna naselbina, ki se je od spredaj proti ozadju postopoma dvigala. Njene štiri ogle so tvorili štirje stolpi, katerih zadnja dva sta se visoko dvigala iznad prvih. Trdnjava je bila z reko vred pogreznjena med dvoje strmih, nepristopnih pobočij. Tako je kot mogočna ograda zapirala izhod iz soteske. To je bil Alamut, najmočnejša trdnjava izmed petdeseterice v rudbarskem okrožju. (Bartol 1984: 42.)

Čeprav se *Assassin's Creed* dogaja skoraj 2000 kilometrov zahodneje, je upodobitev utrjenega gradu v igri, Masyaf Castle, delno povzeta po opisu iz *Alamuta*, saj če primerjamo digitalno rekonstrukcijo gradu s fotografijami realnega gradu, opazimo manj podobnosti kot med Bartolovim opisom in digitalno rekonstrukcijo v *AC*. Nazadnje je že samo snidenje igralca z mogočno utrdbo podobno občutkom, ki jih doživlja Tahir. Grad Masyaf kot igralec prvič opazimo po spodleteli misiji kraje bibličnega predmeta. Znajdemo se v manjšem mestecu pod vznožjem gradu, za katerega igralec prav tako kot vnuk Tahirja ugotovi, da gre za pravo manjšo naselbino, ki se proti ozadju postopoma dviga. Prav tako kot vnuk Tahirja ugotavlja, da je trdnjava Alamut pogreznjena med dvoje strmih, nepristopnih pobočij, podobno spozna igralec, ko poskuša preplezati dana območja. Čeprav igra *Assassin's Creed* omogoča plezanje po praktično vsakem pobočju, saj lahko splezamo na bolj ali manj vsako stavbo v igri, ne glede na njeno velikost, območja ob gradu za igralca ostajajo preveč strma.

Tudi notranjost obeh stavb je primerljiva. Prav tako kot v Alamutu opisuje Bartol, najdemo v digitalni rekonstrukciji gradu Masyaf različne učilnice, spalnice, knjižnico, postelje za učence idr.

Kraji v *Alamutu* in *Assassin's Creedu* geografsko ležijo tisoče kilometrov narazen, kljub temu pa jih v portretiranju družijo nekaj skupnega. Menim, da je to delna posledica dejstva, da so avtorji *AC* prebirali *Alamuta*, delno pa tudi posledica orientalskega pogleda na svet, saj v resnici za mnogo na Zahodu živečih posameznikov 2000 kilometrov Bližnjega vzhoda ne pomeni posebne razlike, ki bi jo bilo vredno upoštevati pri gradnji zgodbenega prostora. Tako v *Alamutu* kot v *AC* se znajdemo v vojnem času, zaradi česar okolico in prostrano deželo odločno zaznamujejo vojske in trume vojakov, ki se gibljejo po ozemlju.

7 Sklep

Namen prispevka je bilo z natančnim »branjem« *igre Assassin's Creed* ponuditi novo možnost branja Bartolovega *Alamuta*, srednješolskim učiteljem pa ponuditi zanimivo snov za motiviranje dijakov. Ugotovili smo sicer, da se igra in roman stikata na manj mestih, kot bi razvijalci igre morda priznali, vseeno pa smo našli veliko povezav, ki ob dejstvu, da je *Assassin's Creed* delno interaktiven in digitalno otipljiv tekst, *Alamuta* oživijo v posebej predstavnih oblikah, ki doslej ni bila možna. Pariško podjetje je z *AC* postavilo digitalen spomenik določenim idejam slovenskega avtorja. Žal pa so izostale druge ideje, ki pa, kakor ugotavlja že Hladnik (2004), niso tiste, zaradi katerih bi množični Francoz ali Nemeč bral *Alamuta*. Torej, če še zadnjič postavimo temeljno vprašanje – kako intimno sta povezani izkušnji branja *Alamuta* in igranja *AC: Assassin's Creed* predstavlja površinsko interpretacijo delov *Alamuta*, podobno branjem, ki so jih povzemala množična občila po terorističnih napadih 11. septembra 2001. V ospredju so asasini in njihova abstraktna povezava s sodobnim terorizmom. Vseeno pa lahko *Assassin's Creed* bralcu *Alamuta* ponudi vizualno reprezentacijo tega, kar je prej zgolj bral, saj filmske upodobitve (še) ni, kar ga dela dobrodošlega tudi v šolskih prostorih.

VIRI IN LITERATURA

- BARTOL, Vladimir, 1930a: Ljubezen Sergeja Mihajloviča. *Modra ptica* 1/12. 323–330.
 BARTOL, Vladimir, 1930b: Nesrečni ljubimec. *Modra ptica* 1/5. 102–106.
 BARTOL, Vladimir, 1938: Namesto uvoda k Alamutu. *Modra ptica* 9/1. 289–292.
 BARTOL, Vladimir, 1984: *Alamut*. Maribor: Obzorja.
 HLADNIK, Miran, 2004: *Alamut in slovenski literarni ponos*. <http://lit.ijs.si/alamut_radio.html>
 MICHAUD, Joseph-François, 1852: *Histoire des croisades*. Francija: Furne Jouvet et C.
 NIETZSCHE, Friedrich, 2006: *Thus Spoke Zarathustra: A Book for All and None*. Cambridge: Cambridge University Press.

PERENIČ, Urška, 2010: *Empirično-sistemsko raziskovanje literature*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

POLO, Marco, 1954: *Potovanja Marka Pola*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Ubisoft, 2007: *Assassin's Creed*.

Karin Požin

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
karin.pozin@um.si

Kratek pregled tiskanih hagiografij na slovenskem Štajerskem v 19. stoletju

V prispevku¹ je podan kratak pregled tiskanih hagiografij na slovenskem Štajerskem v 19. stoletju. V osnovnih potezah orisane značilnosti so pokazale, da so te nastajale s slovenjenjem tujih, zlasti priljubljenih nemških del, pri večini pa ni šlo zgolj za posredovanje besedila predloge, marveč so pisci s svobodnim variiranjem, povzemanjem in krajšanjem besedil dosegali določeno stopnjo poustvarjalnosti. Ne glede na predlagano tipološko razvrstitev – samostojno izdane hagiografije, svetniški življenjepisi kot del hagiografskih zbirk in hagiografski prozni sestavki kot del molitvenikov ali nabožnih priročnikov – vse družijo jasno izražena versko-vzgojna funkcija in pripadnost hagiografskim vrednotam.

1 Uvod

Sodobnejši literarnovedni pristopi so vse bolj vključujoči do obrobni polliterarnih zvrsti, kakršna je hagiografija, *vitae sanctorum* ali žitje svetnikov. Pojem, ki je v rabi šele od 19. stoletja dalje (Movrin 2016: 84), združuje zvrstno različna besedila, ki podajajo življenjepise svetnic in svetnikov, skušanih v svojih življenjskih stvarnostih in prikazanih kot posnemanja vrednih nosilcev (krščanskih) vrednot. Njihova funkcija ni samo pripovedna, pač pa v sebi združuje prvine verskega, didaktičnega, vzgojno-poučnega in zgodovinskega. Da so bile hagiografije tudi na Slovenskem vseskozi del slovstva, potrjujejo številne razdrobljene omembe proznih, verzificiranih in dramskih hagiografskih besedil (Ogrin 2011: 66–67), zlasti v starejših pregledih slovenskega slovstva, ko v literarnovednem vrednotenju še ni bila postavljena ostra ločnica med tistim, »kar je versko, vzgojno, namembnostno«, in tistim, kar je umetniško oz. ima prevladujočo estetsko besedilno funkcijo (Orožen 2011: 16).

Namen pričujočega prispevka je na osnovi obstoječe literature podati kratak in vsebinsko zamejen pregled slovenskih tiskanih hagiografij, razširjenih v štajerskem slovstvenem prostoru 19. stoletja. V tem obdobju se je namreč tisk hagiografij znatno povečal in prav življenja svetnikov so postajala čedalje bolj priljubljena branje, o čemer pričajo visoke naklade in številni ponatisi (Smolik 1997: 499–502). Predstavljena bodo tista dela, ki v pripovedni obliki podajajo svetniške življenjepise in so jih napisali, priredili

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine* (P6-0156), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

ali prevedli na slovenskem Štajerskem rojeni oz. na tem območju dlje časa delujoči pisci. Ker pa pri obravnavi hagiografij formalni literanozgodovinski kriteriji ne zado-
stujejo, so bila pri izboru gradiva upoštevana še štiri določila Marca Van Uytfangha
(1993, 2011). Prvič, osrednja oseba v besedilu ima odnos z Bogom ali božanskim.
Drugič, besedila so stilizirana, stilizacija pa poteka skozi interpretativno prizmo av-
torja. Tretjič, funkcija je bolj »performativna« kot »informativna«, blizu je idealiza-
ciji, vzgajanju, zato so svetnikova zgledna dejanja prikazana kot ideal, ki ga je treba
posnemati. Četrtrič, vključene so teme in arhetipi, ki razkrivajo vrline in čudeže (prim.
Van Uytfanghe 1993: 149–151, 2011: 37–43). Tovrstna izhodišča ponujajo zaobje-
tje povezav med hagiografskim, biografskim in zgodovinskim diskurzom, ne da bi se
medsebojno izključevale.

2 Kratek pregled tiskanih hagiografij na slovenskem Štajerskem v 19. stoletju

Štajerska je bila v 19. stoletju med deželami, kjer je živel velik delež slovenskih pre-
bivalcev, razdeljena tako politično, cerkveno-upravno kot tudi jezikovno. Težak naro-
dnosti položaj je močno vplival na razvoj tukajšnjega jezikovno-duhovnega ustroja,
podvrženega pobudam iz nemškega, hrvaško-kajkavskega in kranjskega območja (Slo-
dnjak 1955: 6). Iz težnje po širši prosvetni izobrazbi slovenskega življa, ki je strnjeno
naseljeval le podeželje, saj so bila štajerska mestna središča večinoma nemška (Rajh
1984: 48), so pisci, to so bili vse do štiridesetih let 19. stoletja zlasti duhovniki (Smolik
1991: 327–330), svoje aktivnosti usmerjali v izdajo poučno-gospodarskih, šolskih in
nabožnih del (Ilešič 1906: 1–2; Orožen 1973: 131). Posamezni literarni poskusi (npr.
Leopolda Volkmerja, Davorina Trstenjaka, Ferda Kočevarja idr.), so ostajali v senci
narodno-političnih in jezikovnih naporov, usmerjenih v slovenizacijo (meščanskega)
družbenega življenja (Rajh 2008: 81), kar se je v drugi polovici 19. stoletja uresniče-
valo z ustanavljanjem društev, čitalnic, taborov in preko razvijajočega se slovenskega
časopisja (Jesenšek 2022: 9). Stalna narodnostna in kulturna stiska na tem ozemlju je
celotno 19. stoletje mrtvičila literarni razvoj, saj je »tirala literature v politiko in silila
politike, da so se ukvarjali z literaturo« (Slodnjak 1955: 10). Navkljub omejitvam, pa
so se v obravnavanem obdobju hagiografije uveljavile kot priljubljeno ljudsko berilo in
kot takšne soustvarjale štajersko slovstveno krajino.

Eno prvih tiskanih hagiografskih del na slovenskem Štajerskem je bilo natisnjeno v
Celju, na prelomu iz 18. v 19. stoletje, pri tiskarju Francu Jožefu Jenku, ki je poleg
nemških in latinskih izdajal tudi slovenska dela (Novak 1951: 104). France Kidrič
(1929–1938: 346) mednje uvršča hagiografijo anonimnega pisca *Shivlenje sv. Mar-
jete od Kortona* (1794). Ali je v Celju natisnjena različica enaka delu *Shivljenje svete
Marjete od Kortona!*, ki naj bi po navedbah Franca Simoniča (1903–1905: 606) izšla
okoli leta 1840, ni jasno, saj je delo brez navedbe avtorja in letnice izdaje. Marijan

Smolik (1990: 124–125, 130) meni, da bi celjska različica lahko bila izdana vzporedno z Jenkovo zbirko nemških priročnikov in nabožnih del za duhovnike *Kleine gewählte Bibliothek für Seelsorger* (1794–1796), čeprav je med slovenskimi tiskimi dokumentirana zgolj knjiga ruškega beneficiata Janeza Šimonca *To terpleine inu smert nashiga gospoda Jesusa Kristusa* (1794). V Celju je bila natisnjena tudi hagiografija *Shivljenje svetiga Maximiliana škofa inu martirka* (1815), pripisana leposlovnemu piscu in profesorju Janezu Antonu Zupančiču, ki je v tistem času služboval na tamkajšnji novoustanovljeni gimnaziji (Glazer 1929: 39). Hagiografijo o življenju sv. Maksimiljana je natisnil tiskar Jožef Bacho obenem z nemško brošuro *Leben des heiligen Bischofs und Martyrers Maximilian* (1815) (Janko 1999: 61). Kot pojasnjuje Zupančič (1815: 2), je obe deli osnoval z namenom obeležitve spomina obletnice smrti sv. Maksimiljana, ko so v celjsko minoritsko cerkev slovesno prenesli svetnikove relikvije (Zupančič 1815: 2). Slovenska različica je svobodno poslovenjena po nemški, ki je osnovana na piščevi predhodni revialni objavi *Sanct Maximilian. Eine Legende Vom Professor Suppantshitsch in Cilli* (1813),² v *Der Aufmerksame*, literarno-poučni prilogi *Grätzer Zeitung* (Glazer 1929: 190–191). Po obsegu je krajša od nemške, saj vključuje samo svetnikov življenjepisa, brez posvetila lavantinskemu knezoškofu Leopoldu Maksimilijanu, grofu Firmianu, in zgodovinskih pasusov o usodi Celja od rimske dobe dalje ter razmišljanj o minljivosti zemljskega. V Bachovi celjski tiskarni je bilo v tem času izdano še eno hagiografsko delo – *Ena lepa lubezniva inu brania vredna historia od te po nadoužnu ven izgnane svete grafnie Genofefe is tega mejsta Pfalz* (1818). Gre za drugi slovenski natis prevoda *Eine schöne anmuthige und lesens-würdige Historia von der unschuldig bedrangten Pfalz-Gräfin Genovefa* (1687), priljubljenega nemškega pisca Martina Cochemaa, ki je prvič anonimno izšel leta 1800 v Kranju. Prevajalca tako kranjske kot celjske različice nista znana, zagotovo pa ne gre za istega pisca, kar nakazujejo številne jezikovne razlike (Žigon 2020: 412). Fikcionalizirana legendarna pripoved o življenju sv. Genofeve je literarno porojena iz kombinacije različnih tradicij in sledi shemi, podobni tisti v nemških viteških romanih (Hladnik 1981: 281–282; Žigon 2020: 400). Ohranjene hagiografske značilnosti se zrcalijo v tipizirani podobi naslovne svetnice in drugih likov kot nosilcev kreposti in ponižnosti ter poudarjeni npravstveno-poučni plati zgodbe. Dodani sta kratko premišljevanje o Jezusovem razodetju trem ženam in molitev *Sdihvanje k Jesusu*.

Nekaj let kasneje je vzhodnoštajerski nabožni pisec Anton Krempl v času svojega službovanja pri sv. Lovrencu v Juršincih, spisal in dal v Gradcu natisniti *Branje od tih v kmetičke kalendre postavljenih in nekaterih drugih Svetnikov* (1833). Po mnenju Jožefa Benkoviča (1895: 187) je Krempl s to hagiografsko zbirko nadaljeval pratikarsko tradicijo in skušal izpopolniti to, kar bi »prav za prav [predhodne] pratike same morale

2 Fran Ilešič (1912: 105–107) meni, da je prispevek pomembno vplival na nastanek domovinske žaloigre *Maximilian* (1818) Ignacija Kollmanna, ki je bil v tistem času urednik *Grätzer Zeitung*.

zvršiti, ako bi hotele bolje dosegati svoj smoter«. Vanjo je vključenih 257 krajših svetniških življenjepisnih proznih sestavkov, prirejenih po zbirki *Leben der Heiligen Gottes auf alle Tage des Jahres zur Erweckung und Stärkung des christlichen Sinnes und Wandels* (1820), nemškega duhovnika in filozofa Simona Buchfelnerja (Glazer 2013; Bošnjak 2021: 121). Razvrščene so po mesecih in dnevih, z dodanim abecednim kazalom, ki zajema imena vključenih svetnikov in svetnic ter podatkom, na kateri dan v letu posamezni svetnik goduje. Prozni sestavki zaradi svoje kračine mestoma funkcionirajo kot eksempli, saj je opis življenjskih okoliščin podrejen prikazu svetnikovih kreposti, ki so v nekaterih primerih še dodatno poudarjene z naukom, s katerim je bralec bil spodbujen k prenosu posredovanih krščanskih vrednot v vsakdanje življenje.

Med štajerskimi pisci pripada osrednja vloga škofu Antonu Martinu Slomšku, ki je izdal več del s hagiografsko vsebino. Mednje sodi nabožni priročnik *Kershansko devišstvo* (1834), ki je bil do konca 19. stoletja ponatisnjen kar osemkrat. Spisal ga je z »mladimi duhovni v celovški duhovščini«, ki so obiskovali njegove slovenske ure, namenjen pa je bil predvsem dekletom, ki izstopajo iz šole, »da bi jim bil nekak kažipot in spremljevalec v življenje« (Kovačič 1935: 12). Poleg poglavij o žlahtnosti deviškega stanu, dveh molitev, priprošenj Devici Mariji in treh pesmi, je v priročnik vključenih 52 življenjepisov svetniških žena, devic in mučenk, torej po en hagiografski prozni sestavek za vsak teden v letu. Vključene svetnice so postavljene ženski mladini za vzgled z vidika določene kreposti, zato so natančnejše okoliščine iz njihovega življenja opuščene (Orožen 2011: 21), v ospredju pa je versko-vzgojna funkcija, ki izkazuje pridigarstvo-moralizirajoči nazor avtorja. Vsak življenjepis sklepajo poučni verzi, ki so verjetno spodbudili pesnika Franceta Prešerna k znani bodici: »Je stara para zlodej, devištva preveč vzel, je njega mlajši Zlomšek prodajat ga začel!« (Smolik 1997: 503–504). Tri leta kasneje je bil izdan podoben priročnik za fante, naslovljen *Shivlenja srezhen pot* (1837), ki vključuje prozne sestavke »dva ino petdeset boshjih svetnikov, mladenzhov posebnih prijatelov ino nebeshkih tovarshov«. Priročnik se je prodajal slabše kot *Devišstvo* in je zato v 19. stoletju doživel »samo« pet ponatisov (Kovačič 1935: 13). Svetniški življenjepisi so po obsegu daljši, dodane so jim zgodovinsko-geografske opombe, z namenom širjenja deškega védenja, namesto verzov pa je na koncu dodana svetopisemska misel, ki ji sledi še pregovor svetnika.

Hagiografijo *Kratko popisovanje shivlenja svetiga Alfonsa Marije od Liguori* (1840) je napisal in v Gradcu izdal Ivan Krstnik Ojevic, redemptorist, ki je deloval v »kloshtri sbiralsha nar svetejshiga Odreshenika v slovenski fari v Marburgi« (Glazer 1923: 106). Daljšemu svetniškemu življenjepisju, ki upoveduje življenjsko pot ustanovitelja redovne družbe redemptoristov sv. Alfonza Marije Liguorskega, sledijo litanije in Slomšku pripisana *Pesem od svetiga Alfonsa* (Glazer 1939: 205–206). Življenjepis je napisan v izrazito retorskem pripovednem slogu, resničnost zapisanega pa pisec potrjuje z vpeljavo svetopisemskih in drugih citatnih mest. V istem času je na Štajerskem deloval tudi

Andrej Gutman, ki je, da bi si pomnožil dohodke, za graškega založnika Josefa Sirollu v slovenski jezik prevajal nemške molitvenike, zlasti priljubljenega avstrijskega pisca Aloisa Schlöra (Kidrič 2013). Eden izmed njih je *Molitvanje sa šest porednih nedel na zhast svetemi Alojsi od Gonsaga* (1841), poslovenjen po Schlörovem molitveniku *Andacht auf sechs Sonntage zur Ehre des heiligen Aloysius von Gonzaga* (1840).³ Predgovoru, v katerem je pojasnjen pomen češčenja sv. Alojzija, sledi življenjepisni del *Popisanje shivljenja svetega Alojsa od Gonsaga Jesuitara*, napisan po predhodno predstavljenemu vzorcu, in molitveni del, ki vključuje molitve ob različnih delih dneva, litanije in *Pesem od svetega Alojsa*.

V sredini 19. stoletja se je na Slovenskem začelo razvijati t. i. šmarnično slovstvo, ki izhaja iz majniške pobožnosti (Bohinjec 1897: 25–26; Klančnik 2002: 130). Za njegovo razširitev je zaslužen štajerski literat Davorin Trstenjak, ki je iz nemških in francoskih virov poslovenil knjigo *Mesec Marije* (1842). Delo sestavlja trideset dnevniških premišljevanj o Marijinem življenju, svetniški zgledi s kratkimi poučnimi nauki, litanije, Marijine pesmi in opis Marijinih božjih poti. Za življenja posameznih svetnikov in svetnic je značilno, da niso opisana v celoti, temveč so osredinjena na tiste dogodke, ki odsevajo Marijino božje delovanje.

Iz Slomškovega celovškega kroga je izšel nabožni pisec Jožef Zabukovšek, ki je v Mariboru izdal molitveno knjigo *Poboshnost svetiga Joshefa* (1846), v času, ko se je pod papežem Pijem IX. ponovno razmahnilo češčenje tega svetnika. Poleg opisa pobožnosti v čast sv. Jožefu, raznih molitev z ozirom na vsakdanje potrebe in premišljevanj, je vključen tudi življenjepis sv. Jožefa, za katerega je značilen tipiziran prikaz svetnikovega življenja od rojstva do smrti.

Nabolj prepoznavno »štajersko« hagiografsko zbirko, *Djanje Svetnikov Božjih in razlaganje prestavnih praznikov ali svetkov* (1853–1854), je napisal Anton Martin Slomšek skupaj z »družniki sv. Mohorja«. Vanjo je vključenih 581 življenjepisov svetnikov in svetnic, katerih izbor je prilagojen domači verski tradiciji (Smolik 1997: 503–504). Za predlogo je služila priljubljena nemška zbirka *Leben und Sterben der Heiligen Gottes* (1746), jezuita Matthäusa Vogla (Miklavčič 1967: 69–70), v njej pa se že »uspešno poraja normativno poenoteni, skupni, novoslovenski knjižni jezik« (Orožen 2011: 21). Svetniškimi življenjepisom, katerih dolžina je odvisna od pomembnosti posameznega svetnika ali svetnice, sta dodana *Nauk in posnema*, ki prinašata praktično katehezo, izoblikovano ob svetnikovih krepostih, ter molitev za ohranitev, zaščito ali pridobitev

3 Pri Sirollu v Gradcu je izšlo do leta 1865 pet ponatisov. Prevodi iz let 1849, 1854 in 1865 so pripisani koroškemu duhovniku Placidu Javorniku (Lukman 2013), Schlöra pa so prevajali tudi v Ljubljani. Duhovnik Valentin Lah je to isto Schlörovo delo poslovenil pod naslovom *S. Alojzij, ali šestnedelna pobožnost v čast sv. Alojzija* (1854) in mu dodal še življenjepis sv. Stanislava Kostke. Na Štajerskem so bile v 19. stoletju razširjene tako Gutmanova, Javornikova kot tudi Lahova različica.

kreposti (Orožen 2008: 186).⁴ Življenjepisni del sledi splošnemu hagiografskemu modelu, stvarno podani pripovedni zgledi pa so občasno ekspresivno zaznamovani, predvsem na mestih, kjer je pisec želel dodatno poudariti svetnikovo življenjsko usodo, njegovo neomajno duhovno držo in kreposti.

Med Slomškove sodelavce se prišteva tudi Jožef Rozman, ki je večino svojega življenja služboval na slovenskem Štajerskem. Poleg poučno-vzgojnih del in prispevkov za katoliški revijalni tisk je leta 1857 izdal *Cvetje keršansko-slovenske zemlje*, v katerem je za odraščajočo mladino priredil devet izbranih življenjepisov svetnikov in svetnic, povzetih iz almanaha *Drobtinice*. Vključene hagiografije s poudarjeno versko-vzgojno funkcijo, izhajajo iz Slomškovega narodno-krščanskega koncepta, ki je poudarjal pomen tistih svetnikov in svetnic, ki so imeli zasluge za krščansko kultivacijo slovenskega prostora (Požin 2023).

V drugi polovici 19. stoletja je narodna navdušenost oživila kult čaščenja sv. Cirila in Metoda, saj so potekale priprave na obletnico njunega prihoda na Moravsko in v Spodnjo Panonijo (Stanonik 2021: 28). V ta namen je leta 1862 *Zgodnja Danica* pozvala k objavljanju gradiva o solunskih bratih:

Vabimo in prosimo s tem pisanjem vse slovenske duhovnike, pa tudi druge gospode pisavce, katerim je mar slovstveno djanje, da naj bi blagovoljno kak spis v to spomnico poslali: zgodbe, povesti, prislovice, iskre, sploh reči, ki služijo v pojasnjenje in razumljenje in zadevajo verstvo in slovenstvo, življenje in djanje, v tem zaslužnih mož (Kerše in Trstenjak 1862: 269–270).

Ob tej priložnosti je izšlo nekaj del tudi na slovenskem Štajerskem. Mariborski kanonik in profesor Lovro Vogrin je pripravil posebno brošuro *Tisučletno obhajilo v čast sv. Cirilu in Metodu* (1863), ki obsega *Razglas tisučletnega obhajila sv. Cirila in Metoda, Zgodovino sv. Cirila in Metoda*, v kateri opiše njuni življenji, molitev, pesem v čast obeh svetnikov in povabilo katoliškim vernikom, da se pridružijo njuni bratovščini (Macun 1883: 126–127). Krajši življenjepis sv. Cirila in Metoda je osnovan jedrnato, več nadrobnosti iz njunih življenj pa je izpuščenih z namenom poudariti vlogo, ki sta jo solunska brata imela pri pokristjanjevanju slovanskih narodov. Istega leta je mariborski profesor klasičnega jezikoslovja Janez Majciger prevedel delo *Dějiny svatých apoštolu slovanských Cyrilla a Methoda* (1863) češkega publicista Jana Evangelista Bílýja (Stanonik 2021: 28–29). Slovenska različica dosledno sledi češki, izpuščeno je le poglavje s pesmimi. Življenje sv. Cirila in Metoda je razdeljeno v trinajst poglavij, v katerih je opisana njuna mladost in začetki apostolske dejavnosti ter osvetljena vloga, ki sta jo imela za slovanski slovstveni prostor.

⁴ Matjaž Kmecl (1975: 18) ugotavlja, da je tovrstna struktura sorodna tisti v hagiografski zbirki *Življenje svetnikov in Prestavni godovi* (1828–1829) Franca Veritija.

Pregled tiskanih hagiografij na slovenskem Štajerskem zaključujem z lavantinskim knezoškofom Mihaelom Napotnikom, ki je ob izteku 19. stoletja napisal dve hagiografski deli. *Svetega Viktorina, škofa ptujskega, cerkvenega pisatelja in mučenca* (1888) je izdal v času, ko je bil študijski ravnatelj Avgušteineja na Dunaju, in ga vsebinsko razdelil na dva dela. Prvi, naslovljen *Raznih pisateljev poročila o svetem Viktorinu*, je zasnovan kot zbir poznanih virov in literature o škofu sv. Viktorinu Ptujskem, ki jih pisec tudi kritično ovrednoti. Ti so podlaga drugemu delu, ki prinaša dvajset poglavij dolg svetnikov življenjepis. Osvetljen je izvor sv. Viktorina, ki je kot škof deloval na Ptujju v času rimskega preganjanja kristjanov in bil tudi sam mučen. Ker se svetnika prišteva k prvim piscem, delujočim na slovenskem ozemlju, ga Napotnik predstavi tudi kot cerkvenega pisatelja. Še posebej se posveti poskusu vrednotenja Viktorinovih spisov in njegovemu odnosu do *Svetega pisma* (Požin 2018: 28). Svoje drugo hagiografsko delo *Sveti Pavel, apostol sveta in učitelj narodov* je izdal leta 1892 v Mariboru, pri pisanju pa se je zgledoval po delu *Paulus in seinen apostolischen Tugenden* (1881) avstrijskega nabožnega pisca Georga Patissa (Peklaj 1993: 100–101). Življenjepis je razdeljen na petindvajset poglavij, ki prikazujejo svetnika z različnih vidikov, predvsem pa kot posnemanja vreden zgled, saj je sv. Pavel ena izmed najpomembnejših osebnosti apostolske dobe (Požin 2018: 29). Obe deli izkazujeta težnje po biografski faktičnosti in historični objektivnosti, ki si ju Napotnik trudi doseči z opiranjem na filološko-historične metode in preverljive vire.

3 Sklepne ugotovitve

V pričujočem prispevku je zaradi prostorskih omejitev prikazana le delna podoba hagiografij, ki so bile razširjene v štajerskem slovstvenem prostoru 19. stoletja. Te so nastajale s slovenjenjem tujih, zlasti priljubljenih nemških del, pri večini pa ni šlo zgolj za posredovanje besedila predloge, marveč so pisci s svobodnim variiranjem, povzemanjem in krajšanjem besedil dosegali določeno stopnjo poustvarjalnosti. Medsebojna primerjava je pokazala, da vse vključene hagiografije družijo jasno izražena spoznavno-moralna in versko-vzgojna funkcija ter pripadnost univerzalnim hagiografskim vrednotam. Tipološko jih je mogoče razdeliti v tri skupine. Prvo tvorijo samostojne hagiografije, ki upovedujejo življenje enega samega svetnika (npr. *Šivljenje svetiga Maximiliana škofa inu martirnika, Sveti Viktorin, škof Ptujski*), ki je prikazan statično in tipizirano, obdarjen z močno nravno in duhovno razsežnostjo. Življenjepisnemu delu so večkrat dodana poročila o čudežnih dejanjih ali opisi o prenosu relikvij in epilog z naukom ali molitvijo. Proti izteku 19. stoletja se pripovedni segmenti umikajo biografski faktičnosti in historični objektivnosti. Drugo skupino tvorijo svetniški življenjepisni prozni sestavki v hagiografskih zbirkah, ki so bile v 19. stoletju med bralci še posebej priljubljene (npr. *Kremplova Branja od tih v kmetičke kalendre postavljenih ino nekaterih drugih svetnikov*, Slomškovo *Djanje Svetnikov Božjih in razlaganje prestavnih*

praznikov ali svetkov). Svetniška življenja za različne dneve v letu so opisana bolj ali manj natančno, dodana pa sta jim nauk, ki na pridigarsko-moralizirajoč način predstavi iz življenja izluščene moralne vrline, in molitev k sveti osebi za ohranitev, zaščito ali pridobitev kreposti. Tretjo skupino tvorijo tisti hagiografski prozni sestavki, ki so del molitvenikov ali nabožnih priročnikov (npr. Slomškova *Kershansko devishtvo* in *Shivljenja srezhen pot*, Trstenjakov *Mesec Marije*). Značilno zanje je, da niso pripovedno razviti, pač pa so življenjepisni drobcji, ki so vključeni v versko-didaktično vezno besedilo, osredinjeni na nazoren prikaz udejanjanja krščanskih idealov in odprtosti svetih oseb za znamenja božje milosti. Kot takšne so hagiografije sooblikovale podobo štajerskega slovstva v 19. stoletju in imele pomembno vlogo pri utrjevanju tukajšnjega duhovnega ter kulturnega življenja.

VIRI IN LITERATURA

- ANONIMNO, 1818: *Ena lepa lubezniva inu brania vredna historia od te po nadoužnu ven izgnane svete grafine Genofefe*. Celje: Jožef Bacho.
- BENKOVIČ, Jožef, 1895: Slovenski koledarji in koledarniki. *Dom in svet* 8/1. 186–189.
- BOHINJEC, Peter, 1897: Pregled slovenske šmarnične književnosti. *Koledar Družbe sv. Mohorja za navadno leto 1897*. Celovec: Družba sv. Mohorja. 25–26.
- BOŠNJAK, Blanka, 2021: Krščanske hagiografske pripovedi Antona Krempla. Marko Jesenšek (ur.): *Deroči vrelec Antona Krempla*. (Zora 141). Maribor: Univerzitetna založba. 114–124.
- GLAZER, Janko, 1923: Kratko popisanje življenja sv. Alfonza Marije od Liguori. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 18/2. 106.
- GLAZER, Janko, 1929: K bibliografiji Zupančičevih spisov. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24/3–4. 190–198.
- GLAZER, Janko, 1939: Doslej neznana Slomškova pesem. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34/3–4. 205–206.
- GLAZER, Janko, 2013: Anton Krempel. *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi303945/>>.
- GUTMAN, Andrej, 1841: *Šest nedelj poboshnosti v zhast s. Alojsja Gonzaga. S. Alojsja shivljenje, premishljevanje njegoviga shivljenja, litanije in pesem. Molitev jutrejna, vezherna, pri s. Mashi, sa spoved in s. Obhajilo*. Gradec: Josef Sirolla.
- HLADNIK, Miran, 1981: Slovenski ženski roman v 19. stoletju. *Slavistična revija* 29/3. 259–296.
- ILEŠIČ, Fran, 1906: Početki štajersko-slovenske književnosti v 18. stoletju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 3/1. 1–33.
- ILEŠIČ, Fran, 1912: Slomškov učitelj Ivan Anton Zupančič. *Zbornik Slovenske matice* 14/1. 81–125.
- JANKO, Anton, 1999: Janez Anton Zupančič (1785–1833). Bedeutung und Grenzen seines literarischen Werkes. Antal Mádl, Peter Motzan (ur.): *Schriftsteller zwischen Sprachen und Kulturen*. München: Südostdeutsches Kulturwerk. 59–68.

- JESENŠEK, Marko, 2022: Malonedeljsko čitalništvo in slovenski jezik. Marko Jesenšek (ur.): *Čitalništvo in bralno društvo pri Mali Nedelji*. (Zora 146). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 7–48.
- KERŠE, Janez, TRSTENJAK, Davorin, 1862: Proglas. *Zgodnja Danica* 34/15. 269–270.
- KIDRIČ, France, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KIDRIČ, France, 2013: Andrej Gutman. *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <<http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi220536/#slovenski-biografski-leksikon>>.
- KLANČNIK, Slavica, 2002: *Davorin Trstenjak – Mesec Marije ali častenje presvete Device Marije skozi eden celi mesec – jezikovna analiza*. Diplomaska seminarska naloga. Maribor: Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta.
- KMECL, Matjaž 1975: *Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOVAČIČ, Franc, 1935: *Anton Martin Slomšek*. Maribor: Tiskarna sv. Cirila.
- KREMLP, Anton, 1833: *Branje od tih v kmetičke kalendre postavljenih ino nekaterih drugih svetnikov*. Gradec: Natisk in papir od Andreja Lajkama dedizhev.
- LUKMAN, Franc Ksaver, 2013: Placid Javornik. *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <<https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi251308/>>.
- MACUN, Ivan, 1883: *Književna zgodovina Slovenskega Štajerja*. Gradec: samozaložba.
- MAJCIGER, Janez, 1863: *Zgodovina svetih apostolov slovanskih Cirila in Metoda*. Maribor: samozaložba.
- MIKLAVČIČ, Maks, 1967: Leto svetnikov – zakaj in kako? *Cerkev v sedanjem svetu* 1/4–6. 69–70.
- MOVRIN, David, 2016: Evropska hagiografija med Bogom in narodom. Marijan Dović (ur.): *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana: Studia Litteraria. 79–91.
- NAPOTNIK, Mihael, 1888: *Sveti Viktorin, škof Ptujski, cerkveni pisatelj in mučenec*. Dunaj: samozaložba.
- NAPOTNIK, Mihael, 1892: *Sveti Pavel, apostol sveta in učitelj narodov*. Maribor: samozaložba.
- NOVAK, Vlado, 1951: Delež celjskega okoliša v razvoju slovenskega slovstva. *Celjski zbornik* 1/1. 97–122.
- OGRIN, Matija, 2011. Dober Legent teh Suetnikov. Koroški rokopis iz 18. stoletja. *Primerjalna književnost* 34/4. 65–78.
- OJEVIC, Ivan Kristjan, 1840: *Kratko popisovanje shivlenja svetiga Alfonsa Marije od Liguori, nekdanjiga škofa svete Agate Gotov in duhovniga Ozheta sbiralfha nar fvetejfhiga Odrefhenika*. Gradec: Tanzer Karoli.
- OROŽEN, Martina, 1973: Jezikovno knjižno izročilo prekmurskih in štajerskih pisateljev. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 44/1. 127–138.
- OROŽEN, Martina, 2008: Podoba svetega Martina v »životopisih« svetnikov in v leposlovju 19. stoletja. Jasmina Arambašić (ur.): *Sveti Martin Tourski kot simbol evropske kulture*. Celovec: Mohorjeva Celovec. 183–193.
- OROŽEN, Martina, 2011: Anton Martin Slomšek, Djanje svetnikov božjih – vzgoja duha, kultura srca in govora v novoslovenskem knjižnem jeziku sredi 19. stoletja. *Slavia Centralis* 4/1. 14–47.

- POŽIN, Karin, 2018: *Slovenske pridige knezoškofa Mihaela Napotnika*. Magistrsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta.
- POŽIN, Karin, 2023 (v tisku): Hagiografske pripovedi v katoliškem almanahu Drobtinice. Blanka Bošnjak (ur.): *Hagiografija v luči sodobnih raziskav*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
- PEKLAJ, Marijan, 1993: Napotnik in Sveto pismo. Edo Škulj (ur.): *Napotnikov simpozij v Rimu*. Celje: Mohorjeva družba. 97–104.
- RAJH, Bernard, 1984: Severovzhodna Slovenija pri oblikovanju knjižnega jezika do konca prve polovice 19. stoletja. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55/1. 38–49.
- RAJH, Bernard, 2008: Pogledi na slovensko 19. stoletje. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 79/1–2. 71–82.
- ROZMAN, Jožef, 1957: *Cvetje keršansko-slovenske zemlje. Pridnim mladenčem in dekličem v darilo nabral in v venec povil Jožef Rozman, korar stolne labudske cerkve in vodja škofjinega semenišča pri sv. Andreji*. Celovec: Janez Leon.
- SIMONIČ, Franc, 1903–1905: *Slovenska bibliografija I. del: Knjige (1550–1900)*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- SLODNJAK, Anton, 1955: Delež Štajerske v slovenski književnosti. Anton Slodnjak (ur.): *Pogovori o jeziku in slovstvu*. Maribor: Obzorja. 5–13.
- SLOMŠEK, Anton Martin, 1834: *Kershansko devishtvo. Potrebni nauki ino isgledi sa shensko mladost*. Celovec: Janez Leon.
- SLOMŠEK, Anton Martin, 1837: *Shivljenja srezhen pot. Potrebni nauki, isgledi ino molitvize sa Mladenzhe*. Celovec: Janez Leon.
- SLOMŠEK, Anton Martin, 1853–1854: *Djanje Svetnikov Božjih in razlaganje prestavnih praznikov ali svetkov*. Gradec: Joseph Andreas Kienreich.
- SMOLIK, Marijan, 1990: Dvestoletnica celjskega tiskarja Jenka. *Celjski zbornik* 25/1. 121–132.
- SMOLIK, Marijan, 1991: Kulturna dejavnost slovenskih katoličanov v dobi dozorevanja slovenskega naroda. Metod Benedik (ur.): *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba. 327–333.
- SMOLIK, Marijan, 1997: Pregled slovenskega hagiografskega slovstva. Jože Pogačnik (ur.): *Zbornik ob sedemdesetletnici Franceta Bernika*. Ljubljana: ZRC SAZU. 497–514.
- STANONIK, Marija, 2021: *Sveta Ciril in Metod v slovenski književnosti in narodovem spominu*. Ljubljana: Družina.
- ŠAFARIK, Paul Joseph, 1864: *Geschichte der Sudslawischen Literatur. I. Slowenisches und Glagolitisches Schrifthum*. Praga: Verlag von Friedrich Tempsky.
- TRSTENJAK, Davorin, 1842: *Mesec Marije ali častenje presvete device Marije skoz eden celi mesec s vsakdanjimi premišlevanji, molitvami in izgledi iz življenja svetnikov, ter z molitvami v jutro, večer, pri sv. maši, za spoved ino sv. obhajilo, kak tudi s kratkim opisom naj imenitnejših Marijinih svetstev, katere slovenski romarji obiskavajo*. Gradec: Josef Sirolla.
- VAN UYTFANGHE, Marc, 1993: L'hagiographie: un »genre« chrétien ou antique tardif? *Analecta Bollandiana* 111/1. 135–188.
- VAN UYTFANGHE, Marc, 2011: L'origines et les ingrédients du discours hagiographique. *Sacris erudiri* 50/1. 35–70.
- VOGRIN, Lovro, 1863: *Tisučletno obhajilo v čast sv. Cirilu in Metodu*. Maribor: E. Janšič.

- ZABUKOVŠEK, Jožef, 1846: *Poboshnost svetiga Joshefa : molitne bukve v zhast svetimu Joshefu, sheninu Marije Devize, redniku ino varhu Jesusa, boshjiga Sina, ino poglavitnemu patronu Shtajerske, Krajnske, Koroshke, ino vezh drugih desh, s popisovanjem ino pesnemanjem njegoviga presvetiga shivlenja ino njegove srezhne smerti*. Maribor: Friderik Leyrer.
- ZUPANČIČ, Janez Anton, 1815: *Religiose Feyer in Cilli. Der Aufmerksame* 1815/50. 2–3.
- ZUPANČIČ, Janez Anton, 1815: *Shivlenje svetiga Maximiliana shkofa inu martirnka*. Celje: Jožef Bacho.
- ŽIGON, Tanja, 2020: Traduzioni di libri »per il popolo« in sloveno: la leggenda di santa Genoveffa e il suo primo traduttore. *Acta Histriae* 28/3. 397–416.

Ana Perović

OŠ bratov Polančičev Maribor

ana.peroviceva@gmail.com

Meščanska oblačila v kontekstu družbenih sprememb na primeru Mencingerjeve *Moje hoje na Triglav*

Prispevek¹ obravnava ubeseditve in funkcije meščanskih oblačil in oblačilnih videzov v potopisnem romanu Janeza Mencingerja (1838–1912) Moja hoja na Triglav (1897). Oblačila in oblačilni videzi imajo v obravnavanem romanu opisno, označevalno in identitetno (osebno, nacionalno, spolno) funkcijo, pri čemer še posebej izpostavljamo funkcijske premike, povezane z emancipacijo in novimi oblikami preživljanja prostega časa med slovenskim meščanstvom.

1 Uvod

Semantično polje oblačil in oblačilnih videzov je v slovenskem pripovedništvu druge polovice 19. stoletja kot del meščanskega toposa pomagalo izgrajevati različne meščanske identitete in opazno sooblikovalo prikaz meščanskega načina življenja. Potopisni roman² *Moja hoja na Triglav* Janeza Mencingerja je za obravnavo meščanskih oblačil in oblačilnih videzov zanimiv, saj meščanskega izobraženca v njem ne srečamo v trški, (malo)mestni sredini, salonu ali na čitalniški prireditvi, temveč na podeželju kot turista in pohodnika. Ker čas nastanka romana, tj. okoli leta 1897 (Vodnik 1977: 197), sovпада z obdobjem, ko so se pod vplivom novih oblik preživljanja prostega časa (pohodništvo, športne aktivnosti, turizem) in emancipacijske miselnosti spreminjala tudi oblačila, v njem zasledimo pojav udobnejših ženskih in moških oblačil. Moda in oblačilna kultura se v romanu zapisujeta kot odraz družbenih sprememb in znanilki odločnega razkola med modernizirano meščansko družbo in tradicionalnim podežljem. *Moja hoja na Triglav* je za obravnavo posebej relevantno delo, saj predstavlja v Mencingerjevem opusu vrh njegovega pisateljstva, v katerem se strnejo glavni poudarki njegove književne ustvarjalnosti – spomini na mladost v okolici Bohinja;

1 Prispevek je nastal v okviru doktorskega študija Slovenistične študije na Filozofski fakulteti UM pri red. prof. dr. Jožici Čeh Steger.

2 Obravnavano delo je v literarni zgodovini zvrstno različno označeno. Mencinger je svojemu delu v podnaslovu pripisal oznako »spomini«, kasneje pa uporabil besedno zvezo »podrta povest« (Mencinger 1963: 77). Mahnič (1957: 318) v delu prepozna preplet potopisa, povesti in eseja. Kos (1984: 9) zapiše, da je delo »poskus humorističnega romana«. Vodnik (1977: 198–206) opaža, da delo združuje avtobiografske, miselne in epske elemente ter povzame, da se Mencingerjev spis približuje teznim romanom. Slodnjak (1968: 259) in Pogačnik (1970: 180) v delu razbirata pripovedne, potopisne, memoarske in vzgojne motive. V prispevku bomo uporabili oznako potopisni roman, ki jo Mencingerjevemu delu pripiše Alojzija Zupan Sosič (2003: 269). Oznaka glede na navedene opredelitve povzema ključna spoznanja glede njegove zvrstnosti.

življenjske zgodbe, v katerih srečamo nevsakdanje posameznike; razmišljanja o vzgoji, omiki in nazadnjaštvu ter poglobljena tolmačenja sodobne in tradicionalne slovenske miselnosti, navad in običajev (Vodnik 1977: 206, Kocijan 1984/85: 112), v prepletu česar lahko zaznavamo bogate opise oblačilne kulture.

2 Preučevanje meščanskih oblačil in mode v pripovedni prozi

Sistem oblačil oz. mode pomaga ustvarjati družbeno resničnost, s pomočjo katere se razvijajo konotacije, ki prehajajo v splošno, nujno, celo zapovedano, kar podpira domnevo, da imajo lahko oblačila pomembno vlogo v književnosti.

Meščanska oblačila, oblačilne videze in modo v izbranem romanu raziskujemo ob upoštevanju teoretskih izhodišč semiotike in kulturne semiotike Rolanda Barthesa (1990), Umberta Eca (1979) in Jurija Mihajloviča Lotmana (2004). Književno besedilo je znakovni sistem, ki ga v sočasnosti dojemamo kot svojevrsten, umetno ustvarjen trenutek med preteklostjo in prihodnostjo (Lotman 2004: 25). V književnosti se oblačila kot znaki in deli znakovnega sistema meščanskega sveta zapisujejo kot predmeti, ki kulturno-zgodovinski trenutek plastično zrcalijo in bralcu posredujejo kulturno motivirane pomene. Eco (1979: 84–86) to imenuje semantična vsebnost znaka, ki je lahko konotativna ali denotativna. Pri analizi gre torej za interpretativno razbiranje ubeseditev oblačil in mode v izbranem diskurzu, brez katerega po Barthesu (1990: x–xi) moda sploh ne obstaja, saj se pomeni ubesedujejo glede na besedilno okolico.

V skladu s tem pri analizi izbrano književno besedilo obravnavamo kot odprti diskurz (Johansen 2002) oziroma interdiskurz (Link in Link - Heer 1990), pri čemer se funkcije meščanskih oblačil razbirajo iz (med)besedilnega sveta, ki ga določajo moralni, družbeni, kulturni in zgodovinski konteksti, literarnoestetske, slogovne smernice, diskurz mode, tradicija oblačilne kulture in ne nazadnje pisateljevi pogledi na modne smernice in oblačilno kulturo, ki so v precejšnji meri pogojeni z njenim oziroma njegovim socialnim ozadjem.

3 Moda in meščanstvo v kontekstu družbenih sprememb druge polovice 19. stoletja

Oblikovanje slovenskega meščanstva je pomembno zaznamovalo književnost realizma. Pisateljice in pisatelji, ki so se oblikovali v duhu na novo nastajajočega meščanskega načina življenja, in bralke in bralci, ki so v skladu s spremenjenimi duhovnimi, kulturnimi in moralnimi pogledi na družbo posegali po vsebinah, ki so nastajale v duhovni perspektivi meščanskega toposa, so usmerjali vključevanje meščanskih tem, motivov in književnih oseb v repertoar slovenskega slovstva.

Meščanski način preživljanja prostega časa ni vključeval samo druženja na promenadah, obiskovanja gledališča, plesov, restavracij in domačih zabav (Makarovič 1995: 244–249). Politično, kulturno in družabno življenje se je v mestih odvijalo tudi v družtvih, pri čemer izpostavljamo porast športnih društev – posebej priljubljeno je bilo planinarjenje (Vodopivec 2010: 120–121). Moda kot znak gospostva je bila nepogrešljiv pojav meščanskega življenjskega sloga, spremljevalka družabnih dogodkov in kot taka pomemben del razkazovalne potrošnje (Veblen 1989: 227–240).

V drugi polovici 19. stoletja pride v meščanski oblačilni kulturi v povezavi z industrializacijo družbe do večjih sprememb – izum šivalnega stroja omogoči šivanje cenejših oblačil za širok krog ljudi (Gombač 2011: 20–29; Harvey 2008: 23–65). Spremembe v oblačilni kulturi so bile tudi posledica aktivnejšega preživljanja prostega časa, emancipacije in hitrejšega življenjskega sloga, rezultat katerega so bila udobnejša in funkcionalna oblačila, zato se v ženski in moški modi v drugi polovici 19. stoletja pojavi veliko športnih različic oblačilnih kosov (Laver 1986: 202–205). Posebna moda se je razvijala tudi zaradi porasta turizma – izletništva, daljših potovanj.³ Nove oblike preživljanja prostega časa, razmah aktivnega življenjskega sloga v smislu udejstvovanja v športnih aktivnostih in aktivnejša vključenost žensk v javno življenje so družbeni pojavi, ki jih tematizira tudi *Moja hoja na Triglav*.

4 Janez Mencinger v razmerju do meščanstva

Kmecl (1977: 208) je Mencingerja označil kot meščanskega ideologa med slovenskimi književniki 19. stoletja. Kot osebnost je namreč resnično zorel v duhu na novo porajajočega se slovenskega meščanstva, njegovo pripovedništvo se je oblikovalo v luči napredka in novih možnosti za vzpon v meščanski sloj. Gonilo tega vzpona je bila izobrazba, snov njegove književnosti pa v službi prizadevanja, da med ljudstvom iztrebi nazadnjaštvo (Vodnik 1977: 185–193).

Mencingerjev vzpon iz kmečkega v meščanski sloj je bil najverjetneje načrtan že v ljubljanskih gimnazijskih letih. Na njegovo ambicioznost in večkrat poudarjeno tendenco po omiki ni kazalo samo odlično spričevalo, temveč tudi pričevanja o njegovem oblačilnem videzu. Baš (1987: 221–222) nam o Mencingerjevem oblačenju v gimnazijskih letih razkrije, da se je ponašal s prav visoko ravniyo v oblačenju, kar za kmečke gimnazijce v obravnavanem času ni bil pogost pojav. Sklepamo, da se je dobro zavedel, kakšno vlogo ima moda poleg izobraženskega poklica v meščanski sredini. Želja »kaj večiga poskusiti in postati« ga je vodila na Dunaj, nato pa v Gradec, kjer je doktoriral. Odprl je svojo odvetniško pisarno v Kranju, kjer je bil tudi predsednik čitalnice. Na ženino pobudo se je z družino nato preselil v Krško, kjer pa se je počutil utesnjen in ujet v malomeščanstvo (Ilich 2002: 530–536).

3 Za izlet so se ljudje navadno oblekli v t. i. turistovsko obleko, del katere so bili močnejši čevlji in funkcionalna oblačila, ki so nudila zaščito (Ovsec 1979: 115).

Čeprav je bilo slovensko pripovedništvo v drugi polovici 19. stoletja trdno zasidrano v kmečkem standardu, je hkrati obstajala povsem drugačna ocena bralca, kot jo je podal Fran Levstik v svojem literarnem programu, vključenem v potopis *Popotovanje iz Litije do Čateža* (1858). Novi bralec, kakršnega si je zamislil tudi Mencinger, je bil meščanski izobraženec (Kmecl 1975: 140–141). Mencinger je v kmetu sicer videl temelj slovenstva, vendar se je zavedel, da je inteligenca narodu ravno tako pomembna (Vodnik 1977: 190). V svojih pisateljskih začetkih je sledil okviru nabožnosti in poučnosti, kar ni obetalo odločnejših premikov v slovenski pripovedni prozi. V *Jerici* (1859) pa se je lotil sodobne tematike, ki je upovedovala spoznanja o kmetu in njegovem razmerju do (malo)meščanov (Kocijan 1984/85: 105–106). Mencingerjevo pripovedništvo se je vedno bolj prilagajalo meščanskemu bralec. Prihodnost tega so predstavljali kmečki sinovi, ki so razumeli, da šolanje prinaša veljavo in primerno premoženje. Takšna ideologija je bila skladna s potrebami zgodnjega kopičenja slovenskega narodnega kapitala in je usmerjala fabulativne postopke (Kmecl 1975: 84–95).

Mencinger v svojih delih sicer prikazuje pestro družbeno sestavo, kot je v tedanji slovenski družbi tudi obstajala – kmete,⁴ učitelje, zdravnike, odvetnike in mestne bogataše, pri čemer je kritičen do vseh slojev, tudi do kmetov. Pogosto kmete in meščane prikazuje skupaj, da bi pokazal razlike med slojema in se na nek način vendarle postavil na stran klenih, pokončnih kmetov, ki so bili do mestnih ljudi hladni in nezaupljivi.⁵

Mencinger je za kritično prikazovanje meščanske in malomeščanske gospode uporabljal sredstva ironije in satire, pri čemer je opazno uporabljal tudi oblačila. V noveli *Vetrogončič* (1860) kritično meri in smeši književne osebe »iz višje in male gospode; pa tudi dokaj mož v kožuhih in žen v pečah«. Povzpetic Vetrogončič metaforično izrazi menjavanje politične, narodnostne in jezikovne identitete, ko se sprašuje, ali je lahko Slovenec narodno zaveden tudi v nemški obleki. Z oblačili se slovenska gospoda zgolj izdaja za omikane meščane, ki sedijo v gledališču, se družijo ob čaju, a so v resnici le bolje oblečeni kmetje (Mencinger 1961: 41–67). Mencinger v pripovednih delih tudi s pomočjo oblačil izraža odpor zoper lažni videz, dvomljivo moralo in intelektualno šibkost. Povest *Mešana gospoda* (1881) je izrazit primer njegove obravnave malomeščanstva. V njej srečamo podeželskega izobraženca v fraku, cilindru in belih rokavicah ter hčere trške gospode, ki berejo »modežurnale« (Mencinger 1962: 18). V utopičnem romanu *Abadon* (1893) bogatašem na glavo posadi svilene klobuke, s katerimi pokrivajo podla čela, in roke obleče v gladke rokavice, da bi skrili ostre kremplje (Mencinger 1962a: 181).

4 Kocijan (1984/85: 108) poudarja, da je Mencinger razmišljal predvsem o bogatejših kmetih, ne pa o socialno ogroženem kmečkem življu, saj je socialna vprašanja na vasi puščal ob strani.

5 Razmerje med kmeti in gospodo je strnil Mencinger (1866: 10) v članku *Kmet in narodnost*, objavljenem v *Novicah*. Piše, da veliko »kmetov nič ne zaupa ljudém, ki gospósko suktnjo nosijo« (Mencinger 1866: 10). Nato pa je razkol med kmeti in gospodo opisal takole: »Kdor suktnjo nosi, spada v drug stan, s katerim kmet nima rad veliko opraviti. Z mestnjanom, ki suktnjo nosi, se nikoli ne bo tako pobratil, kakor z drugim kmetom, naj bo iz daljnih krajev.« (Mencinger 1866a: 18)

5 Analiza oblačil in oblačilnih videzov v *Moji hoji na Triglav*

Moja hoja na Triglav ima z vidika obravnave meščanskih oblačil in oblačilnih videzov med Mencingerjevimi deli nekaj posebnosti, ki jih pogojuje nenavadna zasnova, v kateri se znotraj potopisnega okvira križata objektivna podoba sveta in ironična, večkrat sanjava premišljevanja o preteklosti ali sodobnosti kot komentar družbenega stanja. Z vidika premikov v funkcijah oblačilnih videzov je posebej zanimiv prav okvirni del, ki je nastal pod vplivom Mencingerjevega zanimanja za slovensko planinstvo.⁶ V esejistični pripovedi se razkrivajo Mencingerjevi nazori, spoznanja in pogledi o številnih aktualnih temah, pri čemer se je pisatelj postavil v vlogo »ideologa omike, brez katere po njegovem ni napredka« (Kocijan 1985/86: 112), kar vpliva na zapisovanje oblačil in oblačilnih videzov v obravnavanem delu.

5.1 Oblačila in oblačilni videzi med tradicijo in modo

Začetek dogajanja *Moje hoje na Triglav* postavi pisatelj v leto 1860, ko se je po dovršenih študijah prava vrnil v domače kraje na počitnice in se v spremstvu vodnika odločil povzpeti na Triglav. V sintezi avtobiografskih spominov se pripovedovalec, meščanski izobraženec, znajde v podeželskem okolju, kjer prihaja v stik s kmetom in z gospodo. V teh stikih se izrisuje socialni in kulturni milje ter sprožata komentar in kritika slovenskega družbeno-političnega življenja.

Za del slovenske gospode je Mencinger ocenjeval, da v stopnji omikanosti ni docela zrela, gospodarski veljaki iz njenih vrst pa večinoma ne razumejo satire. Obsodba lažnega in varljivega značaja se strne v obleko, ki deluje kot maska in učinkuje s pomenkami zamenljivega, kar pri Mencingerju ni novost. Avtor zapiše, da je najbolj občutljiva in razžaljiva gospoda, »ki je to bolj po obleki nego po duhu« (Mencinger 1963: 78).

Da je gosposka na podeželju pojav, ki deluje kot tujek, na katerega so se morali kmetje navaditi, je pisatelj izrazil v ironičnem opisu srečanja s kravami: »Izborna gospoda iz tujih krajev hodi gledat v Bohinj Savico in lazit na gore. Tam pride povsod s kravami v dotiko. Na tak način spozna krava tuje obleke, obraze in šege« (Mencinger 1963: 56). Gosposki človek na podeželje prihaja kot turist, veleposestnik ali industrialec, ki s pokrajino ne zaživi v pravem smislu, saj je njegova pojava tako nenaravna, da ga po obleki spozna celo žival. Vodnik na Triglav pa le kmeta prepozna kot upravičenca do naravnih danosti – na bohinjski zemlji so bili »prvi za Bogom«, zato bodo na njej obstali: »Kmet bo potrpel in pretrpel. Graščine bodo razpadle in fužinska kladiva utihnila; naš kmet pa bo še vedno nosil dolge škornje in irhaste hlače ter svobodno ukal

⁶ Slovensko planinstvo je v letih 1895–1896 slavilo prve uspehe. Slovensko planinsko društvo (1893) je spodbudilo nastanek novih poti in gradnjo pohodniške infrastrukture, kar je zbudilo zanimanje za planinstvo med slovenskim meščanstvom (Logar 1963: 329–330).

po planinah.« (Mencinger 1963: 50) Dolgi škornji in irhaste hlače so znak dediščine, ki se ne podreja meščanskim navadam. Bohinjsko pokrajino in njene pokončne ljudi občuduje pripovedovalec tudi zaradi samobitnosti, ki je stoletja domačine ohranjala zadovoljne v tradiciji in svojem stanu: »Rod za rodom je nosil obleko tistega kroja in šiva in tistega domačega blaga.« (Mencinger 1963: 129) Izročilo je torej nekaj, česar gosposki človek ne razume, saj tudi kmeta ne pozna.

Na več mestih zasledimo metonimično poimenovanje *škric* za gosposkega človeka.⁷ Odpor med kmetom in meščanom je torej vzajemen, *škric* namreč ne more »umeti kmetovanja in imeti srca za kmetiške potrebe in koristi« (Mencinger 1963: 180), *škrici* kmetom očitajo, da je njihova »govorica res kmetiška« v primerjavi z nemščino (Mencinger 1963: 117). Da je Mencinger čislal oblačilne običaje, priča opis imovitega kmeta Roka, lastnika grunta, ki naj bi nastal okoli leta 1810.⁸ V tipiziranem opisu gre za tradicionalna oblačila, med katerimi še posebej izstopata rdeči trak in pas. V vizualizaciji družbeno-kulturnega vidika neke dobe se v sodobnost oglašča spomin na izgubljeno avtentičnost:

Na glavi mu sedi nezarobljen, širokokrajn rjav klobuk z okroglo nizko štulo in rdečim trakom okoli nje. Trup mu za silo odeva do kolen segajoča tesna in s kožuhovino obšita suknja, čez pas vezana s široko svetlordečo, volneno ovijačo. Noge tiče v ozkih črnih irhastih hlačah in v dolgih širokih škornjih, in škornji imajo debele, dvojne podplate in ostre podkovicice na petah. (Mencinger 1963: 67.)

Rdeči pas je znamenje, da mož ni navaden kmet, temveč zemljak, lastnik celega grunta (Mencinger 1963: 70). Oblačilo kot znak družbenega statusa torej ni samo domena gospode, temveč obstaja tudi med kmečkim življenjem hierarhija, ki jo njeni pripadniki razumejo in spoštujejo. V mestu znak dobro stoječega kmeta ni prepoznan, kar na mestne izobrazence meče senco nerazgledanosti, celo omejenosti. Zemljak Rok izzivalno sprašuje: »A koliko je škriccev, ki ne ločijo kmeta od polkmeta ali kočarja?« (Mencinger 1963: 70).

Oblačila kot druga koža izdajajo nositeljeva čustvovanja in psihološka stanja, celo spremembe. Mlekojedov psihološki razvoj od samouničujoče krivde do olajšanja prikazuje Mencinger tudi z oblačili, ki se pri izrazito tipizirani književni osebi spreminjajo v skladu z njegovo mentalno in čustveno preobrazbo. Ob prvem srečanju z njim ga bralec spozna kot visokega moža, čigar podoba je v skladu s krajem srečanja in skrivnostnimi zgodbami. Bil je »golorok, opasan z belim, do tal segajočim prtom, na nogah je imel lesene cokle in na glavi ponosen, velik slamnik« (Mencinger 1963: 87). Šele osvoboditev, ki pride z resnico o njegovi nedolžnosti, pred bralca postavi novega

7 Škric je poimenovanje za meščana v fraku in je iz ustnega izročila prešlo v literarni jezik (Globočnik 2007: 151–155). Angelos Baš (1992: 445) navaja primere člankov iz *Novic*, iz katerih sklepamo, da so Slovenci posmehljivo in slabšalno sprejemali gosposka oblačila, med njimi suknje.

8 O tem tudi Baš (1987: 226).

človeka: »Na vežnem pragu svoje hiše stoji med gospodom in gospodično iz Primorja naš Mlekojed raven, visok in oblečen v črno gosposko suknjo; lep cilinder mu sedi na resni, sivi glavi; roke v belih rokavicah« (Mencinger 1963: 126). Mlekojedova salon-ska oprava pravzaprav ni tako presenetljiva, saj zanj izvemo, da je živel in študiral v tujini, kjer se je zagotovo navzel tudi meščanskih oblačilnih vzorcev.

Poleg fiktivnih književnih oseb se v zgodbo vpletajo tudi osebnosti iz slovenske, predvsem literarne, zgodovine. Mencinger Frana Erjavca obleče v surko, oblačilo meščanskih pripadnikov slovenskega narodnega gibanja.⁹

5.2 Funkcijski premiki v oblačilni kulturi in modi

Pri vzponu na Triglav se pripovedovalcu in vodniku pridružita primorski študent in njegova sestra. Za gospodično moški del odprave takoj podvomi, ali bo zmogla naporno pot in postala prva ženska, ki bi se povzpela na vrh. Problematični sta tudi gospodičnina obleka in obutev. Pripovedovalec se na vzpon dobro pripravi in si omisli »nove, gosto podkovane škornjice« (Mencinger 1963: 24). Podobno želi storiti tudi dama. Za en dan odložijo odhod, da se gospodična, kot posmehljivo pripomni vodnik, primerno »ošemi« (Mencinger 1963: 23). Namerava si naročiti »obuvalo nalašč za triglavsko hojo«, si priskrbeti »rokavice iz jelenove kože« in obleči »nepremočno ogrinjačo« (Mencinger 1963: 22–23). Na nadaljnje prigovarjanje, da gosposka obleka mlade dame ni za Triglav in ji tudi nobena kmetica ne bo posodila obleke iz debelega platna in raševine, saj bi se zagotovo raztrgala, ima iznajdljivo repliko: »Dala si bom napraviti primerno opravo blizu tako, kakršno nosijo Črnogorke. Dela si bom tudi rdečo čepico na glavo, in čudili se boste, kako lepo mi pristoji tista dražestna noša.« (Mencinger 1963: 23) Izza krinke funkcionalnosti torej kuka tudi želja po estetskem učinku. V sanjah se deklica pripovedovalcu prikaže tako, kakor je sama napovedala, le da njegova domišljija doda še nekaj podrobnosti:

Na glavi je imela rdečo čepico, okoli stasa sivkast plašč s širokimi rokavi, vse rdeče obšito, vse debelo in trdno. Navadno žensko haljino je zamenjala za modre, debele in ohlapne turške brgeše, ki so tesno zapete pod meči in se tam zadevajo visokih opank iz voljnega rjavega usnja. Tako se je gospodična prelevila v jugozemskega mladeniča brez brkov; samo premajhna in prešibka je bila za junaka. (Mencinger 1963: 40.)

Opis dekličinega oblačilnega videza je nenavaden. Njena vztrajnost, da se povzpne na Triglav, pomeni odmik od tradicionalnih vlog spola v smislu spoprijemanja z izzivi, ki so bili rezervirani samo za moške. Izrazit pa je tudi odklon od tradicionalne reprezentacije spola, ki jo podpirajo oblačila. Reference na črnogorsko narodno nošo so sicer ustrezne, a so široke modre hlače značilne za moško nošo. Z izbiro folklornega oblačila posega na geografsko področje, za katerega veljajo določeni stereotipi – izrazito

9 V naših krajih so bile surke v modi zlasti v obdobju čitalniškega gibanja (Baš 1992: 447–448).

patriarhalna družba, prepredenost z junaško mitologijo in dolga zgodovina uporništva zoper zavojevalce. Pripovedovalec jo zaradi oblačila primerja z mladeničem, kar zabrisuje mejo identifikacije spola s pomočjo oblačil. Deklici obleče hlače, ki so se v času nastanka romana uveljavljale pod okriljem aktivistk za reformirano žensko obleko.¹⁰ Iz časopisnega diskurza sklepamo, da je bila med slovenskim ženstvom moda hlač sicer poznana, v času nastanka romana pa nikakor tudi uveljavljena.¹¹

6 Sklep

V potopisnem romanu *Moja hoja na Triglav* imajo oblačila, oblačilni videzi in moda predvsem opisno, označevalno in identitetno (osebno, nacionalno, spolno) funkcijo. V delu srečamo predstavnike vseh družbenih slojev – kmete, meščane in književnike kot vrh slovenske inteligence. V soglasju s pisano socialno sliko se pojavljajo tudi oblačilni videzi: tradicionalni (Mlekojed, Rok), meščanski (pripovedovalec, gospodična) in izobraženski (Erjavec). Med skupinami in tudi znotraj skupin vlada hierarhija, katere zunanji znak so oblačila. Mencinger je opise oblačil in mode prepredel z zanj značilno ironijo, ki sooblikuje oznake književnih oseb, pri čemer mislimo na tipizirane književne osebe (Mlekojed, Rok) in na posameznike, ki so pravzaprav predstavniki kolektivne skupine (turisti, *škrici*). Bohinj z okolico je kraj, kjer trčita tradicija in moda, ki prihaja z obiskovalci iz mesta, kar vzbuja komentarje (vodnik). Kmečko nezaupanju do meščanov se strne v nezaupanje do meščanskega oblačilnega simbola – salonske suknje. Hkrati pripovedovalec sam (kot pripadnik meščanskega sloja) izraža dvom v gospodo, ki svoj družbeni položaj uveljavlja kar najbolj banalno – z oblačili. Na drugi strani so podeželani varuhi tradicije in zadržano spremljajo spreminjanje družbeno-socialnih razmer na vasi, ki jih poganjata industrializacija in turizem, s pojavom katerega se s pohodniškimi oblačili razširja semantično polje oblačilne kulture v slovenski književnosti. V obravnavanem delu opozarjamo na pomemben funkcijski premik, ki ga je motivirala emancipacijska misel. Ženska književna oseba izkazuje odklon od spolskih omejitev, kar se odraža tudi v njenem oblačilnem videzu – zaželi si pohodniških oblačil, pripovedovalcu se v sanjskem prividu prikaže v hlačah kot glasnica prihajajočih se sprememb.

10 Prvi poizkus preoblikovanja ženske mode se je zgodil že leta 1851. Novemu oblačilnemu videzu, sestavljenemu iz udobne tunike in širokih hlač po vzoru turških žensk, so zaradi aktivizma Amelie Bloomer nadeli ime »Bloomer costume« ali preprosto »bloomers«. V tem času je le malo žensk prevzelo opisan način oblačenja, v medijih pa so poizkuse reformiranja ženskih oblačil ostro napadali in zasmehovali (Harvey 2008: 65). Šele čez petdeset let so se bloomerke pojavile in uveljavile kot oblačilo za kolesarjenje.

11 Za *Novice* je anonimni avtor leta 1876 zapisal članek *Ženske v hlačah*, ki prinaša vest o tem, da se želijo severnoameriške ženske znebiti nerodnih kril, ki naj jih zamenjajo hlače. V prispevku predvidevajo, da bo novica izzvala začudenje in posmeh, a hkrati sklepajo, da se bo moda hlač prej ali slej uveljavila tudi med Slovenkami (Anonim. 1876: 4). Povsem drugače se je v *Slovenskem narodu* na modo ženskih športnih oblačil leta 1898 odzval Anton Aškerc, skrit za podpisom Antikolesarjevič. V članku *Ali naj dame kolesarijo?* je kritiziral mestna dekleta, ki se s kolesom vozijo, da posnemajo moške in v imenu emancipacije. Ženske na kolesu označi kot karikature in zasmehuje oblačila, ki jih nosijo kolesarke. Aškerc se zoperstavi izenačevanju moških in ženskih oblačilnih videzov, ki ga napoveduje ženska telesna dejavnost (Aškerc 1898: 2–4).

VIRI IN LITERATURA

- ANONIMNO, 1876: Ženske v hlačah. *Kmetijske in rokodelske novice* 34/41b (11. 10. 1876). 4. Na spletu.
- AŠKERC, Anton, 1898: Ali naj dame kolesarijo? *Slovenski narod* 31/177 (6. 8. 1898). 2–4. Na spletu.
- BAŠ, Angelos, 1987: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*. Ljubljana: DZS.
- BAŠ, Angelos, 1992: Posebnosti slovenske in nemške obleke od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne. *Zgodovinski časopis* 46/4. 445–450.
- BARTHES, Roland, 1990: *The fashion system*. Berkeley: University of California Press.
- ECO, Umberto, 1979: *A theory of semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- GOMBAČ, Maja, 2011: »Modni péle mêle« slovenske družbe v obdobju med svetovnim vojnama. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- HARVEY M., Sarah, 2008: The Nineteenth Century. V: Jill Condra (ur.): *The Greenwood encyclopedia of clothing through world history. Vol. 3. 1801 to the present*. Westport; London: Greenwood Press. 1–88.
- ILICH, Iztok, 2002: Janez Mencinger – satirični glas svojega časa. *Janez Mencinger: Abadon, Moja hoja na Triglav*. Ljubljana: DZS. 525–536.
- JOHANSEN, Jørgen Dines, 2002: *Literary discourse: a semiotic-pragmatic approach to literature*. Toronto: University of Toronto Press.
- KMECL, Matjaž, 1975: *Od pridige do kriminalke ali O meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KMECL, Matjaž, 1977: Janez Mencinger kot meščanski ideolog. *Krško skozi čas: 1477–1977: zbornik ob 500-letnici mesta*. Krško: Skupščina občine. 207–215.
- KOCIJAN, Gregor, 1984/85: Pripovednik Janez Mencinger. *Jezik in slovstvo* 30/4. 105–113.
- KOS, Janko, 1984: K vprašanju zvrsti v slovenski pripovedni prozi. *Primerjalna književnost* 6/1. 1–16.
- LAVER, James, 1986: *Costume and fashion*. London: Thames and Hudson.
- LINK, Jürgen, LINK - HEER, Ursula, 1990: Diskurs/Interdiskurs und Literaturanalyse. *Li-Li: Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 20/77. 88–99.
- LOGAR, Janez, 1963: Opombe k tretji knjigi. *Janez Mencinger: Zbrano delo, 3*. Ljubljana: DZS. 327–360.
- LOTMAN, Jurij M., 2004: *Kultura i eksplozija*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa.
- MAHNIČ, Joža, 1957: K četrti izdaji Mencingerjeve *Hoje na Triglav*. *Jezik in slovstvo* 2/7. 318–321.
- MAKAROVIČ, Gorazd, 1995: *Slovinci in čas: odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Krtina.
- MENCINGER, Janez, 1866: Kmet in narodnost. *Kmetijske in rokodelske novice* 24/2 (10. 1. 1866). 10–11. Na spletu.
- MENCINGER, Janez, 1866a: Kmet in narodnost II. *Kmetijske in rokodelske novice* 24/3 (17. 1. 1866). 18–19. Na spletu.
- MENCINGER, Janez, 1961: Vetrogončič. *Zbrano delo, 1*. Ljubljana: DZS. 39–76.
- MENCINGER, Janez, 1962: Mešana gospoda. *Zbrano delo, 2*. Ljubljana: DZS. 5–54.

- MENCINGER, Janez, 1962a: Abaddon. *Zbrano delo*, 2. Ljubljana: DZS. 83–396.
- MENCINGER, Janez, 1963: Moja hoja na Triglav. *Zbrano delo*, 3. Ljubljana: DZS. 5–188.
- OVSEC, Damjan. 1979: *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Društvo arhitektov Slovenije.
- POGAČNIK, Jože, 1970: *Zgodovina slovenskega slovstva*, 4. Maribor: Založba Obzorja.
- SLODNJAK, Anton, 1968: *Zgodovina slovenskega slovstva*, 2. Celovec: Drava.
- VEBLEN, Thorstein, 1989: Razkazovalna potrošnja. *Časopis za kritiko znanosti* 26/189. 227–240.
- VODNIK, France, 1977: Janez Mencinger in njegova »Moja hoja na Triglav«. *Janez Mencinger: Moja hoja na Triglav*. Maribor: Obzorja. 185–207.
- VODOPIVEC, Peter, 2010: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2003: Potovati, potovati! Najnovejši slovenski potopisni roman. Miran Hladnik, Gregor Kocijan (ur.): *Slovenski roman. Obdobja 21*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 265–274.

Nina Zver

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
nina.zver@um.si

Jezik svetniških pridig Jožefa Horvata

V prispevku¹ obravnavam svetniški pridigi Jožefa Horvata, gradiščanskohrvaškega duhovnika, ki je deloval v črenšovski in martjanski župniji in vse obdobje svojega duhovništva pisal pridige v prekmurščini. Na jezikovni ravni primerjam pridigo, govorjeno v Beltincih 27. junija 1906 ob godu sv. Ladislava, ogrskega kralja 1077–1095, in pridigo za god sv. Štefana, prvega ogrskega kralja (1000–1038), ki ni datirana, a je zanesljivo nekaj let mlajša od prve.

1 Uvod

Opus Horvatovih² svetniških pridig je že bil predstavljen (Zver 2023: 279–280), v tem prispevku pa se osredotočam na jezik in slog dveh njegovih svetniških pridig: pridige, govorjene v Beltincih 27. junija 1906 ob godu sv. Ladislava I., in pridige za god sv. Štefana I., ki ni datirana, a je zanesljivo nekaj let mlajša od prve in po vsej verjetnosti ustno podana v Martjancih.

2 Zunanja zgradba pridig

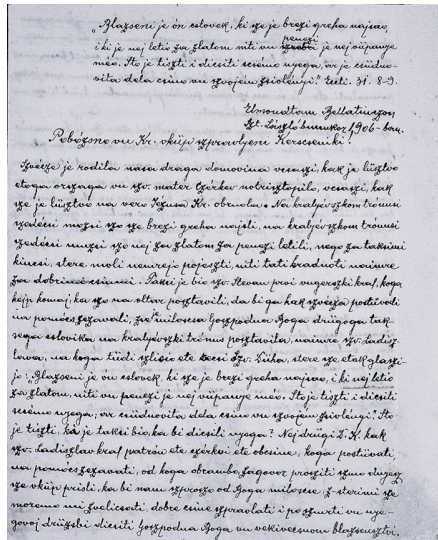
Obe pridigi sta napisani na prepognjenem listu formata 21 cm x 34 cm. Prva, starejša pridiga (DPA26)³ ima osem popisanih strani; pridigar jo je verjetno naglas bral 20–25 minut. Druga, mlajša pridiga (NP324) ima štiri strani, zanjo je pridigar najbrž potreboval 10–15 minut, odvisno od hitrosti branja, dolžine premorov itd. Obe prvi strani se začenjata s svetopisemskim motom, zapisanim najvišje na sredini: »Blazseni je ón cslovek, ki sze je brezi haszka najsao, i ki je nej letio za zlatom niti vu penezi je nej viüpanye méo. Sto je tiszti i dicsiti scsémo nyega, ar je csüdnovita dela csino vu szvojém zsvlényi.« *Eccli. 31. 8–9.* (DPA26, 1); »Radüj sze dober szluga, da szi vu malom veren bio, méo bos oblaszt nad deszetimi varasi.« *Luk. 19.* (NP324, 1). V prvi pridigi sledi za svetopisemskim citatom navedba kraja in datuma: *Elmondtam Bellatinczon Szt. László*

1 Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156: *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) iz državnega proračuna.

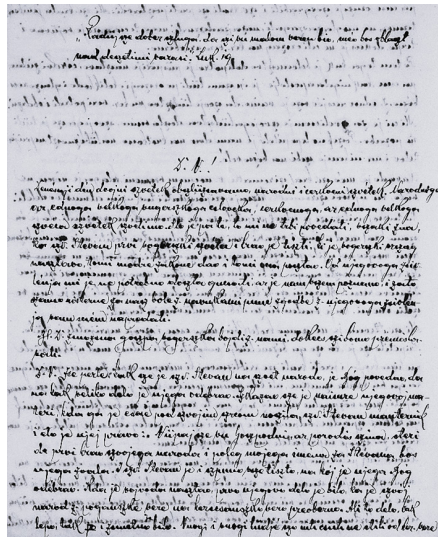
2 O Jožefu Horvatu in njegovih pridigah gl. članke avtorice pričujočega prispevka: Horvat 2020, 2021, 2022, 2022a, 2022b; Zver 2022, 2023, 2023a.

3 Oznaka DPA pomeni, da gre za datirano pridigo, ki ji je datum določil avtor. Oznaka NP pomeni nedatirano pridigo. Oznaki običajno sledita vejica in številka, ki pomeni stran, s katere je vzet posamezni zgleđ.

bucsukor 1906-ban (Beltinci, na god sv. Ladislava I. 1906), česar v drugi pridigi ni (prim. sliki 1 in 2). Razlikujeta se tudi nagovora. Nekje do leta 1912, ko je deloval v Črenšovcih, je Horvat vernike nagovarjal s pozdravom *Pobózsno vu Kr. vküep szpravyeni Kerscseniki!*, medtem ko je v Martjancih rabil okrajšano obliko *D. V. 'Dragi verniki'*, ki je izpričana v drugi pridigi.

Slika 1: Prva stran pridige za god sv. Ladislava (27. junij 1906).
Fotografija: Marko Zaplatil (ZRC SAZU, Založba ZRC).

Slika 2: Prva stran pridige za god sv. Štefana I. Ogrskega.
Fotografija: Marko Zaplatil (ZRC SAZU, Založba ZRC).

V prvi pridigi pozdravu vernikov sledi vsebinski del, grajen po načelih antične ali srednjeveške retorike:⁴ razlaga namena in cilja s pozivom vernikom (*vasz pa proszim lejpo mené poszlihsajte*), jedro, členjeno na pet odstavkov, za zapis zaključnih misli pa se zdi, da je avtorju zmanjkalo časa, saj pridiga ni dokončana. Druga pridiga je grajena iz svetopisemskega gesla, ki mu sledi pozdrav vernikov, uvodnega dela z napovedjo teme in ogovorom vernikov (*Bl. D. zmozszna goszpa vogerszka bojdi z-nami, dokecs si bomo premislavali*), jedrnega dela, razčlenjenega na deset krajših odstavkov, ter zaključka z moralno usmeritvijo in medmetom *amen*.

Pisava obeh rokopisov je čitljiva, vendar je razvidno, da je med njunim nastankom preteklo nekaj let: prva pridiga je namreč pisana v kontroliranem in naučenem lepopisu, medtem ko je pisava druge pridige bolj poenostavljena in groba ter priča o tem, da avtor estetskosti v poznejših letih ni več namenjal toliko pozornosti.

Črkopis obeh rokopisov je prekmurica. Prva pridiga vsebuje v primerjavi z drugo nekoliko več grafemov, prevzetih iz madžarskega črkopisa. V njej so namreč rabljeni grafemi <ny> za palatalni *n'*, <ly> za palatalni *l'*, <cz> za *c* in <gy> za madžarski mehki *dž* (*lengyelszoga*). Med grafemi, značilnimi za prekmurico in skupnimi obema pridigama, so: <sz> za *s*, <s> za *š*, <zs> za *ž*, <ü> za sprednji *ü* in <ö> za njegov alofon.

3 Jezik⁵

3.1 Glasoslovje

Glasoslovni sistem je v obeh pridigah usklajen s prekmurskim narečjem, kar kažejo že *e*-jevski odrazi za stari polglasnik (*čést, dén, Denéšnjega, Denéšnji, lehko*), *u*-jevski odraz za samoglasniški *ġ* (*gučite, dugom, dugo, dužni; pune*), sprednji *ü* za dolgi *u* (naglašeni položaj: *poštüvati, drügi, poštüvanje, trüditi, lübi, slüžbo, drüge, trüdo, tüdi, slüžiti, düši, odpüsto, dopüstili, čüti, Z-čüdami*; nenaglašeni položaj: *čüdnovita, sküšnjave, Düha, lübéznost, obslüžavamo, lüdjé, zbüdi* (3. os. ed.), *odpüščenjé, odpüsti* (3. os. ed.), *püsti* (3. os. ed.)), položajni *ö* (*vöpokazati, vöke, vöspadne; püšpökije, vöra*). Nosni *ę* se izjemoma zapisuje z grafemom <ej> (*žejden*), ki je pogostejši za psl. *jač*⁶ – v prvi pridigi je evidentiran v: *nej, svejta, kejp, z-cejloga, vrejdni, na svejti, dejte, vu tejli, z-cejle, svejt, z-cejlega, cejla, lejpo, Lejpe, tejla, potrebno, živejmo*. Horvatu se je verjetno zdel grafem preveč narečen, zato ga je do nastanka druge pridige povečini odpravil. Tam ga namreč najdemo zgolj enkrat: *na svejti*, sicer pa *na svet, na sveti, celi, vreden, lepo, potrebno*. Ikavski odraz *jata*, značilen za štokavsko-čakavske prehodne govore (Šojat 1980: 312), med katere spada tudi Horvatov materni jezik Velike

4 Prim. Pogačnik v Rogerij Ljubljanski (2001: 17).

5 Črke *cz, cs, sz, s, zs, gy, ly* in *ny* so v zgledih prečrkovane v *c, č, s, š, ž, gj, lj* in *nj*.

6 Na videz (črkopisno) enaka diftonga imata različno fonetično vrednost. *Ej* v *žejden* se izgovarja zelo ozko in napeto, medtem ko je *e* v diftongu *e:j* iz stalno dolgega *jata* širok.

Narde, je v prvi pridigi izpričan v pridevniku *bilom* 'belem' (M ed.), v drugi pridigi pa v glagolu 'hoteti': *štiti* (*ht* > *št*). Grafem za nenaglašeni jat je običajno <i>, npr. *letili*, *viditi*, *dilio*. Za nosni *o* se izjemoma pojavi *u*-jevski odraz, prisoten pri štokavcih in gradiščanskih čakavcih (Neweklowsky 2008: 51) – v prvi pridigi: *muži*; v drugi pridigi: *oružje*. Zlogotvorni *r* je v prvi pridigi praviloma zapisan z <r> (izjeme: *prezkerbila*, *Kerščeniki*, *vugerski*, *zveršavao*, *zveršo*), medtem ko v drugi pridigi prevladuje grafem <er>: *vugerskoga*, *vogerski*, *vogerska*, *perle*, *manternik*, *kerščansko*, *preoberno*, *nazajzaderžati*, *terpo*, *terpeti*, *z-kervavim*, *kerščanskov*, *velikoserčnostjov*, *goriodperli*, *so merli*, *manterniki*.

Palatalni *l'* v sodobnem prekmurskem narečju otrdi, pri Horvatu pa se po vplivu slovenskega knjižnega jezika zapisuje tudi z <lj>: v 1. pridigi 15-krat: *spravljene*, *kraljevskom* (2-krat), *kraljevski*, *vu kraljevskoj* (3-krat), *nepriatelje* (3-krat), *kraljevstva*, *kraljevsko*, *pripravljeni*, *postelji*, *postelje*; vendar *moli* 'molji', *spravlati*, *ponavlati*, *ponavlae*, *kral*, *živlénji*, *lubi*, *lúbéznost*, *krala*, *pripelale*, *zemlo*, *bole*, *spravlae*; v 2. pridigi je ohranitev *l'* izpričana le 2-krat: *blagoslovljeno*, *kraljestva*, sicer: *lúdje*, *nepriatelov*, *nepriatele*, *lubo*, *kralévszko*, *prijatelsztvi*, *dale*, *vola*, *najbole*, *trplénjaj*. V 1. pridigi se samostalnik *kralj* zapisuje kot *kral*, v 2. pridigi pa kot *krao*. Za označevanje trdega *l* v ednini moških deležnikov se rabijo naslednji grafemi: v skupinah -`at in -át odraz <ao>: *ponavlae*, *obladae*, *zveršavae*, *postae*, *poslae*, *odébrae*, *očúvae*, *gučae*, *zrokúvae*, *bantúvae*, *zdržae*, *preganjae*, *pripelavae*, *pobúdjavae*, *pomagae*, *Nasledúvae*, *bojae*, *iskae*, *lagae*, *Skazae*, *vojúvae*, *nastae*, *spravlae*, *odvračae*, *zvišavae*, *pripisae*, *povedae*, *predgae*, *zidae*, *lónae*; *zvae*, *dae*, *podae*; v skupinah -`et in -ét odraz <o>, <eo> oz. <éo>, pa tudi <ao>: *želo*, *vido*, *terpo*; *mogeo*; *méo*, *vzéo*; *najšae*; v skupinah -`it in -`it odraz <o>: *zničo*, (v)čino, *zveršo*, *molo*, *mislo*, *pravo*, *odpüsto*, *trüdo*, *dobo*, *stopo*, *nastavo*, *narodo*, (s)proso, *poslühno*, *hodo*, *glaso*, *preoberno*, *pozabo*, *lubo*; *dolipotro*; v skupini -it odraz <io>: *veselio*, *dilio*, *bio*. Grafem <io> se pojavi tudi v deležnikih glagolov *žeteti* in *leteti*: *želio* (3-krat v 1. pridigi), *letio* (4-krat v 1. pridigi). Palatalni *n'* se označuje z <nj>: *živlénje*, *zveličanje*, *njemi*, *njega*, *vüpanje*, *bližnjemi*; lahko je hiperkorektičen: *sodnji*, *dnjes*, *dobričinjev*, *dobre činje*. Mehkonebnik -h v izglasju običajno onemi, medtem ko v samostalnikih na -ah (M mn.) prehaja v -j: *vu nji* (v 2. pridigi pa *od njih*, *z-med njih*), *z-med tisti*, *vu penezi* : *vu njihovi siromaški hižaj*, *vu mladi letaj*, *vu rokaj*, *po pobóžni molitvaj*, *vu skušnjavaj*, *vu trplénjaj*. V zapisu sta ohranjena vzglasni in medglasni *h*, npr. *hižo*, *hčér*, *hüdoga düha*, *hitro*, *hodo*, *hüdo*, *hižaj*, *greha*, *lehko*, *zahvaliti*, *pehar*; -h- pa je lahko tudi hiperkorektičen: *poslühšajte*, *narahni*, *narahnili*, *grehšnik*, *grehšnoga*. Nezveneči nezvočnik *k* se po izreki prilikuje zvenečemu nezvočniku: *gda* 'ko' in *gde* 'kjer' (v drugi pridigi pa *kda*, *kde*), v prislovih *vsigdar* 'vedno', *vsagdir* 'povsod', *nigda* 'nekoč' in *nigdar*, ne pa v *kakda* 'kako'. Izpričan je protetični *v* : *vüpanje*, *Vüpaj*, *vüst*, *vogerskoga*. Vzglasni *v*-zlasti pred zvenečimi glasovi v sodobnih prekmurskih govorih onemeva, v pridigah pa je ohranjen: v 1. pridigi *vzeme*, *vzéle*, *vzéti* (vendar *zememo*), v 2. pridigi *gorivzéti*, *vzéo*. Nadnarečni zapis je značilen tudi

za glas *v*, ki mu sledi nezveneči nezvočnik, saj *v* v tem položaju v izgovarjavi izgubi zven in se premenjuje s *f*: *vkúp, vse, vsega, vsigdar, vsakoga, vsakomi, vsaki, vsem, vsagdir, včasi, vči, včiniti*. V primeru *kraljevstva* gre za etimološki zapis. Skupina *hč* je asimilirana v *šč*: *ščem, ščemo, neščemo, ščéjo, šché, nišče*; skupina *ht* v *št*: *šteo* 'hotel', *štíli* 'hoteli', *kda šté* 'kadarkoli'; skupina *kt* v *št*: *šterimi, štere, šteri, štero, štera, što*; skupina *vl* v *l*: *obladao, ladali*. Za skupino *mn* je značilna diferenciacija v *vn*: *vnogo, vnogi*. Sklop *-ds-* v samostalniku *ljudstvo* je v prvi pridigi olajšan (*lüstvo*), v drugi pa ohranjen (*lüdstvo, lüdstva*).

3.2 Oblikoslovje

Samostalnik: Pri sam. m. sp. opozarjam na končnico *-je* v I ed.: *velikašje, apoštolje, zidarje*. Za edninske samostalnike je v daj. in mest. značilna prekmurska končnica *-i*: *proti Bogi, človeki, višesnjemi Bogi; na svejti, vu gvanti, vu Gospodni, po orsagi, na križi, Na kraljévscom trónuši*. V O ed. je izpričana končnica *-om*: *z-svojjim živlénjom, z-smrtnim grehom, za Bogom, pred trónušom, z-Jézušom*. V O mn. zastopata sam. m. sp. v prvi pridigi končnici *-i* (*za penezi, za takšimi kinči, med svéci, z-grehi*) in *-mi* iz stare moške *i*-jevske sklanjatve (*za dobrimi činmi, zakonmi*), v drugi pridigi pa narečna *-ami* iz ženske sklanjatve (*z-navukami*). Druge posebnosti: (1) Preglas ni upoštevan: *z-svojjim živlénjom, pred trónušom, z-Jézušom, velikašom* D mn.; vendar *dobričinjev* R mn. (2) V sam. *tati* (I mn.) osnova ni podaljšana *z-ov-*. (3) Sam. *oče* se v ednini sklanja kot *a*-deblo: *oča očé*; iz njega tvorjeni vrstni pridevnik je *očinski* (*očinsko vüpanje*).

Sam. ž. sp. ed. imajo v O ed. končnico *-ov*: *z-bóžov miloščov, svojóv példov, Z-ednov rečjóv, z-kerščanskov velikoserčnostjov, z-krotkočov, z-lübéznostjov*; v prvi pridigi pa je izpričan osamljeni primer končnice *-om* (*z-palmom*), ki je bila zlasti prisotna v jeziku starejših prekmurskih piscev. M mn. zastopa končnica *-aj*: *vu rokaj, po pobóžni molitváj, vu sküšnjaváj, vu njihovi siromaški hižáj*. V primerih *dika diké, düša düšé, vola voló, reč z-rečjóv* se kaže mešani naglasni tip.

Sam. sr. sp. imajo v D ed. in M ed., tako kot moškospolski sam., končnico *-i*: *mojemi srci; vu svojém srci, vu sakšem deli, vu tejli, vu svojém živlénji, v-nočnom vremeni, vu prijateljstvi, vu vekivečnom blaženstvi*. V O ed. je izpričana končnica *-om*: *za zlatom, zdržavanjom, pod svojim srcom, z-kervavim srcom, z-djanjom, z-svojjim živlénjom*. Za M mn. je značilna končnica *-aj*: *vu trplénjaj, vu mladi letaj*. Sam. *nebo* je feminiziran: *vu nébi, z-nébe*.

Pridevnik: Moško- in srednjespolski prid. imajo običajno trde končnice: *vu dugom bilom gvanti, vu malom, nebeskoga Očé, dobroga Boga; v-nočnom vremeni, vu vekivečnom blaženstvi, nebeskoga kraljevstva*; za mehkiimi glasovi pa mehke: *višesnjemi Bogi, naj-ménšemi, Denéšnjega svejta, vekšega kinča*. Ženski prid. imajo v D ed. in M ed. končnico

-oj, ki se ne ujema s končnico samostalnika (-i): *dobroj példi, vu kraljévskej časti, po bóžoj mílošči, vu kraljévskej diki, na smrtnej postelji, po pravičnoj poti*. Pojavljajo se stopnjevanje oblike: *vejšega, najvéjša, najvéjši, najbólšega, najmodrejši, najmílostivnejši, najménšemi*; tudi elativno stopnjevanje: *neskončano moder, neskončano mílostiven*. Posamostaljeni prid. so: *svojega bližnjega, svojemi bližnjemi, gizdavim, poniznim, húdo, dobro, (telko) dobra = dobrega* (okrajšana oblika).

Zaimek: Oblike os. sam. zaim. so: 1. os. ed. *jas, mené* (v 1. pridigi) / *méne* (v 2. pridigi), *meni (mi), mené/méne*; 3. os. ed. *ón, njega (ga), njemi, njega (ga), vu njém, z-njim*; 3. os. dv. rod. *njidva 'njiju'*. Oblika za 2. os. ž. sp. I mn. je izenačena z obliko za m. sp.: *Denéšnjega svejta materé jeli vi tak gučite vašoj deci? jeli se vi žalostite /.../*. Vpr. zaim. za osebo je *što 'kdo'* (daj. *komi*), za stvar pa *ka* (tož. *na kój*). Oblik za ozir. zaim. *kdor* je več: *ki (Ki naimre brezi greha živi), ka (ka se je brezi greha najšao, ka je za zlatom nej letio)*, značilna prekmurska je tudi *što*, ki pa v obravnavanih pridigah ni evidentirana. Nik. sam. zaim.: *nišče 'nihče', nikomi* (daj.). Končnice prid. zaim. so v odvisnih sklonih podobne prid. končnicam: *na etom i na ovom svejti, vu njegovom srci, z-cejloga srca* (izjemoma: *z-cejlega*), *vu njegovoj družbi, vašoj deci, Z-njegovoga živlénja, mojemi srci, mojega očé, na svojój düši, vu svojój molitvi, svojega bližnjega*. Kaz. vrst. zaim. ima pri Horvatu več pojavnih oblik: *té 'ta'* in *ete* za bližnjo, *tisti* za bolj oddaljeno in *ón 'oni'* ter *ovi* za najbolj oddaljeno predmetnost: *té pehar, to delo, toga dela, tomi 'temu', toj példi, vu toj časti; ete tanač, etoga orsaga, na etom svejti; ón človek, z-onoga, onomi 'onemu', na onom svejti, ono dejte; na ovom svejti*. Kaz. last. zaim.: *takšega človika, takša mati, Vu takšoj priliki, takše bogatstvo, Po takšem živlénji*. Vpr. vrst. zaim.: *šteri, z-šterim* (or.), *štera, z-šterov* (or.), *štero*. Nedol., poljubn., nik. in tot. zaim.: *ništerni 'nekateri', što 'kdo'* (*Či što pravi /.../*), *kaj šté 'kar koli', nikša 'nikakršna', vsaki, vsakoga, vsakomi, vu sakšem*. Opazna je pogostejša raba naglasnih kot naslonskih oblik: *boš njega zvala; vöspadne njemi z-rok; prekda njemi ravnanje orsaga; Nasledüjmo na dale njega; odpüstimo njim; ka dosta krat so vidili njega*. Enkrat je zaslediti rabo povr. svoj. zaim. namesto os.: *Ešče vu živlénji svojega očé se je zgodilo 'njegovega'*.

Števnik: Najpogosteje je zastopan vrstil. števn. *prvi: prvi vugerski kral, prvoga Bele sin, prvi na svejti, prvi vogerski svétec, prvi krao svojega naroda, prvo njegovo delo, naš prvi kral*. Enkrat se pojavi množ. števn. *dvojni (svétek)*. Posam. gl. števn. *eden* ima funkcijo nedol. čl.: *ednoga velkoga vugerskoga človeka, ednoga velkoga svéca, Eden z-med njih*. Zveza predl. *ob* in vrstil. števn. v M ed. je dala v prekmurščini zaporedn. prislove: *ob prvim 'prvič', Naj ob prvim 'najprej'* (v drugih Horvatovih pridigah še *ob drugim 'drugič', ob trétjim 'tretjič', ob štrtim 'četrtič'* itd.).

Glagol: Pri glag. opozarjam na prisotnost značilnih prekmurskih pripon za nedovršenost *-ava-* (*zezavali, pripovidava, zdržavanje, premišlavanje, povekšavao, pripe-lavao, pobüdjavao, obslužavamo, se približava, zveršavao, zvišavao, odpüščava*) in *-üva-* za slov. *-eva-* oz. *-ova-* (*poštüivali, nasledüvati, bantüivati, radüivanje, zroküivao,*

potrebüvali, žaliüvalo, vojüüvao, vadliüvali). Pripono *-no-* za knjižnoslovensko ustreznico *-ni-* najdemo v glag. II. vrste: *kradnoti, pobégnoti, minoti, obrnolo, spadnoli, nastanolo, genolo*; vendar: (*v*)činiti. Prevladujoč v pridigah je povedni naklon, ki ga mestoma požiivi raba velelnika, pogosto izraženega z zvezo »naj + glag.«: *naj bode znami, naj lübi, naj nam odpüsti, naj bode tvoja vola, naj se moli, naj sprosi, naj pomaga*. Lahko je tudi nezložen: *Radij se, štimajmo, bojmo, odpüstimo, Vesélmo se, spoménilmo se, Nasledüjmo, podajmo se, pravmo, Ne pozabmo, trüdmó se, poslühšajte, uživajte, Poštüjite, pomagajte, Včite se, Lübté, včinté, Hodte*. Nujnost pridigar izraža z zvezami »morati + nedol.« ali »treba je / potrebno je + nedol.«, npr. *trüditi se moremo njegovo példo nasledüvati; to mi ne trbi povedati; Od njegovoga živlénja mi je ne potrebno dosta gučati*. Prisotne so tako dolge kot kratke oblike glagola *biti* v prihodnjiku: *bomo* in *mo, bode* in *de*; v prvi pridigi pa se prihodnost izraža tudi z zvezo »ščéti 'hoteti' + nedol.«: *dičiti ščémo njega; kakda ščéjo tisti Boga bantüvati; zato ščé od Jézuša na sodnji dén ón tüdi ete reči čüti*. Zanikana oblika glag. *biti* se v 3. os. ed. glasi *neje* 'ni', zanikana oblika glag. *hoteti* v 1. os. mn. pa *neščémo* 'nočémo'. V glag. *bojati se* 'bati se' kontrakcija ni uresničena.

Prislov: Prostor. prisl. so npr.: *se* 'sem', *kraj* 'stran', *okolik, vsagdir* 'povsod', *naprej*; čas. prisl.: *včasi* 'takoj', *dnjes* 'danes', *kesnije* 'kasneje', *nigda* 'nekoč', *vsigdar* 'vedno', *prle* 'prej', *ednók* 'enkrat, некоč', *Naj ob prvím* 'najprej', *Po tom toga* 'potem'; lastn. prisl.: *etak* 'tako', *lejšo, pobóžno, vküp* 'skupaj', *hitro, ostro, verno, žmetno, mirovno, gvüšno, példatno, dobro, neskončano, zaobston, batrivno*; vzročn. prisl.: *zato*; mer., količ. prisl.: *dosta* 'veliko', *bole* 'bolje', *telko* 'toliko'. V prvi pridigi je evidentirana primerniška oblika prislova, tvorjena s hrvaškim obrazilom *-ije*, tj. *kesnije*. Pojavita se tudi primerinik in presežnik prislova *dobro – bole* in *najbole*. Prisl. zaim.: *kakda* 'kako', *Kde i kda šté* 'kjerkoli in kadarkoli', *kelko krat, dosta krat*.

Nepregibne besedne vrste: Predlogi 'iz', 'z' in 's' so izenačeni: *z-Jézušovi vüst, z-živlénja; z-bóžov miloščov, z-rečmi; z-palmom, z-kervavim srcom*. Predlog *z* oz. *s* je lahko tudi zlit s sledečo besedo: *smrtnim grehom, zdržavanjom, zakonmi, svoje hiže, zemlöv*. Predlog *brez* ima v izglasju dodan *-i*: *brezi greha*. Predlog *v* ima dve pisni različici: (1) navadni *v* se pojavi le enkrat, in to v drugi pridigi: *v-nočnom*; (2) veliko pogostejši je vokalizirani *vu*, evidentiran 65-krat: *vu srebri, vu Kristuší, vu lübéznosti* itd. Predlog *mesto* 'namesto' izraža zamenjavo: *mesto onoga*. Ponavljanje predlogov prispeva k vzvišenosti pridižnega sloga: *Posebno példo je nam dao na krotkočo, na lübéznost neprijatelov i na nihanje sebé na bóžo voló; koga je za sladkočo svojega srca i za vüpanje prišéštnoga naroda zvao*.

Prisotni so vezniki, značilni za panonski prostor, npr. *i, nego* 'ampak', *ka* 'da', *ki* 'kdor' (*Ki naimre brezi greha živi...*), *či* 'če', *dokéč* 'dokler', *kda* 'ko', *gde* 'kjer', *naimre* 'namreč', dvo- oz. večbesedni vezniki *či glih* 'čeprav', *Po tom toga, kak* 'potem ko', *včasi, kak* 'takoj ko', in dvodelna veznika *ne samo...nego ešče* (*Ali svéti Števan je ne*

samo krotek bio, nego ešče i svoje neprijatele je lübo) ter i...i (i z-rečjöv i z-djanjom). Do kopičenja veznikov prihaja, ko drug ob drugem stojita dva veznika: *da ki lübi Boga; Ali gda je kral nastao; da kakda ščéjo tisti Boga bantüvati; ali kda gvüšno počiva; ar kda so po njegovej smrti.*

Členki poudarjanja so *že, ešče 'še', Posebno*, členka dodajanja sta *tüdi* in *i 'tudi'*, členek izvzemanja je *samo*. Členek *komaj* se pojavi v vlogi podrednega veznika v časovnem odvisniku: *Takši je bio svéti Števan prvi vugerski kral, koga kejp komaj, ka so na oltar postavili, da bi ga kak svéca poštüvali, na pomoč zezavali, že je milošča Gospodna Boga drügoga takšega človika na kraljévski trónuš postavila.*

Razpoloženski medmet *oh* izraža čustveni odnos pridigarja do povedanega, medmet *amen* pa zaključuje pridigo. Tipični knjižnoprrekmurski medmet *ovo* nastopa v pomenu 'glej': *I ovo, kda že ober onoga premišlava.*

3.3 Besedje

Besedno gradivo je v obeh pridigah večinoma panonsko (npr. *čemér* 'jeza', *deca* 'otroci', *gučati* 'govoriti', *manternik* 'mučenik', *nevola* 'težava, nesreča', *odürjavati* 'sovražiti', *prišéstni* 'prihodnji', *reč* 'beseda', *smeknoti* 'zabosti', *spadnoti* 'pasti', *strlica* 'puščica', *zaobston* 'zaman, zastonj', *zasagati* 'prestrašiti', *zbiti* 'preteptsti', *žmetno* 'težko'), pojavlja pa se tudi besedje, prevzeto iz oz. preko madžarščine, ter izpeljanke iz madžarske osnove:⁷ *almuštvö* 'miloščina', *bantüvati* 'žaliti, prizadeti', *batrivno* 'pogumno', *bolvanstvo* 'malikovalstvo, poganstvo', *dičiti* 'slaviti', *dika* 'slava', *kejp* 'podoba, slika', *kinč* 'zaklad, dragocenost', *orsag* '1. država, 2. nebeško kraljestvo', *példa* 'zglede, vzor', *püšpökija* 'škofija', *tanač* 'nasvet', *vadlüvati* 'izpovedovati, priznavati', *varaš* 'mesto'. Evidentirano je tudi besedje, prevzeto iz oz. preko nemščine, ter izpeljanke iz nemške osnove: *kaštig(uv)ati* 'kaznovati', *gvant* 'oblačilo', *gvüšno* 'gotovo', *lüft* '1. zrak, 2. navzgor', *pehar* 'kozarec, čaša, kelih', *penezi* 'denar', *pop* 'duhovnik', *potroštati* 'potolažiti', *predgati* 'pridigati', *špot* 'sramota', *tao* 'del', *trónuš* 'sedež, stol', *troštanje* 'tolažba'.

Pomen besedja se lahko razlikuje od pomena v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku: *najem* 'plačilo, plača', *dobre čine spravlati* 'pripravljati', *nakapati* 'nalagati', *pohoditi* 'obiskati', *zamazati* 'umazati'. Nekatere besede so bile v knjižni slovenščini nekoč prisotne, danes pa veljajo za starinske ali zastarele, npr. *činiti* 'delati', *zadobiti* 'dobiti, doseči', *neprijatelj* 'sovražnik, nasprotnik'. Glag. *okročiti* 'kriviti, upogibati' in sam. *velikosrčnost* 'velikodušnost' sta evidentirana le v Pleteršniku. Glagol *štimati*, ki ima v SSKJ² kvalifikator *nižje pogovorno* in pomeni 'pripravljati', ima v pridigi pomen 'imeti, šteti': *štimajmo na veliko našo sv. vero.*

7 Po Toporišiču (1992: 218) »b/esed, ki jih delamo iz prevzetih besed, nimamo za prevzete /.../: na pol prevzete jih upravičeno imenujemo le glede na njihov morfološki sestav«.

Ker gre za besedili z versko tematiko, prevladujejo termini s krščanskega tematskega področja, npr. *greh, pobóžno, Kerščenik, svéci, vera, oltar, predgati, sküšnjava, zveličanje, zapovid, pop, redovnik, cérkev, prošnja, bolvanstvo, püšpökija, križ, manternik, poganstvo, katholičan, molitev*. Zlasti zanimive so stalne besedne zveze, npr. *sv. mati Cérkev, kraljévski trónuš, dobri čin, Gospodni Bóg, Jézuš Kristuš, kraljévska dika, hüdi düh, Svéti Düh, na vse véke, od véki vöke, bóža dika, sodnji dén, zmožna gospa vogerska, vogerski orsag, vekivečno blaženstvo, nebeske diké korona, bóža milošča, nebeski Oča, smrtni greh, bogatstvo svejta, jedinorodjeni Sin, smrtna postelja, poganska vera, kerščanska vera, reč bóža, bóžni lüdjé 'slabi, hudobni', vrata nebeskoga kraljestva, zadnja vöra*. Najti je tudi glagolske frazeme, ki pričajo o avtorjevi jezikovni kompetenci: *navuki so vu dobro zemlo spadnoli 'so imeli zaželen uspeh'; kda nam tüdi bila bode zadnja vöra 'ko bomo umirali'; kda ga je ešče pod svojim srcom nosila 'v času nosečnosti'*.

Z besedotvornega vidika je zanimivo besedje z narečnimi obrazili, npr. sam. na *-oča: krotkoča, sladkoča; -ošča: milošča*; prid. na *-ovit: čüdnovit; -iten: plemeniten; -aten: példaten 'za zgled'; -inski: očinski 'očetovski'*. Zelo pogosti so sam. na *-(n)ost: Bogabojaznost, lübéznost, boleznost, poniznost, velikoserčnost, spodobnost, malost, jakost, žalost, svetlost*; in glagolniki na *-anje oz. -enje*, ki poimenujejo glagolska dejanja, stanja ali lastnosti: *nihanje 'opustitev', podanje 'vdanost', rogatanje 'ropotanje', viüpanje, poštüvanje, zveličanje, zdržavanje, radiüvanje, premišlavanje, troštanje, bantüvanje, ravnanje, razpadanje, djanje, ogovarjanje, ogrizavanje, odpüščenjé, živlénje, trplénje*.

Pojavljajo se številni glag. kalki, tvorjeni po jezikovnih zakonitostih madžarščine oz. nemščine: *okolik vzéti 'obdati', slišiti 'pripadati' (< gehören), napredati 'postaviti naprej', notristopiti 'vstopiti', dopadnoti se 'biti všeč, ugajati' (< gefallen), vöpokazati 'pokazati, izraziti', protistanoti 'upreti se', protipostaviti se 'zoperstaviti se', nazajzaderžati 'zadržati', goripoiskati 'poiskati', gorivzéti 'sprejeti', gorizdignoti 'dvigniti', gorioldpreti 'odpreti', dolpotreti 'zlomiti, uničiti', nazaj dati 'vrniti', notriiti 'iti v kaj', vöspadnoti 'izpasti', prekdati 'predati', kraj stopiti 'odstopiti'*.

3.4 Skladnja

Na besednozvezni ravni izstopajo zapostavljeni prilastki, ki so pogostni zlasti v prvi pridigi: *mati njegova, kejp bóži, Po milošči bóžoj, zapoved Jézušovo, Gospodna Boga tvojega, z-cejlega srca tvojega, reči Jézušove*; vendar tudi: *kraljévski trónuš, vu njegovoj družbi, naše poštüvanje, njegov zagovor, dobre čine, nekrivično srcé, svojega sineka, njegovo düšo, bóžo slüžbo, Po bóžoj milošči, mojemi srci, najvekša žalost* itd. Inverzija se kaže tudi v ujemalnih samostalniških prilastkih: *Šalomon kral, Ladislav kral*. V svojilnem rodilniku stojijo desni ujemalni prilastki levo od jedra: v 1. pridigi: *nebeske diké korono, prvoga Bele sin, svojé decé düše, Denéšnjega svejta materé, Ladislava srcé, nebeskoga kraljevstva blaženstvo, vsakoga prošnja*, vendar tudi: *hčér*

lengjelskoga krala, nekrivično srcé svojega sineka, dobroj példi svoje materé, reči Jezuša Kr. V drugi pridigi je najti le tri zapostavljene prilastke: *reč bóžo, Imre sin, vola tvoja*; pogostejše pa so besedne zveze, ki nimajo obrnjenega vrstnega reda jedra in prilastka, npr. *prvi vogerski svétec, vogerski orsag, modre zakone, njegovoga živlénja, Jézušove példé*. Zgledov s svojilnim rodilnikom je manj: *ednoga velkoga svéca svétek, svétoga živlénja mladénca, pobóžnoga krala vse vüpanje, sv. Jóba példo*. Zapleteno razvitih samostalniških besednih zvez ni veliko: *Na kraljévskom trónuši sedéči moži; ništerne za nas bole z-navukami pune zgodbe z-njegovoga živlénja; Bl. D. zmožna go-spa vogerska*.

Z vidika besednega reda izstopa stava povedka na konec stavka, ki je značilna tako za knjižno prekmurščino kot tudi za prekmursko narečje, npr.: *zagovor prositi smo dnjes se vküp prišli; mati njegova je hčér lengjelskoga krala bila; ednoga velkoga svéca svétek svetimo; Ka se pa moremo mi z-toga vsega navčiti*. Za zanikanje je značilen poseben besedni red naslonk – členek zanikanja se umakne za pomožni glagol *biti*: *je nej letio za zlatom; je nej méo; je nej takša mati bila; ar je nej njega bantüvao* itd. Primer dvojnega zanikanja: *nekajte nigdar do smrti nihati nebeskoga Jézuša Kr.*

V obeh pridigah se pojavljajo za panonski prostor značilni skladenjski strnjevalci – deležniki in deležja: v 1. pridigi: *na kraljévskom trónuši sedéči moži; srcé se je genolo vidévši potrebčine; so že jokali okoli njegove postelje stojéči; eto njé proso govoreči; Ladislava srcé je žalostno nastanolo, /.../, čüjéči ono; šterim je bantüvanja srca odpüsto nasledüvajoči ete reči Jézušove; nasledüvajoči ete reči Jezušove /.../ pomirio se je z-Šalonomom*; v 2. pridigi: *vsaki prvi želéči almuštvo dobiti, neje samo bóžne reči mogeo od njih gorivzétí; ón sv. Jóba példo nasledüvajoči eto pravi; nego spoménovši se na Jézušove reči*.

Pomensko izenačena sta glagola *morati* in *moči*: *Mogla je včiniti pa i činila je to njegova mati 'Moralá'; Oh kelko krat je mogla njemi mati ete reči praviti 'moralá'; mi moremo eden drüggoga lübiti 'moramo'; Ka se pa moremo mi z-toga vsega navčiti 'moramo'; ter glagola *znati* in *vedeti*: *najbole zna, ka je nam na zveličanje 've'; vsaki zna, ka sv. Števan 've'*.*

Enkrat je v zloženju glagolski obliki izpuščen pomožni glagol *biti*. Pri tem bi lahko šlo za vpliv madžarščine ali gradiščanske hrvaščine (Benčić idr. 2003: §1118, §1119), verjetneje pa za vpliv narečja, saj je opuščanje pomožnega glagola ena izmed značilnosti severovzhodnih slovenskih narečij (Zorko 1998: 229): *ar čüdnovita dela čino vu svojem živlénji*.

Predložna zveza »od + sam./prid./ zaim. v rod.« opravlja mestniško vlogo: *od njega vu svojój molitvi ete reči Sv. Düha pravi; od etoga vam ščem dnjes /.../ predgati; Od njegovoga živlénja mi je ne potrebno dosta gučati* itd. Zveza *zvati* + *za* ima pomen 'imenovati': *za Števana boš njega zvala*. Namesto rod. je rabljen tož. zanikanja: v 1.

pridigi: *je nej svoje vüpanje méo; Neje kinče, bogatstvo svejta lübo; Neje šteo kraljévsko čast na sébe vzéti; v 2. pridigi: ne zida hižo; vendar tudi: Od vere vekšega kinča ne mamó na sveti.* Od slovenske knjižne norme se razlikujejo tudi druge vezljivostne rešitve: *lúbéznost proti Bogi (vendar tudi lúbéznost do Boga);* glagol *pomagati* se veže s tož., npr. *pomagao je njé, pomagajte siromake, siróte; je Bóg njega pomagao,* vendar v 2. pridigi: *naj pomaga nam; praviti + tož.: pravi na njega ete reči; premišljevati + rod.: ober onoga premišlava; spomniti se + z + rod.: spoménilimo se z-Jezušovi reči; (s) pozabiti se + z + rod.: Ne pozabmo se z-onoga.*

Značilno skladenjsko sredstvo v starejših prekmurskih tiskih so zapleteno zložene povedi (Jesenšek 2008/09: 205), ki ne manjkajo niti v Horvatovih pridigah. Dolge povedi bogatijo obe pridižni besedili ter jima dajejo videz privzdignjenosti in slovesnosti. Najdaljša poved v 1. analizirani pridigi je 10-stavčna, v 2. pridigi pa 11-stavčna: **1.** *Oh ne žalostite se, oh ne gučite tak, nego ešče šilete je vu one prilike, gde morejo Boga smrtnim grehom bantüvati, gde morejo lúbéznost do Boga zgübiti, pa lúbéznost do vas tüdi, ar štero dejte ne lübi Boga, nego Njega z-grehi bantüje, ono dejte ne lübi, nemore lübiti niti svoje stariše, ki so njemi za Bogom prvi na svejti.;* **2.** *Že meč gorizdigne ka ga vu krala smekne, ali kda gvüšno počiva, koga G. čuva, morilec se začne bojati, meč vöspadne njemi z-rok, na to rogatanje se kral zbüdi, grehšnik na kolena spadne, odpüščenjé prosi i sv. kral poleg Jézušove példe, ki je na križi za svoje neprijatele molo, odpüsti njemi.* V prvi pridigi je več vrinjenih enot, odvisnikov različnih stopenj, brezvezij in premege govora kot v drugi, npr.:

Okolik je ón hodo po svojem orsagi, vsakoga prošnjo, tužbo je poslühno, vsakomi je na pomóč, na troštanje bio, komi je pomóč, komi je troštanje potrebno bilo.

Z-njegovoga živilnja smo pa spoznali ono, ka je mогоe to činiti, D. K., ar je vu kraljévskej diki nej gizdav nastao, samoga sebé zvišavao, nego vu sakšem deli je bóžo diko iskao, vu sküšnjavaj pri Bogi miloščo, pomóč iskao, svoje dobre, svoje plemenitne čine je višešnjemi Bogi zahvalo i nej sebi pripisao, za štero poniznost je Bóg njega pomagao svojimi miloščami, ar kak Sv. Düh Bóg pravi: »Bog poniznim da miloščo, gizdavim pa proti stane.«

4 Sklep

Glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski sistem ter vsebina besednega inventarja so v obeh Horvatovih pridigah usklajeni s prekmurskim narečjem, čeprav prihaja tudi do odstopanj; denimo v prvi pridigi zapisuje avtor diftong *e:ĩ* skladno s staro prekmursko knjižno normo, z grafemom <ej>, v drugi pridigi pa je prevladal nadnarečni <e>. Grafem za mehki *l'* je v prvi pridigi nedosleden (<ly> in <l>), medtem ko v drugi pridigi večinoma izkazuje narečno stanje (<l>, vendar *blagoszlovljeno, kraljesztva*). V prvi pridigi je najti več prvin avtorjevega maternega jezika kot v drugi: ikavski odraz jata (*bilom* 'belem'), u-jevski odraz za nosnik *q* (*muži*), obrazilo *-ije* v primerniku *kesnije*.

Ker gre za primarno govorno besedilno vrsto, je avtorjeva jezikovna raba večkrat variantna in odvisna od njegovih sprotnih odločitev (*gda* : *kda*, *lūsztvo* : *lūdsztvo*, *kral* : *krao*, *Krscsenik* : *Kerscsenik*). Kljub svobodnejšemu jezikovnemu sistemu pa je bistveno spoznanje, da njegov jezik temelji na starejši prekmurski knjižni normi, v katero je postopoma, kot kaže jezikovni razvoj od prve do druge obravnavane pridige, vnašal tudi prvine govornega okolja.

VIRI IN LITERATURA

- BENČIĆ, Nikola idr., 2003: *Gramatika gradišćanskohrvatskoga jezika*. Željezo: Znanstveni inštitut Gradišćanskih Hrvatov.
- HORVAT, Nina, 2020: Predstavitev prekmurskih rokopisnih pridig iz 1. polovice 20. stoletja. *Slavia Centralis* XIII/2. 50–63.
- HORVAT, Nina, 2021: O odkrivanju avtorstva črensovskih in martjanskih rokopisnih pridig. Lojze Kozar ml. (ur.): *Stopinje 2021*. Murska Sobota: Škofija. 89–92.
- HORVAT, Nina, 2022: Pomen Jožefa Horvata za Prekmurje. Lojze Kozar ml. (ur.): *Stopinje 2022*. Murska Sobota: Škofija. 99–102.
- HORVAT, Nina, 2022a: Besedje v pridigah Jožefa Horvata. Gjoko Nikolovski (ur.): *Izzivi slavistike v 21. stoletju: 4. mednarodna znanstvena konferenca Slavistični znanstveni premisleki*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 267–286.
- HORVAT, Nina, 2022b: Kroatizmi v jeziku pridigarja Jožefa Horvata. *Jezik in slovstvo* 67/1–2. 3–26.
- JESENŠEK, Marko, 1998: *Deležniki in deležja na -č in -ši: razširjenost oblik v slovenskem knjižnem jeziku 19. stoletja*. (Zora, 5). Maribor: Slavistično društvo.
- JESENŠEK, Marko, 2008/2009: Trubarjeva in Küzmičeva različica slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 4/1. 199–209.
- LJUBLJANSKI, Rogerij, 2001: *Palmarium empyreum, seu Conciones CXXXVI. de sanctis totius anni : signantèr de nonnullis particularibus & extraordinariis, qui in quibusdam locis festivè celebrantur, & usque modo sermones de ipsis visi non sunt, compositae ex vitis eorum: Scriptura sacra, ac SS. Patribus: variis conceptibus, symbolis [et] historiis: praecipuè aptis moralitatibus refertae, in II. partes divisae, ac copioso indice provisae, datae publicae luci Carniolico idiomae ... a p. Rogerio Labacensi*. Faksimile uredili Jože Pogačnik, Kajetan Gantar, Jože Faganel. Ljubljana: Fundacija dr. Bruno Breschi.
- NEWKLOWSKY, Gerhard, 2008: O štokavskim osobinama u hrvatskim govorima Bandola i Nove Gore u južnom Gradišću. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 14. 49–57.
- ŠOJAT, Antun, 1980: O jeziku i rječniku gradišćanskih Hrvata. *Rasprave* 6/7. 305–317.
- ZORKO, Zinka, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. (Zora, 6.) Maribor: Slavistično društvo.
- ZVER, Nina, 2022: Razlikovalne jezikovne prvine v različicah prekmurskega narečja v pridigah Jožefa Horvata. *Slavistična revija* 70/3. 255–268.
- ZVER, Nina, 2023: Svetniške pridige Jožefa Horvata. Blanka Bošnjak (ur.): *Hagiografija v luči sodobnih raziskav*. 269–288.

ZVER, Nina, 2023a: Poenotenje slovenskega knjižnega jezika v prekmurskih katoliških pridigah prve polovice 20. stoletja. Marko Jesenšek (ur.): *Dialektologija na Dnevih akademikinje Zinke Zorko*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 150.) Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. 223–246.

**Sprehod po mariborskih dvoriščih in obisk
Pavlove hiše**

Jerneja Ferlež

Univerza v Mariboru, Univerzitetna knjižnica Maribor
jerneja.ferlez@um.si

Odgovornost v znanstvenem in literarnem pisanju o preteklosti

Avtorica v prispevku¹ razgrne primerjalni pogled na znanstveno, predvsem etnološko in literarno pisanje o preteklosti. Problematizira odgovornost ob literariziranju življenjskih zgodb realnih ljudi in nakaže literarni potencial realnih mestnih prostorov. Predstavi svoj postopek etnološkega pisanja o preteklosti in premisli nekaj različnih možnih načinov njenega literariziranja. Piše o dvoriščih in hišah kot prostorih fikcije ter o potencialu, da to postanejo, ob tem pa predstavi tri tipe mariborskih dvorišč in zgradb, ki jih generirajo.

Realnost sama po sebi obstaja – je, kakršna je. Minula realnost je bila, kakšna je pač bila – prostorov, življenj ljudi in njihovih dejanj ne moremo spreminjati za nazaj. Sami po sebi vsekakor ne obstajajo z namenom ali zavedanjem, da bi o njih lahko pozneje kdo pisal. Nov pomen pridobijo, ko se začnemo z njimi ukvarjati, ko postanejo predmet znanstvenega preučevanja, literariziranja ali celo političnih interpretacij. S pogledom in interpretacijo opazovalca – raziskovalca, pisatelja, politika – neizbežno pridobijo pečat njihove perspektive, včasih tudi njihove agende. Realnosti same po sebi to seveda ne spremeni, sooblikuje pa vsakokratni širši pogled nanjo. Poseg interpretira po eni strani deluje kot nekakšno povečevalno steklo, ki se zagleda v globino in v detajle, po drugi strani pa je tudi v funkciji razprševalnega stekla, ki interpretacijo diseminira med bralce, poslušalce, gledalce, sledilce in naključne druge. Pogosto se nanaša na preteklost, ki je tako oddaljena, da debata med akterjem realnosti in interpretom ni več mogoča, lahko pa se odpre debata med različnimi interpreti. Proces vzpostavi sliko, ki se lahko od minule realnosti same po sebi precej oddalji.

Vprašanja razmerja med dokumentarnostjo, fikcijo in ubesedovanjem preteklosti me vznemirjajo zlasti kot etnologinjo. Sprva me je zanimalo, ali je lahko literatura relevanten vir za etnologijo, mojo izhodiščno stroko. Odgovor je – vsekakor, ob ustreznih postopkih kritike virov. Zanimivo je tudi vprašanje obratnega procesa – na kakšen način in pod kakšnimi pogoji je etnologija lahko vir za literaturo. S svojo usmerjenostjo v vsakdanjik, slehernika in njegove odzive na vsakokratni kontekst, zlasti pa v pristopih, ki odstirajo dojemanje sveta iz človeka, njegove perspektive, je gotovo bližje literaturi kot disciplini, ki se sicer tudi ukvarja s preteklostjo, a iz drugačne, recimo ji – bolj vzvišene perspektive. Pozneje bom o tem razmišljala na primeru mestnih dvorišč – svojega ožjega raziskovalnega področja.

¹ Besedilo je nastalo ob pripravi sprehoda po mariborskih dvoriščih, ki so predmet avtoričinega etnološkega raziskovanja, lahko pa so tudi vzgib za oblikovanje literarnih dogajalnih prostorov.

Pri vprašanju omenjenega razmerja gre v drugem primeru za vprašanje načina uporabe realnih dejstev za fikcijsko nadgradnjo, v obratni smeri pa za večšino luščenja realnih podatkov iz literarnih besedil. V etnologiji je glede sledenja dejstvom vse razmeroma jasno – kar zapišemo, tudi ko pišemo o preteklosti, naj bi odražalo dejanskost. Ta je osnova za interpretacije, ki načeloma – razen v kontekstu t. i. etnografske fikcije (Schmidt 1984: 11–14; Struc 2019: 108–109) – v polje fikcije ne zahajajo, se pa pomembno navezujejo na kontekst časa, prostora in družbenih razmerij. (Samo)kritičen razmišljevalec lastnega raziskovanja se pri tem zaveda, da preteklosti ne moremo povsem natanko ujeti. Med drugim zato, ker ni enoznačna, ker je vsakokrat znova kompleksna, kot je kompleksna sedanjost. Ker nismo zares tam. Ker mi nismo vsi. Ker zgolj obvladamo orodja, ki nas razmeroma natančno približajo pretekli dejanskosti, še vedno pa nas ne postavijo zares vanjo.

Kako in zakaj torej sploh pisati o preteklosti? Jo lahko zares razumemo, mi, iz popolnoma drugačnih svetov. Ko jo opisujemo, dokumentarno ali literarno, lahko zavzemamo pozicijo tistega, ki ve, razume in podaja, kako je nekaj zares bilo. Kako drzno je pisati o ljudeh, ki so res živeli in jih več ni. Smemo izražati vrednostne sodbe o njihovih dejanjih? Koliko zares poznamo kontekst? Kako s svojimi videnji in pisanji vzpostavljamo navidezno 'resnico' o preteklosti, o ljudeh? Zelo veliko bi morali vedeti, da bi lahko presojali, pa še takrat – si to lahko dovolimo? Lahko posplošujemo, relativiziramo, kritiziramo, hvalimo? Smemo svoje razumevanje dejanj predhodnikov razglasiti za pravilno ali napačno? Ne vzpostavlja pisanje o preteklosti slike, ki jo bodo bralci, gledalci ali poslušalci vzeli kot dokončno, edino veljavno, resnično? Odgovornost se zdi velika. Avtorji – raziskovalci in literati – ljudi iz preteklosti po intenzivnem ukvarjanju z njihovimi življenji večkrat postavljajo na piedestale, zdi se jim, da jih povsem razumejo, da so jim čisto blizu. Včasih jih vidijo v pretirano izbrušeni luči in jih zato glorificirajo. Zdi se jim, da so izbrskali neprecenljivosti o ljudeh, ki so bili dotlej neupravičeno prezrti, po krivici ali namerno pozabljeni ali malomarno puščeni vnemar, zato pogosto beremo klišejske oznake – *zamolčani, zaslužni, izjemni, iztrgati jih je treba pozabi, morali bi jim postaviti spomenik, se jim pokloniti*. A ljudi, ki niso deležni naknadne javne pozornosti, je neskončno veliko, zaslužnost pa je majava vrednostna oznaka. Včasih se zdi, da gre pišočemu s postavljanjem nekoga na piedestal prej za vzpostavljanje lastne pomembnosti kot za pozornost do tistega, ki mu s svojim pisanjem postavlja spomenik. Mogoče si dotični tega ne bi niti želel – toda ni ga več in svojega mnenja ne more izraziti.

Ko raziskujemo in opisujemo ljudi in fenomene iz preteklosti, pravzaprav vstopamo v neznane svetove, podobno kot takrat, ko obiskujemo tuje kraje. Ko potujemo, se večinoma spontano zavedamo, da smo prišleki v okolje drugih. Ko raziskujemo pretekla dogajanja in prav tako vstopamo v miljeje, ki jih ne poznamo iz svoje izkušnje, je treba to zavedanje šele vzpostaviti. Opravek imamo namreč s kompleksnim, a statičnim, skoraj zamrznjenim stanjem in predvsem, večinoma, z ne več živimi ljudmi.

Pisanje etnoloških, torej znanstvenih besedil, pri katerem težimo k verodostojnosti, terja veliko mero poglobljanja v najrazličnejše vire. Kot etnologinja se najprej za dolgo potopim v arhive, v besede drugih. Prehodom dogajalne prostore, iščem in gledam ohranjene podobe, z različnimi prijemi poskušam ujeti duh časa. Nato veliko, res veliko razmišljam, pretehtavam, primerjam. Se pogovarjam, tudi sama s sabo. Proces je dolg. Šele nato pišem in govorim. Podajam, kar sem dognala. Poskušam biti racionalna in tehtna. Še vedno z veliko mero dvoma v svoj prav, celo v smisel svojega početja. Z veliko spoštljivostjo do tistih, ki so v preteklosti živeli, in tudi do tistih, ki bodo brali ali kako drugače konzumirali, kar bom napisala. To se trudim početi s ponižnostjo do vsega preteklega in sedanjega, predvsem pa z absolutno spoštljivostjo do tistih, ki so se s podobnimi vprašanji ukvarjali pred menoj in sem njihova spoznanja vpletla v svoje delo. Slednje velja za vsa področja, ne le za znanost – tudi za umetnost.

Po svoje podobna, a vendarle drugačna, je odgovornost znanstvenika, ki raziskuje prostor. Čeprav je ta vedno, vsaj v etnološkem pogledu, neizbežno povezan z ljudmi, je odgovornost malce drugačna. Prepoznavanje prostorov preteklosti je zaradi relativne spremenljivosti materialnega zahteven, a nekoliko drugačen proces kot prepoznavanje občutij in razmerij med ljudmi. Nevarnost, da ne bomo našli ali pravilno interpretirali vseh virov, da bomo sklepali prehitro in iz posamičnega primera, da bomo vire 'prebrali' narobe, seveda obstaja, a škoda, ki s tem nastane, se vendarle zdi manjša od tiste, ki nastane, če se avtor zaradi napak ali namerno zaplete v površne interpretacije človeških življenj in ravnanj – tako v znanstvenih kot v umetniških izvedbah. Če bo določen dogajalni prostor v znanstveni interpretaciji opisan pomanjkljivo ali napačno, bo to znanstvena napaka in avtor bo zanjo nosil vso odgovornost. Pisatelj se lahko od dokumentarno izpričanega seveda oddalji – namerno, v funkciji besedila, ali zaradi manj sofisticiranih razlogov.

Ustvarjanje fikcijskih svetov je ne le pisateljska domena, ampak tudi srž ustvarjanja, ki ji nikakor ne želim odrehati relevantnosti, opozoriti pa želim, da na drugi strani obstaja tudi odgovornost do interpretiranja realnih svetov, ki se s fikcijskimi prepletajo. Bralcu je v kontekstu besedila kot celote mnogokrat bolj ali manj jasno, ali gre za slikanje realnih ljudi in prostorov ali za njihove fikcijske oddaljitve. A nemalokrat obstaja tudi verjetnost, da bo literarno besedilo bralcu zarisalo podobe, kakršnih morda nikoli ni bilo, on pa jih bo vseeno dojel kot realne. Še več, obstaja možnost, da jih pisatelj podaja na način, ki bo bralca spodbudil, da bo fikcijske opise enačil s preteklo realnostjo – denimo način promoviranja biografskih in avtobiografskih literarnih del. Pisatelj je pri tem sicer v varnem zavetju, saj mu oddaljitve, tudi če so plod napačne interpretacije, neznanja ali brezbržnosti, opravičuje *licentia poetica*. Ker pa gotovo več ljudi bere fikcijo kot znanstvena besedila, vpliv nikakor ni nepomemben. Vtis dosledne biografskosti je lahko zavajajoč, zlasti ko gre za že pokojne realne ljudi. Drugače, manj nevralglično, a vendar ne nepomembno, je razmerje tudi, ko gre za realne dogajalne prostore. V obeh primerih je skladnost z realnim lahko povezana tudi s prepričljivostjo besedila.

Ko tu in tam pišem fikcijo in se ta nanaša na preteklost, je moj način neizbežno prežet z etnološkim izhodiščem – predvsem z odgovornostjo do likov na obeh straneh, v literaturi in nad njo – torej tudi do bralcev. Kako torej pisati fikcijo, katere dogajalni čas je preteklost in pri tem biti korekten do ljudi, ki so nekoč res živeli in so se, praviloma mimo lastne izbire, znašli pod literarnim peresom. Tudi do prostorov, ki so nekoč res obstajali, ne nazadnje. Pogledi so lahko različni. Sama jih pretehtavam tako iz zornega kota znanosti kot iz zornega kota literature, pri čemer se mi zdita obe perspektivi neizogibno prepleteni. Zlasti pri literaturi, ki se nanaša na realne ljudi, čutim močno potrebo po spoštljivosti do njihove težko ulovljive, a vendar že preživete, v vseh pogledih nespremenljive življenjske zgodbe. Kako torej literarizirati, vzbujati refleksijo in bralni užitek, pri tem pa ohranjati korektnost do ljudi, ki jih več ni. Kako biti do njih spoštljiv in verodostojen, čeprav biografskih opisov ne morejo več avtorizirati. Kako ne izrabiti njihove življenjske zgodbe za svojo prosperiteto ali agendo.

Avtor literarnega besedila, ki se naslanja na realne osebe, dogodke ali fenomene, ima po mojem mnenju več možnosti. Realna dejstva ima lahko le za izhodišče in jih kot skoraj nezaznavno mrežo vplete v svoje besedilo. Lahko se na preteklo dejanskost tudi zelo nasloni in jo literarizira relativno verno, držeč se dokumentarnih podatkov. Verodostojnost lahko ob tem vzpostavlja tako, da razkrije vir ter bralcu nakaže, kdaj sledi dokumentarnim dejstvom in kdaj se od njih odmakne. Morebitne odmike lahko pojasni tudi zunaj literarnega besedila. Ni mu treba, lahko pa jih. Dobro je, če jih. S svojim pisanjem ima namreč moč, da generacijam vsadi mnenja o lastnostih in dejanjih ljudi, ki so res živeli in kot pokojniki nimajo nikakršne možnosti pojasnjevanja. Pa so, tudi ali zlasti kot pokojniki, upravičeni do pisanja, ki jih ne bo slikalo drugačnih, kot so res bili. Če gre za občutljive ali intimne teme, je odgovornost toliko večja. Osnovnega vprašanja – ali bi si sploh želeli biti biografirani – tega seveda ne razreši.

Osebno mi je v fikciji najljubši postopek pisanja o realnih razmerjih, kamor pisatelj postavi ljudi neznanih identitet – torej gre za nekakšno obratno logiko biografskega literarnega pisanja. Tako v etnologiji kot v fikciji najraje pišem o ljudeh, ki jih skoraj nihče ne pozna, ki ne izstopajo in se jih ne drži avra nadpovprečnosti ali izjemnosti. Pa še tem, ko postanejo literarni liki, praviloma nadenem izmišljena imena. Sploh pa najraje opisujem izmišljene ljudi, ki se vedejo podobno kot tisti, ki jih imam za vzgib. Zadošča mi, da s poznavanjem konteksta poskušam ubesediti atmosfere, dogodke, prostore in odnose, ki so v polju verjetnega, realnim ljudem pa puščam pravico do neliterariziranja njihovih resničnih življenj. Če gre res zgolj za literaturo, se mi zdi biografitiranje realnih oseb še najmanj posrečen format.

Nekoliko bolj ohlapno gledam na realne prostore, pretekle ali sedanje. V kontekstu literature jih vidim zlasti kot dobrodošlo izhodišče za umeščanje fikcijskega dogajanja. Če me kot etnologinjo poganja absolutna težnja prostore in artefakte predstaviti takšne, kakršni so res bili, jih v fikciji vidim predvsem kot izhodiščne scenografije, v katere so

položena življenja literarnih oseb – pri tem se mi zdijo bistveni detajli, ki sprožajo ali »upstorijo« dogajanje. Zame kot raziskovalko je bil navdihujoč odlomek iz *Severnega sija*, v katerem Jančar, ko umesti ljubezensko gnezdo protagonistov romana, opisuje stare hiše v mestnem jedru Maribora. Pri tem opiše tudi pomen dvorišča, celo pogled z ganka na dvorišče in smisel tega pogleda: »Tako so na ulični strani okna, na ganku, ki gleda na dvorišče, pa vrata. Zmeraj, kadar stopiš skozi vrata, imaš pogled čez ves svoj svet, in to je lepo in pametno urejeno.« (Jančar 2004: 52) Ko sem pisala etnološko besedilo o mariborskih dvoriščih, sem širši Jančarjev opis brez pomislekov uporabila kot sekundarni vir, saj se je v vseh pogledih skladal s tistim, kar sem našla v arhivskih dokumentih. Po drugi strani pa je isti Jančarjev odlomek izjemen primer tega, kako lahko pisatelj izhaja iz materialne realnosti in jo uporabi za vzgib literarne nadgradnje. O istem prostoru pove, česar primarni vir ne more povedati. Etnološka interpretacija sicer lahko, a je vprašanje, če to v vseh primerih sploh želi, zgolj izjemoma pa je pri tem ekspresivno enako močna kot (dobra) literatura.

Ko razmišljamo o (ne)sledenju realnosti v literarnem diskurzu, seveda ni nepomembno, ali gre pri odmikih za napačne interpretacije zaradi površnosti in nepoznavanja ali je to v funkciji literarnega učinka. Pomembno je, kako bo te nianse razbral bralec, pri čemer ima avtor tako možnost, da ga usmerja kot priložnost, da ga zavaja. Ni dobro, če je, denimo, gospodinja s konca 18. stoletja v zgodovinskem romanu zaradi pisateljevega nepoznavanja dejstev postavljena za štedilnik, če se potnik v prvem desetletju 19. stoletja z Dunaja v Trst pelje z vlakom, če meščan kako desetletje pozneje v domači kuhinji natoči tekočo vodo iz vodovodne pipe ali če sodobnik v 21. stoletju vstopi na ljubljanski tramvaj – če nekoliko karikiram. Ko pa Rok Vilčnik v *Človeku s pogledom* svoje junake večino časa umešča v realno okolje mariborskih Studencev, nato pa pred bralcem naenkrat zraste trgovski center s fantazijskimi lastnostmi, je seveda vsakomur jasno, kje je meja med realnim in literarnim: »Že sam prostor, v katerem so se znašli, je bil veliko večji kot tisto, kar se je dalo slutiti na zunaj. Stropa ni bilo mogoče doseči s prostim očesom, bil je kot oddaljeno nočno nebo, polno zvezd. Ena se je skoraj dotikala druge ...« (Vilčnik 2016: 180) Če se vrnem k *Severnemu siju* – ne zdi se mi problematično, da Jančar v kontekstu dotedanjih okoliščin romana realno mariborsko barakarsko naselje Abesinija, ki je bilo dejansko na Teznu, prenese na drugi konec mesta, lepo zveneče ime pa ohrani: »Ampak Abesinija je daleč. Ali nimaš nobenega avtomobila?« (Jančar 2004: 195) Ne vemo, ali je to naredil nalašč ali iz nevednosti, iz vsega, kar smo prebrali pred tem, pa dojamemo, da avtor v funkciji besedila niha med realnim in izmišljenim in nas ne poskuša prepričati v nasprotno. Mariboru s tem premikom ni naredil nikakršne krivice, povzročil je le nekaj razprav someščanov naslednjih generacij o tem, kje je Abesinija res bila – bralci so mu pač množično verjeli. Etnološko besedilo Maje Godina *Golija* (Godina 1992: 36) in nekoliko globlji spomin skupnosti govorita drugače. Čeprav bo kdo morda za vedno mislil, da je bila Abesinija umeščena kmalu čez tedanji Državni most, to vendarle nima enake teže, kot če bi pisatelj liku iz

romana, ki temelji na realni osebi, celo z realnim imenom, mimogrede literarno pripisal alkoholizmu, telesno hibo ali izmišljen svetovni nazor. Ali, na drugi strani, nerealno radodarnost, junaštvo, filantropijo in druge lastnosti s pozitivnega spektra, torej s tistega, ki lahko vodi v pretirano glorifikacijo dejanske osebe.

Naj razmislek v imenu nazornosti privedem do absurda – ne bo sicer ustrezalo dejstvom v primeru, če bo realni lik na poti skozi mesto iz realne ulice zavil v drugo, ki je v času fikcijskega dogajanja tam ni bilo, če pa bo isti lik, realna oseba, na tej poti do smrti pretepel mimoidočega in nato brezbrizno odšel naprej, da bo zgodba bolj napeta, v realnem življenju pa tega ni storil, mu bo, že pokojnemu, milo rečeno, narejena krivica. Bralci bodo, če bo dotedanji kontekst besedila napeljeval k temu, verjeli, da je to res storil. Čeprav gre za fikcijo in si fikcija to seveda sme dovoliti, saj ni zavezana istim principom kot znanost, bo to še vedno etično nekorektno do realne osebe. Če si avtor fikcijskega besedila dogodek izmisli in ga, prilepljenega na realno osebo, v besedilo vplete v funkciji zgodbe, je po mojem mnenju prav, da vsaj izven literarnega besedila to jasno pove. Verjamem namreč, da je moralna odgovornost do realnih oseb nad pesniško svobodo in je enaka za vse, ki (preteklo) realnost iz kakršnega koli razloga popisujemo.

In kako so z vsem tem povezana mariborska dvorišča – predmet mojega etnološkega raziskovanja? Imajo zanimivi dogajalni prostori v vsakdanjih, nepretencioznih realnih zgodbah potencial za preraščanje v literaturo? Geneza, oprema, raznolikost, predvsem pa ljudje, ki so dvorišča naseljevali in jih še naseljujejo, so lahko prepričljivo izhodišče fikcije in njena slikovita scenografija. Dvorišča v historičnem središču, znotraj nekdanjega mestnega obzidja, niso zanimiva le zaradi dolgega obstoja, ampak tudi zaradi koncepta notranje členitve in šarma dolgotrajnega kopičenja zgradb, dogajanja in življenjskih zgodb. Kot raziskovalko me je fasciniralo predvsem spoznavanje njihove levitve iz pomembnih gospodarskih prostorov v prostore prebivanja in oddiha, nato pa s spreminjajočim se družbenim kontekstom in načinom življenja v drugi polovici 20. stoletja v opuščene, marsikje propadajoče površine v središču mestnega središča.

Najstarejše dvoriščne površine marsikje še nosijo pečat t. i. srednjeveške parcelacije – gre za členjene dolge ozke parcele, ki se v sredini staknejo. Ulično poslopje z lokalom v pritličju in bivalnimi površinami v nadstropju v ozadju dopolnjuje prvo, gospodarsko dvorišče, nato pa drugo dvorišče oz. vrt. Na prvem dvorišču so bili v preteklosti obrtni ali trgovski pomožni prostori, drvarnice, vodnjaki, pralnice, smetišnice za odlaganje smeti in pepela ter drugi prostori, pomembni za gospodinjenje, obrt ali trgovino meščanov – vsi ti vidiki vsakdanjega življenja so bili vsaj do sredine 19. stoletja tesno prepleteni. Meščani – obrtniki ali trgovci so v pritličjih in na dvoriščih udeleževali poslovno plat svojega življenja, v nadstropju pa so z družino in služinčadjo prebivali. V času, ko ločnica med javnim in zasebnim še ni bila ostro začrtana, sta bila oba pola med seboj prepletena. Koncept hišne produkcijske skupnosti je obsegal zgradbe, ljudi, pa tudi

delovne in osebne vezi med njimi. Marsikje je vključeval tudi živali, saj so bili vsaj do sredine 19. stoletja na mestnih dvoriščih pogosti hlevi za konje, krave in ponekod celo za prašiče, pa tudi kurniki, gnojišča, prostori za konjarje in remize za vozove. Prvemu dvorišču je sledilo drugo, ki so ga imenovali tudi vrt – njegova zelena površina je pomembno dopolnjevala hišno produkcijo. Čeprav so vrtove zaradi stanovanjskih stisk ali iz poslovnih nagibov sčasoma marsikje pozidali, se je njihov zeleni značaj v bolj ali manj urejeni različici zlasti na večjih parcelah ohranil vse do danes (Ferlež 2009: 49–82; Ferlež 2001: 125–147). Eno od takih hiš in dvorišč na Koroški cesti je Drago Jančar v *Severnem siju* ubesedil kot prej omenjeni dogajalni prostor. Natančne lokacije sicer ne moremo določiti, tudi ne vemo, ali je imel za navdih konkretno hišo in dvorišče, vsekakor pa je mogoče tudi danes stopiti na katero od površin za hišami te ulice in se vživeti v dogajanje romana.

Koncept zgradb, ki so v zadnjih desetletjih 19. stoletja rasle severno, severovzhodno in severozahodno od starega mesta, je drugačen. Najemniške stanovanjske zgradbe, postavljene v načrtovane karejske mreže, so načeloma višje in imajo posledično več stanovanj. Zgrajene so bile kot naložba kapitala meščanov z ustreznim finančnim potencialom. Stanovanja v njih so bila namenjena oddajanju, od tod tudi poimenovanje tipa zgradbe – najemniška hiša. Uradnikov in drugih predstavnikov srednjega sloja meščanstva, ki so taka stanovanja najemali, ni več povezovalo skupno delo. Tudi tu so se dvorišča sicer delila na gospodarski in zeleni del, a praviloma so bila prostornejša in pravilnejših oblik. Sprva so obsegala tudi hleve za konje in remize za vozove, sčasoma pa so jih nadomestili garaže in osebni avtomobili. Tudi na dvoriščih najemniških hiš so stali vodnjaki, drvarnice, smetišnice in drogovi za sušenje perila, ponekod tudi bivalni trakti in najemne obrtne delavnice. Najbolj značilna zgradba tega tipa dvorišč pa so manjše samostojno stoječe hiške s stanovanjem za hišnika in pralnico. Gre za fenomen, ki izvira iz nove oblike hišne skupnosti in je zanjo zelo pomemben – stanovalce je povezoval v organizaciji pranja in sušenja perila. V hišah z več nadstropji, več stanovanji in več stanovalci so se o terminih pranja morali dogovoriti, ob gospodinjskem delu pa so se na dvorišču tudi pogosto srečevali. Nov akter teh prostorov je hišnik – nekakšen vezni člen med stanovalci in lastniki hiš. Prav ti, zlasti v primeru, če so imeli nepremičnin več, v njih niso nujno prebivali (Ferlež 2009: 82–108; Ferlež 2001: 131–147). Odnosi med ljudmi v hišnih skupnostih tega tipa in vsebin polne dvoriščne površine se zdijo nadvse zanimiv potencial za literariziranje – lastnike, najemnike, služinčad, hišnike, obrtnike in njihove stranke si z lahkoto predstavljamo v literarnih zapletih. Najemniške hiše kot domovi literarnih likov seveda že obstajajo, denimo hiša ob Me-stnem parku, kjer prebiva Ludwig Mischkolnig iz Jančarjevega romana *In ljubezen tudi* (Jančar 2020: 25), pa hiša Ob železnici iz *Rodiš se samo enkrat* Branke Jurce: »Naša gospodarica, stara Petkovca, je živela od tega, kar ji je donajala hiša ... Hiša je bila zidana v dve nadstropji ... s srepečimi okni na cesto proti železnici in na dvorišče proti Pohorju. V vsakem nadstropju je bilo veliko stanovanj ...« (Jurca 1984: 127) V

današnji Gregorčičevi ulici v Mariboru si primer najemniške hiše in značilnega dvorišča za njo, vključno s pralniško hiško, lahko tudi ogledamo.²

Premik iz sklenjene karejske mreže pod mariborske griče na severu, pod Piramido in Kalvarijo, raziskovalca in pisatelja prestavi v bivalno okolje najvišjih slojev. Tu je v že omenjenem Jančarjevem romanu doma Sonja, zdravnikova hči, sem k njej prihaja Valentin: »Valentin je v večernem mraku stal pod kostanjem na koncu njene ulice ... Bil je čas, ko mu je bila ljuba sleherna hiša v tej ulici, dolg drevored ... okna hiše, v kateri je stanovala, zelenkasto pročelje, kamnita ograja pred vhodom ...« (Jančar 2020: 103).³ Obišne odprte površine so tu bile prej vrtovi za užitek in počitek kot gospodarski prostori, saj stanovalcem niso predstavljale vira preživljanja. To ne pomeni, da v začetku 20. stoletja ob novozgrajenih vilah ne bi našli vrtov ali celo hlevov, a najočitnejša vloga teh površin je vsekakor – reprezentančna (Ferlež 2009: 144–158).

Dvorišča, hiše, ulice, trgi in drugi realni prostori ter ljudje, ki jih naseljujejo, so torej lahko zanimiv vzgib za tvorbo fikcijskih prostorov in zapletov. Prepoznavanje znanega za bralca namreč ni le gradnik prepričljivosti literature, ampak tudi sprožilec različnih odtenkov bralnega užitka – od refleksije do nostalgije. Če so realni prostori v smislu verodostojnosti nekoliko manj kompleksni, pa mora biti literariziranje življenj realnih ljudi, če ustvarja vtis klasične biografskosti, po mojem trdnem prepričanju podvrženo pretanjeni odgovornosti, podobni tisti, ki zavezuje znanstvenike.

In – še enkrat – če gre res zgolj za literaturo, je biografsko ob tem pa fikcijsko upodabljanje realnih oseb morda vabljiv in všečen, ne pa nujno najbolj posrečen format pisanja o preteklosti.

VIRI IN LITERATURA

- FERLEŽ, Jerneja, 2001: *Mariborska dvorišča, etnološki oris*. (Ko te napiše knjiga 1.) Maribor: Mladinski kulturni center.
- FERLEŽ, Jerneja, 2009: *Stanovati v Mariboru, etnološki oris*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl.
- GODINA, Maja, 1992: *Iz mariborskih predmestij, o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih od 1919 do 1941*. Maribor: Založba Obzorja.
- JANČAR, Drago, 2020: *In ljubezen tudi*. (Knjižna zbirka Beletrina.) Ljubljana: Beletrina.
- JANČAR, Drago, 2004: *Severni sij*. (Zbirka Slovenska zgodba 6.) Ljubljana, DZS.
- JURCA, Branka, 1984: *Rodiš se samo enkrat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SCHMIDT, Nancy J., 1984: Ethnographic Fiction: Anthropology's Hidden Literary Style. *Anthropology and Humanism Quarterly* 9/4. 11–14.
- STRUC, Nežka, 2019: Jerneja Ferlež in Peter Rezman, Maribor paralaksa. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59/2. 108–109.
- VILČNIK, Rok, 2016: *Človek s pogledom*. (Knjižna zbirka Piramida.) Maribor: Litera.

2 Druga postaja sprehoda – Gregorčičeva 14.

3 Tretja postaja sprehoda, Tomičeva 11.

Susanne Weitlaner

Gradec/Graz

susanne.weitlaner@pavelhaus.at

Slovenske kulturne dejavnosti na avstrijskem Štajerskem

Od Pavlove hiše do graške Slovenske čitalnice

Leta 1988 je bilo ustanovljeno kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko. Ustanovni člani – bili so iz Gradca, Maribora in obmejnega prostora – so bili odločeni, da je skrajni čas poskrbeti za ohranitev manjšine, preden le-te ne bo več. Njihov cilj je bil slovenski skupnosti na Štajerskem vrniti pravice, zagotovljene v 7. členu Avstrijske državne pogodbe, v katerem so bili posebej omenjeni tudi štajerski Slovenci. Društvo se je zavzelo za pravice slovenskega prebivalstva na avstrijskem Štajerskem, za podporo pouku slovenščine ter za aktivno čezmejno sodelovanje na področju kulture in znanosti. Zvezna dežela Štajerska ni bila ravno navdušena nad tem, da ima »naenkrat« manjšino, kot jo imata Koroška in Gradiščanska, s tem pa morebiti še »težave« z njimi, kakršne imajo na Koroškem. Politiki so zanikali obstoj manjšine in trdili, da gre le za prišleke iz Jugoslavije, vendar sta dialektologinja Zinka Zorko in sociolingvist Mirko Križman z raziskavami dokazala, da so na območju zvezne dežele Štajerske že od nekdaj živeli oz. še živijo ljudje, ki jim je bila/je materinščina slovenski jezik.

Tudi na področju glasbe so se našli slovenski govorci/pevci. Tradicionalne nemško-slovenske pesmi južne Štajerske so bile namreč predmet terenske raziskave, ki jo je v okviru projekta EU Interreg izvedel Štajerski institut za ljudsko pesem skupaj z Institutom za raziskovanje ljudske pesmi na univerzi za glasbo na Dunaju. Raziskovalni projekt, ki se je začel maja 1999 in končal leta 2003, je razkril na stotine pesmi in instrumentalnih skladb na štajersko-slovenskem obmejnem območju. Znanstveniki so zbrali približno 2000 pesmi, izmed katerih je bil presenetljivo velik del slovenskih.

Na avstrijskem Štajerskem živi približno 6200 Slovencev in Slovenk, od tega 3200 v Gradcu. V to številko niso vključeni avtohtoni štajerski in koroški Slovenci in Slovenke in tudi ne dnevni delovni migranti, ki se vozijo iz (slovenske) Štajerske in Prekmurja na delo v (avstrijsko) Štajersko. Pri zadnjem ljudskem štetju (s papirnatimi anketami) leta 2001 je 2200 oseb označilo slovenščino kot svoj občevalni jezik. Iz ljudskega štetja ni bilo razvidno, koliko je avtohtonih slovenskih govorcev in govork in koliko je Slovencev iz Slovenije. V primerjavi s štetjem iz leta 1991 pa so bile številke bolj razveseljive; to je bil znak, da se je klima v deželi izboljšala in da so se slovensko

govoreči pripravljeni javno se opredeliti za svoj prvi jezik. Kasnejša ljudska štetja so bila izvedena na podlagi računalniških podatkov, med katerimi ni podatka o jeziku.

Leta 1995 je društvo Člen 7 pod vodstvom takratnega predsednika Branka Lenarta in z začetno pomočjo sosednje družine Gombocz v Potrni/Laafeldu pri Radgoni/Bad Radkersburgu pridobilo staro kmečko hišo iz leta 1837 ter jo s finančno pomočjo Avstrije in Slovenije v naslednjih letih obnovilo. Uradna otvoritev Pavlove hiše, po nemško *Pavelhaus*, je bila leta 1998. Stalna razstava v Pavlovi hiši odstira zgodovino pozabljene manjšine na Štajerskem vse do današnjih dni.

Kulturni center je dobil ime po Augustu/Avgustu/Ágostonu Pavlu (1886–1946), ki je odrasel v slovensko-madžarski družini na Cankovi (SLO), nedaleč stran od Potrne. V začetku 20. stoletja so njegovi starši prodali hišo na Cankovi in nato približno dvajset let živeli v sedanji Pavlovi hiši. Avgust Pavel je poleg slovenščine in madžarščine govoril tudi nemško, kasneje pa je študiral madžarski in latinski jezik ter slavistiko na univerzi v Budimpešti. Od leta 1920 je živel v Sombotelu na Madžarskem, kjer se je zavzemal med drugim za dobre odnose med Slovenci in Madžari. Poleg tega Avgust Pavel predstavlja tipično večjezično osebo v regiji, kar je tudi razlog, da je kulturni center poimenovan po njem.

Poleg razstave o zgodovini Slovencev na avstrijskem Štajerskem prireja Pavlova hiša tudi čezmejne prireditve, ki so vedno dvo- oz. večjezične, razstavlja moderno umetnost, organizira razstave o zgodovini regije, gosti branja, koncerte, delavnice, jezikovne tečaje, sodeluje na različnih festivalih itd. Od leta 2004 poje v Pavlovi hiši tudi dvojezični čezmejni zbor. Društvo vidi svoj kulturni center kot stičišče Slovenije in Avstrije in kot hišo dialoga.

Avtohtonih govorcev je žal vedno manj, zato se kulturno društvo Člen 7 zelo zavzema za učenje slovenščine. Na avstrijskem Štajerskem v primerjavi s Koroško še vedno ni dvojezične šole. Ljudske in srednje šole (= osnovna šola) v obmejnem območju nudijo slovenščino kot prostovoljni predmet eno uro tedensko v popoldanskem času. Tu in tam je slovenščina tudi obvezni izbirni predmet, kot na primer na gimnaziji BORG Bad Radkersburg, na katero hodi okrog 60 slovenskih učenk in učencev, ki si lahko izberejo slovenščino in nato tudi ustno in pisno maturirajo iz slovenščine. V Gradcu se od šolskega leta 2011/2012 izvaja pouk slovenščine kot (prostovoljni) pouk materinščine za učence ljudske šole, vsi učenci Gradca, ki jih zanima jezik, pa lahko na gimnaziji Carneri obiskujejo prostovoljni tečaj slovenščine, t. i. »Mehrschulenkurs«.

Na Štajerskem se sicer niso ohranile slovenske šege in navade, kot je to pri Slovencih na avstrijskem Koroškem ali Slovencih v Porabju, vendar pa več društev ohranja slovensko besedo s kulturnimi prireditvami in druženjem. Kulturno društvo Člen 7 za avstrijsko Štajersko v sodelovanju z društvom »Avstrijsko-slovensko prijateljstvo Gradec« in lektoratom za slovenščino na graški univerzi skrbi za program Slovenske

čitalnice, ki je bila leta 2013 slavnostno odprta v prostorih Štajerske deželne knjižnice. Že od leta 1974 deluje v Gradcu Klub slovenskih študentk in študentov in med drugim vsako leto jeseni prireja Slovenske dneve. Društvo »Avstrijsko-slovensko prijateljstvo Gradec« izvaja različne projekte in organizira prireditve, zavzema se za negovanje, krepitev ter nenehno širjenje kulturnih, literarnih, umetniških in splošnih gospodarskih ter prijateljskih vezi med prebivalci in ustanovami v Avstriji (predvsem avstrijski Štajerski) in Sloveniji.

Sledi avstrijskega in slovenskega sobivanja na avstrijskem Štajerskem so še vidne. Rane, ki so nastale v zgodovini, se zacelijo. Sodelovanje na področju kulture, šolstva in gospodarstva med avstrijsko in slovensko Štajersko dobro deluje. Kar se tiče učenja jezika soseda oz. lastne manjšine, pa so še možne izboljšave ...

Franci Just

Srednja poklicna in tehniška šola Murska Sobota

franci.just@guest.arnes.si

Knjižna zbirka Med Rabo in Muro

Porabski Slovenci zaradi mnogokrat neprijaznih jim družbeno-zgodovinskih okoliščin niso mogli razviti tolikšne in tako raznovrstne literarne dejavnosti kot Slovenci v drugih zamejskih okoljih in tudi ne oblikovati podpornih institucij zanjo. Zato je knjižna zbirka Med Rabo in Muro, ki letos praznuje srebrni jubilej, zanje toliko dragocenejša in kulturno ter narodnostno pomembna. Zbirko je leta 1998 v svoj založniški program vpeljala založba FRANC-FRANC in jo v sodelovanju z Zvezo Slovencev na Madžarskem izdajala do leta 2016. Odtlej za njeno kontinuiteto ob podpori Zveze skrbi Društvo za humanistična vprašanja ARGO.

Zbirka je v prvi vrsti namenjena pripadnikom slovenske narodne skupnosti na Madžarskem, del naklade pa je distribuiran tudi v Republiki Sloveniji. V zbirki vsako leto izide ena leposlovna knjiga, ki jo za božično-novoletne praznike kot knjižni dar prejmejo bralci časopisa Porabje in Porabskega koledarja ter porabske vzgojno-izobraževalne in kulturne ustanove. S ponudbo kakovostnega leposlovja zbirka prispeva k širjenju bralne kulture med porabskimi Slovenci, k utrjevanju njihove narodne, jezikovne in kulturne identitete ter je njihov duhovni most z matičnim narodom.

Zaradi specifičnih jezikovno-kulturnih razmer v Porabju se je od 90. let 20. stoletja naprej tam izoblikoval sociolingvistični model enakovredne rabe knjižnega jezika in narečja, tako da porabsko narečje uporabljajo na funkcijskih in socialnih ravneh, ki jih drugod zaseda knjižna slovenščina. Knjižna zbirka Med Rabo in Muro je ta model prevzela, zato so knjige v njej praviloma natisnjene v knjižni in porabski narečni zvrsti slovenskega jezika. Besedila, izvorno pisana v knjižnem jeziku, so predstavljena v narečje, narečna besedila pa v knjižno slovenščino. Prevodi v porabsko »dománjo rejč« (domačo besedo) s prevzemanjem besed in njihovim glasovnim, oblikovnim in

skladenjskim prilagajanjem ter z jezikovnimi inovacijami bogatijo besedišče porabskega narečja, širijo njegove izrazne možnosti in ga utrjujejo kot literarni jezik. Skupaj z izvirnimi porabskimi leposlovnimi besedili dokazujejo, da je porabsko narečje – tako kot nekatera druga slovenska narečja – literarno-estetsko učinkovit jezikovni kod in, ko ga oblikujejo ustvarjalni ljudje z občutkom za pomen in zven jezika, kultiviran govor in učinkovit literarni nagovor.

Knjige v knjižni zbirki Med Rabo in Muro so zvrstno in žanrsko raznolike ter nagovarjajo tako mlade kot odrasle bralce. Razen dveh pesniških zbirk vseh ostalih triindvajset knjig vsebuje pripovedno prozo. Ta je žanrsko pestra, največ je zbirk novel in kratke proze (12), sledijo romani (9) in povesti (2). Tri knjige so izrazito namenjene otrokom in mladim, dve sta t. i. večnaslovniški, primerni tudi za mlade bralce.

Sledeč simboliki naslova, ki evocira jezikovno-kulturno povezanost dveh obmejnih pokrajin, so v knjižni zbirki Med Rabo in Muro objavljena leposlovna dela pisateljev in pisateljic iz Pomurja in Porabja. Avtorji in avtorice iz Pomurja, ki namenjajo svojo literarno besedo rojakom v Porabju, poznajo njihovo življenje in kulturne razmere, zato lahko pri ustvarjanju svojih leposlovnih besedil zanje upoštevajo njihove bralne navade in recepcijski okvir ter jim ponudijo kakovostna literarna dela, ki so hkrati bralsko odprta in komunikativna. Poleg izbranih zgodb Miška Kranjca in Ferda Godine so bila v zbirki objavljena literarna besedila desetih sodobnih avtorjev iz Pomurja, sedmih pisateljev (Štefan Kardoš, Feri Lainšček, Milivoj M. Roš, Ernest Ružič, Dušan Šarotar, Branko Šomen, Milan Vincetič) in treh pisateljic. Med slednjimi je poleg Karoline Kolmanič in Bee Baboš Logar tudi Norma Bale, katere knjiga Ptice dronovke/Ftice dronovke je postala porabski knjižni dar ob koncu leta 2021.

Norma Bale

Pedagoginja, kolumnistka in pisateljica Norma Bale (1972) je na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru diplomirala iz slovenskega in nemškega jezika ter književnosti in magistrirala iz novejše slovenske književnosti. Pedagoško je največ delovala v avstrijskem prostoru kot lektorica za slovenski jezik na Univerzi Karla in Franca v Gradcu ter na Prevajalskem inštitutu v Gradcu in kot učiteljica slovenskega jezika na osnovnih in srednjih šolah na južnem Štajerskem. V tej vlogi je pomembno prispevala k uveljavitvi in popularizaciji slovenskega jezika v Radgonskem kotu. Literarno pot je začela na prelomu 20. in 21. stoletja z revijalnimi objavami pripovedne proze, poseben literarni uspeh pa je doživela s skupinskim romanom Sekstant, ki so ga napisali ona in Štefan Kardoš ter Robert Titan Felix in se z njim leta 2005 uvrstili med pet finalistov za nagrado kresnik. Zatem so Normi Bale v knjižni obliki izšle še dvojezična slikanica Rdeči balon/Der rote Ballon (2005), ki jo je pripravila skupaj z ilustratorko Metko Strgar, drama Halka (2006) in roman Karamel (2013).

Ptice dronovke

Njena »porabska« knjiga *Ptice dronovke/Ftice dronovke* (2021) je zbirka devetih pripovedi (skupaj z uvodno refleksijo deset), ki jih je v porabsko narečje prestavil Dušan Mukič. Naslov knjige je malce zagoneten in seveda večpomenski. V splošnih razlagah lahko preberemo, da so droni ali kvadrokopteriji brezpilotna zračna vozila, ki so daljinsko upravljana in jih poganjajo propelerji. Prvotno uporabljani v vojaške namene so kmalu prešli v civilno rabo, kjer jih ne uporabljajo samo posamezniki za igrivo opazovanje okolja, ampak tudi različne organizacije, npr. pri dostavi živil in zdravil v težko dostopnih krajih. Ker je nanje mogoče namestiti snemalne naprave, so v pomoč tudi reševalcem pri različnih nesrečah; s pridom jih uporabljajo tudi snemalci in fotografi za zračne posnetke. Prav zaradi možnosti snemanja so lahko droni tudi tehnološki nepridipravi, ki posegajo v človekovo zasebnost. Skratka, droni so »ptice«, ki lahko poletijo v nam nedostopne prostore, ki vidijo, česar naše oko ne more doseči, in nam – za razliko od ptic – informacijo o tem tudi posredujejo. Ali drugače povedano: morda si zato, ker ne razumemo govorice ptic, pomagamo z droni. Tudi sporočil naših sanj, govorice naše duše in odzivov našega telesa pogosto ne razumemo povsem. Morda (tudi) zato pisatelji in pisateljice pišejo knjige: ker jim omogočajo, da se dvignejo kot ptice in z razdalje natančneje in jasneje uzrejo svoje notranje labirinte in družbene poti. Ali kot je zapisala pisateljica v uvodu k svojim zgodbam: »Vedno znova in znova kot ptica preletavam tlorise svojega bivanja in jih skeniram kot dron.« In morda bralke in bralci (tudi) zato prebiramo knjige: ker nam kot droni prinašajo podobe, ki nam omogočajo, da z druge perspektive, skozi pogled drugega uzremo neznane prostore v sebi ter lažje razumemo in sprejemamo sebe ter druge.

Zgodbe v tej knjigi – razen dveh – pripovedujejo o ženskah, ki jih je pisateljica izoblikovala, kot je zapisano v njenem uvodnem razmišljanju, iz osebnih izkušenj, fikcije in sanj. Pripovedujejo tudi o zamejskih prostorih, na katere je delovanje teh žensk

vezano. Ti prostori kajkrat dobijo konkretnije obrise učilnice, pisarne, igrišča, nase-lja in pisateljica tudi mestoma kritično ošvrkne okostenelost izobraževalnih institucij in njihovih predstavnikov, narodnostno mlačnost zamejcev in slovensko servilnost, ali pa se posmehne plitkosti političnih akterjev. A v ospredju in središču njenih pripovedi so ženske. Pripoveduje o peripetijah, ki jih junakinje doživljajo v vlogi učiteljice slo-venščine in nekoliko tudi v drugih vlogah. O peripetijah v klasičnem dramskem pomenu prelomnega dogodka. Situacije, v katere jih postavlja pisateljica, junakinjam namreč bodisi spremenijo tok življenja bodisi puščajo v njih boleče čustvene raze.

Bivanjski položaj ženske v pričujočih zgodbah pomembno določa zarez med njo in okoljem tako v intimni kot socialni sferi. Takšna, kakršna je, s svojimi načeli in pre-pričanji, s spomini in pričakovanji, tudi s strahovi in predsodki, ne more brezpogojno pristati na pričakovanja okolja, ki jo lahko za povrh tudi neusmiljeno izigra in ugonobi njene sanje. V želji ostati svoja mu ne more povsem pripadati. V tej točki sporočilo Ptice dronovk nagovarja številne, ki čutijo večjo ali manjšo vrzel med sabo in prostorom, v katerem živijo; ki se sprašujejo, kako pripadati drugemu in drugim ter pri tem ne scela zatajiti sebe; in ki morajo zmeraj znova in znova graditi mostove med sabo in okoljem.

Knjižna zbirka Med Rabo in Muro je spodbudila tudi literarno ustvarjanje porabskih Slo-vencev in v njej so nastopili trije avtorji iz Porabja. Njihova literarna dela iz te zbirke tvorijo polovico v knjižni obliki natisnjene leposlovne produkcije Slovencev na Madžar-skem nasploh in bogatijo sodobno slovensko nacionalno literarno pokrajino s porabskimi pejsaži ter bralcem v matični domovini omogočajo literarno doživetje najmanj poznane slovenske zamejske pokrajine. Leta 2003 je izšla knjižica kratkih zgodb Karla Holeca Andovske prpovejsti/Andovske zgodbe, sledila sta romana Franceka Mukiča Garabon-cijaš (2005) in Vtrgnjene korenjé (2010), knjižni dar leta 2022 pa je bila avtobiografska pripoved Dušana Mukiča Ljubljana skoz' moja očala/Ljubljana skaus aukole moje.

Dušan Mukič

Novinar, prevajalec in literarni ustvarjalec Dušan Mukič (1981) se je po končani gim-naziji v Sombotelu izobraževal na Univerzi v Ljubljani. Na Filozofski fakulteti je diplo-miral iz slovenskega jezika in književnosti ter zgodovine, na Fakulteti za računalništvo in informatiko pa še iz informatike. Po vrnitvi v Porabje se je zaposlil kot novinar tele-vizijske oddaje Slovenski utrinki in je njen odgovorni urednik. Je tudi sodelavec Radia Monošter in časopisa Porabje. V časopisu je objavil preko 250 poročil o dogajanju v Porabju ter razmišljanj in komentarjev o porabskem družbenem življenju. V kultur-nem in izobraževalnem kontekstu so še posebej dragoceni njegovi poljudnoznanstveni članki o vseslovenski, prekmurski in madžarski zgodovini, književnosti in etnologiji, saj v njih opisuje zanimiva in pomembna poglavja iz preteklosti, ki jih med formalnim izobraževanjem bralci njegovih člankov niso imeli priložnosti spoznati.

Prevajati je začel že med študijem, takrat predvsem slovensko leposlovje v madžarščino in obratno. Kasneje se je osredotočil na literarno prevajanje v porabsko slovensko narečje. Vanj prevaja klasike slovenske, madžarske, nemške in angleške književnosti ter tudi sodobne slovenske avtorje.

Posveča se tudi etnografskemu delu: zbira, zapisuje in objavlja porabske ljudske pesmi, pravljice in povedke ter jih prevaja. Z očetom Franckom Mukičem sta zbrala dvesto porabskih ljudskih pesmi in jih izdala v knjižicah Füčkaj, füčkaj, fantiček moj 1 – sto ljudskih iz Porabja (2001) in Füčkaj, füčkaj, fantiček moj 2 – še sto ljudskih pesmi iz Porabja (2003). Sodeloval je tudi pri pripravi knjige Pripovedno izročilo Slovencev v Porabju (2017) in 240 enot porabskega ljudskega pripovedništva z zvočnih posnetkov Milka Matičetova transkribiral ter prevedel v knjižno slovenščino. Na podoben način je za knjigo Gnauk je biu – izbor pravljic in povedk Slovencev na Madžarskem / Egyszer volt – váloga-tott magyarországi szlovén népmesék és mondák (2018) porabske ljudske pravljice in povedke, ki jih je izbrala in uredila njegova mama Marija Kozar Mukič, transkribiral in prevedel v madžarščino.

Literarno je začel ustvarjati v študentskih letih, ko je časopisu Porabje poslal pesmi v porabskem narečju. Tudi kasneje je nadaljeval s pesnjenjem in je z gojenjem te literarne zvrsti pravzaprav posebnost porabskega literarnega mikrokozmosa, saj v njem prevladujeta pripovedna proza in dramska besedila za ljudski oder. S svojim pesniškim ustvarjanjem v narečju Dušan Mukič potrjuje izrazno moč in estetske potenciale porabščine ter uresničuje vodilo, ki ga je povzel v intervjuju za časopis Porabje 24. februarja 2022 z besedami: »Zame je pisanje leposlovja iskanje estetskega, dokazati hočem namreč, da je naša tisočkrat zaničevana porabščina vsaj deloma sposobna opraviti funkcijo za pisanje leposlovja.« Pesni tudi v knjižni slovenščini in je mdr. leta 2020 za pesem Majkekli prejel prvo nagrado na literarnem natečaju Šinkovčevih dnevov poezije na temo pesmi o naravi v kategoriji Slovenci v zamejstvu in po svetu.

Pomen in pomembnost publicističnega, literarnega in etnografskega dela Dušana Mukiča so prepoznali tako v Sloveniji kot na Madžarskem. Leta 2018 je prejel priznanje in zahvalo Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu za delovanje na medijskem in literarnem področju, leta 2019 je njemu in staršema predsednik Republike Slovenije podelil medaljo za zasluge, leta 2021 je dobil priznanje Slavističnega društva Slovenije za posebno uspešno strokovno delo na področju slovenistike in leta 2022 še priznanje Madžarske za izjemne dosežke na področju narodnostne kulture Pro Cultura Minoritatum Hungariae.

Ljubljana skoz' moja očala

Dušan Mukič, katerega literarno ustvarjanje je bilo doslej osredotočeno na poezijo, je s knjigo Ljubljana skoz' moja očala/Ljubljana skaus aukole moje vstopil v polje pripovedne proze, najbolj razvito področje sodobne porabske književnosti, ki tudi v največji meri odraža osebne usode in skupnostno bivanje porabskih Slovencev. V tem rodovitnem polju je s svojo pripovedjo zaoral lastno brazdo. Po tematizaciji porabskega izseljenstva v povesti Francka Mukiča Poteptani češnjevi cvetovi in travmatičnih zgodovinskih dogodkov iz porabske polpretekle zgodovine v njegovih romanih Črnošolec/Garaboncijaš in Strgane korenine/Vtrgnjene korenje, po literarnih sličicah porabskega vaškega okolja v Andovskih prpovejstih/Andovskih zgodbah Karla Holeca in po družbeno-socialnih upodobitvah porabskih ljudi različnih stanov v kratkoprozni knjigi Irene Barber Življenje je kratko in Trnova paut namreč Dušan Mukič razkriva še en obraz sodobnega Porabja: na lastnem primeru tematizira življenje mladih Porabk in Porabcev, ki so odšli na šolanje v matično domovino. Pripovedni prostor premika iz ruralnega Porabja v urbani milje. O srečevanju z novim okoljem in njegovem vplivu na človeško in narodnostno zorenje, o eksistencialnih stiskah in iskanju identitete pripoveduje svojo osebno, v avtobiografski obliki zapisano zgodbo, tako da se njegovo delo tudi po žanrski plati odmika od literarnih predhodnikov.

V knjigi Dušan Mukič ne pripoveduje o vsem svojem življenju, ampak se osredotoča na sedemletno obdobje med njegovim 18. in 25. letom starosti, ko je v prvih letih 21. stoletja študiral v slovenski prestolnici, in ga označi kot prelomno življenjsko obdobje, ki je »s svojimi vzponi in padci odločilno prispevalo k temu, da sem jasno doumel, kdo pravzaprav sem«. Pripoved o tem času ni niz kronološko razvrščenih dogodkov, ampak je členjena v dvajset tematsko zaokroženih poglavij. Tri četrtine knjige sestavljajo zgodbe o srečevanjih z novim okoljem in novimi ljudmi, pri čemer Mukič pronicljivo opazi in opiše nekatere razlike med slovenskim in madžarskim prostorom,

npr. v izobraževanju, kulinariki, glasbi, preživljanju prostega časa ipd. Na nek način nastavlja simpatično ogledalo Slovincem v matični domovini. Znotraj te slikovite, dinamične in mestoma z blagim humorjem obarvane pripovedi pa teče pripovedovalčeva intimna zgodba, katere srčika je raza med njim in skupnostjo, eksistencialni dvomi, spraševanje o prihodnosti in iskanje identitete. Ta zgodba je kompozicijsko premišljeno vtkana v pripoved in se v dramaturškem loku pne od začetka do konca knjige. Začenja se z opisom jezikovne in socialno-kulturne zarezze med njim in slovensko skupnostjo v Porabju, od koder izvirajo njegovi predniki. Razširja in stopnjuje se v razo med njim in slovensko skupnostjo v matični domovini, znotraj katere po dveh letih študija ne vidi več eksistenčne prihodnosti. Zgodba osebne razdvojenosti in občutkov brezizhodnosti doseže vrh v pripovedovalčevi eksistencialni krizi in krizi identitete, ko celo razmišlja o tem, da bi opustil študij v Ljubljani. A v ključnem trenutku spozna, da so krize lahko tudi priložnost za bivanjski premislek ter preciziranje življenjskih in vrednostnih koordinat. Ostane v Ljubljani, v mestu, ki je postalo prostor njegove »največje življenjske pustolovščine«, kot zapiše v zaključnem poglavju, intimna pripovedovalčeva zgodba pa se pomirjujoče izteče: v naslednjih ljubljanskih letih najde, kot pravi, svoje mesto pod soncem, svojo identiteto in pot do porabske slovenske skupnosti: »Po težkih obdobjih negotovosti in dvomov sem končno našel svoje mesto pod soncem. Vedel sem, kam in komu pripadam. Prepoznal sem, da lahko v meni istočasno in enakovredno bivata dve kulturi. Sedem let se mi je odstirala Ljubljana 'skoz' moja očala' in me končno privedla do spoznanja, da sem porabski Slovenec. Da sem Slovenec. Na Madžarskem.«

Mukičeva avtobiografska pripoved ni samo jubilejna 25. knjiga v knjižni zbirki Med Rabo in Muro, ampak je tudi knjiga, za katero je avtor prejel jubilejno 60. vstajenje, nagrado, ki jo zamejskim in zdomskim literarnim ustvarjalcem ter znanstvenikom podeljuje Slovenska prosveta v Trstu.

**Utemeljivni priznanj Zveze društev
Slavistično društvo Slovenije**

Tatjana Vučajnk

Univerza v Celovcu, Inštitut za slavistiko

Tatjana.Vucajnk@aau.at

Dr. Herta Maurer-Lausegger

Utemeljitev podelitve priznanja dr. Herti Maurer-Lausegger za znanstvenoraziskovalno odličnost na področju slovenistike

Dr. Herta Maurer-Lausegger izhaja iz slovenske družine v Rožu. Na Univerzi v Gradcu je končala študij slavistike in etnologije. Doktorirala je iz koroške narečne mlinarske terminologije. V Gradcu se je pridružila raziskovalni skupini projekta leksikalne inventarizacije slovenskega ljudskega jezika na Koroškem, za katerega je med drugim na terenu zbrala obsežno narečno gradivo. Od leta 1983 do 1984 je bila vodja Etnološkega oddelka pri Krščanski kulturni zvezi v Celovcu. Od leta 1984 je svoje znanstvene raziskave nadaljevala na Univerzi v Celovcu, delovala je kot predstojnica inštituta za slavistiko (2014–2015), bila članica komisije za štipendije znanstvenih del za področje ljudske kulture, kot predsedujoča in recenzentka je sodelovala v odboru revije *Moja Slovenija* ter bila nosilka kulturoloških, dialektoloških in jezikoslovnih predavanj. Bila je mentorica številnim diplomskim nalogam, tako s področja kulturologije, dialektologije kot večjezičnosti. Organizirala je več znanstvenih simpozijev in konferenc, *mdr. Jezik – kultura – izročilo: slavistične raziskave na Koroškem, Slavistika v prostoru Alpe-Jadran*, simpozij o Andreju Šusterju Drabosnjaku. Upokojila se je leta 2019 in še po upokojitvi ostaja aktivna na področju večjezičnosti ter kulturologije.

Utemeljitev za dodelitev priznanja

Dr. Herto Maurer-Lausegger predlagamo za priznanje Slavističnega društva Slovenije zaradi njenega pomembnega in inovativnega znanstvenega dela, povezanega s širokim področjem dvojezične Koroške. V svojih dialektoloških, kulturoloških, sociolingvističnih in etnolingvističnih raziskavah se je ukvarjala zlasti s temami ljudske kulture, koroškega ljudskega pismenstva in večjezičnosti. Kot pripadnici slovenske manjšine v Avstriji in dvojezični govorki ji je tudi srce narekovalo raziskovanje dvojezičnosti na avstrijskem Koroškem, še zlasti dvojezičnosti in večjezičnosti v alpsko-jadranski regiji, sociolingvističnega položaja, izbire jezika ali jezikovnih sprememb. Ohranjanje kulturnih vrednot posreduje s produkcijo skupno več kot 30 dokumentarnih filmov

(vključno s sinhroniziranimi različicami) v okviru avdiovizualne dialektologije. Poleg tega je svoje znanstveno delo povezovala s prizadevanji za poudarjanje povezav med »slavistično« lingvistiko in kulturologijo, ki jih odraža sobivanje na tem področju. Njeni številni projekti so bistveno vključevali in povezovali dvojezično slovensko-nemško skupnost na avstrijskem Koroškem. Zaveda se pomena osveščanja o tem vprašanju na predavanjih, v znanstvenih objavah in v publikacijah o kulturni zgodovini prvih Slovanov itd.

Je pionirka avdiovizualne dialektologije. Zanja je izoblikovala standarde ter jih tudi uveljavljala v širši znanstveni in strokovni javnosti. Vsebinsko gre za dokumentacijo tradicionalnih znanj iz duhovne in materialne ljudske kulture dvojezičnega prebivalstva na avstrijskem Koroškem. Te vsebine so predstavljene v okviru filmskih projektov, v katerih so nastali dokumentarni filmi s prevodi v več jezikov in s spremljajočim znanstvenim aparatom. Rezultati njenega znanstvenoraziskovalnega dela na tem področju so nadpovprečno število dialektoloških zapisov ter s tem povezana arhiviranje koroških slovenskih narečij na avdioposnetkih in v dokumentarnih filmih ter pionirska uporaba filmske kamere v dialektoloških raziskavah in znanstveno dokumentiranje narečij s filmsko ekipo. Pri tem delu je kot članica Inštituta za slavistiko Univerze v Celovcu sodelovala z različnimi partnerji, npr. Univerzo v Gradcu, Krščansko kulturno zvezo Celovec in Arhivom ORF. V okviru filmskih projektov skrbi za odnose z javnostmi, pripravlja ter predstavlja raznolike kulturne vsebine ter vzpostavlja stike in skrbi za prenos znanosti v širšo koroško javnost, in sicer s prirejanjem številnih razstav, filmskih večerov, simpozijev in okroglih miz. Pripravila je tudi dokumentarni film z dolgoletnim predstojnikom slavistike na celovski univerzi ter s tem predstavila del zgodovine na tem inštitutu.

Njen velik doprinos k znanstvenim raziskavam in prezentaciji koroške kulture je tudi na področju koroškega bukovištva. Tu njeno delo zajema tako obravnavo zgodovinskega razvoja tega pojava, umestitev v širši kulturni in jezikovni kontekst kot tudi analizo jezikovnih značilnosti bukoviških besedil. Pomembne so njene raziskave in strokovne izdaje del najbolj znanega koroškega bukavnika Andreja Šusterja Drabosnjaka (1768–1825), vključno z razjasnitvijo avtorstva nekaterih besedil. Izdala in analizirala je med drugim tudi ljudska verovanja, ohranjena v koroških Švilah Prerokilah. Pri tem delu je vzpostavila projektno in dolgoročno sodelovanje z Znanstvenoraziskovalnim centrom SAZU v Ljubljani.

Simona Pulko

*Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
simona.pulko@um.si*

Mag. Gordana Rodinger**Utemeljitev podelitve priznanja mag. Gordani Rodinger za posebne dosežke na pedagoškem področju**

Mag. Gordana Rodinger, profesorica slovenskega jezika in književnosti ter zgodovine, je učiteljica slovenščine na OŠ Pesnica od leta 1996, kjer se je zaposlila takoj po opravljeni diplomi. Profesorica svoj poklic opravlja kot poslanstvo, z nenehno mislijo in skrbjo za stroko ter dobrobit vseh otrok, tako nadarjenih, dvojno izjemnih kakor tudi tistih z učnimi težavami ali primanjkljaji na določenih področjih. Vsi in vsak, vsaka posebej ji predstavljajo izziv, v vsakem, vsaki poskuša poiskati najboljše.

Ob predanem opravljanju pedagoškega dela v razredu je tudi sicer izjemno aktivna na več področjih, s skrbjo za razvoj primerov odličnih pedagoških praks v sodelovanju z Zavodom za šolstvo in Oddelkom za slovanske jezike in književnosti Univerze v Mariboru. Vsekakor ob tem ne gre spregledati mentorstva odličnim raziskovalnim nalogam, izjemno uspešnim gledališkim skupinam, prejemnicam in prejemnikom zlatih ali srebrnih državnih priznanj za Cankarjevo priznanje.

Mag. Gordana Rodinger je dolgoletna strokovna sodelavka (20 let) Oddelka za slovanske jezike in književnosti, kar dokazujejo tudi njene izvolitve v naziv na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Kolegica je nepogrešljiva in izjemno cenjena izvajalka ur ocenjenih pedagoških nastopov študentk in študentov. S študentkami in študenti skrbno in premišljeno načrtuje izpitne učne nastope, ki jih nato pod njenim mentorstvom tudi opravljajo. Prav tako vsako študijsko leto za vse študentke in študente magistrskih pedagoških študijskih programov (enopredmetnega in dvopredmetnega študija) izvede hospitacije (vzorne nastope) ter natančno analizo teh po izvedbi. Njen dragocen prispevek stroki in razvoju te predstavljajo tudi vsakoletna predavanja ter delavnice, ki jih pripravlja za študentke in študente v okviru ur seminarjev Pedagoških praktikumov. Pri tem zmeraj v sodelovanju z Oddelkom sledi aktualnim vprašanjem in zagatam, problemom, ki se pojavljajo v stroki. Tako je skozi leta študentkam in študentom prenašala dragocene izkušnje iz prakse, ki temeljijo na ustreznih strokovnih in znanstvenih osnovah, npr. delo z nadarjenimi učenkami in učenci, delo z dvojno izjemnimi učenkami in učenci, delo z učenkami in učenci

s posebnimi potrebami, preverjanje in ocenjevanje, formativno spremljanje, formativno spremljanje in primeri dobre prakse, ocenjevanje govornega nastopa na daljavo, pouk na daljavo.

Mag. Gordana Rodinger je vsa leta mentorica študentkam in študentom na pedagoški praksi, in sicer tako na strnjeni kakor tudi na razpršeni. Ob vseh odlikah je treba še posebej izpostaviti izjemno odzivnost profesorice v času epidemije, ko so se vzgojno-izobraževalne ustanove zaprle čez noč. Kljub izjemno težkim razmeram so bile vse hospitacije, nastopi in tudi pedagoška praksa izpeljane brez težav, z delom na daljavo.

Tudi sicer profesorica nenehno išče možnosti aktivnega vključevanja študentk in študentov v šolsko okolje; tako študentke in študenti sodelujejo pri pripravah na Cankarjevo tekmovanje, profesorica je s svojimi učenkami in učenci skupaj z našim Oddelkom in Prvo gimnazijo Maribor sodelovala pri pripravi zelo odmevne razstave o delu in življenju Ivana Cankarja *Hodil sem po široki cesti* (maj 2018). V mesecu januarju 2019 smo v sodelovanju izvedli tabor za nadarjene učence in učenke ter dijakinje in dijake, in sicer na OŠ Pesnica.

Profesorica je kot strokovna podpora sodelovala tudi v raziskovalno-aplikativnem projektu Slovenščina na dlani, in sicer od 2017 do 2021 (v projekt je bilo poleg treh fakultet vključenih 14 partnerskih OŠ in SŠ). Njena strokovna in pedagoška odličnost je bila prepoznana tudi na fakulteti, zato sem bila kot predmetna didaktičarka povabljena, da primere dobre prakse najinega sodelovanja predstavim kolegicam in kolegom, ki izvajajo predmetne didaktike na drugih oddelkih naše fakultete. Tudi sicer profesorica aktivno sodeluje na strokovnih in znanstvenih konferencah, npr. o vlogi in pomenu različnih obogatitvenih dejavnosti za razvoj nadarjenih, o dvojno izjemnih učencih pri slovenščini v osnovni šoli in izzivih, ki jih delo s takšnimi učenci prinaša. Je članica in koordinatorica projektne skupine KAKOVOST v sodelovanju s Šolo za ravnatelje (2022/23–2025/2026). V šolskih letih 2015/16 in 2016/17 je bila članica in koordinatorica projektne skupine RAZSODNA, in sicer v sodelovanju z Zavodom za šolstvo, v šolskih letih 2021/22 in 2022/23 je bila članica RN UO za 21. stoletje, od leta 2023 pa je tudi članica predmetne razvojne skupine za slovenščino.

Mag. Gordana Rodinger je izjemno dragocena in strokovno vsestranska, velikokrat nenadomestljiva učiteljica, ki z brezmejno predanostjo živi svoje pedagoško poslanstvo, nenehno pa se odziva tudi na potrebe okolja ter predano in nesebično skrbi za razvoj stroke.

In memoriam

Vida Medved Udovič

Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta

vida.udovic@pef.upr.si

Profesorju Silvu Faturju v spomin (Zagorje pri Pivki, 1935–Lucija, 2023)

Kolega Silva Faturja smo cenili kot zavzetega literarnega raziskovalca, kulturnega spodbujevalca, publicista in odličnega pedagoškega svetovalca za slovenščino na Zavodu RS za šolstvo (OE Koper) in v zamejstvu (pedagoški svetovalec Republike Slovenije za slovenske šole v Tržaški pokrajini), predstojnika OE Koper ZRSŠ in razumevajočega sogovornika.

Geselski članek v *Obrazih slovenskih pokrajin* prinaša zgoščen in natančen zapis o Faturjevem vsestranskem delovanju na področju slovenistične stroke od 60. let dalje. Iz članka povzemamo nekatere bistvene poudarke. Študij slavistike na ljubljanski filozofski fakulteti je Silvo Fatur zaključil leta 1961. Za diplomsko delo *Nekateri problemi okrog geneze in sestavine Kersnikove povesti Rošlin in Verjanko* je leta 1962 prejel študentsko Prešernovo nagrado.

Po diplomi je bil najprej učitelj slovenščine na Osnovni šoli Pivka, kasneje se je 1963 zaposlil na postojnski gimnaziji kot profesor in ravnatelj; pod njegovim vodstvom je leta 1977 gimnazija prejela najvišje priznanje Občine Postojna – Plaketo »23. april«. Od leta 1977 do upokojitve je opravljal delo pedagoškega svetovalca za slovenski jezik v srednjih šolah na koprski enoti Zavoda Republike Slovenije za šolstvo. Na Zavodu se je največ ukvarjal z učnim načrtovanjem, predvsem pa s prenovo pouka slovenskega jezika in književnosti. O svojih strokovnih spoznanjih in problematiki pouka književnosti je pogosto pisal in predaval na seminarjih, simpozijih in kongresih. Objavljal je v revijah *Jezik in slovstvo*, *Slovenščina v šoli*, ki jo je soustanovil in bil pet let njen urednik, *Prosvetnem delavcu*, *Šolskih razgledih* in v raznih strokovnih zbornikih. Pisal je tudi za *Primorska srečanja*, *Naše razglede* in Književne liste časnika *Delo*. Je avtor treh in soavtor več učbenikov za književnost v srednji šoli. Pripravil je izbore pesmi ali proze nekaterih slovenskih književnikov (Miroslav Vilhar, Lea Fatur, France Prešeren, Dragotin Kette) in jim napisal obsežnejše literarnovedne spremne besede. Večkrat se je loteval interpretacij pripovedništva Cirila Kosmača in Borisa Pahorja. V Prešernovem letu (2000), posvečenem pesniku Francetu Prešernu ob njegovi dvestoletnici rojstva, je izpeljal izvirno idejo in povprašal za mnenje o pesniku 25 najboljših maturantov generacije 1999; njihov izbor iz Prešernovih Poezij je uredil in obrazložil v knjigi *Kam?*¹

1 Povzeto po: Ksenija Petaros Kmetec. FATUR, Silvo (Silvester). (1935-2023). *Obrazi slovenskih pokrajin*. Mestna

Bil je tudi pobudnik Primorskih slovenističnih dni, ki še vedno strokovno združujejo primorske sloveniste in slovenistke. Leta 1994 je prejel najvišjo državno nagrado za življenjsko delo v vzgoji in izobraževanju, leta 2000 pa je postal častni član Slavističnega društva Slovenije. Leta 2009 je bil razglašen za prvega častnega občana Pivke, saj jo je s svojim literarnim in publicističnim delom postavil na kulturni zemljevid Slovenije.

Posebej je profesor Silvo Fatur pomemben kot premišljevalec in snovalec sodobnega učenja in poučevanja književnosti v osnovni in srednji šoli.

Zoran Božič v članku *Sto dvajset let slovenske didaktike književnosti (1987–1987) (Jezik in slovstvo 59/4, 2014, str. 15–25, 131)* je med pomembne tvorce razvoja didaktike književnosti na Slovenskem uvrstil tudi Silva Faturja z berili za usmerjeno izobraževanje Književnost I–II (1981–1982), kjer poudarja Faturjevo

uporabo učne verige odlomkov, metode šolske interpretacije, ki sta jo uspešno uveljavila že Beličič in Jevnikar v tržaškem berilu. Fatur je spodbujal razvoj didaktike književnosti tudi z objavami člankov v *Jeziku in slovstvu*, kjer se je ukvarjal s praktičnimi prikazi šolskega dela (Pouk sonetov nesreče, 1970/71), s teoretično problematiko interpretacije (O šolski interpretaciji leposlovnega besedila, 1976/77) in z različnimi možnostmi obravnave leposlovja v srednji šoli (O možnostih drugačnih učnih načrtov pouka književnosti v izobraževanju, 1980/81).

V prispevku so v nadaljevanju predstavljeni nekateri fragmenti, ki so povezani z njegovim prodornim pogledom predvsem na pouk književnosti od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje. Za namene sodobnega učenja in poučevanja književnosti je v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja izdal knjižico, ki vsebuje njegove dragocene objave glede na didaktiko književnosti.

Njegova knjižica, povedno naslovljena *Brvi, ne mostovi*, že leta 1990 kaže smer približevanja predvsem kanonskih literarnih del mladim na osnovi nekaterih elementov recepcijske estetike, ki je dotedanja slovenska teorija poučevanja književnosti še ni upoštevala, vendarle pa je kasneje v slovenskih tovrstnih raziskavah postala središčna veda. Prav na slednjo se je naslonil UN za slovenščino (književnost) leta 1998.

V predgovoru h knjižici je Fatur zapisal, da so prispevki v njej nastali »z željo prispevati k obogatitvi in preobrazbi tradicionalistično, pozitivistično in parafrazirajoče poplitvenega pouka književnosti v naših šolah« (str. 3). Poudaril je tudi, da je za sprejemanje književnosti »zmeraj najprej doživetje in šele nato analiza, pri čemer morata vedno sodelovati srce in um, desna in leva hemisfera možganov« (prav tam). Za Faturja so bile vse tri plasti umetnostnega besedila, to so estetska, etična in spoznavna seveda pomembne, vendar iz nekaterih njegovih interpretacij je opazno mesto zavzela prav etična dimenzija. K njegovemu premisleku o smiselnosti in pomenu poučevanja

književnosti na vseh stopnjah izobraževanja je med drugim prispevala, kot rečeno, razmeroma mlada literarna veda recepcijska estetika s poudarkom na različnih branjih, ki vedno znova oživljajo in pomlajajo literarno umetnino glede na bralčev horizont pričakovanja. Prav slednje je bilo kolegu Faturju vodilo za prepotrebno prenovu UN za slovenščino in seveda, za preseganje tradicionalistično, pozitivistično naravnane pouka književnosti, ki ni več zadovoljeval potreb mladih v stiku z umetnostnim besedilom. Zavzemal se je za preučevanje in vpeljavo didaktičnih konceptov poučevanja književnosti na vsej vertikali, torej tudi na univerzitetni ravni. Izhajal je iz izsledkov takrat aktualnega hrvaškega raziskovalca o poučevanju književnosti v osnovni in srednji šoli dr. Dragutina Rosandića, ki je kasneje pri zasnovi osnovnošolskega UN za slovenščino v letu 1998 vplival na priporočen komunikacijski model učenja književnosti. V knjižici *Brvi, ne mostovi* so objavljeni članki, ki se osredinjajo na tehtne književnodidaktične teme, ki jih je pri književnem pouku mogoče aplicirati na posamezne učne enote; te so *Pouk sonetov nesreče*, *O šolski interpretaciji leposlovnega besedila*, *Poskus šolske interpretacije Kettejeve ljubezenske pesmi*, *Odkrivanje (ne)znanega po raziskovalni poti kot vodilna metoda pri pouku književnosti v srednji šoli (Ob primeru Josipa Murna – Aleksandrova)*, *Prežihov Voranc, kot ga lahko predstavljamo v srednji šoli* in *Metode dela z učbenikom (Ob primeru učbenikov Književnost I, II, avtorja S. Faturja)*.

V poglavju *O šolski interpretaciji leposlovnega besedila*, članek je bil najprej objavljen v JiS 76/77, št. 7, se je posvetil komunikacijskemu modelu poučevanja književnosti v osnovni in srednji šoli. Tako je predstavil konkretne primere obravnave Kettejeve lirike za nižje in višje razrede OŠ ter za SŠ. Z veliko mero pretanjenosti je poskušal razgrniti obravnavo Kettejeve pesmi *Metuljček* za otroke, stare 9–10 let. Zakaj se je odločil za njo? Takole zapiše:

Manj vsiljivo vzgojna je kot večina tam (v berilih) Kettejevih, čeprav je tudi vzgojna in poučna, pa estetsko učinkovitejša je. To pomeni, da z drugačnimi sredstvi teži k istemu, pravzaprav še pomembnejšemu cilju, k večsmerni bogatitvi oblikujoče se otrokove osebnosti. Pesem se da prebrati prav učinkovito, saj je nenavadno učinkovita. (Prav tam: 31.)

Zanimivo je, da je v eni izmed opomb v knjižici *Brvi, ne mostovi* posebej omenil, da je bilo na ljubljanski slavistiki vendarle končno sistematizirano delovno mesto za metodiko slovenskega jezika in književnosti, danes didaktika jezika in didaktika književnosti. Od 90. let prejšnjega stoletja dalje se je tako na univerzitetni ravni odprla možnost znanstvenega preučevanja konceptov in pristopov učenja in poučevanja slovenskega jezika in književnosti, ki je omogočala pridobitev znanstvenih akademskih nazivov magistrskih in doktorskih kandidatov in kandidatk. Recenzentka Faturjeve knjižice, ki je utirala pot didaktiki književnosti na ljubljanski univerzi, je prof. dr. Boža Krakar Vogel, ki je prva zasedla mesto sistematizirane visokošolske učiteljice za didaktiko slovenskega jezika in književnosti in bila tudi prva predstojnica katedre za didaktiko

književnosti in jezika na Oddelku za slovenistiko FF UL. Tudi njena knjižica *Skice za književno didaktiko* (Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1991), ki je izšla leto za Faturjevimi *Brvi, ne mostovi*, se naslanja na nekatere sodobne literarnovedne izsledke recepcijske estetike, seveda z drugačnim metodološkim prijemom.

Fatur je bil izjemno vztrajen pri zavzemanju za čim sodobnejši način pouka književnosti, čemur bi po njegovem mnenju morala dosledno slediti strokovna publicistika in prinašati inovativne poglede na pouk književnosti tako iz prakse kot tudi teoretičnih izhodišč. O tem govori Faturjev prispevek na slavističnem kongresu v Murski Soboti *Didaktične razsežnosti JiS* (Zborovanje slavistov 1992. Ljubljana: ZRSS, 1993); v njem opozarja na pomen didaktičnih tem v cenjeni reviji *Jezik in slovstvo*. Takole zapiše:

Novoustanovljena revija JiS je bila od vsega začetka zasnovana trinamensko; skrbela naj bi za kulturo slovenskega jezika, odgovarjala na najbolj živa vprašanja s področja književnosti in, tretjič, svojo skrb naj bi namenjala pouku materinega jezika na naših šolah in idejno-estetski vzgoji naše mladine.

Fatur ugotavlja, da se je revija JiS v nadaljevanju na svoji poti bistveno manj posvečala didaktični problematiki in so bile objave pretežno strogo znanstveno naravnane na tako literarnovedne kot jezikoslovne. Svojo ugotovitev je utemeljil takole:

Ni npr. interpretacij, ki bi bile trdna strokovna osnova šolskim interpretacijam. Ali pa preglednih strokovnih orisov novih in najnovejših leposlovnih teženj in hotenj ter njihovih umestitev v kontekst pretekle in vzporedne književne tvornosti. Taki sestavki pa so na določen način prav stvar didaktike, če jo razumemo v najširšem smislu, se pravi kot prevajanje znanstvenih dognanj v besedila za širšo splošno in tudi vsakdanjo šolsko rabo. (Fatur, 1993: 195)

In nadaljuje: Očitno je, da »je didaktika v JiS vseskozi v senci jezikoslovja in literarne vede«, kar dokazuje tudi bibliografsko kazalo JiS od l. 1955 do 1984, saj je od približno 2500 razprav, člankov in poročil didaktično naravnanih le 10 %. Fatur povzema ugotovitve manjše ankete, ki jo je opravila Boža Krakar Vogel (JiS, 1–2/91–92). Tako za osnovno šolo beremo, da učitelji najbolj pogrešajo priročnike s praktičnimi navodili za izvedbo posameznih tem in priročnike z ustreznimi metodološkimi (metodičnimi) usmeritvami. Podobno velja tudi za srednješolske učitelje. Fatur je že v začetku 90. let predlagal revijo, ki bi prevzela strokovno podporo za učitelje slovenščine, če tega pač ne opravlja JiS. Po zgledu podobnih revij, npr. *Kemija v šoli*, naj bi se imenovala *Slovenščina v šoli*, kar se je tudi zgodilo.

Silva Faturja je na neki način bolelo, da »pomena didaktike niso uvideli tudi vsi naši najuglednejši literarni zgodovinarji in jezikoslovci, še več, vse, kar je didaktičnega, je marsikdo štel za nekaj drugo- ali tretjerazrednega« (prav tam: 197).

Silvo Fatur je bil izjemen spodbujevalec mlajših slovenistov in slovenistk na osnovnih in srednjih šolah, ki smo še iskali učinkovite in privlačne pristope za pouk književnosti. Kot

pedagoški svetovalec za slovenščino na ZRSŠ je bil kar strog, poleg vsebinskega dela izvedenih učnih ur, ki jih je potrpežljivo in zavzeto opazoval, je bil zelo natančen in zahteven tudi glede administrativnega dela, ki ga je bilo takrat, verjetno tudi danes, odločno preveč.

Kar je bilo zame, gimnazijsko slovenistko, navdušujoče, je bil njegov blag in odprt način strokovne komunikacije o vseh porajajočih dilemah pri pouku književnosti. Pod njegovim vodstvom sem na gimnaziji izvedla tudi dva t. i. vzorna nastopa za kolege in kolegice. Priprav nanju je bilo res veliko, pa tudi kakšna nerodnost se je pripetila, predvsem tehnične narave, ki pa je svetovalec Fatur ni pretirano poudarjal in je deloval nadvse pomirjujoče. Povabil me je za pedagoško svetovalko za slovenščino na OE ZRSŠ, kjer sem si razširila pedagoško obzorje in spoznala globljo problematiko pouka v osnovnih in srednjih šolah tudi z drugačnega zornega kota.

Kolega Silva Faturja se spominjamo s hvaležnostjo, saj je nas, slovenistke in sloveniste, na profesionalni poti vedno podpiral kot strokovno podkovan pedagoški svetovalec in predstojnik OE Koper ZRSŠ ter topel sogovornik. Sodelovanje z dragim Silvom Faturjem je bila odlična življenjska in strokovna izkušnja ter trdna popotnica za nadaljnjo profesionalno pot.

Boža Krakar Vogel

*Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
boza.krakar@guest.arnes.si*

Mojca Poznanovič Jezeršek (1951–2023)

Vsakdo sam stoji na srcu zemlje,
s sončnim žarkom preboden:
in je takoj večer.

– Salvatore Quasimodo

Ko nam je Mojca na našem zadnjem srečanju tedaj svežih upokojenk mimogrede omenila, da ima spričo redke pljučne bolezni pred seboj še največ pet let, se kolegice nismo prav zavedale sporočila iz Quasimodove asketsko zgoščene prispodobe življenja, ki smo jo postavile na platnice tretjega zvezka našega skupnega projekta Branja. Večer se nam je zdel daleč, nekaj, kar še ni za nas, trdno zasidrane na srcu zemlje. Potem je v nekaj letih odšlo nekaj bližnjih kolegov in zavest o skorajšnjem večeru pospešeno ubira korake tudi v našo smer. Ob vesti o smrti Mojce Poznanovič Jezeršek v letošnjem deževnem maju pa se je zavest o bližajočem se trenutku, ko sončni žarek izdere svojo puščico in nas prepusti temi in mirnemu počitku, le še okrepila. Počitku, katerega je po intenzivnem delovnem življenju Mojca nedvomno zaslužila.

Mag. Mojca Poznanovič Jezeršek je začela svojo pot vsestranske slovenistke po diplomati leta 1976 kot profesorica slovenščine na Gimnaziji Rudolfa Maistra v Kamniku in nato na Gimnaziji Bežigrad v Ljubljani. Kmalu je zaslovela kot zelo uspešna mentorica ambicioznih in nadarjenih dijakov, ki jih je vodila do zlatih priznanj na tekmovanju za Cankarjevo priznanje, pa do slovenskih in mednarodnih priznanj pri literarnih natečajih, raziskovalnih nalogah v okviru gibanja Znanost mladini in gledaliških dejavnostih. Leta 1995 so jo povabili k sodelovanju v projektu Prenova pouka slovenščine, ki je imel za cilj utemeljiti podlage za temeljito prenovo pouka slovenščine v vseh šolskih programih in ki jo je vodil prof. dr. Matjaž Kmecl. Delala je kot strokovna tajnica projekta, pozneje pa Predmetne kurikularne komisije za slovenščino, v kateri je usmerjala delo komisij za vse učne načrte za slovenščino, ter vodila uvajanje in spremljanje prenovljenih učnih načrtov v praksi. Njena profesionalna pot se je nadaljevala na Zavodu RS za šolstvo, kjer je do upokojitve l. 2016 delala kot vodja predmetne skupine svetovalcev za slovenščino, pri čemer je posebno pozornost namenjala izobraževanju učiteljev na seminarjih in drugih oblikah izobraževanja.

Poleg izobraževalnih je ves čas vodila še razvojne dejavnosti, v katerih je pritegnila k tvornemu sodelovanju svetovalce ZŠ za slovenščino, učitelje prakse in univerzitetne strokovnjake, ki jih je znala izjemno dobro povezovati. Omeniti velja njeno vodenje pomembnih raziskav, kot npr. Poskusno uvajanje in spremljava učnega načrta za gimnazije 1998–2002, Didaktična prenova pouka slovenščine v gimnazijah, Evropski oddelki idr. Poskrbela je tudi, da rezultati niso ostajali v predalih, ampak da so bili učitelji z nji mi sproti seznanjeni in da so jih imeli priložnost reflektirati, komentirati in upoštevati pri svojem delu, kar je gotovo pomembno prispevalo h kakovosti pouka. Svoje projekte je nato zbrala in teoretično utemeljila v sinteznem magistrskem delu *Načrtovanje in spremljava pouka književnosti v gimnazijah* (2012). Upamo, da bodo ta dragoceni vir uporabili tudi snovalci prihodnjih prenov književnega pouka v gimnazijah.

Posebno področje dela Mojce Poznanovič Jezeršek je bila naloga inšpektorice za slovenščino kot prvi jezik na sekundarni stopnji izobraževanja v Evropski šoli. To nalogo je opravljala od leta 2004 do upokojitve. V njenem okviru je bila zadolžena za strokovna srečanja, pripravo strokovnih gradiv, sodelovanje z učitelji, starši in vodstvi šol ter nadzor nad poukom slovenščine in drugih predmetov v Evropskih šolah s posebnim poudarkom na vsakoletni maturi iz slovenščine, ki poteka po pravilih Evropske šole. V šolskem letu 2009/2010 je celo predsedovala strokovnim odborom Evropske šole s sedežem v Bruslju.

Mojca Poznanovič Jezeršek je bila med drugim tudi članica Predmetne komisije za slovenščino na naši splošni maturi, članica uredniškega odbora revije *Jezik in slovnost*, članica Komisije za tekmovanja pri MIZŠ, že nekaj let tudi članica Komisije za učitelje slovenščine v tujini pri MIZŠ ter članica Komisije za strokovne izpite delavcev v vzgoji in izobraževanju. Kot članica delovne skupine je sodelovala tudi pri pripravi Akcijskega načrta za jezikovno izobraževanje. Bila je soavtorica učbeniških gradiv za jezik in književnost v gimnazijah, *Na pragu besedila* in *Branja*, avtorica strokovnih prispevkov v zbornikih ZRSS, avtorica strokovnih člankov in ocen ter recenzentka strokovnih gradiv.

Vse naštetu nedvomno priča o nenavadno obsežnem in razvejanem strokovnem delu na področju pedagoške slovenistike, segajočem na vsa temeljna področja pedagoške prakse – kurikularnega, učbeniškega in poučevalnega. Čeprav je bila njena ožja specialnost pouk slovenščine v gimnazijah, je občudovanja vredna tudi njena kompetentnost pri vseh drugih izobraževalnih programih. Enako uspešna je bila, kadar je bila v vlogi koordinatorice, redaktorice, avtorice ali recenzentke, kar ji je omogočala njena široka razgledanost po slovenskem in tujih jezikih in kulturah, domači in tujih pedagoških praksah, angažiranost, vedoželjnost, pa vztrajnost in požrtvovalnost. Tudi to je treba poudariti kot eno od odlik Mojce Poznanovič Jezeršek, saj je marsikateri »zagovor« v zvezi z javnimi očitki na pouk slovenščine rajši vzela nase, kot da bi z neprijetnostmi obremenjevala sodelavce. Kolegialnost, nekonfliktnost, požrtvovalnost,

visoka strokovna kompetentnost in dolgoletna zavzetost za kakovosten pouk slovenščine jo zagotovo trajno uvrščajo med eno največjih profesionalok in ljubiteljic pouka slovenščine. Za vse to je l. 2014 dobila priznanje Slavističnega društva Slovenije za posebno uspešno strokovno delo, pa bi si nedvomno zaslužila še kakšnega, a ga v svoji skromnosti najbrž ni niti pogrešala.

Občudovala sem njeno delovno vnemo in jo včasih zaradi pretiravanja tudi oštevala, saj se je vračala k delu, brž ko je preležala najbolj akutno fazo svojih dokaj številnih bolezni. Občudovala sem tudi njeno materinsko požrtvovalnost in družinsko predanost, vsestransko razdajanje, pri katerem je (pre)pogosto pozabljala nase.

V imenu vseh, ki smo te poznali, s tabo delali, te spoštovali in te imeli radi, se ti zahvaljujem za vse, draga Mojca. Privošči si sanje in mir, za kar ti je prej primanjkovalo časa.

Vesna Mikolič

ZRS Koper, Inštitut za jezikoslovne študije

Univerza v Trstu, Oddelek za humanistiko, Katedra za slovenski jezik in književnost

vesna.mikolic@zrs-kp.si, vmikolic@units.it

Marjan Tomšič, čuteča duša pradavnih kaštelirjev

V spomin Marjanu Tomšiču (1939–2023)¹

V začetku julija nas je presenetila novica o smrti pisatelja, dramatika, scenarista in učitelja slovenščine Marjana Tomšiča. Sama sem bila še dobra dva tedna prej zadnjič pri njem na obisku. Bil je odlično razpoložen, brez težkih misli, videnj, ki so bile pri njem tudi pogosto prisotne, ko ga je skrbelo za usodo človeka, človeške civilizacije. Tokrat pa je sproščeno pripovedoval in obujal spomine o vseh drobnih predmetih, slikah, knjigah, ki sva jih našla na policah v njegovi kažeti v Gucih pri Vanganelu. Radovedno sem jih prijemala v roke, si jih ogledovala, ga z zanimanjem poslušala. Kakor da bi skupaj delala neke vrste inventuro. Morda je slutil, da se poslavlja. Tako mi je tudi spet podaril enega svojih gladkih kamenčkov, a tokrat me je prvič naučil, kako jih loščiti z brusnimi papirji različnih zrnatosti, od grobih do finih, tako da postanejo gladki in polni sijaja. Veliko časa sva tisti dan preživela tudi na njegovem poletno razcvetelem vrtu. In kot že v preteklosti sem ga tudi sedaj s skrbjo opazovala, kako s tresočimi koraki triinosemdesetletnika stopa po številnih kamnitih stopničkih na terasastem pobočju. Ko sem odhajala, sem mu rekla, naj po stopničkih vedno stopa počasi. Pomiril me je, da si je napeljal nekaj vrvi, ki se jih pri hoji lahko oprime. Zato me je še toliko bolj pretreslo, ko sem izvedela, da so ga našli ležati na kamnitih stopničkih njegovega vrta. Marjan je slutnje očitno prenašal tudi na svoje prijatelje ...

Marjan Tomšič je oboževal istrski kamen. Rad se je sprehajal po flišnatih istrskih poteh, polnih sredozemskega rastlinja, drobnih živalic, a tudi sivega peščenjaka in laporja, še posebno rad je imel gradišča, kaštelirje. Za nekoga samo kupi kamenja, v resnici bogata dediščina, ki priča o starodavnem življenju v Istri. Za Marjana Tomšiča bogastvo duš. Tako je v zbirki kratkih zgodb *Kar je moje, je tudi tvoje* (2004, Mladika) pisal o srčnih velikanih, ki so v pradavnini gradili kaštelirje:

Občudovali so kamen. Za njih ni bil mrtev, kakor je za današnjega človeka. Vedeli so, da v vsakem kamnu, v vsaki skaloti ... biva dušica, duša. Ujeta, v kamen, tam zaklenjena, zakleta. Združevali so duše v kaštelirje in to jim je dajalo še večjo moč ...

¹ Zapis je delno povzet po pogrebnem nagovoru, zapisu V vsakem kamnu biva duša, *AirBeletrina*, 17. 7. 2023, in spremni besedi Vizija dobrih Šavrinke v romanu *Šavrinke*, 2019, Beletrina.

Čeprav je Tomšiču tesna prepletenost z istrskim okoljem dajala polno legitimnost za njegovo literarno odkrivanje Istre, se je vendarle vseskozi preizpraševal, ali je bil res on kot prišlek poklican za to. Pisal je že pred prihodom v Istro, objavljajal je v *Perspektivah* in drugih revijah, prvo zbirko satiričnih in fantastičnih zgodb *Krog v krogu* je pri DZS izdal že leta 1968. A po prihodu na istrsko podeželje se je njegova literarna pot razcvetela. Skrivnost, magija, ki so je bili polni istrski griči in doline, je bila kot mana za Marjanovo tenkočutnost, globokovidnost, slutnjo civilizacijskih katastrof, odprtost za nedojemljivo. Njegova mladostna naklonjenost filozofski, satirični, tudi znanstveni fantastiki je v Istri našla svoj odmev v pokrajinski fantastiki ali magičnem realizmu, kot nekateri označujejo njegovo književnost.

Doma je bil v Račah pri Mariboru, kamnito magično Istro pa je tako vzljubil, da je z njo živel v tesni simbiozi. Najprej je čutil hvaležnost do nje, ker ga je sprejela, potem ko je zaradi podpore krivično odstavljenemu profesorju Antonu Slodnjaku izgubil študentsko stipendijo, postal »politično sumljiv« in v Ljubljani ni dobil zaposlitve. Konec šestdesetih let je namreč kot učitelj slovenščine prišel iz osnovne šole v Grahovem pri Cerknici na šolo v Marezigah in potem v Istri tudi za vedno ostal. Preizkušal se je tudi kot novinar na koprskem Radiu, *Primorskih novicah*, tudi na *Delu*, leto dni je delal kot vzgojitelj v koprskem dijaškem domu. To je bilo tudi obdobje, ko je začel sodelovati z izolskim filmskim umetnikom Konijem Steinbacherjem, za katerega je pisal odlične scenarije za animirane filme. Obenem ga je neustavljivo vleklo v Gračišče, v vaško okolje. Tam si ga je »izbrala«, kot je rad poudaril, Marija Franca, pri kateri je tamkajšnja osnovna šola najela sobo zanj. Takrat je vedel, da bo v tej sobi pisal, ni pa še vedel, kaj bo pisal.

Ko mu je gospodinja Marija, nekdanja šavrinica, jajčarica, začela vsakodnevno pripovedovati svoje popotne zgodbe in ko je s svojo globoko pozornostjo prisluhnil še njenim tovarišicam o njihovih trdih poteh v doleno Istro in Trst, je začutil, da mora Istri pomagati, ji dati glas. Svoje učence je začel vse bolj spodbujati k zbiranju ljudskega izročila. To je polnilo njegovo dušo, obenem pa je zanimanje za polpreteklo življenje in magijo istrskih pravljic širil med domačine, ki so postajali vse bolj ponosni na svoje izročilo. Tomšičeva neizmerna empatija in pisateljska imaginacija sta ujeli duha teh zgodb in tako je že leta 1983 pri založbi Lipa izšla prva zbirka njegove kratke proze *Olive in sol*, leta 1986 pri Kmečkem glasu pa roman *Šavrinke* (ponatis pri KG 1991, leta 2019 pa priredba in ponatis pri Beletrini), ki velja za enega od vrhuncev njegove literature. Leta 1989 je prav tako pri Kmečkem glasu izšla še zbirka ljudskih pravljic s področja Istre *Noč je moja, dan je tvoj* (istrske štorije), ki jih je Tomšič zapisal tako, kot jih je slišal pripovedovati od svojih učencev in drugih informantk in informantov. Od njegovih kasnejših istrskih del naj omenimo še romana *Oštrigecca* (1991, Mladika) in *Zrno od frmentona* (1993, CZ; 2004, DZS; 2021, Beletrina), ki pomeni nadaljevanje in pomembno zaokrožitev romana *Šavrinke*, ter zbirki kratke proze *Kažuni* (1990, Kmečki glas) in *Vruja* (1994, Lipa). Mnoge istrske zgodbe so mu bile tudi vir za številna mladinska dela, dramatik in radijske igre.

S tem je sprožil proces drugačnega občutenja regionalne istrske identitete. Ugledal je veliko vrednost polpreteklega življenja preprostega istrskega človeka in s tem omogočil ključen zasuk v samovrednotenju Istrank in Istranov in v pogledu nanje od zunaj. Šavrinke, ženske, doma iz Šavrinije, gričevja slovenskega dela Istre, ki so med obema vojnama hodile v osrednjo, hrvaško Istro kupovat jajca, jih nato z oslom ali peš s plenjerji na glavi tovorile do Trsta, kjer so jih prodajale in za ta denar nakupile manjkajoče potrebščine za dom in za svoje stranke, so bile do tedaj redko opažene. Kvečjemu so o njih govorili z negativno konotacijo. Bile so odraz »tužne« Istre, revnega istrskega podeželja, poleg tega se je življenje teh žensk potovk povezovalo z njihovo odsotnostjo od doma in njihovih družin, kar ni bilo v skladu s patriarhalno agrarno moralo. Šele Tomšič je v svojih delih izpostavil njihovo trdo delo, pogum, pomen za preživetje njihovih družin in življenje istrske skupnosti nasploh. S tem je tudi Istro postavil na slovenski literarni zemljevid, podobno kot sta v tistem času s svojo književnostjo storila Feri Lainšček za Prekmurje in Vlado Žabot za Prlekijo.

Sledil je preporod v devetdesetih letih, ko so se v Slovenski Istri rojevala nova in nova kulturna društva in skupine, literarni krožki, ki so se vsi ukvarjali z istrsko kulturno zapuščino. Tomšič je uredil pesniško zbirko *Brumbole* Alojza Kocjančiča in Istranom predstavil tega prvega slovenskega istrskega pesnika, svojega dobrega prijatelja, kasneje je predlagal, da se po njem imenuje nagrada za dosežke pri oblikovanju kulturne podobe Slovenske Istre. Tomšiča in njegova dela je bralcem na predstavitvah prepričljivo predstavljala Jasna Čebren, on sam pa je v tistem času na svoj nevsiljiv način vodil delavnice kreativnega pisanja in mentoriral številne mlade, danes uveljavljene pesnike, pisatelje, prevajalce, kot Edelmana Jurinčiča, Ines Cergol, Vanjo Pegana, Gašperja Maleja. Nenazadnje je k pisanju in izdaji svojih zgodb spodbudil tudi svojo gospodinjo Marijo Franca. Tudi na založbi Lipa smo v začetku devetdesetih let poskušali oživiti založniško dejavnost s poudarkom na istrski in evrosredozemski književnosti in sama kot urednica si tega nisem predstavljala brez Marjana Tomšiča. Tako sva skupaj poskrbela za izdajo še dveh njegovih istrskih del: že omenjene zbirke kratke proze *Vruja* in prve njegove slikanice *Začarana hiša in druge istrske pravljice* (obe v letu 1994). Tako so istrske pravljice začeli spoznavati še drugi otroci, ne le Marjanovi učenci.

Spomnim se tudi, ko je istrske zgodbe tedaj pripovedoval tudi na nepozabnem večeru v Hrastovljah, ko smo ga povabili kot gosta literarnega večera na prvih poletnih tečajih slovenščine »Halo, tukaj slovenski Mediteran!«. Sedeli smo na prostem, s pogledom na novo postavljen kip Šavrinke Marjanovega prijatelja akademskega kiparja Jožeta Pohlana in z odprtimi srci poslušali pisatelja, ki smo ga razumeli čisto vsi, tudi popolni začetniki iz Japonske in ZDA. To je bilo že pred tridesetimi leti, saj smo letos izpeljali že 30. poletne tečaje in smo se ob tej obletnici spet spomnili čarobnega doživetja z Marjanom Tomšičem.

Ni pa Tomšič odkrival le vrednosti istrskega polpreteklega življenja in istrskih žensk, kar nekaj svojih ganljivih del je posvetil aleksandrinkam in s tem sprožil zanimanje za usode teh goriških junakinj svojega časa. Tomšiča so pritegnili pogum, suverenost, neke vrste emancipiranost primorskih žensk. Čeprav so se na pot, daljšo vse do Egipta ali krajše poti med Istro in Trstom, odpravljale zaradi preživetja svoje družine in so še vedno ostajale vpete v tradicionalni družbeni ustroj, so se za javno, družabno življenje odločale tudi iz neke notranje potrebe, na osnovi primarne življenjske sile, ki jih je gnala v stik z drugim, s širšo skupnostjo. Tomšič se je zmozel vživeti v globino ženske duše, vsakega človeka in skupnosti kot malokateri avtor. Peter Kovačič Peršin ugotavlja, da Tomšiča ta njegova epopeja slovenski ženi in materi postavlja ob bok Ivanu Cankarju in mu daje posebno veljavo v slovenski kulturi.

Veličina njegove književnosti se kaže v prikazu vloge žensk in povezanosti celotne šavrinske skupnosti, ki presega geografske in etnične meje, različnih usod aleksandrink in njihovih družin doma in na tujem, v odpiranju realnega sveta iracionalnemu, v razkrivanju temin človeške civilizacije in iskanju smiselne prihodnosti. V tem Tomšičevem svetu je cel kozmos, naravno se spaja z nadnaravnim, Bog z naravo, ljubezen s hudobijo, dobro z zlim. Tomšič pri tem ne moralizira, pač pa pušča odprto pot nerazumljivemu, nedojemljivemu. Prav v tem Taras Kermauner prepoznava večnost tega sveta, »estetsko popoln vtis skrajne pristnosti«. Res, Marjan Tomšič je bil avtor nenehnega iskanja pristnega, globoko etičnega, pravičnega sveta, v katerem je človek vreden samo zato, ker je človek. Človek, ki je enako odprt do vsega živega in neživega.

To smo nedvomno začutili tudi bralci njegovih del, široka slovenska bralska publika, o čemer je pričal odličen sprejem njegovih zgodb, romanov, radijskih iger in dram, med njimi tudi več kot petstokrat uprizorjene monokomedije *Bušca jaz, bužec on*, kjer igralsko blesti Saša Pavček. Na koprski Fakulteti za humanistične študije smo pred leti pripravili študentski simpozij o njegovi književnosti, o njem se pišejo diplomske naloge, doktorati, znanstveni članki na univerzah v Sloveniji in tudi v Zagrebu, Trstu in drugod. Marjan Tomšič je prejel številna priznanja, med drugim je leta 1991 prejel nagrado Prešernovega sklada za zbirko novel *Kažuni* in roman *Oštrigeca*.

Marjan se je tega širokega bralskega odziva veselil, obenem je v zadnjih letih ljubil samoto svoje kažete, osamele istrske kamnite hiške, obkrožene z lepo obdelanim vrutom na eni in gozdom na drugi strani. Tako se bo gotovo dobro počutil tudi v svojem zadnjem domovanju, pri samotni kamniti cerkvi sv. Kvirika v Sočergi. Nedaleč stran kraljuje prazgodovinsko gradišče. Marjanova duša je zdaj, združena s pradavnimi dušami kaštelirja, močnejša kot kadarkoli.

SOORGANIZATORJI, SPONZORJI, DONATORJI

Poznam

Poznam ljudi,
ki bi te spucali dirita v glavo.
Poznam ljudi
z izkušnjami, da bi te pokopalo.

Poznam folk, ki ma vse,
ma njim je še premalo.
In folk, ki nima nič,
ma njim je to normalno.

Jaz poznam vse to
že predobro in predolgo,
ne vprašaj, kol'ko.

Masayah

SLAVISTIČNO DRUŠTVO
MARIBOR

